

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 13 (2)

Заснований у 2005 році

Харків
2012

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 13 від 21.12.2012 р.).

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., професор (Харків), Мезенцев К.В. – д.геогр.н., професор (Київ), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Пересадько В.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Ганс Гюнтер Клев – доктор географії (Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Фінляндія), Дружинін О.Г. – д.геогр.н., професор (Росія), Колосов В.О. – д.геогр.н., професор (Росія), Попкова Л.І. – д.геогр.н., професор (Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2012

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Ярослав Олійник, Сергій Шевчук</i> МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ НАУКОВИХ ШКІЛ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	9
<i>Людмила Немець</i> СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ: АНАЛІЗ СТАНУ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	14
<i>Валентина Смаль</i> ДО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ	21
<i>Микола Барановський</i> МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ	26
<i>Ігор Смирнов</i> ПРОЦЕСИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ КЛАСТЕРІЗАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНА: ПЛОЩИНИ ВЗАЄМОДІЇ	31
<i>Павло Шуканов</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТАФІЗИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ	38

Наукові повідомлення

<i>Людмила Немець, Євгенія Телебенєва</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	43
<i>Юлія Яковлева</i> МІСЦЕ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ	46
<i>Леся Заставецька, Ольга Заставецька</i> ОБЛАСНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПІЛЬНОСТІ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ОБЛАСНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ	54
<i>Ірина Мельник</i> ДЕПОПУЛЯЦІЯ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	61
<i>Вікторія Яворська, Альона Калетинська</i> ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД І СУЧАСНІ ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ	66
<i>Катерина Сегіда</i> СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ М. ХАРКОВА ЯК ОСНОВА ЙОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО КАПІТАЛУ	73
<i>Наталія Горожанкіна</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ	77
<i>Костянтин Мезенцев, Євген Яковенко</i> ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ	81
<i>Зоя Бойко</i> ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ РОЗПОДІЛ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	85
<i>Наталія Мезенцева, Владислав Мельничук</i> РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ	91
<i>Костянтин Немець, Павло Кобилін</i> ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	97
<i>Костянтин Немець, Тарас Погребський</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	102
<i>Олександр Бейдик</i> ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНІ ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ	106
<i>Марина Ячнюк</i> ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ	118

Павло Вірченко КЛАСИФІКАЦІЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАЛУЧЕННЯ ДО ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	120
Владимир Редин, Валентина Редина, Валентин Лаптев СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ	125
Ірина Скриль СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ	128
Володимир Костащук ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	132
Ганна Дудкіна ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	136
Мирослав Заячук СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВИ РИНКОВОЇ МОДЕЛІ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	142
Олена Карнаухова ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ	146
Олеся Корнус, Анатолій Корнус, Володимир Шишук, Володимир Кононихін ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ НА ОНКОЛОГІЧНУ ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	151
Владимир Голик, Олег Полухин, Александр Петин КОНЦЕПЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КМА	158
Елена Лопина, Андрей Корнилов, Екатерина Дроздова, Юлия Белицкая, Алена Пенченкова РАЗРАБОТКА КАРТ РЕКРЕАЦИОННОЙ НАГРУЗКИ В РАЙОНАХ РАЗМЕЩЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ КМА	164
Олексій Крайнюков ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА УРАЖЕНОСТІ ВОДНОЇ ЕКОСИСТЕМИ З УРАХУВАННЯМ РІВНІВ ТОКСИЧНОСТІ СТІЧНИХ ВОД	169
Юрій Кандиба ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОКОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	173
Ганна Кулешова ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ФОРМИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	178
Людмила Ключко РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	184
Дарья Шиян ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ М. КРИВИЙ РІГ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	189

Дослідження молодих науковців

Вікторія Панкратьєва МІСЦЕ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	194
Олена Ницца ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ М. ХАРКОВА	199
Ольга Ільїв СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	205
Ольга Ільїв МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	208
Віктор Грушка СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ІНДИКАТОРИ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	211
Марчин Рехлович, Ольга Яновская ДОСТУПНОСТЬ ЗАВЕДЕНИЙ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В СИЛЕЗСКОМ И МАЛОПОЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВАХ ПОЛЬШИ	216

<i>Діана Шинкаренко</i> ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	222
<i>Оксана Семенен</i> ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ ПРИРОДНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	228
<i>Яніна Василевська</i> ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	234
<i>Вадим Ліхван</i> МІСЦЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СТРУКТУРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ	240
<i>Наталія Добровольська</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В АСПЕКТІ РОСЛИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	246
<i>Ірина Полєвич</i> ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ РЕГІОНУ	251
Наші автори	254
Правила оформлення та подання статей	257

CONTENTS

Science Skylines

<i>Yaroslav Oliynyk, Sergey Shevchuk</i>	
METHODS OF STUDYING SCIENCE SCHOOLS IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN HUMAN GEOGRAPHY	9
<i>Lyudmila Nemets</i>	
MODERN SOCIAL GEOGRAPHY: CONDITION ANALYSIS, PROBLEMS AND PROSPECTS	14
<i>Valentyna Smal</i>	
STUDYING THE KNOWLEDGE ECONOMY: FORMING SYSTEM OF INDICATORS	21
<i>Mykola Baranovsky</i>	
MECHANISMS OF DEVELOPMENT STIMULATION OF THE DEPRESSED TERRITORIES OF UKRAINE: INSTITUTIONAL ASPECTS	26
<i>Igor Smyrnov</i>	
PROCESSES OF TRANSPORT AND LOGISTICS CLUSTERIZATION IN EUROPEAN UNION AND UKRAINE: REGIONAL DIMENSION	31
<i>Pavlo Shukanov</i>	
SOCIAL AND GEOGRAPHIC PECULIARITIES AND METAPHYSIC APPROACHES OF GLOBAL CRISES	38

Research Reports

<i>Lyudmila Nemets, Eugene Telebeneva</i>	
THE MAIN STAGES AND FEATURES OF INDUSTRY IN KHARKIV REGION	43
<i>Juliia Yakovleva</i>	
PLACE OF THE DONECK REGION IN SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY	46
<i>Lesia Zastavetska, Olgah Zastavetska</i>	
REGIONAL TERRITORIAL COMMUNITY – THE BASIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL SETTLEMENT SYSTEMS	54
<i>Iryna Melnyk</i>	
DEPOPULATION IN UKRAINE: NATIONAL SPECIFICS AND REGIONAL PECULIARITIES	61
<i>Viktoriya Yavorskaya, Alyona Kaletinskaya</i>	
DEMOGRAPHIC TRANSITION AND MODERN GEODEMOGRAPHIC PROCESSES	66
<i>Kateryna Segida</i>	
AGE-SEX STRUCTURE OF POPULATION OF KHARKOV AS THE BASIS FOR ITS DEMOGRAPHIC CAPITAL	73
<i>Nataliya Gorozhankina</i>	
SOCIO-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INTELLECTUAL MIGRATION	77
<i>Kostyantyn Mezentsev, Yevgen Yakovenko</i>	
PECULIARITIES OF THE DYNAMICS OF MIGRATION PROCESSES IN SUMY REGION	81
<i>Zoya Boyko</i>	
SPATIO-TEMPORAL DISTRIBUTING OF TERMS OF FORMING OF LABOUR RESOURCES OF DNI-PROPETROVS'K REGION	85
<i>Nataliia Mezentseva, Vladyslav Melnichuk</i>	
REGIONAL ASPECTS OF POVERTY IN UKRAINE	91
<i>Pavlo Kobylin, Kostyantyn Niemets</i>	
TO THE QUESTION OF A SOCIAL INFRASTRUCTURE IN SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES	97
<i>Kostyantyn Niemets, Taras Pogrebskyi</i>	
METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH IN THE FIELD OF HEALTH CARE	102
<i>Olexandr Beydik</i>	
SPIRITUAL AND RELIGIOUS AND MILITARY-PATRIOTIC RECREATIONAL AND TOURIST RESOURCES UKRAINE	106
<i>Marina Yachnuk</i>	
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HUNTING TOURISM	118

Pavlo Virchenko	
TOURISTIC AND RECREATIONAL POTENTIAL OF LOCAL LEVEL TERRITORIES AND ITS CLASSIFICATION ALSO PROBLEMS OF BRINGING IT INTO THE ECONOMIC ACTIVITY	120
Vladimir Redin, Valentina Redina, Valentin Laptev	
SOCIO-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE GREEN TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE	125
Irina Skril	
MODERN TRENDS OF TOURISM'S DEVELOPMENT IN KHARKIV REGION	128
Volodymyr Kostashuk	
GEOGRAPHICAL ASPECTS OF FOREIGN TOURISM'S DEVELOPMENT IN CHERNIVTSI REGION	132
Anna Dudkina	
INVESTMENT ACTIVITY AS OBJECT OF RESEARCH OF SOCIAL GEOGRAPHY	136
Myroslav Zayachuk	
SPECIALIZATION OF FARMING ECONOMIES IN THE KHARKIV OBLAST IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN AGRARIAN ECONOMICS MARKET MODEL FORMATION AND DEVELOPMENT	142
Olena Karnaukhova	
THE TERRITORIAL APPROACH IN AGRICULTURE OF THE REGION COMPETITIVENESS IMPROVE ...	146
Olesya Kornus, Anatoliy Kornus, Vladimir Shischuk, Vladimir Kononikhin	
THE INVESTIGATION OF AIR POLLUTION INFLUENCE ON CANCER MORBIDITY OF SUMY REGION POPULATIONS	151
Vladimir Golik, Oleg Poluhin, Alexandr Petin	
CONCEPT COMPREHENSIVE UTILIZATION OF RESOURCES KMA	158
Elena Lopina, Andrey Kornilov, Ekaterina Drozdova, Yulia Belickay, Alyona Penchenkova	
DEVELOPMENT OF RECREATIONAL LOAD MAPS IN THE AREAS PLACEMENT OF MINING REGION OF KMA	164
Aleksey Krainiukov	
ECONOMIC ASSESSMENT OF WATER ECOSYSTEM AFFECTION WITH TAKING INTO ACCOUNT TOXICITY LEVEL OF SEWAGES	169
Yuriy Kandyba	
THE TERRITORIAL FEATURES OF COMPLEX DAIRY INDUSTRY OF THE KHARKOV REGION	173
Ganna Kulieshova	
THE TERRITORIAL FEATURES OF THE FARMING IN THE KHARKIV REGION AS A FORM OF SMALL BUSINESS	178
Liudmyla Kliuchko	
THE REGIONAL DISTRIBUTION OF INCOME AND EXPENSES UKRAINIAN POPULATION	184
Daria Shiyani	
INCIDENCE POPULATION KRIVOY ROG: SOCIAL-EOGRAPHICAL ASPECT	189

Research of young Scientists

Victoria Pankratieva	
THE PLACE OF THE LUHANSK REGION IN THE UKRAINIAN SYSTEM OF THE PRE-SCHOOL EDUCATION	194
Elena Nishcha	
THE RESEARCH FEATURES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN KHARKIV	199
Olha Ilyiv	
THE STRUCTURE OF THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION	205
Olha Ilyiv	
METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION	208
Viktor Grushka	
SOCIAL PROBLEMS OF DNEPROPETROVSK REGION AS STANDARD OF LIVING AND QUALITY OF LIFE INDICATORS	211
Marcin Rechlowicz, Olga Ianovska	
ACCESSIBILITY OF CULTURAL INSTITUTIONS IN SILESIA AND MALOPOLSKA REGIONS OF POLAND	216

<i>Diana Shynkarenko</i>	
THE TERRITORIAL FEATURES OF MOBILE COMMUNICATION OF THE KHARKIV REGION	222
<i>Oksana Semegen</i>	
EVALUATION OF RECREATION AND TOURISM RESOURCES OF NATURAL-TERRITORIAL COMPLEXES OF KHMELNITSKY REGION	228
<i>Yanina Vasilevskaya</i>	
NATURE PRESERVES OF THE KHERSON REGION AS AN OBJECT RECREATIONAL NATURE MAN- AGEMENT	234
<i>Vadym Likhvan</i>	
PLACE KHARKIV REGION IN THE STRUCTURE OF RURAL ECONOMY UKRAINE	240
<i>Nataliya Dobrovolska</i>	
THE EFFICIENCY OF USING THE LAND RESOURCES IN THE PLANT GROWING ASPECT OF KHARKIV REGION	246
<i>Irina Polevich</i>	
TO SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF REGION	251
Our Contributors	254
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	257

Горизонти науки

УДК 911:001.89(477)

Ярослав Олійник, Сергій Шевчук

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ НАУКОВИХ ШКІЛ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

У статті визначено актуальність та окреслено проблематичність методичних досліджень в історії української суспільної географії. Виходячи з головних завдань, напрямків досліджень у історії географії проведено класифікацію методів вивчення історії української суспільної географії на прикладі наукових шкіл. Розглянуто систему методів таких досліджень та обґрунтовано застосування кожного з них у контексті вивчення становлення та розвитку наукових шкіл в українській суспільній географії.

Ключові слова: історія суспільної географії, метод, наукова школа.

Ярослав Олійник, Сергій Шевчук. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ НАУЧНЫХ ШКОЛ В ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье определены актуальность и обозначены проблематичность методических исследований в истории украинской общественной географии. Исходя из главных задач, направлений исследований в истории географии проведена классификация методов изучения истории украинской общественной географии на примере научных школ. Рассмотрена система методов таких исследований и обосновано применение каждого из них в контексте изучения становления и развития научных школ в украинской общественной географии.

Ключевые слова: история общественной географии, метод, научная школа.

Yaroslav Oliynyk, Sergey Shevchuk. METHODS OF STUDYING SCIENCE SCHOOLS IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN HUMAN GEOGRAPHY. In this article the relevance and indicated the difficulty of teaching the history of Ukrainian studies in human geography. On the basis of the main tasks, areas of research in the history of the geography of the classification methods for studying the history of the Ukrainian community of geography as an example of scientific schools. A system of such research methods and justified the use of each in the context of studying the formation and development of scientific schools in the Ukrainian community of geography.

Keywords: history of human geography, the method, the scientific school.

Дослідження з історії суспільної географії є формою рефлексії на розвиток суспільно-географічного знання. Спектр проблем, що потрапляють в поле зору історика суспільно-географічної науки, вкрай широкий: все те, що має елементи осмислення минулого, стає об'єктом пильної уваги з боку фахівця. Виходячи з цього, треба зазначити, що набір методів дослідження історії суспільної географії дуже різноманітний. Тим не менш, доводиться констатувати, що в спеціальній літературі практично не можна знайти праць, звернених до питання застосування методів пізнання у вивченні історії суспільно-географічної думки.

Методи дослідження виступають важливим компонентом у методологічній структурі історії географії. Їх зміст визначається певним рівнем дослідження – фактологічним, історико-науковим, наукознавчим, та формою викладу проблем історії географії – хронологічною, тематичною, проблемною, регіональною, біографічною тощо. Конкретним втіленням цих підходів і форм викладу результатів дослідження в історії суспільної географії призводить до використання сукупності різноманітних методів дослідження, у тому числі й наукових шкіл. Разом з тим, відсутність методологічного обґрунтування в більшості робіт з історії суспільної географії свідчить про те, що як самостійний компонент системи пізнання в історії географії ці методи ще не усвідомлені більшою частиною наукового співтовариства. Це в свою чергу актуалізує питання про розробку методів і методичного апарату даної предметної

сфери в історії української суспільної географії.

Найбільш повно проблема методів суспільно-географічних досліджень представлена у працях Е. Алаєва, З. Дзеніса, Я. Олійника, М. Паламарчука, М. Пістуна, А. Голікова, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія та інших. Під методом слід розуміти сукупність розумових прийомів і операцій, що дозволяють з уже відомого матеріалу отримати нове знання. Саме отримання нового знання при роботі зі старим матеріалом є характерною ознакою методу. Побудовані в цих дослідженнях системи наукових методів, з урахуванням специфіки методології історії суспільної географії, дозволяють нам обґрунтувати типологію методів з вивчення наукових шкіл в історії вітчизняної суспільної географії. Треба відразу зазначити, що ми не можемо говорити про існування якихось особливих методів історії географії: всі методи, що застосовуються в суспільній географії, історії науки, активно використовуються і в інших областях суспільно-географічних досліджень. Оскільки, наше історико-наукове дослідження все ж таки є суспільно-географічним за своєю суттю, то ми вважаємо за доцільне співвідносити систему методів дослідження з типологією методів суспільної географії загалом, яка, як відомо, включає в себе філософські, загальнонаукові і спеціально наукові методи. Незважаючи на це, наукові методи, що знайшли застосування в історії суспільної географії дослідженні, мають історичну специфіку. Останнім часом завдання історико-географічного аналізу істотно розширилися. Від питання «яке знання було отримано в результаті діяльності географів на тому чи іншому етапі розвитку науки?» ми переходимо до питання «яким чином це

знання було отримано?». З розвитком завдань історії географії відбулося розширення принципів і методів її дослідження.

Сукупність *філософських підходів* до вивчення наукових шкіл в українській суспільній географії складають основні принципи діалектичного пізнання. Серед них особливе місце посідає *принцип детермінізму*, який фіксує розуміння вченими способів пояснення процесу становлення і розвитку географічного пізнання. Відповідно до цього принципу, в основі будь-якої події в історії географії лежить сукупність певних причин. При цьому слід враховувати системний характер таких причинно-наслідкових залежностей, що дозволяє розуміти зміну детермінант розвитку української суспільної географії у різні періоди.

Принцип єдності логічного та історичного в розумінні генезису розвитку суспільно-географічного знання, що відбиває розуміння співвідношення внутрішніх і зовнішніх, соціокультурних причин у ході процесу історичного розвитку науки. Даний принцип фіксує взаємозв'язок теорії та історії суспільної, що передбачає вивчення відносин змістовного аспекту об'єкта історико-географічного дослідження з аналізом процесу його розвитку та виявлення зв'язку пізнання даного об'єкта з історією людського суспільства в цілому й історією наукового пізнання зокрема.

Принцип об'єктивності історико-географічного дослідження передбачає, що при оцінці значущості тих чи інших ідей і результатів творчості необхідно виходити не тільки із сучасного стану знання, на яке спирається і від якого відштовхується дослідник, але й враховувати те реальне місце, яке займали дані ідеї у науці, суспільній географії й культурі свого часу.

Принцип системності передбачає розуміння історії розвитку суспільно-географічних ідей, проблем і напрямків як багаторівневого, багатоякісного, багатомірного (наукова творчість окремого вченого, наукових колективів і шкіл, регіональних суспільно-географічних співтовариств, прихильників тієї чи іншої парадигми, теорії чи концептуального підходу) і різноманітного за своїми проявами процесу, обумовленого різноманітною системою детермінант при оформленні системотворчого фактора в конкретній історичній і соціокультурній ситуації з одного боку, і в тому співвідношенні, у якому вони знаходяться в сучасній суспільно-географічній науці, – з іншого.

Принцип періодизації і наступності розвитку суспільно-географічного знання передбачає наявність різних, взаємопов'язаних, етапів і періодів, розгляд єдиного й безперервного процесу наукового пізнання. Керуючись даним принципом, історик географії повинен не лише виділити найбільш значущі й ключові віхи та моменти цього процесу, не тільки описати історичну й логічну специфіку виділених ступенів розвитку знання, але і показати їхній еволюційний взаємозв'язок і взаємопроникнення.

Принцип єдності минулого, сьогодення і майбутнього фіксує розуміння ролі і цільової функції досліджень з історії географії. Цей принцип орієнтує вченого на прогностичну стратегію дослідження,

пов'язану з виявленням перспективних ліній, позицій, ідей і підходів, що сформувалися в минулому та з їхньою актуалізацією у контексті сучасних досягнень суспільно-географічної науки.

Принцип єдності колективної та індивідуальної творчості в розвитку суспільно-географічного знання передбачає розуміння її історії як результату діяльності не лише окремих, хоча і видатних учених, але і як сукупного зусилля всього наукового співтовариства. Цей принцип орієнтує дослідника на виявлення всіх передумов формування тієї чи іншої ідеї, аналіз того контексту, що в підсумку привів до оформлення у працях конкретного науковця певної концепції чи теорії.

До загальнонаукового рівня методів в історії географії традиційно відносимо методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, метод сходження думки від конкретного до абстрактного і т. д. Серед загальнонаукових методів в історії географії особлива роль належить *методу аналізу*, який передбачає дослідження явищ з історії науки з урахуванням їх виникнення й взаємовпливу та націлений на пошук конкретних причин, що призвели до тих чи інших подій в розвитку науки.

Методом сутнісного аналізу виступає *типологічний метод*. Він має об'єктивну основу в тому, що у історичному розвитку географічної науки, з одного боку, розрізняються, а з іншого боку тісно взаємопов'язані одиничне, особливе, загальне і всезагальне. Завданням у пізнанні історико-наукових явищ, розкритті їх сутності постає виявлення єдиного, що притаманне різноманіттю тих чи інших сполучень індивідуального, одиничного. Метод передбачає виявлення спільного у просторово-одиничному й виділення стадійно-однорідного у безперервно-часовому. Він дозволяє упорядкувати сукупність явищ чи об'єктів на якісно визначені типи на основі спільних притаманних їх сутнісних ознак.

Виявлення типів може базуватися на *дедуктивному чи індуктивному підході*. При першому варіанті типи виділяються на основі теоретичного аналізу розглядуваної сукупності об'єктів. Результатом аналізу стає не лише визначення якісно відмінних предметів, але і виявлення тих конкретних ознак, які характеризують їх якісну визначеність. Це, в свою чергу, дає можливість для того, щоб відносити кожен конкретний об'єкт до того чи іншого типу. Індуктивний підхід відрізняється тим, що виділення типів і виявлення найбільш характерних ознак ґрунтується на аналізі емпіричних даних [2, с. 149].

Конкретним виразом типологічного методу в історії географії, є *метод виділення наукових напрямків* і *метод виділення наукових шкіл*, які за своєю суттю є спеціально-науковими і будуть нами розглянуті пізніше.

В сукупності загальнонаукових методів слід виокремити також *методи класифікації та типології*. Ці методи дозволяють виділяти класи і групи подібних предметів чи явищ. Без застосування методу типології на даний момент не обходиться жодне дослідження. Прикладом використання методу типології в новітній історії географії можна вважати підходи, при яких виділяються певні типи українських

географів, що працювали вже в умовах тоталітарної держави, зокрема це представники старої школи, які сформувалися як науковці ще в дореволюційний час; географи марксистки, які увійшли в науку у 1920-30-х роках і географи післявоєнного покоління, які ввібрали в себе риси як першої так і другої групи.

Одним із самих поширених методів дослідження виступає *порівняння*, яке дозволяє розкрити сутність досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона не є очевидною, виявити спільне й повторюване, необхідне й закономірне, з одного боку і якісно відмінне, з іншого. Порівняння дає можливість виходу за межі досліджуваних явищ і на основі аналогій прийти до широких історико-географічних узагальнень і паралелей. Метод порівняння використовується у роботах з історії географії як на фактологічному, так і на історико-науковому рівні. У першому випадку, він дозволяє оцінити виявлені факти з історії географії як одночасні так і діахроністичні, наприклад, при порівнянні різних періодів у історії географії. У другому – визначити значимість виділених у структурі географічного знання тих чи інших фактів, наприклад, роль і значення різних напрямків у історії суспільної географії.

Системний метод дослідження можливий при розвитку і поглибленні дослідження з історії географії. Він показує, що всі події, ситуації, процеси історико-наукового розвитку не лише казуально обумовлені, але й мають причинно-наслідкові зв'язки та функціонально зв'язані. Метод передбачає проведення структурного і функціонального аналізу. У історії географії системний метод дозволяє виявити на загальному тлі її розвитку стан вивченості окремої проблеми.

Необхідною елементом сучасного дослідження з історії української географії, написаного на високому теоретичному рівні, є *метод ідеалізації*, або *абстрагування*. Найбільш докладно дана процедура була розроблена М. Вебером в його концепції «ідеальних типів». Класичним прикладом застосування методу ідеалізації у вивченні історії української суспільно-географічної думки є створені дослідниками ідеальні моделі науково-географічних шкіл. В історії географії метод ідеалізації (абстрагування) дозволяє відкинути ряд індивідуальних рис, властивих географам, з метою зарахування їх до тих чи інших наукових шкіл. Наприклад, аналіз наукового доробку забутого українського географа першої половини ХХ століття професора Костя Дубняка, дає нам можливість говорити, на підставі прихильності його до методології, притаманної учням і послідовникам А. Гетнера, хоча, зрозуміло, що сам К. Дубняк у А. Гетнера не вчився. Даний факт дозволяє зробити припущення про існування феномена «незримого коледжу» у вітчизняній суспільній географії першої чверті ХХ століття, заснованого на хронологічній концепції А. Гетнера.

Ефективність дослідження буде вищою за рахунок використання *методу експертних оцінок*, щодо виявлення наукових шкіл у суспільній географії та оцінки їх діяльності. Експертами можуть бути компетентні особи суспільні географи, котрі добре обізнані з явищами, що є предметом дослідження, як

правило це доктори наук, провідні фахівці у галузі суспільної географії. Вони мають фіксувати найдрібніші елементи явища, яке досліджується. Експертні оцінки доцільно виражати в кількісній формі. Даний метод базується на судженнях спеціалістів, які дають апріорні кількісні чи рангові оцінки явища, що вивчається. [1, с.109].

Для сучасних досліджень з історії української географії актуальним може бути застосування й такого методу, як *моделювання*. Під моделюванням розуміється дослідження об'єктів пізнання на основі їх моделей, що відтворюють або відображають ці об'єкти, тоді як під моделлю розуміється система, що відтворює суттєві сторони досліджуваного об'єкта. Використання методу моделювання може забезпечити, шляхом виділення основних моделей дискусій у теорії суспільної географії, наприклад у 20-х роках ХХ століття.

Спеціалістичні методи в дослідницькій практиці історії географії найбільш часто представлені *генетичним методом*. Його суть у послідовному висвітленні властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного розвитку, що дозволяє в найбільшій мірі наблизитися до реальної історії об'єкту. Цей метод направлений, перш за все, на аналіз розвитку, але недостатньо уваги приділяє статичності, надзвичайно уважний до деталей, тяжіє до описовості [2]. Отже, суть генетичного методу полягає в тому, що дослідник вивчає генезис того чи іншого явища.

Історико-генетичний метод є частиною діалектичного принципу історизму. Ігнорування даного методу нерідко призводить до невірних висновків, зокрема, при аналізі наукового доробку географів початку ХХ століття, дослідники часто виявляють у їх понятійному апараті термін «край». На основі цього робиться висновок про великий вплив хронологічної концепції на наукову творчість учених. Між тим, при найближчому розгляді, з'ясується, що термін «край» використовувався не в чисто хронологічному розумінні, а й у тій інтерпретації, в якій цей термін використовували В. Садовський чи А. Синявський як еквівалент терміну «район». Отже, досить було простежити еволюцію та долю даної категорії у вітчизняній суспільній географії, щоб уникнути подібної помилки. Різновидом генетичного методу є *хронологічний метод*, який сприяє вивченню фактів з історії географії із позицій їх взаємопов'язаного процесу, в якому окремі етапи й періоди порівнюються з метою вивчення об'єктивних закономірностей накопичення й поглиблення історико-географічних знань. Разом з тим, слід зазначити, що обмеження лише цим методом може призвести до втрати аналітично зв'язаного ходу історії суспільної географії.

Отже, за своєю сутністю до генетичного близькі хронологічний та проблемно-хронологічний методи. Якщо перший припускає аналіз суспільно-географічного матеріалу в хронологічній послідовності, то другий – виділення проблемних блоків у історії української суспільної географії, наприклад, теоретико-методологічні уявлення суспільних географів, вивчення ними окремих етапів, напрямків чи проблем суспільної географії тощо. Проблемно-

хронологічний метод дозволяє сконцентрувати увагу на розгляді того чи іншого компонента суспільно-географічної концепції в динаміці. Незважаючи на певні переваги хронологічного та проблемно-хронологічного методів, варто зазначити, що їх можна розглядати також не як методи, а способи структурування матеріалу, прийомами викладу історії української суспільної географії.

Таким чином, генетичний метод у його хронологічній чи проблемно-хронологічній формах викладу матеріалу дослідження, є закономірним на початковій стадії дослідження проблем історії суспільної географії, оскільки він пов'язаний з описом окремих фактів з історії науки. Але без його використання не можливо створити міцної джерельної бази дослідження історії географії. Даний метод дозволяє історикам нашої науки детально описувати й викладати в хронологічній послідовності факти з історії становлення й розвитку суспільної географії в Україні загалом, чи в окремому регіоні. Метод дозволяє досліднику вивчити яскраві, індивідуальні, особливі характеристики суспільно-географічного процесу, побачити зміни в його еволюції.

Як уже ми зазначали вище, є всі підстави говорити про *наукові напрямки і наукові школи* як методи дослідження історії географії, оскільки вони є такими за своєю суттю і рівнем отриманого нового знання. Як поняття в історії географії «науковий напрямок» було охарактеризоване М. Пістуном [3]. На нашу думку, воно відображає специфіку теоретичного мислення окремих груп суспільних географів і використовується для позначення стійких концептуальних конструкцій у історії розвитку суспільної географії, яка зводиться до взаємодії і послідовному домінуванню ряду наукових напрямків – антропогеографічного, галузево-статистичного, краєзнавчого, районного, районно-комплексного тощо. Виділення напрямків у суспільній географії пов'язано з цілим рядом умов, що витікають з історичних закономірностей їх формування та розвитку. Специфіка окремих напрямків у суспільній географії обумовлена тим, що формуються й розвиваються вони в різноманітні періоди її розвитку, коли панують ті чи інші загальнонаукові концепції, під дією яких і формуються конкретно-наукові напрямки. Виходячи з того, що наукові напрямки зароджуються і розвиваються у хронологічній послідовності, хоча можуть існувати й одночасно, вони отримують певну наступність. В пізніших напрямках більш ранні теорії і концепції зазвичай включаються у вигляді часткових проявів нової концепції. Саме тому у наукових напрямках відображаються не лише різноманітні теоретико-методологічні принципи і концепції, але й історія розвитку самої суспільно-географічної науки. Реальна практика виділення напрямків у історії української суспільної географії здійснюється на основі різних критеріїв: виділення тематичних розділів, панівних теоретичних концепцій, визначення панівної парадигми тощо. Однак це не дає необхідного уявлення про специфіку наукових напрямків, їх теоретичної, методологічної специфіки.

Метод виділення наукових шкіл у суспільній географії ще не використовувався з обґрунтуванням

його методичного апарату, хоча має певну практику застосування. Прикладом може бути дослідження О. Яроменко наукової школи академіка М. Паламарчука. Проте, цей метод є досить інформативним способом вивчення як минулого так і сучасного стану науки. Навіть у своєму стихійному прояві він дозволяє упорядкувати знання з історії географії. В широкому історико-науковому контексті наукові школи виділяють на основі різноманітних критеріїв. Крім зовнішніх критеріїв виділення (національна приналежність, відношення до джерел, методи дослідження, належність до організаційних структур, територіальна ознака, вплив філософських і загальнонаукових концепцій, прихильність до одного вчителя) суттєвим критерієм є виявлення і аналіз дослідницьких програм наукових шкіл у суспільній географії.

Окремо можна виділяти також *біографічний метод*, або метод портретного викладу дослідження історії суспільної географії. Даний метод досить результативно застосовано в практиці історії української суспільної географії у працях О. Шаблія, Я. Жупанського, М. Пістуна, Я. Олійника, М. Костриці, В. Руденка, О. Заставецької та багатьох інших вітчизняних дослідників. Біографічний метод носить у собі два аспекти: характеристика життєвого і творчого шляху ученого повинна здійснюватися з урахуванням тих соціально-історичних умов, в яких жив цей учений, але одночасно у неповторній індивідуальній своєрідності. Біографія є реконструкцією реального життя, реальної індивідуальності [5, с. 19-56]. Основні завдання, які забезпечать результативне використання даного методу зводяться до таких позицій: оцінка ученого як індивіда який вніс свій внесок у науку, як представника конкретного наукового співтовариства і конкретного періоду історії науки, як особистості, яка володіла лише притаманними їй якостями; оцінка внеску ученого в розвиток науки; оцінка значимості праць ученого, характеристика етапів його життєвого шляху, значення результатів його дослідження ученого для подальшого розвитку науки [4, с.108].

Для вивчення наукових шкіл біографічний метод важливий, в першу чергу, при створенні наукової біографії лідера школи та представників її інтелектуального ядра, висвітленні їх пізнавальної, дослідницької, організаційної, методичної, педагогічної діяльності. Але перед нами скоріше не метод, оскільки він не дозволяє отримати нову інформацію з уже наявного матеріалу, а знову ж таки спосіб побудови матеріалу. Між тим наукова біографія є зручним і продуктивним варіантом історико-географічного дослідження.

Одним з основних методів дослідницької роботи з історії суспільної географії є *метод періодизації*. Періодизація – це класифікація об'єктів і явищ за різними ознаками, але обов'язково за ознакою часу – класифікація хронології. Завдання методу періодизації полягає у виділенні якісних змін процесі розвитку періодів, етапів відмінних один від одного своєрідністю конкретних закономірностей чи тенденцій в розвитку суспільно-географічної науки. Головним методичним аспектом в реалізації цього методу виступає обґрунтування критеріїв періодизації фак-

тів з історії географії. Вони включають якісні зміни в розвитку суспільно-географічної науки, трансформацію методів і характеру наукової діяльності, зміни організаційних форм наукової творчості тощо. В історії суспільної географії метод періодизації досить популярний, однак сама проблема періодизації її історії перебуває в стані дискусії. В літературі зустрічаються періодизації розвитку української суспільної географії запропоновані М. Пістуном, Я. Жупанським, О. Шаблієм, В. Матвієнком, Н. Краснопольською, Я. Олійником та С. Шевчуком. Різноманітні підходи до цієї проблеми визначаються як недостатньою фактологічною вивченістю історії української суспільної географії, так і можливістю застосування найрізноманітніших критеріїв при розв'язанні цього питання. Хоча в якості таких критеріїв мають виступати в першу чергу фундаментальні теорії, діяльність найбільш яскравих представників у суспільній географії, наявність панівної концепції чи парадигми, методологічний стан суспільної географії, зміни організаційних форм наукової діяльності тощо. Важливими критеріями для періодизації української суспільної географії, зокрема ХХ століття, також можуть виступати зміни соціальних умов діяльності учених, накопичення суспільно-географічних знань. В історії суспільної географії періодизація може бути декількох рівнів. По-перше, це періодизація наукової творчості окремого вченого, по-друге, наукового напрямку, по-третє, періодизація суспільно-географічної думки в цілому або значного відрізка часу. Скажімо при періодизації української суспільно-географічної науки ХХ століття специфіка полягає в тому, що, як правило, професійна доля суспільних географів збігалася зі зміною суспільно-політичної ситуації в країні. Наприклад, можна однозначно виділити дорадянський період, що характеризувався однією методологічною ситуацією, власне радянський, який істотно, проте не в кращу сторону, змінив розвиток вітчизняної суспільної географії, і сучасний. У середині цих трьох періодів можна ще простежити особливі етапи розвитку української суспільної географії.

Величезне значення для будь-якого дослідження з історії географії відіграє *порівняльно-історичний метод* або *метод компаративістики*. Порівняльно-історичне дослідження може відбуватися за кількома напрямками: порівняння різних суспільно-географічних концепцій і порівняння розвитку суспільно-географічної науки різних періодів, напрямків, країн і регіонів. Перший варіант практикується в переважній більшості робіт, в той час як другий, на жаль, залишається незатребуваним дослідниками історії української суспільної географії. Очевидно, що подальший розвиток вітчизняної історії суспільної географії має йти шляхом компаративістського аналізу еволюції світового чи європейського географічного знання. Це, безумовно, складний шлях, що вимагає величезної працьовитості, ерудиції, володіння багатьма іноземними мовами, але робота цього напрямку просто необхідна в сучасних умовах.

Методи ретроспективного і перспективного аналізу дозволяють актуалізувати отриману історич-

ко-географічну інформацію. Суть ретроспективного методу полягає у вивченні руху наукової думки дослідника від сучасності до минулого, дослідження елементів минулого, які збереглися у наші дні, і відповідно реконструкція на їх основі явищ і подій, що мали місце в історії розвитку науки. Ретроспективний аналіз полягає в поступовому русі від сучасного стану суспільно-географічної науки до минулого з метою виокремлення елементів старих концепцій. Метод перспективного аналізу (здійснює схожу операцію, тільки в «зворотному» напрямку) дозволяє розглянути значення тих чи інших ідей для подальшого поступу суспільно-географічної науки. Застосування зазначених методів може сприяти прогнозуванню подальшої еволюції суспільної географії.

Сьогодні в дослідження з історії суспільної географії все наполегливіше, мають проникати *і кількісні методи*. Традиційно вважається, що історія географії – сфера не кількісного, а якісного аналізу, тому кількісні методи не можуть тут знайти застосування. Але застосування окремих кількісних методів в історії географії може підвищити не лише їх актуальність, але й, що саме головне ефективність. Зокрема, *метод контент-аналізу* може бути застосований при аналізі праць лідерів наукових шкіл у суспільній географії, виділивши при цьому найбільш часто вживані текстові одиниці у їх працях знаменитих, а вже на їх основі побудувати графіки. *Статистичні методи* можуть бути використані для побудови колективного портрета українських суспільних географів повоенного покоління. Пізнавальні можливості статистичних методів можуть бути застосовані й при вивченні наукових шкіл в українській суспільній географії у тих випадках, коли виникає необхідність дослідження розвитку наукового знання у просторі і часі, при аналізі кількісних змін в проблематиці досліджень. Застосування цих методів пов'язане з розглядом матеріалів друкованих джерел, наукової періодики тощо. Процес розвитку української суспільної географії характеризується цілим рядом кількісних ознак, які можуть бути підраховані, згруповані та узагальнені. Отже, не можна сказати, що кількісні методи можуть найближчим часом зайняти лідируюче становище в історії суспільної географії, але їх застосування дозволяє значно підвищити об'єктивність дослідження.

Наступним у даній групі методів виступає *метод предметизації* друкованих праць учених, мета якого полягає у встановленні кількісних параметрів предмету дослідження. Він передбачає хронологічний і синхронний зрізи тематики публікацій представників наукової школи. Метод дає кількісний аналіз проблемно-тематичної структури робіт, продуктивності носіїв наукової школи, їх наукової кваліфікації, регіонального принципу розподілу публікацій тощо.

Метод актуалізації, який пов'язаний з визначенням цінності та значущості наукових знань для нинішнього й майбутнього часу. Він дозволяє будувати наукові прогнози майбутнього розвитку суспільно-географічної науки на основі виявлення провідних тенденцій, визначення перспективних проблем історії суспільно-географічної науки.

Отже, спектр методів у історії географії досить широкий. Важливо коректно його використовувати при розв'язанні проблем історії української суспіль-

ної географії, що визначається характером і змістом конкретних дослідницьких завдань.

Список використаних джерел:

1. Бочелюк В.Й. *Методика та організація наукових досліджень із психології* / В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
2. Ковальченко И.Д. *Методы исторического исследования* / И.Д. Ковальченко. – М.: Мысль, 1987. – 440 с.
3. Пістун М.Д. *Основи теорії суспільної географії* / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 230 с.
4. Френкель В.Я. *О жанре биографии ученых* / В.Я. Френкель // *Человек науки*. – М.: Наука, 1980. – С. 108–124.
5. Ярошевський М.Г. *Биография ученого как науковедческая проблема* / М. Г. Ярошевский // *Человек науки*. – М.: Наука, 1980. – С. 19–56.

УДК 911.3

Людмила Немець

СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ: АНАЛІЗ СТАНУ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті розглядаються питання актуальності розвитку сучасної суспільної географії у відповідності до зміни соціального замовлення глобального масштабу. Наводиться короткий аналіз розвитку вітчизняної суспільної географії у вимірі світових тенденцій. Підкреслюється важливість дослідження соціальної складової суспільства і підвищення ролі соціальної географії в цьому аспекті. Аналізуються сучасні проблеми соціальної географії і нові напрями соціально-географічних досліджень. Обґрунтовується необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічних засад соціальної географії, її поняттєво-термінологічного апарату, вдосконалення методів дослідження на основі теорії синергетики і ГІС-технологій.

Ключові слова: суспільна і соціальна географія, соціальний запит, соціогеосистема, гуманітарна географія, імажинальна географія, локалітет соціуму, територіальна організація суспільства, геософія, людський геопростір.

Людмила Немець. СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ: АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. В статье рассматриваются вопросы актуальности развития современной общественной географии в соответствии с изменениями социального заказа глобального масштаба. Приводится краткий анализ развития отечественной общественной географии в измерениях мировых тенденций. Подчеркивается важность исследования социальной составляющей общества и повышения роли социальной географии в этом аспекте. Анализируются современные проблемы социальной географии и новые направления социально-географических исследований. Обосновывается необходимость дальнейшего развития теоретико-методологических основ социальной географии, ее понятийно-терминологического аппарата, усовершенствования методов исследования на основе теории синергетики и ГИС-технологий.

Ключевые слова: общественная и социальная география, социальный запрос, социогеосистема, гуманитарная география, имажинальная география, локалитет социума, территориальная организация общества, геософия, человеческое геопространство.

Ljudmila Nemets. MODERN SOCIAL GEOGRAPHY: CONDITION ANALYSIS, PROBLEMS AND PROSPECTS. The article considers the relevance of development of social geography in accordance with changes in the social inquiry in global scale. A brief analysis of the development of native social geography in the measurements of global trends is given. An importance of the study of the social component of society and increasing role of social geography in this aspect is underlined. Modern social geography problems and new directions of social geographical researches are analyzed. The necessity of further development of the theoretical and methodological foundations of social geography, its concepts and terminology, improving research methods based on the theory of synergy and GIS technologies is substantiated.

Keywords: social geography, social inquiry, social geosystem, human geography, imaginative geography, society locality, society territorial organization, geosophy, human geospace.

Актуальність теми дослідження. XXI століття принесло світовій спільноті не лише величезні наукові досягнення в технологіях, засобах транспорту та зв'язку, розвитку економіки, енергетики, а й не менш важливі проблеми, пов'язані з ускладненнями життєдіяльності глобального соціуму. Вони стосуються взаємодії суспільства та природи, виникнення екологічних катастроф, поширення нових видів невиліковних сьогодні хвороб (на тлі потужного розвитку світової медицини), поширення екстремістських настроїв, тероризму та військових конфліктів в різних регіонах світу тощо.

Для України, як і для деяких пострадянських країн, загальносвітові проблеми підсилюються внутрішніми негараздами, нестабільністю економічного та політичного розвитку, в результаті чого майже в усіх регіонах виникають та ускладнюються соціальні проблеми (загострюється бідність широких верст населення, поширюється безробіття, значно нижчим, порівняно з європейським, є рівень та якість життя населення, хвороби, особливо соціальні, загрожують генофонду нації). Всі ці та багато інших соціальних проблем мають свої регіональні особливості, а тому вимагають прийняття заходів для їхнього подолання як на загальнодержавному, так і на регіональному та локальному рівнях.

Ринкові перетворення в Україні відбуваються досить імпульсивно, економічні зрушення ускладнюються нестабільністю соціально-економічного розвитку окремих регіонів, що в сумі гальмує процес інтеграції країни до європейської спільноти і не забезпечує впровадження європейських стандартів життя населення.

Прийняття законодавчих та адміністративних заходів щодо зазначених проблем відбувається досить хаотично, в першу чергу, через відсутність взаєморозуміння та оптимальної взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади, величезними витратами на нескінченні виборчі процеси, які нічого позитивного в цілому для українського суспільства не приносять.

В усі часи розвитку світової цивілізації наука відіграла вирішальну роль в забезпеченні прогресу суспільства, окремих країн і від її, в першу чергу, державної підтримки залежить успіх країни в глобальному вимірі. На жаль наука в нашій державі фінансується (як і освіта та охорона здоров'я) по залишковому принципу, що ускладнює формування інноваційних регіонів, технопарків та технополісів, без чого неможливий перехід до інноваційного, інформаційного суспільства в близькій перспективі.

Для України сьогодні конче потрібні наукові розробки стосовно перерахованих тут та багатьох інших важливих і болючих, в першу чергу, соціальних питань. Саме наука має запропонувати шляхи виходу з соціально-економічної, геополітичної, інституціональної кризи, обґрунтувати моделі подальшого розвитку, які стануть основою загальнонаціональної та регіональних стратегій на близьку та далеку перспективу.

Суспільна географія, знаходячись на межі природничих, суспільних наук, маючи власний потужний теоретико-методологічний та інтелектуальний потенціал та можливість інтегрувати міждисциплінарні досягнення може вирішувати багато важливих для суспільства проблем. На протязі історичного розвитку цією наукою (зокрема, економічною географією) це було продемонстровано неодноразово, починаючи з плану ГОЕЛРО 20-х років ХХ ст. і в розробці багатьох інших планів стосовно розвитку трудових ресурсів, територіально-виробничих комплексів, територіальної організації суспільства тощо.

Суспільна географія розвивалася, виконуючи відповідні на кожному історичному етапі розвитку держави суспільні замовлення, від дослідження матеріального виробництва, торгівлі до обґрунтування економічних районів, їх господарських особливостей, просторових відмінностей тощо. Соціальна суть суспільної географії швидко розвивається з моменту, коли до предметно-об'єктної її області було включено населення, його розселення, соціальна сфера та її просторова організація.

Наукові основи сучасної суспільної географії дозволяють їй успішно вирішувати сьогодні складні питання просторово-часової організації життєдіяльності суспільства в умовах поширення глобалізації, проводити дослідження щодо виникнення проблем різного рівня в цих умовах та пропонувати шляхи їх подолання. Важливою ознакою сучасної суспільної географії є потужний конструктивний теоретико-

методологічний апарат, що дозволяє проводити не лише покомпонентний аналіз, а й просторовий синтез. На основі застосування ГІС-технологій, прикладних методик та спеціальних програм можна розробляти обґрунтовані моделі регіонального розвитку, функціонування соціогеосистем різного ієрархічного рівня [7, 8]. Багато прогресивних науковців говорять про це, зокрема «...в умовах розбудови Незалежної української держави протягом останніх шістнадцяти років національно суспільно-географічна наука остаточно утвердилася в самостійну галузь наукового пізнання, за якою велике майбутнє» [9, с. 16]. Болючість та масштабність соціальних проблем на різних рівнях розвитку соціогеосистем викликає прискорений розвиток соціальної гілки суспільної географії, розширення її предметно-об'єктної області.

Сьогодні в полі зору цієї науки питання соціальних негараздів, соціальної безпеки населення, формування менталітету населення, проблем поширення злочинності, бідності, захворюваності, депопуляції та багато інших. Масштабність та важливість соціальних проблем викликає появу нових наукових напрямів, які мають бути осмислені і втілюватися в наукову і практичну дійсність.

Метою даного дослідження є аналіз існуючих сьогодні в Україні і деяких країнах пострадянського простору, нових напрямів соціальної географії та обґрунтування її подальшого розвитку і можливостей задовольняти сучасний соціальний запит суспільства, працювати на майбутнє.

Аналіз попередніх досліджень. Становлення та розвиток теоретико-методологічних засад української суспільної географії має, з одного боку, складну історію в межах радянської географічної школи, основаної на марксистсько-ленінській ідеології, а з іншого, є складовою світової географічної науки, зокрема антропогеографії, гуманітарної географії, черпаючи звідти основні ідеї, підходи, принципи тощо.

Багато наукових праць вітчизняних суспільних географів (соціо-економіко-географів) присвячено аналізу основних положень цієї галузі географічної науки. Серед них: М. Паламарчук, М. Пістун, О. Шаблій, О. Топчєв, Я. Олійник, А. Степаненко, А. Голіков та багато інших. Основні методологічні засади суспільної географії розглянуто в фундаментальних працях цих та інших вчених [7, 9, 11, 15, 16, 18]. Ці ж вчені розглядають особливості соціальної географії як складової суспільної географії.

Науковці соціально-економічної географії Росії сьогодні теж працюють над вдосконаленням теоретико-методологічних засад науки, відзначаючи, що вони «...не повністю відповідають сучасним реаліям і потребам, потребують переосмислення і пошуку нових напрямів розвитку» [14, с.3]. Все це має відбуватися з врахуванням та критичним переосмисленням західних підходів і наукових концепцій [14, с.162]. Новими актуальними питаннями, які потребують уваги соціо-економіко-географів, на думку В. Шувалова є: «...модернизация понятийно-концептуальной системы районной школы социально-экономической географии, включая разработку нового понятия района и новой методики экономико-

географического районирования; разработка теории (концепции) территориальной организации современного российского общества («сверхзадача»); формализация методик оценок, выполняемых профессиональными экономико-географами; экономизация отраслевых разделов экономической географии и дальнейшая социологизация и гуманизация отраслевых разделов социальной географии; географизация региональных разделов систематических наук; ... разработка экономико-географами (именно ими, а не экономистами) понятия географического кластера и географической концепции кластерной политики» [14, с.162]. В. Шупер серед важливих напрямів розвитку СЕГ називає застосування «концептуального і математичного апарату синергетики», що активно використовується в зарубіжній географії [14, с.163].

Виклад основного матеріалу. Враховуючи особливості соціально-економічного та геополітичного розвитку України, складність реформ, що в ній відбуваються, особливої актуальності набувають питання загострення та поширення соціальних проблем, розбудови соціальної сфери, соціальної інфраструктури в руслі забезпечення переходу до стійкого розвитку і інноваційного суспільства в цілому. Ці напрями лежать в предметно-об'єктній області саме соціальної географії, а тому вимагають термінового подальшого її розвитку з врахуванням надбань світової географічної науки і міждисциплінарних підходів.

Соціальна географія є найбільш динамічної галуззю суспільної географії саме через її соціальну визначеність, враховуючи швидкоплинність соціальних процесів, появу нових соціальних проблем, загострення старих і необхідності їх вирішення. Вона є молодою наукою на пострадянському просторі через попередні ідеологічні перепони щодо наявності соціальних проблем та можливостей і необхідності їх дослідження в радянські часи. В світі загалом соціальна географія виникла на тлі західної антропогеографії і французької соціології (друга половина XIX ст.). Цей напрям розвитку географії пов'язаний з науковими розробками Ф. Рагцеля, К. Хаусхофера, Г. Гужона, Ф. Ле-Пле, І. Боумена, Р. Хартшорна, П. Хаггета, Р. Дж. Джонстона, Т. Хегерстранда, А. Вебера, О. Енгландера, А. Льоша, В. Кристаллера, Т. Паландера, Й. Тюнена та багатьох інших.

Багато наукових досліджень присвячено розвитку основ соціальної географії в радянські часи, а в центр досліджень все більш активно потрапляє людина з її етнонаціональними, сімейними, виробничими, віковими, освітніми особливостями тощо. Е. Алаєв узагальнюючи ці підходи робить висновок, що відбуваються і в географічній науці процеси соціологізації, гуманізації відповідно до західної поведінкової (гуманітарної) географії, а також те, що у віддаленій перспективі вона перетвориться у вершину географічного знання [2].

На пострадянському просторі розвиток соціальної географії як складової соціально-економічної географії, пов'язаний з роботами Н. Мукітанова, З. Дзеніса, У. Мересте, С. Ниммик, А. Долініна, Р. Кабо, А. Анохіна, О. Алексєєва, М. Агафонова та інших під впливом наукових ідей світової географії. На ду-

мку В. Шувалова, тут можна виділити два основні етапи, перший - районного підходу в різних інтерпретаціях «...класичної хорології, французької школи географії людини, антропогеографії, крайнознавства, радянської районної школи економічної географії» [19, с. 323]. Другий охоплює другу половину XX ст. і характеризується втіленням міждисциплінарних парадигм і міждисциплінарних підходів, що призвело до значних трансформацій в теорії і методиці соціально-економічної географії. Саме західна соціальна географія у вигляді школи просторового аналізу здійснила найбільший вплив на розвиток радянської соціально-економічної географії у другій половині XX ст. (60 – 70 рр.). Через засади і перепони марксистсько-ленінської ідеології, світовий розвиток соціальної географії, особливо англоамериканської, у вигляді шкіл і основних парадигм поведінкової, радикальної, зокрема феміністичної, гуманістичної географії не здійснили відчутного впливу на розвиток радянської соціально-економічної географії.

Вітчизняний напрям соціальної географії пов'язується з філософсько-соціологічними дослідженнями Г. Сковороди, Я. Козельського, а також роботами географічного спрямування П. Чубинського, С. Рудницького, К. Воблого, В. Кубійовича, О. Діброви, О. Степанів та інших вчених. Детальний аналіз цих досліджень проведено М. Пістуном та іншими українськими географами [11].

Аналізуючи історичні аспекти розвитку соціальної географії можна зробити важливий висновок про те, що вона завжди знаходилася на вістрі соціального запиту суспільства, відповідала на них появою нових напрямів дослідження, розвиваючи свої методологічні основи. В наш час створилася ситуація, коли соціальний запит надходить від глобального соціуму у вигляді глобальної соціально-економічної та екологічної криз в площині всієї планети, швидко загострюючи процес взаємодії з навколишнім природним середовищем, загрожуючи існуванню людства. Пошуки вирішення глобальних, в першу чергу соціальних проблем, бо вони є основою усіх наступних, потребують об'єднання зусиль науковців в галузі суспільства та природи. Соціальна географія теж потребує розширення її понятійно-термінологічного апарату і об'єктно-предметної області, вдосконалення та пошуку нових методів дослідження, втілення міждисциплінарних підходів тощо.

На нашу думку, головним предметом дослідження соціальної географії є соціально-географічний процес у соціогеосистемах різних ієрархічних рівнів, під яким розуміється – послідовна закономірна зміна ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті; зміна соціальних складових соціогеосистем у просторово-часовому (географічному) континуумі [5].

Про важливість соціальної географії у вирішенні проблем соціального запиту суспільства говорять функції соціальної географії, які підкреслюють її призначення у суспільстві як науки. Найбільш ґрунтовно виділяють функції соціальної географії Я. Олійник і А. Степаненко [9. 13, с. 3-18]: теоретико-

пізнавальну, прогностичну, інформаційну, соціального проектування і конструювання, управлінську.

В умовах глобалізації, необхідності переходу до стійкого розвитку і подолання небезпечних тенденцій розвитку глобальної соціогеосистеми, підвищення ролі соціальної географії в їх дослідження, її функції мають бути розширені за рахунок обґрунтування менталітетотворюючої та ноосферно-світоглядної складових соціогеопроектів у просторово-часовому (географічному) континуумі [7].

Головну мету соціальної географії можна визначити як обґрунтування наукових положень та розробку практичних рекомендацій оптимального функціонування соціогеопроектів в соціогеосистемах різного рівня в їх територіальному вимірі, що має забезпечити оптимальний і поступальний розвиток господарського комплексу в цілому та окремих його складових до стійкого розвитку.

Тож, враховуючи соціальний запит на суспільно-географічні дослідження в умовах пліннозмінних реалій на планеті, багато понять загальногеографічного, геополітичного, економічного та соціального аспектів зазнають змін і потребують нових визначень та дослідження цих якостей. Аналізуючи особливості сучасного етапу розвитку соціально-економічної географії в Росії, проблеми її теоретико-методичного «багажу», перспективними тенденціями розвитку, В. Шувалов зазначає, що «...від того, як і коли буде трансформований її понятійно-концептуальний апарат стосовно сучасної територіальної організації суспільства, його наростаючої динамічності, залежить в подальшому не лише наукове, а й пізнавальне і прикладне значення вітчизняної соціально-економічної географії» [19, с. 337].

В найбільш узагальненому вигляді, до таких понять, першу чергу, відноситься економіко-географічне положення об'єкта (ЕГП) (регіону, населеного пункту, країни тощо), територіальна організація суспільства (ТОС), людський капітал, інфраструктурна забезпеченість, інноваційний імідж території.

В основі класичного визначення ЕГП М. Баранського лежить просторове положення об'єкта. Але сьогодні, коли всі суспільні процеси відбуваються в умовах глобалізації (стиснення географічного простору, перетік товарів замінюється потоками капіталу, засоби зв'язку нівелюють транспортну доступність та ін.), для визначення ЕГП все більшого значення набувають питання положення об'єкта по відношенню до світових ринків, центрів соціо-політичної, етно-культурної напруги тощо.

ТОС як наукове поняття зазнає еволюційних змін і має визначатися і обґрунтовуватися з позицій світогосподарських зв'язків і процесів у зв'язку з зміною етапу економічного розвитку відповідних країн (перехід до постіндустріального та інформаційно-інноваційного розвитку), регіонів, окремих територій, особливо в умовах інформаційного і науково-технічного «вибуху», інтернаціоналізації світової економічної системи. Як зазначає В. Шувалов, мають бути по-новому осмислені та переоцінені фактори ТОС, включаючи зовсім нові положення. Це стосується класичних факторів ТОС, зокрема праце-

ресурсного, природно-ресурсного, транспортного, кожен з яких виконує зовсім іншу, порівняно з класичною теорією ТОС [19, с. 334]. Так, працересурсний фактор має бути зовсім по-іншому оцінений сьогодні з точки зору ринку робочої сили, де зростає роль професійної підготовки, рівня освіти, умов глобалізації трудових міграцій тощо. Необхідність переоцінки природно-ресурсного фактору пов'язана з підвищенням використанням у виробничих процесах вторинних ресурсів і нетрадиційних видів енергії та їхньою розробкою на основі інноваційних технологій. В усьому світі стрімко зростає значення транспортної логістики, що змінює відношення до транспортного фактору та його ролі в розвитку економіки.

Але, головним для суспільно-географічних досліджень є поява нових факторів або новий підхід до вже існуючих. Серед них В. Шувалов виділяє: комунікаційно-інфраструктурний, фактор власності, інституціональний, екологічний, політичний, поведінковий, національний, регіонального менталітету населення фактори [19, с. 335-336]. Інфраструктуру він розглядає як важливіший вид ресурсу території, що, визначає в тому числі і її інвестиційну привабливість.

Фактор власності впливає на формування системи економічних зв'язків різного рівня від локального та глобального.

Інституціональний, екологічний та політичний фактори в значній мірі визначають інвестиційну привабливість та її безпеку для формування і діяльності бізнес структур.

Національний фактор досить чітко проявляється в територіальному відношенні для пострадянських країн, наприклад Росії, викликаючи прояв «...тенденцій сепаратизму» [19, с. 336]. Для України його особливості менш виражені, але все ж проявляються разом з політичним фактором, наприклад при вирішенні проблем енергетики, особливо у зв'язку з ускладненням питання щодо постачання російського газу та іншими.

Про особливості поведінкового фактору (регіонального менталітету населення за В. Шуваловим) вже говорилося в наукових дослідженнях географів, але більше у відношенні до його формування і значно менше досліджень присвячених його впливу на розвиток соціогеосистем різного рівня. Саме це питання сьогодні є надзвичайно актуальним і важливим для визначення і забезпечення оптимального розвитку територій регіонів, локальних соціумів (на рівні місцевих громад) тощо. Наприклад, в Україні як і в світі в цілому спостерігається активний супротив місцевих соціумів проти розробки глибинних (сланцевих газів) на їх територіях, проти розвитку атомної енергетики (навіть у традиційно спокійних у цьому відношенні країнах – Франції, Японії). Важливість цього фактору вимагає проведення соціально-географічних на основі міждисциплінарного підходу досліджень, бо вони можуть забезпечити аналіз і обґрунтування висновків щодо прийняття або неприйняття місцевими громадами відповідних економічних реформ на цих територіях, здійснюючи значний вплив на вироблення стратегій розвитку регіонів

та його територій, економії фінансових ресурсів на шляху оптимізації регіонального розвитку.

Глобалізація світогосподарських процесів викликає і загострює конкуренцію за ринки збуту, сировинні ресурси, викликає підсилення світових міграційних процесів, ослаблюючи інтелектуальний потенціал багатьох країн, особливо пострадянського простору. Звідси, важливим питанням для наукових досліджень є проблема обґрунтування інвестиційної привабливості території, визначення її інвестиційного іміджу. Інвестиційний імідж території повинен досліджуватися з багатьох позицій, особливо географічного підходу, комплексності і міждисциплінарності, з врахуванням теорії конкуренції, розробленої ще М. Портером [12]. В основі останньої лежить поняття інвестиційного потенціалу, який є категорією змінною і залежить від багатьох складових. Враховуючи, що сьогодні в Україні основні інвестиції вкладаються в сировинний фактор економіки, це гальмує її інноваційно-інвестиційні можливості в конкуренції на світових та європейських ринках, що в цілому перешкоджає забезпеченню відповідних європейських стандартів рівня та якості життя населення. Актуальним питанням глобального рівня соціально-економічного розвитку є формування інноваційних регіонів. Це питання близького майбутнього, бо сьогодні таких територій в світі дуже мало, але саме з ними пов'язаний прогрес світової цивілізації. Є різні визначення інноваційних регіонів, зокрема – це «... пространственно ограниченные природно-социальные системы, находящиеся на определенной ступени эволюции и характеризующиеся особым взаимодействием внутренних функциональных структур (субсистем), позволяющим им генерировать и успешно использовать инновации на экономическом, политическом, социальном и экологическом уровне» [4, с. 97]. Головну мету розвитку таких регіонів автори вбачають в переході до моделі екологічно орієнтованого господарства, прямої демократії, зменшення соціальної та економічної нерівності. Саме перехід до комплексного інноваційного розвитку може стати адекватною відповіддю регіональної системи на сучасні глобалізаційні виклики. Все зазначене ставить питання про дослідження гуманітарного потенціалу регіону, визначення його освітнього, етнокультурного рівня, ментальних особливостей, що може забезпечити участь в інноваційному процесі широких соціальних груп населення.

Враховуючи комплексність та міждисциплінарність питання, теоретико-методологічні особливості суспільної географії, дослідження інвестиційного потенціалу, обґрунтування інвестиційно-інтелектуального іміджу регіонів та окремих їх територій лежить в предметно-об'єктній області дослідження цієї науки. Головним завданням цих досліджень є аналіз та оцінка факторів, що впливають на імідж території, серед яких – людський (інтелектуальний) потенціал, інфраструктурна забезпеченість, рівень інноваційного потенціалу, поведінковий фактор (менталітет населення) та інші, що відносяться до об'єктно-предметної області соціальної географії як складової суспільної географії.

В суспільній географії, зокрема в її соціальній складовій є багато напрацювань щодо вказаних досліджень. Це стосується не лише успіхів світової соціальної географії, а й досліджень на терені пострадянського простору і український соціо-економіко географів [7, 9, 11, 17].

В Росії цікавими є роботи доктора культурології, завідуючого сектором гуманітарної географії Російського науково-дослідницького інституту культурної і природної спадщини ім. Д. Ліхачова Д. Замятіна, присвячені обґрунтуванню теоретичних засад гуманітарної географії. Її автор співвідносить з поняттями «культурна географія», «географія людини», «соціальна географія», «суспільна географія», «гуманістична географія», а формування гуманітарної географії бачить в рамках антропогеографії початку ХХ ст. В українській соціально-економічній географії ця наукова гілка лежить в межах суспільної (соціальної) географії. Тож, не розглядаючи тут структурні особливості і класифікації, бо вони досить подібні (це завдання окремого дослідження), зазначимо важливість підняття питання про дослідження соціальної підсистеми соціогеосистеми як об'єкта соціальної географії.

Д. Замятін виділяє в межах гуманітарної географії імажинальну географію, зазначаючи, що вона вивчає «... особенности и закономерности формирования географических образов, их структуры, специфику моделирования, способы и типы репрезентации и интерпретации» [5, с. 55]. Синонімами імажинальної географії автор називає «образну географію», «географію уявлення», «імаґинативну географію», «філософічну географію», відзначаючи, що в семантичному відношенні найбільш широким являється термін «образна географія». Тобто, головним поняттям імажинальної географії, на його думку, виступає географічний образ, а серед методичних прийомів дослідження автор розглядає моделювання географічних образів, тому до «базових методів» відносить «образно-географічне картографування». В понятійно-термінологічному апараті імажинальної географії Д. Замятін виділяє «образно-географічні системи, образний простір (образно-географічний простір), ментально-географічний простір, метапростір» [5, с. 56]. Пропонуючи власну періодизацію розвитку імажинальної географії автор виділяє чотири періоди, починаючи з другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і говорить, що на початку ХХІ ст. вона здійснила вплив на розвиток багатьох наукових напрямів, включаючи історію, «комплексное градоведение и регионоведение». Прикладне значення цієї наукової галузі він пов'язує з «...маркетингом територій, стран, регионов и мест, разработкой имиджей территорий в рекламе, PR, туристическом бизнесе, инвестиционной деятельности» [5, с. 57]. Зазначимо, що в сучасній соціальній географії, частиною якої (на нашу думку) є імажинальна географія вагоме місце займає моделювання географічних образів, в тому числі і на основі образно-географічних карт, бо дозволяє відтворити динаміку відповідних географічних образів в дослідженнях ментального простору соціуму та окремих особистостей і може з успіхом використовуватися в прикладних дослідженнях гео-

графії міст, районної планівки, маркетингу територій тощо. Можна багато в чому не погоджуватися з Д. Замятіним, зокрема стосовно понятійного апарату, методичних аспектів та деяких, суто географічних положень пропонованого напрямку, але заслуговують підтримки ідеї міждисциплінарності, важливості постановки питання про сучасні дослідження, зокрема географічного образу, іміджу територій тощо.

Цікаві і важливі напрями розвитку соціальної географії є в активі українських суспільних географів. Так, важливим напрямом дослідження соціальної географії Я. Олійник та А. Степаненко вбачають дослідження соціального простору територіальних спільнот, їх соціального локалітету [10].

Під соціальним локалітетом вони розуміють «... окреслений соціальний простір, в якому особистість перебуває постійно чи регулярно, безпосередньо чи опосередковано. Це та частина соціального простору, яка забезпечує всебічне відтворення життєдіяльності особистості. ... це просторова організація соціального буття особистості. Він є вмонтований у соціальний простір; це, власне, соціокультурно заповнений простір. ...це зона безпосередньої включеності особистості в певний фрагмент соціального простору» [10, с. 5].

Складність і важливість дослідження соціального простору відповідного соціуму і окремих особистостей пов'язана з розширенням можливостей окремих особистостей в реальному і віртуальному освоєнні глобального соціального простору завдяки засобам комунікації та транспорту, з одночасним процесом стиснення географічного простору. Глобальний соціальний простір впливає на локалітет особистості і не завжди позитивно, через що особистість намагається боротися за нього.

Строкатий, поліетнічний соціум України містить в собі багато болючих соціальних, етнокультурних, геополітичних проблем, які завдяки історично сформованим ментальним особливостям українців, їхній толерантності по відношенню до інших етнонаціональних груп не переросли досі в ксенофобські настрої та конфлікти. Проте, для України важливим питанням є «... створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволила зберегти етнокультурні особливості усіх громадян країни» [10, с. 21]. Ця проблема вимагає термінового вивчення. Чи може бути щось важливіше за це питання для науковців в галузі соціальної географії? Отже, сподіваємося на появу нових напрямів дослідження в соціальній географії, розробку теоретико-методологічних засад, що дозволить запропонувати суспільству нові моделі соціального розвитку, альтернативні стратегії формування українського соціуму зі стійкими ментальними настановами на єдність, етнокультурне взаєморозуміння і примиримість, стійкість до негативних глобальних впливів тощо.

Цікавий напрям дослідження людського геопростору пропонує Ю. Кисельов через поняття геософії, яку вважає науковою дисципліною на межі географії і філософії і яка бере початок в роботах Е. Банзе та інших зарубіжних і вітчизняних вчених (С. Рудницького, А. Гетнера, Ф. Ратцеля, Е. Реклю, К. Ріттера, А. Григор'єва, В. Докучаєва, А. Ісаченка, Ф.

Мількова, О. Шаблія та багатьох інших). Автор виділяє основні етапи розвитку геософії, обґрунтовує об'єктно-предметну область її дослідження, основні категорії та методи дослідження. Інтереси геософії він вбачає в дослідженні «...духовної сфери етносів у контексті фрагментів геопростору (територій), які вони населяють, та духовної складової самого геопростору, що формується, в тому числі, антропологічним (етнічним) чинником» [6, с. 9]. Результати геософських досліджень, на думку автора, мають «...істотно сприяти виробленню державою регіональної політики, уникненню міжетнічних та міжконфесійних конфліктів, утвердженню поступального екоеволюційного національно-державного розвитку та розв'язанню низки інших актуальних, не лише наукових, а й практичних (зокрема, державно-політичних) проблем» [6, с. 9]. В основі формування людського геопростору Ю. Кисельов вбачає ландшафтно-етнічний чинник, на основі чого виділяє землесвіти планети (дев'ять основних і вісім перехідних) і для України – чотири геософські краї, що є «...передумовою формування позитивної компліментарності українців із сусідніми етносами...» [6, с. 191].

Відзначаючи в цілому цікавий підхід автора до проблеми дослідження людського геопростору в межах міждисциплінарного підходу, виникає багато питань щодо місця геософії в сім'ї географічних наук, а також власного понятійно-термінологічного апарату та методів дослідження. Проте, підхід цікавий, заслуговує на увагу і вимагає подальшого розвитку.

Висновки. Соціальна географія – наука, яка в наш час дуже стрімко розвивається, бо вона соціально орієнтована і постійно має бути на вістрі проблем сучасного суспільства, що змінюється в глобальному масштабі. Спостерігається швидке стиснення простору-часу, в якому відбувається життєдіяльність соціуму в цілому, окремих спільнот, етнічних груп, окремих особистостей. Цьому сприяє глобальне «...поширення засобів комунікації, обміну інформацією, поява дедалі нових їх видів, що перекривають один одного, персоніфікація засобів інформації тощо, - все це насичує новими змістами час особистості, робить його більш щільним» [10, с. 11]. Соціальна географія реагує на зазначені зміни появою нових напрямів дослідження, деякі з них тут було розглянуто в узагальненому вигляді. Але багато проблем соціуму вимагає подальших соціально-географічних досліджень, розробки для цього нових методологічних підходів, пошуку нових соціально-географічних закономірностей, аналізу і застосування для цього можливостей споріднених наук про суспільство, природу, їх взаємодію. За умови збереження і зміцнення наукового потенціалу соціальної географії, вона зможе успішно виконувати нові соціальні замовлення, зокрема: дослідження просторово-часової організації суспільства у вимірах глобалізаційних впливів; інноваційно-інвестиційного іміджу територій; розробку моделі і проведення соціально-географічного районування для задач оптимізації ТОС і забезпечення оптимальних умов життєдіяльності населення; участь в розробці стратегій розвит-

ку регіонів, в основі яких – заходи з підвищення соціальної безпеки населення, підвищення рівня та якості життя; обґрунтування оптимальної системи

розселення територій з відповідною європейським стандартам, соціальною інфраструктурою та багато інших.

Список використаних джерел:

1. Актуальные проблемы экономической, социальной и политической географии: Материалы всероссийской научно-практической конференции. – М., 2011. – 276 с.
2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 350 с.
3. Алексеев А.И. Каким должно быть общественно-географическое исследование? // Актуальные проблемы современной экономической, социальной и политической географии: Матер. всероссийской науч.-практ. конф. – М., 2011. – С. 8-10.
4. Бурнасов А.С., Ковалев Ю.Ю., Степанов А.В. Взаимодействие инновационных структур в региональных системах (на примере Федеральной земли Баден_Вюртемберг) // Актуальные проблемы современной экономической, социальной и политической географии: Матер. всероссийской науч.-практ. конф. – М., 2011. – С. 8-10.
5. Замятин Д.Н. Гуманитарная география: предмет изучения и основные направления развития. // Социально-экономическая география: традиции и современность / Под ред. А.И. Шкириной и В.Е. Шувалова. – М. – Смоленск, 2009. – С. 54-78.
6. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології: Монографія. – Луганськ, 2011. – 208 с.
7. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Харьков, 2005. – 428 с.
8. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Харьков, 2003. – 383 с.
9. Олійник Я.Б., Шевчук С.М. Розвиток методологічних основ сучасної української суспільної географії / Економічна та соціальна географія. – 2011. – Вип. 2(63). – 293 с.
10. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Соціальний локалітет життя особистостей і територіальних спільностей / Економічна та соціальна географія // Відп. ред. Іщук С.І. – 2012. – Вип. 2 (65). – С.3-22.
11. Пістун М.Д. Про нові напрями розвитку суспільно-географічних досліджень в Україні у 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ століття / Історія української географії. – 2005.- Вип.1. – С. 12-15.
12. Портер М. Конкуренція. – М., 2005. – 602 с.
13. Степаненко А.І. Онтологія соціальної географії як науки / Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 10 (1), 2011. – С. 5-17.
14. Теория социально-экономической географии: спектр современных взглядов / Ред. и сост. А.Г. Дружинин и В.Е. Шувалов. – Ростов-на-Дону, 2010. – 166 с.
15. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. – Одеса, 2009. – 542 с.
16. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів, 2001. – 744 с.
17. Шафран А.М. Экономико-географический взгляд на современную оценку инвестиционной привлекательности региона. / Актуальные проблемы современной экономической, социальной и политической географии: Материалы всероссийской научно-практической конференции. – М., 2011. – С. 71-76.
18. Шевчук Л.Т. Соціальна географія: Навч. посібн. – К., 2007. – 349 с.
19. Шувалов В.Е. «Бэкграунд» социально-экономической географии. // Социально-экономическая география: традиции и современность / Под ред. А.И. Шкириной и В.Е. Шувалова. – М. – Смоленск, 2009. – С. 320-340.

УДК 911.3

Валентина Смаль

ДО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ

Загально визнаною методологічною проблемою дослідження економіки знань є розробка належної системи показників. У статті запропоновано аналізувати рівень розвитку економіки знань з допомогою двох груп показників. Одна група показників розкриває загальний обсяг витрат на наукові дослідження та їх результативність. Друга сукупність показників характеризує економічні сектори, в яких здебільшого і споживаються нові знання, тобто високотехнологічні галузі промисловості і послуги з інтенсивним використанням знань.

Ключові слова: економіка знань, високотехнологічна промисловість, НДДКР, показник, знання.

Валентина Смаль. К ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ: ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ.

Общепризнанной методологической проблемой исследования экономики знаний является разработка надлежащей системы показателей. В статье предложено анализировать уровень развития экономики знаний с помощью двух групп показателей. Одна группа показателей раскрывает общий объем расходов на научные исследования и их результативность. Вторая совокупность показателей характеризует экономические сектора, в которых в основном и потребляются новые знания, то есть высокотехнологичные отрасли промышленности и знаниеемкие услуги.

Ключевые слова: экономика знаний, высокотехнологичная промышленность, НИОКР, показатель, знания.

Valentyna Smal. STUDYING THE KNOWLEDGE ECONOMY: FORMING SYSTEM OF INDICATORS.

The development of the system of appropriate indices for knowledge economy research is a recognized methodological problem. This article proposes to analyze the level of development of the knowledge economy using two groups of indicators. One group of indicators reveals total spending on Research and Development and their effectiveness. The second set of indicators characterize the economic sectors that consume the new knowledge. Those sectors are the high-tech industries and knowledge intensive service.

Keywords: knowledge economy, high-tech industry, R & D, an indicator, knowledge.

Вступ. Постановка проблеми. Кардинальне переформатування економічної діяльності, обумовлене зростанням ролі знань, стало предметом активних наукових дискусій. Тема економіки знань стала також важливим елементом виступів багатьох політиків, питанням для обговорення на міжнародних зібраннях, предметом прийняття важливих документів. Наукові напрямки, пов'язані з дослідженням економіки знань, переживають період накопичення інформації, поступово переходячи до її обробки. Проблема полягає у відборі і правильній систематизації великого обсягу даних та шляхах їх аналізу. У зв'язку з цим постає необхідність розробки методичних підходів та метричного інструментарію до вивчення економіки знань, чому присвячене і дане дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. Існують різні шляхи концептуалізації економіки знань, які детально були розглянуті автором в інших статтях [2; 3]. Проте всі дослідники наголошують на зростаючій ролі знань як ресурсу економічного розвитку, розглядаючи економіку знань як стадію розвитку господарства, в якій основними факторами зростання стають втілені у товари та послуги знання, що закладені у технології, матеріали, а також освіту та навички робочої сили.

На думку українських вчених, "економіка знань (знанневомістка економіка) – це економіка, в якій джерелом зростання є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, в результаті використання яких, поряд з природними ресурсами, капіталом і працею домінуючим фактором стають процеси накопичення і використання знань, внаслідок чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки" [4, с. 53].

У визначенні британського Департаменту торгівлі та промисловості також вказується на зростаючу залежність економіки від ефективного створення,

здобування, розподілу та використання знань: "економіка знань – це економіка, в якій генерація та використання знань стали відігравати домінуючу роль у створенні багатства... Це не лише розширення меж знань, а й ефективне використання всіх типів знань в різних видах економічної діяльності" [1, с. 31].

У спільній публікації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Світового банку економіка знань визначається як "економіка, що заохочує організації і людей здобувати, створювати, поширювати і використовувати кодифіковані і неявні знання більш ефективно для більшого економічного та соціального розвитку" [5, с. 32].

Такий підхід став добрим підґрунтям для практичних розробок ОЕСР, яка, власне, і була створена для організації і координації наукової і технологічної політики серед країн-членів, якими стали найбільш розвинені країни світу. Розробки ОЕСР, що є більш прикладними з точки зору конкретних досліджень та виявлення рівня розвитку економіки знань країн та регіонів, використані в даному огляді.

Виклад основного матеріалу. Загально визнаною методологічною проблемою дослідження економіки знань є розробка належної системи показників для визначення ефективності та продуктивності створення, розподілу та використання економічно корисних знань. "Розробка нових кількісних та якісних показників або творче використання вже існуючих, є гострою потребою формування більш ефективної наукової та технологічної політики" – зазначають ідеологи концепції економіки, що базується на знаннях [6, с. 82].

Розвиток концепції дав поштовх для розвитку специфічної статистики, яка дозволяє оцінити ступінь сформованості економіки знань у конкретному регіоні чи країні. Усі показники, що використовуються для цього, можна умовно розділити на дві основні групи. Перша характеризує економіку знань, з боку, так би мовити, "входу", що в англійській науковій літературі дістало назву "input". З допомогою

цих показників оцінюється загальний обсяг витрат (сумарних інвестицій) на розвиток сектору, в якому продукуються і поширюються нові знання, їх результативність, яку можна виміряти кількістю патентів, характеристика людських ресурсів, задіяних у секторі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). З допомогою другої групи показників економіка знань характеризується з боку "виходу", з відповідною англійською назвою "output". При цьому аналізується інтенсивність виробництва, яке базується на знаннях. Економічні сектори, в яких здебільшого і споживаються нові знання, включають як високотехнологічні галузі промисловості, так і знансеемні послуги. Їх частка у валовій доданій вартості, у загальній зайнятості та експорті визначають рівень знансеемності економіки країни чи регіону.

Одним із важливих індикаторів, що оцінює економіку знань на "вході", є витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Саме обсяг витрат та їх частка щодо ВВП разом з особливостями національних систем інновацій обумовлюють нерівність розвитку науки та економіки, що базується на знаннях у країнах світу.

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, НДДКР включають креативні роботи, що здійснюються на систематичній основі з метою збільшення обсягу знань, включаючи знання про людину, культуру та суспільство, і використання цих знань для нових винаходів та впроваджень [8].

Відповідно до положень ОЕСР, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (Research and Development (R&D)) – термін, що стосується трьох видів діяльності: фундаментальних досліджень (basic research), прикладних досліджень (applied research) та дослідних робіт (experimental development).

Найбільш агрегованим показником стану розвитку НДДКР у країнах світу є витрати на такі роботи з боку уряду, національних компаній на території своєї країни, дослідних інститутів, університетів та лабораторій. Для порівняння використовується показник витрат у відсотковому відношенні до ВВП країни та обсяг відповідних коштів у розрахунку на одного жителя країни.

Важливим індикатором, що відображає здатність країни використовувати та впроваджувати знання, є патентна діяльність. Патент – це право інтелектуальної власності на винахід технічного характеру. Термін дії патенту зазвичай триває 20 років. Патентна статистика широко використовується для оцінки інноваційної діяльності країни. Найбільш авторитетними у світі є Європейське патентне відомство (*European Patent Office (EPO)*), Офіс патентів та торгових марок США (*United States Patent and Trademark Office (USPTO)*) та Тристороннє патентне бюро (*Trilateral Patent Offices (TPO)*), яке об'єднує EPO, USPTO та Японський патентний офіс (*Japan Patent Office*) і передбачає реєстрацію патенту на один і той же винахід трьома названими патентними організаціями. У Європейському патентному офісі облік заявок ведеться за роком їх подання, а належність до певної країни – за місцем проживання вина-

хідника. Дані ж Американського офісу патентів та торговельних марок стосуються лише винаходів, які вже отримали патенти і облікуються за роком їх публікації. Тристороннє патентне бюро укладає статистику за роком першого подання заявки до будь-якого з офісів. У зв'язку з такими методологічними відмінностями порівняння даних EPO, USPTO та TPO може здійснюватись із відповідними застереженнями. Безперечно, при аналізі даних слід мати на увазі, що, із зрозумілих причин, лідерами європейської патентної системи є країни Європи, в той час як США має переваги у американській патентній системі.

Найбільш повна інформація з патентної діяльності у європейських країнах міститься у базі даних Європейського патентного офісу. Патенти, зареєстровані Європейським патентним офісом є дійсними на території 36 країн, що підписали Європейську патентну конвенцію (окрім членів ЄС, Швейцарія, Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Монако, Сан-Марино, Хорватія, Македонія, Туреччина). Період розгляду заявки EPO триває близько чотирьох років, USPTO – від двох до чотирьох років.

Окрему групу індикаторів, що характеризують економіку знань на "вході", складають показники якісного складу трудових ресурсів як економіки загалом, так і залучених до науково-дослідних робіт.

Розроблена статистичними службами ЭС та ОЕСР статистика трудових ресурсів у сфері науки і технологій (*human resources in science and technology (HRST)*) використовується для оцінки рівня освіченості зайнятих не лише у дослідженнях і розробках, а і в господарстві в цілому. Поняття "наука і технологія" ("*science and technology*") вживається у даному контексті у широкому розумінні. Людські ресурси у сфері науки і технології включають осіб, які відповідають, принаймні, одній з вимог: наявність вищої освіти або зайнятість у науці і технології на посаді професіонала чи фахівця.

Кількісний та якісний склад науково-дослідних кадрів – один з найбільш важливих індикаторів розвитку економіки знань, ключовий фактор формування та поширення знань. Науково-дослідні кадри включають всіх безпосередньо задіяних у НДДКР, їх організації, виконанні, адмініструванні та обслуговуванні. Статистична база Євростату включає інформацію про науково-дослідні кадри в цілому та найбільш важливу їх частину, тобто, дослідників-професіоналів, які створюють нові знання, продукти, процеси, методи, технології.

Доступною для використання є статистична інформація, з якої можна судити про залученість трудових ресурсів регіону чи країни до НДДКР – чисельність дослідників на кожну тисячу зайнятих в економіці в цілому, або частка дослідників у загальній зайнятості.

Відповідно до обраного напрямку дослідження, на "виході" економіка знань оцінюється за рівнем розвитку знансеемних виробництв, які характеризуються: 1) високим рівнем інвестицій в інновації; 2) інтенсивним використанням інноваційних технологій; 3) високоосвіченою робочою силою [12; 13]. Інформація із зайнятості у даних галузях та їх частки у

формуванні валової доданої вартості дозволяє робити висновки про рівень знаннєємності економіки.

ОЕСР спільно з Європейським Союзом (ЄС) розроблено критерії віднесення промислових галузей та секторів сфери послуг до знаннєємних та показники, за якими можна характеризувати економіку знань. Перелік високотехнологічних промислових галузей та послуг з інтенсивним використанням знань представлені у таблицях 1 та 2.

Класифікація виробництв за рівнем розвитку технологій залежно від інтенсивності НДДКР (відсоток оборотних коштів вкладених у НДДКР) базується на так званому "Довіднику Фраскати" ("Frascati Manual"). Він був розроблений на початку 1960-х років і неодноразово редагувався та доповнювався. Зараз використовується шоста його редакція [7]. Спочатку у вжитку була трирівнева класифікація: високо-, середньо-, та низькотехнологічні виробництва. До високотехнологічних (наприклад, фармацевтичне виробництво чи інформаційно-комунікативні технології) були віднесені такі, які витрачали більше 4% оборотних коштів на НДДКР; до середньо-

технологічних (виробництво транспортних засобів) – такі, де відповідні витрати склали менше чотирьох, але більше одного відсотка та низькотехнологічні виробництва (харчова чи текстильна промисловість) витрачають менш як 1% оборотних коштів на науку [9].

Частка високотехнологічних виробництв виявилась незначною навіть у найбільш розвинених країнах і було вирішено запровадити чотирирівневу класифікацію з такими показниками частки оборотних коштів (частка о.к.), витрачених на наукові дослідження:

високотехнологічні виробництва: НДДКР/ частка о.к.>5%

високотехнологічні виробництва середнього рівня складності: 5%>НДДКР/ частка о.к.>3%

середньотехнологічні виробництва: 3%>НДДКР/ частка о.к.>0,9%

низькотехнологічні виробництва: 0,9%>НДДКР/ частка о.к.>0%.

Галузевий склад кожної із груп подано у табл. 1.

Таблиця 1

**Групування галузей промисловості, залежно від рівня розвитку технологій
(відповідно до Класифікації видів діяльності Європейського Союзу NACE Rev. 1.1)**

Групи галузей промисловості	Коди та назви галузей
високотехнологічні	24.4 Виробництво фармацевтичної продукції, біопродуктів; 30 Виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; 32 Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; 33 Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників 35.3 Виробництво літальних апаратів, включаючи космічні
високотехнологічні виробництва середнього рівня складності (середньовисокотехнологічні)	24 Хімічне виробництво, за винятком 24.4 29 Виробництво машин та устаткування 31 Виробництво електричних машин та устаткування; 34 Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів; 35 Виробництво інших транспортних засобів, за винятком 35.1 та 35.3
середньотехнологічні	23 Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів; 25-28 Виробництво гумових та пластикових виробів; інших видів неметалевої мінеральної продукції; металургійне виробництво готових металевих виробів 35.1 Будування та ремонт суден
низькотехнологічні	15-22 Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра; шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; оброблення деревини та виробництво виробів із деревини, окрім меблів; виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів із них; видавнича та поліграфічна діяльність, тиражування записаних носіїв інформації 35-36 Інші виробництва

Укладено автором за [10]

Статистичними службами Євросоюзу та ОЕСР була також розроблена класифікація видів послуг залежно від рівня інтенсивності використання знань. Відповідно до неї всі послуги, виділені у Класифікаторі видів економічної діяльності ЄС (NACE, Rev. 1.1), об'єднані у дві групи (табл. 2). При цьому враховується рівень кваліфікації працівників, складність обладнання, витрати на дослідження та розробки.

Для першої групи послуг характерним є інтенсивне використання знань, тому в структурі зайнятості переважають висококваліфіковані освічені спеціалісти різних галузей. Незалежно від професійної спеціалізації, знаннєві послуги активно використовують інформаційні технології. Дані послуги можуть самі слугувати джерелами інформації та знань (лекції, консультування) або використовувати знання для

надання проміжних послуг для виробничих процесів своїх клієнтів (наприклад, комунікативні або комп'ютерні послуги). Послуги з інтенсивним вико-

ристанням знань є складовою частиною економіки знань.

Таблиця 2

Класифікація видів послуг у залежності від рівня інтенсивності використання знань

Види послуг у залежності від рівня інтенсивності використання знань	Коди та назви видів діяльності відповідно до Класифікатора видів економічної діяльності ЄС (NACE, Rev. 1.1)
Послуги з інтенсивним використанням знань (Knowledge-intensive Service (KIS))	61 Водний транспорт; 62 Авіаційний транспорт; 64 Діяльність пошти та зв'язку; 65-67 Фінансове посередництво; 70-74 Операції з нерухомим майном; Оренда; Діяльність у сфері інформатизації; НДДКР; Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; Надання послуг підприємцям; 80 Освіта; 85 Охорона здоров'я та соціальна робота; 92 Рекреаційна, культурна та спортивна діяльність
З них – високотехнологічні послуги (high-tech KIS)	64 Діяльність пошти та зв'язку; 72 Діяльність у сфері інформатизації; 73 НДДКР
Послуги з менш інтенсивним використанням знань (Less Knowledge-intensive Service (LKIS))	50-52 Торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт; 55 Готелі та ресторани; 60 Наземний та трубопровідний транспорт; 63 Додаткові транспортні послуги та допоміжні операції; Послуги з організації подорожувальників; 75 Державне управління; Діяльність у сфері оборони та у сфері охорони громадського порядку та безпеки; 90 Санітарні послуги, прибирання сміття і знищення відходів та подібні види діяльності; 91 Діяльність громадських організацій; 93 Інші види послуг; 95-97 Діяльність домашніх господарств; 99 Діяльність екстериторіальних організацій

Укладено автором за даними Євростату

Важливим індикатором розвитку економіки знань на "виході" є також експорт високотехнологічних товарів, який свідчить про рівень розвитку високотехнологічних галузей. Окрім того, це важливий фактор розвитку нових знань, їх трансформації у нові товари. Розвиток високотехнологічного експорту спонукає до вкладення коштів у дослідження та розробки. Низький рівень високотехнологічного експорту свідчить про технічну відсталість країни, низьку міжнародну конкурентоздатність національної економіки, вразливість до різних потрясінь на світових ринках, низький рівень інноваційної діяльності, підвищену значимість низькотехнологічних енергетичних сировинноємних виробництв.

ОЕСР розроблено перелік товарів високотехнологічного експорту (Standard International Trade Classification (SITC)). В основі цього переліку - результати розрахунків частки витрат на НДДКР в обсягах продажу 126 категорій товарів по 6 країнах - членах ОЕСР: Сполучені Штати Америки, Японія, Німеччина, Італія, Швеція, Нідерланди у 1985–1990 рр. Ті товари, частка НДДКР яких була вищою за середню по галузі, тобто більше 3,5% виручки від реалізації, визначили як високотехнологічні. У 2006 р. Статистична комісія ООН затвердила нову редакцію SITC – Rev.4. У зв'язку з цим, Євростат переглянув діючий стандарт і на початку 2009 р. подав новий – High-technology products list – SITC Revision 4 [1]. Згідно зі Стандартною міжнародною торговельною класифікацією (SITC) до високотехнологічних експортних товарів належить:

- авіакосмічна продукція;
- озброєння;
- комп'ютери та офісні машини;

- електронна та телекомунікаційна апаратура
- фармацевтична продукція;
- прилади для дослідження;
- електричні машини;
- неелектричні машини;
- хімічні продукти.

Застосування вищевказаного переліку дозволяє оцінити масштаби міжнародної торгівлі високотехнологічними товарами та виявити спеціалізацію країн у певних секторах.

Для аналізу ролі країн у світовому ринку високотехнологічної продукції використовується показник їх частки у загальному обсязі високотехнологічного експорту чи імпорту. Цей показник дає уявлення про лідерів світової торгівлі високотехнологічної продукції, але не враховує роль високотехнологічного сектору у торгівлі окремо взятої країни. З метою аналізу значимості високотехнологічної продукції у експорті країн використовується показник її частки у загальному обсязі національного експорту.

Здійснення порівняльного аналізу рівня розвитку економіки знань України з іншими країнами неминує стикається з проблемою нестачі або відсутності з'ясованої статистичної інформації, оскільки у нашій країні лише розпочата робота зі створення науково-методичного та інформаційно-статистичного інструментарію визначення й оцінювання інноваційного розвитку економіки. На початку 2010 р. (19.02.2010) Міністерством економіки України був виданий наказ № 160 "Про затвердження методики приведення механізму аналітично-статистичного спостереження стану інноваційного розвитку економіки у відповідність із стандартами

Організації економічного співробітництва і розвитку та ЄС". Це було зроблено з метою забезпечення оцінки рівня науково-технічного та інноваційного розвитку України на макrorівні у порівнянні з країнами Організації економічного співробітництва і розвитку та Євросоюзу. Над методикою визначення та оцінювання високотехнологічної виробничої сфери країни працюють фахівці Державної служби статистики України та Державного підприємства "Державний інститут комплексних техніко-економічних досліджень" (ДП ДІКТЕД) Мінпромполітики України. Ними розроблена "Методика ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств" (затверджено наказом Мінпромполітики України від 08.02.2008 р. № 80) і форма № 1-технологія "Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005–2007 рр." (наказ Держкомстату України від 23.06.2008 р. № 207). Окрім того, ДІКТЕД у 2006 році адаптував Список високотехнологічних товарів (High Technology Products List – SITC Rev.3), за яким збирається інформація про міжнародну торгівлю високотехнологічними товарами, до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності і, в результаті, сформував Перелік високотехнологічних товарів. На його основі Державна митна служба України здійснює моніторинг експортно-імпорتنих товаропотоків.

Розробки ДП ДІКТЕД мають велике значення оскільки дозволяють зіставити українські статистичні дані та статистичну інформацію країн ЄС і ОЕСР та проводити компаративні суспільно-географічні й економічні дослідження у тому числі і на основі запропонованого у даному дослідженні підходу, що передбачає всебічний аналіз знансємності економіки як з боку "входу", так і "виходу".

Висновки. Економіка знань – це стадія розвитку господарства, в якій основними факторами зростання стають втілені у товари та послуги знання, що закладені у технології, матеріали, а також освіту та навички робочої сили. Наукові напрямки, пов'язані з дослідженням економіки знань, переживають період накопичення інформації, поступово переходячи до її обробки. Проблема полягає у відборі і правильній систематизації великого обсягу даних та шляхах їх аналізу.

З метою оцінки ступеня сформованості економіки знань у конкретному регіоні чи країні пропонується статистичні показники, що використовуються для цього, розділити на дві основні групи. Одна група показників розкриває загальний обсяг витрат на наукові дослідження та їх результативність: витрати на НДДКР; кількість заявок на отримання патентів; витрати на інформаційно-комунікаційні технології; кількість користувачів всесвітньою мережею Інтернет; частка дослідників у загальній зайнятості населення та інші. Друга сукупність показників характеризує економічні сектори, в яких здебільшого і споживаються нові знання, тобто високотехнологічні галузі промисловості і знансємні послуги: зайнятість у високотехнологічному сервісі; частка високотехнологічної промислової продукції у загальному обсязі експорту промислової продукції; частка високотехнологічної промислової продукції у загальному обсязі експорту в цілому; зайнятість у високотехнологічній та середньо-високотехнологічній промисловості.

Важливим завданням статистичної служби України є розробка та збір зіставної з ЄС та ОЕСР статистичної інформації, що дозволить здійснення порівняльного аналізу рівня розвитку економіки знань України з іншими країнами світу.

Список використаних джерел:

1. Інноваційна політика України потребує змін // Діловий вісник. – 2010. – №6 (193), [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/2010/dv1006081.ua.html>
2. Смаль В.В. "Економіка-на-знаннях": до розвитку концепції / В.В. Смаль // Економічна та соціальна географія. – 2009. – Вип. 59. – С. 41-53.
3. Смаль В.В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення економіки знань/ В.В. Смаль // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП "Тайп", - №2 (випуск 28) – 2010. – С. 3-7.
4. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т./ За ред В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007.
5. Dahlman C., Andersson T. Korea and the knowledge based economy: making transition. – Paris, OECD and World Bank Institute, 2000 – 152 p.
6. David P. Assessing and expanding the science and technology knowledge base / P. David., D. Foray // STI Review. – 1995. – № 16. – P. 13-68.
7. OECD. Frascati Manual 2002 – Proposed standard practice for surveys of research and experimental development (Sixth revision). – Paris, 2002. – 255 p.
8. OECD. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. – Paris, 1996. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.oecd.org/document/62/0,3746,en_2649_34273_1814439_1_1_1_1,00&en-US\\$01DBC.html](http://www.oecd.org/document/62/0,3746,en_2649_34273_1814439_1_1_1_1,00&en-US$01DBC.html)
9. OECD. OECD Science and Technology Indicators, (R&D, Innovation and Competitiveness) No 2. – Paris : OECD, 1986 – 117 p.
10. OECD. Science and technology policy – Review and Outlook. – Paris, 1994. – 314 p.
11. Radosevic S. The knowledge-based economy in Central and Easter Europe: An Overview of Key Issue // The knowledge-based economy in Central and Easter Europe: Countries and Industries in a Process of Change. – 2006. – Palgrave Macmillan. – P. 31-53.

12. Webb C. *Knowledge-Based Industries: DSTI/EAS/IND/ SWP, № 13 / C. Webb.* – Paris : OECD – 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oecd.org/officialdocumentsearch>
13. Webb C. *Knowledge-Based Industries: DSTI/EAS/IND/ SWP, № 5 / C. Webb* – Paris : OECD – 2000. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oecd.org/officialdocumentsearch>

УДК: 911.3.30 (477)

Микола Барановський

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ

Проаналізовано існуючу в Україні нормативно-законодавчу базу, яка регламентує механізми визначення депресивних територій різного типу та заходи активізації їх розвитку, коротко охарактеризовано світовий досвід підтримки проблемних територій, встановлено чинники, які перешкоджають розробці ефективних механізмів стимулювання розвитку проблемних регіонів в Україні, визначено рівень фінансування заходів санації депресивних територій, розкрито сутність нових підходів до проблеми активізації розвитку депресивних територій різного типу, проаналізовано змістовну сутність, джерела та обсяги фінансування, пріоритетні цілі та завдання існуючих угод регіонального розвитку, укладених між окремими територіями і Кабінетом Міністрів України, окреслено ймовірні шляхи удосконалення механізмів стимулювання розвитку депресивних територій в Україні.

Ключові слова: депресивні території, регіональна політика, угоди регіонального розвитку, стимулювання розвитку проблемних територій.

Николай Барановский. МЕХАНИЗМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ДЕПРЕССИВНЫХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ: ИНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ. Проанализирована существующая в Украине нормативно-законодательная база, которая регламентирует механизмы определения депрессивных территорий разного типа и меры активизации их развития, кратко охарактеризован мировой опыт поддержки проблемных территорий, установлены факторы, которые препятствуют разработке эффективных механизмов стимулирования развития проблемных регионов в Украине, определен уровень финансирования мер санации депрессивных территорий, раскрыта сущность новых подходов к проблеме активизации развития депрессивных территорий разного типа, проанализирована содержательная сущность, источники и объемы финансирования, приоритетные цели и задачи существующих соглашений регионального развития, заключенных между отдельными территориями и Кабинетом Министров Украины, определены вероятные пути усовершенствования механизмов стимулирования развития депрессивных территорий в Украине.

Ключевые слова: депрессивные территории, региональная политика, соглашения регионального развития, стимулирование развития проблемных территорий.

Mykola Baranovsky. MECHANISMS OF DEVELOPMENT STIMULATION OF THE DEPRESSED TERRITORIES OF UKRAINE: INSTITUTIONAL ASPECTS. The existing normative legal base of Ukraine which regulates the mechanisms of defining the depressed areas of different types and measures for their activation is analyzed; the world experience of problem territories support is briefly characterized; the factors that prevent from making efficient mechanisms of development stimulation of problem regions in Ukraine are determined; the level of financing the sanitation actions of the depressed areas are defined; the gist of new approaches to the problem of activating the development of depressed territories of different types is divulged; the essence, sources and volumes of financing, the priority targets and tasks of the existing regional development agreements concluded between some territories and the Cabinet of Ukraine are analyzed; the possible ways of mechanisms improvement of stimulation of Ukrainian depressed areas development are described.

Keywords: depressed territories, regional policy, agreements of regional development, stimulation of problem territories development.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Проблемні території були і залишаються головним об'єктом державної регіональної політики у більшості країн світу. В Україні становлення регіональної політики ще триває, свідченням чого є відсутність Закону України "Про основи державної регіональної політики", численні вади діючого Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів", яким регламентуються критерії виділення та заходи санації депресивних територій. Залишилися нереалізованими цілі та завдання адміністративно-територіальної реформи. Водночас існування в Україні депресивних територій не підлягає сумніву, а тому потреба у розробці заходів стимулювання їх розвитку залишається надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес державних управлінців і науковців до проблематики депресивних територій вирізняється хвилеподібністю. Найбільш значна кількість наукових публікацій, присвячених загальним питанням

© Барановський М., 2012

управління розвитком територій, методологічним і методичним аспектам виокремлення депресивних територій різного типу, пошуку механізмів стимулювання їх розвитку припадає на кінець 90-х років ХХ ст. і на початок 2000-х років ХХІ ст. Це було викликано обговоренням концептуальних положень нової для України державної регіональної політики та законопроекту "Про стимулювання розвитку регіонів". Ґрунтовні напрацювання з даної проблематики мають Б. Данилишин, М. Долішній, З. Герасимчук, Ф. Заставний, І. Сторонянська, В. Коломийчук, С. Романюк. В останні роки інтерес до проблем регіонального розвитку помітно послабився. Із офіційного сайту Міністерства регіонального розвитку та будівництва зник законопроект "Про основні засади державної регіональної політики", а відтак припинилося його публічне обговорення. У кількох останніх бюджетах України кошти, передбачені чинним зако-

нодавством на стимулювання розвитку депресивних територій, не виділяються, офіційний перелік таких територій також відсутній. Разом з тим такий стан справ не знімає з порядку денного питання про реформування в Україні системи управління територіальним розвитком, про розробку дієвих механізмів підтримки проблемних регіонів.

Визначення цілей дослідження. Головним завданням даного дослідження є аналіз існуючої нормативної бази та змістовної сутності угод регіонального розвитку, якими регламентуються процеси управління територіями в Україні, визначення ключових причин, які гальмують реалізацію заходів стимулювання розвитку депресивних територій та окреслення напрямків їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід переконливо доводить, що розробка дієвих механізмів регіональної політики є складним науково-прикладним завданням, яке потребує консолідації зусиль державних структур, науковців, громадськості, бізнесу тощо.

Запорукою успішної боротьби з депресивністю є адекватна вимогам часу нормативно-законодавча база. В Україні вона створена (Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 р., Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”), проте містить численні вади, які не дозволяють визначити офіційний перелік депресивних територій, про що вже йшлося у кількох дослідженнях автора статті [1].

Крім того, залишаються дискусійними й окремі питання щодо змістовної сутності самого поняття “депресивна територія”. На жаль, у роботах управлінців, окремих науковців депресивні території чітко асоціюються лише з поняттям “старопромисловий регіон”. Насправді ж видів депресивних територій досить багато, принаймні навіть у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” виділяють промислові, сільські райони, міста обласного підпорядкування тощо. Ототожнення депресивних територій із старопромисловими регіонами збіднює набір методів стимулювання їх розвитку, залишаючи поза увагою сільські проблемні території чи міста обласного підпорядкування. Взагалі система механізмів санації депресивних територій, яка визначена у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів”, є настільки аморфною і неконкретною, що важко очікувати хоч якихось позитивних результатів від її реалізації.

У країнах ЄС, США, Канаді накопичено значний досвід використання інструментарію державної регіональної політики щодо розв’язання проблем депресивних територій. Їх фінансування здійснюється переважно за рахунок фондів регіонального розвитку, які є практично у кожній розвиненій країні чи в ЄС загалом. Заходи стимулювання розвитку проблемних територій постійно модернізуються, а тренд їх загальної еволюції полягає у поступовій відмові від прямої фінансової підтримки таких регіонів на користь активізації розвитку їхнього внутрішнього потенціалу. При цьому слід зауважити, що навіть, здавалося б, досконалі проекти “порятунку” тих чи

інших проблемних територій, міст не завжди дають позитивний результат.

Другою проблемою, яка перешкоджає формуванню ефективної системи боротьби з депресивними територіями в Україні, є відсутність єдиних підходів до питання про доцільність чи недоцільність підтримки депресивних або інших типів проблемних територій. Наприклад активним противником політики дотування проблемних територій є “батько” адміністративно-територіальної реформи Польщі Р. Горжелак, на думку якого “... Україні не варто концентрувати зусилля на підтримці депресивних територій... необхідно покращити ендегенний потенціал найбільш багатообіцяючих територіальних одиниць шляхом надання їм допомоги щодо розвитку інфраструктури та здобуття кваліфікації” [2].

Аналогічні проблеми існують у Російській Федерації, де 2008 р. було проголошено нову модель регіональної політики країни, відповідно до якої держава має відмовитися від вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів і перейти до політики “поляризованого розвитку”, яка ґрунтується на підтримці лише “регіонів-локомотивів”. З критикою такого підходу уже виступили відомі російські науковці, які стверджують, що, по-перше, такий підхід посилить поляризацію розвитку регіонів країни, по-друге, сприятиме формуванню цілої смуги депресивних територій, по-третє, підтримки з боку держави потребують як райони-лідери, так і райони-аутсайтери, проте форми такої підтримки мають бути різними [3].

Протилежні до тих заходів санації розвитку депресивних територій, які викладені у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів”, пропозиції висловлював у свій час і міністр регіонального розвитку та будівництва України В. Яцуба, вказуючи на сумнівність політики прямої фінансової підтримки проблемних територій. Водночас існування в Україні якщо не депресивних, то принаймні проблемних територій не викликає сумнівів, про що зокрема вказується і у виступах управлінців, і в наукових публікаціях учених.

Зрештою третім чинником, який гальмує реалізацію заходів боротьби з депресивністю в Україні, є невиконання норм Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”, відповідно до якого на активізацію розвитку депресивних територій щорічно має виділятися 0,2% доходної частини державного бюджету. За усі роки дії зазначеного закону необхідний обсяг фінансових ресурсів не виділявся. Якби норми закону витримувалися, то у 2012 р. на вирішення цих завдань можна було б скерувати близько 745 млн. грн.

Серед низки заходів, які виписані у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” щодо державної підтримки депресивних територій (цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури, сприяння зайнятості населення, цільові програми перекваліфікації тощо), важлива роль відводиться також укладанню угод регіонального розвитку. Власне кажучи, такі угоди є заключним ланцюгом у загальній схемі системи заходів держав-

ної регіональної політики: державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 р. – стратегія соціально-економічного розвитку окремих регіонів України – угоди регіонального розвитку. Останні укладаються між Кабінетом Міністрів України та окремими територіями (регіонами).

Як зазначається у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів”, угода регіонального розвитку передбачає формування спільних заходів центральних і місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування з реалізації у регіоні державної стратегії регіонального розвитку. Ініціаторами її розробки виступають здебільшого регіональні орга-

ни влади, які розробляють проект угоди, який далі узгоджується із Кабінетом Міністрів України.

За часи дії норм Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” (2006-2012 рр.) було підготовлено і затверджено Кабінетом Міністрів України лише шість угод регіонального розвитку – з Донецькою, Львівською, Волинською, Вінницькою, Херсонською та Івано-Франківською областями. Переважна більшість із них були затверджені 2010 р. Додатково у 2011 р. були внесені корективи до угоди регіонального розвитку між Донецькою областю та Кабінетом Міністрів України.

Таблиця 1

Пріоритетні завдання та обсяги фінансування угод щодо регіонального розвитку

Регіони, з якими укладено угоди	Дата підписання угоди	Обсяги фінансування	Пріоритетні завдання
Донецька область	15.09.2007 р.	Обсяг фінансування 3 510 405,2 тис. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – 2 900 165,3 тис. грн., місцевих бюджетів – 235 982,5 тис., інших джерел – 374 257,4 тис. грн.	Розвиток та реструктуризація в регіоні вугільної галузі; надійне та ефективне функціонування всіх систем життєзабезпечення у населених пунктах; створення ефективної системи в галузі охорони навколишнього природного середовища; розбудова та модернізація інфраструктури
Львівська область	17.06.2009 р.	Орієнтовний обсяг фінансування спільних заходів становить 3255,893 млн. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – 1842,003 млн., місцевих бюджетів – 1339,081 млн., інших джерел – 74,809 млн. грн.	Реструктуризація та розвиток базових галузей промисловості; розвиток системи життєзабезпечення населених пунктів; створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища; збереження історико-культурної спадщини
Волинська область	12.01.2010 р.	Орієнтовний обсяг фінансування спільних заходів становить 1941,806 млн. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – 1179,968 млн., місцевих бюджетів – 296,71 млн., інших джерел – 465,128 млн. грн.	Розбудова транспортної інфраструктури; розвиток транскордонного співробітництва, прикордонної інфраструктури на кордоні з Республікою Польща і Республікою Білорусь; розвиток туристичної та курортно-рекреаційної сфер; створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища; упровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій; розвиток високотехнологічного агропромислового виробництва
Вінницька область	26.01.2010 р.	Орієнтовний обсяг фінансування спільних заходів становить 2852,005 млн. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – 624,964 млн., місцевих бюджетів – 497,641 млн., інших джерел – 728,901 млн. грн.	Упровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій в системі життєзабезпечення населених пунктів; розбудова та модернізація об'єктів соціальної та туристично-рекреаційної інфраструктури; розвиток агропромислового комплексу на основі сучасних інноваційних технологій; розбудова транспортної та прикордонної інфраструктури
Херсонська область	19.10.2010 р.	Орієнтовний обсяг фінансування спільних заходів становить 1 113 250 тис. грн., у тому числі	Розвиток зрошувального землеробства; модернізація транспортної інфраструктури;

		за рахунок державного бюджету – 173445 тис., місцевих бюджетів – 123805 тис., інших джерел – 816000 тис. грн.	водопостачання сільських населених пунктів області; поліпшення житлових умов населення області
Івано-Франківська область	6.10.2010 р.	Орієнтовний загальний обсяг фінансування спільних заходів становить 1 060633,88 тис. грн., у тому числі за рахунок державного бюджету – 594315,5 тис., місцевого бюджету – 237678,38 тис., інших джерел – 228640 тис. грн.	Реструктуризація промислового комплексу для підвищення екологічної безпеки регіону; розбудова і модернізація транспортної та соціальної інфраструктури; запобігання виникненню надзвичайних екологічних ситуацій

Складено автором за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Аналіз змістовної сутності угод регіонального розвитку, які уже затверджені Кабінетом Міністрів України, свідчить про те, що, по-перше, має місце суттєва диференціація структури фінансових ресурсів, які виділяються на стимулювання розвитку регіонів, наприклад, у Херсонській області частка державного бюджету у фінансуванні угоди складає 15,6%, у Донецькій – 82,6%; по-друге, пріоритетні завдання, що містяться в угодах, майже повністю дублюють ключові завдання, визначені для реалізації у кожному із регіонів відповідно до “Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.”; по-третє, навіть з урахуванням тієї обставини, що майже у кожному із зазначених регіонів є

депресивні райони, в угодах відсутні заходи, спрямовані на подолання стану депресивності та активізацію їх розвитку; по-четверте, заходи угод зорієнтовані переважно на вирішення окремих галузевих проблем, а не на подолання регіональних диспропорцій чи вирішення гострих проблем територіального розвитку. Зрештою угоди регіонального розвитку, попри нібито чітко визначені джерела та обсяги фінансування, повною мірою не виконуються. За результатами звітів про виконання угод регіонального розвитку пересічне значення рівня їх фінансування у 2011 р. склало 61%, у т.ч. із фондів державного бюджету 65,9%, регіональних фондів – 42% (табл. 2).

Таблиця 2

Виконання угод регіонального розвитку за 2011 р.

Області України	Рівень фінансування угод регіонального розвитку, %			
	Усього	у тому числі за рахунок коштів		
		державного бюджету	місцевих бюджетів	інших джерел
Волинська	68,0	97,5	111,1	0,7
Львівська	96,4	106,3	36,3	більше в 11 разів
Івано-Франківська	49,6	105,6	42,8	3,5
Херсонська	68,1	22,8	1,7	92,3
Донецька	49,6	43,5	27,9	537,4
Вінницька	34,3	19,4	32,6	69,1
Пересічне значення	61,0	65,9	42,0	-

Складено автором за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Диференціація рівнів фінансування угод регіонального розвитку є надзвичайно високою, причому як у галузевому, так і в територіальному аспектах. Наприклад, у Львівській та Івано-Франківській областях обсяги фінансування із державного бюджету виконані повністю, тоді як у Херсонській та Вінницькій областях – лише на 22,8 і 19,4% відповідно. У кожному із регіонів, окрім Волинської області, рівень фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів не виконаний навіть на половину, а в Херсонській області він складає лише 1,7%. Відтак заходи стимулювання розвитку регіонів, які містяться в угодах регіонального розвитку, зважаючи на їх направленість і рівень фінансування, не можуть вирішити проблем депресивності окремих територій чи міських поселень України.

Попри те, що в останні роки інтерес управлінців і науковців до вирішення проблем депресивних територій поступово згасає, потреба у пошуку ефективних механізмів стимулювання їх розвитку є нагальною. Прикладом останнього слугують засідання комітетських слухань “Нові підходи в розвитку депресивних регіонів України”, які були проведені у Верховній Раді України 21 квітня 2010 р.

Крім традиційної констатації уже відомих фактів щодо існуючих критеріїв виокремлення депресивних територій, їх типів, норм Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”, які переважали у виголошених доповідях представників владних структур, у виступах і опублікованих матеріалах окремих науковців, на нараді були висловлені цікаві пропозиції щодо боротьби з регіональною депресивністю. У цьому контексті варто відзначити

доповідь “Розвиток економічно депресивних територій України: світовий досвід”, виголошену представником Фонду економічного управління [4]. У ній зазначається, що для вирішення проблем депресивних територій може використовуватися кілька стратегій (сегментація населення, розвиток малого та середнього бізнесу, ринкові рішення та моделі, соціальна мобілізація і фонд розвитку депресивної території, розвиток сільського господарства, розвиток кластерів, залучення компаній та інвестицій), вибір яких залежить від ґрунтовної оцінки реального стану розвитку регіону і причин його депресивності.

Певну надію на покращання ситуації з фінансуванням розвитку проблемних територій дають норми нового Бюджетного кодексу України, відповідно до яких (стаття 24) в Україні передбачено створення державного фонду регіонального розвитку. Його обсяг має становити 1% від доходів загального фонду державного бюджету України за відповідний рік. Причому 70% його надходжень мають розподілятися між регіонами відповідно до чисельності їх населення, а 30% – скеровуватися на підтримку тих регіонів, де душевий показник валового регіонального продукту становить менше 75% від пересічного для країни показника. Поряд із вирішенням традиційних питань, ці кошти мають використовуватися на фінансування угод регіонального розвитку та програм подолання депресивності територій. Майже одночасно з прийняттям Бюджетного кодексу, КМ України було розроблено та затверджено “Порядок підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм (проектів), що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку” (постанова КМ України №656 від 4 липня 2012 р.). Ознайомлення з переліком об’єктів, які будуть фінансуватися у 2012 р. за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку (постанова КМ України №243-р від 25.04.2012 р.), свідчить про те, що кошти спрямовуються переважно на будівництво, ремонт і реконструкцію закладів соціальної сфери (школи, дитячі садочки тощо). Це дуже важливо, проте дані заходи мають лише дотичне відношення до вирішення проблем депресивних територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави для таких узагальнень. По-перше, в Україні поступово, хоч і надто повільно, формується сучасна нормативно-законодавча база, якою регламентуються процеси регіонального розвитку. Основними її документами є: “Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 р.”, Стратегії соціально-економічного розвитку окремих регіонів країни, “Бюджетний кодекс України”, Закони України “Про стимулювання розвитку регіонів”, “Про державні цільові програми”, “Моніторинг показників соціально-економічного розвитку районів і міст ... для визнання територій депресивними” тощо. По-друге, низька ефективність заходів боротьби з регіональною депресивністю обумовлюється вадами нормативно-законодавчої бази, відсутністю єдиних підходів щодо політики підтримки проблемних територій та хронічним недофінансуванням практично усіх програм, що реалізуються як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. По-третє, угоди регіонального розвитку, які розглядаються як нові інструменти стимулювання розвитку регіонів, укладені лише із кількома областями України, заходи, задекларовані у них, практично не мають прямого відношення до боротьби з депресивністю територій. По-четверте, в Україні нарешті створено державний фонд регіонального розвитку, частина фінансових ресурсів якого може бути скерована на стимулювання розвитку проблемних територій, хоча процедура розподілу його коштів ще потребує уточнення. По-п’яте, сценарії боротьби з депресивними територіями мають ґрунтуватися на детальному аналізі стану їх соціально-економічного розвитку, причин формування явищ депресивності і бути селективними для різних типів проблемних територій.

Розв’язання ключових проблем депресивних територій залишається важливим науково-практичним завданням, до вирішення якого мають долучитися і суспільні географи. Перспективними є дослідження щодо удосконалення методики делімітації різних типів проблемних територій та формування дієвої системи заходів стимулювання їх розвитку, особливо на рівні низових адміністративних утворень.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Депресивність сільських територій України: методи оцінки, регіональні відмінності та шляхи їх подолання / М.О. Барановський // *Економіка України*. – 2010. – № 11. – С. 57-69.
2. Горжелак Г. Конкурентоздатні регіони у глобальній економіці / Г. Горжелак // *Презентація виступу на IV щорічному форумі “Стратегії конкурентоздатності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід”*. – [Електронний ресурс]: режим доступу: www.rgd.org.ua.
3. Селиверстов В.Е. Две модели региональной политики / В.Е. Селиверстов // *Эко. – Всероссийский экономический журнал*. – 2008. - № 4. – С. 78-94.
4. *Економічне розвиття депресивних територій України: мировая практика // Нові підходи в розвитку депресивних регіонів України*. – Матер. засід. коміт. слухань у Верховній Раді України. – К., 2010. – С. 78-84.

УДК 911.3

Ігор Смирнов

ПРОЦЕСИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНА: ПЛОЩИНИ ВЗАЄМОДІЇ

Розкрито особливості та характерні риси процесів формування транспортно-логістичних кластерів (ТЛК) у ЄС, зокрема, їх поділ на портові, прикордонні, регіональні; їх взаємодію, що призводить до виникнення нових категорій ТЛК – мультипортів - гейтвеїв та стикових портів; нарешті, як кінцевий результат, - створення європейської мережі ТЛК з регіоном європейського ядра (European Core Region) в її основі.

Ключові слова: транспортно-логістичний кластер, єврологістика, мультипорти – гейтвеї, стикові порти, європейська мережа ТЛК.

Игорь Смирнов. ПРОЦЕССЫ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ КЛАСТЕРИЗАЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И УКРАИНА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. *Раскрыты особенности и характерные черты процессов формирования транспортно логистических кластеров (ТЛК) в ЕС, в частности, их деление на портовые, пограничные, региональные; их взаимодействие, которое приводит к возникновению новых категорий ТЛК - мультипортов-гейтвеев и стыковых портов; наконец, как конечный результат, - создание европейской сети ТЛК с регионом европейского ядра (European Core Region) в ее основе.*

Ключевые слова: транспортно-логистический кластер, еврологистика, мультипорты – гейтвеев, стыковые порты, европейская сеть ТЛК.

Igor Smyrnov. PROCESSES OF TRANSPORT AND LOGISTICS CLUSTERIZATION IN EUROPEAN UNION AND UKRAINE: REGIONAL DIMENSION. *Shown main features and characteristic touches of formation processes of transport and logistic clusters (TLC) in EU, in particular, their dividing into port, boundary, regional kinds; their co-operation which results in the emergence of new categories of TLC, e.c. multiports - gateways and butt ports; finally, as end-point, is creation of the European network of TLC with the European Core Region as its basis.*

Keywords: transportation and logistics cluster Eurologistics, multiport - gateways, transshipment / interlining ports, the European network of TLC.

Постановка наукової проблеми. Тема статі знаходиться на перехресті двох надзвичайно актуальних науково-практичних напрямків, що безпосередньо торкаються процесів євроінтеграції та, без сумніву, є цікавими для України, яка визначила свій курс на євроінтеграцію як стратегічний. Ці два напрямки – це єврологістики та єврокластери. Єврологістика означає формування єдиного транспортно-логістичного простору в Європі, що включатиме не тільки країни-члени ЄС (їх на сьогоднішній день 27), але й країни-сусіди ЄС, в т.ч. Україну. Процеси єврологістики мають свою історію та етапи формування у кшталті Пан'європейської транспортно-логістичної інтеграції, її структурних та регіональних компонентів та програм, зокрема, це TEN (TransEuropean Network – Трансєвропейська мережа), TINA (Transport Infrastructure Needs Assessment – Оцінка потреб розвитку транспортної інфраструктури), PETA (PanEuropean Transport Areas - Пан'європейські транспортні зони), PEC (PanEuropean Corridors - Пан'європейські транспортні коридори) тощо. Процеси кластеризації в ЄС, тобто створення галузевих територіально-виробничих комплексів у ключових секторах економіки, теж отримали значний розвиток і є одним з важелів підвищення ефективності господарського розвитку ЄС у сучасних умовах. Нині процеси кластеризації охопили і галузі сфери послуг, зокрема, транспортно-логістичні послуги, отже, з'єдналися з процесами єврологістики. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в Європейському союзі слід розглядати як характерну особливість сучасного етапу розвитку єврологістики та формування єдиного Пан'європейського транспортно-логістичного простору.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як результати досліджень процесів єврологістики (відбиті в працях автора та інших науковців [2-7]), так і літературу з кластерів, починаючи з праць М.Портера [1], продовжуючи працями автора [5,45] та закінчуючи публікаціями з особливостей процесів транспортно-логістичної кластеризації в країнах ЄС [8-11].

Метою статті є розкрити особливості та характерні риси процесів формування транспортно-логістичних кластерів (ТЛК) ЄС, зокрема, їх поділ на портові, прикордонні, регіональні; їх взаємодію, що призводить до виникнення нових категорій ТЛК – мультипортів - гейтвеїв та стикових портів; нарешті, як кінцевий результат – створення Європейської мережі ТЛК з регіоном європейського ядра (European Core Region) в її основі.

Виклад основного матеріалу. Транспортно-логістичні кластери (ТЛК) - галузеві кластери, кінцевою продукцією яких є транспортно-логістичні послуги в вантажному секторі, в пасажирському секторі, або в обох. Тема ТЛК - порівняно нова тема в літературі про галузеві кластери. Тому на теперішній час кількість публікацій із цієї тематики незначна, в особливості по ТЛК Європейського Союзу. Запізнілий інтерес до ТЛК можна пояснити двома особливостями цієї категорії кластерів: 1. ТЛК - кластери послуг, тоді як традиційна література по галузевим кластерам концентрувалася на кластерах товарного виробництва, оскільки виробництво продукції галузей спеціалізації - товарів є центральним завданням економічного розвитку регіонів. Однак, ставлення до процесів кластеризації в галузях сфери послуг змінюється в міру зростання сегмента спеціалізованих послуг в економіці розвинених країн - сегмента, у розвитку якого транспортно-логістичні послуги відіграють лідируючу роль (рис. 1). 2.

Транспортні галузі та транспортні системи займають особливе положення в економіці країн, складаючи, разом з містами і міськими агломераціями, найважливіші елементи формування особливостей

економічної географії країн і регіонів. У цьому зв'язку визначення території ТЛК представляє деякі методологічні труднощі, які до теперішнього часу ще остаточно не подолані.

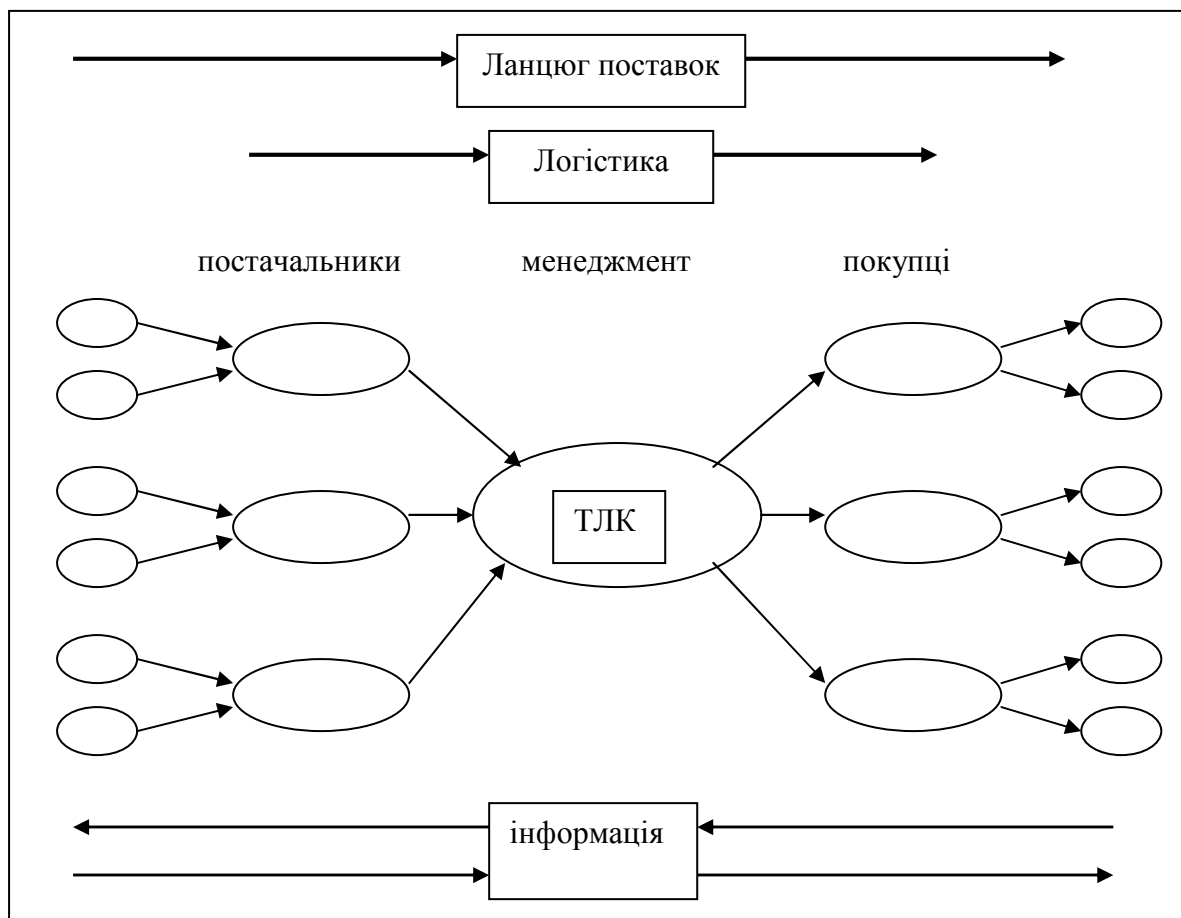

Рис. 1. Структурна схема транспортно-логістичного кластеру (ТЛК)

За нашою думкою територію ТЛК можна визначити як адміністративно-територіальну одиницю чи сукупність суміжних адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, це може бути місто чи міська агломерація. Узгодження території кластера з адміністративно-територіальним поділом необхідно як з міркувань зацікавленості і відповідальності органів влади, так і з міркувань забезпечення вимірювання діяльності кластеру даними офіційної статистики. Зв'язок між кластером і територією встановлюється за такими ознаками:

- Організації кластера є резидентами території - вони зареєстровані у відповідних адміністративно-територіальних одиницях, виконують вимоги місцевого (регіонального) законодавства, сплачують податки. Резидентом території може бути як юридична особа, так і її територіальний підрозділ, що має права ведення самостійної господарської діяльності (приміром, статус філії).

- Організації кластера контролюють об'єкти термінальної транспортної інфраструктури території на основі права власності, участі в капіталі, оренди чи іншої правової підстави, що забезпечує контроль.

- Організації кластера домінують в транспортно-логістичних операціях, здійснюваних на

термінальній інфраструктурі території, що означає, що кластер має домінуюче становище на ринку транспортно-логістичних послуг на даній території.

Домінуюче положення кластера на регіональному ринку не має нічого спільного з монополією, оскільки кластер – не організація, а множина організацій, що перебувають між собою як у відносинах кооперації, так і у відносинах конкуренції. Транспортно-логістичні кластери належать до однієї з трьох категорій: 1) Портові ТЛК; 2) Прикордонні ТЛК; 3) Територіальні (регіональні) ТЛК. Прикордонні і регіональні ТЛК можуть бути об'єднані в категорію внутріконтинентальних ТЛК.

Портові ТЛК формуються на основі морських портів або, частіше, «колоній» портів. Портові ТЛК, внаслідок маргінальної ролі морських пасажирських перевезень (в основному, туристичних), в основному позиціоновані у вантажному секторі. При цьому пасажирські морські порти, там, де вони є, можуть бути складовими частинами портових ТЛК. Річкові порти, внаслідок загального зменшення ролі внутрішніх водних шляхів та річкового транспорту, в наш час не є основою для формування ТЛК, але можуть бути важливою складовою частиною територіальних ТЛК. Виняток становлять порти,

розташовані на внутрішніх водних шляхах, але доступні для морських суден (наприклад, порти в нижній течії річок), тобто які функціонально є і морськими портами.

В якості прикладу портового ТЛК розглянемо портовий кластер Валенсія. Якщо подивитися на карту морських портів, будь-то в Європі, Америці чи Азії, то легко перекопатися в тому, що морські порти типово розміщуються «колоніями» - кластерами портів, що включають декілька близько розташованих портів. Іноді в такій «колонії» є домінуючий порт, а інші прилеглі порти є його сателітами. Але зустрічаються й «колонії» з декількома лідерами - портами приблизно однакової потужності. Порт може бути відносно спеціалізованим або навпаки диверсифікованим, залежно від спеціалізації його вантажних терміналів. Конкуренція за вантажопотоки між портами однієї «колонії» визначається, таким чином, на рівні терміналів (якщо вона є). В останні десятиріччя мав місце значний розвиток морських портів, особливо в сегменті контейнерних перевезень. Портовий кластер Валенсія сформувався на базі «колонії» з трьох середземноморських портів Іспанії: порт Валенсія – домінуючий порт в колонії (85% трафіку кластера), порт Сагунто (14%), порт Гандія (1%). Ці три порти мають спільну портову адміністрацію. Населення міста Валенсія - 810 тис осіб, метрополії Валенсія - близько 2 млн. Валенсія з'єднана з мережею автомагістралей та залізничною мережею Іспанії. Є залізничні під'їзні шляхи до всіх терміналів порту. Наприкінці 2010 року була відкрита високошвидкісна залізнична пасажирська лінія Мадрид - Куенка - Валенсія. Без зупинок потяг долає відстань між Мадридом і Валенсією за 1 годину 33 хв. З 5:00 до 21:00 щодня відправляються 15 поїздів в обох напрямках - з інтервалом проходження близько 1 години. Аеропорт Валенсія розташований в 9 км від ділового центру міста. Морський порт Валенсія за обсягами контейнерної перевалки займає 28-у позицію в світі і 5-у у Європі. У порту є зона логістичних операцій ZAL площею 68 га, де логістичні оператори пропонують повний набір послуг, що забезпечують нерозривність функціонування транспортних ланцюжків. У зоні ZAL організована субзона для провайдерів транспортно-логістичних послуг сектору малого та середнього бізнесу. Порт Сагунто (30 км на північ від Валенсії) має своїм основним вантажем зріджений природний газ (ЗПГ). Неповдалік від міста Сагунто (66 тис. населення) розташовується завод регазифікації, на який і надходить ЗПГ з терміналів

порту. Інші вантажі - метали, будівельні матеріали, добрива. Порт Гандія (65 км на південь від Валенсії) спеціалізується на первалці лісоматеріалів та продуктів їх переробки: меблів, паперу тощо. Населення міста Гандія – 80 тис мешканців.

Кластер характеризується вигідним транспортно-географічним положенням: з усіх середземноморських портів портовий кластер Валенсія є найменш віддаленим від трансокеанського торгового шляху, що з'єднує Атлантику з Індійським океаном. Існує Фонд порту Валенсія (Valenciaport Foundations) - координаційна структура, створена для сприяння розвитку кластеру через підтримку Центру передових досліджень, тренінгів та кооперації. Засновниками фонду є: порт Валенсія, регіональний уряд, головний регіональний банк, портове співтовариство (асоціації автоперевізників, експедиторів, агенції морських перевезень і судовласників), університет Валенсії, ТПП Валенсії, приватні групи.

Прикордонні ТЛК формуються на основі транспортних вузлів на перетинах великих міжнародних транспортних коридорів з державними кордонами. Прикордонні ТЛК мають, як правило, вантажну спеціалізацію. Історично прикордонні ТЛК розвивалися на основі залізничних прикордонних переходів, проте, на даний час операції вантажного автотранспорту в багатьох ТЛК сумірні з залізничними, або навіть перевершують їх. Прикладом прикордонного ТЛК може слугувати транспортно-логістичний кластер Падборг (Данія). Він сформувався на прикордонному переході між Данією і Німеччиною. Невелике данське місто Падборг із залізничною станцією місцевого значення у 1920 році опинилося на кордоні Данії та Німеччини і поступово виросло у великий транспортний габ. 1973 року Данія вступила в ЄС і обсяги операцій в Падборзі ще більше зросли. У 1974 році була введена в дію слідувача через Падборг автомагістраль E45 і протягом наступних двадцяти років спостерігався потужний розвиток автотранспортних перевезень, що вивело автомобільний транспорт на домінуючу позицію в ТЛК Падборг, у той час як обсяг залізничних перевезень скоротився не тільки відносно, але й абсолютно. Нині близько 5000 вантажівок щодня зайняті в транспортно-логістичних операціях в ТЛК Падборг. На даний час Падборг став найбільшим транспортно-логістичним кластером в Данії, а в сфері логістики продовольчих товарів вийшов на першу позицію в Північній і Центральній Європі.

Таблиця 1

Основні характеристики ТЛК Падборг [5]

Площа території кластера	5 км ²
Число фірм-транспортних, логістичних та термінальних операторів	150
Число сервісних фірм – з обслуговування вантажівок, водіїв і товарів	50
Число зайнятих	Близько 3000
Розміри фірм	15 - 99 працівників
Населення Падборгу	Близько 10000 чоловік

Регіональні ТЛК формуються на основі транспортних систем середніх і великих міст, а також міських агломерацій (метрополій, мегаполісів, в яких місто інтегроване з передмістями та іншими близько розташованими населеними пунктами). У регіональних ТЛК присутні і пасажирський і вантажний сектори. Частково ці два сектори функціонують на спільній інфраструктурі. В той же час кожен сектор має спеціалізовану інфраструктуру. Основні відмінності регіональних ТЛК від міських транспортних систем (комплексів) є наступні:

1) ТЛК включає в себе не всю транспортну систему, а тільки ті підприємства, які знаходяться між собою у відносинах тісних зв'язків;

2) ТЛК включає в себе не тільки підприємства транспортної системи, але також підприємства інших місцевих інфраструктурних галузей, що інтегровані в кластер. Прикладами можуть слугувати підприємства з обслуговування транспорту (мережі АЗС, тягові підстанції); заклади професійної освіти (з підготовки та перепідготовки кадрів для підприємств кластеру); наукові та дослідно-впроваджувальні організації у сфері транспорту та логістики тощо.

Регіональні ТЛК, що знаходяться на тій чи іншій стадії розвитку, можуть бути знайдені в будь-якому великому місті. За мінімального рівня розвитку регіональні ТЛК обслуговують потреби у вантажних перевезеннях і мобільності населення лише в межах території власне міста (міської агломерації) – це є кластери на основі систем міського транспорту – вантажного та пасажирського. За класифікацією проекту М.Портера «Cluster Mapping Project» такі кластери відносяться до категорії місцевих (local). Серед 16 типів місцевих кластерів, ідентифікованих проектом в господарстві США, два належать до транспорту та логістики: 1) Місцеві транспортні продукти та послуги (Local Motor Vehicle Products and Services); 2) Місцеві логістичні послуги (Local Logistical Services). За високого рівня розвитку регіональні ТЛК обслуговують не тільки місцеві потреби у вантажних перевезеннях і мобільності населення, але також і міжміські, міжрегіональні, а також міжнародні перевезення. Транспортно-логістичні послуги, що надаються клієнтам інших територій, регіонів і країн відносяться до вивозу (експорту) послуг отже, вони приносять доходи як місцевим компаніям, так і податки до місцевого бюджету. У цьому випадку, ТЛК, поряд з іншими подібними (тобто експортно-орієнтованими) кластерами (переважно товарними) входить у виробниче ядро економіки міста чи регіону і вносить свій внесок у їх конкурентоспроможність.

Прикладом регіонального ТЛК може бути транспортно-логістичний кластер «Франкфурт-на-Майні» (Німеччина). Цей ТЛК сформувався на основі транспортної системи міста Франкфурта-на-Майні (далі - просто Франкфурт). Однак на даний час територією, що охоплює ТЛК «Франкфурт» є, швидше, регіон Рейн-Майн - субрегіон землі Гессен, в якому проживає третина населення (5,8 млн чоловік) і знаходяться п'ять із шести найбільших

міст землі Гессен. Франкфурт, населення якого становить 672 тис. осіб, а з передмістями - 1,5 млн. є великим фінансовим центром Німеччини і Європейського Співтовариства. Тут знаходяться безліч резиденцій німецьких і іноземних банків з усього світу, а також Європейський Центральний Банк і Німецька біржа. Місто Вісбаден є столицею землі Гессен з населенням біля 300 тис. осіб. Вісбаден знаходиться на правому березі р. Рейн при впадінні притоки Майну в Рейн. Своїми передмістями Вісбаден практично зростається з Франкфуртом, відстань до аеропорту Франкфурт - 20 км.

Іншими значними господарськими центрами регіонального ТЛК «Франкфурт» є міста Дармштадт та Оффенбах. Дармштадт з населенням 141 тис. чол. відомий насамперед Дармштадтським технічним університетом (більше 30 тис. студентів) та Дармштадтським університетом прикладних наук (11 тис. студентів). Тут розташований також Європейський центр управління космічними польотами і Центр дослідження важких іонів. У 1997 році Дармштадт отримав офіційний статус «наукограда» - Wissenschaftsstadt. Оффенбах з населенням 118 тис. чоловік відділений від Франкфурта тільки річкою Майн і утворює з Франкфуртом єдину міську агломерацію. В Оффенбасі знаходиться центральний офіс Німецької служби погоди, яка відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки польотів для Франкфуртського аеропорту.

У силу територіальної близькості основних економічних центрів і розвинених транспортних комунікацій, регіон Рейн-Майн являє собою соціально-економічно інтегровану високоурбанізовану поліцентричну агломерацію.

Економічна міць та інноваційний потенціал регіону Рейн-Майн зіграли чималу роль в тому, що операції ТЛК «Франкфурт» поширилися не тільки далеко за межі міста і землі Гессен, а й за межі національних кордонів ФРН. У ТЛК «Франкфурт», як у кожному регіональному ТЛК, наявні і пасажирський і вантажний сектори, але даний ТЛК особливо відомий своїм пасажирським сектором. Франкфуртський аеропорт, розташований в 12 км від центру міста, - третій за пасажиропотоком аеропорт Європи (після аеропортів Лондона «Хітроу» та Парижа - «Шарль де Голль»). Він є «домашнім» аеропортом компанії Люфтганза і її найбільшим стиковальним вузлом («габом»). Франкфуртський аеропорт забезпечує оптимальне сполучення з усіма важливими містами світу. За 2 години можна дістатися майже до кожної європейської столиці. Щотижня 4845 рейсів пов'язують Франкфурт з 298 пунктами призначення в 110 країнах світу. З однією тільки Північною Америкою Франкфурт здійснює 374 авіасполучень на тиждень, а забезпечуючи 631 повітряних сполучень на тиждень з Східною Європою, франкфуртський аеропорт недарма вважається повітряними воротами в цей регіон. Головний вокзал Франкфурта є одним з найзавантаженіших залізничних вокзалів Німеччини. Франкфурт є головним центром мережі ICE -

високошвидкісних залізничних пасажирських сполучень в Німеччині. Щодня вокзал приймає і відправляє більше 1100 потягів. За пасажиропотоком вокзал Франкфурта знаходиться нарівні з Мюнхеном і поступається тільки Гамбургу. Як вантажний габ Франкфурт займає 1-е місце в Європі і входить у першу десятку в світі. Місто знаходиться на стику автомагістралей по лініях Північ-Південь і Схід-Захід і має мережу автодоріг, які відрізняються високою пропускною здатністю. Крім того, Франкфурт має і власний порт. Звідси судна мають прямий вихід до Бельгії, і Франції, в Нідерланди і Швейцарію, а через канал Рейн-Майн-Дунай - до Північного та Чорного морів.

До компаній, що діють у ТЛК «Франкфурт», належать поряд з такими гігантами як - Люфтганза та «Група Дойче Бан» й інші великі компанії, а також множина логістичних компаній сектору малого та середнього бізнесу. Місцеві компанії пропонують і реалізують повний діапазон логістичних послуг: від планування та будівництва логістичних об'єктів та систем до консультативного обслуговування процесів управління рухом потоку матеріалів /

вантажів і менеджменту ланцюжка поставок. Сучасна інфраструктура місцевих компаній, зокрема, з інформаційних технологій, допомагає підприємствам логістики у застосуванні систем електронної обробки даних великої потужності, обліку потоків товарів із зазначенням часу і застосування необхідних заходів безпеки. Експедиторські фірми охоплюють своїм асортиментом весь спектр послуг з логістики. Крім цього є компанії, що спеціалізуються на певних видах послуг - транспортних, кур'єрських, з доставки або експрес-доставки посилок. Існують мережі як провайдерів класичних дистриб'юторських послуг, так і компаній з організації повернення товарів / вантажів, їх сортування та комісійовання, а також call-центри. Розташовуючись на площі понад 2760000 кв.м, регіон Франкфурт поряд з Гамбургом має найбільший обсяг нерухомості, що використовується для виконання логістичних функцій. Пропонований асортимент охоплює всі види логістичної нерухомості починаючи від простих складських приміщень і закінчуючи складними спеціалізованими пристроями та об'єктами.

Таблиця 2

Характеристики ТЛК «Франкфурт»: фірми і зайнятість [6]

	Число фірм	Число працюючих	Середнє число працюючих на фірмі
Логістичні оператори	1632	33 231	20
Пошта, кур'єрські служби	397	5 431	14
Постачальники і суміжники (склади, допоміжні підприємства)	579	27 106	47
ВСЬОГО	2 608	65 768	25

Вищенаведені види транспортно-логістичних кластерів закономірно взаємодіють між собою на певній території. Ця взаємодія портових та внутріконтинентальних кластерів призводить до того, що серед морських портів можуть бути виділені такі категорії ТЛК, як порти – гейтвеї та стикові порти. Порти – гейтвеї (port gateway) – це порти, в яких переважаючим типом операцій є операції перевалки з морських шляхів на наземні або навпаки. У стикових портах (transshipment / interlining port) переважаючим типом операцій є операції перевантаження з одних суден на інші. Одже, порти – гейтвеї з'єднують морську транспортну мережу з інфраструктурою наземного транспорту, а стикові порти обслуговують технології морських перевезень (аналог сортувальних станцій на залізницях). На практиці в більшості морських портів виконують обидва типи операцій у різних співвідношеннях.

Розглянуті вище види і категорії ТЛК складають організаційну основу формування Європейської мережі транспортно-логістичних кластерів (рис. 2). Її фінансово-економічною основою є зростаючий попит на транспортно-логістичні послуги в Європейському Союзі, що збільшується в 2,5 рази швидше, ніж ВВП, в міру інтеграції економік країн - членів ЄС (і подальшого розширення ЄС) в єдиний

економічний простір. Частка транспортно-логістичних послуг, що надаються спеціалізованими провайдерами, в загальному обороті досягла 40%. Основними бенефіціарами цього зростання є Німеччина, Великобританія та Франція, на частку яких припадає половина всього обороту (рис. 3). У процесі цього розвитку і формується Європейська мережа транспортно-логістичних кластерів. В даний час в цій мережі виділяють 25 первинних (primary) і близько 60 вторинних (secondary) ТЛК. Щонайменше чотири первинних кластера можна кваліфікувати як глобальні логістичні кластери – кластери на базі мегаполісів Лондона і Парижа і міських агломерацій Франкфурт-Рейн-Майн і Рандстад-Голланд¹. Таким чином, в мережі європейських ТЛК можна виділити 3-рівневу ієрархію. Найвищою щільністю мережа ТЛК відрізняється на території гігантського європейського мегаполіса – European Core Region, відомого також як «блакитний банан» або «гарячий банан» - через його форму і яскраве світіння ночами, що спостерігається з космосу (рис. 4).

¹ Рандстад-Голланд – поліцентрична міська агломерація на заході Нідерландів, що включає чотири найбільших міста цієї країни – Амстердам, Роттердам, Гаагу, Утрехт, а також Лейден – старе університетське місто

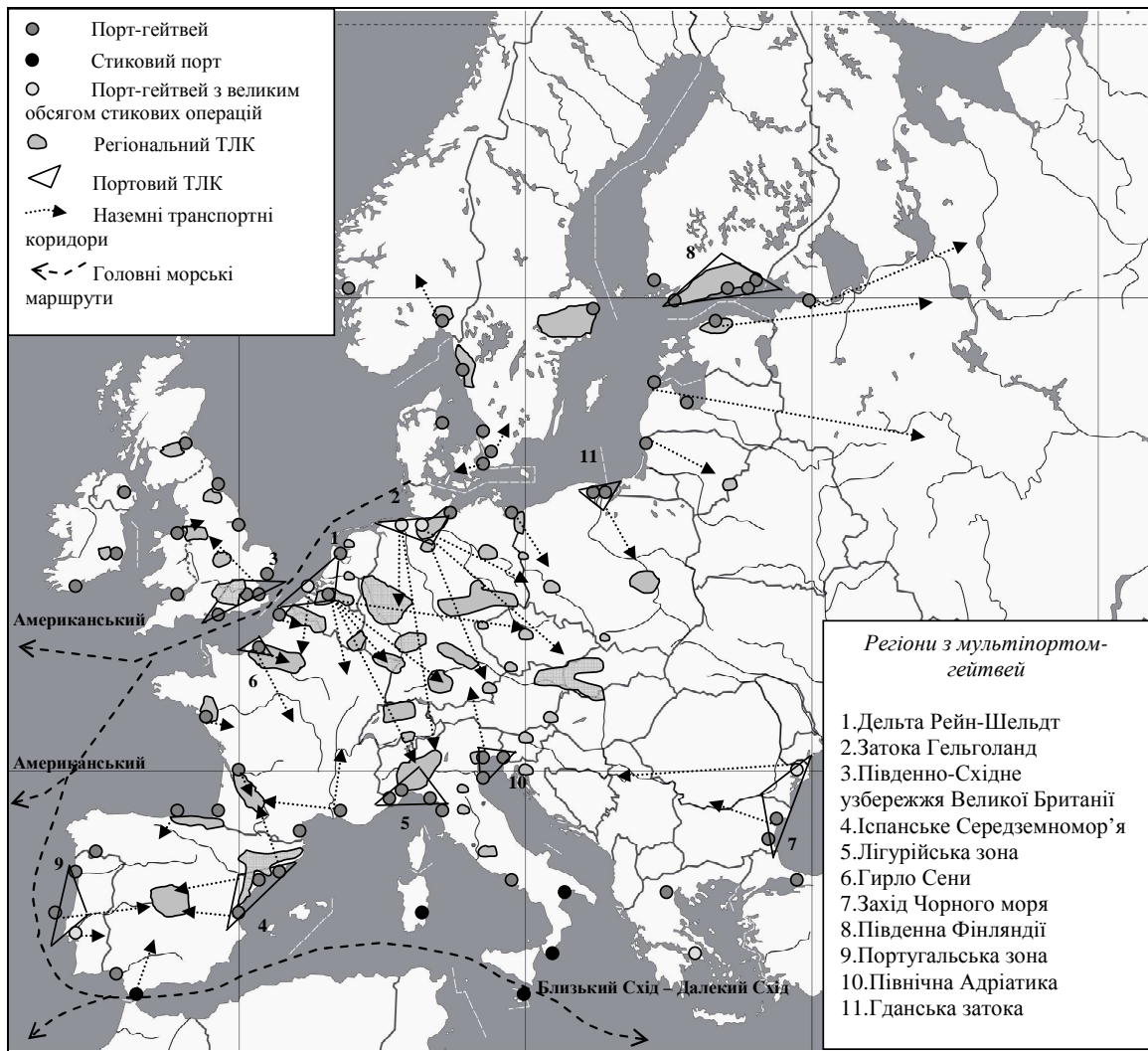

Рис. 2. Європейська мережа ТЛК: взаємодія портів та регіональних кластерів

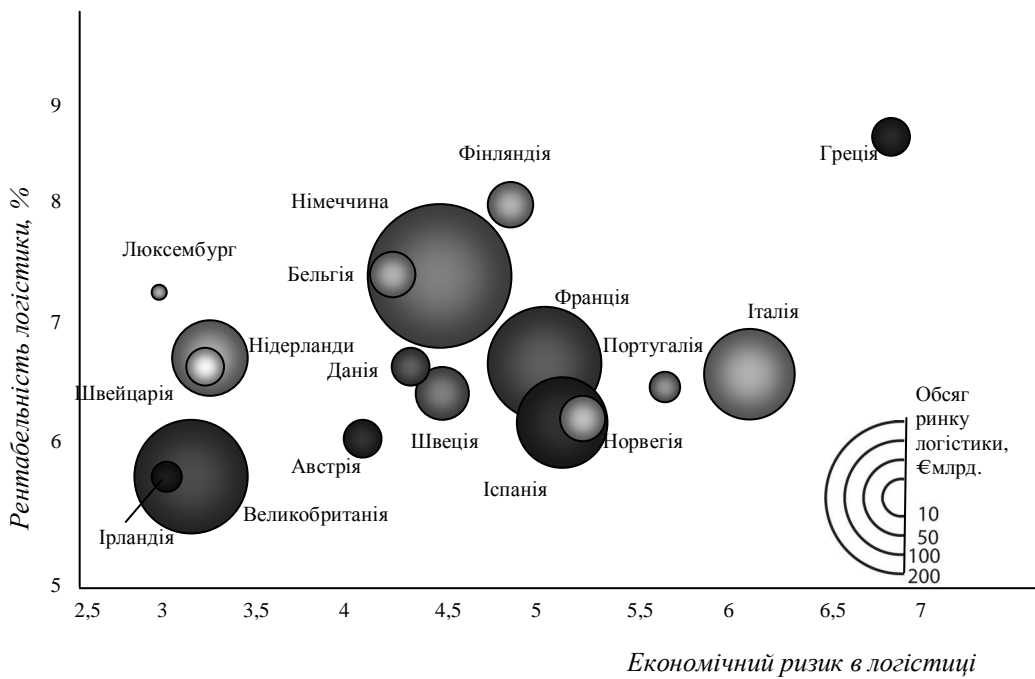

Рис. 3. Обсяги ринків логістики в країнах Західної Європи

Рис. 4. Розміщення логістичних кластерів Європейського Союзу

Висновки. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в ЄС відбуваються дещо із запізненням у порівнянні з формуванням кластерів у виробничих галузях (промисловість, агропромисловий бізнес). Разом з тим, для створення транспортно-логістичних кластерів у країнах-членах ЄС вже є необхідні підстави у вигляді структурних та регіональних компонентів та програм єврологістики. Отже, транспортно-логістичну кластеризацію в ЄС слід розглядати, як подальший розвиток Пан'європейського транспортно-логістичного простору, що акцентовано в програмних документах ЄС – Білих книгах з розвитку транспортної галузі (2001; 2006) та «Дорожньої карти з формування Єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентно-спроможної та ресурсно-ефективної транспортної системи» (2011). ТЛК, що формуються у ЄС, поділяються на портові, прикордонні, регіональні. В результаті їхньої взаємодії з'являються нові категорії ТЛК – мультипорти - гейтвеї та стикові порти. Їхня сукупність в країнах ЄС формує європейську мережу ТЛК з регіоном європейського ядра (European Core Region) в її основі. Тут концентруються головні кластери з глобальними функціями (Лондонський, Паризький,

Франкфуртський, Ранстанд-Голланд), більшість головних та основних ТЛК. Подальший розвиток та географічне поширення процесів транспортно-логістичної кластеризації в Європі, без сумніву, повинно охопити Україну, де портові ТЛК можна формувати в зоні Великої Одеси (порти Одеса, Іллічівськ, Південний); Миколаєва-Херсона; Севастополя-Ялти-Феодосії-Керчі; Маріуполя-Бердянська. Є підстави для створення прикордонних (Ужгород, Ковель, Львів тощо), та регіональних ТЛК (у Києві, Донецьку, Харкові, Дніпропетровську), а також мультипортів – гейтвеїв та стикових портів. Враховуючи проходження територією України чотирьох з десяти Пан'європейських транспортних коридорів (№ 3; № 5; № 7; № 9) та чотирьох трансконтинентальних транспортних коридорів (Європа – Азія, TRACEKA, Балтика – Чорне море, Чорноморське транспортне кільце), а також надзвичайно вигідне транзитне положення України (найвищий коефіцієнт транзитності серед держав Європи за дослідженнями британського інституту Rendall) можливо говорити про створення на території України мережі головних та основних транспортно-логістичних кластерів, як інтегральної складової частини Пан'європейської мережі ТЛК.

Список використаних джерел:

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. – 760 с.
2. Смирнов І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір: Монографія / І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2004. – 335 с.
3. Смирнов І.Г. Транспортна логістика: Навч. пос. / І.Г. Смирнов, Г.В. Косарева. – К.: ЦУЛ, 2008. – 224 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
5. Географія світового господарства (з основами економіки): Навч. пос. / за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смірнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.
6. Олійник Я.Б. Міжнародна логістика / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов: Навч. пос. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.
7. Саркисов С.В. Формирование международных логистических систем предприятиями России в условиях глобализации мировой экономики. – М.: Анкил, 2007. – 264 с.
8. Torregrosa A. Valenciaport logistic cluster / A. Torregrosa. – Valencia: Foundation Valenciaport, 2004. – 247 p.
9. Sorensen S.Y. EMCC case studies. Transport & Logistics sector: Padborg cluster, Denmark / S.Y. Sorensen et al. – Copenhagen: Danish Technological Institute, 2008. – 362 p.
10. Rhine-Main. Quantitative analysis of service business connections, Проект POLYNET // <http://www.polynet.org.uk>
11. Rebitzer D.W. The European Logistics Market / D.W. Rebitzer // Europe Real Estate Yearbook, 2007. – Frankfurt am Main, 2008. – 573 p.

УДК 911.3:81'373.6

Павло Шуканов

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТАФІЗИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

На основі аналізу доповідей Римського клубу розглянуті найважливіші аспекти глобальних проблем людства. Виявлено взаємозв'язок між цими проблемами, загрозою всепланетарної кризи і моделюванням глобально-регіонального розвитку антропосфери. Пропонується діалектичне обґрунтування можливості глобальної кризи, розглянуті метафізичні передумови якісної та кількісної трансформації світу. Акцентовується увага на неминучості онтологічної суперечності (конфлікту) між індустріальним і традиційним укладом життя суспільства. Суспільно-географічні особливості розвитку світової системи розглядаються на основі сакрально-наукового взаємозв'язку всіх рівнів просторової ієрархії антропосфери. В якості пріоритетних критеріїв оцінки різних проявів і перспектив розвитку глобальної кризи пропонується використовувати якісні показники традиційно-культурного розвитку суспільства.

Ключові слова: глобальні проблеми людства, світова система, глобалізація, трансформація світу, глобальна криза, традиція, метафізика, сакрально-географічний простір.

Павло Шуканов. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И МЕТАФИЗИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА. На основе анализа докладов Римского клуба рассмотрены важнейшие аспекты глобальных проблем человечества. Выявлена взаимосвязь между этими проблемами, угрозой всепланетарного кризиса и моделированием глобально-регионального развития антропосферы. Предлагается диалектическое обоснование возможности глобального кризиса, рассмотрены метафизические предпосылки качественной и количественной трансформации мира. Акцентируется внимание на неизбежности онтологического противоречия (конфликта) между индустриальным и традиционным укладом жизни общества. Общественно-географические особенности развития мировой системы рассматриваются на основе сакрально-научной взаимосвязи всех уровней пространственной иерархии антропосферы. В качестве приоритетных критериев оценки различных проявлений и перспектив развития глобального кризиса предлагается использовать качественные показатели традиционно-культурного развития общества.

Ключевые слова: глобальные проблемы человечества, мировая система, глобаллизация, трансформация мира, глобальный кризис, традиция, метафизика, сакрально-географическое пространство.

Pavlo Shukanov. SOCIAL AND GEOGRAPHIC PECULIARITIES AND METAPHYSIC APPROACHES OF GLOBAL CRISES. On the basis of analyzing reports of the Roman club the most important aspects of global human problems are studied. Interconnection between these problems, threat of planetary crises and modeling of global and regional development of anthroposphere is identified. Dialectic grounding of global crises possibility is suggested, metaphysic reasons for qualitative and quantitative transformation of the world are researched. Special attention is paid to inevitability of ontologic controversy (conflict) between industrial and traditional style of life of a society. Social and geographic peculiarities of developing world system are studied on the basis of sacral and scientific interrelation of all levels of space hierarchy of anthroposphere. The prior criteria of evaluating different manifestations and prospects of global crises development are considered to be qualitative indicators of traditional and cultural development of the society.

Keywords: global problems of mankind, world system, globalization, transformation of the world, global crises, tradition, metaphysics, sacral and geographic space.

Актуальність теми та постановка проблеми. У другій половині ХХ століття в науковій літературі і в засобах масової інформації багатьох країн світу все більше стали з'являтися публікації про

загальнолюдські проблеми розвитку. Відповідні наукові дослідження та дискусії сприяли тому, що були виділені та класифіковані глобальні проблеми людства, фундаментальний аналіз яких свідчить про рух світу по шляху до універсально-системної глобальної кризи. При вивченні даної проблеми особливе

значення має географія та суспільно-географічні методи дослідження антропосфери в контексті взаємозв'язку «людина - суспільство - природа».

Аналіз публікацій. Узагальнення різних думок і дискусій з глобальної проблематики свідчить про те, що основним ініціатором розгляду планетарних проблем людства є Римський клуб – міжнародна неурядова організація, яка офіційно заснована у квітні 1968 року. За задумом першого президента цієї організації А. Печчеї, діяльність Римського клубу повинна була привернути увагу світової, в тому числі наукової громадськості до довготривалих проблем цивілізації, які стають все гострішими. Тому в спеціальних доповідях, підготовлених під егідою Римського клубу, глобальні проблеми спочатку аналізуються в контексті функціонування тотально-планетарної системи «природа - людина - суспільство - техніка», тобто з урахуванням взаємозв'язку соціальних і природних підсистем [2, с. 4 – 5]. Під впливом таких доповідей як «Світова динаміка» (Д. Форрестер, 1971), «Межі зростання» (Д. Медоуз, 1972), «Людство біля поворотного пункту» (М. Месарович і Е. Пестель, 1974) та інших публікацій була розроблена концепція та прийнята стратегія сталого розвитку світу. Соціально-географічні аспекти даної концепції проаналізовані в монографії Л.М. Немець (2003). При цьому особлива увага акцентується на проблемі глобалізації, як головної особливості сучасної соціально-екологічної кризи [4, с. 75]. Ми згодні, що глобалізація все більше впливає на розвиток світового співтовариства на всіх ієрархічних рівнях – від всепланетарного до локального. Цілком обґрунтованою є думка Я.Б. Олійника і А.В. Степаненка про те, що глобалізація – це якісно самостійна, складна система явищ і відносин, яка є цілісною в своїй системності, але внутрішньо протирічна. При цьому особливо акцентується увага на такому аспекті глобалізації як «негативні екологічні та інші наслідки господарювання людини на планеті, що досягли у другій половині ХХ століття масштабів, які небезпечні не тільки тим, що вичерпуються невідновні природні ресурси, а й мутаціями всієї біосфери Землі, включаючи людину, наслідки яких важко спрогнозувати» [5, с. 101]. При вивченні проблеми глобальної кризи з точки зору суспільної географії ми визначаємо, що глобалізація – це процес уніфікації світу на основі єдиних і універсальних принципів добровільно-примусової трансформації антропосфери, з метою створення та функціонування раціонально обґрунтованої одноманітної всепланетарної системи [10].

У контексті розвитку глобалістики, як вчення про глобальні, всепланетарні проблеми людства, російські географи С.Б. Лавров і Ю.Н. Гладкий виділяють глобальну географію (геоглобалістику), яка вивчає всю геосферу як системне просторове поєднання цивілізацій, етносів, культур, релігій і т.д. в межах планети Земля [3, с. 9]. З точки зору геоглобалістики проблеми розвитку світу розглядаються в процесі трансформації міжнародних відносин як умови і зовнішньої причини породження глобалізації, яка, в свою чергу, є найважливішим чинником формування уніфікованої всепланетарної спільності і глобальної кризи.

Виділення невирішених аспектів проблеми.

Глобальна спільність людей, яка формується, – це умова подальшого розвитку та існування людства. У відомих нам публікаціях не розглядається методологічний зв'язок між глобальними проблемами, глобалізацією та глобальною кризою сучасного світу. Крім того, мало аналізуються регіональні особливості розвитку кризи та уніфікації антропосфери.

Тому метою даної статті є визначення методологічного зв'язку та обґрунтування можливості глобальної кризи з точки зору суспільної географії. Для досягнення цієї мети необхідно: по-перше, розкрити сутність і універсальну причину глобальних проблем людства; по-друге, виявити взаємозв'язок між цими проблемами та глобальною кризою в контексті системної взаємодії «природа - людина - суспільство» з подальшим переходом до системи «людина - суспільство - природа».

Виклад основного матеріалу. Зазвичай прийнято вважати, що першою доповіддю, підготовленою і опублікованою з ініціативи Римського клубу є аналітична робота «Межі зростання» (Meadows D. a. al. *The Limits to growth*. – NY 1972.). Однак дана доповідь – це компактний і популярний виклад основ динамічної моделі «світової системи» Д. Форрестера. Його учень Д. Медоуз очолював спеціальну групу вчених, які в своїй доповіді сформуливали систему першого покоління комп'ютерних моделей, призначену для дослідження довгострокових тенденцій світового розвитку [2, с. 9 – 10]. Принципові основи моделювання розвитку світової (глобальної) системи (за Д. Форрестером) припускає розгляд меж зростання з урахуванням таких факторів розвитку як виснаження природних ресурсів, криза забруднення навколишнього середовища, проблема перенаселення планети, зменшення відносного рівня харчування населення і т.п. [8, с. 155 – 193].

Дослідницька група Д. Форрестера виходила з того, що економічні моделі Заходу припускають розвиток індустріального суспільства в умовах необмеженої «нескінченної площини». У реальності світова система зіткнулася з просторовою обмеженістю земної кулі. Оскільки можливості географічного простору обмежені і в основному вичерпані, для запобігання глобальної катастрофи передбачалося лише два виходи із становища: по-перше, космічну експансію з подальшим економічним освоєнням інших небесних тіл, по-друге, створення семантичного (семіотичного) простору, відповідних штучних «знакових» ринків, з подальшим їх освоєнням і ослабленням навантаження на природне навколишнє середовище проживання людини. Рівень технічного і технологічного розвитку індустріальної фази розвитку недостатній для включення космічного простору в світову економічну систему. Тому для вирішення виниклої проблеми був обраний другий шлях, тобто «експансія в семантичний простір» [8, с. 345].

Саме ця версія трансформації світу отримала математичне обґрунтування і була використана групою вчених на чолі з Д. Форрестером як нова парадигма розвитку, що орієнтована на подолання дисгармонії між людиною, суспільством і середовищем існування. В результаті діяльності Римського клубу у

якості об'єкта наукових досліджень всьому світу був представлений такий феномен соціальної практики як «глобальні проблеми людства». При цьому основна увага зосереджена не на тому, щоб спробувати пристосувати світову цивілізацію до можливих соціо-природних змін, а на прагненні підготувати людство до неминучих кризових змін, які можна змоделювати, а потім їх же ініціювати і контролювати. Моделювання подібного роду вперше було здійснено групою Д. Медоуза, яка розглядала весь світ як єдине ціле, тобто як глобальну цілісну систему, «яку можна не тільки моделювати, але і програвати альтернативні варіанти її поведінки» [2, с. 9 – 10].

Ключовим елементом в дослідженнях Римського клубу став «феномен людини», який спотворює хід природних процесів задоволення своїх потреб. В результаті стимулюється необмежений споживчий попит, наростання якого порушує традиційні, нормальні біологічні умови існування людства. Таким чином проблема глобальної кризи безпосередньо пов'язана з питанням про співвідношення внутрішньої і зовнішньої визначеності об'єкту як прояву взаємозв'язку якісного та кількісного впливу антропосфери на довкілля. Індустріальна фаза розвитку характеризується кількісними, матеріально-економічними пріоритетами і в цьому її головна відмінність від традиційного укладу життя людини. На практиці це виявляється в створенні «економічної людини» і в надмірній економізації життєдіяльності суспільства.

Спочатку представники Римського клубу в якості альтернативи «екологічного колапсу» висунули концепцію «глобальної рівноваги», яка по суті зводилася до ідеї «світогляду антизростання». При цьому кількісно-економічне зростання передбачалося замінити розвитком переважно якісного характеру. Тому було сформульовано тезу про необхідність відмови від недиференційовано - кількісного зростання і переходу до диференційовано - якісного розвитку світу. Для обґрунтування цієї тези була висунута концепція «органічного зростання», яка враховує різноманітний розвиток різних частин світу з метою збалансованої трансформації світової економіки і створення в майбутньому єдиної глобальної економічної системи. Таким чином в процесі формування загальнопланетарної світової системи (феномен глобалізації) передбачалося виділення як мінімум декількох регіональних підсистем, що фактично відповідає сучасним процесам регіоналізації світу. Доповідь Я. Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку» (1976) свідчить про завершення глобально-регіонального моделювання з подальшим переходом від кількісно-формалізованої домінанти до об'єктивно-якісних і загальних пріоритетів при аналізі світового розвитку.

У кінцевому підсумку діяльність Римського клубу сприяла перегляду і значній корекції поширених в індустріальну епоху уявлень про шляхи розвитку людства. Це призвело до появи нових концепцій, у тому числі і «теорії золотого мільярду», а також до прийняття та затвердження на офіційному рівні стратегії «сталого розвитку», яка повинна забезпечити інтегрований підхід у системному взаємозв'язку економічного та екологічного аспектів розвитку світової

цивілізації. Концептуальний аналіз основних положень доповідей Римського клубу, а також подальших глобальних і регіональних трансформацій антропосфери свідчить про необхідність конкретизації методологічного обґрунтування моделювання світового розвитку.

Різні кризові прояви і прагнення людства до їх подолання свідчить про суперечливу сутність самого суспільства. Це протиріччя виявляється в єдності і боротьбі таких протилежностей як, наприклад, добро і зло, дух і матерія, прагнення до досконалості і деградація, а на вищому рівні як протистояння життя і смерті. Своєрідним епіцентром такого протистояння на індивідуальному рівні є людина, а на глобальному – вся антропосфера. Тому ми визначаємо життя людини як розвиток особистості на основі взаємозв'язку з навколишнім світом з метою вдосконалення і подолання смерті. При цьому виявляється не тільки діалектичність, але і метафізичність людської сутності. За своєю споконвічною природою прагнення людини до досконалості припускає досягнення щастя як такого собі ідеального стану гармонії духу-душі-тіла в навколишньому їхньому просторі. Тому людині властиво ідеалізувати і абсолютизувати різні об'єкти світобудови духовного характеру та їх матеріального втілення. З точки зору філософії абсолют (від лат. *absolutus* – безумовний, необмежений, довершений) для науки – це істинне знання, а в житті людини – стан ідеальної досконалості та щастя [7, с. 9 – 10]. В епоху традиційного укладу життя для більшості людей абсолют асоціюється з релігією, різними віруваннями і отожднюється з Богом як надприродною Першоосновою світобудови. При цьому традиція в істинному значенні цього слова не є синонімом звичаю чи звички, а включає в себе тільки знання і елементи Божественного, тобто надлюдського порядку.

Для розкриття сутності глобальних проблем людства і різних, але взаємопов'язаних проявів глобальної кризи необхідно використовувати основні положення філософської школи традиціоналізму. Засновник цієї школи французький мислитель Р. Генон (1886 – 1951) особливо акцентував увагу на співвідношенні якісних (внутрішніх) і кількісних (зовнішніх) характеристик буття: «Все, що так чи інакше пов'язано з традицією, має «внутрішнє», а не «зовнішнє» першоджерело» [1, с. 47]. Абсолютизація кількісних (зовнішніх) джерел життєдіяльності людини і суспільства фактично свідчить про зміну пріоритетів на користь антитрадиційного шляху розвитку. В результаті поступового ослаблення або розриву зв'язку з традиційною релігією і культурою посилюється морально-етична деградація людини і як наслідок зростає споживчо-егоїстичне ставлення до навколишнього середовища свого проживання.

У процесі такої деградації традиційна фаза розвитку змінюється переходом до індустріального етапу, на якому стає очевидним тупиковий шлях антитрадиційного укладу життя суспільства. При цьому до рівня абсолюту підносяться кількісні, тобто зовнішньо-формальні ознаки та критерії розвитку (фізична величина, обсяг, кількість, ступінь споживання і т.д.). Таким чином «відвернений емпіризм, що не визнає сутності речей, тим самим стверджує,

що все суще є тільки явище без будь-чого, що є в ньому; а це є явна метафізика, бо ніяка емпірія, ніякий дослід не може уповноважити нас на подібні твердження. Мало того – це помилкова, фантастична метафізика» [6, с. 11 – 12]. За законом переходу кількісних змін у якісні, після досягнення певної величини настає така якісна трансформація системи (природа - людина - суспільство), що стає очевидною загроза наближення катастрофи в умовах формування нової системи (людина - суспільство - природа). Коли така проблема охоплює увесь світ і все людство, вона відповідає рівню глобальної загрози, а для її вирішення потрібна мобілізація ресурсів всепланетарного масштабу.

В результаті людство підводиться до необхідності глобальної кризи, онтологічна сутність якої більш повно розкривається через застосування якісних, універсально-методологічних підходів сакральної (традиційної) науки [9]. У сфері міждисципліна-

рного вивчення глобальних проблем, як системного застосування наук про людину - суспільство - природу особливе значення відводиться суспільній географії. Тому надалі ми пропонуємо розглядати дані питання з урахуванням загальних закономірностей і конкретних особливостей сакрально-географічної трансформації антропосфери і в цілому геосфери. Для цього нами розроблена ієрархія рівнів сакрально-наукового і географічного дослідження простору. Відповідно до цієї ієрархії в цілому ми виділяємо три системних рівня прояву кризи: 1) глобально-космічний просторовий рівень; 2) регіонально-просторовий міжнародний рівень; 3) локально-просторовий державний рівень. Надалі аналіз глобальної кризи дозволить виявити як загальнопланетарні її закономірності, так і регіонально-локальні особливості, їх прояви та прогнозовані перспективи розвитку антропосфери (рис. 1).

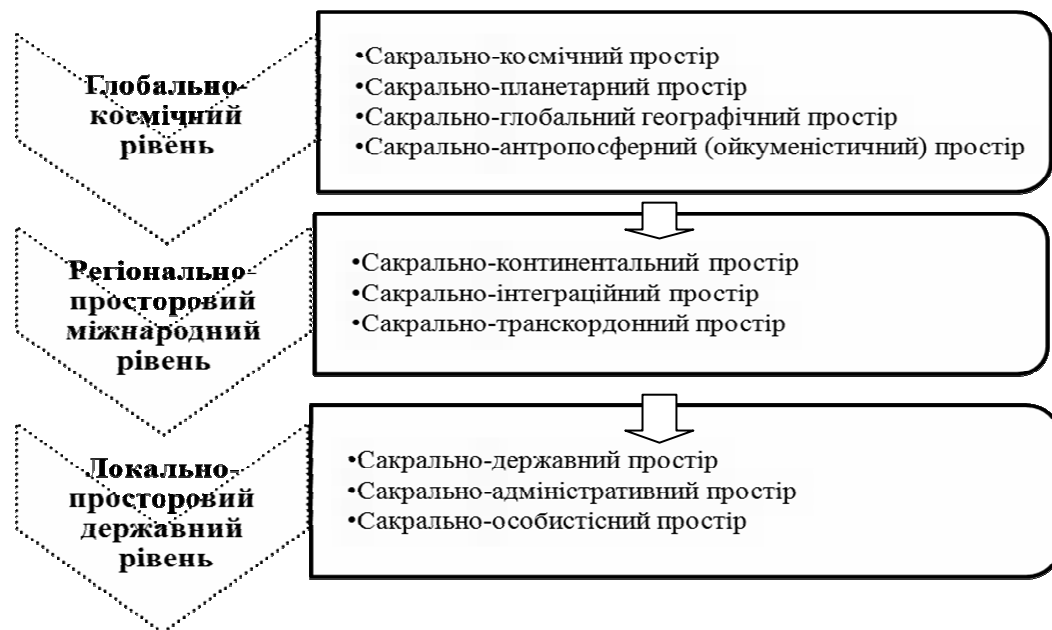

Рис. 1. Ієрархічні рівні сакрально-географічного простору.

На даному етапі дослідження ми можемо констатувати сакрально-географічний взаємозв'язок між метафізичною причиною глобальної кризи (відмова від традиційно-культурного, морально-етичного укладу життя) і подальшими її проявами:

- стрімке зростання природно-кліматичних потрясінь (землетруси, повені, засухи, виверження вулканів і т.д.);

- посилення соціально-економічної кризи на глобальному та регіональному рівнях (зростаюча інфляція і знецінення національних валют, безробіття, зубожіння більшості населення і т.д.);

- зростаюча загроза великих регіональних військово-політичних і релігійно-цивілізаційних конфліктів з перспективою їх переходу на глобально-космічний рівень (Близький і Середній Схід, Тропічна Африка і т.д.).

Висновки. Методологічним обґрунтуванням неминучості глобальної кризи в найближчі роки є онтологічний взаємозв'язок між духовно-моральним

і фізичним проявом конфліктних суперечностей в системі «людина – суспільство - природа». Діалектичним обґрунтуванням конфліктної ситуації, що склалася, є зрушення у пріоритеті більшості населення світу (на чолі з провідними країнами Заходу) до кількісних критеріїв розвитку і на шкоду нормальним якісним стандартам життєдіяльності суспільства. При цьому ігнорується метафізичний фактор всепланетарної єдності і системного взаємозв'язку різних рівнів ієрархічного розвитку буття.

Сутність і причини глобальних проблем людства полягають у відмові від традиційно-культурного укладу життя з подальшим переходом до індустріальної фази розвитку багатьох країн світу. Суспільно-географічні особливості глобальної кризи мають метафізичні передумови, проявляються і виявляються в контексті системної трансформації «людина - суспільство - природа» на всіх рівнях сакрально-просторової ієрархії світобудови.

Список використаних джерел:

1. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике / Пер. с фр. В.Ю. Быстрова. – Спб.: Азбука, 2000. – 320 с.
2. Дрейер О.К. Глобальная проблематика и Римский клуб: [лекция] / О.К. Дрейер, Б.В. Лось, В.А. Лось. – М.: Издательство УРАО, 1997. – 36 с.
3. Лавров С.Б. Глобальная география: учебн. / С.Б. Лавров, Ю.Н. Гладкий. – М.: Дрофа, 2000 – 352 с.
4. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): [монографія] / Л.М. Немець. – Х.: Факт, 2003. – 383 с. – (рос. мовою).
5. Олійник Я.Б. Теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: ВГЛ Обрії, 2011. – 182 с.
6. Трубецкой С.Н. Метафизика в Древней Греции / С.Н. Трубецкой; примеч. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 2010. – 589 с.
7. Философский словарь / [И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба] – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
8. Форрестер Д. Мировая динамика / Джей Форрестер; [пер. с англ. А. Ворожук, С. Пегов]; под. ред. Д. Гвишиани, Н. Моисеева. – М.: ООО Издательство АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 379 с.
9. Шуканов П. Сакральнo-науковi основи освітнього процесу / П. Шуканов, А. Шуканова // Імідж сучасного педагога. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – №3 (122). – С. 3 – 6.
10. Шуканов П.В. Географические особенности глобализации и регионализации мира // Регіон – 2012: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 25-26 жовтня 2012 р.; гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 59 – 62.

Наукові повідомлення

УДК 911.3

Людмила Немець, Євгенія Телебенєва

ОСНОВНІ ЕТАПИ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

В роботі розглянуто історичний розвиток промисловості Харківського регіону, визначені загальні положення щодо особливостей промислового розвитку Харківської області, показано поетапний розвиток підприємств промисловості, розглянуті основні промислові підприємства Харківської області, історія заснування та їх сучасний економічний стан. Розглянуто автореферат захищеної кандидатської дисертації Підгрушного Г.П. щодо промислового і регіонального розвитку України. Зроблені висновки щодо актуальності даного питання та подальшого дослідження у майбутньому.

Ключові слова: промисловість, історичний розвиток, Харківський регіон, підприємство, історичний розвиток, економічні показники.

Людмила Немець, Евгения Телебенева. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. В работе рассмотрено историческое развитие промышленности Харьковского региона, определены общие положения по поводу особенностей промышленного развития Харьковской области, показано поэтапное развитие предприятий промышленности, рассмотрены основные промышленные предприятия Харьковской области, история основания и их современное экономическое положение. Рассмотрен автореферат защищённой кандидатской диссертации Подгрушного Г.П. по поводу промышленного и регионального развития Украины. Сделаны выводы по поводу актуальности данного вопроса и последующих исследований в будущем.

Ключевые слова: промышленность, историческое развитие, Харьковский регион, предприятие, историческое развитие, экономические показатели.

Ludmila Nemets, Eugene Telebeneva. THE MAIN STAGES AND FEATURES OF INDUSTRY IN KHARKIV REGION. The historical development of the industry in Kharkiv region is examined in the paper, the common statements on the industry development features in Kharkiv region, staged development of the industry enterprises is shown, the main industrial enterprises in Kharkiv region, history of their foundation and their modern economic situation are examined, the protected G. Pidgrushnyy's PhD thesis on industrial and regional development in Ukraine is examined. The conclusions on actuality of this question and further researches in the future are made.

Keywords: industry, historical development, Kharkiv region, the enterprise, the historical development, economic indicators.

Актуальність. Розвиток промисловості має більш як двохсотрічну історію. За цей період відбулись дві промислові революції, змінилось чотири технологічні уклади. Промисловість – це технічно найдосконаліша галузь матеріального виробництва, основа індустріалізації економіки, яка має вирішальний вплив на розвиток продуктивних сил; сукупність підприємств з виробництва електроенергії, знарядь праці для галузей економіки, видобутку сировини, палива, заготівлі лісу, переробки продукції, випущеної промисловістю або виробленої сільським господарством, видобуток і переробка сировини, виробництво товарів і послуг [1,2].

Внаслідок ринкових реформ останніх десятиріч у промисловості України та її регіонів відбулись істотні структурні трансформації, пов'язані зі зростанням частки виробництва важкої індустрії.

Ретроспективний аналіз становлення розвитку господарства, промисловості та її окремих галузей, удосконалення, розміщення і територіальна організація промислового виробництва – актуальна проблематика наукових досліджень практичних розробок, яка була і залишається важливою в умовах сьогодення [10].

Основна частина. Історія розвитку промисловості Харківського регіону починається ще зі скасування кріпацтва. Коли Росія стала на шлях капіталістичного розвитку, місто Харків розвивається

як великий промисловий центр машинобудування та металообробки. У 1899 році в місті діяло 259 заводів і фабрик, з них 59 підприємств машинобудування і металообробки, на яких було зайнято 11 608 осіб.

Важливу роль у промисловому розвитку Харкова відіграло будівництво залізниць. У 1869 році залізниця зв'язала його з Москвою, Петербургом і Ростовом, а з побудовою Харківсько-Севастопольської, Харківсько-Миколаївської та Південно-Східної залізниць місто перетворилося на один з найбільших залізничних вузлів Росії. На рубежі XIX і XX століть Харків розвивається як великий промисловий і залізничний центр півдня Росії. До 1917 року кількість підприємств машинобудування і металообробки перевищила 150, а кількість робітників на них зросла до 35 000. У місті були засновані контори найбільших у Росії синдикатів «Продамет» і «Продвугілля», проходили з'їзди гірничопромисловців.

Після встановлення радянської влади на Україні у 1919 році Харків був проголошений столицею України. Вже на кінець 1925 року були відновлені всі промислові підприємства міста, продукція яких складала п'яту частину всього виробництва української республіки. З 1926 року була розпочата модернізація харківських заводів і фабрик, що призвело до підвищення їх продуктивності праці в середньому в 1,5 – 2 рази в порівнянні з довоєним періодом, а завод «Світло шахтаря» випускав в 1928 році продукції в 35 разів більше, ніж в 1913 році [3].

1 жовтня 1931 року був введений в дію турбогенераторний (нині турбінний) завод ім. С.М. Кірова, були зведені заводи: верстатобудівний, маркшейдерських інструментів, підйомно-транспортного обладнання, санітарно-технічного обладнання, тракторних запчастин «Поршень», «Гідропривід» та ін. У 1940 році в Харкові діяло 1200 підприємств, на яких працювало 300 000 чоловік, обсяг продукції, що випускається в 12 разів перевищив рівень 1913 року. Заводи Харкова давали 40% машинобудівної продукції України і 6% - всього Радянського Союзу. Тривав інтенсивний розвиток Харківського залізничного вузла, супроводжуючись впровадженням новітнього обладнання.

З 1941 року більшість підприємств міста Харкова почали масове виробництво танків, літаків, гармат, мінометів, боеприпасів, військового спорядження. За період Великої Вітчизняної війни були знищені майже всі промислові підприємства, які не були евакуйовані, в першу чергу – підприємства машинобудування (тракторний, електромеханічний, турбінний, верстатобудівний заводи, «Серп і молот»), зруйнували залізничний вузол, телеграфний і телефонний зв'язок, електростанції, комунальне господарство, медичні установи, житлові площі.

Після воєнного періоду у Харкові була розпочата напружена робота по його відновленню, причому населенню міста допомагала вся країна: і обладнанням, і будматеріалами, і продовольством, і кадрами. У 1945 році в місті вже працювало 600 промислових підприємств, в 1948 році промисловість Харкова вийшла на довоєнний рівень випуску продукції, в 1956 році обсяг промислового виробництва перевищив рівень 1940 року в чотири рази. Харків повернув собі славу найбільшого машинобудівного центру України, виробляючи тепловози, літаки, трактори, турбіни, металорізальні верстати, електромотори, гірничі і хімічне обладнання, прилади та засоби автоматизації, обладнання для легкої і харчової промисловості.

У 1980 році у Харкові діяли 60 виробничих об'єднань, найважливішими з яких були: тракторобудівної, «Електроважмаш», моторобудівне «Серп і молот», верстатобудівне, авіаційне, «Турбоатом», об'єднання по випуску агрегатних верстатів. Харківські потужні трактори прокладали дорогу до Південного полюса, реактивні лайнери використовувалися на міжнародних авіалініях, металорізальні верстати з програмним управлінням, мотори, електроапаратура, засоби автоматики і зв'язку, велосипеди, телевізори, фотоапарати відправлялися в усі куточки СРСР і експортувалися в 60 країн світу.

Зараз Харківщина – одна з найбільш індустріально розвинених областей України. У місті сконцентровано близько 393 промислових підприємств.

Провідна роль належить машинобудуванню і металообробці, електроенергетиці. Продукція харківських підприємств відома в Україні і за її межами. Це – турбіни і трактори, генератори для атомних електростанцій, літаки, танки, металообробні верстати і багато що інше.

В масштабах України на підприємствах області відбувається повністю випуск парових турбін, 60%

тракторів, 55% підшипників гойдання, майже половина верстатів з числовим програмним управлінням, 44% керамічної плитки для внутрішнього облицювання стін, 23% шиферу, близько 20% цементу, мостових кранів, каустичної соди і азбестоцементних труб і муфт. Виготовляються також двигуни змінного струму, телевізори, пральні машини, електропилососи, фотоапарати [7].

Завод ім. Малишева – підприємство яке засноване 1895 року поруч із Харківським вокзалом як паровозобудівний завод. Це одне із підприємств міста Харкова, яке має більш ніж сторічну історію. Завод проводить устаткування для нафтогазової промисловості, підйомному – транспортні, технікові для сільського господарства, авто-мототехнікові і запчастині до неї, устаткування для харчової промисловості, джерела автономного енергозабезпечення, двигуни для автотранспорту, судові дизельні двигуни і дизель-генератори, залізничні двигуни і дизель-генератори, стоматологічне устаткування і ін [5].

Харків – місто, що має один з 8 авіазаводів світу по серійному виробництву літаків і десятки підприємств, що працюють на авіакосмічну галузь. Харківський авіаційний завод (ХАЗ) – відоме у всьому світі літакобудівне підприємство. Почавши з випуску невеликих поршневих літаків в 1926 році, харківські літакобудівники в середині 50-х років змогли освоїти серійне виробництво першого в світі реактивного пасажирського лайнера Ту-104, а потім проводити веселітньо відомі літаки конструкції Туполева і Антонова.

Харківське державне авіаційне підприємство характеризується бездоганною якістю і надійністю виробів, що забезпечується конструкторсько – технологічним потенціалом, наявністю дослідницьких лабораторій і гарантованою системою контролю якості ISO –9002. Підприємство поставляє на експорт літаки, які експлуатуються в 29 країнах світу.

Великий внесок зробили харків'яни в ракетобудуванні і освоєнні космосу. Широко відомі в світі унікальні системи управління ракет-носіїв і космічних апаратів, декілька поколінь ракетних комплексів, які створені науково-виробничим об'єднанням «Хартрон». Ці системи складають основу національної космічної програми. Сьогодні на «Хартроні» розробляються автоматичні системи управління для авіаційної промисловості, системи моніторингу екологічного стану Землі, високоточне медичне устаткування, системи управління для АЕС, об'єктів нафто- і газової промисловості [7].

НВО «Турбоатом» входить до числа провідних підприємств України по виробництву енергетичного устаткування будь-якого профілю. Харківськими турбінами оснащені атомні електростанції країн СНД і далекого зарубіжжя, всього в 160 країнах світу. По своїй надійності і економічності ці машини є одними з кращих в світі. НВО «Турбоатом» має солідну науково-дослідну і проектно-конструкторську базу, високоточне устаткування, засоби механізації і автоматизації, що дозволяють проводити турбіни на рівні світових зразків [6].

Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш» – найбільший виробник електродвигунів в

Україні і має більш ніж 60-річний досвід розробки і виробництва електротехнічної продукції. Підприємство було засновано в 1932 році на базі механічного заводу «Зброяра», в 1938 році оформилось як самостійна юридична особа - Харківський електротехнічний завод. Основна продукція ВАТ «Укрелектромаш» - стандартні одно- і трифазні асинхронні електродвигуни різної потужності і частоти оборотів. Підприємство випускає більше 5000 конструктивних, електричних і кліматичних модифікацій електродвигунів практично для всіх галузей промисловості і аграрного сектора, а також товари народного споживання [9].

Серед крупних підприємств міста гідне місце займає Харківський державний приладобудівний завод ім. Т.Г.Шевченка який заснований у 1900 році – головне підприємство державного виробничого підприємства «МОНОЛІТ». Завод здійснює розробку, виготовлення, комплексне постачання, шеф-монтаж і пусконаладжувальні роботи програмно-технічних комплексів автоматизованих систем управління технологічними процесами на атомних і теплових електростанціях, виготовляє електронні блоки систем автоматики для бронетехніки, комунікаційну апаратуру для рухомого складу і стаціонарних об'єктів метрополітену і залізниці, системи обліку електроенергії, медичні інструменти і апаратуру, засоби телекомунікацій та ін [8].

Особливе місце в машинобудівному секторі займає галузь тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Більше 10 заводів Харківщини виробляють трактори різного призначення, двигуни до них, турбокомпресори, паливну апаратуру, гідравліку, корпусне литво, що комплектують, а також навісне устаткування.

Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе заснований у 1930 році. За роки роботи з його конвеєра зійшло більш 3-х млн. тракторів різних моделей і модифікацій. ХТЗ – найбільше і єдине в Україні і країнах СНД підприємство, що одночасно виготовляє гусеничні, колісні і універсальні трактори. Традиційними були і залишаються машини серії Т-150 і Т-150К. Хоча завод і втратив свої колишні потужності, або враховуючи вимоги сучасного ринку, підприємство освоїло модернізацію відомих серійних тракторів під установку як вітчизняних, так і зарубіжних двигунів і комплектуючих найбільш відомих в світі фірм: Дойтц, Бош, Граммер і ін [4].

ВАТ «Автрамат» - одна з перших в Україні акціонерних холдингових компаній, одне з найбільших в Україні підприємств, що випускають більше 100 найменувань деталей, необхідних для підприємств автотракторної промисловості і ремонтних

служб: гільзи для автомобілів і тракторів різних марок, поршневі групи, турбокомпресори, штангові насоси, двигуни, мотонасоси, мотокультиватори, газонокосарки. «Автрамат» повністю забезпечує різним литвом власне виробництво і пропонує його своїм партнерам на світовому ринку. У виробництві використовуються наукоємні, екологічно чисті технології виробництва продукції, яка відповідає світовим стандартам.

У місті створена могутня будівельна база: більше 10 заводів по виробництву залізобетонних конструкцій і виробів, найбільший в країні плитковий завод, керамічний і 5 цегляних заводів, завод по виробництву ізоляційних і азбестоцементних матеріалів, гіпсу і сухої штукатурки, канатний завод.

Харків має розвинену поліграфічну промисловість. Тут працюють книжкові фабрики, видавництва, друкарні, а також один з найбільших поліграфічних комбінатів. Серед найбільш видатних – ООО «Видавництво ФОЛІО», Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе [7].

Великою кількістю підприємств представлена галузь харчової промисловості. Харківський жировий комбінат – одне із перших підприємств масло – жирової промисловості. Його історія почалася в 1932 році, а сьогодні підприємство випускає десятки видів маргарину, кулінарних жирів, кремів і т.п.

Серед підприємств харчової промисловості добре відомі АТ «Харківська бісквітна фабрика», АОЗТ «Хладопром», АОЗТ «Колос», АОЗТ «Пивзавод Рогань», ВАТ «Коровай», Харківська кондитерська фабрика.

Харків займає одне з провідних місць в країні по виробництву продукції легкої промисловості: текстилю, трикотажу, швейної, шкіряної-взуттєвої і хутряної продукції [3].

Висновки. Історія розвитку промисловості була і залишається досить актуальною темою для дослідження і визначення подальших перспектив розвитку міста та його потенціалу. Саме промисловість є провідною галуззю народного господарства і найважливішою складовою регіональних територіально-виробничих комплексів, основою підвищення рівня та якості життя населення.

Саме під впливом промисловості відбувається трансформація економічних, соціальних, територіальних та інших структур регіонів країни, що й складає сутність їх розвитку.

Після отримання незалежності, в умовах ринкових перетворень відбулися також і зміни в промисловому виробництві країни і окремих регіонів, але це потребує більш детального дослідження і буде висвітлено в подальших публікаціях.

Список використаних джерел:

1. *Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000 - 2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.*
2. *Іщук С.І., Гладкий О.В. Географія промислових комплексів. – К.: Знання, 2011. – 375 с. – (Вища освіта XXI століття).*
3. *Офіційний сайт Інституту Сходознавства і міжнародних відносин. Харківський колегіум. – Режим доступу: <http://www.collegium.kharkov.ua>*

4. Офіційний сайт «Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе». – Режим доступу: <http://www.xtz.ua>
5. Офіційний сайт «Завод ім. Малишева». – Режим доступу: <http://www.malyshevplant.com>
6. Офіційний сайт ВАТ «Турбоатом». – Режим доступу: <http://www.turboatom.com.ua>
7. Официальный сайт «Твой любимый Харьков». – Режим доступа: <http://tvoj.kharkov.ua>
8. Офіційний сайт «Харківського приладобудівного заводу ім. Шевченка». – Режим доступу: <http://13112.b-i.com.ua>
9. Офіційний сайт ВАТ «Укрелектромаши». – Режим доступу: <http://www.helz.ua>
10. Підгрушній Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження): Автореф. дис. д-ра геогр. наук: 11.00.02; НАН України. Ін-т географії. – К., 2007. – 40 с. – укр.

УДК 911.3

Юлія Яковлева

МІСЦЕ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

У статті на підставі запропонованих і розрахованих автором індикаторів, які характеризують сучасний рівень соціально-економічного розвитку території, проаналізовано існуючий стан соціально-економічного розвитку країни. Встановлено залежність окремих показників, що характеризують соціальне середовище на певній території, від рівня розвитку її духовної сфери. Показано розподіл розрахованих індикаторів по областях за їх рівнем на карті України та визначено особливе місце Донецької області у цьому розподілу.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, сучасні соціально-економічні індикатори, соціальне середовище, духовна сфера.

Юлія Яковлева. МЕСТО ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ. В статье на основе предложенных и рассчитанных автором индикаторов, которые характеризуют современный уровень социально-экономического развития территории, проанализировано существующее положение социально-экономического развития страны. Установлено зависимость отдельных показателей, которые характеризуют социальную среду на определенной территории, от уровня развития её духовной сферы. Показано распределение рассчитанных индикаторов по областям за их уровнем на карте Украины и определено особое место Донецкой области в этом распределении.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, современные социально-экономические индикаторы, социальная среда, духовная сфера

Julia Yakovleva. PLACE OF THE DONECK REGION IN SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY. In article on base offered and calculated by author indicator, which characterize the modern level social-economic development of the territory, is analysed existing position social-economic development of the country. The installed dependency of the separate factors, which characterize the social ambience on determined territory, from level of the development its spiritual sphere. It is shown distribution calculated indicator on area for their level on card of the Ukraine and is determined especial place Donetsk area in this distribution.

Keywords: social-economic development, modern social-economic indicators, social ambience, spiritual sphere.

Актуальність. Соціально-економічний розвиток будь-якої території можна певним чином оцінити за допомогою ряду показників та порівняти їх з показниками інших територій. В Україні велика база статистичної інформації, за допомогою якої можна визначити рівень розвитку областей, районів, міст і селищ. Наприклад, на підставі інформаційної бази Державної служби статистики України розраховується індекс регіонального людського розвитку по кожній з областей України. Але на сучасному етапі розвитку суспільства життя змінюється надто швидко, тому частина даних офіційної статистики вже не відображає реального стану розвитку території, але виникло багато нових показників, які слід враховувати, що й обумовлює актуальність даної статті.

Розробленість досліджуваної проблеми.

Питаннями визначення рівня соціально-економічного розвитку територій займалися такі українські та російські вчені: В. Антонюк, О. Амоша, Д. Арзанцев, М. Бандман, Е. Бойченко, В. Василенко, Ю. Гладкий, А. Гранберг, Ю. Забалдіна, В. Лексін,

О. Новікова, Н. Шевчук, А. Шевяков та ін. Питаннями необхідності задоволення потреб в об'єктивній інформації, можливості духовного розвитку людини та врахування при оцінці суспільно-географічного простору ступеня розвитку на певній території не тільки сучасних інформаційних технологій, але й ментальності людей та впливу на їх свідомість релігії займалися І. Єлісеєва, А. Когут, К. Кубенко, К. Немець, Л. Немець, Б. Прохоров, В. Рохчин, К. Хоруженко.

Нерозкрита частина загальної проблеми.

Включення інформаційно-комп'ютерних технологій в усі сфери людської діяльності, домінуюча роль потенціалу науки й техніки в економічному зростанні мають реальний вплив на повсякденне життя людини. Але наразі недостатньо уваги приділяється можливості встановлення певних індикаторів, які визначають ступінь цього впливу на соціально-економічний розвиток території. Також треба зазначити, що при визначенні рівня соціального середовища існує багато чинників, які опосередковано залежать і від рівня релігійності населення регіону, але питанням встановлення цього взаємозв'язку, їх

впливу на соціально-економічний розвиток території доки ще не приділено достатньої уваги.

Практично всі офіційні показники соціально-економічного розвитку Донецької області значно відрізняються від аналогічних по усіх інших регіонах. Тому встановлення місця саме цієї області відповідно до індикаторів, що характеризують сучасний стан соціально-економічного розвитку території, і є **метою** цієї статті.

Основна частина. У [1] було запропоновано низку індикаторів, що визначають сучасний стан соціально-економічного розвитку території. За ними та деякими, аналогічними до них, було зроблено роз-

рахунки для всіх областей України з метою встановлення місця Донецької області на сучасному етапі розвитку нашої країни.

Треба відмітити, що багато в чому відмінність показників соціально-економічного розвитку Донецької області залежить від найвищої щільності населення на її території (рис. 1), але це не є єдиним та визначаючим чинником такого стану. Виявити місце Донецької області можуть допомогти запропоновані раніше і наведені у статті індикатори, які суттєвим чином визначають соціально-економічний розвиток території, але які не було включено до індексу регіонального людського розвитку.

Рис. 1. Щільність населення у 2010 році, осіб на км²

Стан соціально-економічного розвитку території, можливість досягнення сталого його розвитку обумовлюється не в останню чергу щільністю: наукових установ, обсягів їх власних витрат на наукові та науково-дослідні роботи, інноваційно активних підприємств, обсягів реалізованої інноваційної продукції, впровадження та освоєння нових технологічних процесів, у тому числі маловитратних, ресурсозберігаючих та невитратних, створення та використання нових технологій. Так, відповідно до розрахунків на підставі [2, с. 10, 99, 185, 226, 229 239, 265, 269; 3, с. 11] даних щільність наукових установ по Донецькій області є достатньо високою (2,5 установи), більш їх висока щільність тільки у Харківській, Львівській та Чернівецькій областях. Але у порівнянні з Харківською областю, де цей показник дорі-

вноє 6,3 установи на 1 км², у Донецькій області він у 2,5 рази є нижчим. Й хоча власні витрати за 2010 рік однієї установи в середньому (8346 тис. грн.) достатньо високі у Донецькій області, але у Дніпропетровській області вони становлять 9280 тис. грн., а у Запорізькій області – 13020 тис. грн. Щільність інноваційно активних підприємств у Донецькій області становить 3,2 підприємства на 1 км², в той час як у Львівській – 4,7, Харківській – 5,1, а в Івано-Франківській – 5,9 підприємства на 1 км², за обсягами же реалізованої інноваційної продукції Донецька область посідає сьоме місце серед всіх областей. Також треба відмітити, що є суттєвою різниця між Луганською областю (перше місце), де у 2010 році було реалізовано інноваційної продукції на 79273 тис. грн., та Донецькою (14008 тис. грн.). За щільністю

впровадження і освоєння нових технологічних процесів Донецька область знаходиться в середній групі, але займає перше місце за щільністю впровадження мало витратних, ресурсозберігаючих і невитратних технологій (1,58 технології). Щільність створення нових технологій є доволі високою, більше мають тільки Дніпропетровська та Харківська області, за щільністю ж використання таких технологій вона займає п'яте місце, пропустивши вперед Закарпатську, Харківську, Дніпропетровську та Вінницьку області.

Життя стрімко міняється, й зараз ринок праці залежить не тільки від кількості робочих місць, але й від рівня інформатизації. Тому мають велике значення обсяги коштів, які витрачаються на певній території щодо його підвищення. За даними [3, с. 11; 4, с. 335-387] розраховано індикатор витрат у 2010 році на інформатизацію однієї особи на певній території. На жаль, Донецька область витрачає занадто мало коштів на інформатизацію (28,5 грн.), й хоча в 6,5 раза більше ніж на це витрачається коштів у Хмельницькій області, де цей показник є найнижчим – 4,4 грн., але це в 5,4 раза менше ніж у Львівській області, де він є найвищим (154,4 грн.).

Також треба відмітити той факт, що ринок праці втрачає чітку територіальну межу за рахунок

використання мережі Інтернет. Тому на підставі [5; 3, с. 11] було розраховано щільність інтернет-провайдерів та насиченість територій інтернет-провайдерами (рис. 2 й 3). І якщо щільність інтернет-провайдерів є непоганою на території Донецької області (3,1 інтернет-провайдера на 1 км²), хоча все ж таки є більше ніж у 2 рази нижчою ніж у Чернівецькій області (6,5), то насиченість території інтернет-провайдерами на 10000 осіб є низькою (0,18) й у 3,3 рази нижчою ніж у Чернівецькій та Івано-Франківській областях, де цей показник є найвищим (0,59).

Якщо раніше рівень забезпеченості засобами зв'язку вимірювався рівнем домашніх телефонів, то наразі цей показник втрачає актуальність, бо населення масово переходить на мобільні телефони і не тільки не прагне встановити домашній телефон, а у багатьох випадках навіть відмовляється від них. Тому на підставі [5] було розраховано кількість мобільних телефонів на 100 осіб на певній території. Треба відмітити, що у 7 областях цей рівень нижче ніж 100%, в усіх інших областях він перевищує 100%, у тому числі й у Донецькій області (105,1%), бо в цілому по Україні на одну особу припадає більше ніж один мобільний телефон.

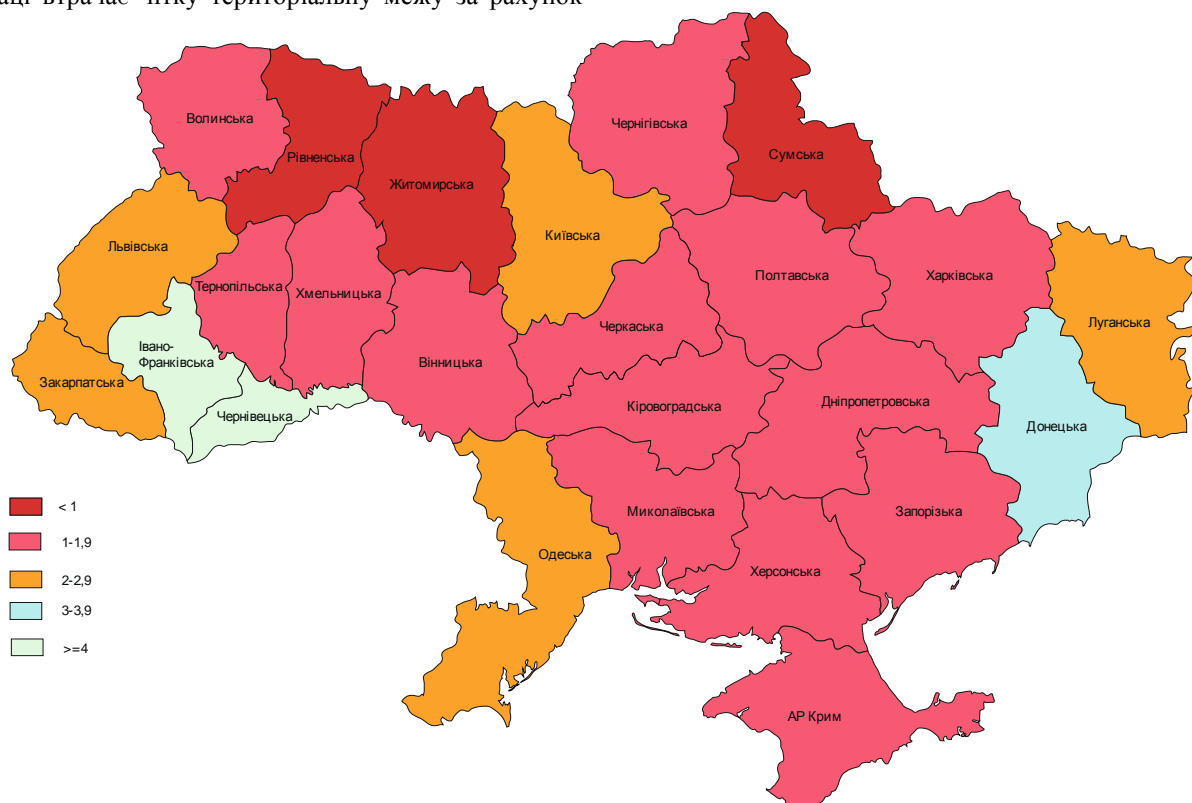

Рис. 2. Щільність інтернет-провайдерів у 2011 році

Одним із індикаторів духовної складової соціально-економічного розвитку території можна вважати щільність релігійних організацій на певній території, яку розраховано й показано картографічно на рис. 4, та насиченість релігійними організаціями (рис. 5) на підставі даних [6; 3, с. 11].

Ці індикатори відображають стан духовної складової якості життя населення, що впливає на соціально-економічний розвиток території, бо багато чинників опосередковано залежать і від рівня релігійності населення регіону.

Рис. 3. Насиченість інтернет-провайдерами на 10000 осіб у 2011 році

Рис. 4. Щільність релігійних установ станом на 1 січня 2012 року

Рис. 5. Насиченість релігійними установами на 1000 осіб станом на 1 січня 2012 року

В Донецькій області індекс рівня розвитку соціального середовища протягом останніх років постійно знижувався і з середнього став нижче середнього. Наприклад, у областях з фактично вже створеною інституційною мережею релігійних організацій (західний регіон) значно нижчий рівень самогубств, щільність наркоманів, розлучень, дітей, народжених поза шлюбом, дітей-сиріт та дітей, позбав-

лених батьківського піклування, зареєстрованих злочинів та злочинів, скоєних неповнолітніми. Щільність дітей, народжених поза шлюбом (рис. 6), та дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (рис. 7), зареєстрованих злочинів (рис. 8) та злочинів, скоєних неповнолітніми (рис. 9) є наглядним підтвердженням цієї тези.

Рис. 6. Щільність дітей, народжених поза шлюбом, у 2010 році

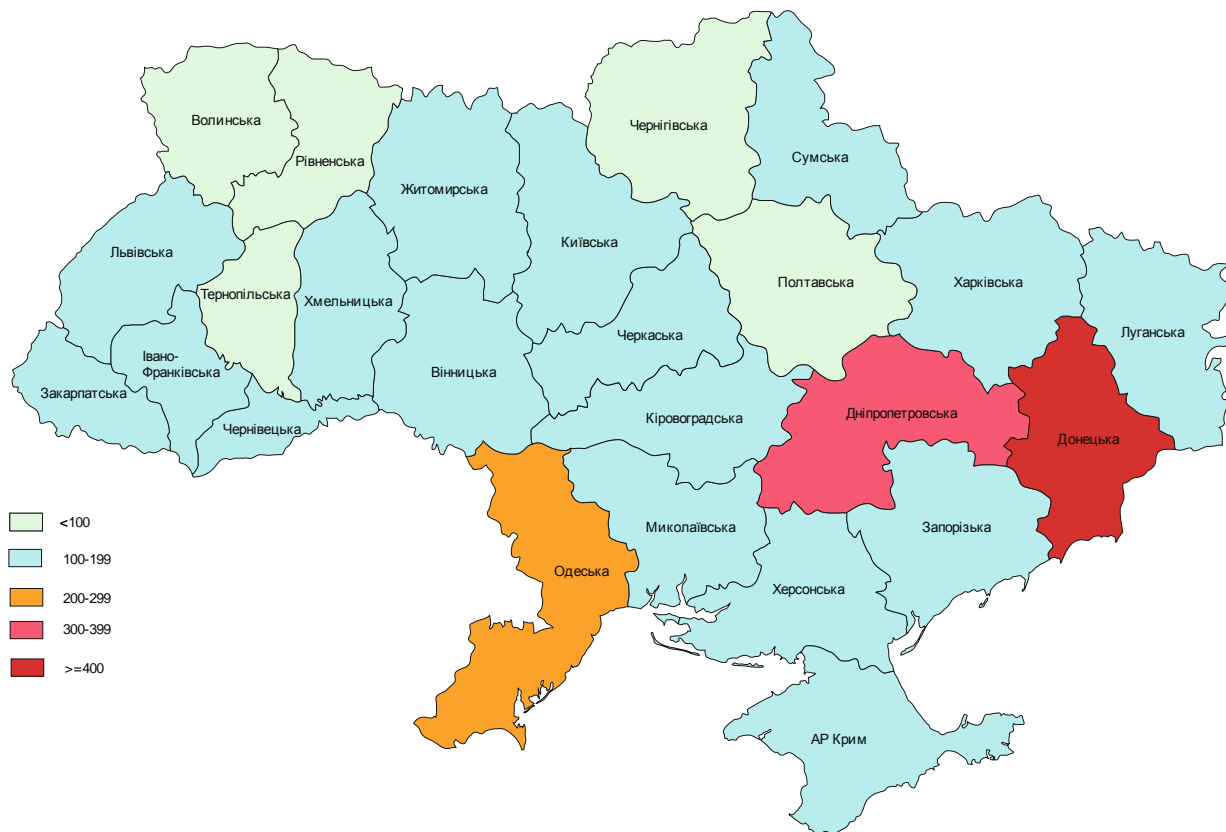

Рис. 7. Щільність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2010 році

Рис. 8. Щільність зареєстрованих злочинів

Рис. 9. Щільність злочинів, скоєних неповнолітніми

На жаль, Донецька область єдина, яка має надзвичайно високу щільність за цими показниками. Так, щільність дітей, народжених поза шлюбом, становить 423 дитини на 1 км², що майже у два рази вище ніж середній показник по Україні та у 7 разів вище найнижчого показника по Україні (Тернопільська область – 58 дітей), щільність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить 403 дитини, що також у два рази вище середнього по країні показника та у 4,5 рази вище найнижчого показника (Чернігівська область – 88 дітей) (за даними [7, с. 9, 13, 15; 3, с. 11]). Аналогічним є положення з щільністю зареєстрованих злочинів та злочинів, які скоєно дітьми. Якщо в Чернігівській області зареєстровано 298 злочинів на 1 км², що є найнижчим показником по Україні, то в Донецькій області цей показник вище майже в 10 разів (2342 злочину), а це майже в чотири рази більше середнього показника по Україні. Доволі високі показники зареєстрованих злочинів у Дніпропетровській області (1541) та Криму (1277), але й вони є значно меншими ніж по Донецькій області. Також Донецька область «лідює» за щільністю злочинів, скоєних дітьми – 54 злочину на 1 км², що також значно перевищує середній показник по Україні (23), й найнижчий показник, який зафіксовано у Чернігівській області (7) (за даними [3, с. 323, 330, 11]). За щільністю наркоманів та алкого-

ліків, які мають розлади психіки та поведінки, Донецька область також майже найгірші показники, які в 3,6 рази та майже в 2 рази відповідно перевищують навіть середні показники по Україні, а найнижчі відповідно перевищують в 12 та 4,6 рази [8, с. 50-51].

На рис. 10 наведено картографічне відображення коефіцієнту смертності від самоушкоджень по областях України. На жаль, немає повної картини щодо кількості самоушкоджень взагалі, можливо тоді картина б дещо змінилася, але навіть у разі тільки зафіксованих смертей від самоушкоджень можна зробити висновок, наскільки цей коефіцієнт є нижчим у західних регіонах. Донецька область за рівнем самогубств (22,8%) посідає 16 місце. Але навіть цей показник приблизно у два рази вищий ніж у західних областях, а якщо порівняти з Львівською областю, де цей показник є найнижчим (7,9%), то він більше майже у 3 рази [8, с. 197].

Донецька область, на жаль, і за щільністю розлучень має його саме високе значення, більше ніж у два рази перевищує середній показник та в 6,5 рази найнижчий по Україні (рис. 11) [7, с. 10; 3, с. 11].

Найбільш високою в Донецькій області є щільність виявлених органами внутрішніх справ організованих груп та злочинних організацій, що майже в два рази перевищує середню та більше чим у 6 разів найнижчу в Україні [9, с. 49; 3, с. 11].

Рис. 10. Коефіцієнт смертності від самоушкоджень у 2010 році

Рис. 11. Щільність розлучень у 2010 році

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене треба визнати не тільки особливе місце Донецької області у соціально-економічному розвитку України, але й те, що майже за всіма показниками соціального розвитку ця область має найгірші або близькі до цього значення. Спостерігається досить та щільний

зв'язок між рівнем релігійності населення території та показниками його соціального середовища. Тому й постає задача ретельного вивчення міських і сільських соціогеосистем області, виявлення проблем, які перешкоджають їх розвитку, з метою пошуків шляхів підвищення ефективності соціального розви-

тку Донецької області як основи її сталого розвитку. Потребують подальшої розробки, визначення та аналізу показники, що стосуються гендерних відношень, соціального захисту населення, якості життя тощо.

Показник релігійності є досить вагомим, але недостатнім для виявлення соціальних проблем і їхнього вирішення. Ці питання розглядатимуться в подальших роботах.

Список використаних джерел:

1. Яковлєва Ю. Деякі аспекти діагностики територіальної організації соціальної сфери / Ю. Яковлєва// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2012. – №1. – С. 104-109.
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 284 с.
3. Статистичний збірник «Регіони України» 2011 за ред. О.Г. Осауленко. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – Частина I. – 364 с.
4. Статистичний збірник «Регіони України» 2011 за ред. О.Г. Осауленко. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – Частина II. – 792 с.
5. Звіт щодо діяльності НКРЗ та стану телекомунікацій в Україні за 2011 рік. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/2011_zvit_nkrz.pdf.
6. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2012 року (Форма № 1). – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document;jsessionid=72A901CB4E7F33DBC695FE2012E3EBDF?id=278229>.
7. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 80 с.
8. Соціальні індикатори рівня життя населення. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 220 с.
9. Злочинність в Україні. Статистичний збірник. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 118 с.

УДК 911.3:314(447)

Леся Заставецька, Ольга Заставецька

ОБЛАСНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПІЛЬНОСТІ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ОБЛАСНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

В статті проаналізовано особливості формування та функціонування обласних територіальних спільностей як основи для формування обласних систем розселення, виділено основні риси, які характеризують ці спільності, як от: розміри території, тип та рівень її освоєності тощо. Подано класифікацію областей України за величиною території, показниками економіко-географічного положення, рівнем освоєності території, за величиною і видовим складом природно-ресурсного потенціалу. Охарактеризовано основні фактори, які впливають на розміщення і розвиток окремих поселень.

Ключові слова: область, регіон, система розселення, територія, природно-ресурсний потенціал, виробничий потенціал, соціальний потенціал.

Lesia Zastavetska, Olga Zastavetska. ОБЛАСТНЫЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОБЩНОСТИ – ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ОБЛАСТНЫХ СИСТЕМ РАССЕЛЕНИЯ. В статье проанализированы особенности формирования и функционирования областных территориальных общностей как основы для формирования областных систем расселения, выделены основные черты, характеризующие эти общности, как: размеры территории, тип и уровень ее освоенности и т.д. Представлена классификация областей Украины по величине территории, показателям экономико-географического положения, уровню освоенности территории, по величине и видовому составу природно-ресурсного потенциала. Охарактеризованы основные факторы, влияющие на размещение и развитие отдельных поселений.

Ключевые слова: область, регион, система расселения, территория, природно-ресурсный потенциал, производственный потенциал, социальный потенциал.

Lesia Zastavetska, Olga Zastavetska. REGIONAL TERRITORIAL COMMUNITY – THE BASIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL SETTLEMENT SYSTEMS. The paper analyzes the features of the formation and functioning of regional territorial communities as the basis for the formation of regional settlement systems, the basic features that characterize these communities, such as: size of the type and level of development of it, and so on. Filed classification of regions of Ukraine on a large area, indicators of the geographical position, the level of development of the territory, the magnitude and species composition of natural resource potential. The basic factors that influence the deployment and development of individual settlements.

Keywords: area, region, settlement system, territory, natural resources potential, production potential, social potential.

Актуальність дослідження. В період розбудови нової української держави постає потреба в реформуванні багатьох сфер суспільного життя, а тому числі й територіальної організації суспільства,

яка зазнала суттєвих змін в останні роки. Тому важливим є на сьогоднішній день визначити особливості формування територіальних спільностей людей різних рівнів (локального, обласного, регіонального, загальнодержавного), а також фактори, які впливають на ці процеси.

Стан вивчення проблеми. Суспільно-географічні дослідження розселення населення, а також питання його трансформації у перехідний до ринку період знайшли певне відображення у наукових дослідженнях українських вчених В.О. Джамана, М.С. Дністрянського, А.І. Доценка, Я.І. Жупанського, Ф.Д. Заставного, С.І. Іщука, П.С. Коваленка, В.П. Круля, О.Г. Кучабського, С.С. Мохначука, Л.М. Немець, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуну, Ю.І. Пітюренка, С.Л. Рудницького, А.І. Степаненка, Д.В. Ткача, О.Г. Топчієва, М.І. Фащевського, О.І. Шаблія, Л.О. Шепотько та ін. Однак питання функціонування сучасних систем розселення в Україні (в тому числі і обласних) потребують подальшого дослідження з метою розробки дієвих механізмів територіального управління системами розселення, обґрунтування нових напрямів регіональної екстичної політики тощо.

Виклад матеріалу. Обласні системи розселення являють собою взаємозв'язане поєднання населених пунктів і їх локально-просторових поєднань в межах обласної територіальної спільності. Залежно від цієї спільності формується структура системи розселення, умови її функціонування.

Обласна територіальна спільність – це територія адміністративної області із усім її наповненням – природно-ресурсним, демографічним, соціально-економічним потенціалом. Вона – «ресурс і вмістище ресурсів, основа господарської діяльності людини. Основними ознаками обласної територіальної спільності є: 1) розміри території в межах обласних адміністративних границь (в межах цих границь здійснюється комплекс господарських і адміністративно-господарських рішень); 2) ємність – здатність вміщувати певну кількість ресурсів, соціально-економічних об'єктів; 3) рівень освоєності – ступінь залучення у суспільне виробництво територіальних ресурсів; 4) тип освоєння – провідний виробничий процес, що визначає господарську діяльність на певній території. Ці риси зумовлюють особливості формування мережі поселень, характер розселенських зв'язків тощо. Належність до обласної територіальної спільності зумовлює присутність територіальних відношень між окремими об'єктами. За визначенням С.Я. Ниммик і У.І. Мересте – це «якісно-змістовні просторові відношення як між елементами даної геосистеми, так і між цією та іншими геосистемами, розміщеними на тій самій території; вони діють між всіма природними і суспільними явищами, які мають територіальну визначеність і географічне значення, здійснюючи на них різнобічний вплив» [4, с. 71].

В умовах обласної територіальної спільності всі об'єкти мають своє місцезнаходження, певну «прив'язку до території». Вони об'єднуються такими системоутворювальними відношеннями (за М.Д. Шаригінім, 1982): 1) належність до одного географічного простору (території); 2) наявність внутрішніх взаємозв'язків (речовинних, енергетичних, інформаційних); 3) економічна і соціальна ефективність спільного функціонування; 4) неможливість самостійного розвитку окремих компонентів; 5) керованість з одного центру. Отже, обласну територіальну спільність можна розглядати як геосистему, в якій орга-

нічно поєднуються природні економічні, соціальні (в т.ч. і поселенські) об'єкти. У ній всі поселення пов'язані між собою за допомогою адміністративно-управлінських, організаційно-господарських, інформаційних, а також трудових, культурно-побутових зв'язків, її керування здійснюється із обласного центру (зона різнобічного соціально-економічного впливу). Зазначимо, що населені пункти, які знаходяться поблизу меж адміністративної області нерідко тяжіють до обласних центрів сусідніх областей (трудова, освітня, культурна зв'язки), але в адміністративному і господарсько-організаційному відношенні вони підпорядковуються місцевим і обласному центру «своїх» територіальних спільностей.

Внаслідок перебування в межах єдиної територіальної спільності, населені пункти мають тісний зв'язок із об'єктами господарства (промисловість, транспорт, сільське господарство, соціальної сфери), через господарську діяльність населення. Ці об'єкти знаходяться у населених пунктах і їх вид та особливості функціонування у великій мірі визначають людність пункту, його соціально-економічний потенціал, зону впливу на інші поселення. Тобто, насиченість території господарськими об'єктами, що характеризує рівень її освоєності, значною мірою визначає функції поселень, їх розміщення, людність. Відомо, що види діяльності населення можуть бути згруповані у руральні, напівруральні і неруральні (С.Я. Ниммик, 1973). Залежно від них системна організація розселення має певні відмінності у своєму просторовому вираженні. Для руральних видів діяльності (сільське господарство, лісове господарство) властиве ареальне розміщення виробництва, до нього пристосовується сільське розселення, набуваючи дисперсних рис. На основі напівруральних видів діяльності формується вогнищево-дискретна територіальна організація розселення. Система розселення при цьому характеризується наявністю значної кількості невеликих містечок, що виникають на базі розвитку добувної промисловості і розвитку переробки сільськогосподарської сировини.

Неруральні види діяльності (обробна промисловість, рекреація, торгівля, освіта, культура, охорона здоров'я та ін.) внаслідок зосередження у пунктах, що мають вигідне розташування, зумовлюють розвиток міських поселень. Дуже часто тепер точкова форма концентрації неруральних видів діяльності змінюється ареальною (види діяльності з основного міста переносяться у приміські поселення), розвиваються і ускладнюються зв'язки між містами, таким чином формуються локальні системи міського розселення – агломерації. На розвиток обласної системи розселення має вплив і рівень господарського освоєння території – «ступінь втягнення її в суспільне життя, людську життєдіяльність» [4, с. 165]. Він визначає інтенсивність зміни її природних властивостей, ступінь насичення господарськими об'єктами. Нерідко у зонах інтенсивного господарського освоєння цей рівень є обмежувальним чинником у розселенні людей. Зважаючи на основні риси обласних територіальних спільностей, можна здійснити типізацію обласних систем розселення (за розмірами території та географічним положенням у державній

системі розселення, місткістю (ємністю) господарських об'єктів, типом освоєності і рівнем освоєння території тощо).

Розміри обласної територіальної спільності та її географічне розташування в великій мірі визначають її функції (економічні, соціальні, рекреаційні, культурні). І хоча загалом вони є подібними («затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку та забезпечення їх виконання (Конституція України, ст. 119, 143), величина території значною мірою впливає на можливості її комплексного соціально-економічного розвитку, на напрямки та інтенсивність розселенських зв'язків. Це пов'язано з тим, що «територія як сфера і місце прикладання праці дає можливість просторового суміщення видів діяльності, а як предмет праці (комора продовольчих ресурсів і арсенал засобів праці) вона створює передумови спільності самого процесу праці [2]. А вже через процес праці здійснюється вплив на форми розселення, на формування функцій поселень,

їх роль у системах розселення.

Величина території областей України неоднорозна (табл. 1), розмах варіації їх площ становить 21,5 тис. км². Значні відхилення від середньої величини має більшість з них, а показник дисперсії становить 6,5, підтверджуючи великі відмінності у показниках розмірів площ областей.

Всі області можна поділити за величиною на три групи:

1) великі – Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Чернігівська, АР Крим (площа понад 25 тис. км²);

2) середні – Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська (площа від 15 до 25 тис. км²);

3) невеликі (малі) – Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська області (площа – менше 15 тис. км²).

Таблиця 1

Розподіл регіонів України за величиною території

Регіони	Площа		Відхилення площ від середнього показника	Середнє квадратичне відхилення
	тис. км ²	у %		
Вінницька	26,5	4,3	2,4	5,76
Волинська	20,2	3,3	-3,9	15,21
Дніпропетровська	31,9	5,3	7,8	60,84
Донецька	26,7	4,4	2,5	6,25
Житомирська	29,9	5,0	5,8	33,64
Закарпатська	12,8	2,1	-11,3	127,69
Запорізька	27,2	4,5	3,1	9,61
Івано-Франківська	13,9	2,3	-10,2	104,04
Київська	28,9	4,7	4,8	23,04
Кіровоградська	24,6	4,1	0,5	0,25
Луганська	26,7	4,4	2,5	6,25
Львівська	21,8	3,6	-2,3	5,29
Миколаївська	24,6	4,1	-0,5	0,25
Одеська	33,3	5,5	9,2	84,64
Полтавська	28,8	4,8	4,7	22,09
Рівненська	20,1	3,3	-4,0	16,0
Сумська	23,8	3,9	-0,3	0,09
Тернопільська	13,8	2,3	-10,3	106,09
Харківська	31,4	5,2	7,3	53,29
Херсонська	28,5	4,7	4,4	19,36
Хмельницька	20,8	3,4	-3,3	10,89
Черкаська	20,9	3,4	-3,2	10,24
Чернівецька	8,1	1,3	-16,0	256,0
Чернігівська	31,9	5,2	7,8	60,84
АР Крим	27,0	4,5	2,9	8,41
Всього	603,7	100,0	0	1046,06

Крім розмірів територіальної спільності, важливе значення на функціонування поселень, на системуутворювальні зв'язки має її географічне положення, а особливо такі його риси, як: віддаленість від столиці (центра системи розселення держави), розташування щодо сусідніх областей чи інших країн, а також положення щодо основних транспортних шляхів. Положення визначає рівень контактності території, можливості формування різноманітних соціаль-

но-економічних зв'язків, в тому числі розселенських.

Найвищий рівень центральності (щодо столиці країни) мають області, які безпосередньо межують із столичною областю, тобто сусіди I порядку, ця група має центральне положення – Вінницька, Житомирська, Черкаська, Чернігівська, Полтавська. Близькість до столиці зумовлює інтенсивні економічні (в т.ч. і трудові), соціальні, інформаційні зв'язки з нею, спеціалізацію господарства цих областей з врахуванням

потреб столицного міста. Формується регіональна система розселення з центром у столиці.

Суміжне положення мають області – сусіди II порядку – Кіровоградська, Хмельницька, Харківська, Сумська, Рівненська і III порядку – Дніпропетровська,

які мають значне «тяжіння» до столиці держави, але водночас потужні соціально-економічні (в т.ч. розселенські) зв'язки із великими регіональними центрами, які нерідко знаходяться на їх території.

Таблиця 2

Показники оцінки ЕГП обласних регіонів України

Регіони	Порядок сусідства відносно столицної області	Відстань від обласного центру до столиці, км	Кількість сусідів першого порядку	Прикордонне положення (~сухопутний кордон, *вихід до Азовського моря, + вихід до Чорного моря)
Вінницька	1	260	8	-
Волинська	3	391	4	~
Дніпропетровська	3	490	7	-
Донецька	4	693	5	*
Житомирська	1	135	5	~
Закарпатська	6	788	6	~
Запорізька	4	605	5	*
Івано-Франківська	5	614	5	-
Київська	-	-	6	~
Кіровоградська	2	300	6	-
Луганська	5	814	3	~
Львівська	4	535	6	~
Миколаївська	3	480	4	+
Одеська	4	489	5	+
Полтавська	1	337	7	~
Рівненська	2	321	6	~
Сумська	2	366	4	~
Тернопільська	3	479	5	-
Харківська	2	478	6	~
Херсонська	4	605	4	+*
Хмельницька	2	384	5	-
Черкаська	1	186	5	-
Чернівецька	3	608	5	~
Чернігівська	1	141	5	~
АР Крим	5	969	2	+*

Периферійне положення в державі мають області III порядку сусідства (крім Дніпропетровської), IV і V порядків, які знаходяться на значній віддалі від столиці (450-700 км), мають потужні соціально-економічні зв'язки із регіональними центрами, а із столицею – переважно організаційно-управлінські, адміністративні та інформаційні зв'язки.

Ексцентричне положення відносно столиці держави мають Закарпатська область (сусід IV порядку) та АР Крим (V порядку). Це зумовлено значною віддаленістю їх від Києва, деякою незручністю транспортно-географічного положення щодо столиці.

Важливою ознакою ЕГП території є її контактність. Чим вона більша, тим більші можливості встановлення міжобласних і зовнішньоекономічних зв'язків має адміністративна область. Найбільші такі можливості мають ті області, які межують з більшою кількістю сусідніх областей, або мають прикордонне чи приморське положення. Так, щодо внутрішньообласних зв'язків широкі можливості у Вінни-

цької, Дніпропетровської, Харківської, Полтавської, Київської, Кіровоградської та інших областей. Прикордонне положення мають 16 областей і Автономна Республіка Крим, а 5 областей і ця республіка – приморське положення. Територія таких регіонів є найбільш сприятливим полігоном для вкладання іноземних інвестицій, для розвитку галузей і виробництв, що орієнтуються на довізну сировину, а також для створення вільних економічних зон. Особливо вигідним у цьому плані є положення Закарпатської області, яка межує з чотирма зарубіжними державами (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія).

Прикордонні і приморські області мають також найвигідніше транспортно-географічне положення: через них проходять важливі транспортні магістралі, які з'єднують Україну з іншими державами (не тільки сусідніми), забезпечують експортно-імпорتنі перевезення, туристські, культурні та інші зв'язки. Вигідне транспортно-географічне положення мають також внутрішні області, через які проходять транспортні шляхи міжнародного та державного зна-

чення (залізниці, автомобільні магістралі, трубопроводи, судноплавні ріки) значення. До таких відносяться області Придніпров'я і Поділля. Зручність транспортно-географічного положення області дозволяє розвивати на її території виробництва, для яких може не бути власної природно-ресурсної сировини, які орієнтуються на довізне паливо і матеріали. А це значною мірою визначає розвиток поселень, їх матеріальну базу, добробут населення.

Всі види ЕГП визначають положення тієї чи іншої області в просторі, впливають на функціонування різноманітних об'єктів і їх систем (в т.ч. і розселенських) на її території. Досліджуючи залежність суттєвих властивостей об'єктів від їх положення у просторі, Б.Б.Родоман (1979) вважає, між фізичними і функціональними властивостями об'єктів існує тождество. Якщо ж вона відсутня, то відбувається «тиск місця», виразом якого є зміна функцій об'єкта, часом навіть його занепад, міграції людей. Таким чином, положення об'єкта є його істотною внутрішньою характеристикою, чинником його функціонування і розвитку.

Важливу роль у розселенні людей та структурі територіальних систем розселення має рівень освоєності території. Він визначається як результат процесу освоєння, який, в свою чергу, є процесом нагромадження на території області соціально-економічного потенціалу, що є підвалиною, необхідною передумовою подальшого розвитку території, впливаючи на темпи, спрямованість цього розвитку. Існують різні думки щодо характеристики рівня освоєності території. Зокрема, Л.В. Канцєбровська і Т.Б. Рунова (1974) відображають цей показник рівнем розвитку продуктивних сил і продуктивності, досягнутими на даній території. Таке визначення, на нашу думку, не зовсім вірне внаслідок неспівставленості цих показників. Рівень розвитку продуктивних сил відображає соціально-економічний потенціал території, а продуктивність є наслідком цього рівня. Більш прийнятною є думка М.Б. Култашева (1975) про те, що освоєність території необхідно визначати показниками концентрації суспільного багатства (економічна освоєність) і населення (соціальна освоєність).

Отже, рівень освоєності території відображає ступінь її заселення, насиченість різними господарськими об'єктами, рівень розвитку господарства. Важливими складовими цього рівня є: а) заселеність, б) промислова освоєність, в) сільськогосподарська освоєність, г) транспортна освоєність. Вони характеризуються системою показників, на основі яких, застосовуючи методи багатовимірного математичного аналізу, можна виділити групи регіонів України з різним рівнем освоєності території [1, с. 89]:

- 1) з найвищим рівнем освоєності території – Луганська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Київська, Донецька області;
- 2) з достатньо високим рівнем освоєності території: а) високою заселеністю території, значною сільськогосподарською, промисловою та транспортною освоєністю – Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Вінницька, Хмельницька області;

б) порівняно низьким рівнем заселеності та транспортної освоєності території, достатньою сільськогосподарською освоєністю – Рівненська, Житомирська, Волинська області, АР Крим;

в) порівняно значним рівнем промислової і сільськогосподарської, нижчої – транспортної освоєності та заселеності території – Одеська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська, Чернігівська, Миколаївська, Херсонська області.

Господарська освоєність території великою мірою зумовлює рівень її економічного і соціального розвитку, господарські і розселенські зв'язки. Чим вищий цей рівень, тим більші можливості для раціонального використання ресурсного потенціалу, удосконалення структури матеріального виробництва, що склалося на цій території, для широкого розвитку галузей соціальної сфери, для покращення умов життя людей, а це все є умовами подальшого підвищення рівня соціально-економічного розвитку поселень, їх формуванню і територіальні системи.

Важливе значення у формуванні мережі поселень та їх систем має також тип освоєння території, який визначається особливостями основної діяльності населення. Так, наприклад, аграрно-промисловий тип освоєння зумовлює провідну роль аграрно-промислових комплексів, а промислово-аграрний тип – промислових комплексів. А це, в свою чергу, зумовлює значні відмінності в природокористуванні, розселенні, розвитку виробництва і соціальної інфраструктури на різних територіях. Аналіз структури і величини основних виробничих фондів у областях України свідчить, що у всіх них основні виробничі фонди в промисловості більші, ніж у сільському господарстві, що свідчить про промислово-аграрний тип їх освоєння. Найвищі показники промислового освоєння мають Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Луганська області, близькі до середньоукраїнського показника – Івано-Франківська та Київська області, а найменші – Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська області та АР Крим.

Якщо з останньої групи областей від промислових фондів відняти ту промисловість, що переробляє сільськогосподарську сировину і віднести її до АПК, то їх повністю можна вважати аграрно-промисловими. Тип освоєння великою мірою впливає на особливості розселення людей, міжпоселенні зв'язки, умови життя населення. Як правило, області з агропромисловим типом освоєння мають густу мережу сільських поселень, нижчий рівень розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, відчувають найбільше загострення демографічних проблем, а промислові області – дещо вищий рівень розвитку всіх галузей виробничої і соціальної сфер, але складнішу екологічну ситуацію, зниження комфортності життя населення у всіх типах поселень, передусім міських.

Для виявлення ролі природних ресурсів у розвитку поселень важливою є оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території, встановлення його впливу на формування і структуру поселенської мережі. Такий вплив здійснюється опосередковано через структуру природокористування, що визначає, з одного боку основний виробничий процес,

а з іншого – форми розселення, їх розміщення та функції. Найгрунтовніше таку оцінку ПРП всієї території України здійснив В.П. Руденко та група вчених Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом В.А. Поповкіна, які розрахували рівень забезпеченості регіонів України природно-ресурсним потенціалом та його компонентну структуру [5]. На основі цих обчислень можна виділити групи областей з різною величиною та видовим складом ПРП:

- 1) області з найвищим рівнем забезпеченості ПРП, різноманітними мінеральними, багатими земельними, рекреаційними та іншими видами ресурсів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська);
- 2) області з високим рівнем забезпеченості ПРП, в

структурі якого переважають:

- а) мінеральні, земельні та рекреаційні ресурси (Львівська, Харківська, Запорізька);
- б) лісові і рекреаційні ресурси (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, АР Крим);
- в) земельні ресурси (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Кіровоградська, Черкаська, Сумська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Київська);
- г) земельні і мінеральні (Чернігівська, Полтавська);
- д) області з невисоким ПРП, в складі якого домінують земельні і лісові ресурси (Волинська, Рівненська, Житомирська).

Таблиця 3

Забезпеченість регіонів України природно-ресурсним потенціалом*

Регіони	Коефіцієнт забезпеченості інтегральним ПРП у % до середньо-українського показника	Потенціал ресурсів, у % до інтегрального ПРП					
		мінеральні	земельні	водні	лісові	фауністичні	природно-рекреаційні
Вінницька	81,9	2,09	79,11	9,66	3,55	0,48	5,11
Волинська	50,6	0,95	55,18	18,02	16,24	0,41	9,20
Дніпропетровська	206,3	68,89	21,34	4,78	0,34	0,36	4,29
Донецька	279,0	72,77	16,80	4,84	0,44	0,12	5,03
Житомирська	58,8	5,48	59,79	15,89	12,60	0,66	5,59
Закарпатська	116,1	3,06	19,36	31,48	17,44	0,08	28,58
Запорізька	86,7	20,40	49,74	20,05	0,06	0,65	8,50
Івано-Франківська	98,2	7,41	24,13	33,31	17,62	0,13	17,40
Київська	83,2	3,76	59,47	12,33	5,53	0,51	18,49
Кіровоградська	74,7	10,79	70,34	11,88	1,59	0,62	4,78
Луганська	198,7	73,79	13,83	6,77	0,85	0,19	4,57
Львівська	104,3	22,55	29,24	22,68	11,07	0,18	14,28
Миколаївська	71,7	2,83	66,67	23,23	0,45	0,96	5,86
Одеська	67,3	1,82	71,78	11,12	1,30	0,48	13,50
Полтавська	74,2	11,40	68,10	11,01	2,94	1,14	5,41
Рівненська	52,9	5,00	55,01	16,45	16,14	0,75	6,65
Сумська	67,1	3,41	65,28	15,93	7,63	1,08	6,67
Тернопільська	92,2	1,24	74,97	13,59	4,66	0,15	5,40
Харківська	82,5	14,10	54,64	11,44	3,89	0,62	15,31
Херсонська	62,0	1,62	67,05	22,74	1,01	1,18	6,40
Хмельницька	78,2	3,47	72,61	13,76	3,80	0,36	5,66
Черкаська	86,4	5,84	67,68	12,70	4,59	0,90	9,55
Чернівецька	69,3	5,18	50,01	18,30	12,56	0,21	13,74
Чернігівська	94,7	10,77	59,13	12,89	6,70	0,96	9,55
АР Крим	132,9	10,01	39,02	19,28	1,78	0,28	29,63
Україна	100,0	28,26	44,38	13,08	4,17	0,47	9,64

*за оцінкою В.П. Руденка

Виділення таких типів областей за величиною ПРП та подібністю його компонентної структури є основою для встановлення регіональних відмінностей у формуванні галузевої та територіальної структур господарства, систем розселення та виробничих систем, які складаються на основі використання ПРП, а це, в свою чергу, є основою формування територіальних розселенських систем. Так, в областях,

що відносяться до I типу, ПРП є основою для розвитку багатогалузевого промислового, агропромислового комплексів, інших галузей господарства. В регіонах II типу ПРП сприяє розвитку багатогалузевого промислового (підтипи а, г), агропромислового (підтипи а, в, г), лісопромислового (підтип б), рекреаційного (підтипи а,б) комплексів. В областях III типу є сприятливі природні умови для розвитку агропромис-

лового та лісопромислового комплексів.

Структура ПРП має вплив на територіальне зосередження господарської діяльності, а через неї – і на процеси розселення. В регіонах, де переважають розосереджені природні ресурси (земельні, лісові, рекреаційні, фауністичні) сформувалось розселення, яке характеризується наявністю невеликих центрів (агропромислових, лісопромислових, рекреаційних), це переважно села та невеликі містечка. А в таких регіонах, де є значні родовища корисних копалин, територіальна структура розселення характеризується наявністю значної кількості невеликих і великих міст, які нерідко «зливаються» у ареали міських поселень.

Рівень розвитку виробництва, який склався на території, його територіальна організація є важливою умовою формування систем розселення. Це довів ще у 1984 році Ю.Пітюренко у своїй монографії. При «високому рівні розвитку виробництва створюються умови повнішого використання наявних природних та економічних ресурсів, задоволення потреб населення в послугах галузей сфери послуг. Рівень, структура, динамізм матеріального виробництва визначають соціально-економічні можливості території, які є основою для її подальшого розвитку, для формування територіальних систем виробництва і розселення.

Важливим у формуванні розселенських систем є соціальний потенціал території, що формує соціальну базу, або систему установ сфери послуг, яка забезпечує задоволення фізичних і духовних потреб населення. Об'єкти соціальної бази (інфраструктури) забезпечують необхідні умови для функціонування виробництва і життя людей, для формування систем розселення. Недостатній розвиток соціальної інфраструктури створює певні труднощі і дискомфорт у житті людей. Наявність у населеному пункті розвинутої соціальної бази сприяє розширенню економічної бази, зумовлює приплив населення, посилює роль даного поселення у системі розселення. Як свідчать дослідження соціальної інфраструктури (М.Голіков, М.Білецький, Н.Воронова), рівень її розвитку найвищий у високоурбанізованих регіонах, а найнижчий – в областях з високою часткою сільського населення, переважанням серед міських посе-

лень малих міст та селищ міського типу. Найбільша концентрація основних фондів соціальної сфери спостерігається в тих регіонах, де найвищий виробничий і рекреаційний потенціали (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Київська, Львівська, Харківська, Чернівецька, Луганська області). Найнижчі показники соціального потенціалу мають Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Чернігівська області – регіони з порівняно невисоким рівнем економічного розвитку. Це ж саме підтверджує і такий результативний показник, що характеризує соціальний потенціал, як послуги, надані населенню закладами і підприємствами сфери послуг.

Найбільший обсяг таких послуг в розрахунку на 1 особу надається населенню в таких регіонах, як: АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Херсонська області, що свідчить про досить ефективно використання соціального потенціалу в них. Значно нижчі від середньоукраїнського показники виробництва послуг соціальної сфери мають Івано-Франківська, Чернівецька, Чернігівська, Житомирська області. В них найбільше відчувається нижча забезпеченість соціальним потенціалом і низький рівень його використання, пов'язаний з відсутністю значних грошових прибутків у населення в період соціально-економічної кризи.

Висновки. Отже, обласні територіальні спільності значною мірою впливають на особливості розселення в їх межах, зокрема на кількість населення, його щільність, структуру поселенської мережі, функції та людність поселень, розселенські зв'язки та ін. Цей вплив може змінюватися внаслідок політичних, економічних і соціальних процесів, що відбуваються в країні. Властивості і відношення в територіальних спільностях людей змінюються таким чином, що нові з них не усувають повністю попередні і є присутні тривалий час.

В сучасних умовах провідними стали соціальні потреби людей. Кожна територіальна спільність людей має свій комплекс таких потреб. Між ними і їх задоволенням знаходиться праця, яка має певну соціальну організацію, а через форми її організації потреби впливають на розвиток територіальних соціально-економічних систем, системну організацію розселення.

Список використаних джерел:

1. Заставецька О.В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження. – Тернопіль, 1997. – 233 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. - № 30. - с. 141.
3. Култашев Н.Б. Экономико-географический анализ вопросов хозяйственного освоения территории Автор. дис. к.г.н. – М.: МГУ, 1975. – 18 с.
4. Мересте У.И., Ниммик С.Я. Современная география: вопросы теории. – М., 1984. – 209 с.
5. Руденко В.П. География природно-ресурсного потенциала Украины. – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
6. Социально-экономический потенциал региона / Под ред. М.И. Долининого. – Львов, 1985. – 218 с.

УДК 911.3

Ірина Мельник

ДЕПОПУЛЯЦІЯ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі відтворення демографічного потенціалу населення України. Визначено сутність поняття депопуляція, виявлено характерні риси та регіональні особливості депопуляції в країні, встановлено відмінності протікання цього процесу у міських поселеннях та сільській місцевості, для чоловіків та жінок, окреслені наслідки тривалого порушення відтворення населення для країни.

Ключові слова: відтворення населення, демографічний потенціал, депопуляція, звужений режим відтворення, народжуваність, смертність.

Ірина Мельник. ДЕПОПУЛЯЦІЯ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ. Стаття присвячена актуальній проблемі воспроизводства демографического потенціала населення України. Определена сутність поняття депопуляція, виявлені характерні риси та регіональні особливості депопуляції в країні, встановлено відмінності протікання цього процесу у міських поселеннях та сільській місцевості, для чоловіків та жінок, окреслені наслідки тривалого порушення воспроизводства населення для країни.

Ключевые слова: воспроизводство населения, демографический потенциал, депопуляция, суженный режим воспроизводства, рождаемость, смертность.

Iryna Melnyk. DEPOPULATION IN UKRAINE: NATIONAL SPECIFICS AND REGIONAL PECULIARITIES. The article is devoted to the actual problem of reproduction of the demographical potential of the population of Ukraine. The nature of the depopulation has been determined, the outstanding characteristics and the regional peculiarities of depopulation in the country has been detected, the distinctions of this process flowing in urban settlements and in villages has been stated, the consequences of the long-term violation of reproduction for the country has been focused on.

Keywords: population reproduction, demographical potential, depopulation, constricted mode of reproduction, birthrate, mortality.

Актуальність теми. Розвиток держави, її життєздатність тісно пов'язані зі стійким демографічним розвитком, який передбачає ефективне відтворення поколінь людей. Динаміка чисельності населення визначає стратегію держави на ринку праці, економічну та соціальну політику, споживчий попит та економічну активність.

На рубежі ХХ – ХХІ ст. у багатьох економічно розвинених країнах світу гостро постала проблема збереження демографічного потенціалу. Особливо це стосується східноєвропейських постсоціалістичних країн, які демонструють усьому світу депопуляцію, масштаби якої можна порівняти із втратами населення в період Другої світової війни. На думку економіста М. С. Токсанбаєвої, „в умовах глобалізації держави з невисоким демографічним потенціалом приречені на роль сировинних та індустріальних придатків розвинутих економік, що володіють значними демографічними ресурсами” [1]. Інші економісти нагадують, що населення – це людський капітал, який слід накопичувати [2]. Однією з країн, що швидко втрачає населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, є Україна, для якої цей процес набув характеру стійкої тенденції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як окрема наукова проблема, депопуляція (її виток, динаміка, наслідки тощо) широко досліджена українськими та особливо російськими вченими – демографами, соціологами, економістами, медиками. В Україні найбільш ретельно цю проблему вивчали науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (І.М. Прибиткова, С.І. Пирожков, Е.М. Лібанова, І.О. Курило, В.М. Терещук [3] та ін.). У вітчизняній географічній літературі тема депопуляції розглядається вченими

здебільшого в контексті проблем загального демографічного розвитку країни та окремих регіонів, як складова національної безпеки держави (О.Г. Топчієв, М.І. Фащевський, В.О. Джаман, В.В. Яворська та ін.). На наш погляд, проблема депопуляції недостатньо вивчена й потребує інтерпретації з позиції саме географічної науки.

Постановка завдання. Проблема депопуляції має національну та регіональну специфіку, що визначається темпами і масштабом скорочення демографічного потенціалу, співвідношенням народжуваності та смертності як основних детермінант, що зумовлюють природні втрати населення, особливостями міграційного руху населення, геополітичними характеристиками держави, особливостями територіального розподілу населення по території, його етнічним складом та демографічною структурою, природно-ресурсним потенціалом країни, рівнем демократизації та гуманізації суспільства тощо. Виходячи з цього, виникає необхідність тлумачення проблеми депопуляції та з'ясування її наслідків окремо для кожної країни.

Метою нашої статті є висвітлення сутності поняття „депопуляція” як процесу, виявлення національної специфіки та міжрегіональних особливостей депопуляції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Депопуляція – це стійке скорочення чисельності населення за рахунок його природного убутку; систематичне зменшення чисельності населення внаслідок звуженого режиму відтворення, коли чисельність наступних поколінь менша за попередні. Незважаючи на відносну простоту терміну та подібність його тлумачення в абсолютній більшості словників, є деякі особливості, на які слід звернути увагу.

Депопуляція – це процес, тобто відстежити його можна, спостерігаючи протягом певного пері-

оду. Явище набуття природним приростом від'ємного значення може бути короткотерміновим результатом демографічних „хвиль”, або наслідком катастроф. У такому разі, навряд чи на нього доцільно поширювати термін „депопуляція”. За своїм соціальним змістом депопуляція є процесом, протилежним розвитку (під яким в демографії розуміється прогресивна спрямованість природного руху населення в бік зростання). Це рух населення у негативному напрямку [4]. Як зауважує Антонов О.І., до ХХ ст. люди не могли контролювати смертність, масові епідемії та голод, що призводили до загибелі мільйонів людей, вели до перевищення смертності над народжуваністю, тому депопуляція справедливо асоціювалась із вимиранням. На думку вченого, термін „депопуляція” доцільно закріпити за таким вимиранням, коли відбувається виродження населення, внаслідок ненародження тієї кількості дітей, яка є необхідною для компенсації низького рівня смертності. На наш погляд, головною ознакою депопуляції, що передає сутність цього терміну, є не стільки перебіг демографічних детермінант – народжуваності і смертності, скільки кінцевий результат – стійке скорочення чисельності населення, зумовлене перевищенням смертності над народжуваністю, яке загрожує існуванню нації (держави).

Відомо, що вже в другій половині 60-х рр. ХХ ст. народжуваність в Україні не забезпечувала простого заміщення поколінь (значення сумарного коефіцієнту народжуваності стало менше 2,0). З тих пір населення країни увійшло в фазу прихованої (латентної) депопуляції. Для останньої характерне тимчасове, інерційне зростання населення протягом певного часу (свого роду демографічна пауза, що спричинена впливом сприятливої вікової структури населення). У кінці 80-х ця тенденція ненадовго була призупинена економічними заходами, спрямованими на підтримку материнства [4]. У 1991 р. в Україні розпочалась відкрита депопуляція (це збіглося з набуттям незалежності). Її передвісником став перехід до звуженого відтворення населення в сільській місцевості (у другій половині 80-х рр. ХХ ст.). З 1992 р. у міських природний приріст також набув від'ємного значення.

Сьогодні депопуляція в Україні є проблемою, масштабність якої поки що не усвідомлена в повній мірі ані політиками, ані громадськістю. Наведемо лише деякі аргументи на підтвердження актуальності цієї проблеми для України.

По-перше, будь-які демографічні втрати в країні, незалежно від того, спричиненні вони депопуляцією або механічним відтоком населення, зазвичай сприймаються як свідчення існуючих негараздів у її політичному та соціально-економічному розвитку. Статус України, як держави „що вироджується”, негативно впливає на її міжнародний імідж та рейтинг, сповільнює приплив інвестицій, а відтоді – й інновацій (збігаючи вперед, у майбутнє, зазначимо, що з плином часу все більше країн, і в першу чергу, „благополучних”, з високими стандартами життя, мають всі шанси стикнутися з депопуляцією як результатом деформації вікової структури населення).

По-друге, Україна має темпи депопуляції, які

є одними з найбільш високих у світі. В останні роки вона увійшла до п'ятірки країн – аутсайдерів за показниками природного приросту, поділяючи останнє (у 2010 р.), або передостаннє місце в рейтингу із Молдовою та Болгарією. Починаючи з 2006 р. темпи депопуляції в Україні уповільнились, що стало результатом впливу сприятливої вікової структури населення (яка утворилась внаслідок відносно високої народжуваності восьмидесятих) та акумуляції народжень, в основному, перших (які були прискорені впровадженнями у 2005 р. економічними стимулами). За прогнозами демографів у наступні роки народжуваність знову зменшиться, а депопуляція набере обертів.

По-третє, скорочення населення в країні відбувається на тлі погіршення його якості. Так, за свідченням медиків послаблюється поріг стійкості організму людини до зовнішніх впливів, зростає загальний рівень захворюваності, поширюються соціальні хвороби, збільшується середній вік населення (погіршення вікової структури більшість вчених схильна розглядати також як погіршення якості населення). До групи населення в працездатному віці вже в найближчі роки почне вливатися покоління народжених у кризові 90-ті, далі до групи „старих” увійде покоління тих, хто відчув на своєму здоров'ї наслідки цієї кризи (так би мовити, „пережив” її). Погіршення якості населення веде до зниження здатності до освоєння нових професій та нових технологій. Старіння погіршує ефективність виробництва, оскільки з часом заробітна плата зростає, а продуктивність праці з віком скорочується (дослідники, у зв'язку з цим роблять невтішні висновки щодо втрати конкурентоздатності підприємств і цілих галузей у міру старіння економічно активного населення).

На відміну від розвинутих країн (Німеччина, Італія) депопуляція в Україні відбувається не лише внаслідок скорочення народжуваності, а й в результаті збереження високої смертності, яка на окремих відрізках періоду 1989 – 2011 рр. демонструвала зростання. Тобто для України депопуляція має одночасно характер і „виродження”, і „вимирання”.

Інтенсивність процесу природного скорочення населення на сході та на заході України є неоднаковою. На підставі оцінки демографічних втрат, які регіони понесли протягом періоду 1989 – 2010 рр., автором було розраховано, скільки років має минути до повного вичерпання демографічного потенціалу кожного з регіонів за умов, якщо такі темпи скорочення населення зберігатимуться і надалі (рис. 2). Такий прийом не має нічого спільного із прогнозом, лише дозволяє оцінити відмінності в інтенсивності депопуляційних процесів та масштаби демографічної кризи.

З рис. 3 видно, що „внесок” сільського населення в процес природного скорочення є значно більшим (52,0 % у 2010 р.), ніж його частка в загальній чисельності населення країни (31,3 % на 01.01.2011 р.), абсолютний „внесок” жінок – більшим ніж чоловіків. Зближення графіків депопуляції для чоловіків та жінок (ділянка, що відповідає періоду 2000 – 2008 рр.) за умов чисельного переважання слабкої статі є підтвердженням зростання чоловічої

надсмертності.

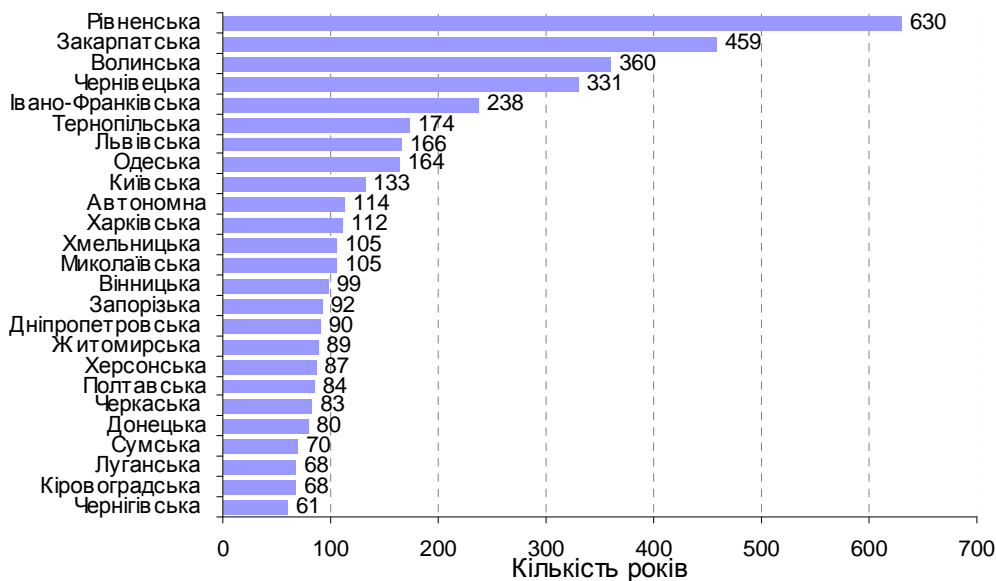

Рис. 1. Кількість років до повного вичерпання демографічного потенціалу регіонів за умов збереження темпів природного приросту періоду 1995 – 2011 рр. (розраховано автором за даними джерела <http://www.ukrstat.gov.ua/>)

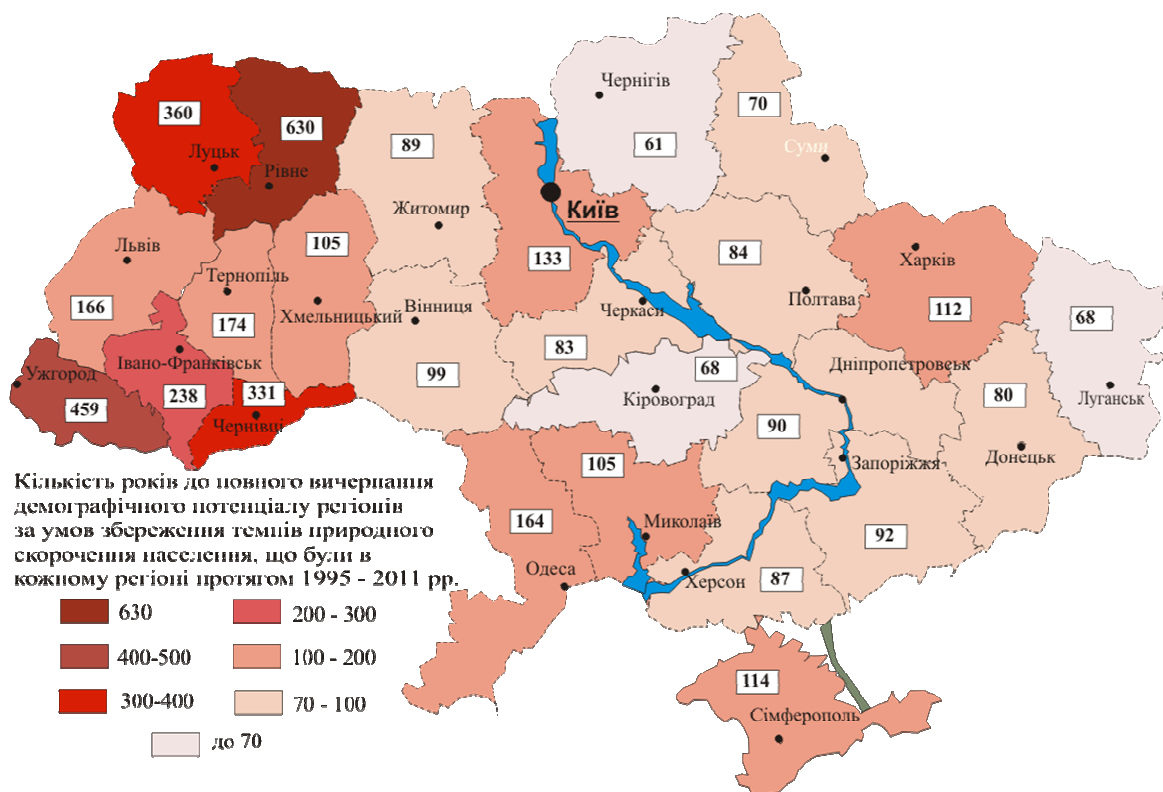

Рис. 2. Кількість років до повного демографічного „виродження” регіонів України за умов збереження темпів природного скорочення періоду 1995 – 2011 рр. (розраховано автором на даними джерела <http://www.ukrstat.gov.ua/>)

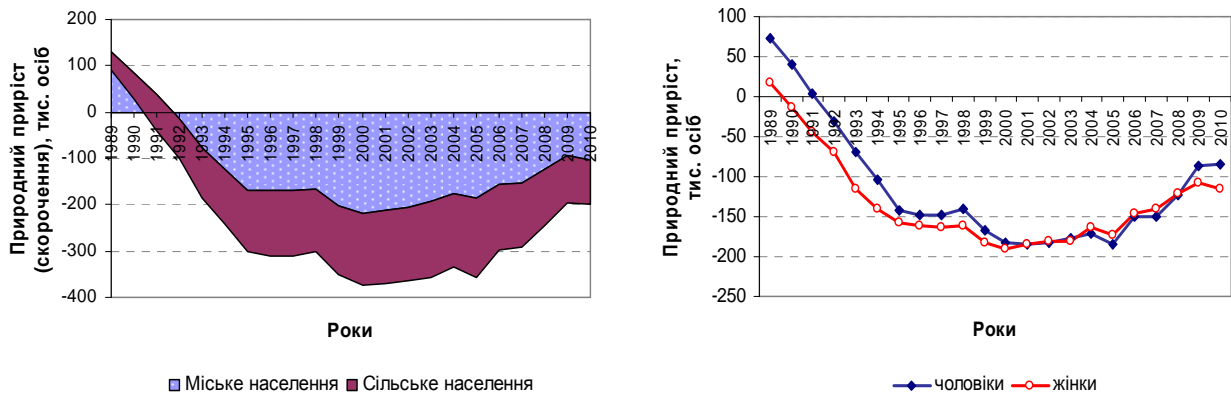

Рис. 3. Динаміка природного приросту (скорочення) населення за типом місцевості (ліворуч) та за статевою приналежністю населення (праворуч)

Наступні рисунки (4-5) дозволяють встановити відмінності між міськими та сільськими поселеннями стосовно процесу природного скорочення населення. Як бачимо, демографічна криза на селі є значно глибшою, масштабнішою, у неї втягнуто абсолютну більшість регіонів України. Такий стан речей ще раз нагадує про проблему деградації українського села й необхідності її розв'язувати. Звертає на

себе увагу і наявність різних „епіцентрів” демографічного неблагополуччя: для міського населення – це Донбас, для сільської місцевості – периферійні, слаборозвинуті регіони, що протягом кількох десятиріч „віддавали” молоде, працездатне населення двом найпотужнішим „полюсам тяжіння” – містам-мільйонерам Києву та Харкову.

Рис. 4. Депопуляція в міських поселеннях, 2010 р. (побудовано автором)

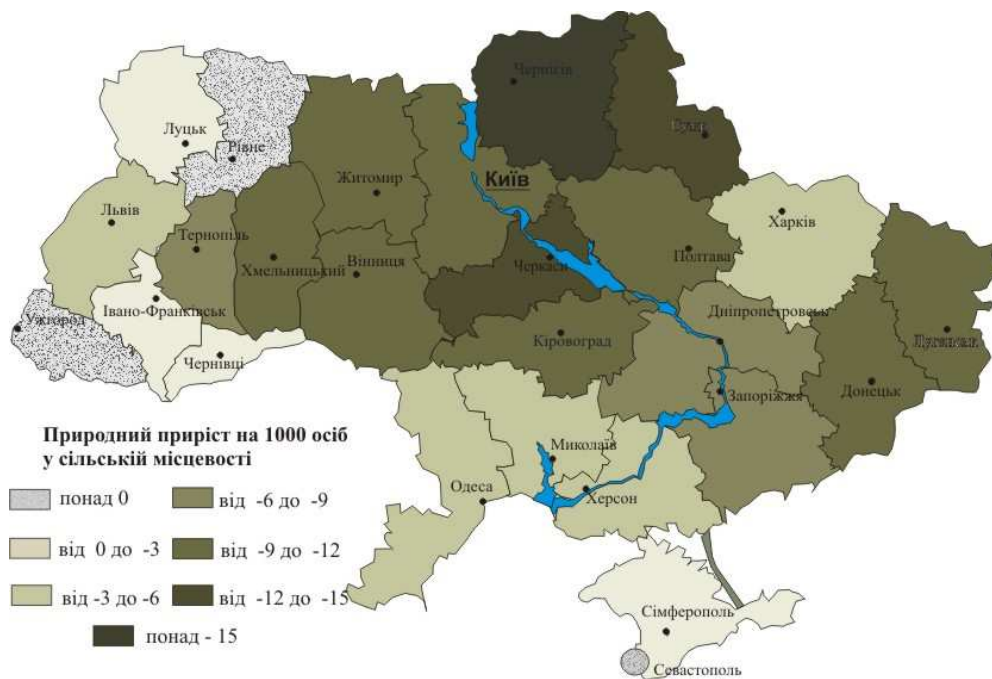

Рис. 5. Депопуляція в сільській місцевості, 2010 р. (побудовано автором)

Висновки. Довготривале порушення процесу відтворення населення, яке відбувається з неоднаковою інтенсивністю в різних регіонах України, матиме численні наслідки. Назвемо лише деякі з них. По-перше, це зміни в розміщенні населення (збільшення частки західноукраїнських та зменшення частки східноукраїнських регіонів у загальній чисельності населення країни), зростання частки урбанізованого населення. По-друге, суттєве погіршення вікової структури населення в районах інтенсивної депопуляції, уповільнення процесу трудового заміщення і, як наслідок, результативності економічної діяльності, зміна етнічних пропорцій. Так, на відміну від Ро-

сійської Федерації, де проблема депопуляції набула негативного етнічного характеру (частка титульної нації в етнічній структурі населення скорочується), в Україні можна буде спостерігати протилежну ситуацію, адже найбільший „внесок” у депопуляцію роблять густозаселений Донбас та інші індустріалізовані, з високою часткою росіян, регіони.

Проведене дослідження підтверджує необхідність змін просторових акцентів економічної, соціальної та розселенської політики, приведення її у відповідність із визначеними особливостями демографічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Лебедь О. Соціальні наслідки депопуляції в Росії / О. Лебедь. – Режим доступу: <http://contrtv.ru/common/3100>
2. Еськова Н.А. Демографічна складова людського капіталу: думки політиків та суспільства до початку реалізації демографічних пріоритетів / Н.А. Еськова. – Режим доступу: http://www.mebik.ru/dep/k_gmy/stat4.pdf
3. Терещук В.М. Депопуляція в Україні: детермінанти, особливості та наслідки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. – К.: [б. и.], 2011. – 20 с.
4. Антонов А.И. Причини і наслідки депопуляції в Росії / А.И. Антонов. – Режим доступу: <http://chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=179>

УДК 911.3

Вікторія Яворська, Алена Калетинська

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД І СУЧАСНІ ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

Стаття присвячена сучасним геодемографічним процесам в Україні та регіоні Українського Причорномор'я. Розглядаються питання демографічних переходів. Проаналізовані основні геодемографічні показники, сучасна геодемографічна політика в Україні та її вплив розвиток геодемографічних процесів. Дається ґрунтовний аналіз показників сумарної народжуваності в субрегіонах Українського Причорномор'я, який в демографічних дослідженнях вважається найбільш коректним індикатором результатів дітородної діяльності населення. Зроблені висновки щодо демографічних перспектив регіону.

Ключові слова: геодемографічний процес, геодемографічний перехід, демовідтворювально-територіальний комплекс, геодемографічна політика.

Викторія Яворская, Алена Калетинская. ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ ПЕРЕХОД И СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ. Стаття посвящена современным геодемографическим процессам в Украине на примере Украинского Причерноморья. Рассматриваются вопросы демографических переходов. Проанализированы основные геодемографические показатели, современная геодемографическая политика в Украине ее влияние на развитие геодемографических процессов. Анализируются показатели суммарной рождаемости в субрегионах Украинского Причерноморья, который в демографических исследованиях считается наиболее корректным индикатором результатов детородной деятельности населения. Сделаны выводы о демографических перспективах региона.

Ключевые слова: геодемографический процесс, геодемографический переход, демовозобновляемо-территориальный комплекс, геодемографическая политика.

Viktoriia Yavorskaya, Alyona Kaletinskaya. DEMOGRAPHIC TRANSITION AND MODERN GEODEMOGRAPHIC PROCESSES. The article deals with current geodemographic processes in Ukraine as a whole, and in the Ukrainian Black Sea region. The problems of the demographic transition. Analyzed the main geodemographic indicators, modern geodemographic policy in Ukraine, geodemographic development processes. The rates of total fertility rate in sub-Ukrainian Black Sea region, which is in demographic research is considered the most valid marker for fertility activity of the population. The conclusions about the demographic prospects of the region.

Keywords: geodemographic process, geodemographic transition, renewable-territorial complex, geodemographic policy

До кінця 80-х років минулого століття в регіоні Українського Причорномор'я спостерігались досить помітне зростання чисельності населення (як за рахунок природного (і це головний фактор), так і за рахунок міграційного притоку), а починаючи з 1991 р. цей процес уже характеризується від'ємними показниками (рис. 1). За останні 20 років (роки незалежності) чисельність населення в регіоні скоротилась з 5237 тис. чол. в 1989 р. до 4673 тис. чол. за станом на 1.01.2010 р., тобто за ці роки воно зменшилось на 600 тис. чол., або на 11,4%. Найбільші втрати (у відсотках) зазнала Херсонська область (на 13,4%), найменші – Одещина (9,5%). Для співставлення зазначимо, що в Україні в цілому за цей період чисельність наявного населення скоротилась на 11,4% - (з 51,9 млн. чол. до 46 млн. чол.) [5-7]. Отже, у відсотковому вимірі в цілому регіон Українського Причорномор'я в цьому відношенні суттєво не відрізняється від середніх параметрів по Україні, що підтверджується даними поточної статистики населення за останні 10 років.

Демографічний перехід в Україні (як і в регіоні УП), зокрема, його четверта фаза, як передбачається в прогностичних студіях наших дослідників, мав би завершитись (в еволюційному режимі) певним зменшенням народжуваності, наближенням її показників до параметрів смертності, що зумовило б стабілізацію розвитку демографічного (краще – геодемографічного) процесу у всіх районних утвореннях країни. Але крива його подальшого розвитку пішла змінюватись дещо по іншому сценарію на відміну від розвинених країн Європи, Америки і деяких країн Азії. Глибока демографічна криза (і не тільки

демографічна, а і економічна, соціальна, фінансова, політична і інші) після розпаду СРСР перервала спокійний, еволюційний характер розвитку перехідних демографічних фаз, і ми опинились в такій глибокій депресивній «демографічній ямі», що вже майже 20 років поспіль ніяк не можемо з неї піднятися. Спеціалісти-демографи пробують знайти причини, фактори, пояснення цієї негативної ситуації, окреслити шляхи виходу з неї, але реальне життя не завжди в ладу з тими схемами, що пропонуються нашою академічною елітою.

А тепер зупинимось коротко на оцінці деяких фрагментів сучасної демографічної політики, яку започаткували інтенсивно впроваджувати в реальне життя владні інституції країни і подивимось як вона змінює (і в яку сторону) геодемографічну ситуацію на прикладі регіону Українського Причорномор'я.

В умовах гострої демографічної кризи цінність багатодітних родин для суспільства набагато зростає: вони певною мірою сприяють збільшенню кількості населення, понижують його депопуляцію, створюють необхідні умови для подальшої соціалізації дитячих контингентів соціуму, дають надію на позитивну зміну загальної траєкторії геодемографічного процесу. Ці загальновідомі положення зрозуміли нарешті і наші владні інституції в останній час на цьому тлі було прийнято цілий ряд офіційних позитивних рішень, які стосуються певних заходів щодо до заохочення більш високих стандартів в створенні багатодітних сімей в нашій країні. Почала втілюватись в життєдіяльність вітчизняного соціуму відповідна логіка соціально-демографічного розвитку – підвищена ефективність народжуваності, соціалізація багатодітних сімей, створення відповідних умов в їх задоволенні матеріальним достатком і інше.

Йдеться про деякі заходи, які повинні активізувати рівень народжуваності в нашому суспільстві. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2005р. №315 «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» передбачалось призначення одноразової допомоги при народженні дитини у сумі кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років [12]. В наступні роки в державних бюджетах України передбачувались (і це вже втілено в реальне життя) ще більш значні виплати при народженні другої, третьої і кожної наступної дитини.

Ці інші конструктивні рішення владних інституцій країни щодо стимулювання рівня народжуваності безумовно будуть мати в майбутньому позитивні результати і це уже в 2007-2009рр почало підтверджуватись офіційною статистикою. Але в цьому відношенні є і своя логіка, є і застереження. Деякі автори вважають, що демографічна політика в тих формах, що запропоновані владними структурами і інститутами не є комплексною, а однобічною; вона не до кінця продумана в деталях, не пов'язана з деякими факторами (економічного, соціального, культурного, вікового і іншого характеру) демографічного процесу. В наукових дослідженнях цієї проблематики можна зустріти думки, що такі суттєві одноразові грошові виплати жінкам (сім'ям) при народженні другої дитини і наступних дітей може мати не тільки позитивні, а і деякі небажані наслідки. Автори таких поглядів вважають, що цими значними одноразовими виплатами і іншими пільгами скористаються перш за все жінки з маргінальних і напівмаргінальних прошарків населення, які будуть зацікавлені, насамперед, в одержанні значних сум для сьогоднішніх витрат, а не на цілі створення оптимальних умов для виховання дітей і їх соціалізацію в майбутньому. Окрім того, такі заохочення будуть генерувати в більш широких масштабах таке негативне явище як народження дітей без офіційного реєстрування шлюбів [1, 9]. Репродуктивна поведінка певного контингенту жінок при цьому буде визначатись не патріотичними мотиваціями, не таким поняттям як соціальна цінність дітей, їх соціалізація в суспільстві і таке інше, а скоріше бажанням скористатися негативною демографічною ситуацією для покращення свого фінансового становища, тобто визначається меркантильними факторами.

Тут ми стикаємось з певною методологічною, а точніше – з соціальною колізією: демографічна політика владних інституцій, що спрямована на стимулювання більш високого рівня народжуваності населення завдяки суттєвим грошовим виплатам багатодітним жінкам (сім'ям), з одного боку, забезпечує ніби-то покращення геодемографічної ситуації (принаймні в кількісному вимірі); з іншого – значно погіршує її якісну структуру і демовідтворювальний комплекс взагалі, тому що вона збільшує кількість позашлюбних дітей, що є негативною ознакою розвитку демовідтворювально-територіального комплексу (ДВК), якщо розглядати з позицій його якісного розвитку. Однозначних відповідей на цю реальність ще немає, а якщо вони існують, то виликають певні різнобінності в думках і позиціях

науковців. Ці особливості сучасного розвитку ДВК на мезо- і макрорівнях в тих субрегіонах, зонах, ареалах, де геодемографічна ситуація з народженням позашлюбних дітей має усталену тенденцію до зростання, збільшення, розширення.

Виходячи з цього звернемося до офіційної статистики і проаналізуємо її на прикладі обласних субрегіонів Українського Причорномор'я з позицій оцінки тих внутрішніх трансформацій в ДВК, які відбуваються тут в останні роки, як результат впливу на геодемографічні процеси сучасної демографічної політики. Це також буде відповідати і вимогам нашого дослідження, контекст якого передбачує характеристику сучасного багатомірного бачення суспільно-географічного образу регіону УП – на початку ХХІ століття (2000-2010 рр).

Але перш ніж аналізувати демографічну статистику за 2000-2010рр. дещо відхилимося від цього тексту і зробимо невелике зауваження щодо стану цієї складової в демовідтворювально-територіальному комплексі регіону Українського Причорномор'я на початку 2000 років.

Автор цієї роботи в свій час досліджувала особливості геодемографічних процесів в регіоні Українського Причорномор'я на основі перепису населення 2001 року. Результати цього дослідження були викладені в відповідній монографії [12]. Вже в той період було встановлено, що тут з'явилися «субрегіони-лідери» в масштабах України за такими негативними показниками, як частка дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі. Так в Херсонській області питома вага дітей, народжених поза шлюбом, становила майже 25% від всієї кількості народжених, тобто кожна четверта дитина з'явилась на світ «незаконно». В Одеській і Миколаївській областях ці показники були дещо нижчими (відповідно-22% і 23%), але вони і тут перевищували середні значення їх по країні в цілому (17,4 %). Вже в ті роки дослідники були занепокоєні таким становищем і застерезували, що цей процес може стати постійним, незворотнім, може набути більш широких масштабів і значно погіршити в майбутньому якісну структуру демовідтворювально-територіального комплексу регіону УП. Здавалось би, що громадськість, владні інституції різних ієрархічних рівнів повинні були задуматись над цими «хворими» фрагментами в демовідтворювальному процесі і приймати відповідні рішення, щоб запобігти розширенню цієї тенденції в майбутньому. Але цього, на жаль, не сталося.

А тепер повернемося до офіційної статистики 2000-2010рр. (таблиця 1).

Із таблиці 1 і графіків (рис. 1) видно, що протягом останніх 20-ти років в регіоні Українського Причорномор'я частка позашлюбних дітей (від загальної кількості народжень) зросла майже в 2 рази і становила в 2009 році від 25,2% в Одеській до 31,3% - в Херсонській областях. Якщо звернутися до статистики по сільській місцевості, то можна побачити, що ці показники в 2009р. становили по Одеській області 31,1%, по Херсонській – 36,3%, по Миколаївській – 38,2%. В деяких сільських депресивних районах ці показники сягали 40-45%.

Якщо узагальнювати цю сумну статистику, можна зробити висновок, що в середньому кожна третя дитина в обласних субрегіонах УП народжується поза офіційним шлюбом, а в сільській місцевості ця картина ще більш сумна, неповні сім'ї, позашлюбні діти – це значне погіршення загальної гео-

демографічної ситуації в регіоні. Треба зазначити, що регіон Українського Причорномор'я в цьому відношенні суттєво відрізняється (в гіршу сторону) від інших регіонів України. Причина такого становища має бути предметом окремого геодемографічного і соціологічного дослідження.

Таблиця 1

Динаміка частки дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (в % до загальної кількості народжених)

Області	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009
Одеська	15,0	17,5	22,0	25,9	25,4	25,6	25,2
Миколаївська	16,2	17,8	23,8	29,9	30,6	29,4	30,1
Херсонська	16,2	19,4	24,9	31,1	31,7	29,8	31,3
Україна	11,2	13,2	17,4	21,4	21,4	20,9	21,2

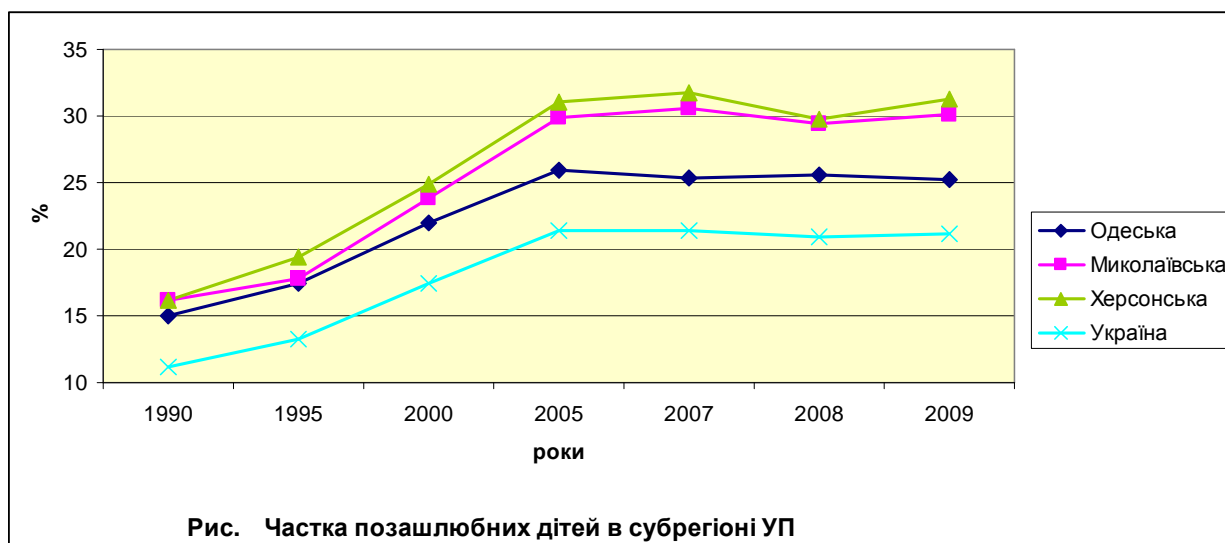

Рис. Частка позашлюбних дітей в субрегіоні УП

До цього ще слід додати наступне. Якщо проаналізувати дані офіційної статистики про народження дітей у жінок, які не перебували у зареєстрованому шлюбі і які в той же час уже мали по 2 дитини, то побачимо, що найбільший відсоток позашлюбних дітей припадав на 2007-2009 роках саме на такий контингент жінок. Так, в Херсонській області в 2009р. четверта дитина народжувалась у 44,8%, а в сільській місцевості – у 47% таких жінок, п'ята і наступна – відповідно 41,7% і 43% [7]; в Миколаївській області ці показники були ще вищими і становили відповідно – 49,0%, 54,9%, 44,1% і 47,1% [5].

Отже, застереження науковців, що результатами тієї демографічної політики, яку запропонували владні інституції країни, скористаються насамперед маргінальні прошарки населення, підтвердилась. Безумовно, народження такої значної кількості позашлюбних дітей значно погіршить якісну структуру демографічно-територіального комплексу, що в майбутньому буде мати негативні наслідки. І це перш за все стосується саме регіону Українського Причорномор'я, який, на жаль, лідирує сьогодні в цьому відношенні серед інших регіонів країни.

В кінці 90-х років минулого століття відомий вітчизняний економіко-географ О.У. Хомра, досліджуючи геодемографічні процеси в Україні, ввів у науковий обіг поняття «демографічно-територіальний комплекс» (ДТК), який, на його думку, має в майбутньому замінити категорію СЕТК – соціально-економічний територіальний комплекс, яка вже вичерпала свою пізнавальну спроможність.

До цього складу він включає матеріальні компоненти соціальної інфраструктури, носіїв трудових функцій (трудова колективи), взаємозв'язки в системі «природа-економіка-соціальне життя». Несучою його конструкцією виступають процеси життєдіяльності, а основна його функція – демовідтворення населення, поколінь. В цій концепції пріоритетним критерієм ефективного функціонування ДТК виступає якість населення в широкому розумінні цієї суспільно-географічної категорії [11].

В сучасному баченні ДТК регіону Українського Причорномор'я, саме наявність в ньому значного числа неповних сімей, позашлюбних дітей значно оцінки кількісних складових і співвідношень, а головне – з точки зору формування його якісних характеристик. Позашлюбна сім'я – це перш за все сім'я неповна, це діти без батька. Матеріальне забезпечення такої родини завжди нижче, аніж у повних сім'ях.

Збільшенню числа позашлюбних дітей в певній мірі сприяє і таке відносно нове явище в нашому суспільстві як громадянські шлюби. На жаль, наша статистика про це мовчить, такі пробні шлюби не реєструються.

Таблиця 2

Динаміка чисельності населення в субрегіонах УП (1939 – 2010 рр.)

	1939	1959	1961	1966	1970	1981	1986	1989	1991	1996	2001	2002	2006	2007	2008	2009	2010
Микола- ївська	919,2	1011,5	1026,8	1098,6	1147,3	1255	1293,7	1330,6	1342,4	1342,4	1279	1264,7	1219,6	1211,9	1203,6	1155,8	1189,5
Одеська	2079,2	2038	2060,9	2214,3	2389	2556,3	2606,3	2642,6	2638,2	2606,5	2469	2450	2412,2	2395,5	2394,7	2392,2	2391
Херсон- ська	800	825,1	850	950,1	1030,8	1164,1	1180	1240	1258,7	1261,7	1189,7	1175,1	1126,5	1117,1	1107,5	1099,2	1093,4
УП	3798,4	3874,6	3937,7	4263	4567,1	4975,4	5080	5213,2	5239,3	5210,9	4937,7	4889,8	4758,3	4724,5	4705,8	4647,2	4673,9

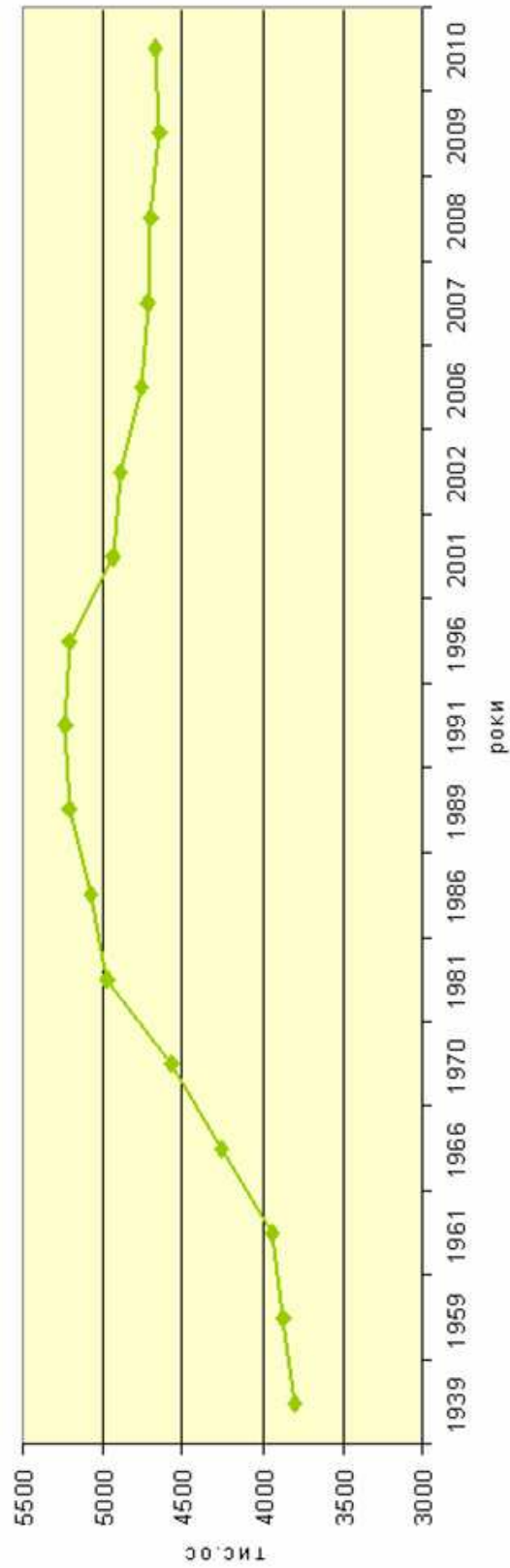

Рис. 2. Динаміка чисельності населення УП у 1939 – 2010 рр. (тис. осіб)

Дослідники цього неоднозначного суспільно-демографічного явища з відтінком певної іронії зауважують, що «... молоді люди живуть разом, нічим себе не зобов'язуючи (краще спочатку спробувати, ніж потім розлучитися). І «пробують» багато років, іноді утворюють шлюб. А число розлучень від таких проб не зменшується, а відсоток хворих народжених дітей-збільшується [2; 3].

З наведеного графіка на рис. 2 видно, що майже до кінця 80-х років минулого століття в регіоні Українського Причорномор'я спостерігалось досить помітне зростання населення (як за рахунок природного приросту (і це головне), так і за рахунок міграційного приросту), а починаючи з 1991 року, цей процес уже характеризується від'ємними показниками. За останні 20 років (роки незалежності) чисельність населення в регіоні скоротилась з 5273 тис. чол. у 1989 році до 4673 тис. чол. за станом на 1.0.2010 р. тобто за ці роки воно зменшилось на 600 тис. чол., або на 11,4%. Найбільші втрати (у відсотковому вимірі) відбулися в Херсонській області (на 13,4%), найменші на Одещині (9,5%). Для співставлення зазначимо, що в Україні в цілому за ці роки чисельність наявного населення скоротилась з 51,9 млн. чол. в 1991 році до 46,0 млн. чол. в 2010 р. (або у відсотковому вимірі на 11,4% (48, с. 335). Отже, в відсотковому вимірі в цілому регіон Українського Причорномор'я не відрізняється від середніх параметрів по Україні, що підтверджується даними поточної статистики населення.

Звернемося до короткого аналізу показників сумарної народжуваності в субрегіонах Українського Причорномор'я (рис. 3). Цей показник в демографічних дослідженнях вважається найбільш коректним індикатором результатів дітородної діяльності населення. Він відображає, з одного боку, кількість дітей, яку може народити в середньому одна жінка за існуючих років плідності, і в той же час характеризує в певній мірі підсумок взаємодії демографічної структури (статеві-вікової, шлюбно-сімейної, дітородної поведінки), другого – враховує наявну потребу в дітях разом з оцінкою (і це досить суттєво) можливостей її реалізації [4; 12].

Як видно з графіків на рис. 3 та табл. 2, в 1990-2009 роках субрегіони Українського Причор-

номор'я суттєво не відрізняються від середніх значень по Україні за індикатором сумарного показника народжуваності. В 2000-2001рр. найнижчі показники цього індикатора (1,1 -1,2), тобто це уже наближувалось до рівня тієї межі, за якою відсутнє навіть просте відтворення населення. В наступні роки він поступово підвищувався в 2009р. досяг показника 1,5 по всіх субрегіонах УП і був уже дещо вищим ніж в Україні в цілому хоча при такому значенні ще не забезпечував простого відтворення.

Співставлення загальних коефіцієнтів народжуваності в обласних субрегіонах УП з відповідними показниками по Україні в цілому показує, що в останні роки(2008-2009рр) тут почали спостерігатися позитивні тенденції в цьому відношенні. Так, якщо в середньому по Україні на кожну 1000 чол. наявного населення фіксувалось 11,1 народжень, то в обласних субрегіонах УП ці показники були уже дещо вищими (11,2-12,1%), як видно з табл. 3.

Загальні коефіцієнти смертності, на жаль, тут були дещо вищими, ніж в середньому по Україні, і тому природний приріст населення в розрахунку на 1000 чол. наявного населення в деяких субрегіонах (зокрема в Миколаївській області) був меншим в співставленні з середніми показниками країни в цілому.

Якщо звернемося до статистики цих показників за видами місцевості, то побачимо, що в міських поселеннях в УП показники природного приросту (скорочення) населення відрізняються від країни в цілому в гіршу сторону, а по сільській місцевості – навпаки: тут у всіх субрегіонах УП спостерігається в кінці першої декади ХХІ ст. помітне покращення. Так, якщо в цілому по Україні природний приріст (скорочення) населення по сільській місцевості становило -7,0 ‰, то в Одеській області він дорівнював -4,3 ‰, в Миколаївській -5,5‰, в Херсонській -4,1‰ [7].

Отже, в останні роки перебіг геодемографічних процесів в субрегіонах Українського Причорномор'я має і деякі позитивні признаки, що слід розглядати такі зміни як початок оптимістичних тенденцій в демовідтворювальному територіальному комплексі регіону.

Таблиця 2

Сумарний коефіцієнт народжуваності в субрегіонах Українського Причорномор'я в 1990-2009роках

Область	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Одеська	1,8	1,4	1,1	1,3	1,4	1,4	1,5	1,5
Миколаївська	1,9	1,6	1,1	1,2	1,3	1,4	1,5	1,5
Херсонська	1,9	1,5	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4	1,5
Україна	1,8	1,4	1,1	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4

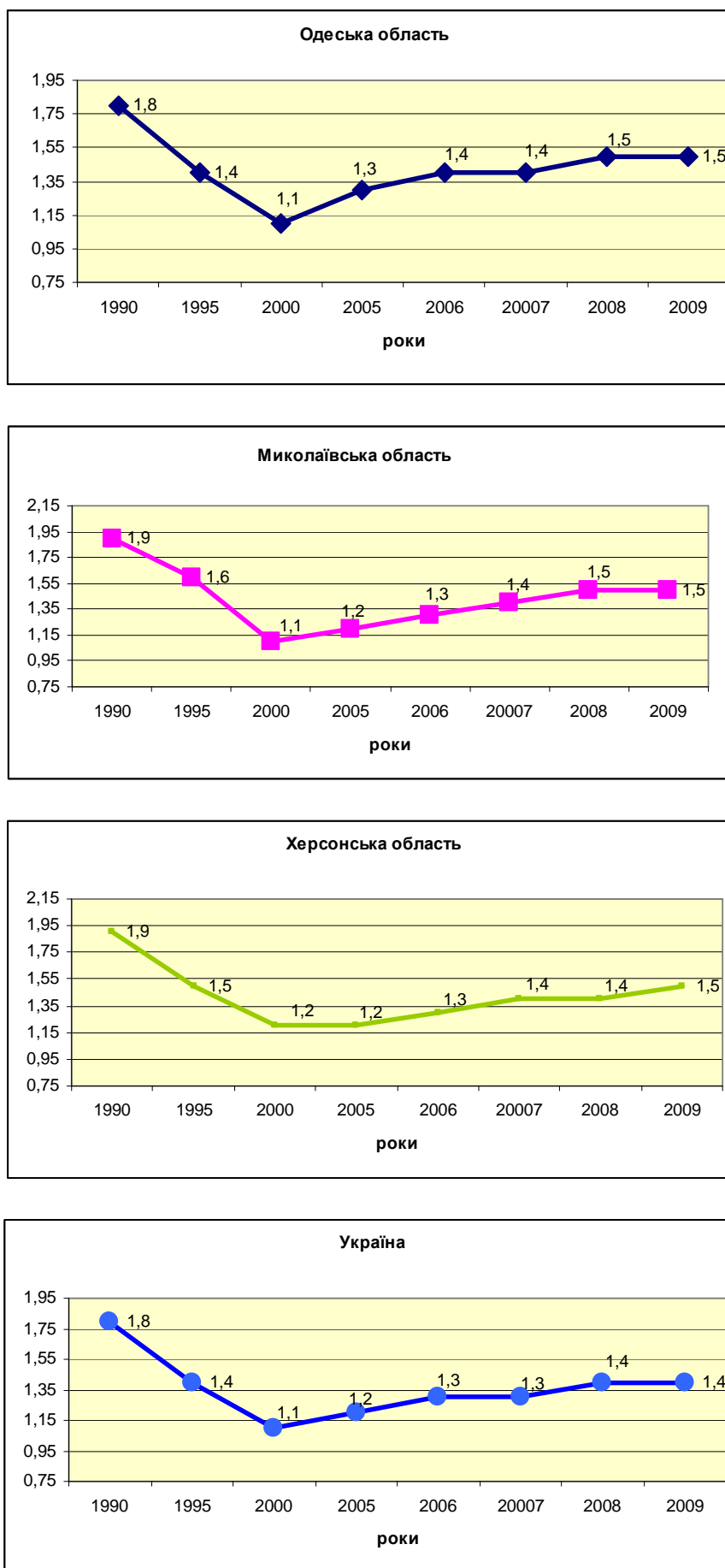

Рис. 3. Сумарний показник народжуваності в субрегіонах Українського Причорномор'я у 1990-2009 роках

Таблиця 3

Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення по субрегіонам УП в 2009р. (на 1000 чол. наявного населення)

Області	Показник народжуваності	Показник смертності	Природний приріст населення
Одеська	12,1	15,0	-2,9
Миколаївська	11,0	15,7	-4,7
Херсонська	11,2	15,4	-4,2
Україна	11,1	15,3	-4,2

Так, в Україні загальна чисельність населення скоротилась з 51,707 млн. чол. в 1989 р. до 45,93 млн. чол. у 2010 р. (на 11,17 %), в Українському Причорномор'ї, відповідно, з 5223,2 тис. чол. до 4687,2 тис. чол. (на 11,1%). За даними поточної офіційної статистики, в нашій країні в останні 5 років чисельність населення скорочувалась щорічно на 156,6 тис. чол.; за розрахунками фахівців-демографів в наступні 5 років – з 2011 до 2015 рр. чисельність населення буде скорочуватись щорічно на 321,8 тис. чол. і в 2015 р. буде становити 44,97 млн. чол. В регіоні Українського Причорномор'я ми спостерігаємо аналогічні процеси. В 2010 р. в Одеській області лише в «молодих міста» (Теплодар, Южне) і в Овідіопільському районі (він розміщений в Приморській

смузі) були зафіксовані позитивні показники природного приросту населення (0,4 - 4,0‰), в Миколаївській області – в м. Южноукраїнськ (4‰); в Херсонській області – в жодному районі чи міському поселенні не спостерігалось таке зрушення в кращу сторону.

Отже, четверта фаза демографічного переходу, яка за теорією повинна завершуватись зближенням коефіцієнтів смертності з коефіцієнтами народжуваності і як наслідок цього – демографічною стабілізацією в суспільстві (як це мало місце в більшості розвинених країн), в Україні в останні 20 років трансформувалась у фазу повсюдного скорочення населення і його суттєвого демографічного постаріння.

Список використаних джерел:

1. Буркінський Б. Інтегральне економіко-екологічне відновлення кризових природно-господарських систем як механізм регіонального природоресурсного відтворення / Б. Буркінський, О. Рубель // *Економіст*, 2010. - № 12. - С. 11-15.
2. *Географія Одещини: природа, населення, господарство* / Під ред. О.Г. Топчієва. – Одеса, Астропринт, 1998. – 88 с.
3. Гладкий О.В. Системно-структурний аналіз компонентної структури промислових агломерацій / О.В. Гладкий // *Економічна і соціальна географія*, 2008. – Вип. 58. – С. 118-127.
4. Симоненко В.К. *Украинское Причерноморье: потенциальные возможности и перспективы развития* / В.К. Симоненко. – К.: Вища школа, 1996. – 342 с.
5. *Статистичний щорічник Миколаївської області за 2009 рік*. – Миколаїв: Облстатвидат., 2010. – 636 с.
6. *Статистичний щорічник Одеської області за 2009 рік*. – Одеса: Астропринт, 2010. – 550 с.
7. *Статистичний щорічник Херсонської області за 2009 рік*. – Херсон: Облстатвидав., 2010. – 638 с.
8. Степанов В. *Качество регионального развития как категориальный императив* / В. Степанов, Н. Шуличенко // *Економіст*, 2011. - № 7. – С. 9-11.
9. Стрельник Е. *Многодетная семья в Украине: дискурсы и противоречия социальной политики* / Е. Стрельник // *Социология: теория, методы, маркетинг*, 2011. - № 1. – С. 151-165.
10. Топчієв О.Г. *Основи суспільної географії* / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
11. Хомра О.У. *Демографічна криза в Україні: теоретичні постулати і реалії* / О.У. Хомра // *Розбудова держави*, 1999. - № 6. – С. 76-84.
12. Яворська В.В. *Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія* / Вікторія Володимирівна Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

УДК 911.3

Катерина Сегіда

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ м. ХАРКОВА ЯК ОСНОВА ЙОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО КАПІТАЛУ

В статті визначено сутність демографічного капіталу. Представлено статеву-вікову структуру населення як основу формування демографічного капіталу. Розглянуто закономірності формування статево-вікової структури населення міста Харкова. Визначено співвідношення розподілу населення за статтю та віком. Розраховано основні демографічні показники, визначено демографічне навантаження та особливості його розподілу за основними групами населення. Проаналізовано статево-вікове співвідношення населення міста, визначено вік балансування. Окреслено коло питань для подальшого вивчення структури населення як основи формування демографічного капіталу міста.

Ключові слова: демографічний капітал, статево-вікова структура населення, вікова структура, статева структура, демографічне навантаження, статево-вікове співвідношення.

Катерина Сегіда. ПОЛОВОЗРАСТНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ Г. ХАРЬКОВА КАК ОСНОВА ЕГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО КАПИТАЛА. В статье определена сущность демографического капитала. Представлено половозрастную структуру населения как основу формирования демографического капитала. Рассмотрены закономерности формирования половозрастной структуры населения города Харькова. Определено соотношение распределения населения по полу и возрасту. Рассчитаны основные демографические показатели, определены демографическая нагрузка и особенности ее распределения по основным группам населения. Проанализировано половое соотношение населения города, определен возраст балансирования. Очерчен круг вопросов для дальнейшего изучения структуры населения как основы формирования демографического капитала города.

Ключевые слова: демографический капитал, половозрастная структура населения, возрастная структура населения, демографическая нагрузка, соотношение полов.

Kateryna Segida. AGE-SEX STRUCTURE OF POPULATION OF KHARKOV AS THE BASIS FOR ITS DEMOGRAPHIC CAPITAL. The article defined the essence of the demographic capital. Age-sex structure of the population as the basis of the demographic capital was represented. Regularities of formation of sex-age structure of the population of the city Kharkiv was considered. The ratio of the population distribution by age and sex was determined. The main demographic indicators, demographic pressure and its distribution characteristics for the main groups of the population were calculated. Sex ratio of the population was analyzed. Age balancing was defined. Range of issues for further research of the population structure as the basis of the demographic capital city was delineated.

Keywords: demographic capital, age-sex structure of population, age structure, demographic pressure, the sex ratio.

Актуальність. Географія міст представляє актуальний напрям сучасних прикладних суспільно-географічних досліджень. Тематичний перелік напрямів та підходів досліджень міст різноманітний; міста розглядаються як складові елементи більших соціально-економічних систем та як окремі складні динамічні системи, цілісні об'єкти дослідження [5]. Харків як один із економічних, наукових, культурних центрів, як одне із найбільших міст України, привертає увагу дослідників різних галузей знань. У сучасних умовах переорієнтації і формування нової національної стратегії, спрямованої на розвиток людського потенціалу, в поєднанні з несприятливими тенденціями відтворення населення України підсилюється актуальність досліджень демографічної складової суспільства на рівні окремих регіонів та територіальних одиниць.

Найважливішою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якого регіону є демографічний фактор як самостійна складова його фундаменту. Зміна ролі людського капіталу, перетворення його з витратного фактора в основний продуктивний і соціальний фактор розвитку, призвело до необхідності формування нової парадигми розвитку, в рамках якої людський капітал зайняв провідне місце в національному багатстві. Відповідно, ключовим цільовим вектором розвитку міста має бути розвиток його людського капіталу, в тому числі підвищення рівня народжуваності та зміцнення сімейного статусу жителів міста Харкова; збільшення

тривалості життя населення міста; регулювання процесів міграції населення; формування стійкої структури населення міста; регулювання ринку праці згідно структурі економіки міста тощо.

Основою демографічного капіталу зазвичай виступає статево-вікова структура населення, яка обумовлює його кількісні характеристики та якісний потенціал. Виходячи із особливостей статево-вікової структури населення, можна робити достатньо обґрунтовані припущення про майбутні тенденції демографічного розвитку. Тому, одним із головних напрямів вивчення населення регіону є аналіз його статево-вікової структури, а також вивчення просторово-часової диференціації з виявленням причин та факторів, що її обумовлюють. Тому, за мету визначено вивчення особливостей, тенденцій та закономірностей сучасної статево-вікової структури населення міста Харкова як основи його демографічного капіталу.

Виклад основного матеріалу. Статево-вікова структура населення формуються під спільним впливом трьох основних факторів: співвідношення чисельності народжених живими хлопчиків і дівчаток (так зване вторинне співвідношення статей); вікової диференціації смертності у чоловіків і жінок; статево-вікового складу мігрантів. Оскільки перший фактор є фундаментальною біологічною константою, то вирішальна роль у формуванні та зміні статево-вікового складу (структури) населення регіону належить віковій диференціації смертності та статево-віковим відмінностям в інтенсивності міграції, що, в свою чергу, залежить від дії

соціальних, економічних, екологічних умов життя населення [2]. Сучасна статево-вікова структура населення м. Харкова (рис. 1) та особливості демографічних процесів сформувалися під впливом багатьох історичних і соціально-економічних змін у

суспільстві й тому через них простежується як минуле, так і демографічне майбутнє; таких, що є характерними для населення міста, області та в цілому держави.

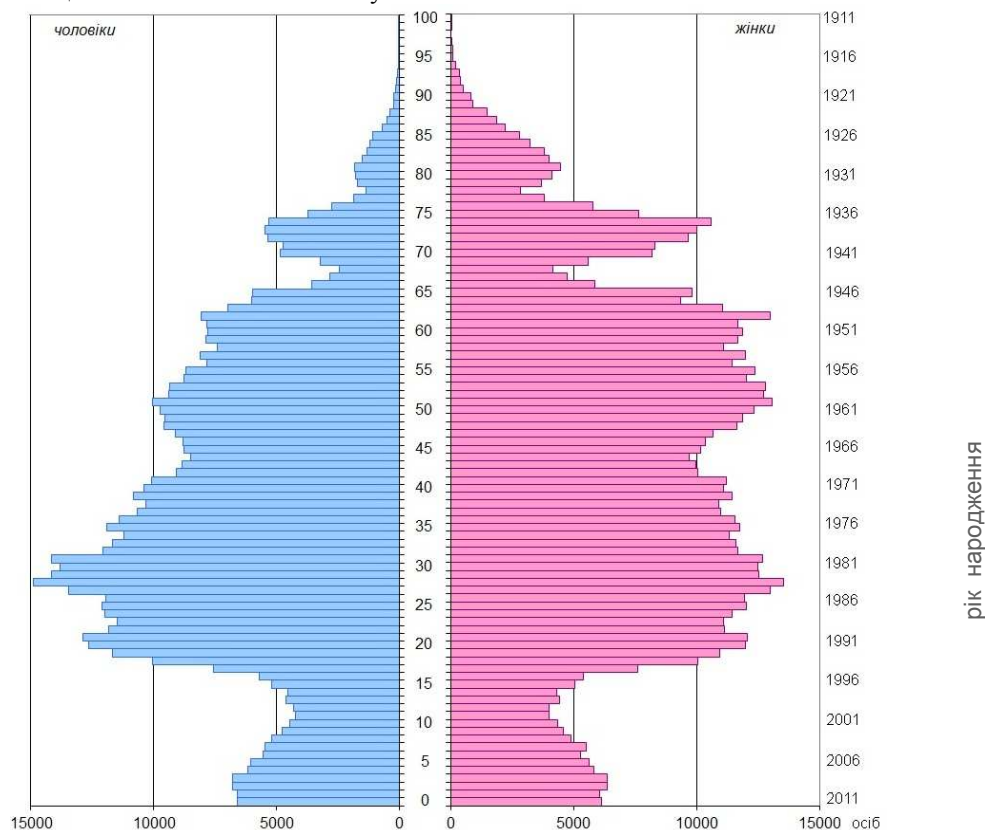

Рис. 1. Статево-вікова структура населення м. Харків на 01.01.2012 року (побудовано автором за даними [3])

За допомогою піраміди можна простежити періоди спаду та підвищення народжуваності, які проявляють себе на віковій структурі у вигляді звужених і розширених частин: вікові групи 75-79 років – наслідок голодомору 1933 року: висока смертність немовлят та зниження рівня народжуваності; після голоду, в другій половині 1930-х років відбулося компенсаційне зростання народжуваності внаслідок реалізації народжень, підсилене постановою про заборону абортів, внаслідок чого простежується розширення в когортах населення у віці 65-70 років. Надалі спостерігається скорочення когорт 1942–45 рр. народжень, з подальшим розширенням, що є наслідком підвищення народжуваності в мирний час, реалізації відкладених народжень та чисельної дітородної когорти населення. Зниження народжуваності в наступні роки і входження до найбільш активного дітородного віку малочисельних поколінь, народжених у роки війни, сформувало в 1965–70 рр. заглиблення на піраміді. Розширення діаграми в місці, що відповідає когортам 1970–76 рр. народження; найбільші за чисельністю вікові групи припадають на 1983–86 рр. народження, що пов'язане з чисельною когортою дітородного населення, народженого в післявоєнні роки, в сукупності із впровадження стимулюючої демографічної політики [4]. Скорочення чисельності

поколінь 1990-х років народження пов'язане зі зменшенням інтенсивності дітородження, з переважно менш численним (ніж попередні) поколінням дітородного населення, з непередбачувальними змінам в політичному та економічному житті країни.

Найменш численні когорти народжених простежуються наприкінці ХХ – початку ХХІ століть (5-15 років), чому сприяло ряд чинників: в умовах економічної, соціальної, політичної нестабільності. Чисельна когорта народжених у 1970 років, яка увійшла у дітородний вік, була вимушена відкласти народження; на підтвердження цього факту також свідчить підвищення рівня народжуваності і, відповідно, розширення на піраміді, починаючи із 2004 року, що в певній мірі є наслідком зростання народжуваності серед жінок у віці 33–37 років порівняно з більшістю інших вікових груп у 2005–2010 рр. Як відомо, саме ці покоління почали переходити на західну модель більш пізнього народження дітей. Тому розширення найнижчої частини піраміди можливо відповідає як дітям поколінь 1970-х, так і дітям поколінь 1980-х років, які формують найбільш активну дітородну когорту населення. Ймовірно, в разі поліпшення рівня життя населення в найближчі роки саме ці когорти можуть дати значний приріст інтенсивності діто-

народження, а реалізація їх репродуктивних настанов буде більш повною, ніж попередніх поколінь [4].

Контур статево-вікової піраміди населення м. Харкова (рис. 1) відповідає регресивній віковій структурі населення, що характеризується значною перевагою питомої ваги батьків над питомою вагою дітей, що зумовлює скорочення чисельності населення. Цей висновок підтверджується тим, що у 2011 р. у Харкові питома вага дітей (0-14 років) становила 11,3 % (12,4 % по області в цілому; в тому числі – у міських поселеннях – 12,1 %, у сільській місцевості – 13,6 %), а прабабків (50 років і старші) – 35,2 % (37 % по області в цілому, в тому числі – у міських поселеннях – 36 %, у сільській місцевості – 39 %). Отже, можна зробити висновок про те, що ступінь регресивності вікової структури населення

міста Харкова значно нижче, ніж по області в цілому [3, 4].

Для виявлення закономірностей розподілу населення за статтю і віком доцільно використовувати полігон частот (при цьому по осі *X* вказують середини вікових інтервалів або номери груп, а по осі *Y* – кількість або питому вагу чоловіків і жінок у кожній віковій групі) [1, 2]. Побудований полігон частот для населення м. Харкова (рис. 2) свідчать про наявність помітних відмінностей закономірностей статево-вікового розподілу. Так, для населення міста Харкова характерні три чітко виражені «піки», які відповідають віковим інтервалам 25-29, 50-54, 70-74 років, що зумовлюється явищами компенсації й амортизації, а вік балансування припадає на інтервал 35-40 років, після цього має місце значне переважання чисельності жінок у всіх вікових групах.

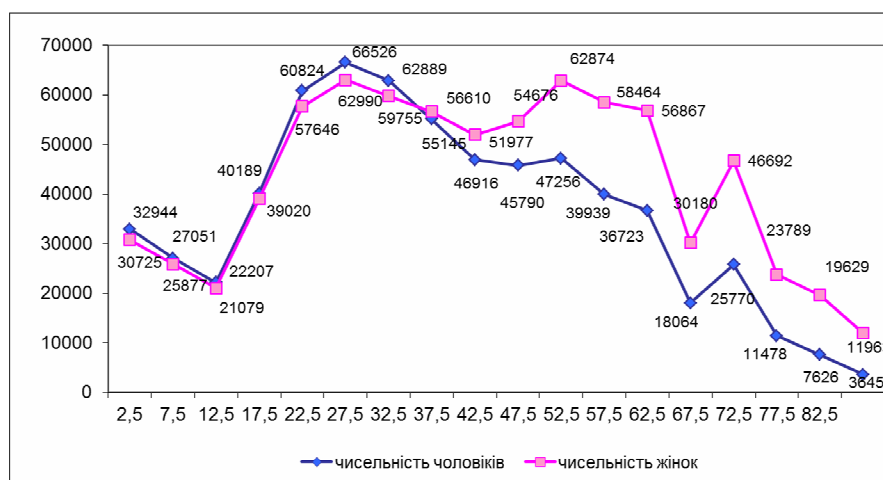

Рис. 2. Полігон розподілу населення м. Харків за статтю та віком на 01.01.2012 року (побудовано автором за даними [3])

Для співвідношення населення різного віку застосовуються показники демографічного навантаження, аналіз яких для населення м. Харкова (табл. 1) свідчить про наявність значної варіації їх значень, зумовленої суттєвими відмінностями статево-вікової структури чоловічого та жіночого населення. Зокрема, найвищий загальний коефіцієнт демографічного навантаження притаманний жіночому населенню (1014 ‰), а найнижчий – чоловічому населенню (721 ‰); відповідні значення коефіцієнта демографічного навантаження дітьми – 211 ‰ для чоловіків та 203 ‰ для жінок, граничні значення коефіцієнта демографічного навантаження прабабками становлять 811 ‰ для жінок та 504 ‰ для чоловіків, а демографічного навантаження старими (прабабками – дітей) – відповідно 3997 ‰ для міських жінок та 2317 ‰ для чоловіків.

Аналогічна ситуація має місце для коефіцієнтів демографічного навантаження населення працездатного віку: максимального значення загальний коефіцієнт та коефіцієнти навантаження населенням післяпрацездатного віку набувають у жінок, а коефіцієнт навантаження населенням допрацездатного віку – у чоловіків. Оцінюючи варіації названих коефіцієнтів зазначимо, що надзвичайно високою варіа-

цією характеризуються коефіцієнти навантаження прабабками та населенням післяпрацездатного віку, невисокою – коефіцієнт навантаження дітьми та населенням допрацездатного віку, що є наслідком сучасної статево-вікової структури населення.

Співвідношення за статтю є одним з видів так званих структурних демографічних коефіцієнтів, які вимірюють співвідношення різних частин населення. Статева структура населення залежить від співвідношення чисельності хлопчиків і дівчаток серед тих, що народилися; диференціальної смертності, тобто від відмінностей смертності чоловіків і жінок в різних вікових групах; статевих (гендерних) відмінностей в інтенсивності міграції. Статеве співвідношення населення міста Харкова складає 844 чоловіка на 1000 жінок; показник статевого співвідношення дає можливість визначити так званий вік балансування, в якому чисельність чоловіків і жінок зрівнюється, а після цього віку формується стійке переважання жінок. Зазначимо, що у статево-віковій структурі населення області, в статевій структурі переважають жінки (54,2 %), за рахунок когорт населення старше 40 років, бо саме в цих вікових групах чоловіча смертність значно переважає жіночу. У місті Харкові вік балансування на 1 січня 2012 р. становив 37 років

[3], тобто, статеве співвідношення не оптимальне і переваження чисельності жіночого населення спо-

стерігається в дітородному віці, що негативно впливає на демографічне відтворення.

Таблиця 1

Коефіцієнти демографічного навантаження у м. Харкові на 01.01.2012 р., проміле (обчислено за даними [3])

Показник		Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Загальний коефіцієнт демографічного навантаження	$k_{заг} = \frac{S_{0-14} + S_{50+}}{S_{15-49}} \times 1000$	868	721	1014
Коефіцієнт демографічного навантаження «дітьми»	$k_d = \frac{S_{0-14}}{S_{15-49}} \times 1000$	210	217	203
Коефіцієнт демографічного навантаження «прабатьками»	$k_n = \frac{S_{50+}}{S_{15-49}} \times 1000$	658	504	811
Коефіцієнт демографічного навантаження покоління «батьків» «старими»	$k_c = \frac{S_{65+}}{S_{15-49}} \times 1000$	261	176	346
Коефіцієнт демографічного навантаження покоління «дітей» «прабатьками»	$k_{n/d} = \frac{S_{50+}}{S_{0-14}} \times 1000$	3133	2317	3997
Загальний коефіцієнт демографічного навантаження населення працездатного віку	$k_{n.заг} = \frac{S_{on} + S_{mn}}{S_n} \times 1000$	561	399	730
Коефіцієнт демографічного навантаження населенням допрацездатного віку	$k_{n.on} = \frac{S_{on}}{S_n} \times 1000$	175	177	174
Коефіцієнт демографічного навантаження населенням післяпрацездатного віку	$k_{n.mn} = \frac{S_{mn}}{S_n} \times 1000$	385	222	556

Однією з головних демографічних проблем, які притаманні розвиненим країнам світу, в т. ч. й Україні, є старіння населення, котре проявляється через зростання частки населення похилого віку. Цей процес зумовлений як скороченням народжуваності, так і зростанням тривалості життя населення. Для оцінки рівня старіння населення використовують коефіцієнти старіння, які розраховують зіставленням кількості старих (65 і старші) з чисельністю населення [1]. У місті Харкові коефіцієнт старіння населення на 1 січня 2012 р. становив: для населення загалом – 14 % (для чоловіків – 10 %, для жінок – 17 %). Таким чином, міське населення характеризується початком демографічного старіння (інтервал шкали 10 %), а чоловіки ще належать до молодого населення [1, 4].

Висновки. Проведене дослідження дає під-

стави зробити висновки про те, що населенню м. Харкова притаманний регресивний тип відтворення. Отже, як бачимо, статеві-віковий склад населення є досить складною категорією, тому що на нього впливає численна кількість факторів, причому деякі з них дуже віддалені у часі. Можна сказати, що на сучасну статеві-вікову структуру населення міста Харкова впливають всі процеси, що відбувались протягом останніх ста років на території держави. Статеві-вікова структура є своєрідним віддзеркаленням всіх демографічних, соціальних, економічних і політичних процесів, що протікали раніше та мають місце сьогодні. Подальші дослідження доцільно спрямувати на оцінку впливу статеві-вікового складу і структури населення на демографічні процеси та формування демографічного капіталу, а також на його прогнозування.

Список використаних джерел:

1. Демографія и статистика населения: учебник для вузов / Коллект. автор Елисеєва И.И., Васильева Э.К., Клупт М.А., Никифоров О.Н. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 687 с.
2. Куставська О.В. Комплексний статистичний аналіз закономірностей розподілу населення за статтю та віком (на прикладі Тернопільської області) / Куставська О.В. – Регіональна економіка – 2007. – с.135-145 (Препринт / Регіональна економіка; 2007-1(43)).
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
4. Сегіда К.Ю. Статеві-вікова структура населення Харківського регіону: закономірності формування та особливості розвитку / К.Ю. Сегіда // Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія». – Випуск № 956. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 164 – 172.
5. Топчій О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. Спеціальностей вищих навч. закладів. – Одеса: Астропринт, 2005. – 544 с.

УДК [911.3:33] (477) – 057.875

Наталія Горожанкіна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто визначення поняття «інтелектуальна міграція» з позицій окремих дослідників; простежено географічну структуру залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів; виділено основні причини та наслідки еміграції українців до інших країн; встановлено залежність умов працевлаштування від освітнього рівня мігрантів; висвітлено місце України серед інших країн світу у рейтингу привабливості талановитих людей; охарактеризовано чотири хвилі еміграції в українському суспільстві.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, освітній рівень мігрантів, рейтинг привабливості талановитих людей, хвилі еміграції.

Наталія Горожанкіна. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ. Рассмотрено определение понятия «интеллектуальная миграция» с позиций отдельных исследователей; прослежена географическая структура зависимости миграционных перемещений от образовательного уровня мигрантов; выделены основные причины и последствия эмиграции украинцев в другие страны; установлена зависимость условий трудоустройства от образовательного уровня мигрантов; рассмотрено место Украины среди других стран мира в рейтинге привлекательности талантливых людей; охарактеризованы четыре волны эмиграции в украинском обществе.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, образовательный уровень мигрантов, рейтинг привлекательности талантливых людей, волны эмиграции.

Nataliya Gorozhankina. SOCIO-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INTELLECTUAL MIGRATION. The definition of the term «intellectual migration» from the standpoint of different researchers is considered; the geographical structure based on the migratory movements of the educational level of migrants is traced; the main causes and consequences of emigration of Ukrainians to other countries are highlighted; employment relationship of the educational level of workers is set; Ukraine's place among other countries in the ranking of the attractiveness of talented people is considered; four waves of emigration in the Ukrainian society are characterized.

Keywords: intellectual migration, the education level of migrants, rating the attractiveness of talented people, the waves of emigration.

Постановка проблеми. Останнім часом одним із розповсюджених видів міжнародної міграції є інтелектуальна, учасниками якої є професіонали з високим рівнем підготовки, наявністю відповідної освіти, кваліфікації і практичного досвіду роботи. Виїзд з країни великої кількості мобільних, освічених, кваліфікованих людей, особливо молоді, послабляє інтелектуальний та економічний потенціал держави, що несе негативні наслідки для національного ринку праці.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методичні основи дослідження й вивчення досвіду регулювання міграційних процесів в Україні та світі висвітлювались у працях С.Й. Вовканича, І.Ф. Гнибіденка, О.А. Грішнєвої, В.О. Джамана, Ж.А. Зайончковської, С.О. Западнюк, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, Л.С. Ноджак, О.І. Піскуна, О.В. Позняка, І.М. Прибиткової, О.Г. Пуригіної та інших науковців.

Метою даної роботи є висвітлення визначення поняття «інтелектуальна міграція» з позицій окремих дослідників; встановлення географічної структури залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів; виділення основних причин та наслідків еміграції українців до інших країн світу; простеження умов працевлаштування від освітнього рівня мігрантів; визначення місця України серед інших країн світу у рейтингу привабливості талановитих людей.

Виклад основного матеріалу. При оцінці цього міграційного процесу можна відзначити, що країнам, з яких походить витік фахівців, наноситься

вельми значний економічний, культурний, а інколи і політичний збиток, і навпаки, країни, що приймають і забезпечують фахівців (емігрантів), одержують величезний і дешевий інтелектуальний капітал. Цей термін визначається енциклопедією Британніка [1] як «міграція освітніх або професійних кадрів з однієї країни, сектора економіки або області в іншу, для одержання кращої оплати праці або умов життя».

Є.Д. Ромченко [5] звертає увагу на кілька видів процесу міграції високо-кваліфікованих фахівців: 1) «зовнішня», тобто переїзд «з однієї країни до іншої»: від'їзд висококваліфікованих фахівців до іншої країни з метою постійного мешкання та роботи або для тимчасового мешкання у зв'язку із роботою за контрактом; 2) «внутрішня», або перехід «з одного сектора економіки або області до іншого»; 3) «аутсорсинг» або «робота за замовленням»: наймання науковців іноземними фірмами на території даної країни, коли фахівець не покидає ні країни, ні науки, але фактично працює на користь науки країни-замовника, тобто власником розробок є замовник, а вчений залишає за собою лише авторство без жодних майнових прав.

А.П. Гайдуцький зазначає, що досить високий освітній рівень мігрантів є одним із чинників того, що українці можуть мати пристойний заробіток за кордоном [2, с. 127]. Також автор наводить думку італійського дослідника Д. Беретта, який стверджує, що українські мігранти є дуже освіченими, понад 30% з них мають диплом магістра, а близько половини – диплом бакалавра [2, с. 128].

О.В. Позняк (Інститут демографії і соціальних досліджень НАНУ) вважає, що найчастіше мігрантами стають люди з професійно-технічною та повною

середньою освітою. Особи з низьким рівнем освіти через відсутність кваліфікації мають низькі можливості працевлаштування за кордоном [4].

Опитування трудових мігрантів фахівцями European Training Fund (ETF) підтвердили, що майже третина з них має вищу освіту, понад 50 % – повну середню або спеціальну середню (рис 1). Майже 15% мігрантів мають професійну технічну освіту. Дослідження підтвердили, що мігранти з вищою освітою

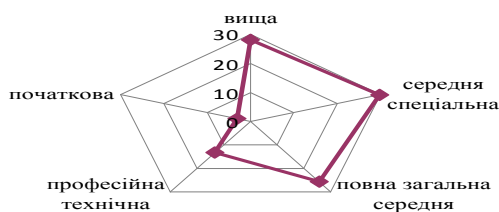

Рис. 1. Освітній рівень українських трудових мігрантів, % респондентів (складено автором за матеріалами [7])

Подібна ситуація підтверджується при опитуваннях українських трудових мігрантів в Росії (рис. 3). Тільки 10 % наших співвітчизників, які там працюють, мають вищу освіту.

Основна маса заробітчан – це люди з середньою спеціальною (53 %) і повною середньою освітою (35 %), лише близько 2% становлять мігранти з освітнім рівнем нижче середнього. Ці опитування в певній мірі підтверджують, що українські мігранти, які працюють в Росії, заробляють менше їх колег, що працюють у країнах ЄС. Дослідження свідчать, що освітній рівень також впливає на сферу і якість працевлаштування мігрантів (рис. 4). Чим вищим є їх рівень освіти, тим більш оплачуване їх місце працевлаштування. Опитування українських мігрантів показали, що серед тих, хто має вищу освіту, майже 5 % є менеджерами високого рівня (управлінцями), понад 50 % працюють за фахом і є кваліфікованими робітниками. Різноморочих серед цієї групи респондентів вдвічі менше, ніж у групі з низьким рівнем освіти [2, с. 129].

Серед основних причин, що спонукають наших співвітчизників емігрувати до інших країн, можна виділити наступні: низький життєвий рівень і заробітна плата; бажання отримати більш вигідні матеріальні умови при працевлаштуванні за кордо-

мають змогу їхати в більш розвинені країни і більше заробляти (рис. 2). Так, з високим освітнім рівнем в Північну Америку направляється більше половини мігрантів. В Європейський Союз (ЄС) таких їде більше 30 %. Основна кількість мігрантів приходить на осіб з середнім і низьким рівнем освіти, які намагаються потрапити у східні країни, ЄС або Росію чи інші регіони світу (Близький Схід, Центральну Азію, Північну Африку) [2, с. 128].

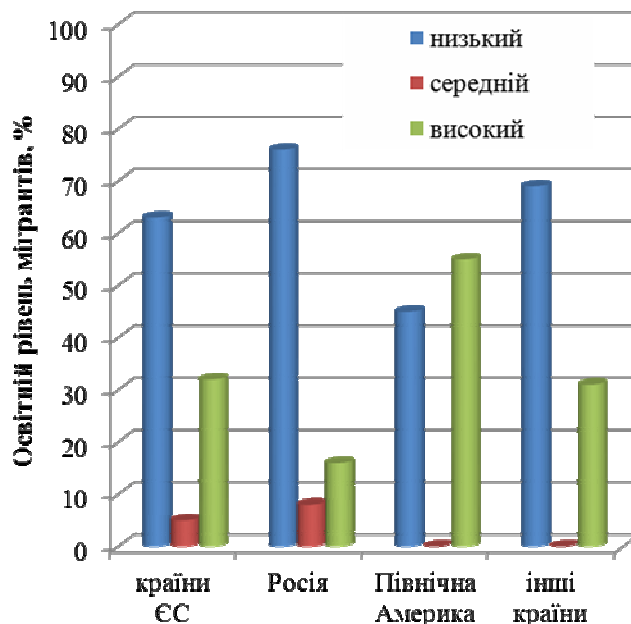

Рис. 2. Географічна структура залежності міграційних переміщень від освітнього рівня мігрантів, % респондентів (складено автором за матеріалами [7])

ном; застаріла технічна база для перспективних напрямів науки; відсутність фінансової підтримки з боку держави при впровадженні у виробництво новітніх розробок; низький рівень захисту авторських прав.

Також О.В. Тимошенко зазначає, що такий чинник, як демотивованість студентів, позбавляє натхнення до роботи й викладачів, що, в свою чергу, призводить до відтоку висококваліфікованих кадрів як в інші галузі, так і за кордон [6].

Міграційні процеси за кордон мають досить глибокі наслідки для України, як позитивні (підвищення кваліфікації іммігрантів, які повернулись на батьківщину, послаблення проблеми безробіття, валютні перекази своїм сім'ям), так і негативні (втрата висококваліфікованої робочої сили, перш за все наукових кадрів, додаткові витрати з бюджету країни на підготовку нових спеціалістів, передумови до спаду темпів економічного зростання).

Дослідники В.М. Московкін, С.В. Мацарська стверджують, що при аналізі проблеми «відтоку умів» сформувались дві концепції. Перша з них інтернаціональна (космополітична), представники якої вважають, що наука є надбанням усього людства і що вчений вільний вибирати собі місце проживання й роботи в будь-якому місці земної кулі, а представ-

ники другої концепції – національної (патріотичної) різко засуджують еміграцію вчених зі своїх країн і вважають, що вона приносить величезний збиток цим країнам, даючи одночасно більші переваги країнам-реципієнтам [3].

За даними «Звіту по глобальній конкурентоспроможності» (The Global Competitiveness Report) за 2009-2010 рр., підготовленого експертами Всесвітнього Економічного Форуму (World Economic Forum) [9], встановлено, що Україна посідає 99 місце

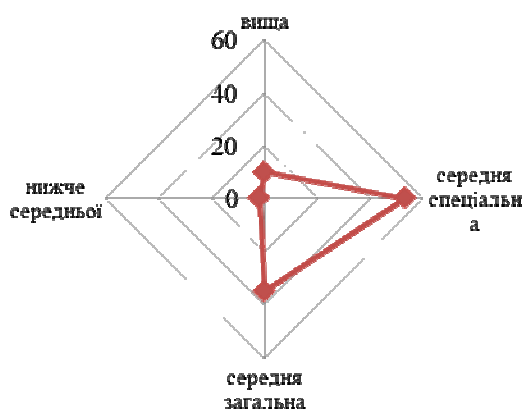

Рис. 3. Освітній рівень українських трудових мігрантів в Росії, % (складено автором за матеріалами [7])

(рис. 5) із 133 країн світу за рівнем привабливості талановитих людей (експертні оцінки варіюються у діапазоні від 1 – краще розвивати свої здібності в інших країнах до 7 – є багато можливостей для талановитих людей в межах своєї країни). Перші місця зайняли США та Катар, отримавши по шість балів. Україна, з показником привабливості 2,8, знаходиться в одному експертному ряді з такими країнами світу, як Бенін, Гана, Ефіопія, Замбія, Італія, Лівія, Малаві, Танзанія, Хорватія.

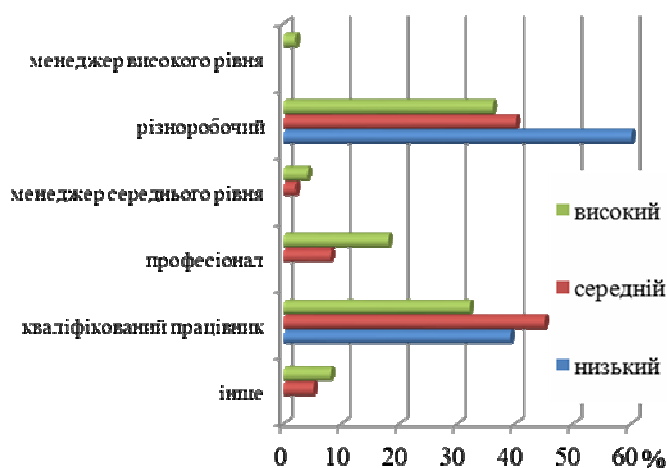

Рис. 4. Залежність працевлаштування від освітнього рівня мігрантів, % респондентів (розраховано автором за матеріалами [2])

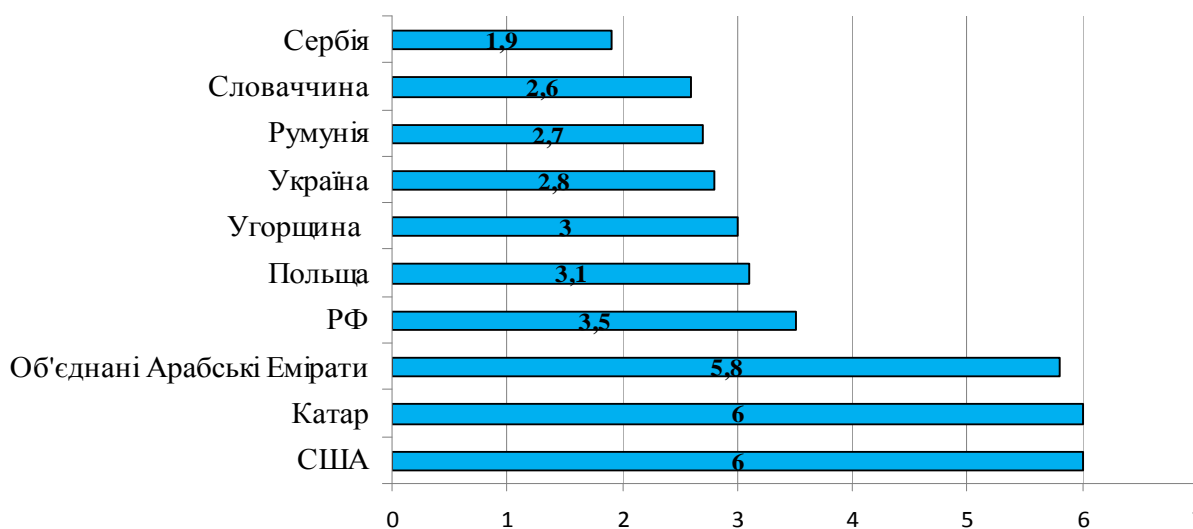

Рис. 5. Рівень привабливості талановитих людей (складено автором за даними експертів Всесвітнього Економічного Форуму [8])

Підсумуючи сказане, можна зробити висновок, що населення України не вважає свою країну привабливою для реалізації трудових планів та намагається поїхати до інших розвинених держав з метою втілення своїх ідей.

У доповіді омбудсмена України [7] зазначено, що еміграція вчених з України відбувалася у три етапи: 1) 1988-1991 рр. – до емігрантів відносили «дисидентів» і молодих вчених, яким були надані стипендії для навчання або виконання науково-

дослідних програм; 2) 1991-1993 рр. – поява незалежної науково-технічної області, що збіглося з економічною кризою, коли фінансування науки і її престижу скоротилося, і більш привабливим напрямком діяльності була ринкова економіка. На даному етапі відбувся найбільший внутрішній і зовнішній вплив учених (наприклад, у 1992 р. українське наукове співтовариство втратило одну шосту частину своїх членів); 3) 1994-1999 рр. – нова хвиля еміграції, викликана поглибленням економічної кризи і застоєм трансформаційних процесів у науці.

На нашу думку, починаючи з 2000 р., в українському суспільстві відбувається четвертий етап еміграції висококваліфікованих спеціалістів, який супроводжується старінням наявного професорсько-викладацького складу, призупиненням процесу цивілізованої спадкоємності в академічному середовищі, зниженням якості освітніх послуг. Можна констатувати, що коріння масштабної міграції висококваліфікованих кадрів з України прийнято шукати в економічній кризі 1990-х рр. після розпаду СРСР, коли держава значно скоротила підтримку наукової діяль-

ності.

Причому багато українських вчених, які покинули країну після розпаду СРСР, займали провідні позиції у складі наукового співтовариства. Як правило, за кордон виїжджали найбільш обдаровані фахівці, які були лідерами пріоритетних дослідницьких напрямів. Прикрим залишається той факт, що загальний показник висококваліфікованих емігрантів за кордоном до цих пір не піддається підрахунку. Статистичні дані відображають чисельність тих фахівців, які офіційно та легально виїжджають в закордонні країни на постійне місце проживання.

Висновки. В сучасних економічних умовах виявляється необхідним регулювання параметрів відтоку робочої сили за кордон – як кількісних, так і якісних. Це вимагає створення на базі служб зайнятості гнучкої системи обліку інформації, яка б оперативно реагувала в макроекономічному плані на зміни кон'юнктури ринку праці, створення додаткових робочих місць, підвищення оплати і охорони праці, соціальне забезпечення безробітних тощо.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія Британніка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britannica.com>
2. Міграційний капітал в Україні / А.П. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інфосистем», 2009. – 244 с.
3. Московкин В. К оценке выгод и потерь от процесса «утечки умов» для стран-реципиентов и доноров / В. Московкин, С. Мацарская // Новий Колегіум. – Харків, 2001. – № 1-2. – С. 23-25.
4. Позняк О.В. Міграція населення як чинник соціально-демографічного та економічного розвитку / Олексій Володимирович Позняк // Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Київ, 16 жовтня 2007 р.) / [за заг. ред. О.С. Власюка]. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 10-21.
5. Ромченко Е.Д. Процесс утечки умов в сопоставлении с индивидуальными ценностями и потребностями [Електронний ресурс] / Е.Д. Ромченко // Ломоносовские чтения, 2003. – Режим доступу: <http://lib.socio.msu.ru>
6. Тимошенко О.В. Фінансові аспекти конкурентоспроможності вищої освіти в Україні / О.В. Тимошенко, В.А. Федорова. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – 392 с.
7. Global problem of migration of highly skilled labor and the brain drain from Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/S_Report1/gl1_3.htm
8. Population in Europe: results [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
9. The Global Competitiveness Report 2009-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/19345852/The-Global-Competitiveness-Report-20092010>

УДК 911.3

Костянтин Мезенцев, Євген Яковенко

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано динаміку міграційних процесів у Сумській області в розрізі адміністративних районів за період 2005-2010 роки. Виявлено особливості динаміки сальдо міграції в регіоні (абсолютних значень та у розрахунку на 1000 жителів). Проведено порівняльний аналіз середньорічних значень сальдо міграції в розрізі районів. Виявлено відмінності в інтенсивності міграції в межах регіону. Побудовано картосхеми, що відображають особливості внутрішньорегіональної, міжрегіональної та міждержавної міграції в Сумській області.

Ключові слова: міграція населення, міграційні процеси, сальдо міграції, інтенсивність міграції, внутрішньорегіональна міграція, міжрегіональна міграція, міждержавна міграція.

Константин Мезенцев, Евгений Яковенко. ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. Проанализирована динамика миграционных процессов в Сумской области в разрезе административных районов за период 2005-2010 годы. Выявлены особенности динамики сальдо миграции в регионе (абсолютных значений и в расчете на 1000 жителей). Проведен сравнительный анализ среднегодовых значений сальдо миграции в разрезе районов. Выявлены различия в интенсивности миграции в регионе. Построены картосхемы, которые отображают особенности внутрирегиональной, межрегиональной и межгосударственной миграции в Сумской области.

Ключевые слова: миграция населения, миграционные процессы, сальдо миграции, интенсивность миграции, внутрирегиональная миграция, межрегиональная миграция, межгосударственная миграция.

Kostyantyn Mezentsev, Yevgen Yakovenko. PECULIARITIES OF THE DYNAMICS OF MIGRATION PROCESSES IN SUMY REGION. The dynamics of migration processes in Sumy region by administrative districts for the period 2005-2010 is analysed. The peculiarities of the dynamics of the net migration in the region (absolute values and per 1000 inhabitants) are revealed. Comparative analysis of the average annual values of the net migration at district level is carried out. The differences in the intensity of migration in the region are revealed. Maps that display main characteristics of intraregional, interregional and interstate migration in the Sumy region are built.

Keywords: migration, migration processes, net migration, intensity of migration, intraregional migration, interregional migration, interstate migration.

Постановка проблеми. Увага, яку приділено питанням міграцій в рамках адміністративної реформи в Україні, свідчить про актуальність даної теми. Так, у грудні 2010 року нарешті було створено окремий управлінський орган – Державну міграційну службу України, у травні 2011 року затверджено Концепцію державної міграційної політики, у червні 2011 року – План заходів щодо інтеграції мігрантів до українського суспільства на 2011-2015 роки, у липні 2011 року ухвалено новий Закон України „Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”. Це важливі кроки загальнодержавного значення. Водночас міграційні процеси в Україні мають суттєві регіональні відмінності. Це вимагає проведення суспільно-географічних досліджень, спрямованих на виявлення міграційних патернів окремих регіонів. Особливий інтерес становить Сумська область, міграційні процеси в якій зумовлені як особливостями соціально-економічного розвитку, так і прикордонним географічним положенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міграційні процеси – традиційний об’єкт географічних досліджень, оскільки мають яскраво виражений просторовий характер. Здавна міграції вивчалися географією населення, а згодом – й поведінковою (біхевіористичною) географією, де акцент робиться на просторових відмінах у прийнятті рішень щодо міграцій, вивченні міграційної поведінки різних категорій населення тощо. Проте внаслідок пасивності вітчизняних географів поступово основні центри дослідження міграцій в Україні зосередились в економічних та соціологічних інститутах НАН України, зокрема, Інституті демографії та соціальних

досліджень імені М. В. Птухи (Е. Лібанова, О. Макарова, О. Позняк та ін.), Інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан та ін.), Інституті регіональних досліджень (У. Садова та ін.), Інституті соціології (І. Прибиткова та ін.), а також Національному інституті стратегічних досліджень (О. Малиновська). Географи залишилися фактично на „узбіччі” міграційних досліджень, хоча зарубіжний досвід свідчить про вагомий дослідницький потенціал суспільної географії щодо вивчення міграцій.

За останні п’ять років в Україні захищено лише три дисертації на здобуття кандидата географічних наук, що безпосередньо присвячені вивченню міграційних процесів в Україні (С. Западнюк, 2009) чи в окремих регіонах – Харківській (М. Височин, 2007) та Волинській (С. Пугач, 2011) областях. В низці робіт міграції розглядаються як окрема складова чи фактор розвитку інших об’єктів, зокрема демографічної ситуації, ринку праці. Водночас за цей же час економістами та соціологами за підтримки різноманітних фондів було реалізовано десятки проєктів з вивчення міграцій та опубліковано низку монографій, які в тому числі торкаються виключно географічних питань. В цілому вони охоплюють три блоки тем – зовнішні трудові міграції, міграційна політика, а також питання біженців та шукачів притулку.

При цьому комплексних досліджень міграційних процесів у регіонах України в розрізі низових адміністративних одиниць залишається вкрай недостатньо. Зокрема, це стосується й Сумської області. Тому **метою даної статті** є спроба проаналізувати динаміку міграційних процесів у Сумській області в розрізі адміністративних районів за період 2005-2010 роки.

Виклад основного матеріалу. Методичні зауваження. Аналіз динаміки міграційної ситуації в Сумській області здійснено за даними статистичних щорічників регіону за період 2005-2010 років у розрізі адміністративних районів. Оскільки у статистичних щорічниках наводяться дані за адміністративними районами та містами обласного підпорядкування окремо, а щодо районів, районні центри яких не є обласними – разом, то з метою усунення цих невідповідностей всі дані було агреговано в розрізі базових районів (без виокремлення міст обласного підпорядкування та їх „відривання” від довколишньої території, що перебуває під їх безпосереднім впливом).

Дослідження включає три складові:

- аналіз динаміки сальдо міграції (абсолютних значень та у розрахунку на 1000 жителів) в регіоні;
- порівняльний аналіз середньорічних значень сальдо міграції в розрізі районів;
- внутрішньорегіональний аналіз інтенсивності міграції.

Для оцінки інтенсивності міграції обраховано коефіцієнт міграційного обороту (індекс рухливості):

$$WOM_t = \frac{I_t + E_t}{L_t} C_t$$

де WOM_t – коефіцієнт міграційного обороту, I_t – кількість прибулих (іммігрантів), E_t – кількість вибулих протягом року (емігрантів), L_t – середньорічна чисельність населення в році t , C_t – константа (зазвичай прирівнюється до 100).

Якщо даний коефіцієнт відображає інтенсивність просторових змін у регіоні, то сальдо міграції – результати цих змін.

Динаміка сальдо міграції. Значення загального сальдо міграції та міграції в межах України протягом 2005-2010 років залишається від’ємним, але його величина за цей період скоротилася більше ніж удвічі. Сальдо міждержавної міграції має позитивну тенденцію зміни: –116 осіб (–0,1 на 1000 жителів) у 2005 році та +158 осіб (+0,1) у 2010 р (таблиця 1). Тобто в області зупинився міждержавний відтік населення.

Таблиця 1

Основні напрями міграції населення у 2005 та 2010 роках

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Сальдо міграції	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
	<i>абсолютні значення (осіб)</i>					
Усі напрямки міграції	20730	21385	23450	22372	–2720	–987
У межах України	20134	20906	22738	22051	–2604	–987
внутрішньорегіональна	14517	14891	14517	14891		
міжрегіональна	5617	6015	8221	7160	–2604	–1145
Міждержавна міграція	596	479	712	321	–116	+158
	<i>у розрахунку на 1000 наявного населення</i>					
Усі напрямки міграції	16,8	18,3	19,0	19,2	–2,2	–0,9
У межах України	16,3	17,9	18,4	18,9	–2,1	–1,0
внутрішньорегіональна	11,8	12,8	11,8	12,8		
міжрегіональна	4,5	5,2	6,6	6,1	–2,1	–0,9
Міждержавна міграція	0,5	0,4	0,6	0,3	–0,1	+0,1

В 11 районах області значення сальдо внутрішньорегіональної міграції має позитивні значення, в 7 районах – негативні. Найвищі позитивні значення спостерігаються у Середино-Будському, Ямпільському та Краснопільському районах. Найбільший відтік населення в межах регіону спостерігається в Буринському, Липоводолинському районах (економічно відсталі райони області) та Роменському районі (внаслідок згортання промислового виробництва, зменшення інтенсивності ведення сільського господарства).

Загалом внутрішньорегіональна міграція є досить поширеним явищем для північних районів. Частина районів області є прикордонними (буферними, перехідними зонами з Російською Федерацією), а звідси і відсутність потужних промислових об’єктів, розвинутої інфраструктури. Інша частина є економічно відсталими, мають низькі показники зайнятості, високі – безробіття, несприятливі індикатори якості життя населення. Все це має „виштовхувальний” вплив до привабливіших районів регіону.

Сумська область відноситься до регіонів із середнім рівнем соціально-економічного розвитку. Тому для частини населення привабливішими є інші регіони держави, що зумовлює міжрегіональні міграційні потоки. Щодо сальдо міжрегіональної міграції, то приріст населення (хоч і мінімальний) спостерігається в Охтирському, Конотопському, Кролевецькому, Тростянецькому районах. Основний фактор – географічне положення: райони межують з адміністративними одиницями сусідніх Чернігівської та Полтавської областей, які на фоні даних районів є менш розвиненими (передусім це стосується міст Конотопа та Охтирки). Найбільший відтік населення спостерігається в Роменському, Липоводолинському, Буринському, Велико-Писарівському та Сумському районах. Ці райони є відсталими в економічному відношенні (за винятком Роменського та Сумського районів, населення яких мігрує до «економічно привабливих» Харкова, Києва та господарських центрів Полтавської області).

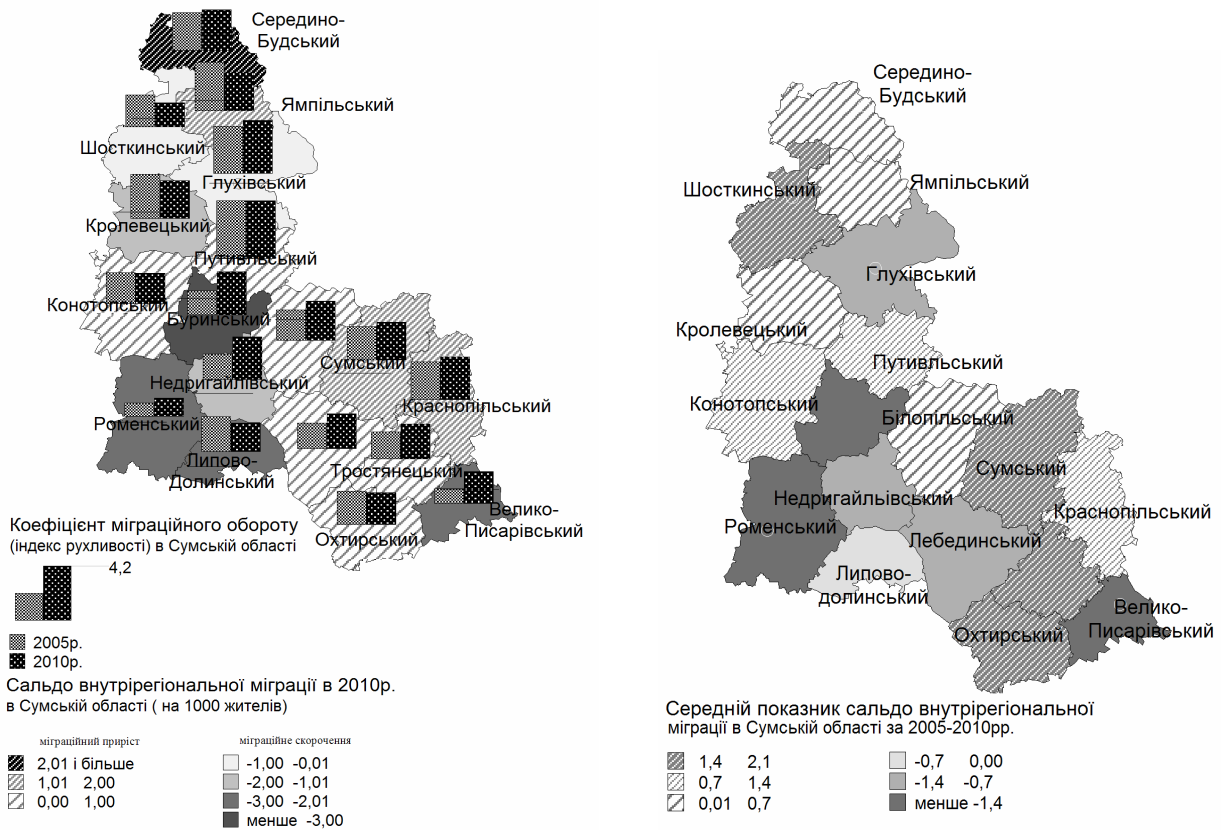

Рис. 1. Внутрішньорегіональна міграція населення в Сумській області

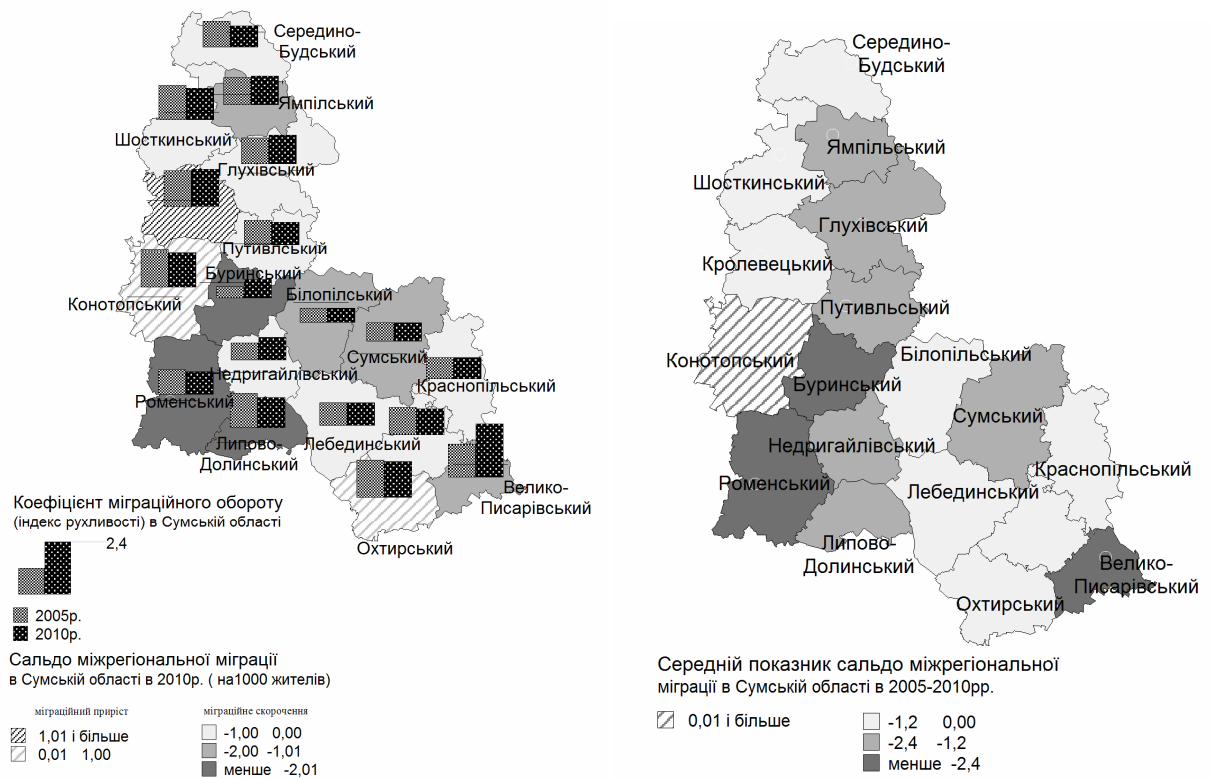

Рис. 2. Міжрегіональна міграція населення в Сумській області

Сумська область є прикордонним регіоном України, що визначає обсяги міждержавної міграції. Позитивне сальдо міждержавної міграції населення спостерігається в прикордонних Ямпільському, Се-

редино-Будському, а також Охтирському районах, негативне – у Велико-Писарівському, Краснопільському, Лебединському та Роменському районах (передусім внаслідок складної соціально-економічної

ситуації).

Загалом, еміграція населення області суттєвою мірою пов'язана із трудовими зв'язками. На Сумщині трудові міграційні процеси мають свою специфіку. Згідно даних соціологічних опитувань, що систематично проводяться обласним центром зайнятості, найбільша частка осіб працездатного віку мігрує до Російської Федерації. У міській місцевості на Росію припадає 45% трудових мігрантів, у сільській місцевості – близько 30%. Значні потоки трудових мігрантів спрямовані також до Італії (близько 25% мігрантів), Іспанії, Чехії, Польщі [4]. Згідно опитування, жителі міст півночі області мігрують за межі України переважно до Російської Федерації, наприклад, у Глухові 65% всіх трудових мігрантів, Середино-Буді – 63%, Ямполі – 64%, Путивлі – 60% [4]. Майже 80% громадян, які працюють за кордоном, – чоловіки.

Рис. 3. Міждержавна міграція населення в Сумській області

Динаміка середньорічних значень сальдо міграції. Середньорічні значення сальдо внутрішньорегіональної міграції за останні 6 років (з 2005 до 2010 року) свідчать про те, що найбільший приріст населення спостерігається в Сумському, Охтирському, Шосткинському районах (найбільш розвинені в області), а також Тростянецькому районі (за рахунок притоку населення з сусідніх малорозвинених в економічному відношенні районів). Найбільший відтік характерний для Глухівського, Роменського (внаслідок спаду промислового виробництва, зростання рівня безробіття) та Буринському (економічно відсталому за всіма показниками) районах.

Середні показники сальдо міжрегіональної міграції в області за період з 2005 до 2010 року є від'ємними в усіх районах області за виключенням Конотопського (де значення дещо перевищують нульову відмітку). Найбільший відтік населення спостерігається в Недригайлівському, Велико-Писарівському, Буринському та інших районах. Така ситуація свідчить про істотні соціально-економічні

проблеми в області, що виступають як „виштовхувальні” чинники.

Відповідно до середніх показників сальдо міждержавної міграції в Сумській області за останні 6 років, то значний приріст населення спостерігається в економічно відсталих районах: Велико-Писарівському, Недригайлівському, Глухівському, Середино-Будському, а відтік – у районах із порівняно стабільною економічною ситуацією (Сумському, Конотопському, Шосткинському та ін.). Головним фактором протягування населення є прикордонне суспільно-географічне положення районів, яке часто використовується для тимчасового переселення на дану територію з метою подальшої міграції до інших регіонів. Відтік населення з більш розвинених районів області може бути пов'язаний із притягальною силою економічних центрів інших держав (у першу чергу – Росії).

Інтенсивність міграції. Коефіцієнт внутрішньорегіонального міграційного обороту в межах Сумської області є досить високим і більшим за по-

дібні показники міжрегіональної та міждержавної міграції. Найвища інтенсивність внутрішньорегіональної міграції спостерігається у Путивльському, Глухівському, Середино-Будському, Кролевецькому районах, міжрегіональної міграції – у Велико-Писарівському, Конотопському, Охтирському районах. Порівняно з 2005 роком у 2010 зросла інтенсивність міжрегіональної міграції у Велико-Писарівському, Буринському, Глухівському районах.

Інтенсивність міждержавної міграції в Сумській області є порівняно низькою. Якщо максимальне значення коефіцієнту внутрішньорегіонального обороту становить 4,2, то міждержавного – лише 0,5. Найвища інтенсивність міждержавної міграції характерна для північних прикордонних районів області, порівняно з 2005 роком інтенсивність міждержавної

міграції зросла лише в Охтирському та Велико-Писарівському районах.

Висновки. Механічний рух населення в Сумській області визначається її прикордонним положенням, соціально-економічною ситуацією в області в цілому та її специфікою в окремих районах. В регіоні найвищою є інтенсивність внутрішньорегіональної міграції. Найвищі середньорічні за 2005-2010 роки показники позитивного сальдо внутрішньорегіональної міграції характерні для Охтирського, Сумського, Шосткінського районів, міжрегіональної – Конотопського, міждержавної – Глухівського, Середино-Будського, Велико-Писарівського районів. Подальші дослідження міграційних процесів у Сумській області доцільно проводити в контексті їх впливу на соціальну безпеку регіону.

Список використаних джерел:

1. Ягельський А. Географія населення / А. Ягельський. – М. : Прогрес, 1980. – 382 с.
2. Статистичний щорічник Сумської області за 2010 (2005-2010 рр.) / За редакцією Л.І. Олеховича. – Суми: ГУС у Сумській області, 2011 (2006-20011). – 672 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Сумській області. Режим доступу: <http://www.sumy.ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Сумського регіонального центру зайнятості. Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/sum>.

УДК 911.3

Зоя Бойко

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ РОЗПОДІЛ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглядається формування трудових ресурсів з позиції регіональної системи та як процес забезпечення її саморозвитку. Виконаний суспільно-географічний аналіз просторово-часових особливостей розподілу трудових ресурсів. Для визначення взаємозв'язків між районами Дніпропетровської області відносно формування трудових ресурсів виконано кластер-аналіз за 2007, 2008, 2009, 2010 роки. Визначено сталі групи районів і виділена їх класифікація за подібністю умов формування трудових ресурсів. Сформовано узагальнену класифікацію районів.

Ключові слова: трудові ресурси, просторово-часовий розподіл, класифікація районів, частота групування районів, кластер-аналіз.

Зоя Бойко. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматривается формирование трудовых ресурсов с позиции региональной системы и как процесс обеспечения ее саморазвития. Выполнен общественно-географический анализ пространственно-временных особенностей распределения трудовых ресурсов. Для определения взаимосвязи между районами Днепропетровской области относительно формирования трудовых ресурсов выполнен кластер-анализ за 2007, 2008, 2009, 2010 гг. Определены постоянные группы районов и выделена их классификация по подобию условий формирования трудовых ресурсов. Сформирована обобщенная классификация районов.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, пространственно-временное распределение, классификация районов, частота группирования районов, кластер-анализ.

Zoya Boyko. SPATIO-TEMPORAL DISTRIBUTING OF TERMS OF FORMING OF LABOUR RESOURCES OF DNIPROPETROVS'K REGION. In the article deals forming of labour resources is examined from position of the regional system and as a process of providing of its self-development. A publicly-geographical analysis is executed of spatio-temporal features of distribution of labour resources. For interrelation definition between regions of the Dnepropetrovsk area concerning formation of the labor resources the cluster analysis for 2007, 2008, 2009, 2010. Constant groups of areas are defined and their classification by similarity of conditions of formation of labour resources is allocated. The generalized classification of areas is created.

Keywords: labour resources, spatio-temporal distribution, classification of districts, frequency of grouping of districts, a cluster is an analysis,

Постановка проблеми. Соціально-економічні умови території мають дуальний характер у формуванні трудових ресурсів, оскільки, з одного боку, розвиток економіки (промисловості та господарства) території, особливості соціальної інфраструктури визначають потребу у трудових ресурсах, формують

попит на робочу силу, визначають якісні та кількісні характеристики трудових ресурсів. З іншого боку – самі трудові ресурси відіграють важливе значення для формування стабільного економічного і соціального розвитку [1]. У зв'язку із зазначеним зростає потреба в наукових дослідженнях умов формування трудових ресурсів на регіональному рівні.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичною

базою дослідження слугували наукові праці вітчизняних вчених: Ж. Анпілогової, Ю. Заволоки, С. Злупко, Є. Качан, Е. Лібанової, К. Мезенцева, Л. Немець, О. Петроса та інших вчених.

Метою публікації є аналіз просторово-часового розподілу умов формування трудових ресурсів та сприятливість впливу соціально-демографічних умов на забезпечення трудових ресурсів районів Дніпропетровської області методом кластер-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження трудових ресурсів включає статистичну обробку вихідних даних методом кластер-аналізу, під яким ми розуміємо метод багатовимірної багатокрокової ієрархічної класифікації сукупності об'єктів (ознак об'єктів), головною метою якого є послідовне об'єднання об'єктів в однорідні групи. Головна ідея вказаного методу полягає в тому, що у багатовимірному ознаковому просторі визначаються відстані між об'єктами класифікації, після чого найближчі об'єкти-сусіди об'єднуються в одну групу (кластер) і далі розглядаються як один об'єкт. Семантична інтерпретація такої процедури доводить, що отримані групи мають значно більш однорідний склад (бо містять близькі за ознаками об'єкти), а між собою відрізняються суттєво. Повторюючи описану процедуру, всю сукупність об'єктів, врешті-решт, послідовно об'єднують у один великий кластер.

В описаній процедурі кластер-аналізу велике значення мають дві умови. Перша з них стосується способу визначення відстані між об'єктами у багатовимірному просторі. Базовим дистанційним коефіцієнтом взагалі визнається евклідова відстань, яка визначається за відомою формулою аналітичної геометрії [4]. Цей параметр дуже зручний для використання у багатовимірному просторі, коли масштаби координатних осей приблизно однакові. Якщо ж ознаки об'єктів, що створюють базис багатовимірного простору, суттєво відрізняються за масштабом розмірностей (що властиво для інформаційної бази да-

ного дослідження), рекомендуються використовувати у якості дистанційного коефіцієнту відстань Пірсона, яка визначається аналогічно, але за нормованими вихідними даними.

Друга умова стосується способу об'єднання об'єктів у кластери. У даному дослідженні використаний метод Варда, який оснований на дисперсійному аналізі складу кластерів.

Наступним етапом дослідження є встановлення взаємовідношень між об'єктами – районами Дніпропетровської області за допомогою кластер-аналізу як ефективного методу ієрархічної багатовимірної класифікації.

У даній роботі класифікація районів виконувалась за всією сукупністю статистичних показників на кожен з досліджуваних моментів часу 2007 – 2010 рр. [2; 3]. Відстань між об'єктами у багатовимірному просторі визначалась методом Пірсона за нормованими значеннями показників. Кластеризація (об'єднання) об'єктів здійснювалась методом Варда за принципом мінімізації внутрігрупової дисперсії.

Результати розрахунків наведені у вигляді дендрограм на рис. 1 – 4. Для компактності на дендрограмах об'єкти класифікації (райони) вказані не за назвою, а за номером згідно з таблицею 1.

Порівнюючи часткові класифікації районів за результатами кластер-аналізу за окремі роки, можемо зробити висновок, що різноманіття сукупності районів протягом досліджуваного періоду часу зростає. Про це свідчить зростання груп класифікації у 2009 і 2010 рр. порівняно з попередніми роками. Крім цього, видно, що деякі райони утворюють стійкі асоціації (входять в одну групу) протягом всього досліджуваного періоду, інші – знаходяться в різних групах, що свідчить про їх якісні зміни.

Для порівняльного аналізу часткових класифікацій районів по роках вони зведені у таблиці 2. Крім цього розрахована матриця частот групування районів, тобто, частот їхнього входження в одну групу. Матриця частот приведена в таблиці 3.

Таблиця 1

Нумерація районів Дніпропетровської області

Райони			
№	Назва	№	Назва
1	Апостолівський	12	Петриківський
2	Васильківський	13	Петропавлівський
3	Верхньодніпровський	14	Покровський
4	Дніпропетровський	15	П'ятихатський
5	Криворізький	16	Синельниківський
6	Криничанський	17	Солонянський
7	Магдалинівський	18	Софіївський
8	Межівський	19	Томаківський
9	Нікопольський	20	Царичанський
10	Новомосковський	21	Широківський
11	Павлоградський	22	Юр'ївський

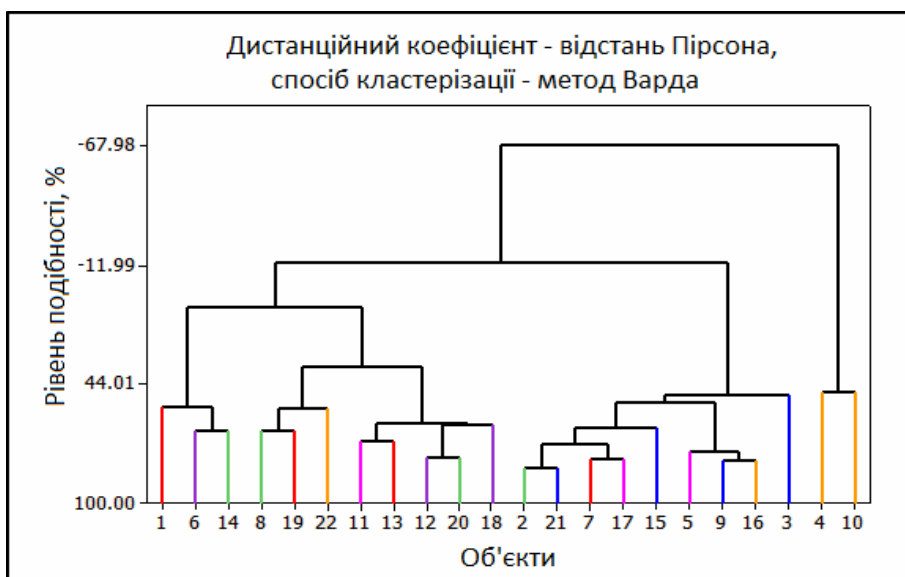

Рис. 1. Класифікація районів Дніпропетровської області станом на 2007 р.

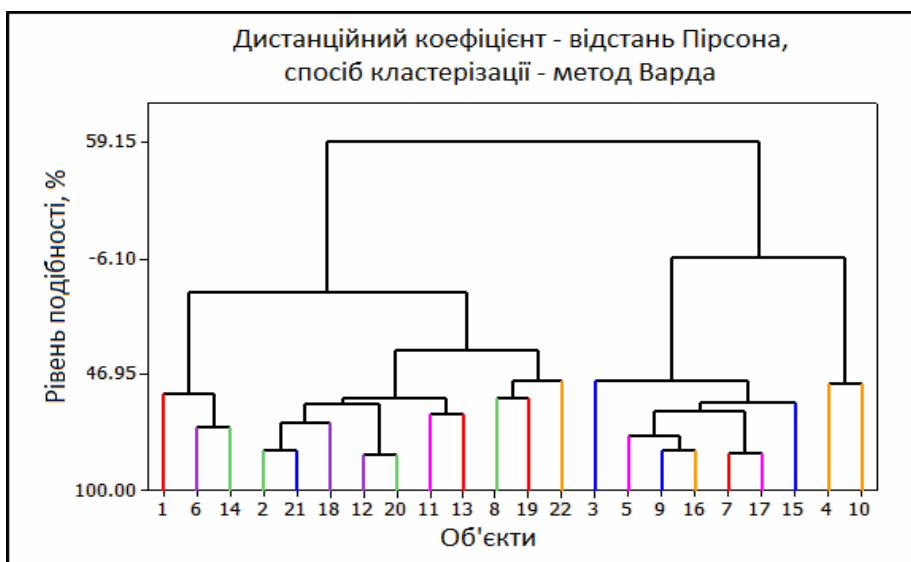

Рис. 2. Класифікація районів Дніпропетровської області станом на 2008 р.

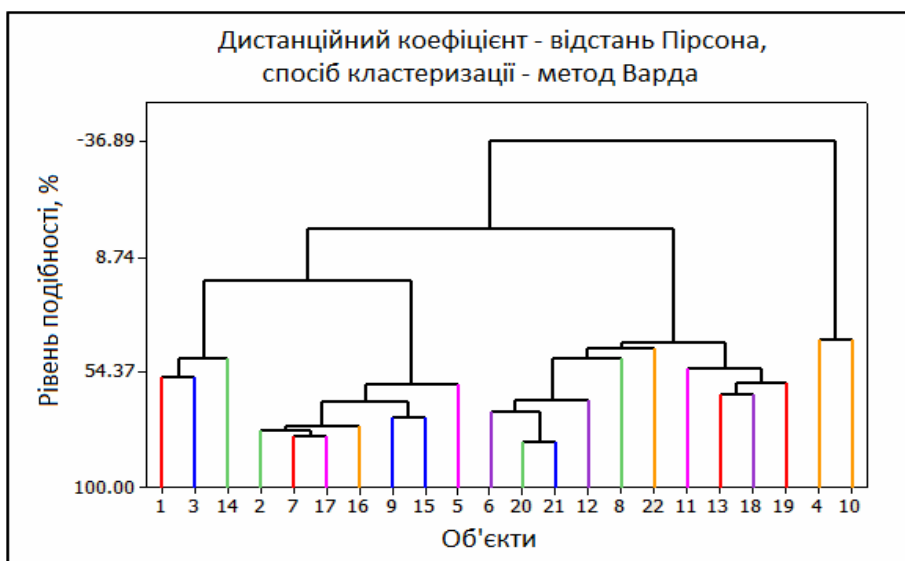

Рис. 3. Класифікація районів Дніпропетровської області станом на 2009 р.

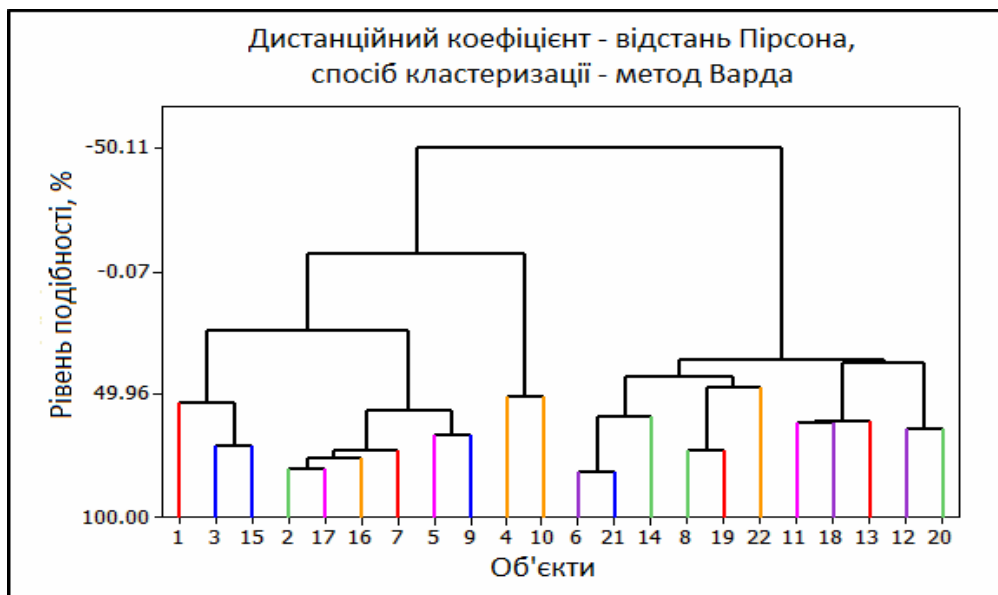

Рис. 4. Класифікація районів Дніпропетровської області станом на 2010 р.

Таблиця 2

Зведена таблиця часткових класифікацій районів Дніпропетровської області за результатами кластер-аналізу

2007	2008	2009	2010
Апостолівський Криничанський <i>Покровський</i>	Апостолівський Криничанський <i>Покровський</i>	Апостолівський Верхньодніпровський <i>Покровський</i>	Апостолівський Верхньодніпровський <i>П'ятихатський</i>
Межівський <i>Томаківський</i> Юр'ївський	Межівський <i>Томаківський</i> Юр'ївський	Криничанський Царичанський Широківський	<i>Томаківський</i> Межівський Юр'ївський
Павлоградський Петропавлівський Петриківський Царичанський Софіївський	<i>Васильківський</i> Широківський Софіївський Петриківський Царичанський	Петриківський Межівський Юр'ївський	<i>Васильківський</i> Магдалинівський Солонянський
<i>Васильківський</i> Широківський Магдалинівський Солонянський <i>П'ятихатський</i> Криворізький Нікопольський Синельниківський Верхньодніпровський	Павлоградський Петропавлівський Верхньодніпровський Криворізький Нікопольський Синельниківський Магдалинівський Солонянський <i>П'ятихатський</i>	<i>Васильківський</i> Магдалинівський Солонянський Синельниківський Нікопольський <i>П'ятихатський</i> Криворізький	Синельниківський Нікопольський Криворізький Криничанський <i>Покровський</i> Широківський
Дніпропетровський Новомосковський	Дніпропетровський Новомосковський	Павлоградський Петропавлівський Софіївський <i>Томаківський</i>	Павлоградський Петропавлівський Софіївський Петриківський Царичанський
		Дніпропетровський Новомосковський	Дніпропетровський Новомосковський

Примітка: жирним шрифтом виділені райони, що утворюють стійкі групи; жирним курсивом – входять у постійні групи не менше 75% класифікацій; простим – не входять до складу постійних груп.

На основі аналізу виконаних досліджень виконана узагальнена класифікація районів за результатами кластер-аналізу, що представлена в таблиці 4.

Стосовно класифікації за результатами кластер-аналізу, у тому числі і узагальненої (табл. 4), необхідно зазначити, що вони лише констатують факт подібності районів, але не визначають конкретних кількісних параметрів останніх. Тому стабільність складу виділених груп (крім останньої, сьомої в узагальненій класифікації) є ознакою того, що райони цих груп мають протягом досліджуваного періоду

подібні умови розвитку трудових ресурсів.

Територіальний розподіл районів виділених груп представлений на рис. 1.5.

Висновки. Для з'ясування взаємозв'язків між районами виконано кластер-аналіз станом на кожний рік досліджуваного періоду (2007, 2008, 2009, 2010 роки), що дало можливість виявити динаміку цих взаємозв'язків. За результатами кластер-аналізу виконано локальні класифікації районів і встановлено, що протягом досліджуваного періоду зростає різноманіття виділених груп районів, що свідчить про

структурні зміни господарського комплексу регіону під впливом глобальної фінансово-економічної кризи. За узагальненою класифікацією районів на основі кластер-аналізу виділено 7 груп районів, в яких 15 районів утворюють сталі у часі групи, що свідчить про сталу подібність процесу формування трудових ресурсів для цих районів. 7 районів у часі знаходять-

ся в різних групах. За частотою групування визначено 6 груп, які відрізняються рівнем специфічності районів. Найбільш специфічними є Дніпропетровський, Новомосковський, Покровський, Апостолівський і Томаківський райони з сумою частот групування менше 10.

Таблиця 3

Таблиця частот групування районів за результатами кластер-аналізу

№ р-ну	Номери районів																					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	4	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0
2	0	4	1	0	3	0	3	0	3	0	1	1	1	0	2	3	3	1	0	1	2	0
3	2	1	4	0	2	0	2	0	2	0	0	0	0	1	3	2	2	0	0	0	1	0
4	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	3	2	0	4	0	4	0	4	0	0	0	0	0	3	4	4	0	0	0	1	0
6	2	0	0	0	0	4	0	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0	0	1	2	1
7	0	3	2	0	4	0	4	0	4	0	0	0	0	0	3	4	4	0	0	0	1	0
8	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	1	1	4
9	0	3	2	0	4	0	4	0	4	0	0	0	0	0	3	4	4	0	0	0	1	0
10	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2	4	0	0	0	0	4	1	2	1	0
12	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	2	4	2	0	0	0	0	2	0	4	2	1
13	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2	4	0	0	0	0	4	1	2	1	0
14	3	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	1	0
15	1	2	3	0	3	0	3	0	3	0	0	0	0	0	4	3	3	0	0	0	1	0
16	0	3	2	0	4	0	4	0	4	0	0	0	0	0	3	4	4	0	0	0	1	0
17	0	3	2	0	4	0	4	0	4	0	0	0	0	0	3	4	4	0	0	0	1	0
18	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2	4	0	0	0	0	4	1	2	1	0
19	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	4	0	0	3
20	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	2	4	2	0	0	0	0	2	0	4	2	1
21	0	2	1	0	1	2	1	1	1	0	1	2	1	1	1	1	1	1	0	2	4	1
22	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	1	1	4
Сума	8	25	18	4	25	11	25	11	25	4	15	16	15	8	22	25	25	15	9	16	21	11

Таблиця 4

Узагальнена класифікація районів Дніпропетровської області за результатами кластер-аналізу

Група	Назва району	Група	Назва району
1	Дніпропетровський	4	Павлоградський
	Новомосковський		Петропавлівський
2	Петриківський	5	Софіївський
	Царичанський		Межівський
3	Магдалинівський	5	Юр'ївський
	Солонянський		<i>Томаківський</i>
	Криворізький	6	Апостолівський
	Нікопольський		<i>Покровський</i>
Синельниківський	7	Криничанський	
<i>П'ятихатський</i>		Верхньодніпровський	
<i>Васильківський</i>		Широківський	

Примітка: жирним шрифтом позначено райони, що утворюють постійні групи; курсивом – входять до складу груп не менше 75% класифікації; жирним курсивом – не входять до складу постійних груп.

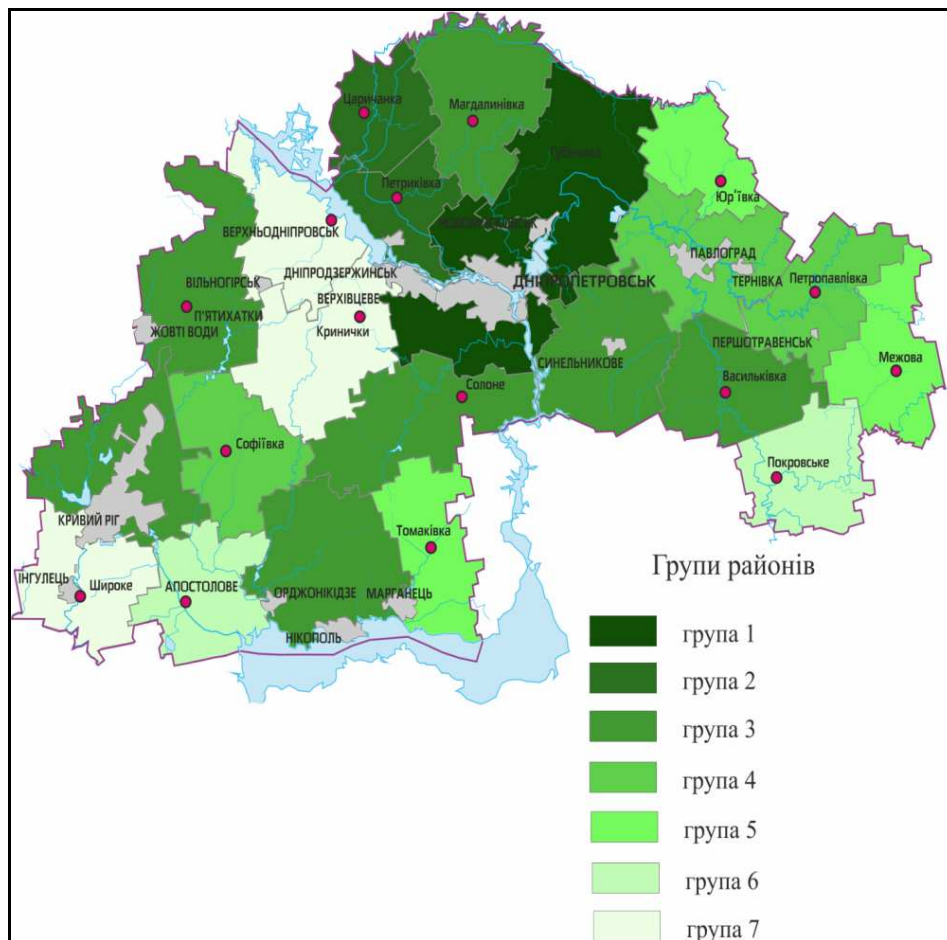

Рис. 5. Територіальний розподіл районів Дніпропетровської області за результатами узагальненої класифікації методом кластер-аналізу (побудовано автором)

Встановлено, що часово-просторовий розподіл районів Дніпропетровської області відрізняється певною стабільністю. У трьох групах склад є постійним (Дніпропетровський – Новомосковський, Петриківський – Царичанський, Павлоградський – Петропавлівський – Софіївський райони). Ще у трьох групах склад постійний за винятком 1 – 2 районів (Магдалинівський – Солонянський – Криворізький – Нікопольський – Синельниківський, Межівський – Юр'ївський райони постійно входять до складу груп). Одна група характеризується стабільним на 75% складом (Криничанський – Верхньодніпровський – Широківський райони). Такі райони, як П'ятихатський, Васильківський, Покровський та Томаківський у часі входять до різних груп. Встановле-

но, що склад постійних груп є однорідним, тобто, вони утворені подібними за умовами формування трудових ресурсів районами. Крім цього, сталі за складом групи об'єднують райони, які тяжіють до обласного центру і знаходяться під його впливом. Найбільшою специфічністю стосовно формування трудових ресурсів відрізняються Дніпропетровський, Новомосковський, Покровський, Апостолівський, Томаківський райони, що мають найменші частоти групування. Найбільшими частотами групування (найменшою специфічністю) характеризуються Васильківський, Криворізький, Магдалинівський, Нікопольський, Синельниківський і Солонянський райони.

Список використаних джерел:

1. Варналій З.С. Регіональний розвиток України: проблеми і пріоритети / З.С. Варналій // *Економіст*. – 2005. – № 6. – С. 24 – 27.
2. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Режим доступу. - <http://www.dnestrstat.gov.ua>
3. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник / Шаблій О.І. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

УДК 911.3

Наталія Мезенцева, Владислав Мельничук

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні методологічні підходи до визначення бідності, розкрито суспільно-географічні аспекти дослідження бідності населення. Визначено економічні, соціально-демографічні, культурні і поведінкові чинники та чинники середовища, які визначають бідність населення. Проаналізовано стан бідності населення України та його регіональні відмінності за індикаторами споживання продуктів харчування, його збалансованості та за грошовими доходами населення. Виділено типи регіонів України за кривою «пірамід доходів» населення, виявлені особливості кожного типу.

Ключові слова: бідність, рівень бідності, чинники, регіон, споживання продовольства, доходи населення.

Наталія Мезенцева, Владислав Мельничук. РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ БЕДНОСТИ В УКРАИНЕ. Рассмотрены основные методологические подходы к определению бедности, раскрыты общественно-географические аспекты исследования бедности населения. Определены экономические, социально-демографические, культурные и поведенческие факторы, факторы среды, которые определяют бедность населения. Проанализировано состояние бедности населения Украины и его региональные особенности на основе индикаторов потребления продуктов питания, их сбалансированности и за денежными доходами населения. Приведена типизация регионов Украины по кривой «пирамид доходов» населения, выявлены особенности каждого типа.

Ключевые слова: бедность, уровень бедности, факторы, регион, потребления продовольствия, доходы населения.

Nataliia Mezentseva, Vladyslav Melnychuk. REGIONAL ASPECTS OF POVERTY IN UKRAINE. The basic methodological approaches to the definition of poverty and its human-geographical aspects were discussed. Economic, social-demographic, cultural, behavioral, and milieu factors of poverty distribution are determined. Current poverty rates in Ukraine in general and its regional characteristics in particular in terms of food consumption, its balance, and incomes were analysed. The typing of Ukrainian regions by the curve of the income pyramid was presented, and every type peculiarities are revealed.

Keywords: poverty, poverty factors, region, food consumption, income.

Актуальність. Бідність є глобальною проблемою людства. За даними міжнародних експертів, близько 20% населення планети є бідним. У 2000 році на Саміті Тисячоліття ООН світові лідери визначили ключові цілі та завдання розвитку до 2015 року – Цілі Розвитку Тисячоліття. Подолання бідності в них визначено як ціль номер один. Боротьба з бідністю завжди була актуальною темою, актуальною настільки, що Європейський Союз 21 січня 2010 року офіційно відкрив Європейський рік боротьби з бідністю та соціальною нерівністю. Отже, бідність як глобальне соціально-економічне явище існує в усіх країнах світу і не є винятком для України, що робить її вивчення особливо актуальним. Вивчення бідності є актуальним ще й тому, що бідність стосується не уявних процесів, утворень, моделей, а проектується на конкретних людей та їх сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі з-поміж численної кількості вчених, які вивчають явище бідності у своїх дослідженнях, перш за все, слід виділити праці з вивчення регіональної бідності К. Елберса, Дж. Ланджоу, П. Ланджоу, Г. Демомбінеса, Дж. Містіаена, Х. Альдермана, В. Гріна, Б. Озлера, К. Кумара, Дж. Холла, А. Аткинсона, Дж. Фостера, М.-Е. Сантос, С. Елкайр, Ж.-М. Роше, С. Сетх, Уве Дейхмана, М. Равальйона, Дж. Хентсхела, А. Уайтфорда, Г. Датта, Д. Ван де Велле, Н. Хеннінгера, Дж. Крампа, М. Гроша, Дж. Стокдейла та ін. Питання дослідження бідності в Україні присутні у працях Е. Лібанової, Л. Черенько, В. Шишкіна та інших вчених-економістів. Суспільно-географічні аспекти дослідження бідності висвітлені у працях М. Барановського, І. Гукалової, І. Мельник, Н. Гаєвської. Однак актуальним залишається дослідження окремих регіональних аспектів поширення бідності та чинників, що її

зумовлюють.

Формування цілей, постановка завдання.

Метою написання статті є дослідження чинників та регіональних аспектів поширення бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Бідність є складним поняттям, яке не має загальноприйнятого визначення. Вивчення бідності в широкому сенсі включає в себе такі різні поняття як нестачу ресурсів, нестачу можливостей, фізіологічні, гуманітарні та соціальні потреби, необхідність у самовираженні, самореалізації, свободі, людській гідності тощо. Крім цього широкого набору складових, загальноприйнятою є точка зору про те, що осмислення бідності залежить від традицій, норм та цінностей різних суспільств і держав. Така багатоаспектність бідності одночасно ускладнює і розширює можливості її дослідження. Тому в міжнародній практиці спостерігаються тенденції до спрощення поняття бідності шляхом стандартизації її визначення і трактування. Однак, основне завдання полягає в пошуку наукового компромісу між практичним вимірюванням (що потребує стандартизації) і багатоаспектністю, багатоплановістю даного явища на різних територіях (що передбачає комбінацію і застосування різних підходів).

Узагальнюючи існуючі визначення поняття «бідність», можна констатувати, що бідність – це такий стан індивіда, при якому людина, або з причини недостатнього рівня доходів, або з причини нерозумного та неправильного способу їх витрат, не здатна підтримувати такий рівень життя, за якого вона може задовольняти свої фізичні та духовні потреби та потреби своїх утриманців і забезпечити собі прийнятні в суспільстві, членом якого вона є, усталені стандарти і норми життя, матеріальний стан та рівень добробуту [1].

При цьому слід розрізняти абсолютну та відносну бідність. Під абсолютною бідністю прийнято вважати такий стан людини, за якого на свій дохід

вона не в змозі задовольнити навіть основні потреби в їжі, житлі, одязі або здатна задовольнити лише мінімальні потреби для забезпечення її біологічного виживання. Числовим критерієм при цьому виступає поріг бідності (прожитковий мінімум).

Під відносною бідністю слід розуміти неспроможність підтримувати рівень життя, певний стандарт життя (матеріальні блага, умови життя, рівень доходів, наявність деяких соціальних стандартів, таких як вища освіта, сім'я, тощо), який прийнятий в даному суспільстві. Відносна бідність показує наскільки людина (домогосподарство) в межах даного суспільства бідна в порівнянні з іншими людьми (домогосподарствами) [2].

При цьому важливим є врахування географічних аспектів та географічних відмінностей при аналізі бідності, до яких відносять:

- абсолютна і відносна бідність та поріг бідності є різними у містах і в сільській місцевості;

- стандарти життя, а отже і рівень бідності є різними в різних країнах, регіонах однієї країни, типах населених пунктів (стандарти життя в столиці чи великому мегаполісі значно відрізняються від стандартів життя у малих і середніх містах, індустріальних, курортних центрах тощо);

- ресурси, умови, соціально-економічний рівень розвитку території, демографічні процеси, тип і система розселення є різними на різних територіях. Оскільки вони прямо чи опосередковано визначають потреби населення та ступінь їх задоволення людиною, а отже стан добробуту і бідності, то можна вважати, що стан бідності має безпосередню географічну прив'язку до певної території чи регіону тобто на різних територіях бідність зумовлена різними чинниками;

- бідність розглядається на різних просторових рівнях: глобальному (порівняння всього населення планети, пошук загальносвітових значень порогу бідності), національному (дослідження бідності на рівні країни), регіональному та локальному. Так само для різних просторових рівнів величина порогу бідності буде різною;

- бідність по-різному сприймається населенням різних територій, отже можна констатувати географічний аспект у перцепції бідності. Відмінності у сприйнятті бідності можуть значно відрізнитись не лише в межах однієї країни, але й у межах одного регіону чи у сусідніх районах. На відмінності у перцепції бідності значно впливають географічні відмінності територій в рівні соціально-економічного розвитку, соціальної інфраструктури, рівні інформатизації населення, відмінності у віковій структурі населення, релігійному, культурному рівні тощо.

До основних чинників, які визначають бідність населення відносяться:

1. Економічні чинники:

- *безробіття*, адже зайнятість зменшує ризики перебування населення в стані бідності, хоча і не гарантує цього. Не можна однозначно стверджувати, що рівень безробіття є індикатором бідності певного регіону, тому що при відсутності робочих місць час-

тина населення починає шукати роботу в інших регіонах чи країнах. Тобто, безробіття, насамперед, є індикатором соціально-економічного розвитку регіону, а не стану бідності його населення. У регіонах із високим рівнем безробіття значно вище цінуються низькооплачувані види зайнятості та інші джерела доходів, наприклад, наявність власної земельної ділянки, присадибного господарства тощо. Крім того, в таких регіонах меншою є гострота бідності та соціальна нерівність.

- *рівень оплати праці та рівень доходів*, які визначають можливості споживання товарів і послуг особою чи домогосподарством та рівень задоволення таких потреб.

- *рівень цін на продукти харчування, одяг, комунальні послуги, лікування, відпочинок*, які зумовлюють загальний добробут населення та рівень його обов'язкових витрат.

- *економічні умови для розвитку підприємництва*, що створюють умови для розширення можливостей зайнятості населення.

2. Соціально-демографічні чинники:

- *вікова структура населення*, в якій висока частка пенсіонерів так само як і висока частка дітей збільшують ризики бідності населення і підвищують економічне навантаження на працездатних осіб. Тобто, вікова структура населення лише створює ризики, але прямо не визначає бідність населення.

- *захворюваність населення*, що підвищує витрати на лікування та профілактику хвороб (сьогодні в ієрархії потреб потреба в ліках є першочерговою потребою поряд із потребами в одязі та їжі).

- *соціальні негаразди*, що включають поширення таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, захворюваність на СНІД, туберкульоз, злочинність тощо. Соціальні негаразди впливають, як правило, не лише на конкретного індивіда, але і на його сім'ю, що суттєво збільшує їх негативний вплив.

3. Культурні та поведінкові чинники.

- *невиправдані та, часто, непотрібні витрати*, викликані бажанням до розкошів, престижу, модних тенденцій та соціальних брендів при одночасному недостатньому харчуванні, рівні освіти тощо.

- *економія витрат на лікування, профілактику захворювань та харчування*.

- *низький рівень культури населення, особливості менталітету*, що визначають сприйняття особою себе, як бідної людини.

- 4. *Суспільні стандарти, норми та вимоги життя, тобто «суспільні тренди» життя, які визначаються оточенням*, в якому живе індивід. Бідність в такому випадку визначається як неспроможність задовольняти такі тренди щодо житлових умов, вищої освіти, предметів побуту та особистого використання.

Для аналізу бідності в світовому масштабі найпоширенішими є рейтинги бідності країн світу, які щорічно складає Світовий Банк та щорічний рейтинг бідності ОРНІ/МРІ.

В Україні інтегральний індекс бідності МРІ у 2010 становив 0,008. За цим показником Україна

посідала 20 місце серед 114 країн, які брали участь в рейтингу (в рейтингу бідності МРІ не беруть участь високорозвинуті держави світу). Варто зазначити, що найбільше знижує загальний світовий рейтинг України блок здоров'я та харчування, вклад якого в український індекс бідності становить 91,1%. За результатами даного рейтингу, можна зробити висновок про те, що рівень соціально-економічного розвитку країни не завжди є індикатором стану бідності її населення та гостроти бідності. Це пов'язано з тим, що у порівняно розвинутих країнах рейтингу бідність поширюється «в ширину», тобто охоплює більший відсоток населення країни, тоді як у менш розвинутих країнах найбільшого значення набуває гострота депривації серед бідного населення, тобто спостерігаються процеси поширення бідності «в глибину».

За даними звіту Світового банку у 2011 році за абсолютною межею бідності, яка визначена Світовим банком у розмірі 1,25 дол. США споживання на 1 людину за день, у світі проживало 1,289 млрд. осіб або 22,4% населення (переважно це країни Африки, Південної та Південно-Східної Азії). В Україні за абсолютною межею бідності Світового банку проживає 1% населення країни, а 10,3% населення країни споживає на день менше 5 дол. США у розрахунку на 1 особу [5].

За останні 7 років відсоток бідного населення в Україні за даним критерієм змінювався таким чином: 2004 – 34,4%, 2005 – 23,7%, 2006 – 22,5%, 2007 – 13,1%, 2008 – 9,0%, 2009 – 10,3%. У той же час, за національним критерієм (прожитковим мінімумом) за той же період відсоток бідного населення варіювався таким чином: 2004 – 15%, 2005 – 8%, 2006 – 7%, 2007 – 5%, 2008 – 3%, 2009 – 5,2% [5].

Споживання продуктів харчування населенням та збалансованість харчування є первинним індикатором стану бідності населення. Цей показник охоплює первинні потреби людини і характеризує фізіологічну складову її існування. І хоча розуміння поняття бідності виходить далеко за межі споживання продуктів харчування, проте врахування цього показника є вкрай важливим. Підтвердженням цього є той факт, що в середньому в Україні на продукти харчування домогосподарство витрачає від 55 до 70% місячного доходу.

При дослідженні споживання продуктів харчування було проаналізовано його рівень відносно нормативних значень мінімальних фізіологічних норм споживання в Україні. Регіонами-лідерами із сукупного споживання продовольства є Черкаська, Чернігівська, Вінницька, Миколаївська та Житомирська області. Споживання продуктів харчування на душу населення в даних регіонах є найвищим в Україні. Регіонами-аутсайдерми із загального споживання є Чернівецька, Кіровоградська, Запорізька, Харківська та Дніпропетровська області, а регіоном із найгіршим індексом споживання – Чернівецька область. В даному регіоні менше норми

споживається м'яса, картоплі, риби та фруктів, майже мінімальну норму становить споживання овочів.

Був проведений аналіз споживання за «кошиком бідних», який включає споживання картоплі, олії та хліба, та «кошиком багатих» (м'ясо, молоко, риба, овочі, фрукти). Для обрахунку індексу споживання для кожного регіону були використані 2 методи і одержані таким чином 4 показники споживання: індекси споживання «кошику бідних» - W, E та індекси споживання «кошику багатих» - Q, R. За першою методикою за одиницю приймався максимальний показник споживання серед усіх регіонів (індекси E та R), за другою за одиницю бралася норма споживання (індекси Q та W).

За споживанням «кошику бідних» регіонами з найвищими показниками є Чернігівська, Вінницька, Черкаська та Хмельницька області. За споживанням «кошику багатих» регіонами-лідерами знову ж таки є Вінницька, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ, а регіони-аутсайдерми – Чернівецька, Кіровоградська, Тернопільська, Івано-Франківська та Закарпатська області. Отже, можна стверджувати, що рівень споживання продуктів харчування у таких областях, як Вінницька, Черкаська та Чернігівська вищий як в кількісному відношенні, так і в якісному. У даних регіонах спостерігається найвище споживання продуктів як «кошику бідних», так і «кошику багатих». Це пов'язане, на наш погляд, з нижчою вартістю продуктів харчування в даних регіонах та із збалансованістю витрат на продукти харчування. Абсолютно чітко виділяється м. Київ, де рівень споживання продуктів «кошику багатих» на душу населення є найвищим, а продуктів «кошику бідних» найнижчим. Крім того з усіх регіонів України, лише в Києві споживається понаднормово фруктів, ягід та винограду, що є індикатором відносної заможності населення (в Україні склалася ситуація, коли населення розглядає купівлю фруктів і особливо їх екзотичних видів як певний стереотип розкоші та заможності. Традиційна українська сім'я при економії на харчуванні в першу чергу економить на фруктах, овочах, ягодах, тобто продуктах, без яких організму людини прожити легше ніж, скажімо, без білкової складової, яка представлена в хлібі, олії, м'ясі та молоці).

З поміж усіх регіонів України простежується територіальна закономірність нижчого рівня споживання в західних областях та в Кіровоградській області. Тут на перший план виходять 2 фактори: рівень доходів та вікова структура населення. З одного боку, рівень доходів не дозволяє населенню в повній мірі забезпечувати збалансоване харчування «кошиком багатих», а з іншого – в західних регіонах у віковій структурі населення значною є частка дітей, споживання яких природно є меншим за рівень споживання дорослого населення та населення похилого віку. Крім того, мають вплив і ментальні особливості, а саме споживання продуктів під час постів.

Споживання продуктів харчування в Україні в 2010 році
(за всіма групами товарів)

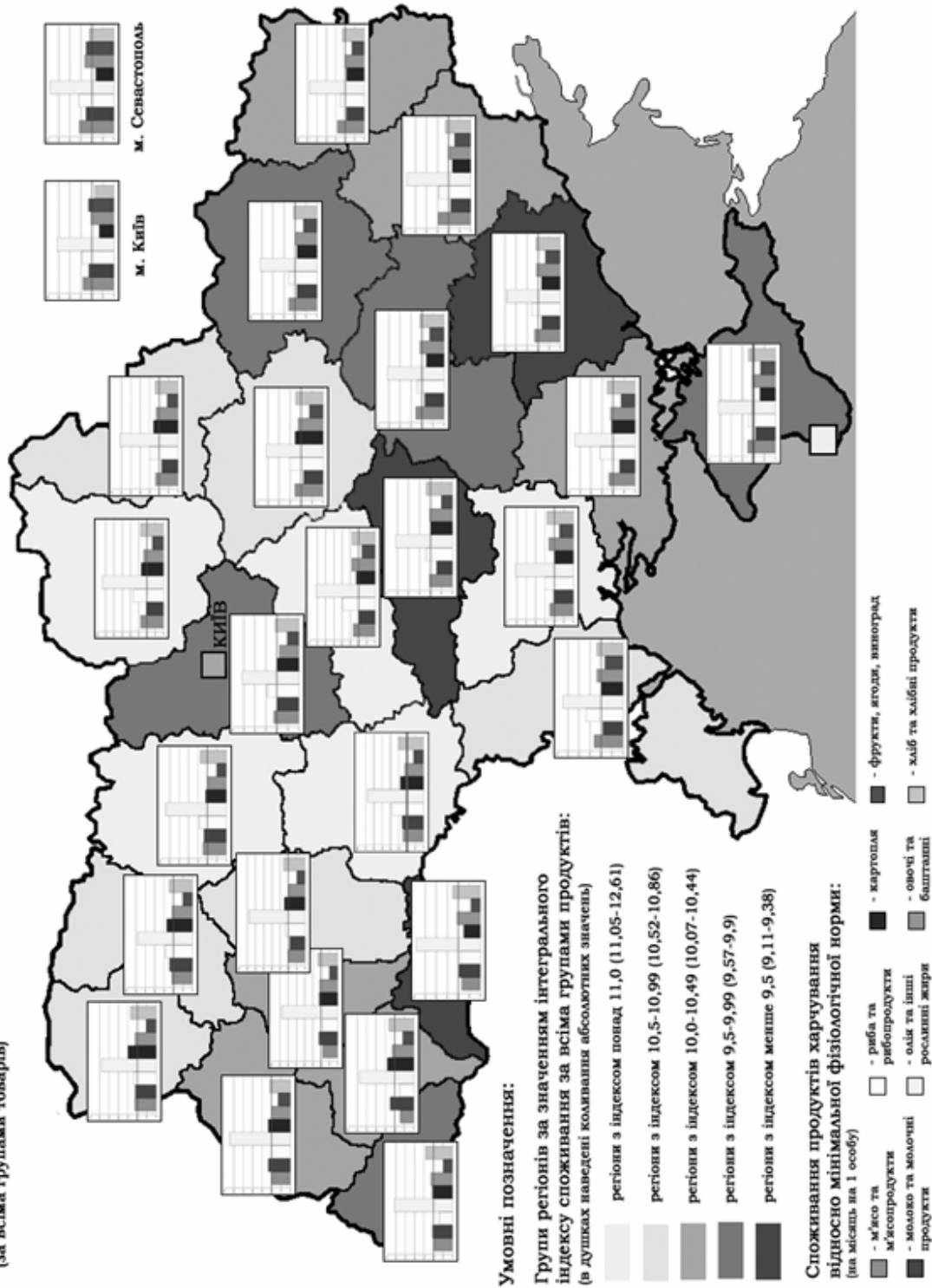

Рис. 1. Регіональні відмінності у рівні споживання продуктів харчування в Україні у 2010 році

Регіональний аналіз доходів та витрат домогосподарств (у т.ч. відносно національних абсолютних показників бідності – «прожиткового мінімуму» та мінімального «продовольчого кошику») із порівнянням їх структури та забезпеченості матеріальними благами дає можливість зробити наступні висновки:

- найвища частка абсолютно бідного населення (із середньодушовими сукупними витратами меншими за абсолютну межу бідності (480 грн. на місяць у 2010 році)) характерна для Тернопільської, Херсонської, Житомирської та Кіровоградської областей. Найменша частка бідного населення у м. Києві, Харківській та Дніпропетровській областях.

Важливими параметрами бідності є частка населення, грошовий дохід якого становить менше офіційного прожиткового мінімуму на 1 особу та піраміда розподілу населення регіонів за рівнем середньодушових загальних доходів. Найвища частка

населення, грошовий дохід якого у 2010 році становив менше прожиткового мінімуму, на Закарпатті (39,2 % від загальної його чисельності в регіоні), а також Херсонській, Тернопільській, Волинській та Житомирській областях. Найнижча частка даної групи населення в м. Києві та Київській, Харківській і Донецькій областях. Більшість регіонів України перебувають у групах із середньою часткою бідного населення (16,7 – 29,6 %). Найсприятливіша форма піраміди доходів населення в Київській Харківській, Дніпропетровській, Чернівецькій та Черкаській областях, а найбільш несприятлива її форма в Херсонській, Закарпатській та Тернопільській областях. Найбільші розриви у частках бідних і багатих в Києві, Донецькій, Одеській та Луганській областях.

Аналіз конфігурації пірамід доходів дав змогу виділити 4 типи регіонів за розподілом середньодушових доходів.

Таблиця 1

Типи регіонів України за рівнем середньодушових доходів населення

Тип	Конфігурація піраміди	Регіони	Особливості
Регіон з різким переважанням відносно багатого населення (екстремум справа)		м. Київ	- висока гострота бідності; - висока частка заможного населення; - найменша частка абсолютно бідних; - високий рівень життя населення; - наявність прошарку дуже багатого населення; - високі стандарти життя; - наявність значних соціальних розривів та соціальної нерівності.
Регіони з екстремумами зліва		Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Волинська області	- висока частка бідного населення, в т.ч. абсолютно бідного; - порівняно низька гострота бідності; - переважання сільського населення; - наявність досить значного прошарку населення із середніми доходами.
Регіони з пірамідами синусоїдної форми		Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Одеська області м.Севастополь,	- висока гострота бідності; - наявність значних соціальних розривів; - порівняно низька частка абсолютно бідного населення; - переважання міського способу життя.
Регіони з правильною формою піраміди		Київська, Вінницька, Кіровоградська полтавська області	- збалансованість груп населення за рівнем доходів; - переважання населення із середніми доходами, і, як наслідок, нижча гострота бідності.

До першого типу (з пірамідою гіперболічної форми та екстремумом справа) увійшов лише один регіон України – м. Київ. Конфігурація піраміди доходів населення Києва є унікальною в порівнянні з іншими регіонами і свідчить про значно вищий рівень доходів населення в порівнянні з іншими регіонами. Така піраміда доходів має як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, частка бідних в Києві є значно меншою, досить високим є рівень задоволення базових потреб населення, високі стандарти якості життя та добробут населення. З іншого

боку, даний тип пірамід створює більший розрив між незначною часткою бідних та рештою відносно заможною частиною населення міста, що в свою чергу, підвищує соціальну нерівність, гостроту бідності та вносить корективи у сприйняття бідності населенням.

Другий тип регіонів – регіони з пірамідою доходів, екстремуми якої знаходяться в лівій частині діаграми. Це свідчить про високу частку в регіоні населення, доходи якого нижче прожиткового мінімуму або не перевищують його. До цього типу

увійшли Івано-Франківська, Закарпатська, Херсонська, Тернопільська та Волинська області. Позитивною стороною даного типу є менші соціальні розриви та порівняно незначна гострота бідності.

Третя група регіонів – регіони, які мають синусоподібну форму піраміди доходів. Типовими регіонами даного типу є Луганська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області. Дана форма піраміди вказує, по-перше, на присутність досить значного прошарку населення із середніми доходами, з іншого – на наявність прошарку більш заможного населення та наявність розриву у рівні доходів населення. Ці регіони мають досить низьку частку населення із середньодушовими доходами, які менші прожиткового мінімуму, у них присутній прошарок дуже багатого населення, а бідність населення характеризується значною гостротою.

Четвертий тип регіонів – регіони, які мають піраміду доходів правильної конічної форми. Такими регіонами є Київська, Вінницька, Кіровоградська та Черкаська області. В них структура населення є до-

сить збалансованою, менший розрив між найбагатшими та найбіднішими прошарками населення, частка багатого населення незначна.

Висновки. Сучасна стратегія подолання бідності у світі включає три взаємозв'язаних напрямки. Перший передбачає створення економічних можливостей для зниження гостроти та рівня бідності населення (створення робочих місць, організація підвищення кваліфікації робочої сили тощо). Другий напрямок передбачає розширення прав і можливостей бідних прошарків населення, насамперед, усунення соціальних та інституціональних перешкод для працевлаштування. Третій напрямок стратегій подолання бідності передбачає підвищення матеріальної безпеки бідних прошарків (зниження вразливості бідних прошарків населення перед економічними потрясіннями, стихійними лихами, захворюваннями, інвалідністю тощо). На наш погляд, в Україні ще однією важливою складовою подолання бідності є ментальна складова.

Список використаних джерел:

1. Baker L.D. *Measuring the Effects of Geographic Targeting on Poverty Reduction* / Judy L. Baker, E. Grosh Margaret // *Living Standards Measurement Study Working Paper*. – 1994. – № 99. – P. 626 – 637.
2. Demombynes G. *Producing an Improved Geographic Profile of Poverty. Methodology and Evidence from Three Developing Countries* / G. Demombynes, Ch. Elbers, J.O. Lanjouw, P. Lanjouw, J. Mistiaen, B. Ozler. – Washington DC.: WIDER. United Nations University, 2002. – 28 p.
3. Foster J. *A Class of Decomposable Poverty Indices* / J. Foster, J. Greer, E. Thorbecke // *Econometrica*. – 1994. - Vol. 42. - № 12. – P. 117 – 126.
4. Townsend P. *The International Analysis of Poverty* / Peter Townsend. - Hertfordshire.: Blackwell Publishing, 1993. – 815 p.
5. *Звіт Світового Банку про стан бідності на нерівності в світі у 2011 році (World Bank Poverty and Inequality Report 2011)*. Режим доступу: <http://povertydata.worldbank.org/poverty/home>.
6. Лебідь Л.І. *Теорія та практика подолання бідності в Україні. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна - 2009. - вип. 15. - С. 425-430.
7. *Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення»*. – К.: Державний комітет статистики України. – 2010. – 203 с.

УДК 911.3

Костянтин Немець, Павло Кобилін

ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Розглянуто значення соціальної інфраструктури в суспільстві, досліджено визначення поняття «соціальна інфраструктура» та показана її структура за О.І. Шаблієм та Б.Д. Гаврилишиним, проаналізовано захищені кандидатські, докторські дисертації, а також фахові видання за напрямками географії сфери обслуговування, соціальної сфери, соціальної інфраструктури, географії освіти, транспорту, охорони здоров'я, сфера культури, зв'язку, обґрунтовано вибір дослідження суспільно-географічних аспектів соціальної інфраструктури Харківської області.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, соціальна сфера, сфера обслуговування, освіта, охорона здоров'я, сфера культури, транспорт, зв'язок, фахові видання.

Константин Немец, Павел Кобылин. К ВОПРОСУ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ. Рассмотрено значение социальной инфраструктуры в обществе, исследовано определение понятия «социальная инфраструктура» и показана ее структура по О.И. Шаблю и Б.Д. Гаврилишину, проанализированы защищенные кандидатские, докторские диссертации, а также специализированные издания по направлениям географии сферы обслуживания, социальной сферы, социальной инфраструктуры, географии образования, транспорта, здравоохранения, сферы культуры, связи, обоснован выбор исследования общественно-географических аспектов социальной инфраструктуры Харьковской области.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, социальная сфера, сфера обслуживания, образование, здравоохранение, сфера культуры, транспорт, связь, специализированные издания.

Konstantin Nemets, Pavel Kobylin. TO THE QUESTION OF A SOCIAL INFRASTRUCTURE IN SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES. The value of social infrastructure in society is examined, the definition «social infrastructure» is investigated and its structure by O.I. Shabliy and B.D. Gavrulishin are shown, protected PhD theses, doctoral dissertations and specialized publications in the research areas of service sector, social sphere, social infrastructure geography, education, transport, health care, culture sector and communications sector geography are analyzed, a choice of the research on socio-geographic aspects of the social infrastructure in Kharkiv region is justified.

Keywords: social infrastructure, social sphere, service sector, education, health care, culture sector, transport, communications sector, specialized publications.

Актуальність дослідження. Питання суспільно-географічних досліджень розвитку соціальної інфраструктури є доволі актуальним і своєчасним, оскільки трансформаційні процеси в економіці України спричиняють підвищення ролі соціальної складової господарства країни, що потребує в забезпеченні якісних характеристик соціальної інфраструктури. Мова йдеться про необхідність гарантування соціального захисту людини, підвищення рівня її життя та зниження різних соціальних диспропорцій. Важливу роль в цьому приділяється саме соціальній інфраструктурі, оскільки вона здійснює виховання підрастаючого покоління, відтворення робочої сили, що відповідає потребам і рівню робочої сили, створення оптимальних житлово-комунальних та побутових умов життя населення, сприяє довголіттю та підтриманню здоров'я населення, раціональному використанню вільного часу людей, створює умови для відпочинку та підвищенню культурного рівня населення; гарантує соціальну захищеність всіх груп населення, в тому числі молоді, пенсіонерів, інвалідів; задовольняє потреби в товарах чи послугах при підвищенні рівня платоспроможності населення. Таким чином, соціальна інфраструктура забезпечує оптимізацію суспільного розвитку, сприяє формуванню нової людини, всебічного розвитку особистості, удосконалення способу життя.

Поряд з постійним розвитком усіх складових соціальної інфраструктури існують регіональні відмінності соціального розвитку як в межах держави, так і на рівні регіону, в тому числі у Харківській області. Харківська область є регіоном з високим

рівнем соціально-економічного розвитку, проте є певні територіальні диспропорції в розвитку соціальної інфраструктури. Отже, існує необхідність в суспільно-географічних дослідженнях розвитку соціальної інфраструктури на регіональному рівні для забезпечення її комплексно-пропорційного розвитку та оптимізації територіальної організації.

Метою дослідження виступає аналіз сучасних суспільно-географічних досліджень з питань соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що існує багато визначень поняття «соціальна інфраструктура», які подаються різними вченими в галузях суспільної географії, регіональної економіки, розміщення продуктивних сил тощо. В даній статті зупинимось на декількох з них. О.І. Шаблій визначає **соціальною інфраструктурою** як «комплекс закладів, установ і підприємств виробничої та невиробничої сфер господарства, які виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей з метою підвищення їх життєвого рівня» [15, с. 407]. У галузевій класифікації соціальна інфраструктура представлена наступними видами послуг: житлово-комунальне господарство; торгівля і громадське харчування; побутове обслуговування (невиробниче і виробниче); пасажирський транспорт і зв'язок по обслуговуванню населення; освіта (загальноосвітні школи та виховні дитячі установи; навчальні заклади по підготовці кадрів); культура (культурно-освітні та інформаційне обслуговування); мистецтво; медичне і санаторно-курортне обслуговування; фізична культура і спорт; туризм і відпочинок; забезпечення безпеки населення і правопорядку;

кредитування та державне страхування; соціальне забезпечення; система управління та громадські організації. В «Економічній енциклопедії» за редакцією Б.Д. Гаврилишина подається таке визначення соціальної інфраструктури – «*соціальна інфраструктура* – комплекс об'єктів (підприємств, установ, організацій та споруд), які забезпечують умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвинутого, суспільно активного індивіда» [5, с. 704]. У найзагальнішому вигляді соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову і соціально-культурну частини. Соціально-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб в належних умовах життя. Соціально-культурна інфраструктура

сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) і в значній мірі фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, яка відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили.

У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють наступні компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля і громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок для обслуговування населення і т.д. Соціально-культурна інфраструктура охоплює охорону здоров'я, рекреаційне господарство, фізичну культуру і спорт, соціальне забезпечення, освіту, культуру і мистецтво, культові споруди і т.д. Схематично структура соціальної інфраструктури представлена на рис. 1.

Рис. 1. Структура соціальної інфраструктури [5, с. 704]

Зрозуміло, що охопити усі зазначені сфери неможливо, тому в нашому дослідженні планується проаналізувати такі галузі соціальної інфраструктури як: освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист, транспорт, зв'язок, фізкультура і спорт, оскільки вони є переважно державними галузями, тобто пріоритетними для держави, формують її соціальну політику, на ці галузі закладаються кошти в державному та місцевому бюджетах, про що декларують

статті 87-90 Бюджетного кодексу України. [7]

Вивченню проблем вдосконалення територіальної організації сфери послуг, сфери обслуговування, соціальної сфери регіонів України присвячені дисертації О.Г. Корнус, С.В. Жовнір, І.В. Запотоцької, М.О. Барановського. Так, в дисертації *О.Г. Корнус* «Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення» (2009) уточнюється поняття «сис-

тема обслуговування населення», зроблено суспільно-географічний аналіз сучасної демографічної ситуації в регіоні, виявлено місце Сумської області в Україні за рівнем соціально-економічного розвитку, розроблено п'ятиступеневу систематику центрів системи обслуговування, досліджено стан та територіальну організацію системи обслуговування регіону, здійснено ранжування районів області за індексами та рейтингами розвитку та їх групування [10]. В дисертації *С.М. Жовнір* «Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області)» (2008) розроблено структурно-функціональну модель міжгалузевого комплексу послуг регіону; з позицій суспільної географії здійснено типізацію та ранжування центрів обслуговування Вінницької області, обґрунтовано концепцію кластерів послуг центрів обслуговування, розроблено просторову модель ієрархічної багаторівневої територіальної системи обслуговування Вінниччини згідно теорії центральних місць В. Кристаллера [6]. В кандидатській дисертації *І.В. Запотоцької* «Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення» (2008) розроблено систему показників та методик бальної оцінки рівня розвитку соціальної сфери регіону; проведено системно-структурний аналіз соціальної сфери Черкаської області та виявлено територіальні пропорції в її розвитку; проаналізовано функціонально-компонентну, функціонально-територіальну та функціонально-управлінську структури соціальної сфери області [8]. В дисертаційній роботі *М.О. Барановського* «Територіальна організація пересувних форм обслуговування сільського населення Чернігівської області» (1992) аналізується функціонально-компонентна, функціонально-територіальна, територіальна, функціонально-управлінська структури пересувних форм обслуговування населення, визначені фактори, що впливають на формування та розвиток територіальної організації пересувних форм обслуговування населення, розроблена типізація районів області, дається спроба оцінити оптимально існуючу ієрархію центрів обслуговування [1].

Окрім досліджень сфери послуг, соціальної сфери в цілому існують дисертації з окремих галузей соціальної інфраструктури. Суспільно-географічним дослідженням системи освіти присвячені дисертації *П.А. Вірченка* «Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області)» (2010), *О.А. Шуби* «Територіальна організація регіональної системи шкільного обслуговування (на прикладі Харківської області)» (1999), *Н.А. Горжанкіної* «Просторово-часовий аналіз регіональної освітньої системи (на прикладі Дніпропетровської області)» (2011), *О.Г. Заячук* «Територіальна організація освітньо-виховного комплексу Чернівецької області» (2010), *Т.Ю. Мельниченко* «Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації» (2005), *Н.І. Флінти* «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)» (2005), *В.В. Стецького* «Соціально- і економіко-географічні дослідження

регіонального освітнього комплексу (на матеріалах Львівської області)» (1999). В роботі *П.А. Вірченка* для визначення зони впливу локальних систем освіти було використано аналіз просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів на основі побудови поля інтегральної функції впливу [4]. В дисертації *Т.Ю. Мельниченко* були розраховані показники освітнього потенціалу території для виявлення територіальної нерівності в розвитку освітнього комплексу, інтегральних коефіцієнтів локалізації освіти, на основі чого розроблена типізація регіонів України [11].

Суспільно-географічним аспектам досліджень сфери культури присвячені дисертації *Н.І. Флінти* «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)» (2005), про яку вже згадувалося вище, та *Н.В. Моштакової* «Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області)» (2011). В дисертації *Н.В. Моштакової* за допомогою графоаналітичного методу багатовимірної класифікації проранжовано та згруповано адміністративно-територіальні одиниці Луганщини за економічними, демографічними показниками, показниками сфери культури протягом 2000-2009 рр. [12]

Питаннями територіальної організації сфери охорони здоров'я займалися такі вчені як *Г.А. Баркова* («Просторова організація медичних систем Харківської області та шляхи її вдосконалення», 2007), *Х.Є. Подвірна* («Геопросторова організація сфери охорони здоров'я (на матеріалах Львівської області», 2010), *І.В. Мартусенко* («Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області», 2005). Для класифікації, ранжування і групування районів в роботі *Г.А. Баркової* за ієрархічним рівнем медичних систем, середнім індексом розвитку медичних систем і комплексним індикатором медичного обслуговування проводилася класифікація районних медичних систем [2]. Для вивчення впливу екістичних чинників на забезпеченість населення матеріально-технічними ресурсами *Х.Є. Подвірною* створена геокібернетична модель регресійної залежності забезпеченості населення лікарняними ліжками від частки міського населення і щільності мережі поселень, розроблена двокрокова авторегресійна математична модель для аналізу динаміки середнього часу перебування хворого на ліжку [13].

Питання транспорту розглядаються в дисертаціях *І.Р. Рудакевича* «Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України)» (2010), «Транспортна інфраструктура АПК регіону в умовах ринкової системи господарювання (суспільно-географічне дослідження на прикладі Київського Придніпров'я)» *Н.М. Пашинської* (2009), «Територіальна організація автомобільних пасажирських перевезень в Україні» *К.Д. Діденко* (2007), «Транспортна інфраструктура західноукраїнського прикордоння: економіко-географічне дослідження» *О.Ю. Бордун* (2002), «Формування міжгалузевого транспортного комплексу в зоні впливу великого міста (на прикладі Львова)» *М.М. Маця-*

ха (1994). *І.Р. Рудакевич* визначив рівень надійності планувальної структури мереж електротранспорту (тролейбусних) великих міст ЗРУ з допомогою методу графів, для чого були розраховані альфа -, бета - та фіта-індекси зв'язаності графів електротранспортних систем [14]. *О.Ю. Бордун* в своїй дисертації для суспільно-географічного районування транспортної інфраструктури використала метод багатовимірного аналізу [3].

Суспільно-географічні аспекти розвитку зв'язку присвячені дисертації *І.І. Ковтуник* «Розвиток зв'язку в Україні: територіальна організація та вплив на соціально-економічні процеси в регіонах», *Н.О. Рибачик* «Територіальна організація телеінформаційного комплексу в Україні». *І.І. Ковтуник* в своїй дисертації здійснила оцінку рівня соціально-економічного розвитку регіонів за інтегральним показником за значною кількістю соціально-

економічних показників, економіко-математичний (кореляційний) аналіз дозволив оцінити вплив зв'язку на соціально-економічний розвиток регіонів України [9].

Нами також було розроблено науково-метричну таблицю публікацій в фахових виданнях, які характеризують ступінь розвитку суспільно-географічних досліджень із зазначених напрямків дослідження (таблиця 1). В основу таблиці покладені такі українські фахові видання як «Часопис соціально-економічної географії», «Український географічний журнал», «Історія української географії», «Економічна та соціальна географія», Наукові вісники Чернівецького, Волинського університету, Тернопільського педагогічного університетів, Вісники Харківського, Київського, Львівського, Одеського університетів тощо.

Таблиця 1

Наукометрична таблиця фахових видань з питань суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури в Україні

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Сума
Сфера послуг	–	–	1	3	1	1	3	3	5	–	17
Соціальна сфера	–	–	–	1	2	2	1	1	–	–	7
Соціальна інфраструктура	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–	2
Освіта	1	1	4	3	4	6	9	4	1	1	34
Охорона здоров'я	1	–	–	2	4	1	6	3	2	1	20
Сфера культури	–	–	–	–	–	1	–	1	2	4	8
Спорт	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Транспорт	–	–	4	2	3	4	5	7	3	3	31
Зв'язок	–	1	2	1	1	4	6	1	1	–	17

З таблиці видно, що найбільша кількість публікацій присвячена дослідження в галузі географії сфери послуг, про що й свідчать 3 дисертації із зазначеного напрямку. Дещо менша чисельність публікацій по соціальній сфері. Якщо аналізувати галузеву характеристику соціальної інфраструктури, то найбільша кількість публікацій припадає на освіту та транспорт, оскільки ці галузі є найбільш пріоритетними в нашій державі. Про це й свідчать численні кандидатські дисертації. Дещо менше публікацій з охорони здоров'я, зв'язку, сфери культури. Спорту не розглядається а жодній публікації.

Як бачимо, сучасні суспільно-географічні дослідження присвячені переважно аналізу сфери послуг, соціальної сфери, або ж характеризують окремі складові соціальної інфраструктури. Проте слабо розвивається напрямок географії соціальної інфраструктури, в якому подавалася б узагальнююча характеристика усіх або декількох складових соціальної інфраструктури, а основна увага була приділена на комплексному, системному підході соціальної інфраструктури, на аналізі взаємозв'язків між цими галузями для визначення комплексних проблем соціальної інфраструктури та розробки рекомендацій стосовно

удосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури. До того ж, відсутні подібні комплексні дослідження для Харківської області, оскільки вищезгадані дисертації присвячені Сумській, Черкаській, Вінницькій областям. Тому вважаємо доцільним розвивати цей напрям та досліджувати соціальну інфраструктуру Харківської області з позицій суспільної географії.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що суспільно-географічні дослідження розвитку соціальної інфраструктури регіону є актуальними, оскільки мають в змозі розробити заходи стосовно забезпечення комплексно-пропорційного розвитку галузі, існує декілька дисертацій, публікацій в фахових виданнях стосовно географії сфери обслуговування, соціальної сфери, географії окремих складових соціальної інфраструктури, зокрема: освіти, охорони здоров'я, сфери культури, транспорту, зв'язку, проте дуже слабо розвинуто напрямок географії соціальної інфраструктури, в тому числі для Харківської області, який би забезпечив всебічний, комплексний, системний підхід до аналізу її діяльності, визначення проблем в соціальній інфраструктурі регіону та розробки шляхів вирішення цих проблем.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Територіальна організація пересувних форм обслуговування сільського населення Чернігівської області: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія». – К., 1992. – 21 с.
2. Баркова Г.А. Просторова організація медичних систем Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2007. – 22 с.
3. Бордун О.Ю. Транспортна інфраструктура західноукраїнського прикордоння: економіко- географічне дослідження: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2007. – 21 с.
4. Вірченко П.А. Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2010. – 22 с.
5. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000 - 2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.
6. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 22 с.
7. Закон України «Бюджетний кодекс України» / Постанова ВР України № 2456-VI від 08.07.2010.
8. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 21 с.
9. Ковтуник І.І. Розвиток зв'язку в Україні: територіальна організація та вплив на соціально-економічні процеси в регіонах: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2008. – 21 с.
10. Корнус О.Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2009. – 22 с.
11. Мельниченко Т.Ю. Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – К., 2005. – 17 с.
12. Моштаківа Н.В. Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Х., 2011. – 24 с.
13. Подвірна Х.Є. Геопросторова організація сфери охорони здоров'я (на матеріалах Львівської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2010. – 22 с.
14. Рудакевич І.Р. Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 - «Економічна та соціальна географія». – Л., 2010. – 22 с.
15. Социально-экономическая география Украины / Под ред. проф. О.И. Шабля. – Львов: Світ, 1994. – 638 с.

УДК 911.3

Костянтин Немець, Тарас Погребський

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Розглядаються сучасні проблеми сфери охорони здоров'я, особливості захворюваності населення в Україні. Проведено ретроспективний аналіз суспільно-географічних досліджень регіональної сфери здоров'я, їх спрямування та методологічні аспекти. Обґрунтовано застосування синергетичного підходу на основі структурування вихідних статистичних даних за складовими соціогеопроецсу: ментальною, культурологічною, інформаційною, соціальною, економічною, геоекологічною. Розглянуто можливості повноти відображення інформації за кожною складовою сукупністю статистичних показників для побудови багатовимірної статистичної моделі з врахуванням синергетичних ефектів у розвитку та функціонуванні регіональної сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: регіональна сфера охорони здоров'я, синергетичний підхід, складові соціогеопроецсу.

Константин Немец, Тарас Погребский. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СФЕРЫ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ. Рассматриваются современные проблемы сферы охраны здоровья, особенности заболеваемости населения в Украине. Проведен ретроспективный анализ общественно-географических исследований региональной сферы охраны здоровья, их направленности и методологические аспекты. Обосновано применение синергетического подхода на основе структурирования исходных статистических данных по составляющим социогеопроецса: ментальной, культурологической, информационной, социальной, экономической, геоэкологической. Рассмотрены возможности полноты отражения информации по каждой составляющей совокупностью статистических показателей для построения многомерной статистической модели с учетом синергетических эффектов в развитии и функционировании региональной сферы охраны здоровья.

Ключевые слова: региональная сфера охраны здоровья, синергетический подход, составляющие социогеопроецса.

Kostyantyn Niemets, Taras Pogrebyskiy. METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH IN THE FIELD OF HEALTH CARE. Executed the analysis of the research methods of the regional area of health care, reasonably demonstrated the synergistic approach based on the statistical structure of initial components of social-geographic process: mental, cultural, informational, social, economic, geo-ecologic. The article considers possibilities of completeness of recorded information for each component by a set of statistics for building a multivariate statistical model considering synergies in the development and operation of regional health care.

Keywords: regional area of health care, synergistic approach, components of social-geographic process.

Актуальність дослідження. У кожному суспільстві перспективи розвитку пов'язуються із станом здоров'я населення. Сьогодні для багатьох розвинених країн Західної Європи, Північної Америки існує проблема депопуляції, зумовлена перевищенням смертності над народжуваністю. Але там вона компенсується процесами міграції, за рахунок регуляції яких вдається контролювати демографічні процеси в цілому. Значно складніше розвивається демографічна ситуація в країнах пострадянського простору, де вже протягом двох десятиліть зберігається тенденція скорочення чисельності населення. Особливо гострою є проблема депопуляції для України, де за роки незалежності чисельність населення скоротилося більше ніж на 6 млн. осіб. На жаль, природний рух населення України тільки останніми роками проявляє тенденцію до незначного зростання на тлі постійної депопуляції.

Велику роль у зменшенні середнього віку і зростанні смертності українців відіграє високий рівень захворюваності населення, особливо в промислово розвинених регіонах. В структурі захворюваності і серед причин смерті переважають хвороби серцево-судинної системи, органів дихання і травлення, новоутворення та інші. Медична галузь України знаходиться в стані глибокої кризи, що зумовлено, перш за все, недостатнім фінансуванням, застарілістю обладнання, бюрократичними формами управління, відсутністю реформ тощо.

Для комплексної оцінки стану системи охорони здоров'я в Україні в цілому і в окремих регіонах

необхідно виконати спеціальні соціально-географічні дослідження, за результатами яких можлива розробка рекомендацій з реорганізації та реформування медичної галузі України.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми захворюваності населення і оптимальної організації системи охорони здоров'я на регіональному рівні вже давно стоять в центрі уваги вчених різних напрямів науки – медиків, економістів, екологів, геоекологів, фахівців з державного управління тощо. Із середини 90-х років ХХ ст. цими проблемами починають опікуватися географи з методологічних позицій фізичної і соціально-економічної географії. При цьому фізико-географи приділяють більше уваги дослідженню впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людини, формування і механізмів дії різних природних і антропогенних чинників на захворюваність населення із застосуванням картографічних моделей, наприклад, у роботах В. Шевченка (1994 та інші), Е. Бондаренка (1997), Л. Зеленської із співавторами (1997), В.А. Барановського (2001), Л. Міщенко (2003) та інших вчених. Більш широким охопленням проблеми відрізняються дослідження суспільно-географічного напрямку, в яких об'єкт дослідження включає, крім природного середовища, соціум і господарство. Як правило, саме суспільно-географічний підхід як найбільш комплексний дає можливість оцінити вплив на здоров'я населення не тільки природних умов і екологічного стану територій, але й численних соціальних і господарських чинників, які «випадають» з поля зору фізико-географів і геоекологів.

На сьогодні суспільно-географічні

дослідження сфери охорони здоров'я в Україні є малочисленими. Як приклад, можна навести роботи О. Романів (2003), Н. Корнілової (2005), І. Мартусенко (2005), Г. Баркової із співавторами (2006, 2009 та інші), Х. Подвірної (2007), І. Манаєнкової (2008), Н. Мезенцевої із співавтором (2009), В. Гуцуляка із співавторами (2009), Д. Шиян (2012) та інших дослідників.

В кожному із згаданих досліджень обґрунтовуються нові методичні підходи і розробляються оригінальні методики оцінки захворюваності населення. Так в дослідженні І. Мартусенко медичний комплекс регіону розглядається як територіальна система. В роботі Г. Баркової (2006) найбільш яскраво застосовано системний підхід, дано визначення медичної системи регіону з позицій суспільної географії, виконано медико-географічне районування території регіону. В роботі Н. Мезенцевої із співавтором (2009) виконано порівняльний аналіз захворюваності населення різних регіонів України. Д. Шиян (2012) зазначає, що «...основними теоретико-методичними орієнтирами для географічного підходу...» в суспільно-географічних дослідженнях захворюваності населення є наступне:

- неминуча «прив'язка» проблеми захворюваності населення до конкретної території для використання картографічного методу;

- розповсюдження захворювань у вигляді епідемій описується відомими географічними моделями «центр-периферія», а також теорією дифузії нововведень;

- в медико-географічних дослідженнях, пов'язаних з виявленням природних особливостей осередків виникнення хвороб, необхідне використання ландшафтознавчого підходу;

- у медичній географії і географії людини одним з головних завдань є пошук шляхів оптимальної взаємодії між людиною і навколишнім природно-соціальним середовищем з метою нівелювання його негативного впливу та покращання стану здоров'я населення.

Отже, на сучасному етапі розвитку української суспільної географії тільки формуються методологічні засади дослідження такого важливого і значущого соціального явища, як захворюваність населення. В цьому вже визнанім і апробованім є застосування географічного і системного підходів, які визначають основні методичні напрями дослідження, але при цьому деякі аспекти охорони здоров'я залишаються поза увагою дослідників.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні застосування синергетичного підходу в суспільно-географічному дослідженні проблем захворюваності населення на основі концепції соціально-географічного процесу (О. Топчів, Л. Немець).

Виклад основного матеріалу.

Захворюваність населення є складним багатофакторним процесом, який детермінується великою кількістю чинників різної природи – генетично-біологічними і психічними особливостями людини, її психологічним і соціальним статусом, характером і умовами роботи, звичками, характером харчування,

станом навколишнього природного і соціального середовища, ефективністю профілактичної і лікувальної діяльності медичних служб тощо. Системний підхід дає можливість «зібрати» всі чинники, доступні для спостереження і вимірювання, в єдину ієрархічну систему і відповідно до її структурно-функціональних особливостей створювати адекватні моделі функціонування і поведінки системи охорони здоров'я. При цьому причинно-наслідкові зв'язки, як правило, опосередковуються і гіпотетично відображаються набором статистичних показників, які мають ймовірнісний характер. Зрозуміло, що такі представлення та інтерпретація зв'язків між діючими чинниками залежать від кількості і якості наявного статистичного матеріалу і тому не є однозначними. Не зважаючи на те, що сучасні методи статистичного моделювання дозволяють знайти оптимальне рішення, оптимум буде мати локальний характер, тобто, дійсним тільки на множині наявних статистичних параметрів.

Одним з виходів в описаній ситуації є структурування вихідних даних за певним принципом і формування множини семантично однорідних узагальнених статистичних показників, які є статистично більш стійкими до коливань вихідних даних і можуть розглядатися як своєрідні чинники функціонування системи охорони здоров'я. Далі, застосовуючи синергетичний підхід, який акцентує увагу на дослідженні взаємодії чинників, можна побудувати більш ефективні моделі розвитку системи.

Отже, ключовим питанням у даному випадку є вибір способу структуризації вихідних даних. Для цього можна було б використати одну з класифікацій факторів захворюваності населення, але, враховуючи різні принципи і критерії їх побудови, знову виникає проблема оптимального вибору. Тому перевагу слід віддати більш об'єктивному, на наш погляд, поняттю, яке об'єднує всі процеси, що протікають у суспільстві. Мова йде про суспільно-географічний процес, який вперше визначив О. Топчів як послідовну закономірну зміну і послідовність ситуацій суспільного буття. Л. Немець виділила у складі суспільно-географічного процесу соціальну складову - соціально-географічний процес, яку визначила як послідовну зміну ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті і представила його структуру у вигляді ментальної, культурологічної, інформаційної, соціальної, економічної та геоecологічної складових. Відповідно до цього, всі процеси, що відбуваються у соціумі (суспільстві) можна розглядати як сукупність їх проєкцій на складові соціогеопроецесу. З цієї точки зору захворюваність населення характеризує певний стан суспільства, який визначається синергетичною дією складових соціогеопроецесу протягом певного проміжку історичного часу. Інерційність цього явища залежить від спроможності суспільства забезпечити належні умови для ефективного функціонування системи охорони здоров'я.

Враховуючи викладене вище, структурування вихідних статистичних даних стосовно захворюваності населення можна представити як визначення проєкцій діючих процесів на складові

соціогеопроесу. При цьому змістовну суть кожної складової визначає її специфічність, що проаналізовано нижче.

Ментальна складова відображає ментальні настанови кожної людини в соціумі у відношенні до власного здоров'я. Перш за все мова йде про визнання здорового образу життя як безальтернативної домінанти у соціальному бутті. Для формування такого менталітету в національному масштабі суспільство повинне створити і протягом десятиліть реалізувати систему відповідних просвітницьких заходів. Прикладом такого відношення суспільства до здоров'я населення можуть слугувати численні країни, де здоровий образ життя є вищим національним пріоритетом і важливою метою соціалізації особистості.

Культурологічна складова забезпечує практичну реалізацію ментальних настанов особистості у відношенні до власного здоров'я через систему освітньо-виховних, профілактично-агітаційних та інших заходів, які спрямовані на морально-духовне і фізичне вдосконалення людини, неприйняття таких антисоціальних явищ як наркоманія, проституція, алкоголізм, тютюнопаління, злослів'я, соціальна агресія, тероризм, расова дискримінація тощо. В суспільстві повинні бути створені умови, коли такі явища засуджуються всіма формами і способами соціального впливу аж до кримінальної відповідальності. Прикладами статистичних показників цієї складової соціогеопроесу є чисельність культурних закладів (клубів, бібліотек, кінотеатрів тощо) та охоплення ними населення, ефективність системи освіти, мережі позашкільних закладів (спортивних майданчиків, секцій, стадіонів, гуртків творчості та художньої самодіяльності, клубів за інтересами тощо), інші характеристики соціальної можливості кожної людини до самовдосконалення і самореалізації. Іншу групу статистичних показників цієї складової представляють дані про злочинність, антисоціальні явища, аморальну поведінку та інші.

Інформаційна складова забезпечує інформаційну підтримку всіх складових соціогеопроесу. Суть її полягає у широкому відтворенні проблем і подій, пов'язаних з охороною здоров'я і захворюваністю населення, а також інших складових соціогеопроесу в інформаційному просторі суспільства. Важливість цієї складової важко переоцінити, бо інформування широкої громадськості про проблеми системи охорони здоров'я має безпосередній вплив на поведінку населення, вибір пріоритетів в різних життєвих ситуаціях, вибір медичних закладів для лікування, профілактики і консультування тощо. Статистичними показниками інформаційної складової є, напри-

клад, кількість передач на медичні теми по радіо і телебаченню, статей відповідної тематики в друкованих ЗМІ, активність обговорення на сайтах тощо.

Соціальна складова охоплює широке коло діяльності в соціумі, спрямованої на покращання соціальної безпеки громадян, у тому числі і якості медичного обслуговування. В цій складовій можна виділити кілька блоків діяльності, які можуть розглядатися як окремі чинники охорони здоров'я: соціальне забезпечення, житлові умови населення, рівень якості життя, зумовлений соціальними чинниками, діяльність побутових служб, транспорту, сфери торгівлі та інші. Соціальна складова є надзвичайно важливою в проблемі охорони здоров'я і тому вимагає окремого аналізу, що виходить за межі даної статті. Активність соціогеопроесу за нею оцінюється десятками статистичних показників.

Економічна складова включає види діяльності, пов'язані з економічним забезпеченням сфери охорони здоров'я. Сюди входять прямі або непрямі інвестиції в медичну галузь, створення економічних умов для достатнього фінансування медицини, проблеми зайнятості населення, які визначають соціальний статус і психологічний стан людей, доступність платних медичних послуг, високоякісних ліків тощо. Зважаючи на те, що економіка взагалі є основою розвитку суспільства, діяльність держбюджетних установ, до яких відносяться і медичні заклади, безпосередньо залежить від економічного стану країни. Тому економічні показники прямо або опосередковано визначають умови функціонування сфери охорони здоров'я. У зв'язку з цим економічна складова соціогеопроесу відображається десятками статистичних показників, які можна розглядати як чинники розвитку медичної галузі.

Геоологічна складова відображає діяльність суспільства, пов'язану з впливом на навколишнє природне середовище, стан якого безпосередньо впливає на якість життя і здоров'я населення. Статистичні показники цієї складової досить численні і характеризують стан забруднення атмосфери, водних ресурсів і ґрунтів, поводження з відходами виробництва, ефективність природоохоронних і відновлювальних заходів, оптимальність використання природних ресурсів тощо.

Висновки. Із наведеного аналізу можна зробити висновок, що застосування синергетичного підходу і структурування вихідних статистичних даних про розвиток сфери охорони здоров'я за складовими соціогеопроесу дає можливість врахувати синергетичні ефекти дії різних чинників і будувати більш ефективні моделі розвитку медичної галузі регіону.

Список використаних джерел:

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія / Барановський В.А. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252 с.
2. Баркова Г.А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія» / Г.А. Баркова. – Харків, 2006. – 23 с.

3. Бондаренко Е.Л. Геоінформаційні основи еколого-географічного картографування: [монографія] / Бондаренко Е.Л., Шевченко В.О., Остроух В.І. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 115 с.
4. Бондаренко Е.Л. Картографічне моделювання стану та розвитку інфекційної захворюваності населення України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.12 «Географічна картографія» / Е.Л. Бондаренко. – К., 1997. – 18 с.
5. Гуцуляк В. Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень / В. Гуцуляк, К. Муха // Вісник Львів. ун-ту. – 2009. – Серія геогр. – Вип. 36. – С. 115-121.
6. Зеленська Л.І. Екологія людини: Медико-екологічний атлас Дніпропетровської області / Зеленська Л.І., Агєєв Ю.О., Васильєва Т.Л. – К. – Дніпропетровськ: «Відродження», 1997. – 24 с.
7. Корнілова Н.В. Суспільно-географічні засади дослідження територій з критичною екологічною ситуацією (на прикладі Київської області) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н.В. Корнілова. – К., 2005. – 21 с.
8. Манаєнкова І.А. Оценка социальных рисков по степени заболеваемости населения г. Кривого Рога / И.А. Манаєнкова // Географія в інформаційному суспільстві: зб. наук. праць у 4 т. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т.2. – С. 286-287.
9. Мартусенко І.В. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.В. Мартусенко. – К., 2005. – 21 с.
10. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічний аналіз захворюваності населення регіонів України / Н.І. Мезенцева, С.П. Батиченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7. – С. 130-134.
11. Нємець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти): [монографія] / Нємець Л.М., Баркова Г.А., Нємець К.А. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
12. Подвірна Х.Є. Геопросторова характеристика захворюваності населення обласного регіону (на прикладі Львівської області) / Х.Є. Подвірна // Географія, геоэкология: опыт научных исследований: материалы IV Международной научной конференции студентов и аспирантов, посвященной 175-летию со дня рождения выдающегося исследователя Приднепровья Александра Александровича Поля (19 – 20 апреля 2007 г.). – Днепропетровск, 2007.
13. Романів О.Я. Медико-географічні основи здоров'я дитячого населення (на матеріалах Хмельницької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.Я. Романів. – Львів, 2003. – 21 с.
14. Шиян Д.В. Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Д.В. Шиян. – Харків, 2012. – 22 с.

УДК 338.48:75.81:379.85 (477)

Олександр Бейдик

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНІ ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Систематизовано дані про духовно-релігійні (чоловічі та жіночі монастирі), військово- та працепатріотичні (пам'ятники Двічі та Тричі Героям Радянського Союзу та Соціалістичної праці, які народились в Україні) об'єкти України. Запропоновані картографічні моделі територіального поширення цих об'єктів в розрізі регіонів України. Підкреслено роль цього сегмента рекреаційно-туристських ресурсів в збереженні історичної пам'яті та патріотичному вихованні населення.

Ключові слова: духовно-релігійні та військово-патріотичні рекреаційно-туристські ресурси, монастирі, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної праці.

Александр Бейдик. ДУХОВНО-РЕЛИГИОЗНЫЕ И ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТСКИЕ РЕСУРСЫ УКРАИНЫ. Систематизированы данные о духовно-религиозных (мужские и женские монастыри), военно- и трудопатриотических (памятники Дважды и Трижды Героям Советского Союза и Социалистического труда, которые родились в Украине) объектах Украины. Предложены картографические модели территориального распространения этих объектов в разрезе регионов Украины. Подчеркнута роль данного сегмента рекреационно-туристских ресурсов в сохранении исторической памяти и патриотическом воспитании населения.

Ключевые слова: духовно-религиозные и военно-патриотические рекреационно-туристские ресурсы, монастыри, Герои Советского Союза, Герои Социалистического труда.

Olexandr Beydik. SPIRITUAL AND RELIGIOUS AND MILITARY-PATRIOTIC RECREATIONAL AND TOURIST RESOURCES UKRAINE. Systematic data on the spiritual and religious (male and female monasteries), military and laborpatriotic (monuments Twice and three times Hero of the Soviet Union and the Socialist Labour, who were born in Ukraine) objects of Ukraine. The cartographic model spatial distribution of these objects in the context of Ukraine's regions. Emphasized the role of this segment of recreational and tourist resources in the preservation of historical memory and patriotic education of the population.

Keywords: spiritual, religious, and military-patriotic recreation and tourism resources, monasteries, Heroes of the Soviet Union, Heroes of Socialist Labor.

Актуальність. Дослідження національного ресурсно-рекреаційного поля, зважаючи на геополітичне положення України, з роками набуває все більшого значення. Мова, перш за все, йде про ряд спортивних подій 2009-2013 рр. та низку суспільно-економічних самітів, які проходили на території України.

Постановка завдання. Метою публікації є аналіз двох суттєвих складових ресурсно-рекреаційного поля – духовно-релігійних та військово-патріотичних об'єктів, просторове поширення яких територією України зв'язано з рядом історичних, суспільно-політичних, географічних чинників. Природно, що коло цих об'єктів значно ширше, ніж запропоноване наповнення таблиць і картосхем. Основу перших складають чоловічі та жіночі монастирі, других – світлі імена Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної Праці, удостоєних цих звань неодноразово.

Виклад основного матеріалу. Духовно-релігійні та військово-патріотичні об'єкти виступають своєрідними реперними точками – свідченнями видатних геополітичних та історичних досягнень радянського народу, охороняються Українською державою та виконують важливі культурно-просвітницькі та виховні функції. В різні періоди духовні та військові архітектурно-історичні та біосоціальні* ресурси або опинялись в центрі патріотич-

ного виховання населення (розквіт церкви, шанобливе ставлення до подвигу радянського солдата в часи II світової війни), або опинялись в зоні байдужості чи нищились (гоніння на церкву, забуття героїчних сторінок слов'янської історії, перепрофілювання військових музеїв, ліквідація військових пам'ятників*). Але беззаперечним фактом є те, що монастирі та свідчення військового та трудового подвигу громадян колишнього СРСР складають невід'ємну частину рекреаційно-туристського потенціалу (реальніше – актуалу) нашої країни. Ці об'єкти в тій чи іншій мірі залучені до національної туристської індустрії, користуються попитом та увагою у внутрішніх та в'їзних туристів, виступають чинником формування об'єктивного уявлення про Україну.

В Україні зараз налічується 277 монастирів, з них – 137 чоловічі, а 140 – жіночі. Найстарішим чоловічим монастирем є Києво-Печерська Лавра (1051 р.), яка знаходиться в Києві - «Матери городов русских», «Північному Римі», «Східному Єрусалимі». Найстарішим жіночим монастирем є Зимненський Свято-Успенський Святогорський ставропігійний монастир (992-993 рр.), який знаходиться в Волинській області. Найбільша кількість монастирів знаходиться у Львівській області – 36, а найменша – у Миколаївській області – 2. Найбільша кількість чоловічих монастирів знаходиться також у Львівській області – 19, найменша – у Миколаївській – 1.

*Біосоціальні ресурси – об'єкти, пов'язані з певним періодом життя (народження, діяльність, перебування, смерть, поховання, перепоховання) тієї чи іншої видатної людини, групи людей.

** За останній час в ряді держав – республіках колишнього СРСР було демонтовано або іншим чином знищено десятки пам'ятників Великої Вітчизняної війни : в Іваново (Росія), Києві - пам'ятник героям Дніпровської флотилії, в Каневі - пам'ятник бойовому катеру(Україна), Таллінні (Естонія), Кутаїсі та Батумі (Грузія).

Таблиця 1

Духовно-релігійні рекреаційні ресурси України

Регіони України	Монастирі		Загальна кількість	Найстаріший монастир	
	чоловічі	жіночі		чоловічий	жіночий
1	2	3	4	5	6
АР Крим	8	3	11	Свято-Успенський	Свято-Георгіївський Катерлеський
Волинська	6	3	9	Жидичинський	Зимненський Свято-Успенський Святогорський
Вінницька	4	2	6	Свято-Миколаївський Шаргородський	Свято-Троїцький Браїлівський
Дніпропетровська	2	6	8	Самарський Пустельно-Миколаївський	Свято-Тихвінський
Донецька	2	4	6	Свято-Успенська Святогірська Лавра	Свято-Микільський
Житомирська	3	3	6	Монастир Босих Кармелітів	Овруцький Свято-Василівський
Закарпатська	9	11	20	Свято-Миколаївський	Серафима Саровського
Запорізька	2	4	6	Монастир святого Сави Освяченого	Свято-Михайлівський
Івано-Франківська	4	7	11	Манявський скит	Івано-Франківський монастир Царя Христа Чину св. Василя Великого
Київська	15	9	24	Києво-Печерська Лавра	Свято-Успенський
Кіровоградська	2	1	3	Хрестовоздвиженський	Свято-Богоявленський
Луганська	4	2	6	Монастир на честь Андрія Первозванного	Старобільський монастир на честь ікони Божої Матері «Всіх скорботних Радість»
Львівська	19	17	36	Монастир Святого Серця	Свято-Преображенський
Миколаївська	1	1	2	Монастир в ім'я святих царів Костянтина і Олени	Свято-Михайлівський Пелагіївський
Одеська	6	4	10	Свято-Успенський	Свято-Архангело-Михайлівський
Полтавська	2	2	4	Спасо-Преображенський Мгарський	Свято-Хрестовоздвиженський
Рівненська	6	15	21	Свято-Троїцький Межиріцький	Свято-Троїцький
Сумська	4	3	7	Молчанський Предтеченський	Охтирський Свято-Троїцький
Тернопільська	13	16	29	Свято-Успенська Почаївська лавра	Свято-Богоявленський
Харківська	2	3	5	Харківський Свято-Покровський	Свято-Борисоглібський
Херсонська	2	1	3	Свято-Григорівський Бізюков	Свято-Борисо-Глібський жіночий монастир
Хмельницька	4	7	11	Свято-Різдва Богородиці	Спасо-Преображенський
Черкаська	7	3	10	Свято-Онуфріївський	Свято-Миколаївський Лебединський
Чернівецька	6	7	13	Свято-Вознесенський «Бачень»	Святих жон-мироносиць жіночий монастир «Леорда»
Чернігівська	4	7	11	Єлецький	Домницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці

Найбільша кількість жіночих монастирів знаходиться у Львівській області – 17, а найменша – у Кіровоградській та Херсонській – по 1 (табл. 1, рис. 1) [1-4].

Військово-патріотична складова рекреаційно-туристських ресурсів представлена в табл. 2 та на рис. 2 у вигляді місць, переважно пов'язаних з місцем народження Двічі та Тричі Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної Праці*. Більшість з них вже пішли з життя, тим більше пам'ять про цих людей має жити у справах нинішнього та майбутніх поколінь. На картосхемах (рис.2-3) віддзеркалено 96 імен, з них 40 – Двічі та Тричі Герої Радянського Союзу, 56 – Двічі та Тричі Герої Соціалістичної Праці. Серед Героїв Війни всі 40 – чоловіки, серед Героїв Праці – 46 – чоловіки, 10 – жінки. Найбільша кількість (10) Героїв Війни та Праці в Донецькій області, а у Волинській, Львівській і Рівненській областях такі відсутні. Найбільша кількість Героїв Війни – 7 – у Дніпропетровській обл., а у Волинській, Закар-

патській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській і Чернівецькій областях такі відсутні. Найбільша кількість Героїв Праці – 7 – у Донецькій області, а у Волинській, Луганській, Львівській, Рівненській областях такі відсутні.

Близько 100 світлих імен, які містять таблиці та картосхеми, – лише частина потужної когорти Героїв, які вийшли з надр колишньої держави – Радянського Союзу. Природно, що з Україною пов'язано значно більше Героїв, ніж згадувані 96 імен. Ще раз нагадаємо, що до цього списку увійшли люди, які народились в Україні і яким (майже всім) встановлені погруддя на малій Батьківщині – безпосередньо в тих селах і містах, де починалося життя майбутніх Героїв. Але деякі з них поховані в Україні, хоча і народились за її межами. Наприклад, це стосується Двічі Героя Соціалістичної Праці Воловикова П.М., Двічі Героя Радянського Союзу Рязанова В.Я. та інших (табл. 3).

Рис.1. Духовно-релігійні рекреаційні ресурси України

*Як паралель цій спробі нагадаємо, що у 2012 р. в одному з художніх салонів Юлія Гриневич репрезентувала 19 оригінальних портретів українців – космонавтів та вчених-ракетобудівників.

Таблиця 2

Військово-патрістичні рекреаційні ресурси України

Регіони України	Діти (та вище) Герої Соціалістичної праці									
	П.І.П.	Дата народження	Місце народження	Дата смерті	Місце смерті	Місце поховання	Дата присвоєння звань	Місцезахождєння бюсту		
1	2	3	4	5	6	7	8	9		
АР Крим	Брицєва Марія Олександрівна	6 грудня 1906	с. Отузи (нині смт Щєбетовка)	28 червня 1985	м. Феодосія	м. Феодосія	1949, 1958	смт Щєбетовка		
	Князева Марія Данилівна	18 вересня 1918	с. Алєшковичі, Севський уїзд, Орловська губернія (нині Орловська обл., РФ)	6 жовтня 1982	м. Судак	м. Судак	22.02.1955, 26.02.1958	м. Судак		
Вінницька	Жєлюка Пилип Олексійович	10 грудня 1904	с. Тиманівка, Тульчинський р-н	22 листопада 1976	м. Київ	м. Київ	26.02.1958, 29.11.1974	с. Тиманівка, Тульчинський р-н		
	Марцин Тєяна Пилиївна	19 лютого 1899	с. Жабокрич, Крижопільський р-н	1974	с. Жабокрич, Крижопільський р-н	с. Жабокрич, Крижопільський р-н	16.02.1948, 26.02.1958	с. Жабокрич, Крижопільський р-н		
	Романенко Прокл Каленикович	8 серпня 1906	с. Сосонка, Вінницький р-н	17 липня 1965	с. Сосонка, Вінницький р-н	с. Сосонка, Вінницький р-н	28.8.1952, 26.2.1958	с. Сосонка, Вінницький р-н		
Дніпропетровська	Щєрбицький Володимир Васильович	17 лютого 1918	м. Верхньодніпровськ, Катеринославська губернія	16 лютого 1990	м. Київ	м. Київ	30.12.1975, 13.09.1977	м. Верхньодніпровськ		
	Макаров Олександр Максимович	12 вересня 1906	м. Цимлянськ, РФ	9 жовтня 1999	м. Дніпропетровськ	м. Дніпропетровськ	1961, 1976	м. Дніпропетровськ		
Донецька	Ангєліна Прасков'я Микитівна	12 січня 1913	смт Старобєшеве, Старобєшевський р-н	21 січня 1959	м. Москва	смт Старобєшеве, Старобєшевський р-н	26.02.1958, 19.03.1947	с. Старобєшеве, Старобєшевський р-н		
	Бєшуля Спиридон Єрофєйович	12 грудня 1907	с. Улакли, Великоновосільський р-н	18 червня 1979	с. Єлизавєлєвка, Мар'їнський р-н	с. Єлизавєлєвка, Мар'їнський р-н	26.02.1958, 02.06.1950	с. Єлизавєлєвка, Мар'їнський р-н		
	Бридько Іван Іванович	31 травня 1905	с. Іванівка, Волноваський р-н	8 грудня 1980	м. Красноармійськ	м. Красноармійськ	26.06.1957, 28.08.1948	Шахтарське сєлицє ім. Дмитрова, Красноармійський р-н		
	Литвинєнко Василь Тимофійович	1 січня 1900	с. Зоряне, Мар'їнський р-н	15 жовтня 1960	с. Зоряне, Мар'їнський р-н	с. Зоряне, Мар'їнський р-н	26.02.1958, 16.02.1948	смт Курахівка, Сєлєдівська міськрада		
Донецька	Чих Михайло Павлович	4 червня 1921	с. Воросилєвоє (нині с. Кєвмішуватє), Першотравневий р-н	2 червня 1998	м. Шахти, Ростовська обл., РФ	м. Шахти, Ростовська обл., РФ	30.03.1971, 21.03.1983	м. Шахти, Ростовська обл., РФ		
	Трашутін Іван Якович	18 січня 1906	м. Горлівка	6 березня 1986	м. Челябінськ, РФ	м. Челябінськ, РФ	16.02.1966, 19.01.1976	м. Челябінськ, РФ		

Дробовиж, табл. 2

	Славський Єфим Павлович	7 листопада 1898	с. Макіївка (нині м. Макіївка)	28 листопада 1991	м. Москва	м. Москва	29.10.1949, 04.01.1954, 07.03.1962	м. Владикавказ, Північно-Осетинська Республіка
Житомирська	Корольов Сергій Павлович	30 грудня 1906	м. Житомир	14 січня 1966	м. Москва	м. Москва	1956, 1961	м. Житомир
	Головацький Миколай Микитович	5 березня 1912	м. Житомир	21 березня 1996	м. Жаркент, Панфіловський р-н, Казахстан	м. Жаркент, Панфіловський р-н, Казахстан	23.06.1966, 17.01.1985	Бюст на Батьківщині Героя не встановлений
Закарпатська	Ладані Галина Михайлівна	14 грудня 1914	с. Великі Лучки, Мукачівський р-н	?	?	?	1949, 1958	с. Великі Лучки, Мукачівський р-н
	Пітра Юрій Юрійович	26 березня 1914	с. Білки, Іршавський р-н	4 березня 2009	с. Білки, Іршавський р-н	с. Білки, Іршавський р-н	1958, 1977	с. Білки, Іршавський р-н
Запорізька	Доллежаль Микола Антонович	15 жовтня 1899	с. Омельник, Оріхівський р-н	20 листопада 2000	с. Козино, Ордінцівський р-н, Московська обл., РФ	с. Козино, Ордінцівський р-н, Московська обл.	29.10.1949, 17.02.1984	с. Омельник, Оріхівський р-н
	Ганчев Іван Дмитрович	9 грудня 1929	с. Б'ятчєславка, Приморський р-н	2009	м. Нікополь	м. Нікополь	11.08.1966, 1.04.1986	м. Нікополь
Івано-Франківська	Личук Юстин Тодорович	1901 рік	с. Стеців, Снятинський р-н	1986	с. Стеців, Снятинський р-н	с. Стеців, Снятинський р-н	1961, 1977	с. Стеців, Снятинський р-н
	Ткачук Григорій Іванович	12 квітня 1918	с. Підвербці, Тлумацький р-н	1989	с. Лісоводи, Городокський р-н, Хмельницька обл.	с. Лісоводи, Городокський р-н, Хмельницька обл.	1958, 1977	с. Лісоводи, Городокський р-н, Хмельницька обл.
Київська	Александров Анатолій Петрович	31 січня 1903	м. Тараща, Таращанський р-н	3 лютого 1994	м. Москва	м. Москва	1954, 1960, 1973	м. Свердловський, Архангельська обл., РФ
	Патон Борис Євгенович	27 листопада 1918	м. Київ	-	-	-	1969, 1978	м. Київ
	Дриган Ольга Кліментівна	29.11.1912	с. Кордаки, Васильківський р-н	-	-	-	16.03.1954, 26.02.1958	с. Кордаки, Васильківський р-н
	Виштак Степаніда Демидівна	1918	с. Лосятин, Васильківський р-н	1993	с. Лосятин, Васильківський р-н	с. Лосятин, Васильківський р-н	11.04.1949, 07.08.1952	с. Лосятин, Васильківський р-н
	Люльєв Лев Веніамінович	17 квітня 1908	м. Київ	1 листопада 1985	м. Москва	м. Москва	1966, 1985	Бюст на Батьківщині Героя не встановлений

Додаток табл. 2

Кіровоградська	Моторний Дмитро Костянтинович	2 листопада 1927	с. Родянчина, Бобринський р-н	-	-	22.03.1966, 20.01.1986	с. Родянчина, Бобринський р-н
	Гіталов Олександр Васильович	27 травня 1915	с. Комишувате, Новоукраїнський р-н	17 березня 1994	с. Комишувате, Новоукраїнський р-н	16.02.1948, 26.02.1958	с. Комишувате, Новоукраїнський р-н
Миколаївська	Ведуга Павло Пилипович	17 липня 1906	с. Журилка, Миколаївський р-н	1987	с. Стакове, Березівський р-н	24.06.1949, 24.02.1958	с. Стакове, Березівський р-н
	Блажєвський Євген Вікторович	1884	с. Любомирка, Котовський р-н	1973	с. Любомирка, Котовський р-н	07.06.1950, 26.02.1958	с. Любомирка, Котовський р-н
Одеська	Глушко Валентин Петрович	2 вересня 1908	м. Одеса	10 січня 1989	м. Москва	1956, 1961	м. Одеса
	Нудельман Олександр Мануїлович	21 серпня 1912	м. Одеса	2 серпня 1996	м. Москва	1966, 1982	м. Одеса
	Посмитний Максим Анісімович	31 січня 1895	с. Джугастро, Іванівський р-н	1973	с. Розквіт, Березівський р-н	21.03.1949, 26.02.1958	с. Розквіт, Березівський р-н
	Шоляр Марія Дмитрівна	14 липня 1924	с. Леонівка, Красноокнянський р-н	14 квітня 2002	с. Маяк, Красноокнянський р-н	1958, 1988	Бюст на Батківщині Героя не встановлений
Полтавська	Ремесло Василь Миколайович	10 лютого 1907	с. Теплівка, Пирятинський р-н	4 вересня 1983	м. Київ	1966, 1977	м. Пирятин, Пирятинський район
	Підорний Микола Вікторович	5 лютого 1903	м. Карлівка, Карлівський р-н	11 січня 1983	м. Москва	1963, 1973	м. Карлівка, Карлівський р-н
	Коваленко Олександр Власович	12 листопада 1909	с. Миколаївка, Кобелякський р-н	4 листопада 1987	м. Москва	12.05.1948, 06.10.1976	с. Миколаївка, Кобелякський р-н
	Духов Михайло Леонідович	13 жовтня 1904	с. Велрик, Гадяцький р-н	1 травня 1964	м. Москва	16.09.1945, 29.10.1949, 04.01.1954	м. Москва
Сумська	Кухар Іван Іванович	1928	хутір Дикавка, Диканський р-н	-	-	1974, 1986	хутір Дикавка, Диканський р-н
	Сузаренко Михайло Федорович	28 вересня 1907	м. Глухів	17 серпня 1993	м. Дзержинське, Донецька обл.	16.01.1974, 06.10.1982	м. Дзержинське, Донецька обл.

Продовж. табл. 2

Тернопільська	Долинюк Євгенія Олександрівна	25 квітня 1914	с. Білівці, Борщівський р-н	22.10.1960	с. Борішківці, Борщівський р-н	04.05.1951, 26.02.1958	с. Борішківці, Борщівський р-н
Харківська	Тихонов Микола Олександрович	14 травня 1905	м. Харків	1 червня 1980	с. Підмосков'я	1975, 1982	м. Харків
	Юр'єв Василь Якович	20 лютого 1879	с. Вірга, Нижньолісовський р-н, Пензенська обл., РФ	8 лютого 1962	м. Харків	15.05.1954, 29.06.1959	м. Харків
	Могильченко Григорій Сергійович	30 грудня 1900	с. Єкатеринівка, Лозовський р-н	1976	-	-	с. Єкатеринівка, Лозовський р-н
Херсонська	Пустовойт Василь Степанович	2 січня 1886	с. Таранівка, Зміївський уїзд	11 жовтня 1972	м. Краснодар, РФ	1957, 1963	м. Краснодар, РФ
	Брага Марк Андронович	17 лютого 1910	с. Малій Клин, Голопристанський р-н	1985	м. Гола Пристань, Голопристанський р-н	1949, 1958	м. Гола Пристань, Голопристанський р-н
	Стрельченко Іван Іванович	25 грудня 1932	с. Рибальче, Голопристанський р-н	21 травня 2003	м. Донецьк	1966, 1978	Бюст на Батьківщині Героя не встановлений
Хмельницька	Плютинський Володимир Антонович	4 травня 1927	с. Борисів, Ізяславський р-н	14 вересня 2009	с. Зоря, Рівненський р-н, Рівненська обл.	08.04.1971, 08.05.1986	с. Зоря, Рівненський р-н, Рівненська обл.
	Бойко Давид Васильович	27 серпня 1904	с. Летава, Чемеровецький р-н	1984	с. Летава, Чемеровецький р-н	16.02.1948, 26.02.1958	с. Летава, Чемеровецький р-н
	Буркацька Галина Євгенівна	17 грудня 1916	с. Геронімівка, Черкаський р-н	15 березня 2006	м. Київ	1951, 1958	с. Геронімівка, Черкаський р-н
Черкаська	Байда Григорій Іванович	16 грудня 1902	с. Леськи, Черкаський р-н	25 січня 1981	м. Черкаси	29.05.1951, 26.02.1958	с. Леськи, Черкаський р-н
	Бугаєв Борис Павлович	29 липня 1923	с. Маньківка, Маньківський р-н	13 січня 2007	м. Москва	1966, 1983	с. Маньківка, Маньківський р-н
	Парубок Омелян Ніконович	21 січня 1940	с. Баштечки, Жашківський р-н	-	-	1977, 1984	Бюст на Батьківщині Героя не встановлений
Чернігівська	Горбань Григорій Якович	1 квітня 1932	с. Шаповалівка, Борзнянський р-н	2000	м. Маріуполь, Донецька обл.	1971, 1978	м. Маріуполь, Донецька обл.

Продовж. табл. 2

		<i>Дівці (та вшче) Герої Радянського Союзу</i>						
Чернівецька	Дубковський Федір Іванович	2 квітня 1894	с. Зарожани, Хотинський р-н	6 березня 1960	м. Тальне, Тальненський р-н, Черкаська обл.	м. Тальне, Тальненський р-н, Черкаська обл.	1951, 1958	м. Тальне, Тальненський р-н, Черкаська обл.
АР Крим	Амет-хан Султан	20 жовтня 1920	м. Алушка	1 лютого 1971	м. Москва	м. Москва	1943, 1945	м. Алушка
	Паланін Іван Дмитрович	14 листопада 1894	м. Севастопіль	30 січня 1986	м. Москва	м. Москва	1937, 1940	м. Севастопіль
Вінницька	Бойко Іван Никифорович	11 жовтня 1910	с. Жорниці, Іллінський р-н	12 травня 1975	м. Київ	м. Київ	10.01.1944, 26.04.1944	с. Жорниці, Іллінський р-н
	Таран Павло Андрійович	18 жовтня 1916	с. Шолохово, Нікопольський р-н	14 вересня 2005	м. Москва	м. Москва	20.06.1942, 13.03.1944	с. Шолохово, Нікопольський р-н
Дніпропетровська	Брандис Анатолій Яковлевич	12 серпня 1923	м. Дніпропетровськ	23 березня 1988	м. Москва	м. Москва	23.02.1945, 29.06.1945	м. Дніпропетровськ
	Глінка Дмитро Борисович	10 грудня 1917	с. Олександрів Дар (пізніше – с. Розманівка, в 1997 р. приєднано до м. Кривий Ріг)	1 березня 1979	м. Москва	м. Москва	21.04.1943, 24.08.1943	м. Кривий Ріг
	Кравченко Григорій Пантелейович	12 жовтня 1912	с. Голубівка, Новомосковський р-н	23 лютого 1943	с. Снявино, Кіровський р-н, Ленінградська обл., Рф	м. Москва	22.02.1939, 29.08.1939	с. Голубівка, Новомосковський р-н
	Федорів Олексій Федорович	30 березня 1901	м. Дніпропетровськ	9 вересня 1989	м. Київ	м. Київ	18.05.1942, 04.01.1944	м. Дніпропетровськ
	Брежнев Леонід Ілліч (чотирнадцятий Герой Радянського Союзу)	19 грудня 1906	м. Дніпродзержинськ	10 листопада 1982	м. Москва	м. Москва	18.12.1966, 18.12.1976, 19.12.1978, 18.12.1981	м. Дніпродзержинськ
Донецька	Ворошилов Клімент Охримович	23 січня 1883	с. Верхне, Бахмутський уїзд	2 лютого 1969	м. Москва	м. Москва	1956, 1968	м. Москва
	Кізім Леонід Денисович	5 серпня 1941	м. Красний Ліман, Красноліманський р-н	13 червня 2010	м. Москва	м. Москва	10.12.1980, 02.10.1984	м. Красний Ліман, Красноліманський р-н
	Москаленко Кирило Семенович	11 травня 1902	с. Гришине, Красноармійський р-н	17 червня 1985	м. Москва	м. Москва	23.10.1943, 21.02.1978	Дані про наявність бюста на Батьківщині Героя відсутні

Продовж. табл. 2

	Тимошенко Семен Костянтинович	18 лютого 1895	с. Фурманівка, Кілійський р-н	31 березня 1970	м. Москва	м. Москва	1940, 1965	с. Фурманівка, Кілійський р-н
	Береговий Георгій Тимофійович	15 квітня 1921	с. Федорівка, Карлівський р-н	30 червня 1995	м. Москва	м. Москва	1944, 1968	м. Єнакієве
Полтавська	Ковпак Сидір Артемович	25 травня 1887	смт Котельва, Котелевський р-н	11 грудня 1967	м. Київ	м. Київ	1942, 1944	м. Глухів, Глухівський р-н, Сумська обл.; смт Котельва, Котелевський р-н, м. Суми
	Рибалко Павло Семенович	23 жовтня 1894	с. Малий Вистороп, Лебединський р-н	28 серпня 1948	м. Москва	м. Москва	17.11.1943, 06.04.1945	с. Малий Істороп, Лебединський р-н;
Сумська	Кожедуб Іван Микитович	8 червня 1920	с. Ображівка, Шосткинський р-н	8 серпня 1991	м. Москва	м. Москва	04.02.1944, 19.08.1944	с. Ображівка, Шосткинський р-н, м. Шостка
	Супрун Степан Павлович	2 серпня 1907	с. Річка, Білопільський р-н	4 липня 1941	м. Толочин, Вітебська обл., Республіка Білорусь	м. Москва	20.05.1940, 22.07.1941	м. Суми
	Слюсаренко Захар Карлович	16 вересня 1907	м. Зміїв	6 квітня 1987	м. Київ	м. Київ	23.09.1944, 31.05.1945	м. Зміїв
Харківська	Недбайло Анатолій Костянтинович	28 січня 1923	м. Ізюм	13 травня 2008	м. Київ	м. Київ	19.04.1945, 29.06.1945	м. Ізюм
Херсонська	Покришев Петро Олександрович	24 серпня 1914	с. Гола Пристань, Голопристанський р-н	22 серпня 1967	м. Гола Пристань, Голопристанський р-н	м. Гола Пристань, Голопристанський р-н	10.02.1943, 24.08.1943	м. Гола Пристань, Голопристанський р-н
Хмельницька	Горшков Сергій Георгійович	13 лютого 1910	м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський р-н	13 травня 1988	м. Москва	м. Москва	07.05.1965, 21.12.1982	м. Коломна, Московська обл., РФ; м. Новоросійськ, Краснодарський край, РФ
Черкаська	Черняхівський Іван Данилович	16 червня 1906	с. Оксанна, Уманський р-н	18 лютого 1945	м. Мельзак, Східна Пруссія (нині Калининградська обл., РФ)	м. Вільно, Литва, у 1992 р. перепозований у м. Москві	17.10.1943, 29.07.1944	с. Оксанна, Уманський р-н

Продовж. табл. 2

Чернігівська	Степаненко Іван Никифорович	13 квітня 1920	с. Нежайки, Драбівський р-н	31 травня 2007	м. Черкаси	07.10.1943, 09.07.1944	с. Нежайки, Драбівський р-н
	Драченко Іван Григорович *	15 листопада 1922	с. Велика Севастьянівка, Христинівський р-н	16 листопада 1994	м. Київ	26.10.1944, 05.07.1944, 05.09.1944, 26.11.1968	с. Велика Севастьянівка, Христинівський р-н
	Сенько Василь Васильович	15 жовтня 1921	м. Семенівка, Семенівський р-н	5 червня 1984	м. Тамбов, Тамбовська обл., РФ	25.03.1943, 28.06.1945	м. Семенівка, Семенівський р-н, м. Чернівці

* Драченко І. Г. - повний кавалер ордена Слави, один з 4-х повних кавалерів ордена Слави, удостоєних звання Героя Радянського Союзу.

Рис.2. Військово-патріотичні рекреаційні ресурси України

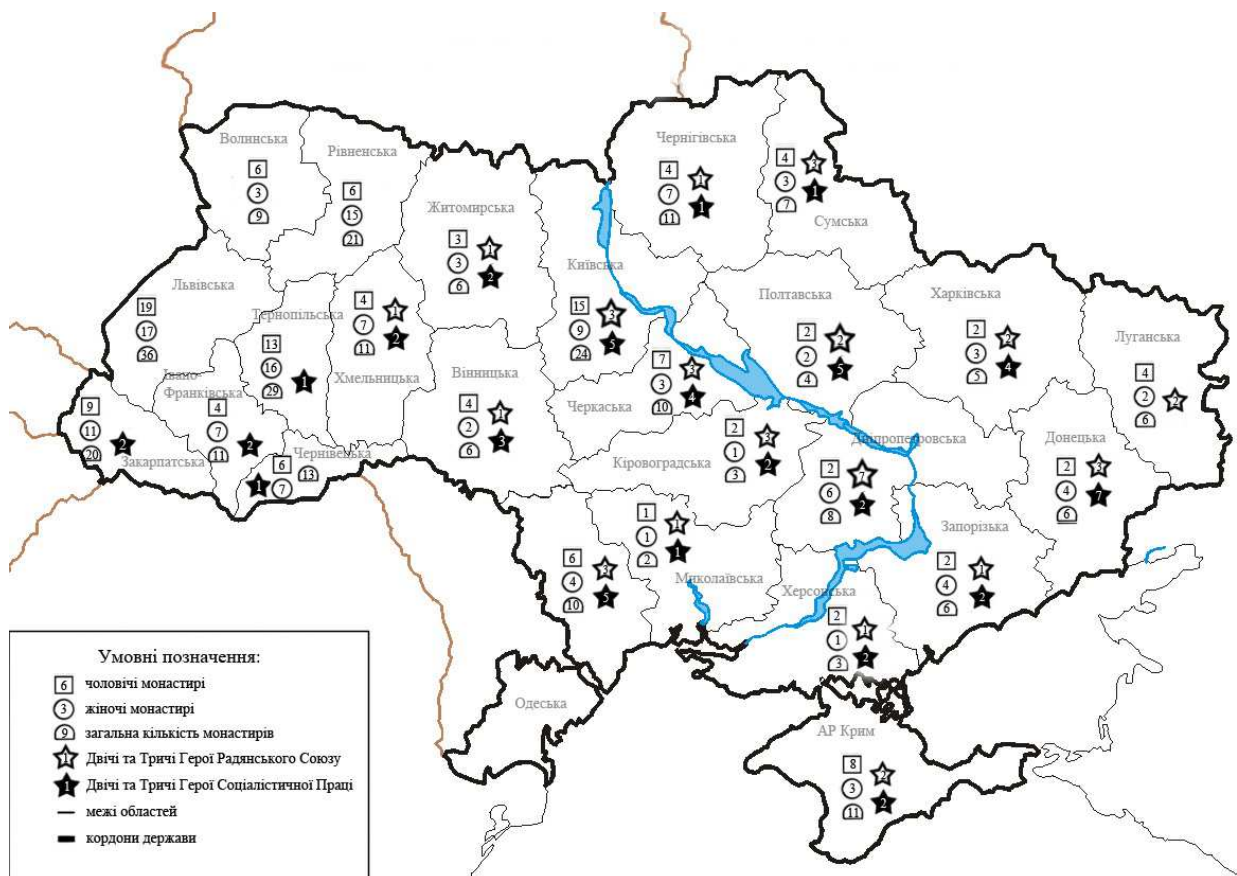

Рис. 3. Духовно-релігійні та військово-патріотичні рекреаційні ресурси України

Таблиця 3

Військово-патріотичні рекреаційні ресурси України (доповнення до табл.2)

Двічі (та вище) Герої Соціалістичної Праці						
П.І.П.	Дата народження	Місце народження	Дата смерті	Місце смерті	Місце поховання	Дати присвоєння звань
Воловиків (Воловик) Петро Митрофанович	31.10.1918	с. Телеші, Гомельський р-н, Гомельська обл., Білорусь	14.03.1996	м.Рівне	м.Рівне	26.02.1958 17.08.1988
Двічі (та вище) Герої Радянського Союзу						
Рязанов Василь Георгійович	25.01.1901	с.Велике Козино, Балахнинський р-н, Нижньоновгородська область, РФ	08.07.1951	м.Київ	м.Київ	22.02.1944 02.06.1945

Висновки.

1. Поглиблено уявлення стосовно двох суттєвих складових ресурсно-рекреаційного поля – духовно-релігійних та військово-патріотичних об'єктах, які виступають свідченнями видатних геополітичних та історичних досягнень держави та виконують важливі культурно-просвітницькі та виховні функції. Ці об'єкти залучені до національної туристської індустрії, користуються попитом та повагою у внутрішніх та в'їзних туристів, виступають чинником формування об'єктивного уявлення про Україну.
2. В Україні зараз налічується 277 монастирів, з них – 137 чоловічі, а 140 – жіночі. На картосхемах віддзеркалено 96 імен, з них 40 – Двічі та Тричі Герої Радянського Союзу, 56 – Двічі та Тричі Герої Соціалістичної Праці. Серед Героїв Війни всі 40 – чоловіки, серед Героїв Праці – 46 – чоловіки, 10 – жінки.
3. Харківська область серед 25 регіонів України (разом з Київською, Одеською, Черкаською, Донецькою, Дніпропетровською, Полтавською областями) виступає однією з найпотужніших щодо наявності на її території військово-патріотичних об'єктів (тут народились Двічі Герої Радянського Союзу З.К. Слюсаренко, А.К. Недбайло та Двічі Герої Соціалістичної Праці М.О. Тихонов, В.Я. Юр'єв, Г.С. Могильченко, В.С. Пустовойт).

Список використаних джерел :

1. Стоцький Я. Монастир // Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004 — 2010.
2. Бучацький монастир отців Василіан. – Режим доступу: <http://osbm-buchach.org.ua>
3. Регіональний інформаційний портал Тернопільщина. – Режим доступу: <http://www.irp.te.ua>
4. Стародавні церкви, костели, синагоги, монастирі країни. – Режим доступу: <http://templesua.jimdo.com/>

УДК 338.48-52:799.2

Марина Ячнюк

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ

В статті йдеться про розвиток мисливського туризму та організацію мисливських турів. Розкривається сучасний стан мисливського господарства та рекреаційне значення полювання. Серед багатьох видів туризму в останній час дуже популярним стає мисливський. Саме тому ми спробували визначити основні напрямки розвитку мисливського туризму, розкрити сучасний стан мисливських турів та проаналізувати тенденції розвитку в цій галузі туризму.

Ключові слова: мисливський туризм, мисливські об'єкти, мисливські тури, рекреаційне полювання.

Марина Ячнюк. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОХОТНИЧЬЕГО ТУРИЗМА. В статье речь идет о развитии охотничьего туризма и организации охотничьих туров. Раскрывается современное состояние охотничьего хозяйства и рекреационное значение охоты. Среди многих видов туризма в последнее время очень популярным становится охотничий. Именно поэтому мы попытались определить основные направления развития охотничьего туризма, раскрыть современное состояние охотничьих туров и проанализировать тенденции развития в этой отрасли туризма.

Ключевые слова: охотничий туризм, охотничьи объекты, охотничьи туры, рекреационная охота.

Marina Yachnuk. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HUNTING TOURISM. The article it comes to development of hunting tourism and hunting tours. Expands the current state of hunting and recreational value of hunting. Among the many types of tourism in recent years become a very popular hunting. That is why we have tried to determine the main directions of development of hunting tourism, to reveal the current state of game rounds and analyzing trends in the tourism industry.

Keywords: hunting tourism, hunting items, hunting tours, Recreational hunting.

Постановка проблеми. Туризм, як відомо – одна з найбільших і динамічних галузей економіки багатьох країн світу. Серед багатьох видів туризму в останній час виділяють мисливський. Цей вид туризму приваблює категорію людей, яких, наприклад, добре відзнятий фільм зі сценами полювання може викликати зацікавленість до такої форми відпочинку. Організаційні моменти, індивідуальність та специфічність мисливського туризму роблять його одним із самих дорогих та елітних видів, і в країнах Заходу успішно розвивається його клубна форма. База для розвитку мисливського туризму у світі щорічно зростає, оскільки число заможних мисливців значно збільшується. У зв'язку з ростом цін на зброю, боеприпаси і спеціальне спорядження змінюється і тип мисливця, оскільки це заняття стає доступним лише для вузького кола людей, що мають немалі гроші для того, щоб бути в числі мисливців, оплатити хорошу організацію і якість обслуговування самого полювання. Але кількість таких людей з кожним роком зростає. Організацій, що займаються цим видом туризму, небагато, але конкуренція між ними не менш жорстка, ніж в інших сферах туристичного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень. Щодо сучасного розвитку мисливства є декілька підходів. За традицією мисливство розглядають як різновид господарської діяльності, що реалізує принципи раціонального використання фауністичних ресурсів. Мисливське господарство – спеціалізована галузь господарства, яка забезпечує охорону, відтворення і раціональне використання ресурсів державного мисливського фонду [1]. Такий підхід поділяє і М. Реймерс: «Господарство мисливське: 1) комплекс заходів з біотехніки, охорони та експлуатації мисливських об'єктів; 2) закріплена за колективом мисливців або спеціалізованим закладом ділянка території, на якій ведеться мисливське господарство в першому розумінні» [5]. Це знайшло відображення у Законі України «Про мисливське господарство та полювання»: «Мисливське господарство як галузь – сфера суспільного

виробництва та відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям. Розвиток мисливського спорту і мисливського собаківництва» [2].

На фоні соціально-економічних змін, що відбулися в нашій державі, деякі фахівці розглядають мисливство як різновид бізнесу. Справді, мисливство надає послуги спеціального використання об'єктів тваринного світу, що задовольняють потреби мисливців і оплачуються ним, а отже оформляються в самостійний бізнес. Якщо під бізнесом розуміти діяльність, спрямовану на отримання прибутків шляхом створення і реалізації певної продукції чи послуг [3], то мисливство – бізнес, основним джерелом прибутку якого є надходження від реалізації на ринку права на полювання, відповідних послуг і продукції.

В останні роки дедалі частіше звертають увагу на рекреаційну функцію мисливства. Лісомисливські та мисливські господарства поряд з промисловим значенням мають і самостійне рекреаційне значення. Полювання – вид відпочинку, що базується на таких емоційно-почуттєвих станах людини, як пристрасть, успіх, трофей. Мисливство – це спосіб спілкування з природою, джерело здоров'я та душевної рівноваги [4].

Заслугує на увагу підхід до розуміння мисливства через з'ясування його функцій. Мисливське господарство сьогодні виконує економічну, соціальну та екологічну функції. Економічна функція полягає у наданні послуг, виробництва продукції та заготівлі сировини для легкої, харчової та фармацевтичної промисловості. Соціальна функція полягає у задоволенні рекреаційних, духовних, естетичних потреб людей. Екологічна ж функція проявляється в участі мисливства в охороні природи в цілому, тобто в створенні сприятливої екологічної обстановки для суспільства.

І все ж таки мисливство залишається різновидом рекреації, а не спорту чи розваги. Мисливці вважають полювання видом відпочинку. Це різновид рекреації, що ґрунтується на добуванні дичини.

Мета дослідження – визначити основні напрямки розвитку мисливського туризму, розкрити

сучасний стан мисливських турів та проаналізувати тенденції розвитку в цій галузі туризму.

Виклад основного матеріалу. Мисливський туризм (аутфітер-тур) – різновид туризму, метою якого є пошук, вистежування, переслідування та здобич деяких видів диких тварин. Незважаючи на високі ціни послуг, що оплачують іноземні мисливці, мисливський туризм дедалі більше розширюється. Мрією туристів-мисливців є велика четвірка (лев, леопард, буйвол, слон) та найвищий трофей – памірський гірський баран Марко Поло.

Мисливський туризм – це водночас і промисел, і розвага, що складається з пошуку, переслідування та здобичі (захоплення або вбивства) деяких видів диких тварин (переважно птахів і ссавців). До мисливських турів не відносять вбивство худоби, домашніх тварин або тварин, що тримаються в неволі, так як і рибальство та використання пасток. У багатьох країнах мисливський туризм викликає протести захисників дикої природи, які вказують на його шкоду для природи, і на те, що рекреаційне полювання розвиває жорстокість, та навіть часто прирівнюють його до вбивства людини.

Полювання в мисливському туризмі має свої особливості: полювання промислове і любительське; полювання без засобів пересування і з ними: з верховими тваринами (коней, слонів), з возів, автомобілів, поїздів, суден, повітряних суден; полювання на рівнині, в лісі, на болотах, на воді, під водою, в повітрі, в норах; полювання поодиноці і організованими групами мисливців; полювання із засідки, полювання-переслідування, облавне та загородне полювання; полювання зі списом, рогатиною, острогою, луком і стрілами, пращею, вогнепальною зброєю; полювання за допомогою спеціально навчених мисливських тварин (ловчих птахів, собак), в тому числі цькування; використання приманок, підсадних тварин; полювання мережами, пастками, силками, клітками, капканами, самострілами; фотополування – фото- і кінозйомка тварин в їх природному середовищі існування.

Найпопулярніші країни мисливського туризму – Чехія, Австралія, Румунія, Болгарія, Угорщина, Австрія, Ботсвана, Аргентина, Канада, Киргизстан, Таджикистан, Танзанія.

Мисливський туризм повинен базуватися на комплексних наукових розробках з обов'язковою екологічною експертизою. До першочергових занять у цьому плані слід віднести [1]: розробку систем забезпечення відтворення високопродуктивних популяцій; перегляд термінів полювання та обмежень на нього; створення сервісу для мисливців; формування гнучких цін на добування мисливських тварин з урахуванням міжнародного рівня вартості даного виду рекреації; формування мережі вольєрних господарств; популяризація трофеїв мисливства; координація досліджень на рівні Міжнародної спілки мисливських товариств.

Мисливський туризм Болгарії в останній час набув широкого розмаху. Останнім часом сюди приїжджає все більше зарубіжних гостей, які направляються в країну для відстрілу дичини, яку неможливо зустріти в інших місцях. Зокрема, мова йде про бу-

рого ведмедя і дику козу. Тим не менше, цих тварин охороняють і полювати на них можна лише за певних умов. В основному, заради полювання сюди приїжджають німці, іспанці, італійці та французи. Найбільше закордонні мисливці полюють на муфлонів, ланей, горлиць, куріпок і оленів. Крім того, останнім часом все більшої популярності набирає групове полювання на кабана. Приміром, на одній із найпопулярніших мисливських баз «Росиця» іноземці щороку відстрілюють близько 350 кабанів.

Туристам, які їдуть на полювання в Болгарію, пропонують супровід гіда, спеціалізований транспорт, а також верхового і тяглого коня. Проживають туристи в мисливських будинках або в звичайному готелі. Слід зауважити, що деякі мисливські бази пропонують досить таки високий рівень обслуговування, оскільки були переобладнані з колишніх урядових резиденцій.

В останні роки мисливські тури почали організовувати в Україні. Підприємство «Охотсервістур» зареєстроване в 2001 році з метою розвитку мисливського туризму в Україні. Індивідуальні мисливські тури організовуються з урахуванням будь-яких побажань клієнта. Основні напрямки – полювання на кабана, косулю, оленя, качок, фазанів, зайця, лисицю. Багатий досвід, кваліфікований персонал, індивідуальний підхід до клієнта. Є власні мисливські бази, розміщення туристів в живописних природних куточках.

Мисливський туризм має велику перспективу і дуже актуальний для розвитку на території Кримського півострова. Цей вид туризму має великі перспективи для Криму, особливо це стосується любителів полювання з країн далекого зарубіжжя, які вже давно облюбували півострів. За рік Крим відвідує близько 300 іноземних мисливців, в основному це італійці, які полюють на вальдшнепа – лісового кулика, який зупиняється перед зимівлею в теплих країнах саме в Криму. Одним з нових напрямків, які можна розвивати на території півострова, може стати соколине полювання. Прихильність до цього виявляють представники Об'єднаних Арабських Еміратів. Один із шейхів з ОАЕ відвідав Керченський півострів якраз для полювання з соколами на пернату дичину. Це дуже дорогий вид полювання, тому дозволити його собі можуть дуже багаті люди. Полювання в Криму та мисливські тури, в першу чергу на вальдшнепа, набувають на півострові все більш актуального значення. Туристичні фірми пропонують в середньому п'яти-шестиденні тури для мисливців. За тарифом «все включено», а це і розміщення, харчування, супровід егерів, за необхідності надання зброї, спорядження і транспорту, вартість туру досягає близько 300 євро на добу. За попередніми даними, до кримського бюджету від мисливського туризму надходить близько 2 млн. грн. на рік.

Висновки. Мисливський туризм дуже актуальний та перспективний вид рекреаційної діяльності. В Україні є всі умови для проведення мисливського туризму, але їх треба вдосконалювати і покращувати. Успіх мисливського туризму залежить від рівня організації, інфраструктури, регулювання генофонду

тварин для полювання. Якщо створити відповідні умови сервісу, то території, на яких проводиться полювання, можуть стати популярними як на націона-

льному, так і на міжнародному рівні, а це є пряме залучення капіталів, інвестицій та інтересу до країни в різних сферах діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко В.Д., Делегат І.В., Кьогалмі Т., Татарінов К.А. Мисливська зброя, полювання, ведення мисливського господарства: Навчальний посібник. – К.: НМК ВО, 1993. – 116 с.
2. Закон України «Про мисливське господарство та полювання» 2000 р.
3. Маскон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджменту: перевод с английскго – М.: Дело, 1992. – 700 с.
4. Соцко А. Для чего нам нужна охота? // Охота и охотничье хозяйство. – 1987. - № 8. – с.1-2.
5. Реймерс Н.Ф. Природопользование / Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 636 с.

УДК 911.3:338.48

Павло Вірченко

КЛАСИФІКАЦІЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАЛУЧЕННЯ ДО ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються суспільно-географічні аспекти залучення місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня до їх господарської діяльності. Пропонується класифікація туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня. Наводиться авторська інтерпретація компонентної структури природно-рекреаційного та природно-туристичного потенціалу територій. Аналізується вплив туристсько-рекреаційної діяльності на розвиток територій локального рівня з позицій суспільної географії.

Ключові слова: туризм, рекреація, туристсько-рекреаційні ресурси, туристсько-рекреаційний потенціал, території локального рівня.

Павел Вірченко. КЛАССИФИКАЦИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ТЕРРИТОРИЙ ЛОКАЛЬНОГО УРОВНЯ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ПРИВЛЕЧЕНИЯ В ХОЗЯЙСТВЕННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ. В статье рассматриваются общественно-географические аспекты привлечения местного туристско-рекреационного потенциала территорий локального уровня в их хозяйственную деятельность. Предлагается классификация туристско-рекреационного потенциала территорий локального уровня. Приводится авторская интерпретация компонентной структуры природно-рекреационного и природно-туристического потенциала территории. Анализируется влияние туристско-рекреационной деятельности на развитие территорий локального уровня с позиций общественной географии.

Ключевые слова: туризм, рекреация, туристско-рекреационные ресурсы, туристско-рекреационный потенциал, территории локального уровня.

Pavlo Virchenko. TOURISTIC AND RECREATIONAL POTENTIAL OF LOCAL LEVEL TERRITORIES AND ITS CLASSIFICATION ALSO PROBLEMS OF BRINGING IT INTO THE ECONOMIC ACTIVITY. In this article of human geographical aspects of bringing of local touristic and recreational potential of the local territories in their economic activities is examined. Classification of the touristic and recreational potential of the local level territories is proposed. Author's interpretation of components structure of natural-recreational and nature-touristic potential of the territories is proposed. Impact of touristic and recreation activities on the development of territories local level from the standpoint of human geography are analysed.

Keywords: tourism, recreation, touristic and recreational resources, touristic and recreational potential, territories of local level.

Актуальність теми дослідження. Важливою проблемою розвитку господарства України та її регіонів є ефективне використання природно-ресурсного потенціалу. У зв'язку з цим стають актуальними питання залучення туристсько-рекреаційного потенціалу до господарської діяльності, особливо на локальному рівні. У сучасному світі туристсько-рекреаційна діяльність є однією з найбільш прибуткових сфер економіки, яка динамічно розвивається. У багатьох розвинених країнах вона входить у трійку провідних галузей господарства і має важливе соціальне та економічне значення. З соціальної точки зору туризм та рекреація здійснюють значний вплив і на окремі регіони та території, особливо депресивні. Залучення туристсько-рекреаційного потенціалу до господарської діяльності на цих територіях сприяє появі нових робочих

місць, розширенню відповідної інфраструктури, побудові нових транспортних комунікацій, зростанню прибутків місцевих бюджетів, підвищенню загальної культури і грамотності місцевого населення тощо.

Отже, туристсько-рекреаційна діяльність виступає потужним соціально-економічним чинником розвитку господарства територій різного рівня, а особливо локального, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз попередніх досліджень вказує на те, що питання класифікації туристсько-рекреаційного потенціалу та його господарського використання висвітлені у роботах багатьох авторів, зокрема, у наукових працях О. Бейдика [2], С. Дутчак [3], А. Кускова [4], О. Любіцевої [5], П. Масляка [6], М. Рутинського [7], Т. Сокол [8], О. Топчієва [9], Н. Чорненької [10] та інших науковців. Проте, проблеми залучення туристсько-рекреаційного потенціалу до господарської діяльності територій локально-

го рівня висвітлені недостатньо.

Метою даного дослідження є класифікація туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня та виявлення суспільно-географічних проблем його залучення до господарської діяльності для ефективного використання та подальшого стимулювання розвитку внутрішнього туризму і рекреації на територіях локального рівня.

Викладення основного змісту дослідження. У сучасних економічних умовах ефективна діяльність туристсько-рекреаційної сфери стає важливим чинником розвитку територій всіх рівнів, особливо локального.

Під територіями локального рівня у даному дослідженні ми розуміємо адміністративні райони, які виділяються в межах України. Переважна частина цих адміністративних одиниць – це депресивні території, які мають ряд невіршених соціально-економічних проблем, що безпосередньо впливають на їх господарський розвиток та складну демографічну ситуацію. У більшості адміністративних районів України продовжується закриття підприємств, що призводить до скорочення надходжень до місцевих бюджетів, зростання рівня безробіття, зниження прибутків місцевого населення. Ці процеси, зазвичай, впливають також на показники злочинності, зменшення народжуваності та ведуть до збільшення соціальної напруги у суспільстві.

Проте, переважна більшість територій локального рівня мають наявні місцеві ресурси, які можуть використовуватися для розвитку туристсько-

рекреаційної діяльності, однак існуючий туристичний та рекреаційний потенціал цих територій використовується недостатньо.

Під туристсько-рекреаційним потенціалом території ми розуміємо сукупність природних ресурсів, історичних, сакральних, культурно-пізнавальних, культурно-розважальних та інших атракційних об'єктів певної території, які можуть використовуватися для організації відпочинку, подорожей, екскурсій, занять спортом, лікування та оздоровлення населення.

Туристсько-рекреаційний потенціал будь-якої території, на нашу думку, складається з базового та динамічного. Базовий туристсько-рекреаційний потенціал території включає наявні природні ресурси, культурно-історичні та сакральні об'єкти. Динамічний туристсько-рекреаційний потенціал – відображає процеси залучення соціально-економічних ресурсів території у її господарську діяльність і включає виробничий, трудовий, фінансовий, освітній та інфраструктурний потенціал території.

Таким чином, потенціал розвитку туристсько-рекреаційної діяльності території може бути представлений наступними окремими видами потенціалу та ресурсними можливостями території, які можуть бути залучені до господарської діяльності: природно-рекреаційним і природно-туристичним потенціалом, культурно-історичним потенціалом, виробничим потенціалом, трудовим потенціалом, фінансово-інвестиційним потенціалом, освітнім потенціалом, інфраструктурним потенціалом (рис. 1) тощо.

Рис. 1. Складові туристсько-рекреаційного потенціалу території
(авторська інтерпретація)

Природно-рекреаційний та природно-туристичний потенціал включає різні види природних ресурсів (геологічні, геоморфологічні, кліматичні, гідрологічні, бальнеологічні та грязелікувальні, ґрунтово-рослинні, зоологічні, природно-антропогенні (природоохоронні території всіх рангів), ландшафтні (рис. 2), які використовуються або можуть використовуватися у туристсько-рекреаційних цілях.

Культурно-історичний потенціал території об'єднує музеї з їх філіями, музейні кімнати,

пам'ятки історії, культури, археології, архітектури, історико-культурні заповідники, будинки-садиби відомих людей, театри, картинні галереї, виставкові зали, парки культури та відпочинку, сакральні споруди тощо.

Підприємства, установи та організації, які забезпечують виробництво сувенірної продукції, спортивного інвентарю для активного відпочинку, обладнання для туристсько-рекреаційних закладів та іншої продукції, яка використовується для подорожей, лікування, відпочинку, екскурсійної діяльності ми від-

носимо до виробничої частини туристсько- рекреаційного потенціалу території.

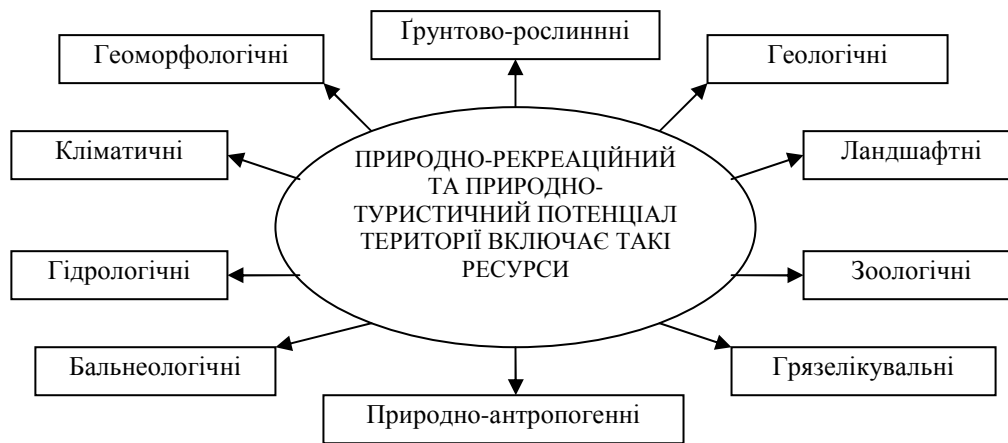

Рис. 2. Компонентна структура природно-рекреаційного та природно-туристичного потенціалу території (авторська інтерпретація)

Важливим аспектом функціонування туристсько-рекреаційної сфери будь-якої території є її забезпечення трудовими ресурсами. Рівень кваліфікації кадрів, які забезпечують діяльність установ та організацій з надання туристсько-рекреаційних послуг, їх кількісні та якісні характеристики формують трудовий потенціал певної території.

Ефективно задіяти місцевий туристсько-рекреаційний потенціал до господарської діяльності територій локального рівня неможливо без відповідного фінансування. Отже, інвестиції та фінансові потоки, які спрямовуються на розвиток туристсько-рекреаційної сфери певної території, ми відносимо до фінансово-інвестиційного потенціалу.

Підготовку кадрів для туристсько-рекреаційної сфери здійснюють відповідні заклади освіти різних рівнів акредитації. Їх ми відносимо до освітнього потенціалу території.

Підприємства, установи та організації, які забезпечують подачу води, електроенергії, тепла, обслуговування телефонного та мобільного зв'язку, надання інтернет-послуг, доставку туристів та рекреантів до місць відпочинку та у зворотному напрямку, забезпечення безпеки відпочиваючих, доставку продуктів харчування, сувенірної та іншої необхідної для відпочинку, лікування та екскурсійної діяльності продукції формують інфраструктурну частину туристсько-рекреаційного потенціалу території. Також до складу інфраструктурного потенціалу території ми відносимо відповідну транспортну інфраструктуру та організації, які забезпечують будівництво нових туристсько-рекреаційних об'єктів та їх реконструкцію.

Залучення до господарської діяльності місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня дозволить покращити їх загальний рівень розвитку та допоможе вирішити ряд соціально-економічних проблем. Зокрема, сприятиме:

- створенню нових робочих місць та підвищенню рівня зайнятості місцевого населення;
- збільшенню надходжень до місцевих бюджетів;
- покращенню роботи суміжних галузей, зок-

рема, транспорту, торгівлі, сфери послуг, будівництва та інших;

- збереженню місцевих пам'яток культури, історії, архітектури, мистецтва, сакральних об'єктів тощо;
- залученню інвесторів для реставрації та відновлення місцевих пам'яток і будівництву нових туристсько-рекреаційних об'єктів;
- налагодженню виробництва сувенірної продукції та стимулюванню розвитку місцевих народних промислів;
- реалізації місцевими мешканцями свого особистого освітнього та творчого потенціалу;
- збереженню екологічної системи цих територій тощо.

Крім того, розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на певній території сприятиме зростанню попиту на місцеву сільськогосподарську продукцію та товари місцевого виробництва. Таким чином, залучення місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу на територіях локального рівня може позитивно вплинути на їх соціально-економічний розвиток.

На користь розширення туристсько-рекреаційної діяльності та залучення наявних місцевих ресурсів, які можуть використовуватися для оздоровлення, відпочинку, подорожей та екскурсій на територіях локального рівня, свідчить і той факт, що сучасний розвиток техніки та технологій впливає на збільшення тривалості вільного часу населення, яке є головним споживачем туристсько-рекреаційних послуг. Крім того, в умовах зростаючої ролі інноваційного розвитку сучасного суспільства, підвищується роль розумової праці та посилюються виробнича і побутова напруга. Все це призводить до фізичної і психологічної перевтоми людей, що вимагає застосування додаткових заходів по відновленню працездатності населення у короткі терміни. Досягнути цього можливо саме за рахунок використання місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня. Також, зростання загального культурно-освітнього рівня населення та його естетичних і духовних потреб впливає на збільшення

попиту на відпочинок, подорожі та екскурсії. Зокрема, соціологічні дослідження останніх років свідчать про те, що існує пряма залежність між рівнем освіти людей і їх схильністю до подорожей. Це пояснюється тим, що особи з більш високим рівнем освіти і культури здатні раціональніше розподіляти свій вільний час, використовувати його для пізнання навколишнього середовища, ознайомлення з історією, традиціями, побутом населення певних територій тощо [1].

Тривалий час туристсько-рекреаційна діяльність у нашій країні здійснювалась у рамках централізовано-керованої системи охорони здоров'я УРСР та СРСР, послуги якої були достатньо дешевими для громадян, а розподіл санаторних та туристичних путівок відбувався через профспілки та фонд державного соціального страхування. З розпадом Радянського Союзу та переходом України від планової економіки до ринкової старі механізми розподілу санаторних та туристичних путівок були змінені. Крім того, структурні перетворення в економіці нашої держави призвели до значних трансформацій у законодавчій сфері, економіці, політиці, демографії, соціальній сфері, що прямо або опосередковано вплинуло на функціонування туристсько-рекреаційної діяльності України та її регіонів на всіх ієрархічних рівнях. З цих та інших причин у сучасній туристсько-рекреаційній діяльності спостерігається ряд суперечливих процесів.

На сьогодні до основних проблем, які стримують розвиток туристсько-рекреаційної діяльності та залучення туристсько-рекреаційного потенціалу взагалі й на територіях локального рівня, зокрема, можна віднести наступні:

- недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в галузі туризму та рекреації, в тому числі невирішеність питань з приватизації землі, яка використовується для туристсько-рекреаційної діяльності;
- недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів туристичної та рекреаційної діяльності з боку держави та відсутність реклами про місцеві туристсько-рекреаційні ресурси територій локального рівня;
- відносно невисокі якісні характеристики об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури;
- незадовільний стан доріг, що обмежує транспортну доступність до об'єктів туризму та рекреації;
- відсутність дорожніх вказівників і туристично-інформаційних знаків;
- недостатність фінансування для оновлення та поліпшення матеріально-технічної бази діючих закладів з лікування, оздоровлення та відпочинку, які знаходяться у комунальній або державній власності;
- недостатній рівень якості та асортименту туристичних, рекреаційних, екскурсійних та аттракційних послуг;
- поганий стан існуючих туристичних маршрутів

на територіях локального рівня (брак обладнаних місць перепочинку, відсутність єдиної системи маркування туристичних об'єктів, екскурсійних маршрутів тощо);

- недостатність локальних туристичних карт, рекламної продукції, інформації про туристсько-рекреаційні можливості територій локального рівня;
- недостатнє кадрове забезпечення туристично-рекреаційної сфери територій локального рівня тощо.

Проте, головною проблемою, яка стримує залучення місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня до господарської діяльності, на нашу думку, є відсутність його комплексної суспільно-географічної та економічної оцінки, що суттєво обмежує залучення інвестицій у розвиток туризму та рекреації цих територій.

Зазначені вище проблеми стримують розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на територіях локального рівня та обмежують його залучення до господарської діяльності адміністративних районів.

Створення умов для розвитку туризму, рекреації і відпочинку на територіях локального рівня та залучення місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу до господарської діяльності адміністративних районів передбачає ряд заходів, зокрема:

- проведення комплексної суспільно-географічної та економічної оцінки місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня з метою його залучення до господарської діяльності;
- стимулювання підприємницької активності місцевого населення у туристсько-рекреаційній сфері;
- залучення інвестицій у розвиток місцевої туристсько-рекреаційної інфраструктури;
- вдосконалення системи державного регулювання туристсько-рекреаційної галузі;
- популяризація туристсько-рекреаційного потенціалу адміністративних районів;
- покращення матеріально-технічної бази діючих об'єктів оздоровлення та відпочинку та будівництво нових;
- розвиток матеріальної бази місцевої туристсько-рекреаційної інфраструктури;
- використання природно-рекреаційних ресурсів та історико-культурної спадщини для розвитку туризму адміністративних районів;
- сприяння формуванню та просуванню конкурентоздатної туристсько-рекреаційної пропозиції територій локального рівня тощо.

Висновки. Проведене дослідження дозволило запропонувати авторську класифікацію туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня та проаналізувати суспільно-географічні проблеми його залучення до господарської діяльності адміністративних районів, що дозволило зробити ряд висновків.

Туристсько-рекреаційний потенціал будь-якої території, в тому числі й територій локального рівня, може бути представлений природно-рекреаційним і

природно-туристичним потенціалом, культурно-історичним, виробничим, трудовим, фінансово-інвестиційним, освітнім та інфраструктурним потенціалом. Проте, виділені автором складові туристсько-рекреаційного потенціалу з розвитком новітніх технологій можуть змінюватися та доповнюватися новими компонентами.

Переважає більшість територій локального рівня мають наявні місцеві ресурси, які можуть використовуватися для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності, однак існуючий туристичний та рекреаційний потенціал цих територій використовується недостатньо. Залучення до господарської діяльності місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня дозволить покращити їх загальний рівень розвитку та допоможе вирішити ряд соціально-економічних проблем.

До основних проблем, які обмежують розвиток туристсько-рекреаційної сфери територій локального рівня та стримують залучення туристсько-

рекреаційного потенціалу до господарської діяльності цих територій є економічні, інформаційні, законодавчі та інфраструктурні проблеми. Вирішення зазначених проблем дозволить підвищити якість туристсько-рекреаційної інфраструктури територій локального рівня, поліпшити інформаційне забезпечення, розробити нові напрями та проекти для туристів, екскурсантів та рекреантів. Однак розвиток туристсько-рекреаційної інфраструктури потребує значних капіталовкладень, які можна отримати за рахунок приватних інвесторів.

Важливим заходом, що дозволить залучити місцевий туристсько-рекреаційний потенціал територій локального рівня, є проведення ґрунтовних суспільно-географічних досліджень передумов і чинників, які впливають на розвиток та функціонування туристсько-рекреаційної сфери цих територій, його економічна оцінка та розробка, на основі отриманих результатів, стратегії розвитку туристсько-рекреаційної сфери територій локального рівня.

Список використаних джерел:

1. Балашова О.Ю. Туристсько-рекреаційна діяльність як ресурс розвитку територій локального рівня / О.Ю. Балашова, П.А. Вірченко // *Регіон-2012: суспільно-географічні аспекти: матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців з міжнародною участю (м. Харків, 5-6 квітня 2012 р.)* / Гол. ред. колегії Л.М. Немець // *X: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – с. 164-166.*
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К., 2001. – 395 с.
3. Дутчак С.В. Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів / С.В. Дутчак // *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 167: Географія. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 194-201.*
4. Кусков А.С. Рекреационная география: учеб.-метод. комплекс / А.С. Кусков, В.Л. Голубева, Т.Н. Одинцова. – М.: Флинта, 2005. – 493 с.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – 3-тє видання з переробками та доповненнями – К.: "Альтерпрес", 2005. – 436 с.
6. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
7. Рутинський М.Й. Географія туризму України. Навчально-методичний посібник. – К., 2004. – 160 с.;
8. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Підручник / За заг. ред. В.Ф. Орлова. – К.: Грамота, 2006. – 264 с.
9. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
10. Чорненька Н. Організація туристичної індустрії: навчальний посібник / Чорненька Надія. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.

УДК 911.3

Владимир Редін, Валентина Редина, Валентин Лаптев

СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

В статье раскрыто социальное значение зеленого туризма, выявлены факторы его развития. Выделены регионы Украины по особенностям развития зеленого туризма: Западный, Закарпатье, Южный, Центральный, Восточный, район Киева. Рассмотрены особенности развития и размещения сельского зеленого туризма в пределах регионов Украины. Дана характеристика наиболее известных районов приема туристов. Показано значение сельского зеленого туризма для развития сельской местности Украины.

Ключевые слова: туристские потоки, туристские ресурсы, зеленый туризм, туристический регион, центры отдыха, этнографические особенности.

Володимир Редін, Валентина Редина, Валентин Лаптев. СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ. У статті розкрито соціальне значення зеленого туризму, виявлено фактори його розвитку. Виділено регіони України за особливостями розвитку зеленого туризму: Західний, Закарпаття, Південний, Центральний, Східний, район Києва. Розглянуто особливості розвитку і розміщення сільського зеленого туризму в межах регіонів України. Подано характеристику найбільш відомих районів прийому туристів. Показано значення сільського зеленого туризму для розвитку сільської місцевості України.

Ключові слова: туристичні потоки, туристичні ресурси, зелений туризм, туристичний регіон, центри відпочинку, етнографічні особливості.

Vladimir Redin, Valentina Redina, Valentin Laptev. SOCIO-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE GREEN TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE. In the article the social importance of green tourism is exposed, the factors of development are exposed. Isolated regions of Ukraine (Western, Transcarpathia, Southern, Central, Eastern, district of Kiev) on the specifics of the green tourism development are selected. The features of development and placing of rural green tourism within the limits of regions of Ukraine are considered. Description of the most known districts of reception of tourists is given. The impotence of rural green tourism for development of countryside of Ukraine is shown.

Keywords: tourist flows, tourism resources, green tourism, tourist region, recreation centers (centers of rest), ethnographic features.

Постановка проблемы. Туризм играет одну из главных ролей в развитии экономики Украины, обеспечивая значительную часть валового национального продукта. Эта отрасль экономики развивается быстрыми темпами и в ближайшие годы станет одним из важнейших ее секторов. Туристическая деятельность в Украине показала себя надежным видом экономики вопреки многим отрицательным факторам, таким как политическая и экономическая нестабильность, однако спрос на туризм в регионах Украины остается стабильным. Такое положение можно объяснить следующими факторами:

- большая часть населения имеет стабильные реальные доходы;
- значительная часть населения регионов Украины предпочитает проводить отпуск в пределах своей страны или не очень далеко за рубежом;
- наличие большого количества культурно-исторических памятников, созданных природой и человеком.

Цель данной статьи – показать социальное значение зеленого туризма в развитии регионов Украины.

Изложение материалов исследования. Основными туристскими регионами в Украине считаются Западный, Закарпатье, Южный, район Киева, Центральный и Восточный. Среди туристских потоков между регионами лидируют потоки по направлению к Крыму, Карпатам, Киеву. Здесь туризм использует легкодоступные места, где сосредоточены «туристские блага». Так, среди природных туристских ресурсов важную региональную роль играют климатические, водные, лесные, которые по своему

функциональному назначению являются оздоровительными, познавательными, спортивными. Социально-экономические туристские ресурсы – историко-культурные объекты (памятные места, музеи и др.), этнографические, трудовые и материальные ресурсы.

Территория Украины имеет богатые и уникальные природные ресурсы, которые способствуют развитию многих видов туризма, среди которых все большую популярность приобретает зеленый туризм. Этот вид туризма дает возможность ознакомиться с культурой родного края, его историей, религией и природным потенциалом. Зеленый туризм – это рекреационные путешествия в сельскую местность как реакция на «экологическое давление» в городах. Можно отметить также, что это один из видов малого бизнеса, который поднимает роль краеведения, создает жизненную среду, приближенную к природе. Этот вид туризма все больше распространяется в развитых странах.

В широком смысле понятие «зеленый сельский туризм» означает отдых в частных сельских хозяйствах, которые могут заинтересовать отдыхающих интересными и разнообразными предложениями по проведению отдыха и своими туристическими объектами. В европейских странах, например, практикуется не только проживание на территории ферм или хозяйств, но и участие в работах жителей села по уборке урожая и уход за скотом.

Главное, что привлекает в зеленом туризме – это комплекс факторов, положительно влияющих на человека: оздоровительный, эстетический, познавательный. В большинстве случаев спокойная обстановка подкрепляется положительными эмоциональными воздействиями на туриста окружающей мест-

ности, будь-то горы или лес, реки, озера или море. Очень часто основой выбора места отдыха в сельской местности являются именно ландшафты и экология избранной местности. Надо отметить также, что этот вид туризма является недорогим по затратам отдыхом.

О зеленом туризме в Украине как направлении туристической деятельности заговорили еще в 1996 году, когда группа единомышленников из Ужгорода, Киева, Симферополя обратилась в Министерство юстиции с просьбой зарегистрировать устав «Союза содействия развития сельского зеленого туризма».

Цель участников Союза заключалась в том, чтобы сделать отдых на селе прибыльным делом, привлечь к нему сельских жителей и дать жителям города альтернативу отдыха вместо зарубежных курортов. В 2003 году был принят закон, который позволяет собственнику частного хозяйства благоустроить на своем дворе условия для приема туристов. В настоящее время в Украине появилось более тысячи таких усадеб. Информацию, как найти и сколько стоит провести выходные или отпуск в сельской усадьбе, можно получить из сайта «Союза содействия развития сельского зеленого туризма» www.greentour.com.ua.

Зеленый туризм развивается практически во всех туристических регионах Украины: Западном, Южном, Украинском Подолье, районе Киева, Центральном и Восточном регионах. По уровню регионального развития с учетом характера расчлененности рельефа, обводненности данной территории, заселенности туристические регионы можно разделить на благоприятные и относительно благоприятные. К благоприятным можно отнести Южный и Западный регионы Украины.

В Южном регионе большой популярностью пользуется летний отдых, где привлекают море, солнце, фрукты и этническое многообразие. Благодаря сельскому зеленому туризму вы сможете познакомиться с жизнью крымских татар, болгар, немцев, греков, познать их культуру и быт, попробовать блюда традиционных кухонь, а также посетить известные памятники природы и истории.

В Николаевской области предлагается к услугам туристов живописная местность на берегах Южного Буга с. Мигия Первомайского района – ландшафтный природный парк «Гранитно-степовое Побужье». Он известен богатством флоры и фауны на скалистых гранитных берегах каньона реки.

Западный регион Украины (Ивано-Франковская, Закарпатская, Львовская, Черновицкая области) занимает важнейшее значение по предложениям и спросу благодаря популярности Карпатских гор. В зимний период притягательным фактором являются горные лыжи, возможность встречи Нового года и колоритные Рождественские праздники, а летом – красивые ландшафты, чистый воздух, вода горных рек. Разнообразие отдыха в Карпатах достигается благодаря возможности сбора ягод и грибов, походов в горы, посещения уникальных деревянных церквей. Наиболее популярные центры сельского туризма в Карпатах – Яремча, Ворохта,

Верховина, Косов, Яблуново, Ясиня, Рахов, Сколе, Славское и др.

Качество обслуживания в сельских хозяйствах на западе Украины растет. Достаточно неплохо идут дела и с приездом туристов в регион. Кроме Карпат, интересные предложения имеются в Береговском районе Закарпатья. Равнинная местность связана с венгерской культурой и славится выращиванием овощей и фруктов, виноделием. Приграничный с Польшей Жовковский район Львовской области предлагает отдых в хозяйствах сельского западного туризма, где есть интересные архитектурные памятники, культовые места, скалы и гроты в них.

К относительно благоприятным регионам туризма можно отнести Украинское Подолье, район Киева, Центральный и Восточный регионы. Украинское Подолье (Тернопольская, Хмельницкая, Винницкая области) заслуживает внимание необычностью местного ландшафта, который сформирован небольшими горами – Кременецкими, Товтрами, Вороньяками, Гологорами, Ополем и глубокими каньонами Днестра, Южного Буга с многочисленными притоками. Через Подолье проходили пути набегов турок и татар на Украину, поэтому здесь имеется много памятников оборонной архитектуры, среди которых – Каменец-Подольская и Хотинская крепости. Известно Подолье и в спелеологическом мире, так как здесь более сотни пещер, из которых «Оптимистическая» занесена в Книгу рекордов Гиннеса как самая длинная в Европе, протяженностью 207 км.

Все это можно увидеть, используя услуги сельских хозяев. Наиболее известные районы приема туристов на Тернопольщине – околицы Кременца и Почаева, а также села в каньоне Днестра. Хмельничане предлагают свое гостеприимство в Каменец-Подольском районе, где разработаны программы дополнительного активного отдыха и оздоровления. Центр отдыха «Подольянка» в Панском районе Винницкой области – это возможность рыбной ловли, путешествий в лес к озерам и источникам с ночевкой в палатках. Дети могут научиться лепить из натуральных материалов игрушки и сувениры, а хозяева пекут в печи на углях вкусный домашний хлеб.

Район Киева известен несколькими достопримечательными территориями. Например, интересно и познавательно можно отдохнуть недалеко от столицы, у Балыко-Щученково Кагарлицкого района на берегу Днепра. Здесь создается историко-археологический комплекс на материалах раскопок поселений трипольской культуры. Отдельные предложения можно получить и в городе – музее Переяслав-Хмельницком.

Большого внимания заслуживает «Соколиный хутор» на Черниговщине, по соседству с известным дворцово-парковым ансамблем в Качановке. Здесь создана оригинальная обстановка украинского села. Вам предложат целый комплекс услуг от настоящей украинской кухни до сауны, экскурсии, казачьи игры, посещение частного музея.

Центральный и Восточный регионы расположены на берегах рек Хорола, Сулы, Псла. Главные центры – это Большие Сорочинцы и Диканька, гого-

левские места, а также столица украинского гончарства – село Опошня Зиньковского района. Предлагается активный отдых лесом верхом на лошадях, от посещения памятников архитектуры и природы, как, например, усадьба Кочубеев в Диканьке, экскурсий в Государственный музей украинского гончарства в Опошне до одного из наибольших в Европе скифских городищ, а также в ландшафтный «Диканьский» парк.

Окунуться во времена казачества можно благодаря отдыху в с. Могилев Царичанского района Днепропетровской области. Здесь, на берегах Орели, сохранились два казацкие церкви и остатки старой крепости, а рядом – Орельский природный заповедник. Побывав в селе Петриковка, можно ознакомиться с историей знаменитой петриковской росписи и услышать рассказы о казаках и атаманах. Родина Тараса Шевченка и центр казачества – Черкащина приглашают на берега р. Рось в город Корсунь-Шевченковский. Хозяева дают возможность косить сено и спать на нем, ловить раков, собирать лечебные травы. Харьковщина предлагает в приграничных с Россией районах тур «Хазарский путь» и водный тур «Печенежское водохранилище» с отдыхом на реке Северский Донец.

Выводы. Заметный интерес к развитию сель-

ского зеленого туризма связан с изменением условий существования человека, ритма его жизни и здоровья. С появлением так называемых «болезней цивилизации» возрастает необходимость обеспечения оптимальных условий отдыха, лечения и восстановления здоровья населения разного возраста и профессий. Сельский туризм может решить проблему необходимости реабилитации и психического оздоровления за счет влияния на здоровье человека природных факторов. Таким образом, сельский туризм явление многогранное. Один из его аспектов, исходя из современного состояния социально-экономического развития Украины – социальный.

Сельский туризм следует рассматривать как один из способов пополнения доходов сельского населения, как компонент комплексного развития сельских территорий и сельской инфраструктуры, а также один из факторов стратегии преодоления бедности в сельской местности. Благодаря сельскому зеленому туризму создаются дополнительные возможности популяризации украинской культуры, расширяются знания об исторических, природных, этнографических особенностях Украины. Зеленый туризм должен быть общественно ценной и полезной сферой общения, которая заслуживает всяческой поддержки со стороны государства.

Список использованных источников:

1. Горішевський П., Васильєв В., Зінко Ю. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. – Івано-Франківськ: Місто Н В, 2003.
2. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Підручник. За ред. С.І. Дорогунцова. – Київ, 2008.
3. Путрик Ю.С., Свешников В.В. Туризм глазами географа. – Москва, 1986.
4. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учеб. пособие. – Минск, 1999.
5. Закон України «Про особисте селянське господарство» (№ 742 – IV, 15.05.2003 р.)
6. [http:// www.greentour.com.ua](http://www.greentour.com.ua). «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні». Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сільського туризму в Україні», 26-27 жовтня 2007 р.

УДК 911.3

Ірина Скриль

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Стаття розглядає сучасний стан та проблеми розвитку туристичної діяльності в Харківській області. Основну увагу приділено аналізу туристичних потоків у регіоні, а саме кількості обслугованих іноземних громадян, жителів області, що виїжджали на відпочинок за кордон, громадян, охоплених внутрішнім туризмом, за період 2000-2011 роки. Детально охарактеризовані коливання кількості обслугованих туристів у зазначений період, а також фактори, які спричинили такі коливання. Визначені позитивні і негативні тенденції у діяльності суб'єктів туристичної діяльності регіону, та чинники, які впливають на розвиток туристичної галузі.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, суб'єкти туристичної діяльності, туристичні потоки, національний туристичний продукт, екскурсанти.

Ірина Скриль. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ. Статья рассматривает современное состояние и проблемы развития туристской деятельности в Харьковской области. Основное внимание уделяется анализу туристических потоков в регионе, а именно количеству обслуженных иностранных туристов, жителей области, выезжающих на отдых за границу, а также путешествующих по своей стране граждан Украины, за период 2000-2011 годов. Дана детальная характеристика изменений количества обслуженных туристов за указанный период, а также причин таких изменений. Определены позитивные и негативные тенденции деятельности субъектов туристической деятельности региона и факторы, влияющие на развитие сферы туризма.

Ключевые слова: туризм, туристская деятельность, субъекты туристской деятельности, туристические потоки, национальный туристский продукт, экскурсанты.

Irina Skril. MODERN TRENDS OF TOURISM'S DEVELOPMENT IN KHARKIV REGION. The article examines the current condition and problems of tourism activities in the Kharkiv's region. Basic attention is given to the analysis of tourist flows in the region, namely to the number of served foreign tourists, inhabitants of the area, going on holiday abroad, as well as Ukrainian citizens traveling their own country, for the period 2000-2011. A detailed description of changes in the number of served tourists during the period is given, and the reasons for such changes. Identified positive and negative trends in the person's activities of tourist activity in the region and the factors that influence the development of tourism.

Keywords: tourism, tourist activity, persons of tourist activity, tourist floats, national tourist product, sightseers.

Актуальність. Туризм в Україні законодавчо проголошено пріоритетним напрямом розвитку національної культури та економіки. Це створює сприятливі умови для активізації туристичної діяльності, зумовлює підвищений інтерес до її наукових досліджень.

Протягом останніх десятиліть відбулися суттєві трансформації у розвитку туристичної діяльності в Україні, які зумовили виникнення низки проблем, зокрема стихійності, неконтрольованості, суттєвої територіальної нерівномірності розвитку, недосконалість нормативно-правової бази, різкої переорієнтації на виїзний туризм (а значить, виведенню значних валютних коштів за кордон), згортання масового внутрішнього туризму, погіршення матеріально-технічної бази галузі тощо.

Туризм відіграє важливу роль у регіональному розвитку. Нині більшість наукових досліджень спрямовано на аналіз економічних аспектів його розвитку, що зазвичай пов'язується із зовнішнім (міжнародним) туризмом. При цьому недостатньо уваги приділяється вивченню соціальних та екологічних аспектів внутрішнього туризму, який може стати важливим інструментом духовного відродження, національно-патріотичного виховання, формування екологічного мислення та майбутнього менталітету українського суспільства в цілому. Харківська область традиційно вважається регіоном з високим рівнем розвитку промисловості, сільського господарства, освіти і науки. Туризм не є визначальним у розвитку регіону, хоча має для цього сприятливі передумови – природні, історико-культурні, економічні, соціально-демографічні.

Вищезазначені аспекти визначили актуальність географічного дослідження туризму у Харківському регіоні.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз показників та виявлення особливостей розвитку туризму у Харківському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Туристичну діяльність в Харківській області здійснюють туристичні підприємства, санаторно-курортні і оздоровчі заклади, готелі та інші місця для короткотермінового проживання.

Для характеристики туристичної діяльності в Харківській області було проаналізовано статистичну звітність Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації (форма державної статистичної звітності № 1-ТУР), яка визначає порядок заповнення суб'єктами туристичної діяльності державної статистичної звітності про діяльність в галузі туризму.

Станом на 1.08.09 р., згідно реєстру Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України в Харківській області, налічувалось 546 ліцензованих туристичних підприємств. Більшість з них (496 з 546) функціонують у місті Харкові. Серед районів області найбільше туристичних підприємств припадає на Дергачівський (9) та Харківський (8) райони. В Балаклійському районі працюють 6 туристичних підприємств, Зміївському – 5, по 4 – в Лозівському, Печенізькому, Чугуївському. Це обумовлено розташуванням (близькість до обласного центру, зручне транспортне сполучення), значною кількістю населення у цих районах, а також наявними природними та історико-культурними ресурсами.

Аналіз динаміки кількості ліцензованих тури-

стичних підприємств свідчить про їх значний ріст (рис. 1). Так, якщо у 2005 році їх налічувалось 195, то у 2008 – 512 (збільшення у 2,6 рази). Структуру туристичної діяльності на Харківщині наведено у таблиці 1. Аналіз даних свідчить про збільшення туристичної активності після спаду, який відмічався у 2004, 2005 роках. Динаміка туристичних потоків за період 2000-2008 роки вказує на те, що загальний обсяг туристичних потоків у 2008 р. перевищив рі-

вень 2000 р. на 85 %, але не вийшов на рівень 2003 р., коли відмічався максимальний рівень туристичних потоків за зазначений період, а саме 141,2 тис. осіб. У 2009 році також відбувся спад туристичної активності, що стало наслідком економічної кризи 2008 року. У 2010 році туристичний потік в регіоні збільшується, а на 2011 рік припадає новий спад, який відображає другу хвилю кризи.

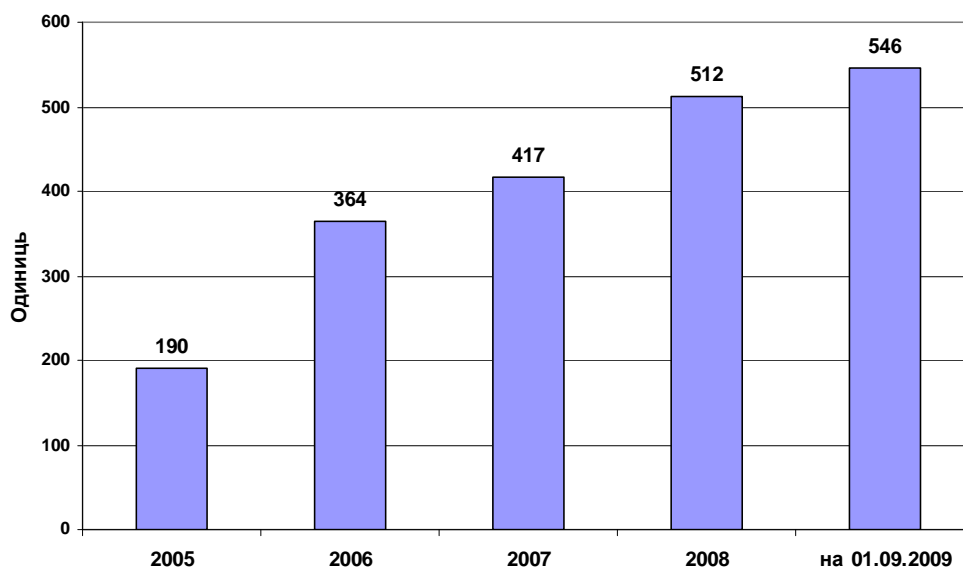

Рис.1. Динаміка кількості суб'єктів підприємницької діяльності у сфері туризму в Харківській області (побудовано автором)

Таблиця 1

Туристичні потоки в Харківській області у 2000 – 2011рр. (побудовано автором за даними [4])

Рік	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності Харківської області – усього (тис. осіб)	У тому числі			Кількість екскурсантів (тис. осіб)
		іноземні туристи (тис. осіб)	туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон (тис. осіб)	внутрішні туристи (тис. осіб)	
2000	74,3	7,5	6,0	60,8	20,6
2001	93,9	8,0	9,1	76,9	20,4
2002	111,9	10,5	16,9	84,5	20,3
2003	141,2	8,5	21,4	111,3	50,5
2004	115,9	11,6	24,8	79,5	49,3
2005	109,5	8,8	46,4	54,3	52,9
2006	85,7	7,6	18,7	59,4	46,9
2007	135,2	8,3	54,5	72,4	39,5
2008	137,4	8,8	64,9	63,7	45,6
2009	116,1	11,1	56,4	48,6	35,8
2010	132,4	12,8	71,2	48,3	29,2
2011	123,3	15,7	65,3	42,3	34,3

На розвиток внутрішнього туризму вплинула політична і економічна нестабільність: у порівнянні з 2000 р. кількість громадян, охоплених цим видом туризму, збільшилась лише на 4,8 %. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що кількість громадян, охоплених внутрішнім туризмом стабільно зростала в період з 2000 по 2003 роки. Так, якщо в 2000 році цей показник складав 60,8 тис. осіб, то у 2003 році –

111,3 тис. осіб, тобто зростання склало 83 %. Після значного зниження туристичних потоків наприкінці 2004 року та протягом 2005 року почало відбуватися поступове зростання і приріст внутрішньотуристичних потоків у 2007 році по відношенню до 2006 року у межах 22 %. Але економічна криза 2008 року знову зумовила зменшення кількості громадян, охоплених внутрішнім туризмом у порівнянні з 2007 роком на

13,7 %. В наступні три роки кількість внутрішніх туристів продовжила зменшуватись і у 2011 році склала 42,3 тис. громадян (у порівнянні з 2003 роком скоротилась майже втричі). В структурі внутрішнього туризму переважають екскурсанти – 71,6 %.

Незначним залишається відсоток іноземних туристів, що відвідують Харківщину, хоча і цей показник зростає. Якщо у 2000 році Харківщину відвідало 7,5 тис. іноземних громадян (10% від усіх обслугованих туристів), у 2005 році – 8,8 тис. іноземців (8 % від загальної кількості туристів), то у 2011 році – 15,7 тис. іноземців (12,7 % від загальної кількості туристів). Пріоритетною залишається мета відвідування іноземцями – службова, ділова, бізнес, навчання.

У 2010 році спостерігається тенденція збільшення кількості жителів області, що виїжджають за кордон. У 2000 році виїзним туризмом було охоплено 6,0 тис. осіб, у 2010 році вже 71,2 тис. осіб, тобто відбулося зростання у 11,8 разів. У 2011 році кількість виїзних туристів зменшилась у порівнянні з 2010 роком на 8,3 %, що пов'язано з новою хвилею економічної кризи.

Наведені дані свідчать про певні негативні тенденції в роботі турпідприємств. Більшість з них є турагентами, орієнтованими на виїзний туризм. Принципом їх діяльності є правило: краще вивезти одного українця дорого за кордон, ніж залучити більшу кількість співвітчизників, але дешевше, до внутрішніх туристичних маршрутів. Крім того, можна зробити висновок про непопулярність національного туристичного продукту, недосконалість цінової політики. Як зазначає В. Куценко, нині ціни на туристичний продукт в Україні є значно вищими, ніж у Туреччині, Китаї, Єгипті, інших країнах. Тому значна частина населення, в т.ч. і Харківщини, віддає перевагу відпочинку за кордоном, до того ж, вивезені

нашими громадянами кошти йдуть на розвиток туристичної інфраструктури інших країн, а не власної.

Є і позитивні тенденції, зокрема, зростання кількості туристів, мета відвідування яких – спортивно-оздоровча, дозвілля, відпочинок (68,7 тис. осіб у 2005 році, 104,1 тис. осіб у 2010 році). У 2008 році майже у 3 рази порівняно з 2000 роком зросла кількість туристів, які відвідали Харківщину з метою лікування (1,6 тис. осіб та 4,5 тис. осіб відповідно). Але економічна криза 2008 року зменшила цю статистику до 1,1 тис. осіб у 2010 році. Найбільша кількість екскурсантів припадає на 2003-2005 роки, наступні 5 років показник зменшувався, але у 2011 році у порівнянні з 2010 зріс на 15 %.

Такі коливання туристичних потоків у Харківському регіоні, на наш погляд, викликані наступним:

- погіршенням соціально-економічного положення країни в цілому та регіону зокрема;
- дороговизною туристичного продукту, що робить його недоступним для соціальних категорій населення;
- недостатнім розвитком інфраструктури туризму;
- недостатньою кількістю комфортабельного та безпечного автотранспорту для обслуговування екскурсантів;
- незадовільним станом більшості автомобільних шляхів;
- практичною відсутністю реклами туристичних маршрутів Харківщини.

В обсязі реалізації платних послуг населенню Харківської області показники туристично-екскурсійних послуг (послуги з організації подорожувальних) найнижчі в загальному обсязі сфери послуг. Динаміку ринку туристичних послуг наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка ринку туристичних послуг у загальному обсязі реалізованих послуг населенню у Харківській області (побудовано автором за даними [4])

Роки	Обсяг реалізованих послуг населенню тис. грн.	Послуги з організації Подорожувальних, тис. грн.	%
2005	1985890,0	10361,5	0,52
2006	2464184,1	8307,9	0,34
2007	2881895,0	9660,5	0,34
2008	3451707,0	12617,1	0,37
2009	3730722,1	12985,0	0,35
2010	4086170,0	28398,6	0,69

Треба зазначити, що у 2012 році вдалося проведення Євро – 2012 сприяло збільшенню кількості туристів, які відвідали Україну, у тому числі і Харківщину. За рейтингом міжнародного порталу подорожей Globe Spots, Україна потрапила у десятку найбільш привабливих для відвідування країн у 2013 році. Це позитивна тенденція для розвитку туризму в державі та Харківській області.

Висновки. Туризм як складний об'єкт дослідження характеризується багатоаспектністю та виконує низку важливих функцій як на державному,

так і на регіональному рівні. Соціальна сутність туризму полягає у забезпеченні доступності та реалізації права кожної людини на змістовний відпочинок, у культурно-виховній та освітній спрямованості, сприянні формуванню здорового способу життя, екологічного мислення.

У розвитку туризму в Харківській області є певні особливості: зміна співвідношення обсягів внутрішнього та зовнішнього туризму на користь останнього, незначна кількість іноземних туристів, поступове зменшення кількості громадян, охоплених

внутрішнім туризмом. Туристичну діяльність в Харківській області у 2009 році здійснювали 546 ліцензованих туристичних підприємств, 90,8 % з них функціонують у місті Харкові. Серед районів області найбільше туристичних підприємств припадає на Дергачівський та Харківський, що обумовлено близькістю до обласного центру, зручністю транспортного сполучення, чисельністю населення, а також наявними природними та історико-культурними ресурсами. Аналіз динаміки кількості ліцензованих туристичних підприємств свідчить про їх значний ріст. Загальний обсяг туристичних потоків в Харківській області у 2010 році перевищив рівень 2009 року на 10 %, але у 2011 році знизився на 7 % у порівнянні з 2010 роком. На розвиток внутрішнього тури-

зму вплинула політична і економічна нестабільність: у порівнянні з 2010 роком кількість громадян, охоплених цим видом туризму у 2011 році зменшилась на 12,4 %. Зберігається тенденція до збільшення кількості жителів області, що виїжджають за кордон: у 2010 році цей показник збільшився у порівнянні з 2009 роком на 21 %, хоча відбулося певне зменшення у 2011 році. Частка послуг з організації подорожувальних у загальному обсязі реалізованих послуг населенню збільшилася з 0,35 % у 2009 році до 0,69 % у 2010 році. Позитивним є поступове збільшення після кризи 2008 року кількості іноземних громадян, що відвідали Харківщину у 2011 році, а також зростання кількості екскурсантів.

Список використаних джерел:

1. Туризм в Україні. Словарь-справочник / [Авторы-составители В.О. Соловьев, Л.Д. Божко, М.Н. Покологина]. – Х.: Мачулин, 2008. – 224с.
2. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія / [За ред. проф. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені Каразіна, 2010. – 268 с.
3. Туризм на Харківщині [Електронний ресурс]. Природно-рекреаційні ресурси та історико-культурний потенціал регіону: Бібліографічний путівник / [укл. Г.М. Єрофеева, ред. Н.І. Гайворонська, відп. за випуск Л.О. Сашкова]. – Режим доступу: http://library/kharkov.ua/lib_druk.php?type=1&year=2008&id=1.
4. Харківська область у 2011 році: статистичний щорічник / [За ред. М.Л. Чмихала; відп. за вип. М.Ю. Григорчук]. – Харків: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 577 с.

УДК 380.8 (477.85)

Володимир Костащук

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

В запропонованій праці розкрито основні аспекти розвитку іноземного туризму в Чернівецькій області. Зокрема проаналізовано географічне положення та забезпеченість рекреаційно-туристичними ресурсами. Досліджено динаміку та особливості розвитку іноземного туризму в області. Визначено основні країни „донори” – іноземних туристів та в'їзні туристичні потоки. Значна увага приділена аналізу основних економічних показників розвитку іноземного туризму та визначення його економічної ефективності. Для оцінки економічної ефективності запропоновано використовувати коефіцієнт економічної ефективності іноземного туризму. Визначено економічну ефективність іноземного туризму в Чернівецькій області протягом 2006-2010 рр. Проаналізовано мотиваційну складову формування в'їзних туристичних потоків у Чернівецькій області.

Ключові слова: іноземний туризм, економічна ефективність іноземного туризму, передумови розвитку іноземного туризму, в'їзні туристичні потоки.

Владимир Костащук. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНОСТРАННОГО ТУРИЗМА В ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ. В предложенной статье раскрыты основные аспекты развития иностранного туризма в Черновицкой области. В частности проанализированы географическое положение и обеспеченность рекреационно-туристическими ресурсами. Исследована динамика и особенности развития иностранного туризма в области. Определены основные страны "доноры" - иностранных туристов и въездные туристические потоки. Значительное внимание уделено анализу основных экономических показателей развития иностранного туризма и определение экономической эффективности. Для оценки экономической эффективности предложено использовать коэффициент экономической эффективности иностранного туризма. Определена экономическая эффективность иностранного туризма в Черновицкой области за 2006-2010 гг. Проанализированы мотивационную составляющую формирования въездных туристических потоков в Черновицкой области.

Ключевые слова: иностранный туризм, экономическая эффективность иностранного туризма, предпосылки развития иностранного туризма, туристические потоки.

Volodymyr Kostashuk. GEOGRAPHICAL ASPECTS OF FOREIGN TOURISM'S DEVELOPMENT IN CHERNIVTSI REGION. In the proposed work are revealed basic aspects of development of foreign tourism in the Chernivtsi region. Particular geographical position, provision of recreation and tourism resources are analysed. The dynamics and characteristics of foreign tourism in the area are researched. The main countries "donors" - foreign tourists and entry tourist flows are defined. Much attention is paid to the analysis of the main economic indicators of foreign tourism and to determine its cost-effectiveness. To assess the cost-effectiveness ratio is suggested to use the economic efficiency of foreign tourism. The economic efficiency of foreign tourism in the Chernivtsi region during the years 2006-2010 are determined. Motivational component forming entry tourist flows in Chernivtsi region are analyzed.

Keywords: foreign tourism, the economic efficiency of foreign tourism, the preconditions of foreign tourism's development, entry tourist flows.

Актуальність проблеми. Однією із найактуальніших проблем соціально-економічного розвитку України є покриття негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Станом на 2010 рік перевищення українського імпорту над експортом становило 4 млрд. \$. Зменшення негативного сальдо можливе тільки при інтенсивному розвитку тих видів економічної діяльності які можуть істотно збільшити валютні надходження в країну за порівняно не тривалий час. Одним із таких видів діяльності є іноземний туризм.

Іноземний туризм це специфічний вид туристсько-рекреаційної діяльності спрямований на надання рекреаційно-туристичних послуг громадянам інших країн. Надання таких послуг дозволяє отримати значні обсяги валютних надходжень. Завдяки іноземному туризму створюються високооплачувані робочі місця не тільки в туризм, але і в суміжних галузях (транспорт, сільське господарство, торгівля тощо.)

Розвиток іноземного туризму вимагає використання інноваційних технологій створення туристичного продукту, підвищення якості туристичних послуг до світових стандартів та розробки ефективних маркетингових заходів і оптимізації менеджменту в

туризмі. Важлива роль іноземного туризму також у формуванні іміджу країни в світі.

Аналіз попередніх досліджень. Питання розвитку міжнародного туризму загалом та іноземного зокрема в Україні досліджено досить ґрунтовно. Д.К. Прейгер та А.І. Малярчук досліджують міжнародний туризм як форму розвитку інтеграційних комунікацій. Попит і пропозицію на ринку міжнародних туристичних послуг вивчають М.Т. Кулініч та І.Л. Шаманська. Передумови розвитку іноземного туризму в країнах світу В.В. Безуглий. Вплив міжнародного туризму на соціально-економічний розвиток України І.В. Черніна.

Мета роботи полягає в дослідженні динаміки та сучасних тенденцій в розвитку іноземного туризму Чернівецької області. До основних завдань даного дослідження варто віднести: дослідження сучасного стану іноземного туризму в Чернівецькій області; визначення його економічної ефективності; вивчення географії в'їзних туристичних потоків та визначення основних чинників їх формування.

Виклад основного матеріалу. Законом України „Про туризм” туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування, а туриста – як особу, що здійснює по-

дорож Україною або до іншої країни з не заборонею законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін. Згідно із статтею 4 закону туризм поділяється на внутрішній та міжнародний. До міжнародного туризму належать виїзний туризм та в'їзний туризм (іноземний) – це подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території. [2]

Дослідження географічних аспектів розвитку іноземного туризму в регіоні повинно включати вивчення передумов розвитку, його сучасний стан, країни та основні напрямки в'їзду іноземних туристів, виявлення проблем розвитку та обґрунтування заходів, що покликані їх вирішити.

В основі розвитку іноземного туризму будь-якої території є її географічне положення, забезпеченість рекреаційно-туристичними ресурсами, рівень розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури.

Чернівецька область розташована на південному-заході України, межує з Молодовою та Румунією, має вагомий транзитний потенціал. Тут зосереджено 1,74 % природно-рекреаційного потенціалу України. Окрім того даний вид природних ресурсів відіграє помітну роль в формуванні інтегрального

ПРП області – 13,7% [3]. За оцінкою Т.Д. Скутар забезпеченість Чернівецької області рекреаційними ресурсами у розрахунку на 1 км² території та на одного мешканця в 1,4 та 1,8 рази вища, ніж по Україні. [4] Вагомими чинниками примноження рекреаційно-туристичного потенціалу області є включення колишньої Резиденції митрополитів Буковини та Далмації (нині центральні корпуси Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича) до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та перемога даного об'єкту а також Хотинської фортеці в загальнонаціональному конкурсі „Сім чудес України: замки, фортеці, палаці”. Таким чином географічне положення та забезпеченість області рекреаційно-туристичними ресурсами створюють сприятливі умови розвитку іноземного туризму.

Тому наступним етапом дослідження є вивчення динаміки іноземного туризму та його сучасного стану. В даному контексті увагу необхідно звернути на: цілі відвідування, загальну динаміку в'їзних туристичних потоків та економічну ефективність іноземного туризму.

Загальна динаміка іноземного туризму та його частка в загальній кількості туристів, що відвідали область відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні показники іноземного туризму в Чернівецькій області

Основні показники	2006	2007	2008	2009	2010	За 2006-2010 рр.
Всього туристів (тис. осіб)	66,6	75,7	80,9	63,1	63,9	350,2
Іноземних туристів (ІТ)(тис. осіб)	7,8	8,0	6,7	5,8	4,1	32,4
% ІТ до всіх туристів що відвідали область	11,7	10,7	8,3	9,1	6,4	9,2
в тому числі в складі групи (тис. осіб)	6,4	4,3	2,5	1,8	1,6	16,6
% до загальної чисельності ІТ	82,0	53,7	36,7	31,0	39,0	51,2
- індивідуальні (тис. осіб)	1,4	3,7	5,8	4,0	2,5	15,8
% до загальної чисельності ІТ	18,0	46,3	63,3	69,0	61,0	48,8
Обсяг наданих туристичних послуг в області (млн. грн.)	21,6	29,0	29,6	33,8	27,8	141,8
в тому числі ІТ (млн. грн.)	2,9	2,7	3,0	3,7	3,2	15,5
Надходження іноземної валюти (тис. дол. США.)	314,7*	191,8*	177,3*	407,8*	164,1*	1255,7*
Находження в розрахунку на одного ІТ (дол. США)	40,3	23,9	26,4	70,1	40,1	38,7
Тривалість перебування ІТ (тис. туроднів)	21,9	15,1	15,6	10,5	7,4	70,4
Пересічна тривалість перебування одного ІТ (туроднів)	2,8	1,8	2,3	1,8	1,8	2,2
Коефіцієнт економічної ефективності (K_{im})	1,85	1,21	1,64	2,23	2,53	1,79

* - при розрахунку економічної ефективності іноземного туризму переведено в національну валюту за пересічним курсом НБУ [5]

За п'ять років можна простежити різнонаправлену динаміку іноземного туризму в Чернівецькій області. Так до 2007 року кількість іноземних туристів в області зростала, але вже із 2008 року їх кількість неухильно скорочується і в 2010 році становила тільки 4,1 тис. туристів, що майже в двічі менше за найвищий показник (8,0 тис. туристів). Необхідно зазначити, що в 2008 році Чернівці відзнача-

ли 600 річчя першої писемної згадки міста, і цього ж року розпочалось скорочення кількості іноземних туристів. Це засвідчує неефективну діяльність органів місцевої влади та суб'єктів туристичної діяльності в просуванні туристичного продукту на іноземний ринок.

В той же час частка іноземних туристів була найвищою в початковий період дослідження 2006 р.,

- 11,7% і постійно скорочується, в 2010 р. на іноземних туристів припадало тільки 6,4% від загальної кількості туристів області. Таким чином їх частка скоротилась на 45,3%.

Важливим аспектом розвитку іноземного туризму в області протягом 2006-2010 років є скорочення групових поїздок і зростання індивідуальних. Так якщо спочатку частка іноземних туристів в складі групи становила 82,0% то в 2010 р. даний показник скоротився до рівня 39,0%, відповідно кількість іноземних туристів-індивідуалів зросла з 18,0% до 61,0%.

Окрім чисельності іноземних туристів важливе значення для визначення впливу іноземного туризму на розвиток туристичного комплексу регіону має обсяг наданих іноземцям туристичних послуг та надходження іноземної валюти (табл. 1).

Необхідно зазначити, що протягом 2006-2010 років у Чернівецькій області простежуються неоднозначні показники впливу іноземного туризму на розвиток туристичного комплексу області. Загальна вартість послуг наданих іноземним туристам протягом цього періоду становить 15,5 млн. грн. найбільше було надано таких послуг у 2009 р., - 3,7 млн. грн., найменше у 2007 р., - 2,7 млн. грн. Однак протягом 2007-2010 років зросла частка послуг наданих іноземним туристам із 9,3% до 11,5%. Валютні надходження від іноземних туристів становили 1,25 млн. дол. США. Із цієї суми більше половини було отримано у 2006 та 2009 роках, відповідно 314,7 тис. \$ та 407,8 тис. \$. В той же час в 2010 році валютні надходження істотно скоротились до 164,1 тис.\$.

Для кращого розуміння ролі іноземного туризму в розвитку туризму регіону пропонуємо викори-

стовувати коефіцієнт економічної ефективності іноземного туризму (K_{im}). Даний коефіцієнт розраховується за формулою 1.

$$K_{im} = ((\Pi_i + K) / \Pi) / (T_i / T) \quad (1)$$

де Π_i – вартість послуг наданих іноземцям; K – надходження іноземної валюти (переведені в національну валюту за пересічно річним курсом НБУ [5]); Π – сумарна вартість наданих в регіоні туристичних послуг; T_i – чисельність іноземних туристів; T – загальна чисельність туристів в регіоні.

При $K_{im} = 1$ економічний ефект від іноземного туризму в регіоні можна співставити із економічним ефектом від туризму в цілому. Якщо $K_{it} < 1$ то ефект від іноземного туризму нижчий від економічної ефективності туризму в регіоні загалом і навпаки при $K_{it} > 1$ економічний ефект від іноземного туризму вищий за відповідні значення для туризму загалом.

Для Чернівецької області за досліджуваний період значення показника кожного року були вищими за 1. Це означає, що розвиток іноземного туризму дає кращий економічний зиск ніж розвиток національного туризму. Це при тому що витрачали іноземні туристи в області порівняно незначні кошти. Але необхідно врахувати також і той факт, що за нинішніх реалій далеко не всі кошти витрачені іноземцями враховані державною статистикою. Найменше значення даного показника для 2007 року - $K_{it} = 1,21$, але на протязі 4 років його значення зросло більш ніж в 2 рази і 2010 році становили $K_{it} = 2,53$.

Наступним етапом нашого дослідження є вивчення географічних аспектів формування потоків іноземних туристів до Чернівецької області. Загальні дані про країни-донори іноземних туристів наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл іноземних туристів Чернівецької області за країнами світу

Країна	Кількість туристів (осіб)										Всього за 2006-2010 рр.	
	2006		2007		2008		2009		2010			
	T	%	T	%	T	%	T	%	T	%	T	%
Білорусь	718	9,2	1206	15,0	1533	22,7	1936	33,2	1499	36,7	6892	21,2
Польща	1529	19,6	1850	23,1	1399	20,7	955	16,3	238	5,8	5971	18,4
Німеччина	1258	16,1	856	10,7	602	8,9	433	7,4	302	7,4	3451	10,6
Туреччина	143	1,8	135	1,7	60	0,9	113	1,9	266	6,5	1667	5,1
Австрія	774	9,9	636	7,9	332	4,9	374	6,4	160	3,9	1576	4,8
Канада	316	4,0	275	3,4	308	4,6	78	1,4	48	1,1	1025	3,1
Росія	329	4,2	73	0,9	278	4,1	114	1,9	156	3,8	950	2,9
Швейцарія	283	3,6	197	2,5	106	1,5	141	2,4	98	2,3	825	2,5
Болгарія	242	3,2	159	1,9	108	1,6	84	1,4	13	0,3	606	1,8
Молдова	124	1,6	83	1,0	44	0,7	91	1,5	44	1,1	386	1,2
Інші країни	2085	26,7	2547	31,8	1959	29,1	1509	25,9	1257	30,9	9357	27,6
Всього за рік	7801	100	8017	100	6792	100	5828	100	4081	100	32456	100

Найбільше туристів в область приїжджає із Білорусі та Польщі. За 5 років громадяни цих країн відвідали область з туристичною метою відповідно 6892 та 5971 рази. На третьому місці Німеччина – 3451 турист, четверта Туреччина – 1667 туристів, на п'ятому Австрія – 1576 туристів. Понад 1 тисяча туристів були громадянами Канади. Загалом на першу десятку країн громадяни яких відвідали область ко-

жен рік припадає не менше 2/3 від всіх іноземних туристів. Для Чернівецької області притаманне різке переважає північного та західного туристичних потоків. Тоді як східний і південний потоки розвинені недостатньо. Виключення в даному контексті становить тільки Туреччина. Цікавим для географічного аналізу є те що область відвідують переважно з країн з якими в неї немає спільних кордонів, тоді як часка

Молдови становить всього 1,2 % а Румунії менше 1% від загальної кількості іноземних туристів.

Основними причинами такого розподілу можна вважати: спільне історичне минуле (Австрія); значна Буковинська діаспора (Канада, Німеччина); наявність тісних економічних, соціокультурних та науково-освітніх зв'язків (Білорусь, Польща та Туреччина).

Важливим мотиваційним аспектом розвитку іноземного туризму є розподіл іноземних туристів відповідно до мети відвідування (таблиця 3.)

Найбільше туристів Чернівецьку область відвідує із метою дозвілля та відпочинку (за 2006-2010 рр. –

22,6 тис. туристів, або 70,6 % від загальної чисельності іноземних туристів); спеціалізований туризм – 16,0%; із службовою та діловою метою – 6,6%; із метою здійснення спортивно-оздоровчих заходів – 5,1%. Однак майже відсутні дані про іноземних туристів які б відвідали область з метою оздоровлення. Таким чином для розвитку іноземного туризму в області не достатньо використовується наявний потужний потенціал мінеральних вод (Щербинці, Брусниця, Чернівці, Вижиця та ін.), ресурси Буковинських Карпат, річок Черемош, Прута, Дністра для розвитку спортивно-оздоровчого туризму. Розподіл іноземних туристів за цілями відвідування наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл іноземних туристів за метою відвідування

№ п/п	Мета відвідування	Кількість туристів					
		2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010
1.	Службова, ділова, бізнес, навчання	895	646	309	136	143	2129
	% від загальної чисельності ІТ	11,4	8,2	4,5	2,3	3,5	6,6
2.	Дозвілля та відпочинок	6375	4036	4533	4497	3209	22650
	% від загальної чисельності ІТ	84,7	51,3	67,7	77,1	79,4	70,6
3.	Лікування	1	-	-	-	-	1
	% від загальної чисельності ІТ	0,01	-	-	-	-	0,01
4.	Спортивно-оздоровчий туризм	-	-	1629	-	18	1647
	% від загальної чисельності ІТ	-	-	24,5	-	0,4	5,1
5.	Спеціалізований туризм	28	3168	180	1135	625	5136
	% від загальної чисельності ІТ	0,4	40,2	2,3	19,4	16,1	16,0
6.	Інша	277	115	58	60	26	536
	% від загальної чисельності ІТ	3,5	1,3	0,8	1,2	0,6	1,7

Висновки. В результаті проведеного дослідження виявлено наступні аспекти розвитку іноземного туризму в Чернівецькій області:

- область володіє потужним потенціалом для розвитку іноземного туризму, який наразі використовується недостатньо. Тому виникає необхідність всебічного наукового обґрунтування розвитку нових напрямків іноземного туризму. Перш за все це стосується спортивно-оздоровчого та лікувального туризму;

- чисельність іноземних туристів протягом останніх років істотно скоротилась. Однак економічна ефективність при цьому зросла. Це дозволяє стверджувати про недостатній рівень маркетингової роботи як органів місцевої влади та і суб'єктів туристичного ринку щодо просування обласного туристичного продукту

на світовий ринок.

- за цілями відвідування переважає дозвілля та відпочинок, що не дозволяє в повній мірі використати наявний на теренах області рекреаційно-туристичний потенціал.

Загалом Чернівецька область володіє потужним потенціалом для розвитку іноземного туризму який наразі використовується не достатньо. При умові ефективної співпраці між органами місцевої влади та суб'єктами господарювання з питань просування регіонального туристичного продукту на світовий туристичний ринок досліджуваний регіон може стати одним із провідних за рівнем розвитку іноземного туризму в Україні.

Список використаних джерел:

1. Кілінська К.Й. Еколого-прогнозна оцінка природно-господарської різноманітності Карпато-Подільського регіону України. / К.Й. Кілінська – Чернівці: Рута, 2007. – 493 с.
2. Прейгер Д.К. Міжнародний туризм в Україні як форма розвитку інтеграційних комунікацій / Д.К. Прейгер, І.А. Малярчук // Стратегічна панорама. - №3. – 2005.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-ох частинах: підручник [для студ. вищ. навч. закл] / В.П. Руденко. – К.: К.-М. Академія - Чернівці: Зелена Буковина. – 1999. – 568 с.
4. Скутар Т.Д. Ретроспективні та сучасні аспекти формування мережі закладів розміщення туристів (на прикладі Чернівецької області) / Т.Д. Скутар // Сучасні наукові парадигми економіко-географічної освіти України: збірник матеріалів VII всеукраїнської науково-практичної конференції (Донецьк 8 грудня 2011 року.) / наук. ред.: д. пед. н., професор Ю.А. Ромащенко. – Донецьк: ДІСО, 2011. – С. 60-62.
5. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – Київ. – ТОВ „Август Трейд”. – 2011. – 560 с.

УДК 911.3

Ганна Дудкіна

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

У статті обґрунтовано важливість суспільно-географічних досліджень інвестиційної діяльності. Проаналізовано існуючі підходи до територіальної організації інвестиційної діяльності. Визначено вплив інвестиційної діяльності на регіональний розвиток. Проведено аналіз співвідношення понять „інвестиційний клімат” та „інвестиційна привабливість” як якісних складових інвестиційної діяльності. Проаналізовані види інвестиційних ризиків.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційний ризик.

Анна Дудкіна. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье обосновано важность общественно-географических исследований инвестиционной деятельности. Проанализированы существующие подходы до территориальной организации инвестиционной деятельности. Определено влияние инвестиционной деятельности на региональное развитие. Проведен анализ соотношения понятий «инвестиционный климат» и «инвестиционная привлекательность» как качественных характеристик инвестиционной деятельности. Проанализированы виды инвестиционных рисков.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционный риск.

Anna Dudkina. INVESTMENT ACTIVITY AS OBJECT OF RESEARCH OF SOCIAL GEOGRAPHY. Importance of socio-geographic researches of investment activity is grounded in the article. Existent approaches are analysed to territorial organization of investment activity. Influence of investment activity is certain on regional development. It is conducted analysis of correlation of concepts «investment climate» and «investment attractiveness» as high-quality descriptions of investment activity. Determination is given „investment risk”u is analysed types of investment risks.

Keywords: investment activity, investment climate, investment attractiveness, investment risk.

Актуальність. На сучасному етапі розвитку Української держави велика роль належить інвестиційній діяльності як фактору соціально-економічного розвитку. Це зумовлено тим, що інвестиції є засобом активізації соціально-економічних перетворень, а також фактором територіального розвитку в умовах формування ринкової економіки.

Розвиток інвестиційної діяльності є перспективним і навіть визначальним напрямом поліпшення соціально-економічної ситуації, модернізації господарства та розвитку економіки країни в цілому.

Особливо актуальним є розвиток інвестиційної діяльності на регіональному рівні з метою активізації структурних перетворень у господарському комплексі та поліпшення регіональної економічної ситуації. Тому, постає необхідність проведення досліджень з проблематики інвестиційної діяльності з позиції суспільної географії.

Важливість суспільно-географічних досліджень полягає у використанні географічного підходу на загальнодержавному і, особливо, на регіональному рівнях. Комплексне дослідження інвестиційної діяльності, тобто тенденцій інвестиційних процесів, їх регіональної специфіки та територіальних особливостей, має велике практичне значення для здійснення регіональної політики, адже інвестиційна діяльність тісно взаємопов'язана з регіональною економікою і соціально-економічними трансформаціями в регіоні та країні в цілому.

Аналіз попередніх досліджень. Суспільно-географічними дослідженнями з проблематики інвестиційної діяльності займалися такі вітчизняні науковці як Й. Бурка, А. Голіков, С. Запоцький, Ю. Качасв, О. Кононенко, З. Манів, А. Мельничук, К. Немець, Л. Немець, В. Олійник, М.Д. Пістун, І. Смаль, О. Топчів, О. Ханова та інші.

Окремі аспекти розвитку інвестиційної діяльності досліджували в Російській Федерації економіко-географи – В. Бабурич, Н. Бородуліна, О. Горещька, М. Горячко, Е. Григорьева, О. Козлов, Ю. Кретова, С. Лачинський, Т. Мірзоян, Н. Міроненко, М. Сорокін, А. Шеховцев та інші.

Інвестиційну діяльність у регіональному розрізі досліджували Ф. Абдуллаєв, Л. Белоусова, Б. Бійєн, І. Вінченко, О. Гуриченко, В. Жорнік, С. Іщук, Г. Кравчук, О. Кленін, Т. Кулініч, С. Малахівська, В. Марцин, П. Мірошніченко, Я. Надворняк, І. Олександренко, О. Піріашвілі, Ю. Полякова, Н. Свірідова, Г. Смоквіна, О. Шапошникова, Л. Шинкарук та інші.

Вивченням питань інвестиційної привабливості й дослідженням інвестиційного клімату займалися П. Беленький, Р. Демченко, В. Матвієнко, А. Музиченко, О. Носова, В. Ткаченко, К. Фісун, Г. Харламова, В. Шевченко-Марсель та інші. Проблеми іноземного інвестування присвячені роботи О. Балануца, Н. Березніченко, В. Видобори, В. Грипинської, А. Даниленко, К. Єрмілової, К. Жеваго, О. Курило, І. Матюшенко, В. Полевика, І. Сазонець, В. Чайки та інших.

Мета дослідження – обґрунтування інвестиційної діяльності як об'єкту суспільно-географічного дослідження; аналіз співвідношення понять „інвестиційний клімат” та „інвестиційна привабливість” як якісних складових інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення поняття „інвестиційна діяльність”, то суттєвих розбіжностей думок учених не визначено. *Інвестиційною діяльністю (ІД)* є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [8; 10; 16; 21; 23].

З погляду економічної науки, „інвестиційна діяльність – це процес управління фінансовими ресурсами, що спрямований на збереження споживчої здатності капіталу й отримання прибутку” [20, с.10].

Ю. Качаєв вважає, що „сьогодні можна говорити про поступове формування концепції суспільно-географічного дослідження інвестиційної діяльності, в основі якої комплексне розуміння інвестиційної діяльності як важливої ланки господарства України і разом з тим як суспільно-географічного процесу” [14, с.40].

Згідно системного підходу, інвестиційну діяльність визначають, як „функціональну складову регіональної соціогеосистеми, під якою розуміють систему дій спрямовану на управління інвестиційними процесами при взаємодії із соціальною, економічною, інформаційно-інноваційною та геоекологічною функціональними підсистемами регіональної соціогеосистеми [7, с.41].

Отже, з позиції суспільної географії, інвестиційну діяльність вважають, по-перше, складовою системи територіальних відношень і зв'язків, по-друге, суспільно-географічним процесом, по-третє, функціональною складовою регіональної соціогеосистеми.

На становлення й розвиток суспільно-географічних досліджень інвестиційної діяльності протягом радянського та пострадянського періоду мали вплив різноманітні фактори (політичні, нерозвиненість інвестиційного ринку, недостатня розробленість багатьох теоретико-методологічних питань та інші).

В межах сучасної суспільної географії виділяють суб'єктивні та об'єктивні чинники активізації інтеграційних процесів у суспільно-географічних дослідженнях інвестиційної діяльності. Суб'єктивними чинниками ІД вважають сучасні тенденції в суспільній географії: а) перехід від вивчення окремих видів діяльності до дослідження комплексних територіальних проблем; б) активний розвиток концепції динамічної територіальної організації суспільства на фоні поступового зниження ролі аналізу схоластичних територіальних систем; в) підвищення уваги до дослідження загальних регіональних процесів (функціонування, відтворення, інноваційно-інвестиційний розвиток, адаптація, саморозвиток регіонів тощо), яке супроводжується становленням синергетичної парадигми в суспільній географії; г) розширення об'єктної площини суспільно-географічних досліджень, результатом чого є поява нових наукових напрямів – інформаційного, фінансово-інвестиційного, геологічного та інші.

До об'єктивних чинників інтеграції суспільно-географічних досліджень (СГД) інвестиційної діяльності відносять появу нових інтеграційних форм територіальної організації господарської діяльності: спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, інноваційних кластерів і технополісів, транскордонних утворень, індустріальних парків тощо. В основу їх формування та розвитку покладено активну інвестиційну діяльність із залученням вітчизняних та іноземних інвестицій і тому важливим є обґрунтування шляхів взаємопов'язаного використання інвестиційних ресурсів на основі ефективного використання переваг (або врахування негативних властивостей) території [14].

Під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних чинників у середовищі географів поступово формується концептуально новий, інтегративний підхід до СГД інвестиційної діяльності, який створив умови для організаційно-методологічного об'єднання всіх існуючих підходів у межах нового напрямку суспільної географії – *географії інвестиційної діяльності* [14, с. 40].

До основних рис суспільно-географічних досліджень інвестиційної діяльності відносяться:

1. Подальший розвиток традиційних напрямів суспільно-географічних досліджень ІД – географії реальних інвестицій і географії фінансових інвестицій.

2. Поява нових „об'єктних” напрямів суспільно-географічних досліджень інвестиційної діяльності – вивчення процесів розміщення інноваційних та іноземних інвестицій тощо.

3. Активізація суспільно-географічних досліджень інвестиційного ринку.

4. Становлення комплексних суспільно-географічних досліджень ІД, в основі якого лежать, з одного боку, процеси конвергенції „галузових” напрямів СГД ІД, з іншого – вивчення такого багатаспектного питання, як територіальна організація ІД в цілому.

5. Активізація суспільно-географічних досліджень впливу інвестиційної діяльності на регіональний розвиток. На відміну від регіональної економіки, суспільно-географічні дослідження спрямовані на вивчення інвестиційних чинників територіальної організації господарства не тільки на макро- та мезо-, але й на мікрорегіональному рівні.

6. Розгляд окремих аспектів ІД географами в процесі дослідження інших видів діяльності [14].

Ю. Качаєв [15] виділяє типологічні групи чинників територіальної організації ІД: 1) загальноекономічні умови та чинники інвестиційної діяльності; 2) галузеві особливості ІД; 3) територіальні особливості господарства; 4) територіальні особливості інвестиційної діяльності.

До головних типологічних ознак чинників територіальної організації інвестиційної діяльності автор відносить їх галузеві та територіальні особливості, а порівнюючи чинників цих двох типологічних груп виділяє відмінності та спільні риси їх впливу на територіальну організацію ІД. Основними відмінностями вважає те, що галузеві чинники переважно впливають на компонентно-структурні процеси, в результаті чого ускладнюється компонентна структура ареальних та регіональних елементів територіальної структури та посилюються інтеграційні територіальні процеси, а територіальні чинники активізують насамперед територіально-структурні процеси, посилюючи територіальну структурованість ІД. До спільних рис відносить те, що вони: а) сприяють появі та розвитку нових компонентів, об'єктів, відношень, процесів, що загалом ускладнює структуру та територіальну організацію ІД; б) обумовлюють високу динаміку змін ТО ІД (ефект територіального акселератора); в) посилюють взаємодію ІД та регіональних процесів

на всіх ієрархічно-територіальних рівнях, що є відображенням тісних взаємозв'язків інвестиційних та соціально-економічних процесів; г) у багатьох випадках неефективно використовуються (не завжди враховуються їх переваги та креативний потенціал); д) комплексно впливають на процеси ТО ІД, що зумовлено міжгалузевим характером ІД та дією ефекту мультиплікатора на територіально-галузеву структуру господарства регіонів та міст [15].

Щодо *територіальної структури (ТС) інвестиційної діяльності*, то ми погоджуємося із територіальною структурою, яку розробив Ю. Качаєв. Він зазначає, що з позиції системного підходу її можна представити як закономірну впорядкованість у геопросторі безлічі соціально-економічних об'єктів, тісно пов'язаних між собою в процесі інвестиційної діяльності. Територіальність як одна з основних властивостей ІД завжди пов'язана з наявністю внутрішньої територіальної диференціації своїх складових, тобто певної його територіальної структури [13].

Основними типами елементів територіальної структури інвестиційної діяльності є територіально-інвестиційні системи та функціонально-територіальні інвестиційні системи. Їх утворення зумовлено дією просторово-структурних, компонентно-структурних і функціонально-структурних процесів.

Автор ТС інвестиційної діяльності визначає *територіально-інвестиційні системи (ТІС)* як цілісні території (населені пункти, регіони), що характеризуються певною сукупністю інвестиційних процесів, які мають тісні взаємозв'язки із соціально-економічним розвитком регіонів. Сутністю функціонування та цільовою заданістю цих систем є ефективне (у широкому розумінні цього слова: як фінансова та соціально-економічна ефективність) використання інвестиційного потенціалу регіону [13].

Територіально-інвестиційні системи певних типів і видів відрізняються між собою:

- а) характером просторового зосередження;
- б) площею території;
- в) масштабами, структурою та динамікою інвестиційної діяльності;
- г) рівнем розвитку інвестиційної інфраструктури;
- д) особливостями впливу на соціально-економічні процеси регіону;
- е) внутрішньою територіальною структурою тощо.

Територіально-інвестиційні системи включають два типи: регіональні й ареальні. Регіональні ТІС представлені двома підтипами:

- а) інвестиційними підсистемами господарських комплексів одиниць адміністративно-територіального устрою (країни, області, адміністративного району);
- б) міжрегіональними інвестиційними системами суміжних регіонів (міжобласні, міжрайонні), в основі об'єднання яких тісні територіально-інвестиційні зв'язки та схожість основних типологічних рис ІД.

В основу виділення ареальних ТІС покладено певні форми територіального зосередження ІД – інвестиційні пункти, центри та вузли [11].

Щодо *функціонально-територіальних інвестиційних систем (ФТІС)*, то Ю. Качаєв зазначає, що їх утворення пов'язано з функціональними особливостями ІД, а саме з її тісними зв'язками з об'єктами інвестування, де інвестуванню належить важлива роль як імпульсу та ресурсу соціально-економічного розвитку регіонів та із циклічністю інвестиційної діяльності [13].

Першу особливість ІД насамперед визначає цільова заданість функціонування ФТІС та інтенсивні внутрішньогалузеві зв'язки. Цільова заданість функціонування зумовлена, насамперед, основною метою будь-якого інвестиційного проекту – отримання прибутку або соціального чи іншого суспільного ефекту. З цієї особливостю пов'язана реалізація численних суспільних функцій ІД, основними з яких є такі: відтворювальна, забезпечуюча, креативна, розподільно-регулююча, стимулююча, комплексоформуюча. За другою функціональною особливістю ФТІС поділяються на лінійні та циклічні. До першого типу відносять як прості територіальні системи і представлені окремими ланками інвестиційного процесу, так більш складні елементи – індустріальні й інноваційні кластери та ін. Просторово-часовим проявом циклічних ФТІС є територіальні інвестиційні цикли [13, с. 31].

Відомо, що інвестиційний процес має всі ознаки системи: у ньому завжди є суб'єкт (інвестор), об'єкт (об'єкт інвестування), зв'язок між ними (інвестування з метою отримання доходу) та інвестиційний ринок, у якому вони існують [16].

У регіональному розвитку важлива роль має відводитись інвестиційній діяльності як процесу взаємодії інвестора та регіональної економіки, тобто головними „дійовими особами” цього процесу є інвестор і регіон (або регіональна влада), органи місцевого самоврядування.

Важлива роль у безпосередньому залученні інвестицій у регіони належить самим регіонам. Їх інвестиційна привабливість визначається дією системи чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. До об'єктивних можна віднести соціально-економічні особливості інвестиційної привабливості регіонів. При цьому береться до уваги структура і стартовий рівень господарства, ступень економічного розвитку регіону та інші фактори. Не менш важливим є врахування суспільно-географічних особливостей самої території регіону – економіко-географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, геодемографічного потенціалу, галузевої та територіальної структури господарства [18]. Суб'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з характером дій місцевої влади, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату, зокрема для залучення іноземних інвестицій в економіку регіону. Крім того, на регіональному рівні місцева влада повинна визначити пріоритетні сфери та галузі інвестування, сприяти зменшенню зовнішніх ризиків і бюрократичних перепон для розвитку спільного підприємництва. Важливим є забез-

печення іноземних інвесторів достовірною інформацією про особливості регіону, підприємницькі можливості і ризики [12].

Інвестор, як правило, віддає перевагу промислово розвинутим, з вигідним економіко-географічним положенням і розвинутою інфраструктурою регіонам. Інвестор (як зовнішній, так і внутрішній) намагається зменшити свої витрати та збільшити прибуток, використовуючи власні переваги (особливості технологічного процесу, здатність до впровадження інновацій) та переваги регіону (низька вартість сировини, трудових ресурсів, вигідне ЕГП, особливості екологічного законодавства) [18].

Основним завданням регіональної інвестиційної діяльності є збалансованість дій регіону й інвестора для максимальної ефективності обох сторін. Для цього регіональна влада повинна дійсно бути господарем своєї території та захищати інтереси свого регіону.

Так, О. Себенцов запропонував принципи співвідношення інтересів регіону й інвестора, зокрема віддавати перевагу тим інвесторам, що пропонують об'єкти, які вписуються в структуру економіки регіону, а при розміщенні нових і реконструкції діючих підприємств віддавати перевагу екологічно чистим підприємствам; брати до уваги соціальну, економічну й екологічну ефективність функціонування нових підприємств; залучати підприємства різних обсягів і форм власності з урахуванням можливості створення технополісів і технопарків, полюсів зростання, коридорів комунікацій та зон вільного підприємництва [22].

Таким чином, для кожного регіону повинна розроблятися конкретна інвестиційна програма, а на її основі модель становлення й розвитку ринкової регіональної економіки.

А. Музиченко відокремлює такі основні можливості регіонів України у створенні факторів стимулювання інвестиційних проектів.

По-перше, це визначення пріоритетів і розробка окремих інвестиційних програм, складовими частинами яких є конкретні цільові проекти (підпрограми), що передбачають залучення інвестицій у пріоритетні галузі народногосподарського комплексу регіону.

По-друге, визначення можливості області у створенні ринкової інфраструктури для інвестиційної діяльності. Ринкові інститути (інвестиційні агентства, бізнес-центри, торгово-промислові палати, банки, страхові компанії, біржі тощо) створюють ринкове середовище, стимулюють залучення інвестицій, дозволяють набуті прозорості фінансовому механізму території.

По-третє, створення вільних економічних зон (ВЕЗ), що є одним з елементів здійснення інтеграційних перетворень на регіональному рівні. Формування ВЕЗ та введення спеціального режиму інвестиційної діяльності розглядаються як механізм для досягнення економічного розвитку на окремих територіях області та наступного позитивного впливу відповідних змін на розвиток регіону і країни в цілому [18].

Прийняття рішення про інвестування у конкретний регіон належить до найбільш складних, в основу якого покладено аналіз різноманітних факторів і показників соціально-економічного розвитку регіону. Кожен інвестор бере до уваги інформацію про можливості та ризики регіону, зумовлені суспільно-географічними особливостями території. Таким чином, аналіз інвестиційного клімату території є важливим етапом у процесі формування інвестиційного рішення.

Щодо співвідношення понять „інвестиційний клімат” та „інвестиційна привабливість”, то майже всі дослідники погоджуються, що ці два поняття характеризують якісну складову інвестиційної діяльності. Але треба зазначити, що частина науковців вважає, що сутність цих понять подібна при дослідженні на макrorівні, мезорівні та мікрорівні, а інша частина вважає, що ці поняття хоча і близькі за значенням, але не тотожні. У нашому дослідженні погоджуємося з думкою вчених [3; 4; 5; 18], що інвестиційний клімат оцінюють при аналізі інвестиційної ситуації на загальнодержавному рівні, а інвестиційну привабливість на регіональному рівні. Тому, що інвестиційний клімат єдиний для усіх регіонів країни і є підсумком дії загальнодержавних факторів, інвестиційна привабливість – це результат, насамперед, дії регіональних факторів. Якщо треба приймати рішення щодо розміщення інвестицій на регіональному рівні, то в цьому випадку не обійтися без дослідження різниці щодо інвестиційної привабливості регіонів.

Більшість дослідників визначають *інвестиційний клімат*, як сукупність політичних, економічних, юридичних, соціальних та інших факторів, які визначають ступінь ризику капіталовкладень і можливість їх ефективного використання. Поняття інвестиційного клімату відрізняється складністю та комплексністю. Існують різні підходи до оцінки інвестиційного клімату залежно від кількості аналізованих показників і мети дослідження [6; 16; 17; 18; 19].

П. Беленький, В. Шевченко-Марсель розглядають інвестиційний клімат як комплексний показник, що складається з трьох важливих складових:

- інвестиційного потенціалу – сукупності факторів виробництва і сфер прикладання капіталу;
- інвестиційного ризику – сукупності мінливих факторів ризику інвестування;
- законодавчих умов – правової системи, що забезпечує стабільність діяльності інвесторів. Введення поняття „законодавчий ризик” відповідає принципам міжнародних оцінок інвестиційного клімату [2].

О. Горєцька пропонує лінійну модель динаміки інвестиційно-інтеграційного потенціалу регіону на базі різних потенціалів (рис. 1).

Треба відзначити, що поняття „інвестиційна привабливість регіонів” має два аспекти: потенційний і реальний. Перший пов'язаний з „оцінкою та прогнозом потенційних регіонально-інвестиційних чинників”, другий підхід полягає в розумінні поняття як „результату реалізованого інвестиційного процесу”.

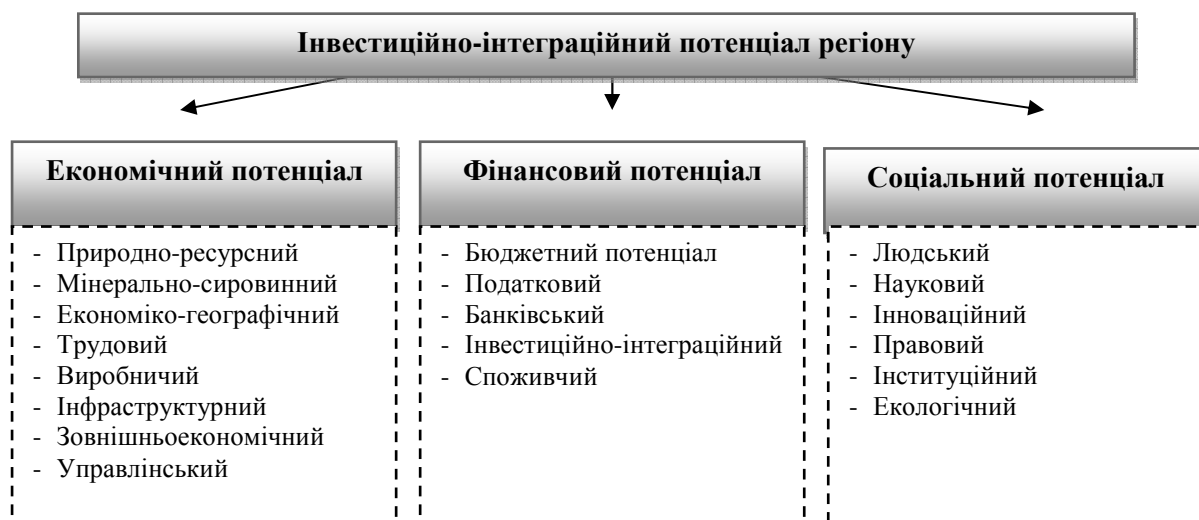

Рис. 1. Схема інвестиційного потенціалу регіону (за О. Горещкою [21])

Звідси під рівнем інвестиційної привабливості регіонів України можна розуміти обсяги прямих іноземних інвестицій [18, с. 277].

При аналізі інвестиційної привабливості регіонів України найчастіше використовують систему показників, розроблених І. Бланком [3]:

1) *рівень загальноекономічного розвитку регіону* (питому вагу регіону у ВВП й у національному доході; обсяг виробленої промислової продукції на душу населення; рівень самозабезпечення регіону основними продуктами; обсяг та динаміку капітальних вкладень у регіоні на душу населення; число компаній та фірм різних форм власності та ін.);

2) *рівень розвитку інвестиційної структури регіону* (кількість підрядних будівельних організацій усіх форм власності; обсяг місцевого виробництва основних видів будівельних матеріалів; виробництво енергетичних ресурсів на душу населення; забезпеченість залізничним та автомобільним транспортом/автомобільним);

3) *демографічна характеристика регіону* (питома вага населення регіону в загальній кількості жителів України; співвідношення сільських та міських жителів; питома вага населення, яке зайняте у громадському виробництві на підприємствах усіх форм власності; рівень кваліфікації працівників регіону);

4) *рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону* (питома вага приватизованих підприємств у загальній кількості підприємств; питома вага компаній та фірм недержавних форм власності у загальній кількості виробничих підприємств; чисельність спільних підприємств, банківських установ, страхових компаній та бірж (фондових, товарних, спеціалізованих));

5) *рівень кримінальних, екологічних та інших ризиків* (рівень економічних правопорушень; питома вага підприємств зі шкідливими виробни-

твами; середній радіаційний фон тощо).

Інвестиційний ризик – це ситуація, важлива для іноземного та вітчизняного інвестора у сферах життя країни, у якій він збирається вкласти капітал; це вірогідність втрати коштів, вкладених потенційним інвестором [9, с. 470].

Крім, вищенаведених В. Золотогоров виділяє наступні інвестиційні ризики: політичні, фінансові, ризики для зовнішньоторгівельної та виробничої діяльності [9]. Політичні показники інвестиційного ризику включають внутрішню політичну стабільність (відсутність страйків, міжетнічних і міжконфесійних війн), зовнішні конфлікти; можливість націоналізації власності; введення економічних санкцій з політичних мотивів; відсутність або можливість втрати міжнародної довіри. До економічних показників інвестиційного ризику можна віднести коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу, відношення зовнішнього боргу до ВВП, відношення всього боргу до загального обсягу експорту товарів і послуг; індикатори ліквідності; коефіцієнт відношення резервів країни до фінансових вимог з боргових зобов'язань та ін. Важливим також є виділення соціальних ризиків, які пропонує Л. Белоусова [1], а саме рівень соціальної напруги; екологічні параметри; загальний рівень злочинності, корупція та бюрократичні перепони та інші.

Інвестиційна діяльність впливає на регіональний розвиток безпосередньо через механізми вкладання прямих іноземних інвестицій у господарський комплекс регіону, а також опосередковано через покращення соціально-економічної ситуації. Основним завданням регіональної інвестиційної діяльності є збалансованість дій регіону й інвестора для максимальної ефективності обох сторін. Для цього необхідно використовувати певні принципи розміщення інвестицій в регіоні, а також пріоритет надавати тим інвесторам, які пропонують нові технології, інновації та соціально ефективні підприємства, що підвищать

конкурентоздатність регіону. Крім того, важливим є розвиток інвестиційної інфраструктури (комерційні банки, інвестиційні фонди, фондові біржі, страхові товариства), що дало б змогу активізувати інвестиційні процеси у регіоні.

Висновки. 1. З позиції суспільної географії інвестиційну діяльність вважають, по-перше, складовою системи територіальних відношень і зв'язків, по-друге, суспільно-географічним процесом, по-третє, функціональною складовою регіональної соціогеосистеми.

2. Основними типами елементів територіальної структури інвестиційної діяльності є територіально-інвестиційні системи та функціонально-територіальні інвестиційні системи. Їх утворення зумовлено дією просторово-структурних, компонентно-структурних і функціонально-структурних

процесів. До основних чинників територіальної організації інвестиційної діяльності належать загальноекономічні умови, галузеві особливості інвестиційної діяльності; територіальні особливості господарства та територіальні особливості інвестиційної діяльності.

3. Поняття „інвестиційний клімат” та „інвестиційна привабливість” мають подібну сутність, оскільки передбачають максимальне врахування численних факторів, що впливають на прийняття інвестиційних рішень і подальше розміщення інвестиційних ресурсів. Поняттям „інвестиційний клімат” оперують під час аналізу інвестиційної ситуації на рівні країни в цілому. Поняття „інвестиційна привабливість” використовують для оцінки інвестиційного середовища на регіональному рівні.

Список використаних джерел:

1. Белоусова Л.И. Оценка инвестиционной привлекательности регионов / Л.И. Белоусова // Менеджер : вісник Донецького державного університету управління. – 2005. – № 4. – С. 58–62.
2. Бельский П.Ю. Инвестиционный климат региона: проблемы и пути решения / П.Ю. Бельский, В.И. Шевченко-Марсель // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. – Донецк, 2000. – Ч. 2. – С. 74–77.
3. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: [учеб. курс] / И.А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2002. – 448 с.
4. Валинурова Л.С. Управление инвестиционной деятельностью: [учебник] / Л.С. Валинурова, О.Б. Козакова. – М. : КРОНУС, 2005. – 384 с.
5. Горецкая Е.О. Интеграция регионов России в международный инвестиционный процесс : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра эконом. наук : спец. 08.00.14 „Мировая экономика” / Е.О. Горецкая. – Краснодар, 2008. – 42 с.
6. Демченко Р.А. Статистическое исследование инвестиционных процессов в России [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.12 „Бухгалтерский учет, статистика” / Р.А. Демченко. – М., 2005. – Режим доступа: <http://www.dissertcat.com/content/statisticheskoe-issledovanie-investitsionnykh-protsessov-v-rossii>
7. Дудкіна Г.Є. Суспільно-географічні особливості інвестиційної діяльності Луганської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 „Економічна та соціальна географія” / Г.Є. Дудкіна. – Луганськ, 2012. – 22 с.
8. Загородний А.Г. Финансово-экономический словарь / А.Г. Загородний, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
9. Золотогоров В.Г. Экономика: энцикл. словарь / В.Г. Золотогоров. – Минск: Кн. дом, 2004. – 720 с.
10. Карпинский Б.А. Инвестиции: термин. словарь / Б.А. Карпинский, Т.Б. Шира. – К.: Професіонал, 2009. – 464 с.
11. Качаев Ю.Д. География инвестиционной деятельности: об'єкт, предмет, методологичні принципи дослідження / Ю.Д. Качаев // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Сер.: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 458. – С. 74–78.
12. Качаев Ю.Д. Методологичні підходи до суспільно-географічного дослідження інвестиційних циклів / Ю.Д. Качаев // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. Сер. 4. : Географія і сучасність. – К., НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 21. – С. 3–13.
13. Качаев Ю.Д. Особенности территориальной организации инвестиционной деятельности / Ю.Д. Качаев // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7 (2). – С. 28–34.
14. Качаев Ю.Д. Суспільно-географічні дослідження інвестиційної діяльності: становлення та сучасний стан / Ю.Д. Качаев // Український географічний журнал. – 2010. – № 4. – С. 37–43.
15. Качаев Ю.Д. Чинники територіальної організації інвестиційної діяльності / Ю.Д. Качаев // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. Сер. 4.: Географія і сучасність. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 22. – С. 7–16.
16. Майорова Т.В. Инвестиционная деятельность: [навч. посіб.] / Т.В. Майорова. – К.: ЦН, 2004. – 376 с.
17. Марголин А.М. Инвестиции: [учебник] / А.М. Марголин. – М.: РАГС, 2006. – 464 с.
18. Музиченко А.С. Инвестиционная деятельность в Украине: [навч. посіб.] / А.С. Музиченко. – К.: Кондор, 2000. – 406 с.
19. Пересада А.А. Инвестування: [навч.-метод. посіб.] / А.А. Пересада. – К.: КНЕУ, 2001. – 251 с.
20. Плис Г.В. Особенности инвестирования на зарубежных финансовых рынках : [учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений] / Г.В. Плис. – Луганск: Альма-матер, 2005. – 218 с.

21. Про інвестиційну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
22. Себенцов А.Б. Географические проблемы инвестиций в хозяйственное развитие регионов Российской Федерации: дис. ... канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 / Себенцов Александр Борисович. – М., 2007. – 253 с.
23. Словарь современных экономических и правовых терминов / [авт.-сост. В.Н. Шимов, А.Н. Тур, Н.В. Стах и др.]. – Минск: Амалфея, 2002. – 816 с.

УДК 911.3:631.11(477.54)

Мирослав Заячук

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВИ РИНКОВОЇ МОДЕЛІ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Поліморфічність форм власності господарювання породжує конкурентні засади, за яких кожна з них (в т.ч. і фермерські господарства) намагаються реалізувати власні переваги та мінімізувати негативні виклики. У становленні фермерства в Україні виокремлено чотири етапи. Кожний з етапів має свої передумови, які певною мірою проявились в тому чи іншому регіоні. У Харківській області у 2010 році функціонувало 1196 фермерських господарств, найбільша кількість у Харківському (127), Богодухівському (103) та Вовчанському (85) районах. Частка фермерських господарств у загальнообласному виробництві сільськогосподарської продукції залишається незначною. Визначено спеціалізацію фермерських господарств Харківської області (2000–2010 рр.), відповідно виробничим типом є зернове господарство у поєднанні з вирощуванням соняшнику та цукрових буряків з допоміжними – скотарством, птахівництвом, свинарством, овочівництвом і картоплярством.

Ключові слова: фермерські господарства, аграрна економіка, етапи становлення фермерства, земельний фонд, спеціалізація фермерських господарств.

Мирослав Заячук. СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ И ПЕРЕСТРОЙКИ РЫНОЧНОЙ МОДЕЛИ АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ. Поліморфічність форм собствениости ведення господарства породжує конкурентні принципи, при которых каждая из них (в т.ч. и фермерские хозяйства) пытаются реализовать собственные преимущества и минимизировать негативные вызовы. В становлении фермерства в Украине выделены четыре этапа. Каждый из них имеет свои предпосылки, которые в некоторой мере проявились в том или другом регионе. В Харьковской области в 2010 году функционировало 1196 фермерских хозяйств, наибольшее количество в Харьковском (127), Богодуховском (103) и Вовчанском (85) районах. Долевая часть фермерских хозяйств в общеобластном производстве сельскохозяйственной продукции остается незначительной. Определенно специализацию фермерских хозяйств Харьковской области (200–2010 гг.), соответственно производственным типом является зерновое хозяйство в сочетании с выращиванием подсолнуха и сахарной свеклы со вспомогательными – скотоводством, птицеводством, свиноводством, овощеводством и картофелеводством.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, аграрная экономика, этапы становления фермерства, земельный фонд, специализация фермерских хозяйств.

Myroslav Zayachuk. SPECIALIZATION OF FARMING ECONOMIES IN THE KHARKIV OBLAST IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN AGRARIAN ECONOMICS MARKET MODEL FORMATION AND DEVELOPMENT. Polymorphism of the forms of economy ownership discharges competitiveness where each economy (including farm economy) seeks to realize its advantages simultaneously minimizing negative challenges. Formation of farming in Ukraine is distinctive for passing through four stages of its development; each stage having its own pre-conditions that manifested themselves one way or another in this or that region. The Kharkiv Oblast showed 1196 farming economies functioning in 2010 with the biggest number of 127 economies in the Kharkiv, 103 in the Bogodukhiv and 85 in the Vovchansk Rayons. The economies share in the Oblast's agricultural production still stays inconsiderable. The Oblast farming economies' primary types of specialization through 2000 – 2010 are arable farming in combination with sunflower and sugar-beet growing, while cattle, pig and poultry breeding, vegetable and potato farming are represented as satellite types.

Keywords: farming economies, agrarian economics, farming economy stage of formation in the Kharkiv oblast, land fund; specialization of farming economies.

Актуальність дослідження. Формування аграрного ринку нерозривно пов'язане з поділом праці, який здійснюється у формі спеціалізації сільськогосподарських виробників на виробництві окремих видів продукції. Сучасний аграрний сектор потребує встановлення науковообґрунтованої спеціалізації, активного пошуку нових організаційних форм кооперації (в т.ч. і кластеризації), наповнення їх новим економічним і соціальним змістом, переосмислення і переоцінки ролі, місця та значення цих процесів в умовах ринкового середовища. У період становлення

ринкових відносин об'єктивні ринкові закони, механізми та принципи діють нестабільно. В цих умовах невиправдано покладатися на спонтанне регулювання економіки. Констатуючи поліформічність форм власності і господарювання зазначимо, що кожна з них вишукує свою найбільш прийнятну нішу в регіональній економіці. В тому числі і фермерські господарства, які як і інші намагаються реалізувати власні переваги та пом'якшити, нейтралізувати негативні моменти. Становлення фермерства в Україні відбувається загалом нестабільно зі значними відмінностями в регіонах, що проявляються в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції, матеріаль-

но-технічному забезпеченні та рівні рентабельності тощо. Отже, суспільно-географічні дослідження становлення та функціонування фермерського укладу є значимими та актуальними.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у проведенні суспільно-географічного аналізу сучасного стану фермерства в Харківській області. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати особливості становлення та функціонування фермерства, дати оцінку виробництву сільськогосподарської продукції, визначити спеціалізацію фермерських господарств та вказати на проблеми і перспективи їх розвитку. Матеріалами написання статті послужили дані Головного управління статистики у Харківській області.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічні дослідження фермерського укладу базуються на аналізі наукових досліджень реформування сільського господарства та становлення різноукладності в Україні П. Саблука, В. Бруса, Л. Шевченка, В. Юрчишина, М. Пістуна, Я. Олійника, Г. Балабанова, В. Нагірної, І. Пушкаря, П. Камінського, П. Гайдуцького, П. Макаренка, П. Сухого, В. Грицьку та ін.. Власне, фермерство з позицій його становлення та особливостей функціонування висвітлено в наукових доробках іноземних та українських вчених – М. Бакетта, А. Біттера, Е. Беккета, Ш. Крамона-Таубеля, В. Месель-Веселяка, І. Коновалова, Р. Пікус, О. Шпичака, В.В. Ситника, В. Дієсперова, М. Маліка, С. Сазонова та інших.

Виклад основного матеріалу. Фермерські господарства в Україні почали створюватися ще на початку 90-х років ХХ ст.. Закон України «Про селянське фермерське господарство», прийнятий Верховною Радою України в 1991 році та зміни і доповнення до нього створили правові засади для формування фермерського укладу в Україні [2]. Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із набуттям статусу юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутків із земельних ділянок, наданих їм для ведення фермерського господарства.

В становленні фермерства в Україні виділяють чотири етапи, під час яких спостерігаються різні тенденції щодо кількості утворених господарств, змін в площах землекористування, обсягах виробленої продукції, спеціалізації тощо.

На першому етапі (1991-1995 рр.) становлення фермерства державна підтримка, в основному діяльність Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських господарств), сприяла швидким темпам збільшення їх чисельності. Впродовж цього періоду кількість фермерських господарств в Україні збільшилась в 16 разів, а їх земельні наділи майже в 20 разів. Активно відбувалось становлення фермерства в Харківській області, так у 1995 році в області нараховувалось 1035 господарств (13-е місце в Україні), що мали у користуванні 33,9 тис. га (9-те місце). Проте державна підтримка з кожним роком зменшувалась, а проблеми фермерів зростали.

Насамперед, це слабе матеріально-технічне забезпечення, відсутність складських приміщень, проблеми з переробкою та реалізацією виробленої сільськогосподарської продукції в поєднанні з податковим тиском та кредитним свавіллям банків.

Ці причини сформували нові негативні тенденції становлення фермерства під час другого етапу (1996-1999 рр.). Одночасно зі створенням нових господарств відбувається припинення діяльності окремих господарств (найбільш властиво – Чернівецькій, Тернопільській, Сумській, Івано-Франківській, Миколаївській, Волинській та Львівській областям). В Харківській області спостерігається зростання чисельності господарств з 1035 до 1179 (що становить +14%, при пересічноукраїнських +10%). Богодухівському, Вовчанському та Харківському районах діє максимальна кількість господарств по 117, найменша кількість у Краснодарському та Балаклійському районах.

Третій етап (2000-2005 рр.) розвитку фермерства пов'язаний з змінами в земельному праві. В Україні спостерігається нова хвиля зростання чисельності фермерських господарств та площ їх землекористувань. Водночас зростають пересічні розміри ферм, що відбувається за рахунок оренди паїв селян, які віддають перевагу фермерам, перед іншими орендарями. При пересічноукраїнському розмірі ферми близько 53 га (2000-2005 рр.), у Харківській області – 75 га. За цей період чисельність фермерських господарств в Україні збільшилась з 38428 госп. до 42445 госп.(11%), в тому числі у Харківській області з 1179 до 1329 госп. (+13 %). В розрізі адміністративних районів істотних позиційних змін не відбулось – найбільша кількість фермерських господарств у Харківському (131 госп.), Богодухівському (120 госп.), Вовчанському (106 госп.) найменша у Красноградському (10 госп.) та Балаклійському (4 госп.) районах. У 21 адміністративному районі області відбулось збільшення кількості ферм.

Четвертий етап (з 2005 р.) є яскравим проявом загострення всіх не вирішених проблем українського фермерства, що проявилось у загальнодержавній тенденції скорочення чисельності фермерських господарств з 42445 од. до 41524 (2010 рік), що простежувалось у 11 областях України в тому числі і в Харківській області (винятком є Шевченківський район та м. Харків де додалось по одному господарству). Пересічно в адміністративному районі Харківської області функціонує 45 фермерських господарств. Найбільша кількість фермерських господарств у 2010 році функціонувала у Харківському (127 госп), Богодухівському (103 госп.) та Вовчанківському (85 госп.) районах. Пересічна площа фермерських господарств Харківської області – 192 га сільськогосподарських угідь. Цей показник значно вищий у м. Харків (532 га.), Куп'янському (502 га.), Зміївському (408 га.) та Великобурлуцькому (406 га.) районах. Мінімальні площі сільськогосподарських угідь в розрахунку на одну ферму у Новодолазькому (74 га), Коломацькому (64 га) та Харківському (49 га). В Харківській області переважають фермерські господарства з площею від 20 до 50 га сільськогосподарських угідь (37,8% від загальної чисельності господарств).

Водночас закордонна та українська аграрна практика переконує, що розраховувати на ефективне господарювання можна у фермерських господарствах, апробованих на виробництві основних видів продукції із земельною площею понад 150-200 га. При площі 400 га досягається найвища ефективність господарств рослинницької галузі [3]. У Харківській області з площею понад 100 га 24,3% всіх господарств, і лише 9,3% з них користуються площею понад 500 га сільськогосподарських угідь. В більшості фермери Харківської області здійснюють сільськогосподарську діяльність на орендованих земельних ділянках (73,3%). У фермерських господарствах Харківської області у 2010 році було зайнято 4305 осіб (з них 26,8% жінок), що становило 2 особи зайнятих в розрахунку на 100 га сільгоспугідь. За своєю суттю фермерство є сімейним, тому члени фермерських господарств, як правило однієї-двох сімей є постійно працюючими, а 63% (Харківська область, 2010р.) є найманими працівниками, що залучаються, як правило, на постійній основі, але є і ті, що працюють на певних видах сезонних робіт.

У 2010р. фермерами Харківської області було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 158,2 млн. грн, при загальному внеску фермерів у загальнообласне виробництво продукції – 3,6%. Провідною галуззю є рослинництво, питома вага якого у загальному обсязі валової продукції становила 92%.

Під посівами сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Харківської області зайнято 179,7 тис. га (2010 р.) з них 54,1% - посіви зернових, 41,4% - під технічні культури та 4,5% кормові, овоче-баштанні культури та картоплю.

У 2010 р. фермерами Харківської області вироблено 1135,5 тис. ц. зернових та зернобобових (це найменший показник з 2004 р). Основними зерновими культурами є пшениця (413,4 тис. ц.) та ячмінь (328,5 тис. ц.). Найбільші врожаї зернових і зернобобових культур у фермерів Зміївського, Богодухівського та Золочівського районів.

Під технічні культури відведено 41,4% посівних площ фермерських господарств, в тому числі 91,6% під олійні культури (в основному соняшник) та 7,5 % під цукрові буряки. У 2010 році фермерами зібрано 831 тис. ц. соняшнику та 744 тис. ц. цукрових буряків, що становило відповідно 14,2% та 18,5% валових зборів сільськогосподарських підприємств. Соняшник вирощували у фермерських господарствах всіх адміністративних районів Харківської області, на відміну від цукрових буряків (вирощували в 16 адмін. районах). Найбільшими виробниками соняшнику є фермерські господарства – Куп'янського, Борівського та Вовчанського районів, цукрових буряків – Зміївського, Вовчанського та Дергачівського районів.

Вирощування картоплі та овочів фермерами здійснюється в значно менших обсягах. Так, у 2010р. зібрано 2850 ц. картоплі (за останні 10 років це найменший показник) причому з них 1188 ц. – це валовий збір фермерів Зміївського району, ще у 9 районах валовий збір був незначним. Овочівництво представлено у фермерських господарствах 13 адмініст-

ративних районів Харківської області. Валовий збір овочів у 2010 р становив 36,8 тис. ц., з них 31,3 у Чугуївському та 1,3 тис. ц. у Зміївському районах.

Розвиток тваринництва у фермерських господарствах Харківської області як і в Україні на низькому рівні. Пік чисельності худоби у власності фермерських господарств Харківської області припадав на 2003 р., далі спостерігається спад. На кінець 2010 р. у фермерських господарствах налічувалось 4 тис. голів ВРХ (у т. ч. 1,6 голів корів), 3,1 тис. голів свиней, 0,8 тис. голів овець та кіз, а також 3,2 тис. голів птиці. Лише в порівнянні з попереднім роком чисельність поголів'я птиці всіх видів зменшилась на 53,7 %, свиней на 20,9%, ВРХ – на 11%, овець та кіз – на 3,6%. Найбільш чисельне поголів'я ВРХ у фермерів Богодухівського (982 голів) та Золочівського (925 гол.) районів. Зазначимо, що у фермерів 15 адміністративних районів поголів'я ВРХ відсутнє. Поголів'я свиней наявне у фермерських господарствах 13 адміністративних районів, найбільше поголів'я у фермерів Великобурлуцького (606 гол.), Вовчанського (495 гол.), Борівського (365 гол.) і Богодухівського (363 гол.) районів. Овець та кіз відгодовували у фермерських господарствах 6 адміністративних районів (Куп'янський – 2016 гол. та Зміївський – 1137 гол.).

Виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах є незначним. У 2010 р. фермерами Харківської області вироблено 522,6 т. м'яса всіх видів (з них – 214,7 т. в Богодухівському та 145,7 т. у Золочівському районах), 6452,7 т. молока (2132 т. у Богодухівському та 2036 т. у Золочівському районах), 68,1 тис. шт. яєць всіх видів (949,1 тис. шт. у Куп'янському та 19 тис. шт. у Зміївському районах).

Спеціалізація сільського господарства виступає як форма суспільного поділу праці. На кількість галузей, а домінуючий стан їх розвитку визначає рівень спеціалізації. Остання здійснюється на основі переважаючого розвитку головної галузі в певному поєднанні з додатковими та підсобними, що власне формують агропродовольчий тип, підтип, групу. При визначенні спеціалізації фермерських господарств Харківської області використано показники виробництва сільськогосподарської продукції (за 2000-2010 рр.) з переходом до зернових одиниць. (4, с. 467-468).

В результаті проведених розрахунків визначено спеціалізацію фермерських господарств Харківської області (див. табл.1).

Виробничим типом фермерських господарств Харківської області є зернове господарство у поєднанні з вирощуванням соняшнику та цукрових буряків (17 адміністративних районів) та з виробництвом соняшнику (10 адміністративних районів). Серед допоміжних галузей виокремлюється скотарство (8 районів), овочівництво (17), картоплярство (11), свинарство (3) і птахівництво (2 райони). У 5 адміністративних районах (Лозівський, Нововодолазький, Сахновинський, Кегичівський, Зачепилівський) фермерські господарства є вузькоспеціалізованими.

Економічний суверенітет фермера в ринковій системі господарства означає його виробничо-комерційну самостійність, але в межах кон'юнктури ринку. Фермер, розпочинаючи справу, за відправну

основу обирає ціни на ринку на товар, який має намір виробляти, враховує співвідношення попиту та пропозиції на нього, прогнозує можливе коливання цін, оцінює потенціал конкурентів тощо. Всі рішення фермера самостійні, тому він несе за них повну економічну та юридичну відповідальність, аж до припинення діяльності, і відповідає за зобов'язаннями своїм майном за порушення договірних умов, кредитної

та податкової дисципліни, вимог до продукції і т.д. Отже, в ринковій аграрній моделі фермер самостійно вирішує проблему структури виробництва та глибини спеціалізації, при цьому ринкові ціни є визначальними. Якщо на даний вид сільськогосподарської продукції складається сприятлива кон'юнктура, для фермера це визначальний чинник його виробничої спрямованості.

Таблиця 1

Спеціалізація фермерських господарств Харківської області (2000-2010рр)

1	Зернове господарство	у поєднанні з виробництвом соняшнику та цукрових буряків з розвинутим молочно-м'ясним скотарством та овочівництвом	Харківська область
2	Зернове господарство	з розвинутим виробництвом соняшнику, молока та м'яса ВРХ, вирощуванням цукрових буряків, овочів та картоплі	Золочівський р-н
3	Зернове господарство	з виробництвом соняшнику молочно-м'ясним скотарством та буряківництвом	Дворічанський, Куп'янський р-ни
4	Зернове господарство	з виробництвом соняшнику, розвинутим виробництвом свинини та цукрових буряків	Ізюмський, Красноградський, Великобурлуцький р-ни
5	Зернове господарство	з виробництвом соняшнику та вирощуванням овочів і картоплі	Балаклійський, Печенізький р-ни
6	Зернове господарство	з виробництвом соняшнику молочно-м'ясним скотарством, овочівництвом і птахівництвом	Харківський р-н
7	Зернове господарство	з виробництвом соняшнику, розвинутим овочівництвом та буряківництвом	Чугуївський р-н
8	Зернове господарство	з вирощування соняшнику та цукрових буряків, молочно-м'ясним скотарством, птахівництвом та овочівництвом	Борівський, Зміївський, Валківський р-ни
9	Зернове господарство	з вирощуванням соняшнику та цукрових буряків, виробництвом овочів та картоплі	Первомайський, Шевченківський, Барвінківський, Коломацький, Богодухівський р-ни
10	Зернове господарство	з вирощуванням соняшнику та цукрових буряків	Лозівський, Нововодолазький, Сахновинський, Кегичівський, Зачепилівський р-ни
11	Зернове господарство	з вирощуванням соняшнику та цукрових буряків, виробництвом молока, овочів, м'яса ВРХ та картоплі	Краснокутський р-н
12	Зернове господарство	з вирощування соняшнику та цукрових буряків, молочно-м'ясним скотарством, овочівництвом та картоплярством	Дергачівський, Вовчанський р-ни
13	Зернове господарство	з вирощування соняшнику та цукрових буряків, виробництвом молока	Близнюківський р-н

Висновки:

- у становленні фермерства України виділяється чотири етапи, які різняться чисельністю господарств, динамікою площ землекористування та обсягами виробництва сільськогосподарської продукції;
- фермерські господарства Харківської області є значним виробником сільськогосподарської продукції. З поміж фермерів України фермерські господарства Харківської області займають вагомі позиції з валових зборів технічних та зернових культур;
- розміри фермерських господарств є недостатніми для ведення сучасного інтенсивного, високотоварного й рентабельного виробництва;
- невирішеність фінансових проблем не дає можливості фермерам формувати матеріально-технічну базу, вести розширене товарне виробництво, досягати високої продуктивності праці та рентабельності;
- фермерські господарства Харківської області за виробничий тип спеціалізації обрали зернове господарство з виробництвом технічних культур;
- сучасна спеціалізація сільськогосподарського

виробництва фермерських господарств є своєрідною відмовою від багатогалузевого ведення господарства;

- нехтування проблемами фермерів на загальноде-

ржавному та регіональних рівнях, сумнівні переваги від запровадження ринку земель (з позиції фермерів) можуть постати передумовами початку періоду занепаду фермерства України.

Список використаних джерел:

1. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств / Канінський П.К. – К.: ННЦІАЕ, 2005. – 348 с.
2. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / Макаренко П.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.
3. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми [В.В. Юрчишин, А.М. Шевченко, В.Х. Брус та ін.]; за ред. В.В. Юрчишина. – К.: ННЦІАЕ, 2004 – 446 с.
4. Справочник економіста-аграрника [Н.П. Коненко, Н.Я. Кушвид, П.Т. Саблук и др.]; под. ред. Н.П. Коненко, Н.Я. Кушвіда. – К.: Урожай, 1991. – 520 с.
5. Статистичний збірник «Фермерські господарства Харківської області в 2010р» / Головне управління статистики у Харківській області; за ред. О.М. Ракітіної. – Харків, 2011. – 94 с.

УДК 332.14

Олена Карнаухова

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

Розглянуто виклики світовій агропродовольчій системі та можливості України. Підкреслено значення сільського господарства як потенційного джерела підвищення конкурентоспроможності регіонів України. Розкрито суть територіального аспекту конкурентоспроможності сільського господарства, яка полягає в перетворенні території з простору для господарської діяльності на конкурентну перевагу. Застосування територіального підходу проілюстроване прикладами трансформацій стратегій розвитку аграрних регіонів Європи.

Ключові слова: конкурентоспроможність, регіон, сільське господарство, конкурентна перевага, територіальний підхід.

Олена Карнаухова. ТЕРИТОРИАЛЬНИЙ ПОДХОД В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНА. Рассмотрены угрозы мировой агропродовольственной системе и возможности Украины. Подчеркнуто значение сельского хозяйства как потенциального источника повышения конкурентоспособности регионов Украины. Раскрыта суть территориального аспекта конкурентоспособности сельского хозяйства, предполагающая трансформацию территории из пространства для хозяйственной деятельности в конкурентное преимущество. Применение территориального подхода проиллюстрировано примерами трансформаций стратегий развития аграрных регионов Европы.

Ключевые слова: конкурентоспособность, регион, сельское хозяйство, конкурентное преимущество, территориальный подход.

Olena Karnaukhova. THE TERRITORIAL APPROACH IN AGRICULTURE OF THE REGION COMPETITIVENESS IMPROVE. Challenges of global agri-food system and opportunities of Ukraine are considered. Importance of agriculture as a potential source of increasing competitiveness Ukraine regions are underlined. Essence of the territorial aspect agriculture competitiveness lies in transformation territory from the space for economic activities into competitive advantage. Application of territorial approach are illustrated by examples of transformation strategies in agricultural regions of Europe.

Keywords: competitiveness, region, agriculture, competitive advantage, territorial approach.

Суспільно-географічні дослідження, престижність та практична цінність яких останнім часом зростають, фокусуються на регіональному управлінні, плануванні, організації території [1]. Один з важливих напрямів наукових досліджень – вивчення нового регіоналізму, зокрема роль в ньому території, як соціальної системи. Регіони стають новими просторами побудови політики різних рівнів і самостійними учасниками глобального порядку [2]. Виклики світовому агропродовольчому комплексу та можливості аграрних регіонів України утвердяться серед провідних світових постачальників продовольства, виявлення резервів зростання конкурентоспроможності та джерел формування конкурентних переваг, зумовлюють необхідність використання нових принципів та підходів із застосуванням наукового апарату не лише економіки, але

й соціально-економічної географії.

У світлі чергових хвиль світової економічної кризи увага спеціалістів прикута до галузей, які є конкурентоспроможними на внутрішніх та зовнішніх ринках (зокрема, і сільського господарства), адже вони можуть дати потужний поштовх економіці для виходу з кризової ситуації. Питанню підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та підприємств присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених-економістів – М. Портера, Г.Л. Азоева, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, О.О. Школьного О.М. Шпичака. Когорта науковців-географів, які досліджують особливості проявів конкурентоспроможності на національному, регіональному та галузевому рівнях представлена Олійником Я., Запотоцьким С., Ісиченком І., Нагірною В.

Сучасний етап світового економічного розвитку характеризується різким загостренням про-

блеми продовольчого забезпечення через стрімке зростання обсягів та зміни структури споживання продовольства у країнах, що розвиваються, а також потреби альтернативного сегмента паливно-енергетичного ринку. Можливості суттєвого нарощування розвиненими країнами–традиційними світовими експортерами агропродовольства масштабів сільськогосподарського виробництва практично вичерпані. Натомість економічний рівень більшості країн, що розвиваються, є недостатнім для адекватного забезпечення зростаючих потреб.

Незважаючи на відставання від більшості розвинених держав за показниками матеріально-технічного забезпечення аграрної галузі, Україна змогла забезпечити собі достатньо високі конкурентні позиції на світовому агропродовольчому ринку. Попри низьку урожайність сільськогосподарських культур і в цілому невисоку продуктивність аграрного господарювання, Україна в світогосподарських пропорціях посідає досить вагоме місце щодо валових показників виробництва й експорту агропродовольчої продукції [3].

На думку вітчизняних учених, які досліджували питання продовольчої безпеки, в разі повної реалізації аграрного потенціалу України експорт аграрної продукції сягатиме 16-18 млрд. дол., за рахунок чого можуть бути задоволені потреби держави у всіх видах енергетичних ресурсів [4].

Не зважаючи на проривні сучасні інформаційні технології та перехід економік частини країн світу у постіндустріальну фазу розвитку, на сільське господарство, що ґрунтується на застосуванні досягнень молекулярної біології і генної інженерії, покладаються надії як на таку галузь, з якої почнеться економічне піднесення у рамках нової довгої хвилі [5].

Сільське господарство завжди було і залишається нині однією із основних ланок господарського розвитку України та значної частини її регіонів. Україна здавна виділялася як потужний виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, зокрема найкращим у світі чорноземам, багатому землеробському досвіду та виробничим навикам населення, вигідному економіко-географічному розташуванню щодо ринків збуту [6]. За міжнародними оцінками аграрний комплекс, завдяки значному потенціалу, може стати двигуном розвитку української економіки [7].

Значні можливості вітчизняної сільськогосподарської галузі не виключають, однак, суттєвих загроз функціонуванню і усього агропромислового комплексу, і традиційних аграрних регіонів України. Безсистемність і суперечливість реорганізаційної політики в сільському господарстві, відсутність науково опрацьованої аграрної програми, в тому числі в частині загальносистемних проблем територіальної організації сільського господарства, призвели до зниження ефективності, стійкості та збалансованості виробництва [8]. Відбулося відокремлення розвитку агропромислового виробництва від розвитку соціальної сфери сільських

територій, зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції супроводжується занепадом села [9]. Все це призвело до поширення на територіях з переважним розвитком сільського господарства таких типових ознак депресивності як зубожіння населення, безробіття, ускладнення демографічної ситуації, руйнація соціальної інфраструктури [10].

Повільний вихід сільськогосподарського виробництва з кризового стану та відставання його ефективності від світових параметрів, необхідність узгодження існуючих переваг розвитку галузі із нарощуванням обсягів виробництва при одночасному дотриманні балансів економічної, соціальної та екологічної складових, повернення територіальної організації та спеціалізації виробництва до науково обґрунтованих норм вимагають принципово нових підходів до вивчення сільського господарства, особливо на регіональному рівні.

Базуючись на існуючих економічних тлумаченнях конкурентоспроможності та наповнюючи їх географічним змістом ми розуміємо категорію конкурентоспроможності території щодо розвитку сільського господарства як *сформовану відносинами між складовими елементами соціально-економічної системи регіону його здатність до виробництва продукції і послуг високої якості, значного рівня територіального зосередження та їх реалізації завдяки раціональному використанню та відтворенню конкурентних переваг з метою досягнення сталого економічного зростання та підвищення рівня і якості життя населення*. Конкурентні переваги формуються за рахунок сприятливого інтегрального потенціалу території, зумовленого поєднанням природно-географічних, соціально-економічних, виробничих, науково-інтелектуальних, інвестиційно-інноваційних чинників, а також самої території як поля взаємодії природних та суспільних компонентів [11].

Економічний аспект конкурентоспроможності регіону є провідним і визначальним. Однак такі складові, як територіальна (географічна), еколого-природна, соціальна також мають обов'язково враховуватися [12]. З суспільно-географічної точки зору поняття конкурентоспроможності регіону має враховувати дві складові: стан навколишнього середовища як основи економічної діяльності та підвищення добробуту населення, яке має забезпечуватися без завдання шкоди інтересам майбутніх поколінь [13]. Фокусування на аграрній складовій регіональної конкурентоспроможності демонструє недостатність врахування екосередовищних проблем та диспропорції між економічною складовою та екологічними тенденціями, які уже визначають майбутнє європейського та світового сільського господарства [14].

За умов обмеженості фінансових засобів, зниження дієвості макроекономічних регуляторів використання внутрішнього потенціалу території стає головним ресурсом розвитку регіонів [15]. Принцип раціональної територіальної організації виробництва (бізнесової діяльності) у багатьох країнах з високо-розвинутою економікою стає важливим чинником

підвищення конкурентоспроможності виробництва. Це відбувається в умовах, коли використання традиційних чинників себе вичерпало [16]. Територіальний аспект передбачає при розгляді конкурентоспроможності регіону враховувати такі складові: «виклики» регіону; природно-ресурсний потенціал території; соціально-економічне становище регіону; збалансованість територіального розвитку; територіальність і позиційний принцип (територія і як особливий вид ресурсу, і як особливим чином організований простір); безпека розвитку регіону, ризики; ситуаційні фактори (хвилі та цикли розвитку, збої тощо); формування «точок зростання» [17].

Територіальний аспект конкурентоспроможності регіону проявляється також у переході від використання власного потенціалу до формування надрегіонального (на основі включення потенціалу взаємодій регіонів один з одним). З одного боку, регіон ніби не потребує конкурентних потенціалів інших регіонів, а з іншого, – інтеграція економік регіонів настільки сильна, що виникає особливий потенціал – потенціал взаємодій регіонів один з одним. Формування конкурентоспроможності регіону отримує додатковий імпульс завдяки спільному розвитку регіонів через використання переваг не лише одного регіону, а й сполучених з ним регіонів. Внаслідок цього конкурентоспроможність кожного регіону визначається не тільки власною самодостатньою конкурентоспроможністю, але і потенціалом взаємодій регіонів. [18, С.102].

Отже підвищення конкурентоспроможності регіонів передбачає обов'язкове врахування суспільно-географічних засад комплексності та збалансованості у триєдиній системі економіка – екостан – соціум, а також територіальності, коли територія розглядається не лише як простір для здійснення економічної діяльності, а перетворюється зі складової інтегрального потенціалу регіону (територіального базису) на конкурентну перевагу.

Застосування територіального підходу для підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та сільських територій визначає сучасну сільськогосподарську та регіональну політику Європейського Союзу. Сільське господарство ЄС включає у виробничі процеси половину території і грає важливу роль у формуванні європейського ландшафту та культурної спадщини. Воно все ще залишається важливим сектором економіки в країнах Східної Європи, хоча в інших країнах Європи його значення зменшується. Територіальний потенціал європейських регіонів та їх відмінності стають все більш важливими для розвитку європейської економіки в епоху глобалізації [19]. Європейська регіональна політика перемістилася в напрямку врахування територіального виміру у багатьох стратегіях, змінилися вимоги до конкурентоспроможності в європейському сільському господарстві. З одного боку існує нагальна необхідність вирівнювання економічної нерівності між різними територіями та підвищувати конкурентоспроможність менш продуктивних з них. З іншого, – підвищення конкурентоспроможності

має бути менше орієнтованим на зростання продуктивності чи зниження ціни, а більше – на якіснішу та безпечнішу продукцію з високою доданою вартістю та зростання екологічності [20].

Більшість сільських регіонів стикаються з проблемами занепаду через еміграцію, старіння, низьку кваліфікацію і низьку середню продуктивність праці. Однак багато сільських регіонів скористалися наявними можливостями й існуючими у них активами – географічним положенням, природними ресурсами, культурно-побутовим та соціальним капіталом. Це стало можливим завдяки застосуванню територіального підходу, спрямованого на виявлення і використання різноманітних видів потенціалу для розвитку сільських регіонів. Два принципи характеризують «нову аграрну парадигму»: 1) акцент на територіях замість галузей; 2) акцент на інвестиціях, а не субсидіях [21].

Багато європейських країн розробили перспективні плани розвитку сільських регіонів на основі територіального підходу. Так, німецька програма сільського розвитку (REGIONEN AKTIV) передбачає досягнення чотирьох основних цілей: зміцнення позицій сільських територій і створення додаткових джерел доходів, дружній до природи і екологічно сумісний менеджмент земельних ресурсів; орієнтоване на споживача виробництво продуктів харчування і зміцнення зв'язків село-місто. У програмі зазначається, що одним з провідних чинників сільського розвитку є інтеграція економічних, екологічних та соціальних проблем в регіоні на основі територіального підходу.

У Північній Ірландії – традиційному аграрному регіоні інтенсивного скотарства молочного напрямку – підвищення конкурентоспроможності стало можливим завдяки зростанню продуктивності. Однак загальний освітній рівень працюючих в агропродовольчому секторі відстає від середніх показників, хоча доведена тісна кореляція конкурентоспроможності бізнесу з рівнем освіти і навчання [22]. У відповідь на цей виклик було розроблено освітню стратегію, у якій сформульовані магістральні напрями підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили регіону задля підвищення конкурентоспроможності. Крім того інтенсивне сільське господарство відчутно впливає на стан місць проживання, біологічне та ландшафтне різноманіття. Для пом'якшення такого впливу реалізуються 4 екологічно спрямованих програми, а частка сільськогосподарських угідь, задіяних в регіональних агроекологічних програмах сягає 30%.

Використання територіального підходу у прогностичних цілях дає можливість моделювати кілька сценаріїв розвитку територій залежно від ступеня гостроти конкурентної боротьби на аграрних ринках [23]. Незважаючи на відчутне відставання вітчизняних сільських регіонів від європейських за багатьма показниками, досвід прогнозування розвитку територій окреслює перспективи сільського господарства за різної інтенсивності конкуренто-орієнтованої стратегії.

Загальною тенденцією таких прогнозів є подальша поляризація сільських територій європейських

країн. Більш конкурентоспроможними є регіони з кращими природними умовами та ресурсами (насамперед – родючими землями, на яких сільське господарство спеціалізоване на виробництві зернових та круп'яних культур, садівництві та інтенсивному тваринництві), або наближені до основних центрів споживання або ті, що змінили профіль діяльності (сільський туризм, народні промисли, органічне сільське господарство) чи підсилили деякі особливості (продукти «місцевого виробництва», регіональні марки).

Натомість регіони з гіршими умовами, поганою демографічною ситуацією (швидкими темпами старіння населення) та потужною депопуляцією в кращому разі отримують новий імпульс з розвитком виробництва культур для біопалива, в гіршому – зі збереженням натурального сільського господарства маргіналізуються та поступово занедаються.

Є приклади, коли пошук якнайширшого спектра можливостей використання регіональної конкурентної переваги утворює сільське господарство серед найбільш перспективних галузей, що володіють потенціалом для нового зростання в економіці регіону. Залучення у сільськогосподарське виробництво біотехнологій реалізується створенням нових продуктів і це значно підвищує конкурентні позиції регіону. А зростаючий попит споживачів, які хочуть знати походження продуктів харчування стимулює поширення місцевих натуральних (органічних) продуктів і збільшення радіусу їх реалізації [24]. Потужне сільськогосподарське виробництво, в свою чергу сприяє розвитку харчової промисловості регіону.

Різні типи сільських регіонів мають різний територіальний потенціал. Матеріальні фактори (природні і людські ресурси, інвестиції, інфраструктура) традиційно розглядаються як основні фактори економічної ефективності. Однак зростає значення нематеріальних («м'яких») чинників – різні види соціальних, культурних, інституційних та екологічних ресурсів і місцевих знань сприяють територіальному капіталу, який є платформою для регіонального розвитку.

Такими типами ресурсів володіють і вітчизняні сільські регіони. Задіяння у програми підвищення конкурентоспроможності елементів європейського досвіду поєднання базових і «м'яких» чинників, застосування територіального підходу і посилення екологічності сільськогосподарського виробництва мають стати пріоритетами аграрної політики і на місцевому, і на регіональному рівнях.

Для традиційних аграрних регіонів України виклики останніх років, пов'язані з посиленням глобалізації, загостренням конкурентної боротьби на світових агропродовольчих ринках, динамічними змінами балансу «виробництво-споживання», зростанням попиту на окремі види сільськогосподарської продукції (в тому числі – для виробництва біопалива), актуалізують необхідність підвищення конкурентного статусу та пошуків потужних джерел конкурентних переваг. Досвід європейських країн, для частини з яких подібні виклики постали набагато раніше і були знайдені адекватні способи відповідей на них, є цінним і корисним.

Список використаних джерел:

1. Мезенцев К. Проблеми та перспективи української суспільної географії XXI століття / К. Мезенцев // Часопис соціально-економічної географії. – 2008. – Вип. 5 (2). – С. 23-30.
2. Олійник Я., Степаненко А. Стратегія розвитку економічної і соціальної географії / Я. Олійник, А. Степаненко // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 6-15.
3. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Розвиток аграрного ринку України в умовах дії інноваційних чинників / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка та прогнозування. – 2011. – № 9. – С. 118-129.
4. Саблук П.Т. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в XXI ст. / Саблук П.Т. // Економіка України. – 2002. – №5. – С. 4-12
5. Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 26–38.
6. Нагірна В.П. АПК України – важливий об'єкт досліджень академічної географічної науки (суть, ретроспектива, стратегічні напрямки) // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль. – 2003. – Випуск 1 (5). – С. 24.
7. OECD: Achieving Ukraine's Agricultural Potential. - Washington: World Bank, 2004. - 151 p.
8. Домкина М.С. Экономико-географические аспекты развития сельского хозяйства Пензенской области в условиях реформирования: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 25.00.24 / Пензенский государственный педагогический университет им. В.Г. Белинского. – Пенза, 2006. – 20с.
9. Голомша Н.Є. Методика оцінки конкурентоспроможності сільського господарства регіону / Н.Є. Голомша // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2011. – Вип. 163, Ч. 2. – С. 67.
10. Барановський М.О. Регіональні особливості розвитку аграрного сектору як чинник депресивності сільських територій / М.О. Барановський // Збірник наукових праць. Економічна та соціальна географія. – 2008. – Випуск 58. – С. 35.
11. Валькована О.В. Подільський економічний район: конкурентні переваги території та підвищення ефективності розвитку АПК // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Серія «Географія»). – 2002. – Вип. 4. – С. 135-141.
12. Трофимов А.М., Рубцов В.А., Комарова В.Н. Социально-экономические аспекты конкурентоспособности региона / А.М. Трофимов, В.А. Рубцов, В.Н. Комарова // Вестник Удмуртского университета. – 2008. – Вып. 2. – С. 30-38.

13. Ісиченко І.В. Конкурентоспроможність – важливий чинник збалансованого регіонального розвитку / І.В. Ісиченко // Український географічний журнал. – 2009. – №3. – С. 43-48.
14. Сватош М., Губені Ю. Розвиток концепції стійкого розвитку сільського господарства під впливом глобальних процесів / М. Сватош, Ю. Губені // Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – 2008. – Випуск 5 (17). – Ч.3. – С. 12.
15. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону / В.П. Нагірна // Український географічний журнал. – 2010. – №2. – с. 32-39.
16. Нагірна В.П. Територіальна організація АПК як результат розміщення і процес удосконалення // Проблеми суспільної географії. Територіальна організація суспільства: розуміння категорії (Матеріали теоретико-методологічного семінару, Інститут географії НАН України) / За наук. редакцією Г.П. Підгрушного. – К.: Інститут географії НАН України. – Вип. 1. – 2010. – С 28-31.
17. Трофимов А.М., Рубцов В.А., Комарова В.Н. Территориальные аспекты конкурентоспособности региона / А.М. Трофимов, В.А. Рубцов, В.Н. Комарова // Вестник Удмуртского университета. – 2009. – Вып. 1. – С. 143-152.
18. Региональная экономика: Учебник / Под ред. В.И. Видяпина и М.В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 666 с.
19. Territory matters for competitiveness and cohesion. Facets of regional diversity and potentials in Europe. [Electronic Resource] / The European Spatial Planning Observation Network (ESPON) Synthesis Report III. – results by autumn 2006. – Mode of access: <http://www.espon.eu/main/Menu_Publications/Menu_ESPON2006Publications/synthesisreport3.html>.
20. Cultivating competitiveness of the EU farm, agri-food and forest sectors // EU Rural Review. The magazine from the European network for rural development. – 2010. – #5. – pp. 7-11.
21. The New Rural Paradigm. POLICIES AND GOVERNANCE [Electronic Resource] / OECD Rural Policy Reviews. – 2006. – Mode of access: <<http://www.sourceoecd.org/governance/9264023909>>.
22. Northern Ireland Strategy Plan for implementation of the EU Rural Development Regulation in 2007-2013. [Electronic Resource] – Mode of access: <http://www.dardni.gov.uk/ni_annex_to_uk_national_strategy_plan.pdf>.
23. Scenarios on the territorial future of Europe. [Electronic Resource] / The European Spatial Planning Observation Network (ESPON) Project 3.2. – 2007. – Mode of access: <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Publications/ESPON2006Publications/SpatialScenarios/espon3.2_60p_final_16-7-2007-c.pdf>.
24. Southern Minnesota Regional Competitiveness Project Findings from 10 Local Roundtables [Electronic Resource] – Mode of access: <<http://www.mnsu.edu/ruralmni/images/RoundtableFindingsReportFinal111008.pdf>>.

УДК 911:504.61+502:314

**Олеся Корнус, Анатолій Корнус,
Володимир Шишук, Володимир Кононихін****ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ
НА ОНКОЛОГІЧНУ ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У статті проаналізовано вплив забруднення атмосфери на рівень захворюваності населення Сумської області. З'ясовано наслідки впливу різних забруднюючих речовин на здоров'я населення. Досліджено динаміку захворюваності на онкологічні хвороби у регіоні. Розраховано середньорічний об'єм викидів забруднюючих речовин у розрізі районів Сумської області та щільність викидів в атмосферу. Визначено рейтинг районів за рівнем захворюваності та здійснено кореляційний аналіз залежності онкологічних захворювань від забруднення атмосферного повітря.

Ключові слова: забруднення атмосфери, онкологічні хвороби, викиди забруднюючих речовин, щільність викидів, рейтинг районів.

Олеся Корнус, Анатолій Корнус, Володимир Шишук, Володимир Кононихін. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА НА ОНКОЛОГИЧЕСКУЮ ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализировано влияние загрязнения атмосферы на уровень заболеваемости населения Сумской области. Выяснены последствия влияния различных загрязняющих веществ на здоровье населения. Исследована динамика заболеваемости онкологическими болезнями в регионе. Рассчитан среднегодовой объем выбросов загрязняющих веществ в разрезе районов Сумской области и плотность выбросов в атмосферу. Определен рейтинг районов по уровню заболеваемости и проведен корреляционный анализ зависимости онкологических заболеваний от загрязнения атмосферного воздуха.

Ключевые слова: загрязнение атмосферы, онкологические болезни, выбросы загрязняющих веществ, плотность выбросов, рейтинг районов.

Olesya Kornus, Anatoliy Kornus, Vladimir Shishuk, Vladimir Kononikhin. THE INVESTIGATION OF AIR POLLUTION INFLUENCE ON CANCER MORBIDITY OF SUMY REGION POPULATIONS. The article analyzes the impact of air pollution on morbidity of the population of Sumy region. The consequences of the effect of various pollutants on human health are explained. The dynamics of oncological morbidity in the region is investigated. Calculated average annual emissions in the context of region of Sumy region and the density of air emissions. Defined rating areas in terms of morbidity and a correlation analysis of the dependence of cancer from air pollution.

Keywords: air pollution, cancer diseases, pollutant emissions, emission density, the rating regions.

Постановка проблеми. Сучасна екологічна ситуація в Україні є одним із чинників, що безпосередньо впливає на стан здоров'я населення. Низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, негативний природний приріст населення, порівняно невелика середня тривалість життя поєднуються з високими рівнями захворюваності населення за основними нозологіями, такими як захворювання серцево-судинної і дихальної системи, онкологічні хвороби, туберкульоз та інші. Причин цьому існує багато, однак не останнє місце в цьому належить екологічним умовам. Експерти ВООЗ переконані в тому, що здоров'я і довголіття людей на 60-80 % визначається станом довкілля [8]. Тому одним з пріоритетних напрямів геоекологічного аналізу регіону є дослідження медико-екологічної ситуації та з'ясування ролі екологічних чинників у формуванні загального стану здоров'я й відшукання залежностей і взаємозв'язків між цими явищами.

Мета статті – з'ясування ролі атмосферного забруднення у онкологічній захворюваності населення Сумської області.

Виклад основного матеріалу. Усі забруднюючі атмосферне повітря речовини більшою чи меншою мірою впливають на здоров'я людини. У деяких випадках вплив одних з забруднюючих речовин у комбінації з іншими призводять до більш серйозних розладів здоров'я, ніж вплив кожного з них окремо. Велику роль у цих процесах відіграє і тривалість впливу.

Як відомо, здоров'я людини і її захворюваність визначаються чотирма групами чинників: медико-генетичними (20%); способом життя і якістю харчування (50%); станом навколишнього середовища (20%); рівнем розвитку охорони здоров'я (10%) [4]. Питання кількісної оцінки внеску кожної групи чинників у загальну структуру захворюваності населення важливі, оскільки визначають об'єм і специфіку профілактичних заходів [1].

У більшості випадків у зв'язку із забрудненням навколишнього середовища спостерігається однотипна структура зміни показників здоров'я. Наприклад, реакція організму на рівень атмосферного і ґрунтового забруднення середовища в порядку убывання утворює ряд: 1) імунологічна реактивність, 2) гострі захворювання органів дихання алергічного характеру; 3) відхилення від норми функціональних і фізіологічних показників – порушення гармонійного фізичного розвитку, збільшення числа лейкоцитів у крові при зниженні гемоглобіну (анемія); 4) зростання хронічних захворювань; 5) збільшення частоти вроджених аномалій, новоутворень, хвороб крові, системи кровообігу, що реагують на якість середовища проживання [7].

У результаті появи нових хімічних сполук та забруднення ними довкілля спостерігається виникнення нових видів захворювань. У середньому 45% токсичних речовин потрапляє до організму людини з продуктами харчування, 30% – з питною водою, решта – через повітря [3].

Однак, враховуючи аеротехногенне забруднення вод і ґрунтів, а разом з ними і продуктів харчування, забруднення атмосферного повітря, на на-

шу думку, є одним із найбільш негативних впливів на стан здоров'я населення, яке призводить до великої кількості хвороб, що можуть призвести до летальності. Так, наприклад, висока концентрація

оксиду вуглецю в атмосфері призводить до смертельного ураження, надлишок пилу – до пневмонії, захворювань серцево-судинної системи і т.д. (табл. 1).

Таблиця 1

Наслідки забруднення атмосферного повітря різними компонентами на здоров'я населення

Елемент	Наслідки впливу
Пил	алергічні захворювання, пневмонія, бронхіальна астма, інфекційні захворювання, захворювання серцево-судинної системи, злоякісні новоутворення.
Оксид вуглецю	кисневе голодування, смертельні ураження, розвиток запальних процесів у дихальних шляхах і легеневої тканині, тахікардії, аритмій, підвищення артеріального тиску, збільшення ударного і хвилинного об'єму серця, пригнічення центрів регуляції судинного тону, еритроцитоз, гіперглікемія і глюкозурія, метаболічний ацидоз, порушення детоксикаційних функцій печінки та нирок. Легкий ступінь отруєння проявляється загальним недомоганням, головним болем. При важкому отруєнні розвивається кома, а пізніше нервові розлади у вигляді паралічів, парезів, втрати пам'яті, нездатності до тривалого розумового напруження.
Двоокис кремнію	важке захворювання легенів.
Фосфор	деформація та крихкість кісток, розлади шлунково-кишкового тракту, жирова дистрофія дрібних артерій, серця, печінки і нирок, крововиливи в шкірі, підшкірній клітковині, у м'язах, серозних оболонках, розладом обміну речовин.
Оксид азоту	набряк легенів, порушення вітамінного обміну.
Вуглеводні	головний біль, запаморочення.
Сполуки свинцю	синтез гемоглобіну, захворювання дихальних шляхів, сечостатевої системи, нервової системи.
Альдегіди	поздрознення слизових оболонок очей і дихальних шляхів, а при підвищенні концентрації відзначається головний біль, слабкість, втрата апетиту, безсоння.
Оксид сірки	набряк легенів, глотки і параліч дихання, важкі нервові розлади, порушення розумової діяльності, Йоккайтська астма.

Особливу увагу у медико-екологічних дослідженнях слід звернути на онкологічну захворюваність, вивчення якої важливе і як саме по собі, та і через її індикаторну роль у оціночних дослідженнях стану здоров'я населення.

Статистика свідчить, що за останні 100 років за рівнем захворюваності та смертності онкопатологія перемістилася з десятого місця на друге, поступаючись лише хворобам серцево-судинної системи. За прогнозами ВООЗ, до 2020 року онкопатологія вийде на перше місце, а за даними Американської асоціації госпіталів це відбудеться вже через 5 років. Онкологічна захворюваність зростає в усьому світі, в порівнянні з 1950 р. вона збільшилася майже на 50%. За даними ВООЗ, щороку на рак захворює до 10 млн. осіб. В Україні щороку виявляється більше 160 тис. нових випадків злоякісних новоутворень, майже 100 тис. жителів помирають від раку, причому 35% померлих – особи працездатного віку. Щогодини реєструється більше 20 нових випадків захворювання, а 10 жителів України помирають від раку. Серед мультифакторних причин зростання онкологічної захворюваності крім генетично обумовленої схильності, важливу роль у розвитку онкопатології грають спосіб життя пацієнтів та екологічні чинники: віддалені наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС, забруднення атмосферного повітря автомобільними вихлопними газами та відходами промислових підприємств, радоном, продуктами горіння, побутової хімії в погано

вентильованих житлових і робочих приміщеннях тощо [2].

У Сумській області спостерігається високий рівень захворюваності на онкологічні хвороби. У 2011 р. в області захворюваність на злоякісні новоутворення становила 397,6 випадків на 100 тис. населення, у той час як в Україні цей показник був нижче і становив 341,2 випадків на 100 тис. населення. Протягом 2009-2011 рр. кількість захворювань зростала на 24,5 випадків на 100 тис., або 6,2% (рис. 1).

У розрізі адміністративних районів Сумської області у 2011 р. найвищі показники онкологічної захворюваності мали Роменський (471,1 на 100 тис. населення) район, м. Суми (459,9), Великописарівський (455,7) та Недригайлівський (456) райони. Найменший показник зафіксовано у Ямпільському районі – 300,3 випадків на 100 тис. населення.

Досліджуючи онкологічну захворюваність у Сумській області за 2009-2011 роки було встановлено, що середньообласний показник за цей період становить 387,1 випадків на 100 тис. населення, у той час як загальноукраїнський показник за досліджуваний період – 340,5 випадків на 100 тис. населення. У результаті дослідження було виділено 3 групи адміністративних районів за рівнем захворюваності населення на онкологічні хвороби (рис. 2).

До першої групи були віднесені райони з відносно кращою ситуацією, у яких онкологічна

захворюваність знаходилась у межах до 350 випадків на 100 тис. населення. У цю групу потрапило 7 районів. До другої групи ввійшли 7 районів, показники яких були близькі до середньообласного і знаходились у межах 350-400 хворих на 100 тис. населення. Третю групу склали 4 найбільш неблагополучні райони, та м. Суми, які є лідерами за

захворюваністю цією нозологією.

Як бачимо, рівень онкологічної захворюваності у Сумській області помітно вищий за середньоукраїнський. Причин цьому є багато, і без сумніву однією з них забруднення атмосферного повітря.

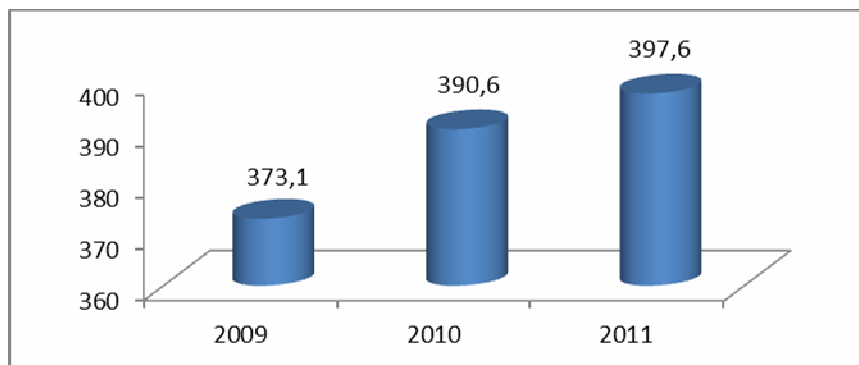

Рис. 1. Динаміка захворюваності населення на злоякісні новоутворення протягом 2009-2011 років (на 100 тис. осіб)

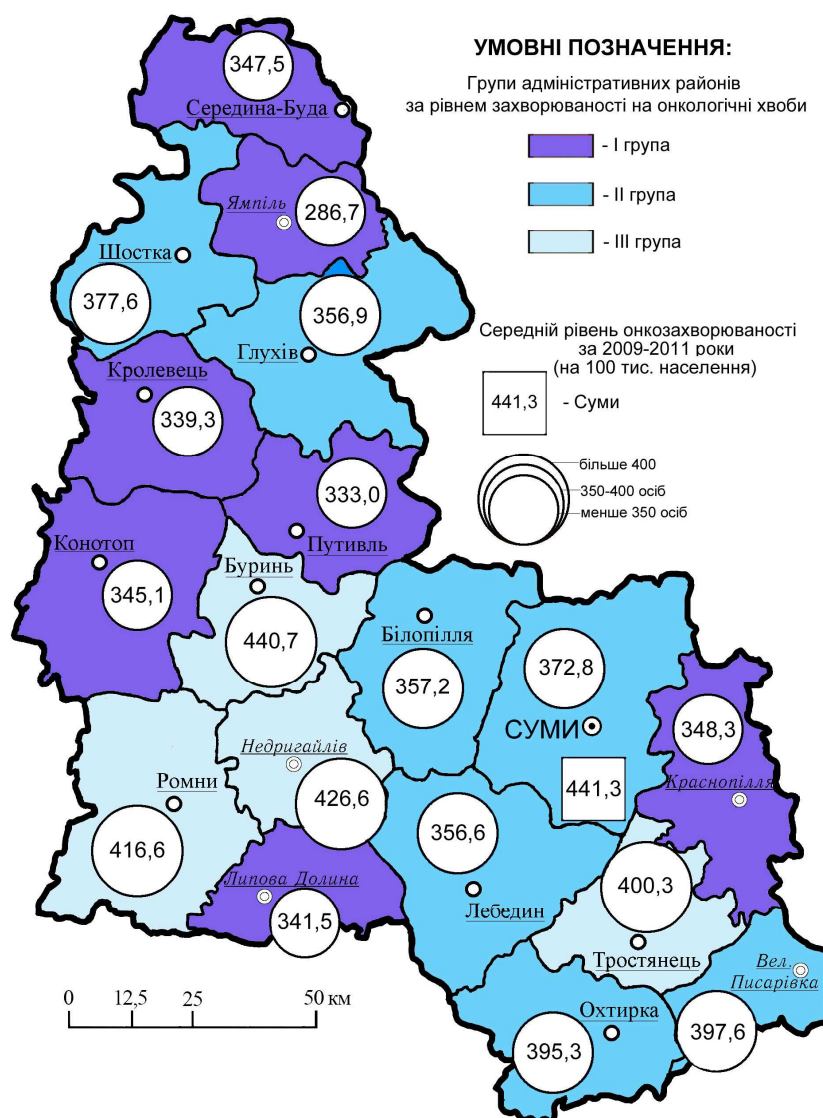

Рис. 2. Рівень захворюваності населення Сумської області на онкологічні хвороби

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, що пояснюється поступовим нарощуванням обсягів виробництва, відновленням роботи індустріальних об'єктів, які раніше не працювали. Протягом 2010 р. загальна кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря становила 88,89 тис. т, що складало біля 1% обсягу викидів в атмосферне повітря в Україні. Порівняно з 2009 р. загальні викиди збільшились на 5,54 тис. т або на 6%.

Причинами зростання об'єму викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря є: незадовільний технічний стан великої кількості транспортних засобів підприємств та індивідуальних власників. Також одною з основних проблем області щодо охорони атмосферного повітря є питання морального та фізично застарілого технологічного обладнання промислових підприємств. За останні роки майже на всіх підприємствах області установки очистки газу,

технологічне обладнання не оновлювались (кількість обладнання з терміном експлуатації 40 років і більше складає більше 70%). На промислових підприємствах регіону протягом останніх років майже не впроваджувались доступні екологічно чисті технології [6, 9].

У 2010 р. відбулося збільшення у порівнянні з попереднім роком викидів сполук азоту на 0,71 тис. т або на 24,8%, речовин у вигляді суспендованих твердих частинок на 0,57 тис. т або на 11,8%, оксиду вуглецю на 0,45 тис. т або на 7,2%; аміаку на 0,12 тис. т або на 22,9%, діоксиду та інших сполук сірки на 0,69 тис. т або на 23,4%, оксиду вуглецю на 0,45 тис. т або на 7,2%; зменшення викидів сірководню на 0,003 тис. т або на 53,5%, диетилового ефіру на 0,004 тис. т або на 1,4% [6, 10].

У результаті дослідження було розраховано середній річний об'єм викидів забруднюючих речовин в атмосферу на території Сумської області (рис. 3).

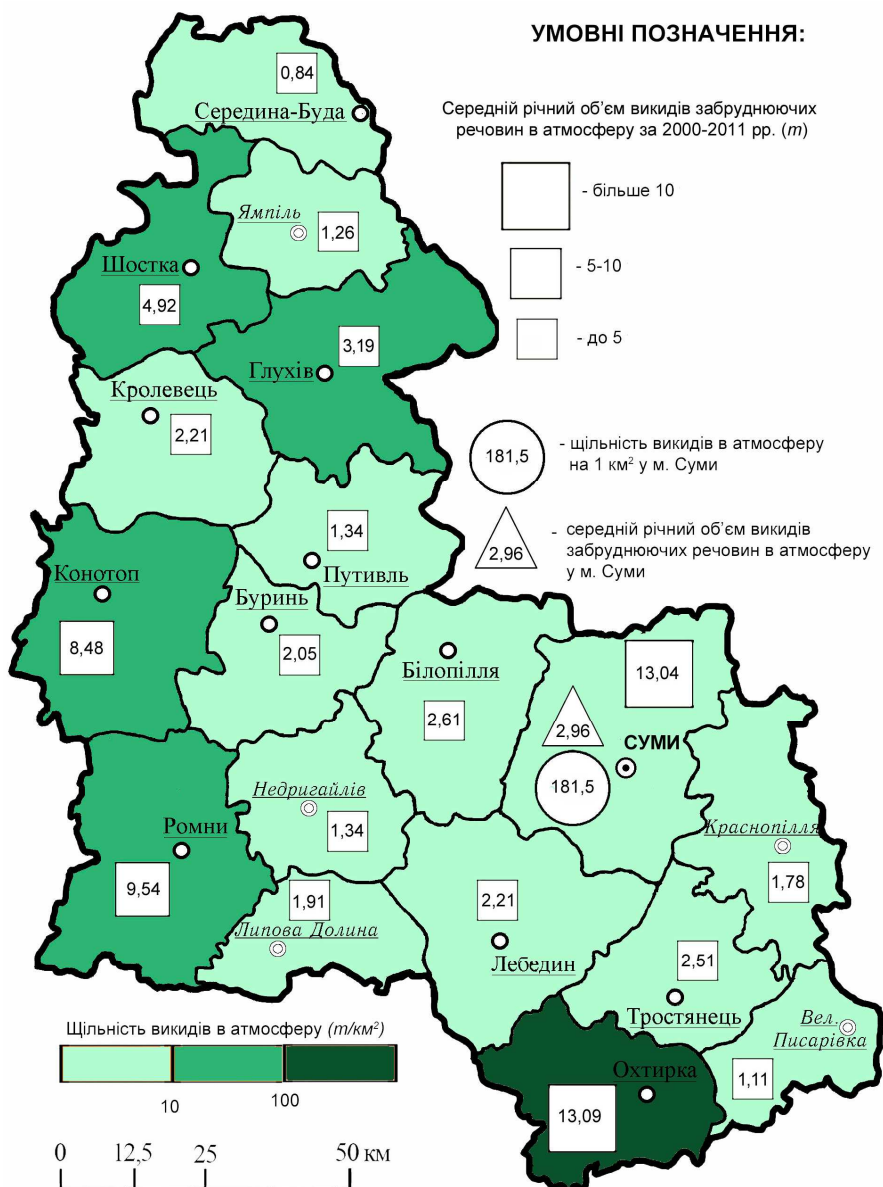

Рис. 3. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у Сумській області

Найбільші об'єми викидів за десять років були зафіксовані у Сумському (без урахування м. Суми) та Охтирському районах і становили більше 10 т. Найкраща ситуація спостерігається у Середино-Будському районів, в якому об'єм викидів забруднюючих речовин в атмосферу за досліджуваний період становив 0,84 т. До значно забруднених районів слід віднести Роменський та Конотопський райони, у яких середньорічний об'єм викидів в атмосферу становить більше 5 т. Слід зазначити, що Роменський район є одним з лідерів за кількістю онкологічних захворювань та відноситься до III групи адміністративних районів за рівнем онкологічної захворюваності (рис. 2).

Досліджуючи щільність викидів на 1 км² було встановлено, що за цим показником лідирує Охтирський район, у якому у 2010 р. зафіксований найвищий показник – 130,4 т/км², у той час як в Середино-Будському районі цей показник становив лише 0,6 т/км². Однак, найвищу щільність викидів в атмосферу має м. Суми – 181,5 т/км², як найбільший промисловий центр, де на невеликій площі зосереджена багато крупних стаціонарних джерел забруднення – Сумське лінійне виробниче управління магістральних газопроводів, ПАТ «Сумхімпром», ПАТ «Сумське НВО ім. Фрунзе», ТОВ «Сумитеп-

лоенерго» та ін. Найбільшими забруднювачами повітря в Охтирському районі є НГБУ «Охтирканафтогаз» та Качанівський ГПЗ.

У зв'язку із зростанням рівня атмосферних викидів та виходячи із наведених вище міркувань про їх вплив на стан здоров'я населення нами було проведено розрахунок залежності захворюваності населення Сумської області на онкологічні нозології від екологічного стану атмосфери. Для її знаходження нами було застосовано прийом парної та множинної кореляції. Всі розрахунки, обчислення та графічні роботи виконані у комп'ютерному пакеті STATISTICA 7.0 компанії StatSoft Inc.

Кореляційні залежності були візуалізовані за допомогою 2М діаграм розсіювання (рис. 4), які показують зв'язок між двома змінними X і Y (наприклад, захворюваністю і викидами в атмосферу). Для більшості показників отримані середні значення коефіцієнтів парної кореляції ($r = 0,4-0,46$), які були перевірені на достовірність за допомогою критерію В. Червякова [5]. Кореляційний аналіз дозволяє не тільки визначити тісноту зв'язку між явищами, але й розраховувати емпіричні формули залежностей, згідно яких за одними ознаками можна знаходити інші.

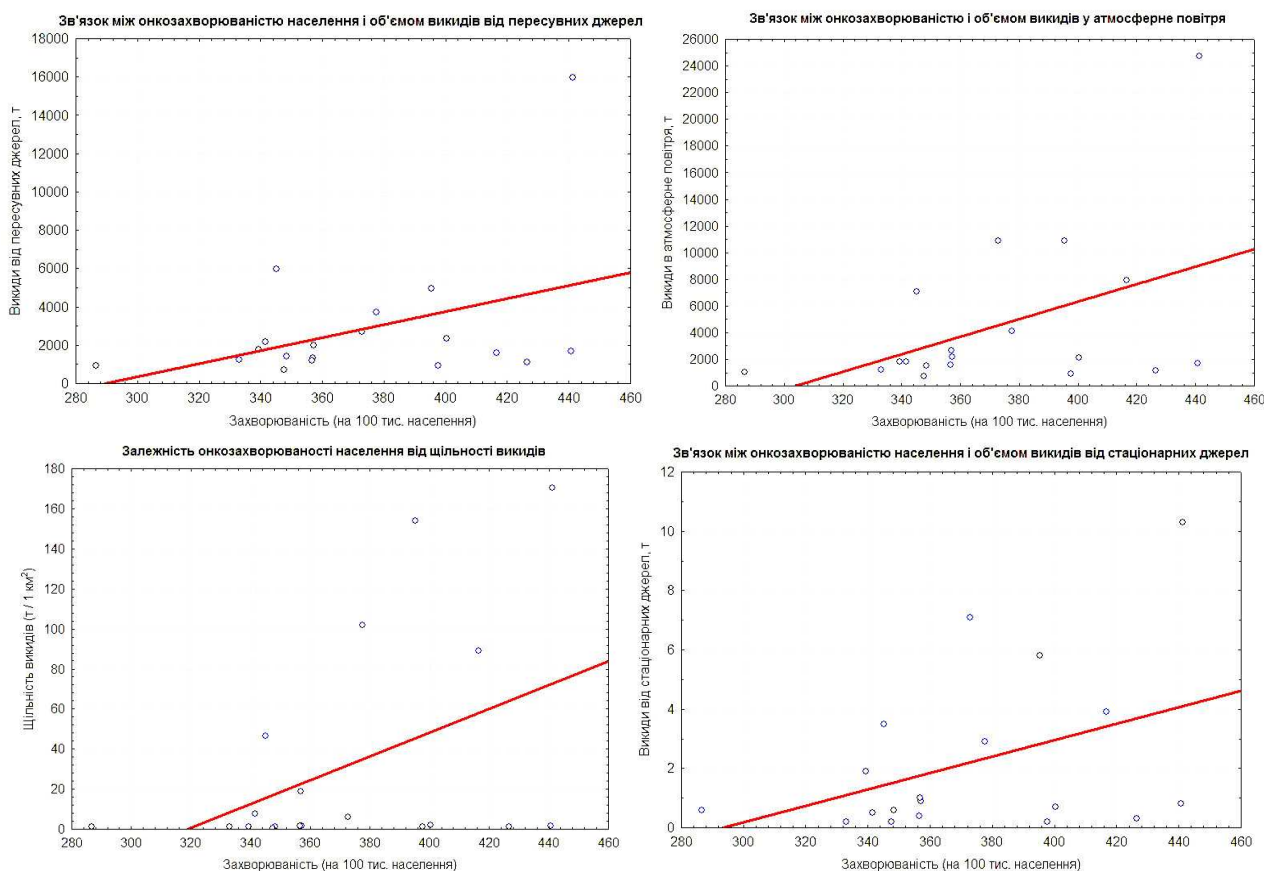

Рис. 4. Кореляційні залежності онкологічної захворюваності населення Сумської області від показників забруднення атмосферного повітря

Так, зв'язок між онкологічною захворюваністю і валовим обсягом викидів забруднюючих речовин виражається рівнянням лінійної регресії $y = -19952,6 + 65,7x$ ($r = 0,46$), залежність між онкологічною захворюваністю населення і щільністю викидів $y = -189,3 + 0,59x$ ($r = 0,44$), зв'язок між онкозахворюваністю і об'ємом викидів від стаціонарних джерел забруднення повітря може бути описаний рівнянням виду $y = -8,13 + 0,03x$ ($r = 0,4$), а залежність між захворюваністю населення і об'ємом викидів від пересувних джерел $y = -9842,2 + 34x$ ($r = 0,4$).

Коефіцієнт множинної кореляції найбільш значимий ($r = 0,52$) виявився при з'ясуванні залежності захворюваності населення від валового об'єму та щільності викидів. Тому цей зв'язок було досліджено детальніше за допомогою побудови 3М графіків поверхні.

Для побудови 3М графіка поверхні використувалася підгонка по точкам тривимірного

графіка розсіювання. Замість точок вихідних даних на статистичних графіках цього типу зображається поверхня, що являє собою згладжене зображення даних, отримане за допомогою однієї з можливих процедур підгонки або перетворення. Таке представлення дозволяє виявити приховану структуру даних і залежності між трьома змінними (об'ємом викидів у атмосферу, їх щільністю і онкологічною захворюваністю населення).

Проаналізувавши декілька типів графіків поверхонь, які можна підігнати під наші дані, і різні методи згладжування (від простих лінійних поверхневих функцій до функцій, які „згладжують” дані й апроксимують поверхню за заданим рівнем густоти), у нашому дослідженні ми зупинилися на методі найменших квадратів і згладжуванні сплайнами (рис. 5). Такі методи підгонки поверхні можуть бути корисними для знаходження нелінійних і немонотонних залежностей між медико-екологічними та геоекологічними показниками.

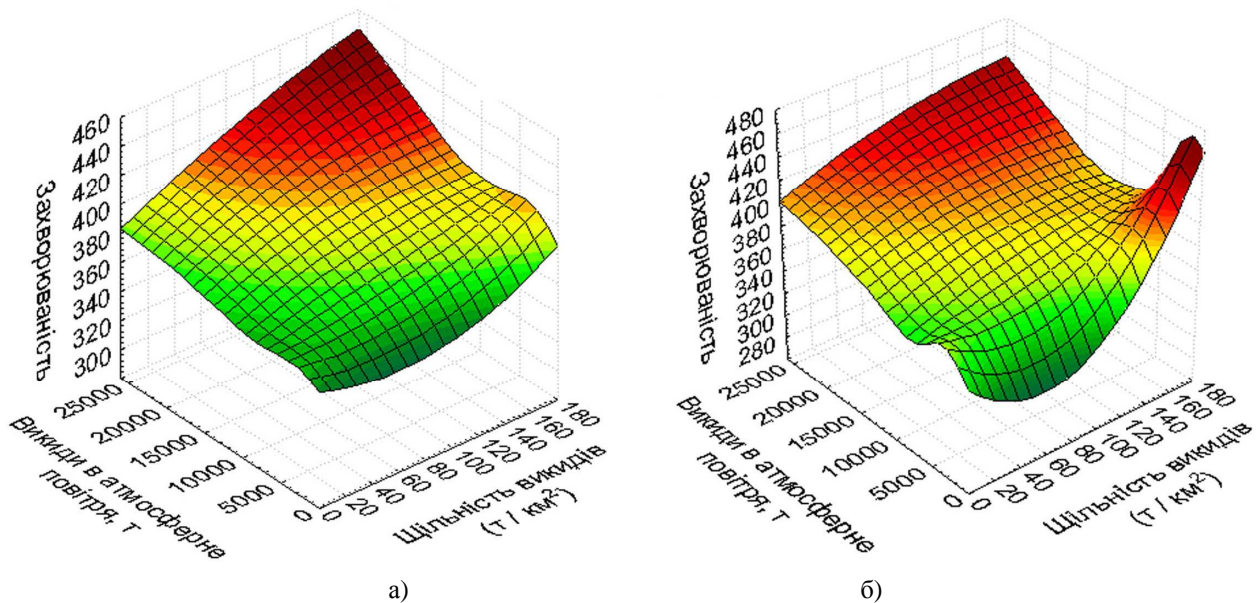

Рис. 5. 3М графіки поверхні залежності захворюваності населення (на 100 тис.) від валового об'єму та щільності викидів у атмосферне повітря Сумської області: а) метод згладжування сплайнами, б) метод найменших квадратів

Відповідно до процедури згладжування методом зв'язаних (щодо відстані) найменших квадратів, поверхня підганяється до координат XYZ таким чином, що вплив окремих точок зменшується зі збільшенням відстані по горизонталі від відповідних точок на поверхні. На відміну від деяких інших процедур підгонки, вказаний метод не підганяє до даних одну функцію, що легко описується однією формулою, і будується незалежно від даних. Натомість цей метод підганяє криву до даних наступним способом. Для кожного значення змінної за шкалою X обчислюється поліноміальна регресія (другого ступеня) для визначення відповідного значення Y таким чином, що вплив окремих точок даних на регресію (тобто вага) знижується при збільшенні їх відстані від певного значення X.

При виборі згладжування сплайнами поверхня підганяється до координат XYZ даних з використанням процедури згладжування бікубічними сплайнами. Криві будь-якої складності можуть бути описані послідовністю сегментів, визначених як поліноми. На практиці більшість реальних кривих можна точно наблизити послідовністю поліномів третього ступеня (кубічних). Щоб визначити криву для двовимірного набору даних (кореляцій, що включають дві змінні), сплайнова процедура вирішує кубічне рівняння в певному інтервалі навколо кожної точки. Зауважимо, що інші алгоритми згладжування, у т.ч. і метод зв'язаних щодо відстані найменших квадратів, залежать від параметру „жорсткості”, який визначає міру, якою підігнана крива залежить від локальних структур безлічі аналізованих значень, тоді як алгоритм

згладжування сплайнами не залежить від цього параметра.

Існує два загальних напрями використання цих процедур. По-перше, вони дозволяють виявити приховану структуру геоекологічних даних. Через помилки вимірювань цю структуру важко помітити при погляді на звичайну діаграму розсіювання, але якщо її виявити, вона може виявитися зрозумілою і достовірною. Інший напрям – це використання виявленої структури для побудови кількісних моделей досліджуваного явища. Зокрема крива, отримана при процедурі згладжування, часто складається з частин, які не можна просто описати однією функцією (наприклад, поліноміальною або логарифмічною). Однак розбиття на сегменти і вигляд кривих, що утворюють ці послідовні елементи, можуть дати корисну інформацію про

захворюваність та вплив на неї, якщо за допомогою кусочно-лінійної або нелінійної функції регресії можна пояснювати (і прогнозувати) процес, що розглядається. Моделі, що виникають у результаті такого аналізу, можуть бути кількісно перевірені при нелінійному оцінюванні.

Висновки. Отримані у ході дослідження результати підтвердили, що рівень онкологічної захворюваності залежить від рівня забруднення атмосфери. Було дано кількісне вираження цієї залежності. Здійснення такого роду досліджень дає можливість виявити фактори, які впливають на стан здоров'я населення і дозволяє розробити шляхи покращення та забезпечення нормальної санітарно-епідеміологічної ситуації у регіоні, вирішити багато геоекологічних, медико-географічних, санітарно-епідеміологічних та еколого-гігієнічних проблем.

Список використаних джерел:

1. Білецька Г.А. Медико-екологічний моніторинг як різновид моніторингового підходу у вивченні екологічного стану урбанізованих територій / Г.А. Білецька // *Наук. вісн. УкрДЛТУ : Проблеми урбоекології та фітомеліорації.* – 2003. – Вип. 13.5. – С. 92-96.
2. Гордиенко С.М. Онкологические заболевания в Украине. Парламентские слушания / С.М. Гордиенко // *Здоров'я України.* – № 91, березень, 2004.
3. Куролап С.А. Геоэкологические аспекты мониторинга здоровья населения промышленных городов / С.А. Куролап // *Соровский образовательный журнал.* – 1998, № 6. – С. 21-28.
4. Кушнірук Ю.С. Оцінка медико-екологічного ризику території: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 „Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів” / Ю.С. Кушнірук. – Чернівці, 2007. – 20 с.
5. *Основы корреляционного метода* / Сост. В.А. Червяков. – Барнаул: Алтай. гос. ун-т, 1995. – 16 с.
6. *Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2010 році.* – Суми: Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській області, 2011. – 194 с.
7. Саєт Ю.Е. *Геохимия окружающей среды* / Ю.Е. Саєт, Б.А. Ревич, Е.П. Янин и др. – М. : Недра, 1990. – 335 с.
8. Сердюк А.М. *Навколишнє середовище і здоров'я населення України* / А.М. Сердюк // *Довкілля та здоров'я.* – 1998. – №4 (7). – С. 2-6.

УДК 504.55.054:622(470.6)

Владимир Голик, Олег Полухин, Александр Петин

КОНЦЕПЦИЯ КОМПЛЕКСНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КМА*

В статье показано, что развитие безотходных технологий горного производства КМА вносит существенный вклад в повышение уровня обеспеченности России металлами. Сформулирована основная проблема диверсификации производства КМА в виде освоения технологий разработки природных и техногенных месторождений с радикальным извлечением всех полезных компонентов и минимизацией ущерба окружающей среде. Определено требование к технологии подземной разработки – возможность компенсации уменьшения объемов добычи с высоким разубоживанием при открытой разработке улучшением качества добываемого сырья за счет реализации принципов ресурсосбережения. Доказано, что комплексное использование отходов горного производства КМА с извлечением полезных компонентов до уровня санитарных требований и использованием вторичных хвостов для приготовления твердеющих смесей является инструментом реализации перспектив развития КМА. Даны сведения о новом перспективном направлении извлечения металлов из отходов добычи и обогащения руд до требуемого санитарными нормами уровня – механохимической технологии.

Ключевые слова: безотходное производство, металлы, диверсификация, разработка месторождений, окружающая среда, ресурсосбережение, комплексное использование, хвосты, твердеющие смеси, механохимия.

Володимир Голік, Олег Полухін, Олександр Петін. КОНЦЕПЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕСУРСІВ КМА. В статті показано, що розвиток безвідходних технологій гірничого виробництва КМА вносить істотний вклад у підвищення рівня забезпеченості Росії металами. Сформульовано основну проблему диверсифікації виробництва КМА у вигляді освоєння технологій розробки природних і техногенних родовищ з радикальним вилученням усіх корисних компонентів і мінімізацією шкоди навколишньому середовищу. Визначено вимогу до технології підземної розробки – можливість компенсації зменшення об'ємів видобутку з високим розубожуванням при відкритій розробці поліпшенням якості сировини, що видобувається, за рахунок реалізації принципів ресурсозбереження. Доведено, що комплексне використання відходів гірничого виробництва КМА з вилученням корисних компонентів до рівня санітарних вимог і використанням вторинних хвостів для приготування тверднучих сумішей є інструментом реалізації перспектив розвитку КМА. Подано відомості про новий перспективний напрям вилучення металів з відходів видобутку і збагачення руд до рівня, що вимагається санітарними нормами – механохімічної технології.

Ключові слова: безвідходне виробництво, метали, диверсифікація, розробка родовищ, навколишнє середовище, ресурсозбереження, комплексне використання, хвосты, тверднучі суміші, механохімія.

Vladimir Golik, Oleg Poluhin, Alexander Petin. CONCEPT COMPREHENSIVE UTILIZATION OF RESOURCES KMA. It is shown that the development of clean technologies mining CMA makes a significant contribution to improving security of Russian metals. Formulated the basic problem of diversification of KMA as adopting technology to develop natural and man-made deposits with the radical extraction of useful components and minimizing damage to the environment. The requirements for the underground mining technology, the possibility of compensating reduction in production of high dilution with an open design to improve the quality of raw materials produced by the principles of resource conservation. It is proved that the integrated use of mining waste MRA with extraction of useful components to the level of health requirements and the use of secondary tails hardening mixes for making a tool implementation prospects of the KMA. Provides information about a new promising field extraction of metals from mine tailings and ore to the required level of health standards - mechanochemical technology.

Keywords: non-waste production, metals, diversification, mining, environment, resources, comprehensive utilization, tails, hardening mixture, mechanochemistry.

Введение. Мировые тенденции обеспечения металлическим сырьем. Развитие мировой экономики характеризуется увеличением потребления минерально-сырьевых ресурсов. Промышленно развитые страны, в которых проживает только 16% населения земного шара, потребляют более половины добываемого минерального сырья.

Для мировой промышленности минерального сырья характерны некоторые особенности [1].

Даже самые крупные добытчики сырья Китай, Бразилия, Россия, Австралия и Канада извлекают из недр не более 25 видов из трех десятков самых важных для обеспечения национальной безопасности полезных ископаемых.

Усиливается разрыв между состоянием запасов сырья и объемами его добычи. Так, Россия является одним из мировых лидеров по запасам желез-

ных руд (до 26% мировых запасов), но по объему добычи находится лишь на пятом месте, уступая Китаю, Бразилии, Австралии и Индии.

Возросло значение месторождений золота в терригенно-карбонатных и терригенных толщах с низким содержанием и вредными примесями мышьяка и сурьмы. В России в месторождениях этого типа заключено более 40% запасов золота. Около четверти запасов золота заключено в комплексных месторождениях.

Увеличивается объем извлечения серебра попутно из комплексных руд (более 80%). Исключение составляет Россия, где доля попутного серебра невелика. В мировой базе доля запасов золота в медно-порфириновых рудах достигла 18%, при том что в России их запасы их менее 1% всех запасов.

* Исследование выполнено при финансовой поддержке проекта № 3407.20011 в рамках государственного задания Белгородскому государственному университету на 2013 г.

Среди стран, добывающих уран, сменились приоритеты: Казахстан увеличил выпуск урановых концентратов за прошедшее десятилетие в восемь раз и вышел на первое место в мире. Россия располагает примерно третью наиболее совершенных мировых мощностей по разделению и обогащению урановых продуктов.

Несмотря на значительные запасы вольфрама (более 10% мировых), на долю России приходится только 5% добычи. Располагая половиной мировых разведанных запасов апатит-нефелиновых руд, по добыче фосфорных руд Россия находится на четвертом месте в мире. Добывая незначительное количество бокситов, цинка, свинца, хромовых и марганцевых руд, плавикового шпата, молибдена, и др. сырья (3%), Россия является крупным производителем продукции из него.

Испытывая дефицит бокситов и импортируя их, Россия удовлетворяет четвертую часть спроса алюминия на мировом рынке. При практически полном отсутствии добычи руд титана страна производит из импортного сырья около 18% мирового количества губчатого титана и является его крупнейшим экспортером. И наоборот, располагая около 15% мировых запасов диоксида титана в рудах, Россия его не добывает.

При наличии 8% мировых запасов циркония циркониевые руды добываются только попутно, зато Россия единственная производит концентраты циркония.

Спрос на редкие металлы и рассеянные элементы (рений, германий, гафний и др.) в России удовлетворяется, преимущественно, за счет импорта.

Анализ состояния металлической сырьевой базы позволяет резюмировать:

- обеспеченность России целым рядом металлов недостаточна для обеспечения ее национальной безопасности;

- объем производства ряда металлов не соответствует ее ресурсным возможностям;

- резервом увеличения производства металлов является их попутное извлечение при разработке природных и техногенных месторождений.

Основная часть. Проблемы эксплуатации месторождений КМА. Комплекс месторождений КМА переживает новый период развития: назрела необходимость диверсификации производства с освоением в недрах открытого способа добычи с массовым поражением экосистем окружающей среды на подземный способ добычи с минимизацией воздействия на среду.

Особенность этого периода заключается в том, что диверсифицированное производство в силу своей масштабируемости имеет возможность существенно повлиять на состояние металлической сырьевой базы России, в первую очередь, за счет комплексного использования недр.

В сложившихся условиях приходится решать триединую проблему увеличения добычи металлов при одновременном повышении полноты использования недр и снижения издержек на его производство.

Причиной диверсификации является кардинальная перестройка технологии при вовлечении в производство железистых кварцитов и богатых железных руд на глубине до 700 м, недоступной для открытой разработки.

Особенностью оруденения является увеличение содержания железа в железистых кварцитах до 37%, а в мартитовых и железнослудково - мартитовых рудах коры выветривания до 66% с включениями попутных металлов. Осложняющим фактором является наличие водоносных горизонтов в глинистых, песчаных и карбонатных породах. Бедные, но рентабельно обогащаемые руды содержат железа от 32 до 39%, серы до 0,3%, фосфора до 0,3%. Богатые - содержат железа 54 - 62%, серы 0,1-0,4%, фосфора 0,02-0,03% [2].

Эффективность диверсификации зависит от повышения качества товарной продукции и снижения издержек производства товарного железа за счет комплексного использования руд.

Одним из основных компонентов проблемы развития КМА является освоение технологий разработки природных и техногенных месторождений с радикальным извлечением всех полезных компонентов, использованием вторичных хвостов для собственного и сопряженного производства и возвращением в хозяйственный оборот ранее выведенных земель. От валовой выемки разноразмерного сырья открытым способом предстоит переход к селективному извлечению подземным способом. Уменьшение объемов открытой добычи с высоким разубоживанием должно быть компенсировано улучшением качества добываемого сырья при подземной разработке.

Особенности подземной разработки месторождений. Накопленный опыт добычи железных руд основывается на применении этажно-камерной системы разработки под защитой предохранительной рудной потолочины, опирающейся на междукамерные целики [3].

Увеличение высоты очистных камер более 70 м осложняет состояние массива и увеличивает потери до уровня 60%.

Коробковское железорудное месторождение КМА обрабатывается подземным способом этажно-камерной системой разработки уже более полувека. За это время под землей образовано более 50 млн м³ пустот, в пустоты уложено более 6 млн тонн металлосодержащих хвостов. На земной поверхности накоплено более 100 млн тонн хвостов, в том числе 95 млн тонн отходов обогащения, которые предполагается использовать для приготовления гидравлических смесей без извлечения из них ценных компонентов, что является паллиативом.

Для увеличения полноты извлечения запасов до одновременно экономически и экологически приемлемого уровня безальтернативны технологии разработки с закладкой пустот твердеющими смесями. Эффективность таких технологий определяется превышением стоимости дополнительно добытого металла над увеличением затрат на приготовление твердеющих смесей. Эффективность будет увеличиваться за счет вовлечения в сельскохозяйственный

оборот отчужденных земель для хранения хвостов.

Состав фракций в хвостах обогащения: более 0,5 мм- 0,72%, 0,5-0,25 мм- 7,7 %, 0,25-0,1 мм- 24,5%, менее 0,1 мм- 67,4%. Такой состав весьма пригоден для гидрометаллургического извлечения металлов в процессе приготовления твердеющих смесей.

Резервы развития минерально-сырьевой базы. Прогнозные ресурсы железистых кварцитов до глубины 700 м составляют 900 млрд. тонн, богатых железных руд до глубины 1200 м - 80 млрд. тонн, поэтому необходимые темпы увеличения производственной мощности добычи железа запасами месторождений обеспечиваются.

Перед предприятиями стоит нетрадиционная для многих задача: увеличение объема производства при обеспечении сохранности земной поверхности от разрушения горными работами. Эта проблема не может решаться без использования для приготовления твердеющих смесей собственных омертвленных

техногенных ресурсов в виде отходов добычи и обогащения руд [4].

В России в хранилища ежегодно поступает около 15 млн. тонн отходов, а утилизируется не более 10% из них. На предприятиях КМА выход отходов составляет около 5т/т товарной руды.

Вместе с железными компонентами в хранилищах хвостов хранятся уран, золото, редкоземельные элементы и другие металлические компоненты[5]. Только в хвостохранилища Михайловского ГОК ежегодно поступает не менее 1.5 т золота и 2т урана. Извлечение металлов из хвостов обогащения является резервом укрепления финансового благополучия предприятий и региональной экономики.

Концепция природо- и ресурсосбережения состоит в создании замкнутого производства, когда в ходе одних технологических процессов создается база для производства попутной товарной продукции (рис. 1).

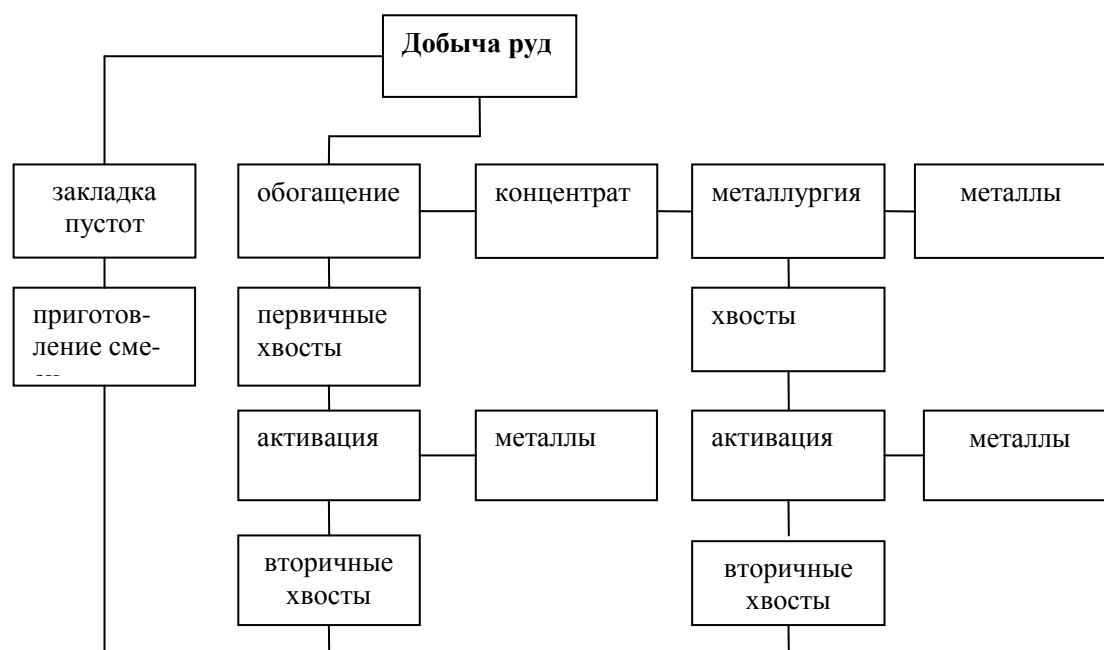

Рис. 1. Схема комплексирования процессов добычи и переработки руд

Практика «безотходного производства» - изготовление твердеющих смесей из хвостов обогащения без извлечения из них металлов ухудшает уровень использования недр, поскольку в составе такой закладки металлы безвозвратно теряются. Помимо прямого экономического ущерба, искусственные массивы в подземных выработках превращаются в источники природного выщелачивания металлов с катастрофическими последствиями химического загрязнения.

Комплексное использование отходов. В результате интенсивного развития горно-металлургического комплекса в регионах России накоплен значительный объем отходов горного производства. Степень использования отходов весьма низка. Они используются, преимущественно, в качестве строительных материалов, в том числе для изготовления твердеющих смесей.

Техногенные месторождения формируют без учета последующего использования, хотя появляются технические решения о формировании техногенных месторождений с обеспечением возможности их освоения в будущем. Так, разноразные отходы укладываются для хранения в определенном порядке, который обеспечивает возможность природного обогащения сформированного техногенного месторождения. В этом случае природные процессы: природное выщелачивание, сегрегация и седиментация, выветривание, эрозия, пыление и другие целенаправленно используются для эффективной утилизации техногенного сырья.

Принципы безотходности горно-перерабатывающего производства включают в себя главные положения [6]:

- процессы извлечения полезных ископаемых из недр и ценных компонентов из них составляют

единый технологический комплекс;

- оценка эффективности комплексирования процессов производится при приоритете условия сохранности окружающей среды, в том числе, земной поверхности от разрушения.

Реализация этих принципов в горном производстве КМА, предусматривает глубокую переработку природного и техногенного сырья с извлечением металлических компонентов до такого уровня, чтобы они могли стать сырьем для отраслей промышленности и экономики без дополнительной обработки.

Попутная добыча минерального сырья повышает экономическую эффективность эксплуатации месторождений, снижая приведенные затраты на 1 т

товарной руды в зависимости от объема внедрения примерно на 10%.

Технологические комплексы утилизации металлических хвостов используют процессы тонкого измельчения, классификации с разделением зернистых материалов и концентрации с извлечением металлов из хвостов (рис.2).

Но традиционные технологии не обеспечивают экономической эффективности утилизации. Эффективное извлечение металлов из хвостов обогащения руд до требуемого санитарными нормами уровня обеспечивается использованием технологий с применением большой механической энергии (рис. 3) [7].

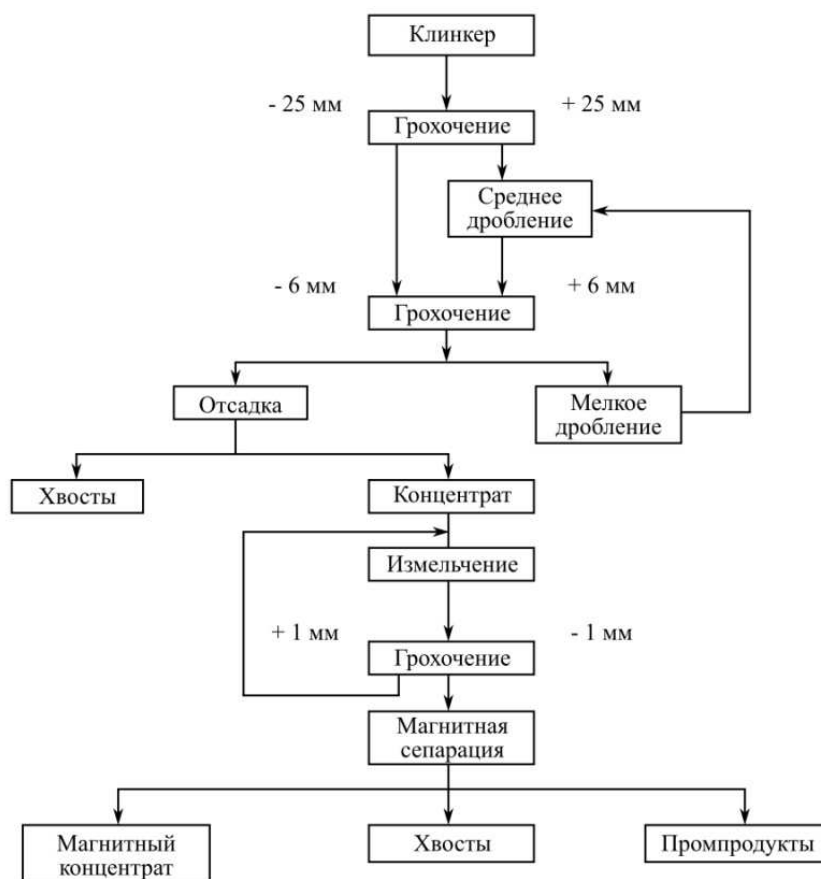

Рис. 2. Технологическая схема переработки хвостов металлургии

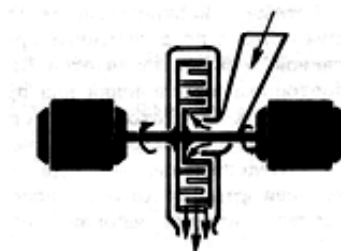

Рис. 3. Принципиальная схема дезинтегратора-активатора

Механическая активация изменяет структуру материала путем воздействия механических сил с перегрузками до четырехсот миллионов ускорений

свободного падения при скачкообразном изменении нагрузки на каждой последующей ступени. При обработке кристаллического сырья оно разрушается по

поверхностям спайности кристаллов, вследствие чего минералы разрушаются, процессы сепарирования фаз упрощаются, а выход целевого продукта увеличивается [8].

Промышленное использование дезинтегратора в горной практике впервые в мире осуществлено на руднике «Шокпак» (Северный Казахстан) [9]. Дезинтегратор обеспечивал выход активного класса до 55 %, а в комбинации с вибро-мельницей - 70 %, что позволяло заменить цемент активированным доменным шлаком с эквивалентом 1 кг цемента и 4 кг активированных хвостов. Обработка в дезинтеграторе по сравнению с шаровой мельницей обеспечивает

приращение прочности на 25-30% больше. Использование дезинтеграторной технологии позволяет производить продукты на 30% дешевле с 30-процентной экономией энергии.

Развивается направление извлечения металлов из некондиционных минералов путем выщелачивания полезных компонентов из раскрытых зерен обрабатываемого сырья в дезинтеграторе, в который загружается одновременно сырье, измельченное в шаровой мельнице и выщелачивающий реагент, подготовленный в установке электрохимической очистки промышленных стоков (рис. 4).

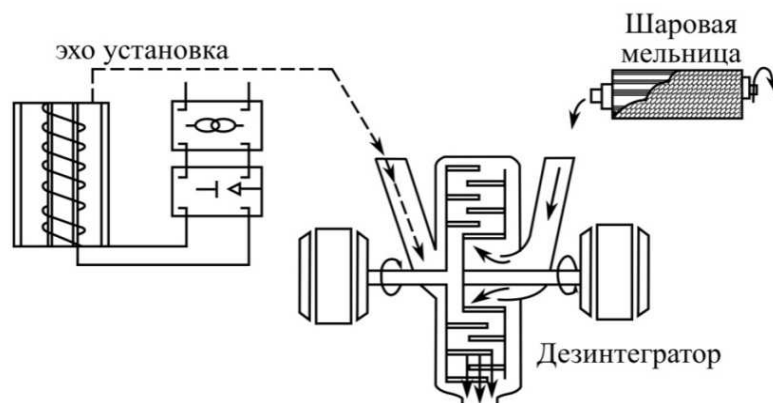

Рис. 4. Схема комбинированной механохимической активации хвостов

Задачами дальнейшего развития механохимической технологии является повышение эффективности извлечения металлов за счет ускорения процесса с более полным раскрытием зерен обрабатываемого материала и активацией поверхности структурных компонентов по трем направлениям:

1. На обрабатываемый в дезинтеграторе материал дополнительно воздействуют вибрацией в горизонтальной плоскости с подбрасываем. При обработке в дезинтеграторе частицы вещества приобретают новые технологические свойства, рациональное использование которых обеспечивает технологический и экономический эффект. Однако этот эффект использовался лишь в последующих технологических операциях, что при разрыве между операциями снижало эффективность процесса за счет падения активности поверхностей обработанных в дезинтеграторе частиц со временем. При одновременной загрузке хвостов обогащения и выщелачивающего реагента возникает синергетический эффект [10].

2. Перед подачей в дезинтегратор хвостов в смеси с серой их предварительно обрабатывают раствором смеси серной и азотной кислот. При обработке образуются сильные окислители, которые переводят минералы металлов в легко вскрываемые формы. При дальнейшем выщелачивании эти разрушенные предварительной обработкой соединения металлов переходят в растворимые комплексы [11].

3. После активации хвостов в дезинтеграторе его укладывают в штабели и обрабатывают раство-

ром серной кислоты с концентрацией 10-30 г/л, затем промывают водой и выщелачивают растворами сульфидотриоксосульфата натрия с концентрацией 10-20 г/л.

Возникает синергетический эффект от совмещения извлечения в дезинтеграторе и выщелачивания в стационарной массе, поскольку механохимически активированная в дезинтеграторе минеральная масса продолжает интенсивно отдавать содержащиеся в ней металлы в течение определенного времени, увеличивая извлечение металлов по сравнению с обоими базовыми способами в отдельности [12].

Схема извлечения металлов из хвостов обогащения комплексных руд дана на рис. 5.

Использование возможностей активаторов открывает пути к решению главной проблемы диверсификации-обеспечению сырьем для приготовления твердеющих смесей (рис. 6).

Выводы.

1. Развитие безотходных технологий горного производства КМА может внести существенный вклад в повышение уровня обеспеченности России цветными, благородными и редкими металлами и увеличение объема производства железа.

2. Освоение технологий разработки природных и техногенных месторождений с радикальным извлечением всех полезных компонентов и минимизацией ущерба окружающей среде является основной проблемой диверсификации производства КМА.

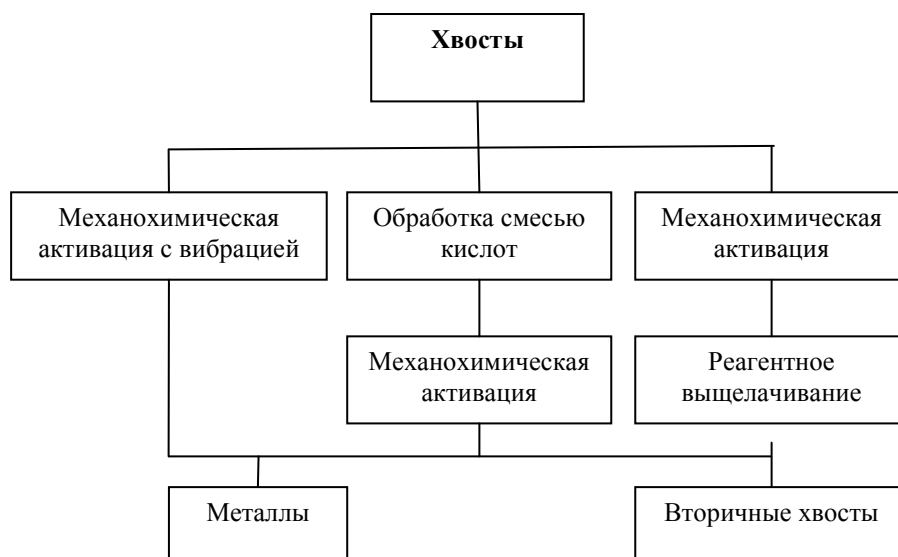

Рис. 5. Схема извлечения металлов из хвостов обогащения методами механохимической активации

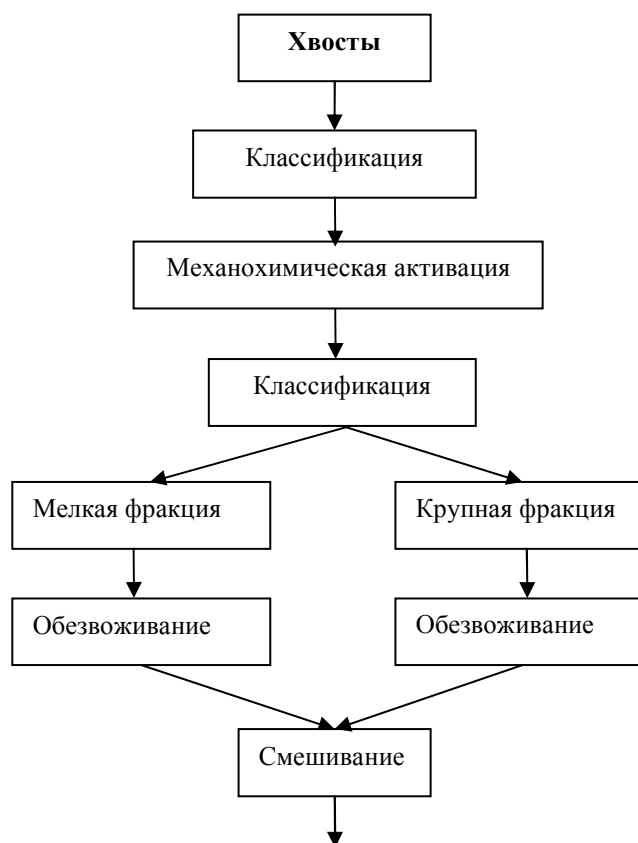

Рис. 6. Схема приготовления твердеющей смеси на основе хвостов обогащения

3. Технологии подземной разработки должны компенсировать уменьшение объемов добычи с высоким разубоживанием улучшением качества добываемого сырья за счет реализации принципов ресурсосбережения.

4. Комплексное использование отходов горно-го производства КМА с извлечением полезных компонентов до уровня санитарных требований и ис-

пользованием вторичных хвостов для приготовления твердеющих смесей является инструментом реализации перспектив развития предприятий КМА.

5. Перспективным направлением извлечения металлов из отходов добычи и обогащения руд до требуемого санитарными нормами уровня является механохимическая технология.

Список использованных источников:

1. Российский статистический ежегодник. М.: Федеральная служба государственной статистики. 2011 г.
2. Чернышов Н.М., Коробкина Т.П. Особенности распределения и формы концентрирования платиноидов и золота в железистых кварцитах Лебединского месторождения // Вестник Воронежского университета, 2005. - № 1. – С. 140-152.
3. Сергеев С.В., Лябах А.И., Зайцев Д.А. Опыт разработки богатых железных руд Яковлевского месторождения КМА // Научные ведомости БелГУ, 2011. - № 3. – Вып. 14. – С. 200-208.
4. Ермолович Е.А., Шок И.А. Техногенные отходы в составе закладочных композиционных материалов. М.: Горный журнал, 2012. - № 9. – С. 26-28.
5. Петин А.Н. Минерально-сырьевые ресурсы Курской Магнитной аномалии и экологические проблемы их промышленного освоения. Вестник РУДН. Москва, 2006. - Т.12. – С. 124-135.
6. Голик, В.И. Разработка месторождений полезных ископаемых. - Владикавказ: МАВР, 2006. – 977 с.
7. Голик В.И. Научные основы инновационных технологий извлечения металлов из хвостов обогащения. Цветная металлургия. М., 2010. - № 5. – С. 84-91.
8. Хинт И.А. УДА-технология: проблемы и перспективы. – Таллин. 1981. – 36 с.
9. Голик В.И., Комащенко В.И. / Природоохранные технологии управления состоянием массива на геомеханической основе. М.: КДУ, 2010. – 556 с.
10. Голик В.И., Комащенко В.И., Заалишвили В.Б. Способ извлечения металлов из хвостов обогащения. Патент № 2011105254/02(007422) от 25 мая 2012.
11. Голик В.И., Комащенко В.И., Заалишвили В.Б. Способ извлечения металлов из хвостов обогащения. № 2011105255/02(007423) от 1 июня 2012.
12. Голик В.И., Комащенко В.И., Заалишвили В.Б. Способ извлечения металлов из хвостов обогащения. № 2011105256/02(007424) от 1 июня 2012.

УДК 308:504(075.8)

**Елена Лопина, Андрей Корнилов, Екатерина Дроздова,
Юлия Белицкая, Алена Пенченкова**

РАЗРАБОТКА КАРТ РЕКРЕАЦИОННОЙ НАГРУЗКИ В РАЙОНАХ РАЗМЕЩЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ КМА*

В статье рассмотрен методологический подход к построению карт рекреационной нагрузки на основе эстетико-потребительских параметров общественного природопользования применительно к территориям в районе размещения горнодобывающих предприятий КМА. Определены коэффициенты репрезентации среды, радиусы рекреации; рассчитана рекреационная нагрузка и представлен пример построения карты распределения рекреационной нагрузки.

Ключевые слова: методика социально-географического исследования, рекреационная нагрузка, общественное природопользование, эстетика природной среды, репрезентация среды, территория КМА.

Олена Лопіна, Андрій Корнілов, Катерина Дроздова, Юлія Бєліцька, Альона Пенченкова. РОЗРОБКА КАРТ РЕКРЕАЦІЙНОГО НАВАНТАЖЕННЯ В РАЙОНАХ РОЗМІЩЕННЯ ГІРНИЧОДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ КМА. У статті розглянуто методологічний підхід до побудови карт рекреаційного навантаження на основі естетико-споживацьких параметрів суспільного природокористування стосовно територій у районі розміщення гірничодобувних підприємств КМА. Визначено коефіцієнти репрезентації середовища, радіуси рекреації; розраховано рекреаційне навантаження і представлено приклад побудови карти розподілу рекреаційного навантаження.

Ключові слова: методика соціально-географічного дослідження, рекреаційне навантаження, суспільне природокористування, естетика природного середовища, репрезентація середовища, територія КМА.

Elena Lopina, Andrey Kornilov, Ekaterina Drozdova, Yulia Belickay, Alyona Penchenkova. DEVELOPMENT OF RECREATIONAL LOAD MAPS IN THE AREAS PLACEMENT OF MINING REGION OF KMA. This article describes the methodological approach to the construction of recreational load maps on the basis of aesthetic and social nature of consumer options to the territories in the vicinity of the mining KMA. Also defines the coefficients of the medium of representation, the radius of recreation, recreational load is calculated and presented an example of mapping the distribution of recreational load.

Keywords: methods of social and geographical research, recreation load, the public nature, aesthetics of environment, media representation, KMA areas.

Введение. Разработка карт рекреационной нагрузки – одно из перспективных направлений, реализуемых на кафедре географии и геоэкологии НИУ «БелГУ» в рамках исследования социально-географических аспектов общественного природо-

пользования и эстетико-потребительских параметров среды. Подход к построению карт рекреационной нагрузки на основе оценки эстетико-потребительских параметров общественного природопользования является логическим развитием ранее

* Исследования выполнены в рамках реализации государственного задания Министерства образования и науки РФ Белгородским государственным национальным исследовательским университетом на 2013 год (№ проекта 5.1739.2011)

проведенных в Белгородской области исследований [2, 3].

В настоящее время наша работа развивается в сторону постоянного углубления исследования эстетико-потребительских параметров общественного природопользования [3]. Примером такого «углубления» может служить проведение подобных работ по отношению к территориям в районе размещения горнодобывающих предприятий КМА, имеющим важное экономическое и социальное значение, требующим особого подхода при проектировании рекреационных зон. Таким образом, предполагаемому исследованию кроме научной составляющей свойственно еще и прикладное значение, так как зачастую приуроченность рекреационных зон к промышленным территориям делает их важным инструментом устойчивого развития.

Достоверность оценок эстетико-потребительских характеристик общественного природопользования достигается благодаря проведенному географическому анализу, а также определенным уровнем разработанности методических основ исследования [2].

В современных условиях к изучению социально-географических аспектов природопользования, оценке эстетических свойств и ресурсов, с учетом широкого научного обсуждения [1, 4-6], предъявляются повышенные требования. Это связано с назревшей необходимостью проведения подобных исследований в масштабе регионов, с возможностью затронуть проблемы изучения общественного природопользования и эстетических параметров среды конкретного «обыденного» населенного пункта или их системы.

Методика исследования. В исследовании мы подчеркиваем, что эстетическое восприятие может происходить в разных масштабах и на любом расстоянии, при этом отражая, как облик (визуальный образ) населенного пункта в целом, так и его части. Ландшафт способен объединять в себе различные образы, поэтому оценке подлежит не только отдельно взятый пейзаж, но и некая среда. При этом исследу-

ются те части жизненного пространства, среды (ареалы), которые включают территорию населенного пункта и его ближайшее окружение. Кроме того, в результате исследования устанавливается несколько в той или иной степени разнящихся образов описываемого пространства (процесс осознанного отбора элементов воспринимаемой действительности – «репрезентация»). Результатом построения такой научной модели должны выступать количественные показатели (коэффициенты) эстетико-потребительских параметров среды (понимаются как величины, характеризующие какие-либо эстетические и потребительские свойства среды).

Ниже представлен фрагмент авторской методики изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды, содержащий процедуру расчета наиболее информативных и репрезентативных параметров пространственных ареалов [2]:

1. Оценка частоты возникновения репрезентаций объекта по трем выделенным пространственно-временным формам. Кроме того, на данном этапе расчетов, осуществляется оценка частоты возникновения репрезентаций природных объектов в вышеуказанных пространственных ареалах по *i*-му населенному пункту:

2. Оценка удовлетворенности от наблюдаемого пейзажа в пределах пространственного ареала *i*-го населенного пункта.

3. Оценка предпочтительности рекреационного использования *i*-го объекта по *i*-му населенному пункту.

4. Оценка предпочтительности использования объектов в пределах ареала перспективной деятельности.

5. Оценка рекреационной нагрузки на пространственный ареал. Алгоритм оценки можно выразить следующей формулой:

$$R = \frac{\sum_{i=1}^n N_i \times T_i}{S_i},$$

где *R* – рекреационная нагрузка на ареал, человеко-выходов в год/га (км²); *N_i* – численность *i*-той группы рекреантов, человек (не учитывается категория населения, которая не использует ареал в целях рекреации); *T_i* – число выходов *i*-той группы рекреантов в год; (число мнений о возможном рекреационном использовании); *S_i* – площадь ареала реального рекреационного использования, га (км²) (исходные данные для расчета – результаты изучения пространственных и временные характеристик общественного природопользования); *n* – число групп.

Результаты и их обсуждение. В соответствии с целями обозначенного исследования, необходимо было выявить причины различия эстетико-потребительских параметров в населенных пунктах района КМА. В таблице 1 представлены результаты исследования эстетико-потребительских параметров по одной из пространственно-временных форм – рекреационное использование для населенных пунктов региона.

Кроме показанного примера, можно было бы привести значительный ряд подобных примеров неоднородности, как по всем населенным пунктам ре-

гиона, так и в группе, находящейся в районе КМА. При этом, «проблемно ориентировочные» характеристики населенных пунктов района КМА отнюдь не противопоставлялись своими эстетическими и потребительскими параметрам среды «традиционным» населенным пунктам Белгородской области.

Использование аппарата математической статистики позволило осуществить поиск статистических соответствий между размером, типом населенного пункта, характером среды, эстетическо-потребительскими параметрами и иными показателями. Так, например, некоторые различия в эстети-

ческих оценках были отмечены при установлении зависимости коэффициента положительной репрезентации наблюдаемого пейзажа от процента коренных жителей в населенном пункте ($r = 0,4795$; $p = 0,00040$). В ходе анализа удалось проследить определенную (умеренную) связь между коэффициентом положительной репрезентации наблюдаемого пейзажа от длительности проживания в населенном пункте ($r = 0,5783$; $p = 0,00002$). Связи между такими показателями как уровень образования, социальный статус, с одной стороны, и эстетическими оценками наблюдаемого пейзажа, с другой, практически отсутствуют.

Результаты анализа пейзажеобразующей роли отдельных элементов ландшафта не отличаются от общепринятых и подтверждают, что наиболее привлекательными и вместе с тем наиболее запоминающимися с эстетической точки зрения являются растительность (лесной массив, парк, сад, одиночные растения) и водные объекты (река, пруд/озеро). Амплитуда колебаний значимости (места) одних элементов незначительна: лесной массив, река, пруд/озеро, в то время как роль других объектов существенно меняется в разных населенных пунктах, что особенно характерно для парка, который разбивается в городских и крупных сельских населенных пунктах, и поля/луга (табл. 1).

Таким образом, можно отметить различия двунаправленного характера: внутриконтинентные различия (например, если растительность в целом оценивается высоко, то имеются различия в оценках леса, парка, сада и одиночной растительности) и внутрирегиональные различия, обусловленные географическими условиями проживания и, соответственно, уровнем представленности объектов; количественными характеристиками изучаемых населенных пунктов; социально-демографическими особенностями и т.д.

Стоит предложить, что для населенных пунктов, расположенных в районе размещения горнодобывающих предприятий КМА, необходимо введение дополнительных характеристик несколько иного плана, например, расстояние от населенного пункта до горнодобывающего предприятия, число жителей, работающих на горнорудном предприятии и т.д. В рассматриваемой группе населенных пунктов коэффициенты репрезентации как бы отходят на второй план, а их основу составляют своего рода ключевые вопросы, определяющие как наиболее общие особенности их социально-экономической, демографической географии, так и черты их неповторимого специфического и индивидуального социально-географического своеобразия. Таким образом, «качество» и «количество» населения могут предопределить разность в эстетико-потребительских оценках и важность проведения анализа взаимосвязей в этой сложной системе.

Стоит предложить, что для населенных пунктов, расположенных в районе размещения горнодобывающих предприятий КМА, необходимо введение

дополнительных характеристик несколько иного плана, например, расстояние от населенного пункта до горнодобывающего предприятия, число жителей, работающих на горнорудном предприятии и т.д.

В рассматриваемой группе населенных пунктов коэффициенты репрезентации как бы отходят на второй план, а их основу составляют своего рода ключевые вопросы, определяющие как наиболее общие особенности их социально-экономической, демографической географии, так и черты их неповторимого специфического и индивидуального социально-географического своеобразия. Таким образом, «качество» и «количество» населения могут предопределить разность в эстетико-потребительских оценках и важность проведения анализа взаимосвязей в этой сложной системе.

В таблице 2 представлены примеры расчета рекреационной нагрузки на ареалы населенных пунктов, как расположенных в пределах района КМА, так и не вошедших в него.

Оформленный в ходе исследования значимый массив информационной базы обеспечивает постановку и решение задачи вычисления закономерностей в зависимостях частоты посещения от расстояний и эстетико-потребительских параметров, в том числе предпочтительности наблюдения, рекреационного использования. То есть, частота посещения и рекреационная нагрузка – функция, как расстояния, так и параметров, отражающих потребительские свойства: $y = f(r; m; n)$, где r – радиус общественного природопользования, m – коэффициент предпочтения между элементами среды; n – коэффициент, учитывающий дополнительную привлекательность (наличие какого-либо ресурса, общепризнанная привлекательность места и т.д.).

Вычисленные данные позволяют автоматизировать процесс построения карт рекреационной нагрузки на земли местных поселений и более обширные районы.

Построение карт рекреационной нагрузки на основе коэффициентов репрезентации, выявленных в ходе апробации вышеописанной методики, предполагает проведение следующих этапов:

1. Выявление ареалов предпочтительной доступности вокруг населенных пунктов, включающих зоны случайного посещения (необходимо обозначить как условную частоту захода в нее людей) и зоны целевого посещения, расчет их средних радиусов ареалов – построение карты рекреационной нагрузки для каждого ареала (создание слоя целевого посещения для конкретного населенного пункта).

2. Привязка выявленных ареалов целевых посещений к эстетически значимым объектам, исходя из оценок (коэффициентов репрезентации). Исходя из ландшафтных предпочтений респондентов, могут быть установлены наиболее рекреационнозначимые объекты: парк в поселке и в окрестностях: лес, река и пруд и рассчитана рекреационная нагрузка на единицу площади.

Таблица 1

Фрагмент таблицы «Частота упоминания рекреационных элементов среды. Рекреационное использование»

№ п/п	Наименование населенного пункта	Коэффициент рекреационного использования (в долях единицы)														Кв ²
		дома	двор, улица	лесной массив	парк	пруд / озеро	поле / луг	парк, сад	природа	гости	курорты	кафе	ДК, театр, музеи	другое		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
Примеры населенных пунктов района КМА																
1	г. Губкин	0,08	0	0,10	0,10	0,04	0	0,12	0,16	0,02	0,14	0,12	0	0,12	0,52	
2	г. Старый Оскол	0,06	0	0,19	0,07	0,02	0	0,03	0,37	0	0,13	0,05	0,08	0	0,68	
3	с. Мелавое	0,24	0,01	0,22	0,01	0,28	0,01	0,17	0	0,01	0,01	0	0,03	0,01	0,69	
4	с. Бобровы Дворы	0,10	0,01	0,33	0,06	0,23	0,01	0,01	0,03	0,01	0,06	0	0,1	0,05	0,67	
Среднее для всей группы*		0,12± 0,08	0,005± 0,005	0,21± 0,09	0,06± 0,04	0,14± 0,13	0,05± 0,05	0,08± 0,07	0,14± 0,15	0,01± 0,008	0,09± 0,06	0,04± 0,05	0,05± 0,04	0,04± 0,05	0,64± 0,08	
Примеры других населенных пунктов																
5	г. Белгород	0,05	0,02	0,24	0,17	0,07	0,02	0,16	0,12	0	0,09	0	0,02	0,04	0,78	
6	г. Алексеевка	0,10	0	0,17	0,14	0,05	0,02	0,08	0,25	0	0,09	0,05	0	0,05	0,71	
Среднее для г. городов		0,08± 0,04	0,01± 0,01	0,25± 0,07	0,18± 0,07	0,07± 0,03	0,02± 0,01	0,09± 0,04	0,12± 0,10	0,006± 0,005	0,09± 0,04	0,02± 0,02	0,02± 0,01	0,04± 0,02	0,72± 0,07	
7	с. Крутой Лог	0,12	0,03	0,22	0,03	0,03	0,02	0,11	0,16	0,01	0,12	0,04	0,02	0,09	0,57	
8	с. Казачье	0,09	0,01	0,18	0,33	0,12	0,03	0,11	0,06	0	0,04	0,01	0,01	0,01	0,83	
Среднее для сел		0,15± 0,09	0,03± 0,06	0,21± 0,08	0,14± 0,11	0,09± 0,08	0,02± 0,02	0,06± 0,05	0,13± 0,10	0,01± 0,01	0,08± 0,07	0,01± 0,02	0,02± 0,03	0,04± 0,04	0,65± 0,15	
Среднее для всей группы		0,14± 0,09	0,04± 0,05	0,21± 0,08	0,14± 0,11	0,09± 0,08	0,02± 0,02	0,06± 0,05	0,13± 0,10	0,01± 0,01	0,08± 0,07	0,02± 0,02	0,02± 0,03	0,05± 0,04	0,66± 0,14	

Кв² – коэффициент рекреационного использования 1-го природного объекта.

* Среднее по городам и селам для первой группы не приведены ввиду малого числа единиц генеральной совокупности.

Таблиця 2

Расчет рекреационной нагрузки на ареалы населенных пунктов

№ п/п	Наименование населенного пункта	Число мнений о возможном рекреационном использовании по группам (число выходов)				Рекреационная нагрузка на ареал, человеко-выходов в год/га
		1-4 раза в месяц ($N_1 \times T_1$)	3-4 раза в полгода ($N_2 \times T_2$)	1-2 раза в год ($N_3 \times T_3$)	Всего $\sum_{i=1}^n N_i \times T_i$	
1	2	3	4	5	6	7
Примеры населенных пунктов района КМА						
1	г. Губкин	619800	220906	34437	875143	14,22
2	г. Старый Оскол	3061776	326284	25779	3413839	55,47
3	с. Мелавое	624	966	277,5	1867,5	0,03
4	с. Бобровы Дворы	6552	3724	453	10729	0,17
Примеры других населенных пунктов						
5	г. Белгород	1900032	820771	171430,5	2892234	46,99
6	г. Валуйки	429480	62636	8944	501060	8,14
7	с. Севрюково	3960	581	42,5	4583,5	0,07
8	с. Радьковка	12624	1337	432	14393	0,23

3. Наложение слоев, в результате – создание интегрального слоя для близко расположенных населенных пунктов. Полученные полигоны зон доступности (ареалы), находящиеся в разных слоях, последовательно накладываются друг на друга.

4. Построение карт изолиний фоновой рекреационной нагрузки. На рисунке 1 представлен фраг-

мент такой карт на примере долины реки Дубенка, протекающей по рассматриваемой нами территории.

5. Расчет рекреационной нагрузки на эстетически значимые объекты. Зная коэффициент рекреационного использования каждого объекта и суммарную рекреационную нагрузку на ареал, можно рассчитать рекреационную нагрузку на 1 га (или км²) исследуемого объекта.

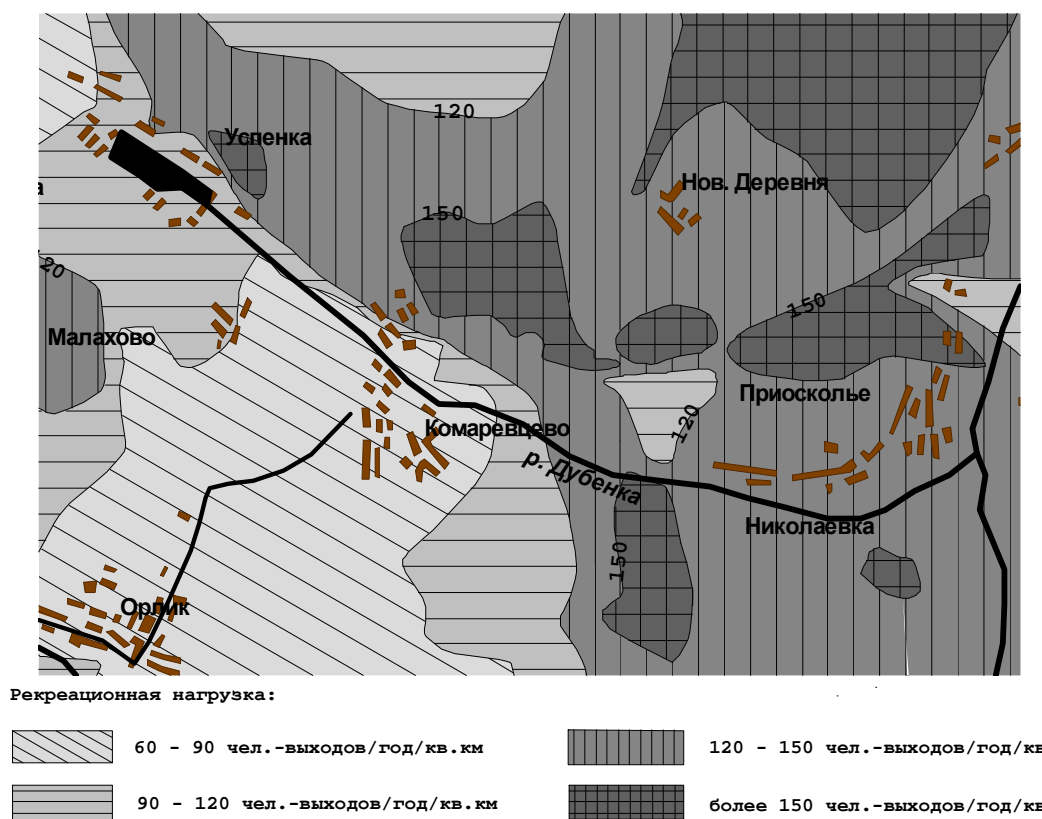

Рис. 1. Фрагмент карты «Распределение рекреационной нагрузки на территорию долины р. Дубенка»

Заключення. Можно с определенностью сказать, что такой поход к построению карт рекреационной нагрузки, интерпретация массива информации о социально-географических аспектах общественно-природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды в дальнейшем

могут стать реальной основой, во-первых, для составления региональной прогнозной карты рекреационной нагрузки, во-вторых, для получения научной базы при проектировании рекреационных комплексов.

Список использованных источников:

1. Веденин Ю.А. Опыт выявления и картирования пейзажного разнообразия природных комплексов / Ю.А. Веденин, А.С. Филиппович // Географические проблемы организации туризма и отдыха. Вып. 2. – М., – 1975. – С.
2. Гененко И.А. Методика изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды: Метод. пособие / И.А. Гененко, Е.М. Лопина, А.Г. Корнилов – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2009. – 44 с.
3. Корнилов А.Г. Оценка эстетико-потребительских параметров ландшафта в условиях современного землепользования (на примере поселков городского типа Белгородской области) / А.Г. Корнилов, А.П. Федутенко, Е.М. Лопина // Научные ведомости БелГУ №21(92), выпуск 13, 2010. – С.168-173.
4. Николаев В.А. Ландшафт – явление эстетическое // Материалы XI междунар. ландшафтной конференции «Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика. Ред. Коллегия: К.Н. Дьяконов, Н.С. Касимов и др. – М.: Географический факультет МГУ, 2006. – С. 711-713.
5. Фролова М.Ю. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов / М.Ю. Фролова // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 5, География. – 1994. – №24. – С. 27-33.
6. Эрингис К.И. Эстетические ресурсы ландшафта Литвы. Картосхема / К.И. Эрингис, А.Р. Будрюнас. – Вильнюс, 1968.

УДК 347.426.6:556.531:628.3.034.2

Олексій Крайнюков

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА УРАЖЕНОСТІ ВОДНОЇ ЕКОСИСТЕМИ З УРАХУВАННЯМ РІВНІВ ТОКСИЧНОСТІ СТИЧНИХ ВОД

У роботі представлено методичне забезпечення економічної оцінки перевищення нормативу токсичності стічних вод на скиді у водні об'єкти шляхом врахування показника «рівень токсичності» стічної води, який визначається методом біотестування. Рівень токсичності стічної води це кількісна характеристика ступеня ураженості водної екосистеми, що виражається відповідним коефіцієнтом. Пропонується коефіцієнт ураженості водної екосистеми диференціювати відповідно до визначених рівнів токсичності стічної води на скиді у водний об'єкт. Запропонований спосіб врахування показника «рівень токсичності» в розрахунках відшкодування збитків дозволяє здійснювати економічну оцінку у випадках його перевищення.

Ключові слова: відшкодування збитків, стічна вода, забруднююча речовина, водний об'єкт, біотестування, рівень гострої летальної токсичності, коефіцієнт ураженості водної екосистеми.

Алексей Крайнюков. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПОРАЖЕНИЯ ВОДНОЙ ЭКОСИСТЕМЫ С УЧЕТОМ УРОВНЕЙ ТОКСИЧНОСТИ СТОЧНЫХ ВОД. В работе представлено методическое обеспечение экономической оценки превышения норматива токсичности сточных вод на сбросе в водные объекты путем учета показателя «уровень токсичности» сточной воды, который определяется методом биотестирования. Уровень токсичности сточной воды это количественная характеристика степени пораженности водной экосистемы, которая выражается соответствующим коэффициентом. Предлагается коэффициент пораженности водной экосистемы дифференцировать в соответствии с уровнями токсичности сточной воды на сбросе в водный объект. Предложенный способ учета показателя «уровень токсичности» в расчетах возмещения убытков позволяет осуществлять экономическую оценку в случаях его превышения.

Ключевые слова: возмещение убытков, сточная вода, загрязняющее вещество, водный объект, биотестирование, уровень острой летальной токсичности, коэффициент пораженности водной экосистемы.

Aleksey Krainiukov. ECONOMIC ASSESSMENT OF WATER ECOSYSTEM AFFECTION WITH TAKING INTO ACCOUNT TOXICITY LEVEL OF SEWAGES. The article presents the methodological support of economic assessment of excess standard toxicity wastewater discharge into water bodies by accounting measure of «the level of toxicity» of waste water, which is determined by bioassay. The level of toxicity of waste water is a quantitative characterization of the degree of infestation aquatic ecosystem, which is expressed by the corresponding coefficient. The proposed method of accounting measure of «the level of toxicity» in the calculation of damages can, with mandatory rationing toxicological sewage quality, engaging in economic assessment in cases of excess.

Keywords: damages, wastewater, pollutants, water body, bioassay, the level of acute lethal toxicity, an index of infestation aquatic ecosystem.

Актуальність проблеми. Антропогенне забруднення поверхневих водних об'єктів екологічно небезпечними хімічними речовинами призводить до порушення нормального функціонування водних екосистем, зниження біологічної продуктивності водних об'єктів та самоочисної спроможності води.

Одним із найнебезпечніших джерел антропогенного забруднення поверхневих вод є скид у водні об'єкти стічних вод, які вміщують специфічні хімічні речовини токсичної дії. Серед галузей економіки домінуюче положення по кількості у компонентному складі зазначених речовин займають стічні води підприємств хімічної промисловості.

У роботі [1] наведено дані щодо ступеня небезпеки для біотичної складової водних екосистем найбільш розповсюджених токсичних речовин, які входять до складу стічних вод виробництва пластмас, синтетичних смол, пестицидів та ін. До переліка небезпечних для водних екосистем органічних речовин, які найчастіше зустрічаються у стічних водах, відносяться формальдегід, ацетон, нафталін, диметиламін, гідрокінон, акрилонітрил, анілін, бензол, етиленгліколь та ін., до неорганічних речовин – аміак, мідь, свинець, миш'як, цинк, нікель, ртуть та ін.

Відповідно до статті 70 Водного кодексу України суб'єкти водокористування зобов'язані здійснювати заходи щодо запобігання скиданню стічних вод чи його припинення, якщо вони...містять токсичні речовини.

Враховуючи небезпеку для життєдіяльності водних організмів хімічних речовин токсичної дії, показник рівень «токсичності води» включено до переліку показників, які нормуються і контролюються у всіх випадках скидання стічних вод у водні об'єкти [2]. Нормативом гранично допустимого рівня токсичності стічних вод на скиді у водний об'єкт є відсутність гострої летальної токсичності [3]. Разом з тим, на відміну від фізико-хімічних показників, за умов обов'язкового нормування токсикологічний показник не має в законодавчому відношенні економічної оцінки у випадках його перевищення.

Стан питання. У роботі [4] наведено інформацію щодо стягнення плати за нанесення збитків водним об'єктам внаслідок скидання стічних вод, які вміщують токсичні хімічні речовини. Зокрема, в Російській Федерації плата нараховується за скидання у поверхневі водні об'єкти стічних вод з урахуванням їх токсичності, яка визначається шляхом помноження нарахованого платежу за наднормативний скид зі стічними водами окремих забруднюючих речовин на коефіцієнт, що враховує кратність їх розбавлення, за якої гостра летальна токсичність не виявляється.

У країнах дальнього зарубіжжя природоохоронні служби також стикаються з проблемою забруднення природних вод токсичними речовинами. Основним джерелом погіршення якості води є промислові стічні води. Природоохоронні служби Канади здійснюють заходи з обмеження забруднення природних вод токсичними речовинами відповідно до програми Муніципальної промислової стратегії боротьби із забрудненням (MISA), яка спрямована на обмеження надходження у Великі озера стійких токсичних

речовин із промисловими стічними водами [5]. Це стосується, в першу чергу, таких галузей промисловості: нафтопереробної, паперової, видобувної, сталеливарної, виробництв органічної і неорганічної хімії, чорної металургії і електроенергетики.

Заходи включають встановлення двох лімітів: добового ліміту скидання окремих забруднюючих речовин і середньомісячного ліміту на скид стічних вод, згідно з яким стічні води не повинні чинити гострої летальної токсичності на риб і дафній.

Відповідно до Закону про охорону водних ресурсів [6] при здійсненні скиду стічних вод у водні об'єкти підприємств зазначених вище галузей стягується плата за перевищення лімітів скиду окремих забруднюючих речовин та за перевищення ліміту за показником загальної токсичності стічних вод. При цьому, в порівнянні з іншими порушеннями, за скид токсичних стічних вод плата нараховується у більшому розмірі. Наприклад, за одноразове перевищення ліміту скиду зі стічними водами завислих речовин плата складає від 950 до 3222; морфоліну від 650 до 1295; вуглеводнів від 2340 до 5915; амонію від 2135 до 5895; фенолу від 1767 до 3120; бензолу від 6540 до 9500; міді від 1640 до 3590, в той час як за порушення нормативу токсичності плата складає від 6500 до 14100 канадських доларів. Аналіз даних показав, що випадків порушень вимог щодо токсичності та хімічного складу стічних вод на підприємствах нафтопереробної промисловості складає 27,3; гірничодобувної 28,6; чорної металургії 44,4; електроенергетики 50%.

Мета досліджень. Метою даної роботи було удосконалення методики розрахунку розмірів відшкодування збитків внаслідок скиду у водні об'єкти забруднюючих речовин зі стічними водами шляхом урахування рівнів їх токсичності для оцінки ступеня ураженості водних екосистем.

Методика визначення рівнів гострої летальної токсичності стічних вод. Рівні гострої летальної токсичності стічних вод визначають у наступному порядку.

Відбирають проби стічних вод на випуску у водний об'єкт з періодичністю, яка враховує динаміку їх складу і властивостей, а також інші специфічні особливості технологічного процесу. Для цього проби відбирають не менш як протягом трьох місяців (одного разу на місяць по 3 рази на добу).

У відібраних пробах стічних вод методом біотестування визначають середнє летальне розбавлення (LP_{50}) кожної проби стічної води за процедурою, яку наведено у [3].

Далі розраховують рівні гострої летальної токсичності окремих проб стічних вод (PT_n) за формулою:

$$PT_n = k * LP_{50}$$

де $k = 2$ – експериментально встановлений коефіцієнт виживаності тест-об'єктів близько 100%;

LP_{50} – середнє летальне розбавлення стічної води.

Рівень гострої летальної токсичності стічної води (PT_T) визначають, як середнє арифметичне значення рівнів гострої летальної токсичності окремих

проб.

Оцінку рівня гострої летальної токсичності стічних вод здійснюють за якісною та кількісною характеристиками відповідно до класифікаційної шкали (табл. 1).

Стічна вода відповідає нормативним вимогам якщо значення рівня гострої летальної токсичності дорівнює гранично допустимому рівню токсичності - $1,0 OT_r$ і відноситься до 1 класу токсичності.

Таблиця 1

Класифікація стічних вод за рівнями та ступенем токсичності

Клас токсичності води	Ступінь токсичності	Рівень гострої летальної токсичності в одиницях гострої токсичності (OT_r^*)
I	нетоксична	1,0
II	слаботоксична	1,1-3,0
III	середньо токсична	3,1-5,0
IV	високотоксична	5,1-10,0
V	надзвичайно токсична	> 10,0

* - умовна одиниця гострої летальної токсичності, що виражається кратністю розбавлення стічної води, за якої токсичність не виявляється.

Результати дослідження. За теперішнього часу розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних водним об'єктам внаслідок скиду забруднюючих речовин зі стічними водами, здійснюється за «Методикою...», наведеною у [7]. Відповідно до

п. 7.1 «Методики...» розмір відшкодування збитків розраховується за перевищенням встановлених нормативів гранично допустимих скидів (ГДС) для стічних вод за формулою:

$$Z = K_{кат} * K_p * k_3 * [(M_{i1} * \gamma_{i1}) + (M_{i2} * \gamma_{i2}) + \dots + (M_{im} * \gamma_{im})],$$

де $K_{кат}$ – коефіцієнт, що враховує категорію водного об'єкта;

K_p – регіональний коефіцієнт дефіцитності поверхневих вод;

$k_3 = 1,5$ – коефіцієнт ураженості водної екосистеми;

m – кількість забруднюючих речовин у стічних водах;

M_i – маса наднормативного скиду i -ї забруднюючої речовини у водний об'єкт зі стічними водами, т;

γ_i – питомий економічний збиток від забруднення водних ресурсів, віднесений до 1 тонни умовної забруднюючої речовини, грн/т:

$$\gamma_i = \gamma^* A_i,$$

де γ – проіндексований питомий економічний збиток від забруднення водних ресурсів у поточному році, грн/т:

$$\gamma = \gamma_n * I / 100,$$

де γ_n – проіндексований питомий економічний збиток від забруднення водних ресурсів у попередньому році, грн/т;

I – індекс інфляції (індекс споживчих цін), середньорічний по Україні за попередній рік, %;

A_i – безрозмірний показник відносної небезпеки i -ї забруднюючої речовини:

$$A_i = 1 / ГДК_i,$$

де $ГДК_i$ – величина, чисельно рівна $ГДК_i$ речовини у воді водного об'єкта в залежності від виду водокористування.

Для неунормованих речовин ($ГДК$ не встановлені) показник відносної небезпеки A_i приймається рівним 500, а при $ГДК$ «відсутність» – 10000.

Як видно із «Методики...», в розрахунках відшкодування збитків використовується коефіцієнт ураженості водної екосистеми (k_3), який є постійною величиною і приймається рівним 1,5, однак обґрунтування щодо сутності і прояву ураженості водної екосистеми у методиці відсутнє. У зв'язку з цим, ураженість водної екосистеми пропонується оцінювати рівнями гострої летальної токсичності стічних вод, які визначаються методом біотестування і характеризують ступінь їх небезпеки для біотичної складової водної екосистеми.

При цьому коефіцієнт ураженості водної екосистеми (k_3) доцільно диференціювати за рівнями гострої летальної токсичності стічних вод. У табл. 2 наведено класифікацію стічних вод з урахуванням ступеня ураженості водної екосистеми в залежності від рівнів їх токсичності.

Таблиця 2

Класифікація ступеня ураженості водної екосистеми з урахуванням рівнів токсичності стічних вод

Клас токсичності води	Ступінь токсичності	Рівень гострої летальної токсичності, OT_r	Ступінь ураженості водної екосистеми (K_3)
I	нетоксична	1,0	1,1
II	слаботоксична	1,1-3,0	1,2
III	середньо токсична	3,1-5,0	1,3
IV	високотоксична	5,1-10,0	1,4
V	надзвичайно токсична	> 10,0	1,5

Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних водним об'єктам внаслідок скидання стічних вод з перевищенням фактичних концентрацій за рядом показників і урахування рівнів токсичності стічних вод, здійснено на прикладі ряду підприємств Дніпропетровської області.

У табл. 3 наведено дані щодо фактичних і затверджених концентрацій речовин та рівнів токсичності стічних вод підприємств ТОВ «Проктер енд Гембл Україна», ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод» та «Дніпроводоканал».

Таблиця 3

Фактичні та затверджені концентрації речовин у стічних водах (мг/л) та рівні їх токсичності

Назва підприємства	Показник	Фактична концентрація	Затверджена допустима концентрація	Клас/рівень гострої летальної токсичності
				Ступінь токсичності
ТОВ «Проктер енд Гембл Україна»	азот амонійний	2,22	2,0	I/1 нетоксична
	нафтопродукти	0,38	0,3	
	БСК ₅	13,28	4,48	
	АПАР*	4,32	0,5	
ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод»	нітрити	0,3	0,2	II/2,70 слабо токсична
	нітрати	6,72	2,03	
	залізо загальне	0,8	0,195	
	нафтопродукти	0,4	0,292	
	АПАР	0,25	0,15	
«Дніпроводоканал», Кайдакська НФС, вип.1	нафтопродукти	0,33	0,3	III/4,0
	алюміній	1,16	0,49	середньо токсична
«Дніпроводоканал», Кайдакська НФС, вип.3	БСК ₅	4,6	2,26	V/12,34
				надзвичайно токсична

* - аніогенні синтетичні поверхнево активні речовини

У стічних водах підприємства ТОВ «Проктер енд Гембл Україна» впродовж 2012р. перевищення фактичних концентрацій у порівнянні із затвердженими було встановлено за показниками азот амонійний, нафтопродукти, БСК₅ та АПАР. При цьому за результатами біотестування стічні води не виявляли гострої летальної токсичності. Розмір відшкодування збитків, розрахований за «Методикою...» [7], яка не враховує рівня токсичності стічних вод, тобто k_3 приймається рівним 1,5, складає 852368,95 грн. При врахуванні у розрахунках відшкодування збитків k_3 , відповідно до класифікації, приймається рівним 1,1 і складає 625070,56 грн., тобто розмір відшкодування збитків, нанесених водному об'єкту внаслідок скиду стічних вод зменшується на 227298,39 грн.

У стічних водах ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод» впродовж 2012р. перевищення фактичних концентрацій у порівнянні із затвердженими було встановлено для нітритів, нітратів, заліза загального, нафтопродуктів і АПАР. Рівень токсичності стічних вод складає 2,70, тобто така вода відноситься до II класу і є слабботоксичною. Розмір відшкодування збитків з урахуванням k_3 рівним 1,5, складає 870863,33 грн., а при врахуванні рівня токсичності стічних вод, коли k_3 приймається рівним 1,2, розмір відшкодування збитків складає 696690,66 грн. У даному випадку різниця у розмірі відшкодування збитків становить 174172,66 грн.

У стічних водах з 1 випуску Кайдакської насо-

сно-фільтрувальної станції підприємства «Дніпроводоканал» впродовж 2011 р. спостерігалось перевищення фактичних концентрацій забруднюючих речовин за показниками нафтопродукти та алюміній. Рівень токсичності стічних вод складає 4,00, тобто така вода відноситься до III класу і є середньо токсичною. Розмір відшкодування збитків, з урахуванням k_3 рівним 1,5 складає 14518,20 грн., а з урахуванням рівня токсичності стічних вод при значенні k_3 - 1,3 розмір відшкодування збитків складає 12582,44 грн., різниця у розмірі відшкодування збитків становить 1935,76 грн. У стічних водах з 3 випуску Кайдакської насосно-фільтрувальної станції спостерігалось перевищення фактичних концентрацій забруднюючих речовин за показником БСК₅, при цьому рівень токсичності стічних вод, складає 12,34. Такі води відносяться до V класу і є високотоксичними. У даному випадку при розрахунках відшкодування збитків внаслідок скиду стічних вод у водний об'єкт k_3 приймається рівним 1,5 та складає 99614,29 грн.

Висновки. Зважаючи на важливість забезпечення нормального функціонування біотичної складової водної екосистеми, що необхідно для протікання біопродуційних і самоочисних процесів, в «Методиці...» розрахунку розмірів відшкодування збитків нанесених водним об'єктам внаслідок скиду стічних вод, використовується коефіцієнт ураженості водної екосистеми, сутність якого не обґрунтовується.

Згідно з вимогами ряду нормативно-правових документів при встановленні нормативів на скид у водні об'єкти стічних вод використовується показник «рівень токсичності», який визначається методом біотестування і характеризує ступінь небезпеки стічних вод для біотичної складової водної екосистеми.

Пропонується коефіцієнт ураженості водної екосистеми диференціювати в залежності від рівнів токсичності стічних вод на скиді у водні об'єкти.

Дійовість запропонованого методичного прийому апробовано на ряді стічних вод підприємств Дніпропетровської області.

Список використаних джерел:

1. Крайнюков А.Н. Экологически опасные приоритетные компоненты сточных вод различных отраслей промышленности // Людина і довкілля. Проблеми неоекології. Харків. - 2007. – Вип. 9. – С. 47-52.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.96 № 1100 "Про порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується".
3. Методика визначення рівнів токсичності поверхневих і зворотних вод для контролю відповідності їх якості встановленим нормативним вимогам. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 31.01.2000 № 27.
4. Жмур Н.С. Государственный и производственный контроль токсичности вод методами биотестирования в России. М.: Международный Дом Сотрудничества, 1997. – 117 с.
5. Municipal/ Industrial Strategy for Abatement (MISA). Protocol for conducting a storm water control study. Ontario, 1995.
6. Ontario Water Resources Act, R.S.O, 1990, CHAPTER O.40, last amendment: 2011
7. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Затверд. наказом Мінприроди України 20.07.2009 № 389. Зареєстр. у Міністерстві юстиції України 14.08.2009 р. за № 767/16783.

УДК 911.3

Юрій Кандиба

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОКОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено особливості розвитку молокопромислового комплексу Харківської області. Проаналізовано динаміку поголів'я великої рогатої худоби та виробництва молока в регіоні за період з 1990 р. до 2011 р. Виявлено внутрішньорегіональні відмінності у розвитку молочного скотарства. Визначено рівень забезпеченості населення районів молоком. Виділено групи районів за рівнем розвитку молочного тваринництва. Окреслено проблеми розвитку молокопромислового комплексу регіону та запропоновано заходи щодо їх розв'язання.

Ключові слова: молокопромисловий комплекс, молочне скотарство, молочна промисловість, велика рогата худоба, поголів'я.

Юрій Кандиба. ТЕРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОЛОЧНОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье отражены особенности развития молочнопромышленного комплекса Харьковской области. Проанализирована динамика поголовья крупного рогатого скота и производства молока в регионе за период с 1990 г. до 2011 г. Выявлены внутрирегиональные различия в развитии молочного скотоводства. Определен уровень обеспеченности населения районов молоком. Выделены группы районов по уровню развития молочного животноводства. Очерчены проблемы развития молочнопромышленного комплекса региона и предложены мероприятия по их решению.

Ключевые слова: молочнопромышленный комплекс, молочное скотоводство, молочная промышленность, крупный рогатый скот, поголовье.

Yuriy Kandyba. THE TERRITORIAL FEATURES OF COMPLEX DAIRY INDUSTRY OF THE KHARKOV REGION. The article deals the features of development of complex dairy industry of the Kharkov region. The dynamics of cattle number and milk production in the region for the period 1990 to 2011 is analyzed. Territorial differences in the region in the development of dairy farming are revealed. The level of provision milk of population districts is defined. The groups of regional districts by level of development of dairy farming are selected. The problems of development of complex dairy industry of the region are defined. The measures for their decision are proposed.

Keywords: complex dairy industry, dairy farming, dairy industry, cattle, number of cattle.

Постановка проблеми. Молокопромисловий комплекс є одним з провідних підкомплексів АПК Харківської області. Розведення великої рогатої худоби молочного напрямку є традиційною галуззю сільського господарства регіону. Однак за останні два десятиліття у молокопромисловому комплексі загалом спостерігається тенденція скорочення

поголів'я великої рогатої худоби та зменшення обсягів виробництва молока. Така ситуація характерна для всіх без винятку адміністративних районів Харківської області, однак у регіоні простежуються значні територіальні відмінності у розвитку молочного скотарства та молочної промисловості. Територіальна розбалансованість виробництва та переробки молока ускладнює ситуацію на регіональному ринку молокопродуктів, що погіршує становище як вироб-

ників, так і споживачів продукції. Тому актуальними є дослідження внутрішньорегіональних відмінностей у розвитку молочного тваринництва та молочної промисловості Харківської області.

Метою дослідження є виявлення внутрішньорегіональних особливостей, проблем та перспектив розвитку молокопромислового комплексу Харківської області.

Аналіз попередніх досліджень. Виходячи з того, що молокопромисловий комплекс займає важливе місце в АПК України, проблеми його функціонування піднімаються у працях багатьох науковців, серед яких переважають фахівці у галузі економіки, зокрема В.І. Бойко [1], О.М. Гіржева [2], П.Т. Саблук [3], М.Ф. Солойов та інші вчені. Ці дослідники розглядають коло питань, які пов'язані з проблемою інтенсифікації молочного скотарства та підвищення ефективності виробництва молока. Ряд авторів відзначають, що незадовільний стан розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах України зумовлений скороченням і зниженням якості кормових ресурсів. Практично всі автори звертають увагу на те, що збільшення та підвищення конкурентоспроможності виробництва молока мож-

ливе лише в умовах сприятливого ціноутворення та еквівалентного міжгалузевого товарообміну [2].

Разом з тим залишаються недостатньо висвітленими проблеми молочного скотарства та молочної промисловості на регіональному рівні. Регіонально-економічний підхід до аналізу проблем функціонування молокопромислового комплексу доцільно доповнити суспільно-географічним, акцентувавши увагу на територіальних (внутрішньорегіональних) умовах, чинниках та особливостях розвитку галузей комплексу.

Виклад результатів дослідження. Молокопромисловий комплекс Харківської області перебуває у складному становищі, зумовленому скороченням поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) у всіх категоріях господарств. Це викликано, головним чином, підвищенням собівартості утримання ВРХ внаслідок подорожчання кормів, низькими закупівельними цінами на молоко, погіршенням якості худоби, спричиненої руйнацією племінної роботи тощо.

Загалом за період з 1990 по 2011 рр. поголів'я ВРХ у всіх категоріях господарств Харківській області скоротилися з 1274,6 тис. до 196,7 тис. голів, або майже у 6,5 рази (рис. 1).

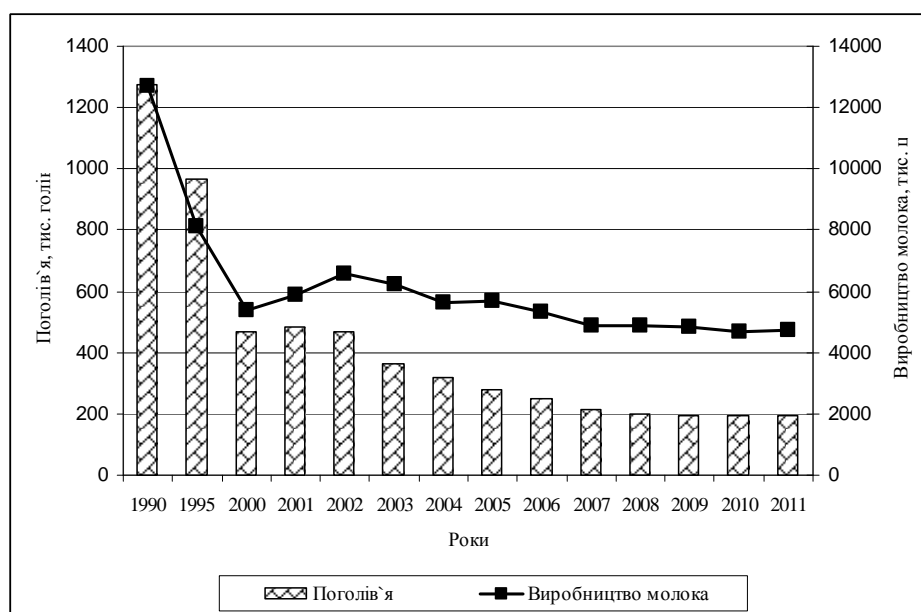

Рис. 1. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби та виробництва молока у всіх категоріях господарств Харківській області з 1990 по 2011 рр. (складено автором за даними [5; 8])

Найбільше падіння поголів'я ВРХ спостерігалось у 1990-х рр. – з 1274,6 тис. до 466,2 тис. голів, або у 2,7 рази. Загальна економічна криза в Україні, руйнація системи великих сільськогосподарських підприємств – колгоспів і радгоспів, підвищення собівартості утримання худоби поставили скотарство України у невідповідні умови. Однак на фоні загального скорочення поголів'я ВРХ у 1990-х рр. збільшилось поголів'я у господарствах населення в 1,8 рази (з 70,8 тис. до 127,8 тис. голів). Це можна пояснити необхідністю компенсації господарствами населення падіння виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. При цьому у сільськогосподарських підприємствах за цей період відбулося скоро-

чення поголів'я ВРХ у 3,6 рази (з 1203,8 до 338,4 тис. голів) (рис. 2).

У 2000-х рр. продовжується процес скорочення поголів'я ВРХ у Харківській області, однак його темпи сповільнились. З 2000 р. до 2011 р. поголів'я ВРХ в регіоні зменшилось майже у 2,4 рази (з 466,2 тис. до 196,7 тис. голів), зокрема у сільськогосподарських підприємствах – у 3,4 рази, у господарствах населення – в 1,3 рази.

Неоднакові темпи скорочення поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення призвели до кардинальних змін у його структурі. Якщо у 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах Харківської області утримувалось 94

% ВРХ, у 2000 р. – 73 %, то у 2011 р. – 50 %.

Загальна тенденція скорочення поголів'я ВРХ вплинула на обсяги виробництва молока у Харківській області. З 1990 р. до 2011 р. виробництво молока в усіх категоріях господарств зменшилось з 12706 тис. ц до 4727 тис. ц, або у 2,7 рази. Менші темпи падіння виробництва молока порівняно з темпами

скорочення поголів'я ВРХ зумовлені тим, що в першу чергу на забій іде худоба м'ясного напрямку. У структурі виробництва молока за категоріями господарств ініціатива перейшла до господарств населення. Якщо у 1990 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблялося 89 % молока, у 2000 р. – 52 %, то у 2011 р. – 37 %.

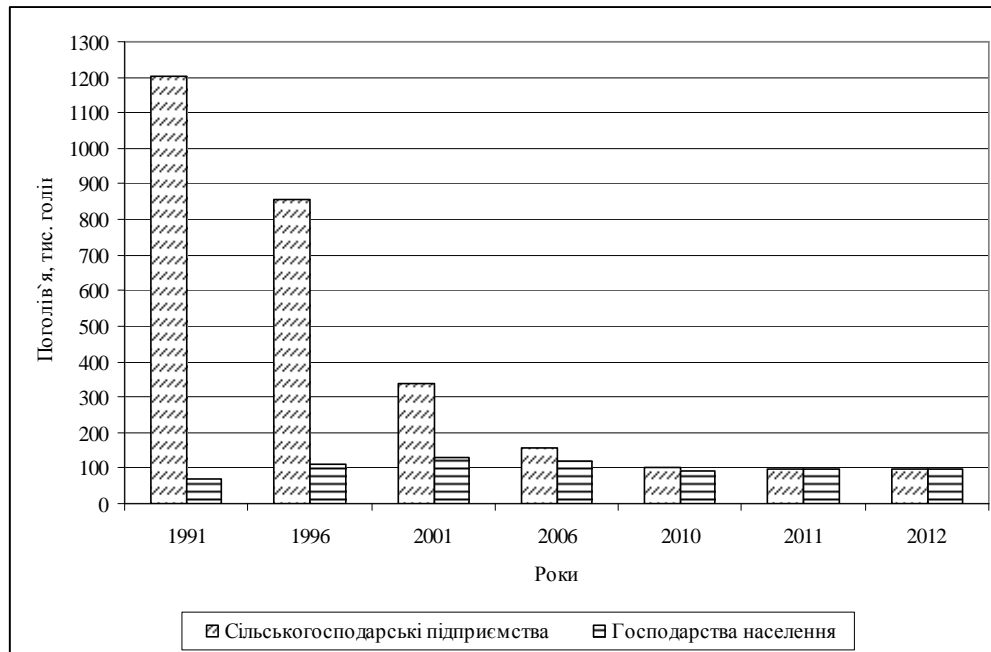

Рис. 2. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення Харківської області (станом на 1 січня)
(складено автором за даними [8])

Динаміка обсягів виробництва молока корелює з його рентабельністю. Так, від'ємні показники рентабельності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах припадають на 1990-ті рр. – початок XXI ст., зокрема -20,7 % у 1995 р., -7 % у 2000 р. За останні роки рентабельність молочного тваринництва підвищилась: 3,9 % у 2009 р., 23,6 % у 2010 р., 17,6 % у 2011 р. [8]. Саме в ці роки суттєво зросли ціни реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами: відповідно 1891,6 грн., 2979,8 грн., 3187,9 грн. за т. [4].

До 1990 р. відносно високий рівень рентабельності виробництва молока підтримувався гнучкою ціновою політикою, а періодичне підвищення закупівельних цін на молоко дозволяло відшкодувати всі витрати, ріст яких був пов'язаний з диспаритетом цін, систематичним підвищенням оплати праці в сільському господарстві та цілим рядом інших умов і факторів [2].

Ця ситуація докорінно змінилася у 1990-х рр. У зв'язку з падінням споживчого попиту на молоко і молокопродукти, деформацією цінової політики і паритетності товарообміну збитковість виробництва молока почала катастрофічно зростати. Це, в свою чергу, потягло за собою зниження економічної зацікавленості товаровиробників у розвитку галузі. Збитковість галузі зумовила скорочення поголів'я тварин, їх продуктивності, зменшення до критичної ме-

жі обсягів виробництва продукції. Це, в свою чергу, призвело до розладу молочної промисловості, потужності якої було задіяно на 15-20 % [3].

У Харківській області спостерігається дуже суттєві внутрішньорегіональні відмінності у розвитку молочного скотарства. На жаль, через відсутність статистичних даних по господарствах населення можливим є регіональний аналіз молочного тваринництва лише по сільськогосподарських підприємствах, частка яких у виробництві молока, як зазначалося вище, становила у 2011 р. 37 %.

У 2011 р. сільськогосподарськими підприємствами Харківської області було реалізовано 1636 тис. ц молока та молочних продуктів [8]. Серед районів області за обсягами реалізації молока та молочних продуктів найбільше виділяється Красноградський район, підприємства якого реалізували 247 тис. ц молока, що становить 15 % усієї продукції молочного тваринництва області. До групи районів-лідерів входять також Чугуївський (138 тис. ц), Кегичівський (124 тис. ц), Ізюмський (119 тис. ц), Дворічанський (118 тис. ц) райони (рис. 3, 4).

Три райони цієї групи – Дворічанський, Кегичівський і Красноградський – мають також найбільші обсяги реалізації молока на душу населення: 629 кг, 569 кг, 539 кг відповідно У сільськогосподарських підприємствах цих районів утримується найбільше поголів'я корів: у Красноградському районі –

4,3 тис., Кегичівському – 3,1 тис., Чулуївському – 3 тис., Ізюмському – 2,8 тис., Дворічанському – 2 тис. голів. Красноградський і Дворічанський райони відзначаються також найвищими в області показниками продуктивності корів молочного стада – понад 6000

кг молока на рік [8]. Таким чином, серед районів першої групи молочне скотарство є галуззю спеціалізації сільського господарства у Дворічанському, Кегичівському та Красноградському районах.

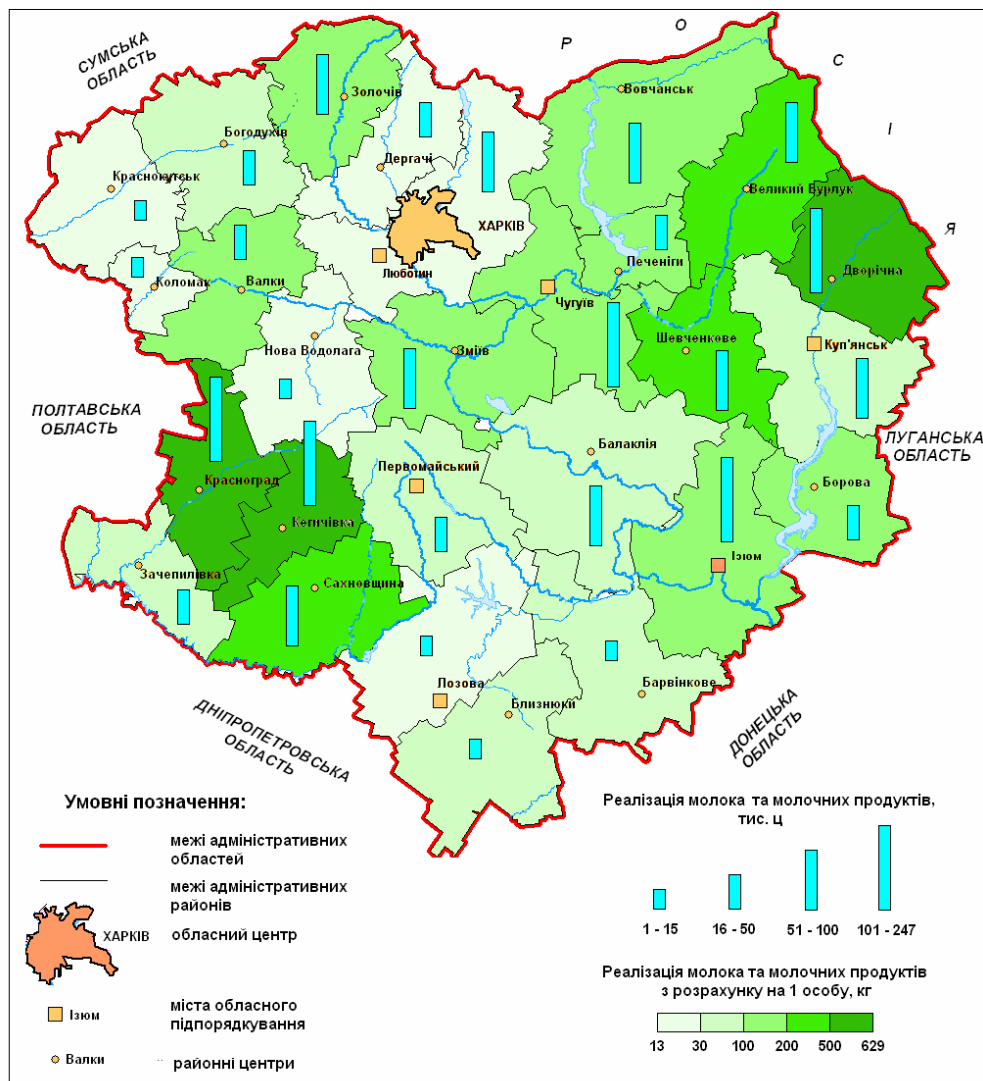

Рис. 3. Реалізація молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами по районах Харківської області (складено автором за даними [8])

До другої групи районів з середніми показниками обсягів реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами відносяться Великобурлуцький, Куп'янський, Шевченківський, Зміївський, Вовчанський, Балаклійський, Харківський, Сахновщинський та Золочівський райони. Підприємствами цих районів у 2011 р. було реалізовано 50 – 90 тис. ц молокопродукції (рис. 4). Однак у цій групі районів існують істотні відмінності у середньодушових показниках реалізації молока. Найвищі показники реалізації молока та молочних продуктів на 1 особу мають Шевченківський (368 кг), Великобурлуцький (362 кг) і Сахновщинський (257 кг) райони. У цих районах молочне скотарство є галуззю спеціалізації. У Харківському, Балаклійському і Куп'янському районах ці показники становлять відповідно 30, 77 і 99 кг на 1 особу, що пов'язано із значною чисельністю населення в цих районах.

Решта районів Харківської області утворюють третю групу з найменшими обсягами реалізації молока та молочних продуктів – менше 50 тис. ц: Валківський, Богодухівський, Борівський, Первомайський, Печенізький, Дергачівський, Зачепилівський, Близнюківський, Лозівський, Нововодолазький, Барвінківський, Краснокутський, Коломацький райони. Найнижчі середньодушові показники реалізації молокопродуктів характерні для Коломацького (13 кг), Лозівського (13 кг), Краснокутського (20 кг), Дергачівського (20 кг), Нововодолазького (26 кг), Барвінківського (36 кг), Первомайського (41 кг) районів.

Підприємства молочної промисловості розміщуються на території Харківської області більш-менш рівномірно. Молочні підприємства функціонують у Балаклійському, Богодухівському, Великобурлуцькому, Зміївському, Красноградському, Куп'янському, Нововодолазькому, Харківському,

Чугуївському районах, а також у м. Харкові. Такий територіальний розподіл підприємств з переробки молока в регіоні в цілому створює сприятливі умови для реалізації продукції молочного тваринництва

сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення. Однак проблеми розвитку молокопромислового комплексу Харківської області лежать здебільшого в економічній площині.

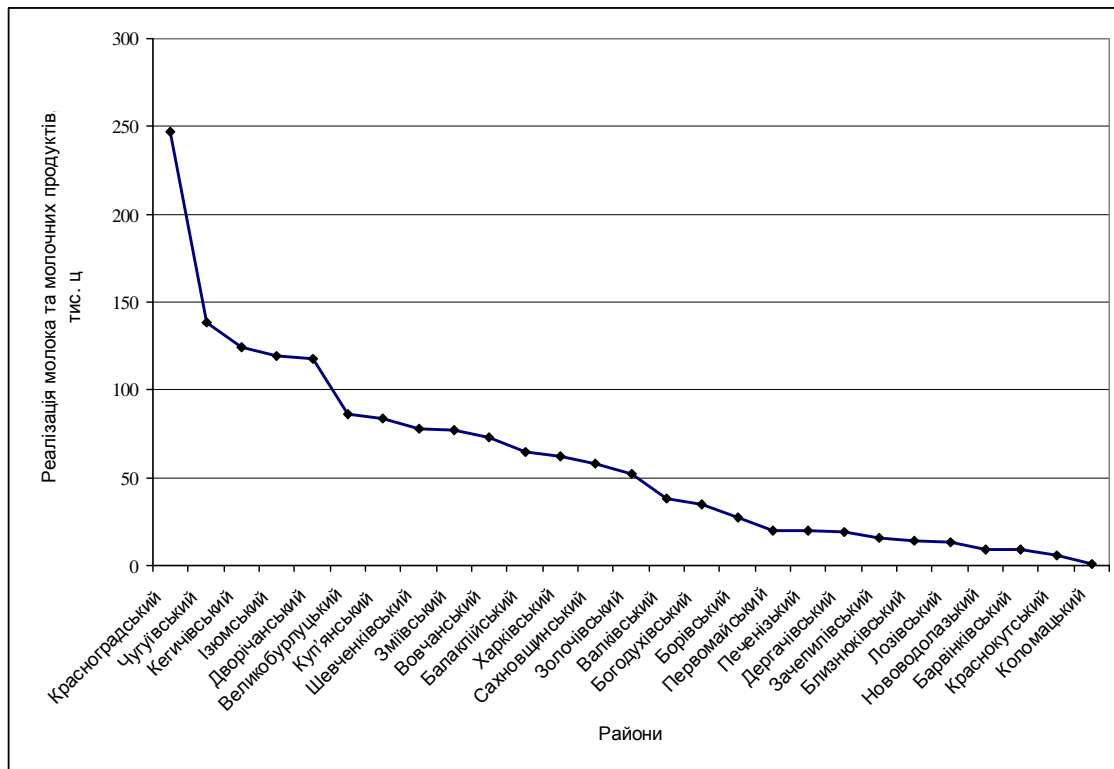

Рис. 4. Групування районів Харківської області за обсягами реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами (складено автором за даними [8])

Висновки. Основним завданням молокопромислового комплексу Харківської області у найближчій перспективі є забезпечення потреб внутрішнього ринку якісною та доступною для широкого споживача продукцією, а також збільшення експортного потенціалу молока та молочної продукції.

Основою стабільного функціонування галузі в майбутньому є великотоварне виробництво. Важливим напрямом інтенсифікації молочного скотарства та підвищення конкурентоспроможності виробництва молока є збереження і подальший розвиток великих спеціалізованих молочних господарств, для чого необхідні значні капіталовкладення.

Досягнення перспективних показників розвитку галузі неможливе без підвищення ефективності господарювання у дрібних товаровиробників. Прикладом у цьому може стати Польща, де близько 90 % сирого молока виробляється господарствами населення та забезпечується постачання майже 70 % загальних надходжень сировини на переробні підприємства [7].

Одним із вагомих заходів підтримки скотарства є державна підтримка великотоварного виробництва. Селянські господарства, які виробляють товарне молоко та бажають збільшити поголів'я корів, мають отримувати державну підтримку на рівні з сільськогосподарськими підприємствами.

Проведення цілеспрямованої роботи щодо визначених напрямів розвитку молокопромислового комплексу забезпечить створення сприятливого інвестиційного середовища, його стабільне функціонування, досягнення оптимального рівня насиченості внутрішнього ринку молоком та молочною продукцією.

Виявлені проблеми розвитку та внутрішньорегіональні особливості молочного скотарства та молочної промисловості Харківської області є основою для подальших суспільно-географічних досліджень, на основі чого будуть визначені проблеми та запропоновані шляхи оптимального розвитку молокопромислового комплексу регіону.

Список використаних джерел:

1. Бойко В.І. Молочне скотарство: проблеми і напрями його подальшого відродження / В.І. Бойко, М.П. Коржинський, О.А. Козак // *Економіка АПК*. – 2004. - № 12. – С. 32-35.
2. Гіржева О.М. Аналіз виробництва молока в Харківській області // *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. – 2009. – Вип. 3. – С. 107 – 116.
3. Саблук П.Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції України / П.Т. Саблук, В.І. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.

4. Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) продукції сільського господарства (1996-2011 рр.) // Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/sg/tab8.html
5. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 159 с.
6. Сільськогосподарський портал. – Режим доступу: www.silgosp.com.
7. Скотарство України: реалії сьогодення // Агробізнес сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/17-2010-06-11-12-52-32/878-2012-02-17-12-39-42.html>
8. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) [Електронний ресурс] / [за ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 581 с.

УДК 911.3

Ганна Кулешова

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ФОРМИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

В статті досліджуються питання розвитку фермерського господарства в Харківській області. Дається характеристика динаміки кількості фермерських підприємств у регіоні. Розглядається зайнятість населення та оплата праці робітників фермерських господарств. Аналізуються територіальні особливості виробництва та реалізації основних сільськогосподарських культур (зернових та зернобобових культур, цукрових буряків, соняшнику) фермерськими господарствами. Встановлюються особливості фінансових результатів діяльності фермерства в районах області.

Ключові слова: фермерське господарство, мале підприємництво, сільськогосподарські культури.

Анна Кулешова. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ФОРМЫ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА. В статье исследуются вопросы развития фермерского хозяйства в Харьковской области. Дается характеристика динамики количества фермерских хозяйств в регионе. Рассматривается занятость населения и оплата труда рабочих фермерских хозяйств. Анализируются территориальные особенности производства и реализации основных сельскохозяйственных культур (зерновых и зернобобовых культур, сахарной свеклы, подсолнечника) фермерскими хозяйствами. Определяются особенности финансовых результатов деятельности фермерства в районах области.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, малое предпринимательство, сельскохозяйственные культуры.

Ganna Kulieshova. THE TERRITORIAL FEATURES OF THE FARMING IN THE KHARKIV REGION AS A FORM OF SMALL BUSINESS. The questions of the development of farming in the Kharkiv region are studied. The characteristic of the farm enterprises dynamics in the region is given. The employment and the labor remuneration in the farms are considered. The territorial features of production and sales of major crops (cereals and legumes, sugar beet, sunflower) are analyzed. The features of the financial results of farming in territorial districts of the region are determined.

Keywords: farm, small business, agricultural cultures.

Вступ. Постановка проблеми. Сільське господарство в Україні є однією з головних галузей матеріального виробництва, що відіграє важливу роль у житті суспільства. Відродження українського села і селянства є одним з найважливіших завдань нашої держави.

Створення конкурентного ринкового середовища багато в чому пов'язано із розвитком малого підприємництва, важливою складовою якого в сільському господарстві та агропромисловому комплексі (АПК) є фермерські господарства. Сьогодні цілком очевидно, що успіх ринкових перетворень в аграрному секторі великою мірою визначається тим, як вдасться реалізувати потенціал фермерства. А це, в свою чергу, має сприяти вирішенню проблем зайнятості сільського населення, реалізації можливостей аграрного сектору національної економіки. Тому особливо актуальним є дослідження розвитку фермерського господарства регіонів України, у тому числі і Харківської області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми сільського господарства та АПК України достатньо повно висвітлені у суспільно-географічних

дослідженнях М.Д. Пістуна, В.П. Нагірної, Г.В. Балабанова, С.І. Іщука. До дослідження АПК Харківського регіону прикута увага Ю.І. Кандиби. Проте залишаються актуальними регіональні дослідження розвитку фермерського господарства як форми малого підприємництва у сільському господарстві.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз розвитку фермерського господарства в Харківській області, виявлення територіальних особливостей, проблем та перспектив діяльності фермерських господарств в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [1].

Основними напрямками діяльності фермерських господарств є виробництво і переробка сільськогосподарської продукції, транспортування, зберігання та її реалізація, сільський туризм [2].

Фермерське господарство відіграє важливу

роль у розвитку економіки Харківської області. На початок 2011 р. в регіоні налічувалось 1196 фермерських господарств, тоді як у 2010 р. – 1226. До 2003 р. їх чисельність з року в рік зростала. Впродовж останніх 7 років спостерігається тенденція до постійного їх скорочення.

Серед районів Харківської області найбільша

кількість фермерських господарств зосереджена в Харківському та Богодухівському районах, де їх чисельність перевищує 100 одиниць. Натомість в Зачепилівському, Коломацькому, Великобурлуцькому, Барвінківському, Красноградському та Балаклійському районах кількість фермерських господарств не досягає 20 одиниць (рис. 1).

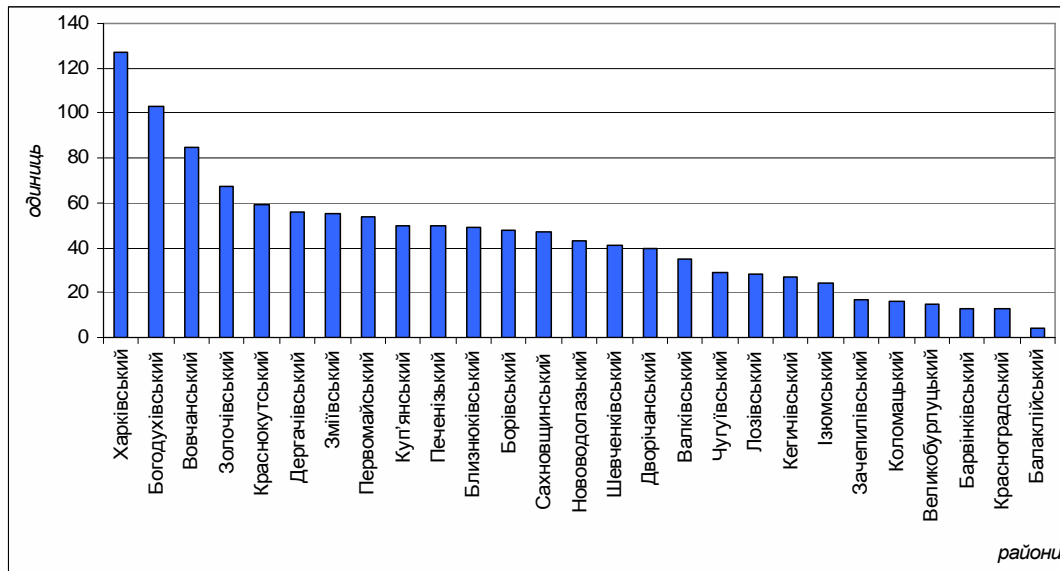

Рис. 1. Ранжування районів Харківської області за кількістю фермерських господарств (побудовано за даними [4, 5])

У групуванні фермерських господарств Харківської області за розміром земельних площ у 2010 р. найбільшу питому вагу (38,7 %) займає група з площею сільськогосподарських угідь від 20,1 до 50 га, дещо менший відсоток – 15 % – складає група з площею від 100,1 до 500 га та 14,3 % – від 50,1 до 100 га. Найменшу ж групу формують фермерські господарства з площею угідь до 3 га та від 3,1 до 5 га (по 1,5 %), а 78 фермерських господарств (6,5 %) не мають сільськогосподарських угідь взагалі. Хоча частка господарств, що мають земельні площі більше 500 га є незначною (9,3 %), питома вага сумарних сільськогосподарських угідь цієї групи становить більше двох третин всієї площі фермерських господарств області.

У розвитку фермерського господарства Харківської області можна виявити наступні особливості:

- найбільшу кількість фермерських господарств мають райони північної та центральної частини області: Харківський, Богодухівський, Вовчанський, Краснокутський, Золочівський, Дергачівський, Зміївський, Первомайський;

- низькі показники кількості фермерських господарств та сільськогосподарських угідь в них характерні для західних районів області (Коломацький, Красноградський, Зачепилівський), центрального Балаклійського району, північно-східного Великобурлуцького та південно-східних Ізюмського та Барвінківського районів. В переважній більшості це промислово розвинені райони області;

- невисокі показники кількості фермерських господарств спостерігаються в Куп'янському (50 од.) та Борівському (48 од.) районах, проте вони мають значні площі сільськогосподарських угідь (рис. 2).

У 2010 р. у фермерських господарствах Харківської області було зайнято 4,2 тис. працівників, з них 1,1 тис. – жінки. Із числа працюючих 1,6 тис. осіб (більше, ніж третина) – члени фермерського господарства, значно більше – 2,6 тис. осіб (майже дві третини) – наймані працівники, з них 2,3 тис. осіб працюють у господарствах постійно (55,1% до загальної чисельності працівників) [4].

Чисельність працюючих у фермерських господарствах Харківської області у 2010 р. зменшилася у порівнянні з 2009 р. на 225 осіб, а у порівнянні з 2000 р. – на 42 особи, тобто майже досягла рівня 2000 р. Порівнюючи показники працюючих 2010 р. та 2004 р., можна зазначити, що кількість працівників у фермерських господарствах зменшилася в 1,7 р.

Серед районів Харківської області найвищі показники середньомісячної заробітної плати працівників фермерських господарств спостерігаються в Золочівському, Чугуївському, Великобурлуцькому, Куп'янському, Ізюмському, Лозівському районах. Близько до них заробітна плата працівників Краснокутського, Красноградського, Зачепилівського, Близнюківського районів. Натомість, найнижчі показники заробітної плати працівників фермерських господарств в Коломацькому, Нововодолазькому, Кегичівському, Шевченківському, Борівському районах (рис. 3).

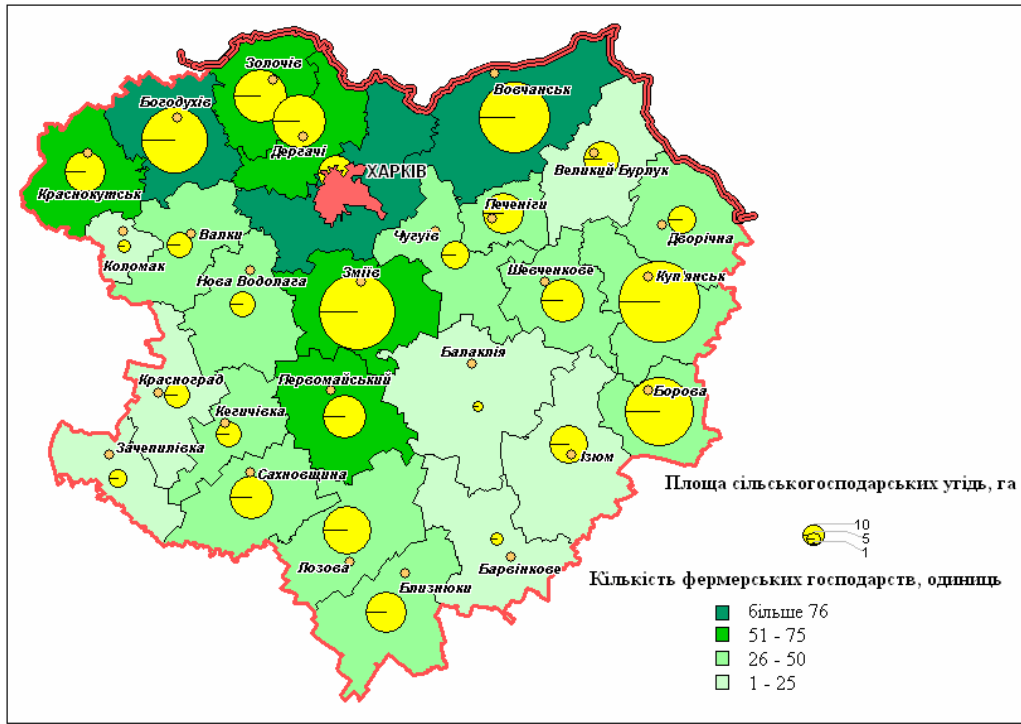

Рис. 2. Кількість фермерських господарств та площа їх сільськогосподарських угідь за районами Харківської області (побудовано за даними [4])

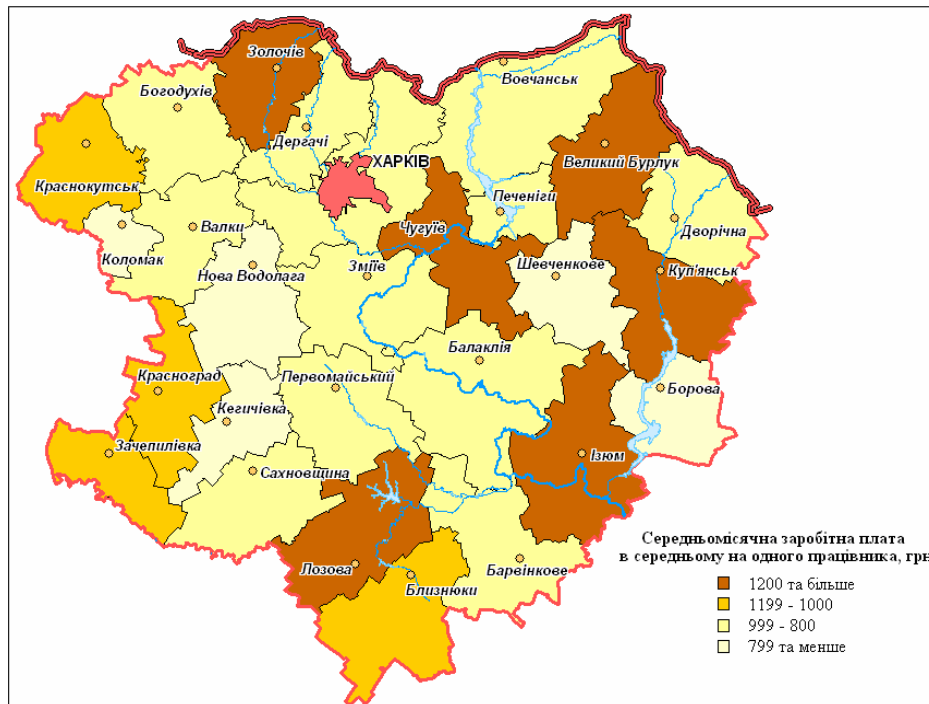

Рис. 3. Заробітна плата найманих працівників фермерських господарств за районами Харківської області (побудовано за даними [4])

Провідною галуззю аграрної сфери фермерства залишається рослинництво, питома вага якого у загальному обсязі валової продукції, виробленої фермерами у 2010 році, становила 93,8 %. Тваринництво є більш трудомісткою галуззю, що потребує не лише значних затрат коштів, праці, але й спеціалізованих приміщень, кормосховищ, іншої техніки протягом усього календарного року, що робить його

мало поширеним серед фермерів області.

У 2010 р. під посівами сільськогосподарських культур у фермерських господарствах було зайнято 179,7 тис. га земель, або на 6,9 % менше, ніж у 2009 році. У загальному обсязі виробництва основних сільськогосподарських культур аграрними підприємствами найбільша частка припадає на виробництво картоплі, на другому місці – виробництво овочів.

Слід зазначити, що у порівнянні з 2008 р. скоротилася частка фермерських господарств у виробництві зернових та зернобобових культур (на 4,6 %), соняшнику (на 3,1 %). На 4,8 % знизилася частка фермерських господарств у виробництві картоплі в 2010 р. по відношенню до показників 2009 р. У той же час відчутно зросла частка фермерів у вирощуванні цукрових буряків (на 4,6 % більше у 2010 р., ніж у 2008 р.), овочів – на 2,6 % більше у порівнянні з 2009 р. (рис. 4).

У 2010 р. фермерами області вирощено 1135,5 тис. ц зернових та зернобобових (11,6 % валового

збору сільськогосподарських підприємств), 831 тис. ц соняшнику (14,2 %), 744 тис. ц цукрових буряків (фабричних) (18,5 %), 2,8 тис. ц картоплі (24,8 %) та 36,8 тис. ц овочів (18,2 %) [4].

Найвищі показники урожайності зернових та зернобобових культур у фермерських господарствах Харківської області у 2010 р. були в Зачепилівському, Золочівському та Зміївському районах (понад 20 ц з 1 га), найнижчі (менше 10 ц з га) – в Дворічанському, Харківському та Коломацькому районах (рис. 5).

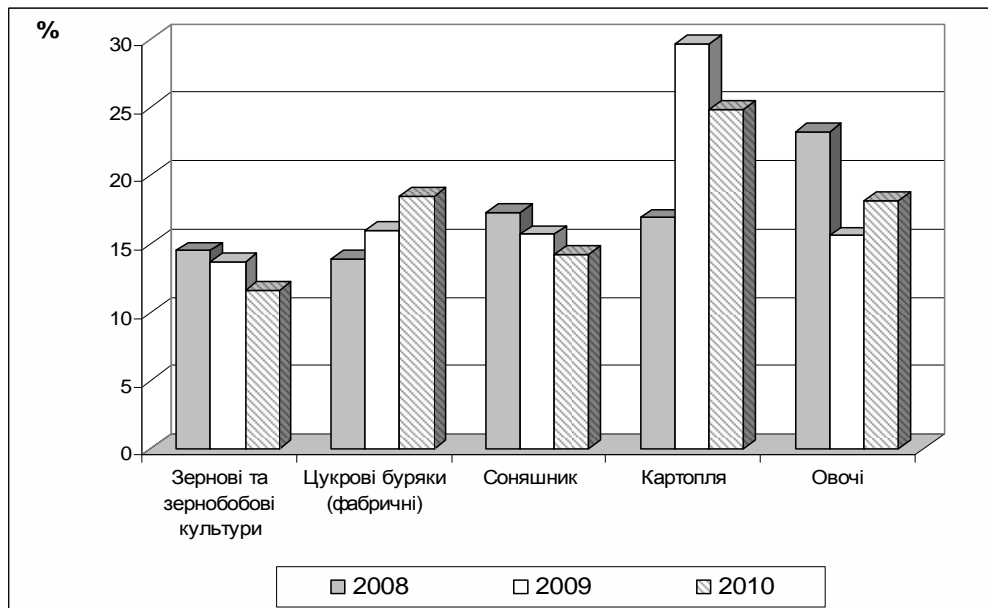

Рис. 4. Динаміка питомої ваги фермерських господарств у загальному виробництві основних сільськогосподарських культур аграрними підприємствами Харківської області (побудовано за даними [4, 5])

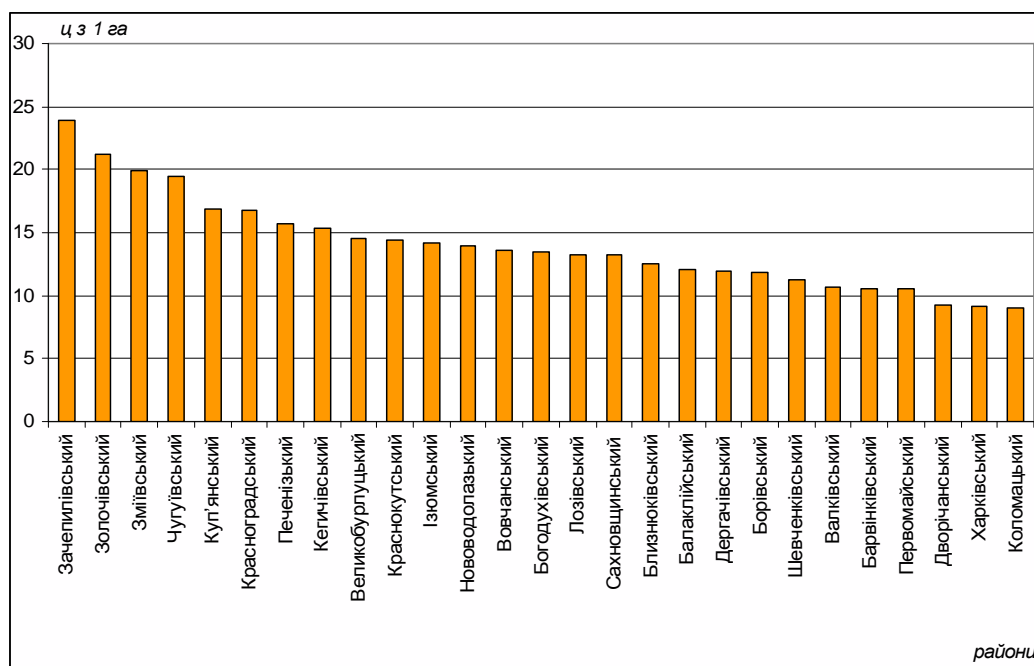

Рис. 5. Ранжування районів Харківської області за урожайністю зернових та зернобобових культур у фермерських господарствах (побудовано за даними [4, 5])

У територіальному розподілі валового збору та реалізації зернових та зернобобових культур фермерськими господарствами Харківської області у 2010 р. можна виявити наступні особливості:

- найбільший обсяг виробництва (більше 60 тис. ц) і, відповідно, реалізації зернових та зернобобових культур зафіксовано в Богодухівському, Золочівському, Вовчанському, Зміївському,

Куп'янському та Сахновщинському районах;

- в Борівському, Ізюмському, Лозівському та Близнюківському районах зібрано від 40 тис. ц до 60 тис. ц зернових та зернобобових культур;

- найнижчі показники виробництва та реалізації зернових та зернобобових культур спостерігаються в центральних та західних районах області (рис. 6).

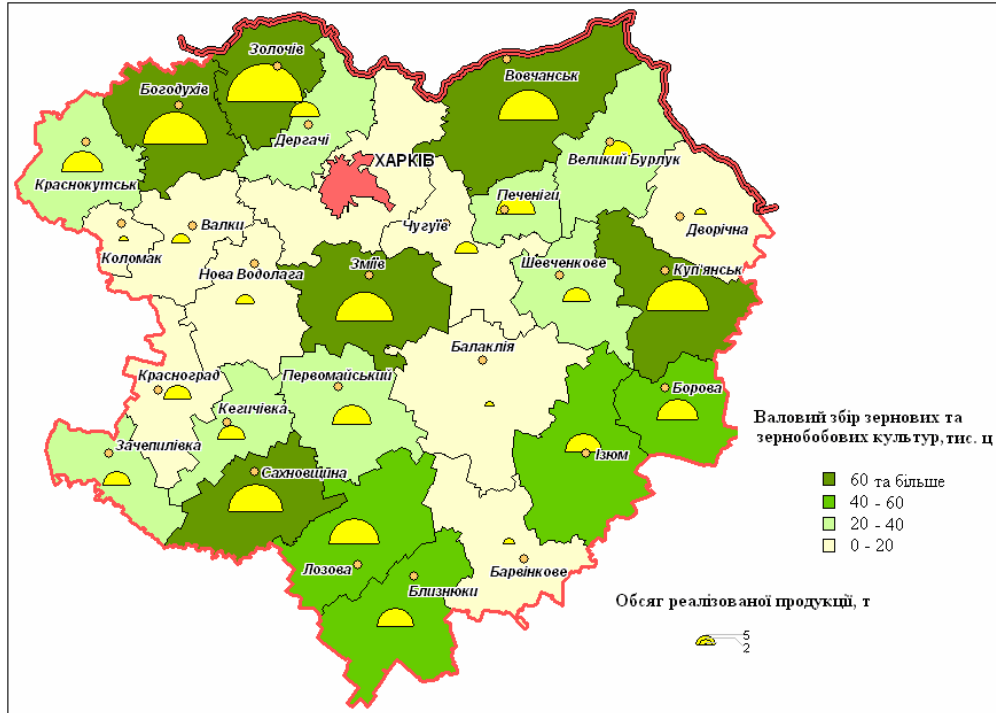

Рис. 6. Валовий збір та реалізація зернових і зернобобових культур фермерськими господарствами за районами Харківської області (побудовано за даними [4, 5])

Найвищі показники валового збору цукрових буряків, та, відповідно, й урожайність цукрових буряків спостерігалися в Зміївському, Вовчанському, Дергачівському районах. Невисокі показники валового збору та урожайності цукрових буряків були в Коломацькому, Шевченківському, Великобурлуць-

кому, Зачепилівському районах. У той же час в Балаклійському, Барвінківському, Валківському, Дворічанському, Золочівському, Ізюмському, Красноградському, Нововодолазькому, Первомайському, Харківському та Чугуївському районах цукрові буряки не вирощували (рис. 7).

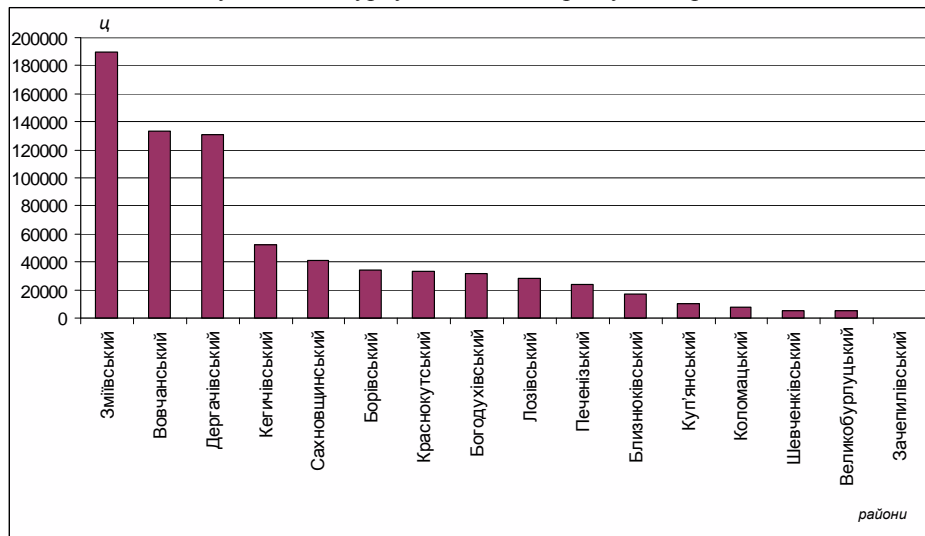

Рис. 7. Ранжування районів Харківської області за валовим збором цукрових буряків фермерськими господарствами (побудовано за даними [4, 5])

За показниками валового збору соняшнику фермерськими господарствами серед районів Харківської області лідерами є Вовчанський, Зміївський, Куп'янський та Борівський райони (понад 50 тис. ц). У той же час найнижчі показники збору соняшнику (до 10 тис. ц) зафіксовано в Коломацькому, Валківському, Красноградському та Барвінківському районах.

Виробництвом продукції тваринництва займалися фермерські господарства лише 13 районів обла-

сті із 27.

Серед районів Харківської області найбільших дохід від діяльності фермерських господарств отримали Богодухівський, Золочівський, Вовчанський, Зміївський, Куп'янський, Борівський та Лозівський райони; найнижчі показники доходу зафіксовано за підсумками 2010 р. в Харківському, Коломацькому, Нововодолазькому, Балаклійському та Барвінківському районах (рис. 8).

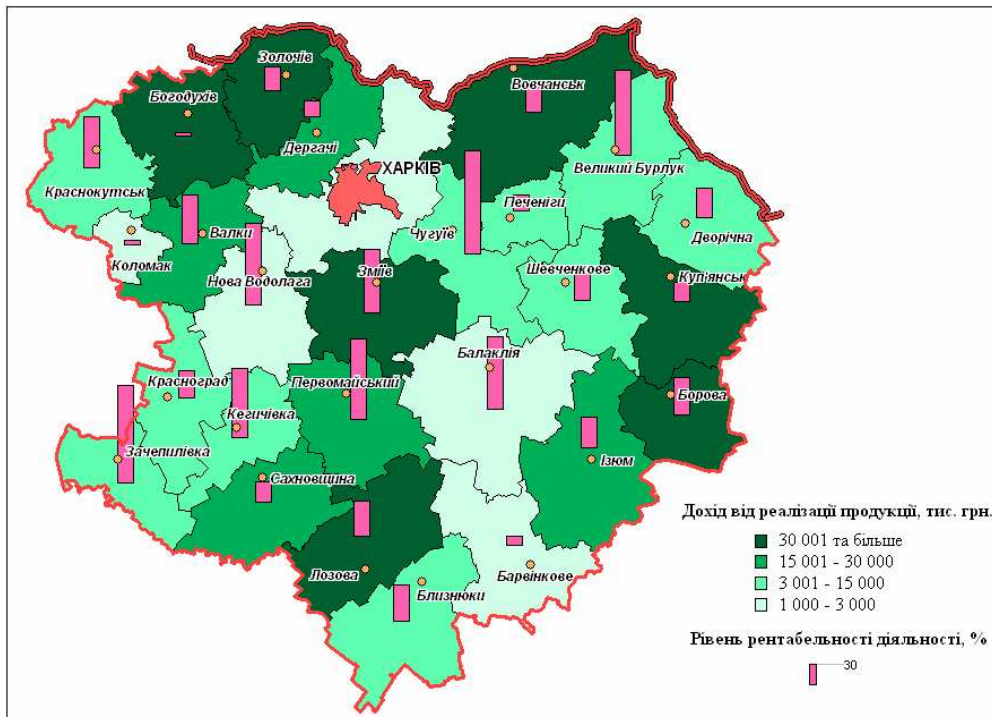

Рис. 8. Фінансові результати діяльності фермерських господарств у 2010р. за районами Харківської області (побудовано за даними [4])

Висновки. Перспективи подальших досліджень. Основними показниками розвитку фермерського господарства в Харківській області є кількість фермерських господарств та зайнятість населення в них, площа їх сільськогосподарських угідь, виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції. Територіальні особливості розвитку фермерства в Харківській області полягають у тому, що найбільша кількість фермерських господарств зосереджена в північних, північно-західних та центральних районах, натомість незначна їх кількість у Зачепилівському, Коломацькому, Великобурлуцькому, Барвінківському, Красноградському та Балаклійському районах. Високі показники валового збору та реалізації зернових та зернобобових культур характерні переважно для периферійних районів області; найбіль-

шими виробниками соняшнику є Вовчанський, Зміївський, Куп'янський та Борівський райони; найвищі показники урожайності та валового збору цукрових буряків – в Зміївському, Вовчанському, Дергачівському районах. В цілому у Харківській області спостерігаються значні територіальні відмінності у рівні рентабельності фермерських господарств.

Незважаючи на труднощі, які стоять перед фермерськими господарствами, можна стверджувати, що саме за цією формою малого підприємництва майбутнє аграрного комплексу як України в цілому, так і Харківської області зокрема. Важливим завданням у регіоні є зменшення територіальних диспропорцій у розвитку фермерства, сприяння ефективному розвитку фермерського господарства у всіх районах області.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про фермерське господарство» / Відомості Верховної Ради України, 2003, N 45, ст.363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
2. Розвиток фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-95/doc-94/>
3. Тенденції економічного розвитку фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-95/doc-96/>

4. Фермерські господарства Харківської області у 2010 р.: статистичний збірник / за ред. О.М. Ракітіної. – Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 90 с.
5. Харківська область у 2010 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією О.С. Никифорова]. – Електронний ресурс на диску.

УДК 911.3

Людмила Ключко

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості розподілу доходів та витрат населення за регіонами України, що певним чином впливає на рівень та якість життя населення, позначається на добробуті пересічного громадянина. Використовуючи показники, що характеризують рівень доходів та витрат населення України в регіональному розрізі, було проведено кластер-аналіз, який дав змогу провести групування регіонів України та виявити спільні риси і відмінності. Зокрема було виділено групу абсолютних лідерів; лідерів, яка включила підгрупи лідерів з великим відривом та лідерів; середню та перехідну групи; аутсайдерів. Виявлено фактори, що гальмують покращення та зростання рівня життя населення України.

Ключові слова: доходи та витрати населення, рівень та якість життя населення, кластер-аналіз, групування.

Людмила Ключко. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ. В статье рассматриваются особенности распределения доходов и расходов населения по регионам Украины, что определенным образом влияет на уровень и качество жизни населения, отражается на благосостоянии граждан. Используя показатели, характеризующие уровень доходов и расходов населения Украины в региональном разрезе, был проведен кластер-анализ, который позволил провести группирование регионов Украины и выявить общие черты и различия. В частности, была выделена группа абсолютных лидеров; лидеров, которая включила подгруппы лидеров с большим отрывом и лидеров; среднюю и переходную группы, аутсайдеров. Выявлены факторы, которые препятствуют улучшению и повышению уровня жизни населения Украины.

Ключевые слова: доходи и расходы населения, уровень и качество жизни населения, кластер-анализ, группирование.

Ludmyla Kliuchko. THE REGIONAL DISTRIBUTION OF INCOME AND EXPENSES UKRAINIAN POPULATION.

In the article deals the features of the distribution of income and expenses in the regions of Ukraine, which affect the level and quality of life, welfare of citizens. Indicators that characterize the level of income and expenses of the Ukrainian population by regions, were selected and analyzed. Cluster analysis by selected indicators was performed. Ukrainian regions were grouped into clusters, the similarities and differences between them are revealed. The absolute group leaders, leaders, which included a subgroup leader by a wide margin and leaders, middle and transition team and outsiders, were allocated. The factors that hindered the advancement and improvement of living standards in Ukraine were revealed.

Keywords: income and expenditures, the level and quality of life, cluster analysis, grouping.

Постановка проблеми. Поглиблення економічної кризи, зростання бідності, зменшення рівня доходів і витрат населення, посилення соціального розшарування соціуму та інфляції, незадовільний ступінь розвитку соціальної сфери, що спостерігається останніми роками в багатьох регіонах України, призвели до подальшого погіршення демографічної ситуації і зниження рівня та якості життя населення України. Поглиблення інфляції є однією з причин загострення соціально-економічного становища населення України, що призведе до зниження рівня його добробуту. Це є причиною багатьох негативних соціальних явищ, зокрема, зниження народжуваності, посилення міграційних процесів, невпевненості молоді у майбутньому, зменшення шлюбності, підвищення розлучуваності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми рівня та якості життя населення в Україні знаходяться у полі зору багатьох науковців. З науковою тематикою даного дослідження пов'язаний цілий ряд наукових робіт Л. Хижняк, Е. Плахової, В. Семенова, В. Парнюка, О. Кустовської, О. Іляша, С. Цимбалюк, І. Гукалової, І. Пилипенка, В. Самойленка.

Метою статті є аналіз особливостей розподілу доходів і витрат населення за регіонами

України.

Виклад основного матеріалу. Доходи населення є ключовим фактором, що визначає рівень життя громадян, а також найважливішим індикатором економічного добробуту держави та соціальної ситуації в країні. За класифікацією Світового банку Україна належить до країн із середнім рівнем доходів населення [29]. Але в деяких регіонах України спостерігаються певні кризові явища.

У 2010 році чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими прожиткового мінімуму становила 3,9 млн. осіб (8,8 % до загальної чисельності населення), що 1,3 млн. осіб більше показника попереднього року [28]. У 2011 році цей показник зменшився на 0,5 млн. осіб і становив 3,4 млн. осіб, що відповідає 7,8 % до загальної чисельності населення України. При цьому середньорічний розмір прожиткового мінімуму у 2009 році становив 638,5 грн., у 2010 році – 843,2 грн., у 2011 році – 914,1 грн. в середньому на одну особу на місяць.

Використовуючи показники, що характеризують доходи та витрати населення України в регіональному розрізі, було проведено кластерний аналіз, за допомогою якого була побудована дендрограма (методом Варда, за відстанню Пірсона), за якою тіснота зв'язків тим більша, чим меншою є відстань між ними. За результатами кластеризації було проведено

групування регіонів України (рис. 1).

Аналіз дендрограми дозволив виділити чотири кластери, кожен з яких поділяється на менші, що мають більш тісні зв'язки. Перший з них охоплює лідерів за рівнем життя, другий – середній прошарок,

третій – перехідну групу, четвертий – аутсайдерів. Окремо виділяється місто Київ, оскільки статистичні дані цієї адміністративної одиниці з великим відривом перевищують середні показники по регіонах України.

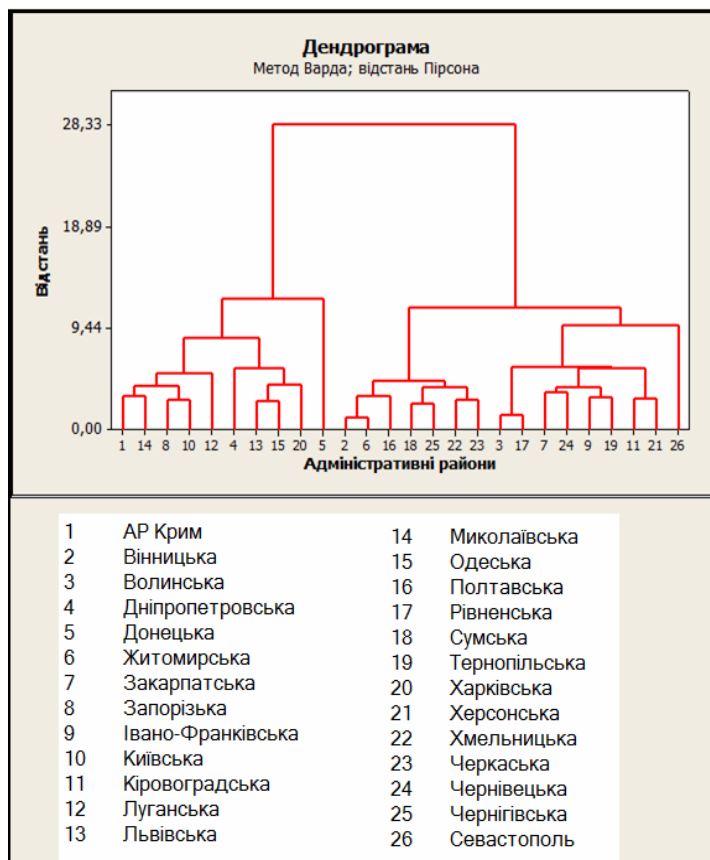

Рис. 1. Дендрограма адміністративних регіонів України за сукупністю показників доходів, витрат та диференціації рівня життя населення в 2010-2011 рр. (побудовано за даними [1-27])

Нижче представлена класифікація регіонів України за рівнем доходів та витрат населення.

Абсолютний лідер (за вибіркою) – місто Київ – лідер за всіма абсолютними та відносними показниками. Рівень життя в Києві значно відрізняється від решти регіонів. В Києві набагато вищі за середні заробітні плати (3400 грн.) та пенсії (1500 грн.). Високою є концентрація підприємств – 250 на 10 тис. населення та кількість зайнятих на підприємствах працівників – 400 тис. осіб; фонд оплати праці становить понад 8500 млн. грн. Для цієї групи характерним є те, що частка осіб з доходами менше прожиткового мінімуму є найнижчою в Україні і становить 7 %, проте найвищими є сукупні витрати домогосподарств (4400 грн.).

Наступна група – це **лідери**. Лідери мають найвищі економічні показники у порівнянні з іншими регіонами України. Проте це лідерство є відносне та пояснюється економічною спеціалізацією регіонів. Незважаючи на більші за середні показники доходів, навантаження на населення, частка витрат на споживання та продукти харчування є високими, що свідчить про відносно низький рівень життя населення.

До підгрупи **лідери з великим відривом** увійшла **Донецька область**. Цей регіон характеризується

значними абсолютними показниками, але за відносними – наближений до 1 групи. Його середні показники дещо перевищують показники 1 групи, а саме: середня заробітна плата (понад 2600 грн.) та пенсія (понад 1300 грн.). Також більш високими є фонд оплати праці (понад 2300 млн. грн.) та кількість зайнятих на підприємствах працівників (понад 150 тис. осіб). Проте кількість підприємств на душу населення в Донецькій області тяжіє до показників середньої групи і становить 47 на 10 тис. населення. Високою є частка пенсіонерів в області – 32 %, але дуже низькою відносно середнього показника є частка осіб з доходами, нижчими прожиткового мінімуму (14 %).

До підгрупи **лідери** відноситься **Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Львівська області**, тобто регіони з великою кількістю підприємств у розрахунку на душу населення (понад 60), високим фондом оплати праці підприємств (понад 1500 млн. грн.) та великою кількістю зайнятих працівників (понад 100 тис. осіб, крім Одеської області), високими середніми заробітними платами (понад 2000 грн.) та пенсіями (понад 1000 грн.). Одночасно ці регіони характеризуються високими середніми сукупними витратами домогосподарств (2800 грн. та вище), серед яких понад 90% – споживчі витрати. Внесенню

до першої групи цих регіонів сприяло також лідерство в абсолютних показниках доходів населення. Позитивним виключенням цієї групи є те, що частка

пенсіонерів серед населення в них не перевищує 30 %, і, відповідно, економічне навантаження на населення в цих регіонах трохи менше за інші.

Рис. 2. Групи регіонів України за сукупністю доходів та витрат населення за 2010-2011 рр. (побудовано за даними [1-27])

Середня група (Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська області та АР Крим). Статистичні показники цих регіонів найбільш близькі до середніх по Україні, тому їх було віднесено до середнього прошарку. За обсягами доходів та витрат населення, ці регіони поступаються лідерам, проте певні демографічні перспективи не набагато відстають від них. Ці області мають високі показники середніх заробітних плат (понад 2000 грн.) та пенсій (понад 1000 грн.), велику частку пенсіонерів (понад 30 %) серед населення, відносно меншу (до 20%) частку осіб, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму. Вони характеризуються більшими середніми сукупними витратами домогосподарств (2700 грн. та вище), але слід відмітити також, що в них частка споживчих витрат коливається в межах 88-90 %, в той час як в інших лідерів перевищує 90 %. Відставання від лідерів пов'язано як з абсолютними показниками сукупних доходів, так і меншим фондом оплати праці (500 - 1000 млн. грн.), меншою кількістю підприємств на душу населення (від 40 до 60 підприємств на 10 тис. осіб, окрім Київської області) та меншою кількістю зайнятих на підприємствах працівників (50 - 90 тис. осіб).

Перехідна група (Полтавська, Житомирська, Кіровоградська, Сумська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Чернігівська області). Перехідна група має перспективи до покращення якості життя населення, але на даний момент регіони цієї групи мають недостатньо високі соціально-економічні показники

рівня життя. Ці регіони характеризуються низкою нижчих показників на відміну від попередніх груп, а саме: меншими показниками, в першу чергу, сукупними доходами населення, нижчою заробітною платою (1700-1900 грн.) та середньою пенсією (950-1020 грн.), високою часткою пенсіонерів (більше 30 %). В регіонах цієї групи значно менша частка підприємств в розрахунку на 10 тис. осіб (35-40) та кількість зайнятих працівників (30-45 тис. осіб). Фонд оплати праці в цих регіонах не перевищує 500 млн. грн. Також ці регіони характеризуються високими сукупними витратами населення (2700-2800 грн., окрім Кіровоградської області) та відносно меншою від інших регіонів часткою споживчих витрат (84-88%).

Група аутсайдерів (Волинська, Рівненська, Херсонська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області). Ця група характеризується найнижчими показниками заробітної плати (1600-1800 грн., окрім Івано-Франківської області) та пенсій (до 1000 грн.). В цих областях досить висока частка осіб із доходами нижче прожиткового мінімуму – 25-40%, але частка пенсіонерів серед населення не перевищує 30%. Можна відмітити те, що саме в цій групі частка пенсіонерів найменша. Також відмічається найменша кількість штатних працівників – 25-40 тис. осіб, фонд оплати праці не перевищує 500 млн. грн. Дуже високими є сукупні витрати домогосподарств, які перевищують навіть витрати 1 і 2 груп та складають понад 3000 грн., а частка сукупних витрат населення є досить високою та переви-

щує 90 %.

Можна окремо виділити м. Севастополь, яке за більшістю відносних показників належить до середньої групи. Оскільки відставання абсолютних показників пов'язане з малими розмірами адміністративної одиниці, а такі показники, як сукупні доходи та витрати домогосподарств, розмір середньої зарплати (понад 2000) та пенсії (понад 1000), кількість підприємств на душу населення (60-70) ближчі до середньої групи, то його було віднесено до середнього прошарку. Характерною рисою м. Севастополя є те, що частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму складає лише 14-16 %, а частка пенсіонерів є високою – 30-31 %.

Таким чином, за отриманою класифікацією лідерами є переважно області Східної та Центральної України. Найменш сприятливою ситуація є в західних областях. Однак загальний фон несприятливий для всіх регіонів України: незважаючи на позитивні зрушення, рівень життя населення в країні все ще недостатньо високий.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що покращення та зростання рівня життя населення України гальмується рядом факторів. Серед головних проблем, що гальмують економічний розвиток регіонів та покращення життя населення, є наступні:

1) *Висока частка соціальних доходів в сукупній структурі доходів населення України (близько 40 %).* З одного боку, це свідчить про те, що держава піклується про своїх громадян, витрачаючи значну частку державного бюджету на утримання вразливих верств населення. З іншого – це створює ряд негативних наслідків, перш за все, навантаження на державу, що гальмує розвиток інших галузей економіки, які в перспективі змогли б покращити економічне становище в країні.

2) *Низька частка прибутків та доходів від власності серед доходів населення (в сукупності 20 %).* Це пояснюється тим, що підприємництво, в першу чергу, малий та середній бізнес, все ще розвиваються в Україні, в перспективі частка пасивного доходу в структурі доходів населення повинна збільшуватися. Розвиток підприємництва повинен бути тісно пов'язаний зі змінами уявлень населення про підприємницьку діяльність, в тому числі розвитку активної верстви населення, здатної розвивати власний бізнес. Незначну частку цього сектора можна пояснити також тим, що через несприятливу політику уряду та недосконалість законодавчої системи велика частка прибутків від підприємницької діяльності та від нерухомого майна залишається в тіні.

3) *Зростання сукупних доходів населення України тісно залежить від індексу цін та інфляції і не відображається на зростанні добробуту населення.* Крім того, в останні роки спостерігається поступове відставання зростання реальних доходів від номінальних.

4) *Зростання різниці між наявними доходами на душу населення між регіонами України на користь східних регіонів.* Різниця в 1,5-2 рази визначає

нерівність в розподілі доходів серед населення та про депресивність західних областей.

5) *Висока частка населення із доходами нижче прожиткового мінімуму (понад 20 %).* Такий показник є достатньо високим і відображається на здоров'ї нації та тривалості життя населення, оскільки 1/5 населення не може задовольнити навіть первинні фізичні потреби. Ця ситуація спільна для всіх регіонів України, хоча найбільш гостро проявляється в західних областях.

6) *Велика різниця між доходами різних верств населення,* про свідчать високі квінтільні коефіцієнти фондів та доходів, в результаті чого зростає різниця між багатими та бідними та гальмується соціальний розвиток України. Проблему поглиблює те, що незначним за кількістю є прошарок середнього класу, що є основою економіки держави.

7) *Визначальним сектором економіки все ще залишається промисловість;* оплата професій сфери послуг є низькою (в першу чергу це стосується сфери медицини та освіти). Це несприятливо відображається на якості надання послуг та не відповідає вимогам ринкової економіки.

8) *Значним є відрив між середнім рівнем зарплат між регіонами України та столицею,* що посилює розрив між столицею та периферією.

9) *Виплата заробітних плат населенню дуже вразлива до економічних явищ* та все ще існують регіони, в яких спостерігаються тенденції до збільшення обсягів заборгованості з її виплати.

10) *Висока частка пенсіонерів в структурі населення,* що пов'язано, в першу чергу, із демографічною структурою населення, в якій значна частка є людей пенсійного віку. Така структура сприяє зростанню навантаження на економічно активне населення та гальмуванню розвитку економіки України.

11) *Споживчі витрати населення України складають близько 90%,* а витрати на харчування складають близько 50%, що свідчить про низький рівень життя населення, оскільки воно в змозі забезпечити лише первинні потреби. Відсутність змоги задовольняти соціальні та духовні потреби, потреби у відпочинку та самореалізації негативно впливає на населення, знижує його самооцінку та гальмує культурний розвиток населення.

12) *Про бідність населення свідчить також переважання в структурі витрат таких продуктів, як яйця, птиця, молоко та хліб,* в той час як м'ясо, риба, овочі та фрукти населення споживає в меншій мірі.

Слід додати також, що така структура доходів та витрат населення, що склалася в Україні, негативно впливає на рівень життя населення, і, відповідно, є однією з тих причин, що зумовлюють скорочення тривалості життя та природне скорочення населення. До того ж, нестабільність ринку праці, розвитку власної справи змушують населення залишати країну в пошуках кращого життя. Тому державою повинні бути проведені ряд заходів щодо покращення якості життя населення, і першим кроком до цього є створення умов для зростання доходів домогосподарств.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт головного управління статистики у Автономній Республіці Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sf.ukrstat.gov.ua>
2. Офіційний сайт головного управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua>
3. Офіційний сайт головного управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>
4. Офіційний сайт головного управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua>
5. Офіційний сайт головного управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua>
6. Офіційний сайт головного управління статистики у Житомирській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua>
7. Офіційний сайт головного управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>
8. Офіційний сайт головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua>
9. Офіційний сайт головного управління статистики у Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net>
10. Офіційний сайт головного управління статистики у Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua/content>
11. Офіційний сайт головного управління статистики у Кіровоградській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua>
12. Офіційний сайт головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua>
13. Офіційний сайт головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lv.ukrstat.gov.ua>
14. Офіційний сайт головного управління статистики у м. Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorstat.kiev.ua>
15. Офіційний сайт головного управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>
16. Офіційний сайт головного управління статистики у Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>
17. Офіційний сайт головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua>
18. Офіційний сайт головного управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua>
19. Офіційний сайт головного управління статистики у Севастополі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sevstat.sevinfo.com.ua>
20. Офіційний сайт головного управління статистики у Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sumy.ukrstat.gov.ua>
21. Офіційний сайт головного управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ternstat.tim.net.ua>
22. Офіційний сайт головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>
23. Офіційний сайт головного управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>
24. Офіційний сайт головного управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>
25. Офіційний сайт головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.cherkassy.ua>
26. Офіційний сайт головного управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua>
27. Офіційний сайт головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernigivstat.gov.ua>
28. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
29. Уровень доходов населения / Маркетинговые исследования // Research & Branding Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/marketing/tendency/8378/>

УДК 911.3

Дарья Шиян

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ М. КРИВИЙ РІГ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті розглянуто передумови формування сучасної структури захворюваності населення Дніпропетровської області та міста Кривий Ріг. Визначено структуру причин смертності населення Дніпропетровської області та міста Кривий Ріг. Розглянуто та детально охарактеризовано динаміку причин смертності населення міста Кривий Ріг. Визначено основні тенденції захворюваності населення міста Кривий Ріг. Визначено передумови, чинники та фактори формування структури захворюваності та причин смертності населення досліджуваного міста.

Ключові слова: захворюваність населення, структура захворюваності, класи хвороб, смертність, причини смертності, Кривий Ріг, Дніпропетровська область.

Дарья Шиян. ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА КРИВОЙ РОГ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ. В статье рассмотрены предпосылки формирования современной структуры заболеваемости населения Днепропетровской области и города Кривой Рог. Определена структура причин смертности населения Днепропетровской области и города Кривой Рог. Рассмотрена и подробно охарактеризована динамика причин смертности населения города Кривой Рог. Определены основные тенденции заболеваемости населения города Кривой Рог. Определены предпосылки и факторы формирования структуры заболеваемости и причин смертности населения исследуемого города.

Ключевые слова: заболеваемость населения, структура заболеваемости, классы болезней, смертность, причины смертности, Кривой Рог, Днепропетровская область.

Daria Shiyana. INCIDENCE POPULATION KRIVROY ROG: SOCIAL-EOGRAPHICAL ASPECT. The article describes the prerequisites for the formation of the modern structure of morbidity of the Dnipropetrovsk region and the city Krivoy Rog. The structure of death causes of the Dnipropetrovsk region and the city Krivoy Rog is determined. The dynamics of death causes of Krivoy Rog are considered and are given in detail. The main trends of morbidity Krivoy Rog are undefined. The preconditions and factors of the morbidity causes and mortality in the city Krivoy Rog are determined.

Keywords: morbidity and morbidity structure, classes of disease, mortality, causes of death, Krivoy Rog, Dnepropetrovsk region.

Вступ. Стан здоров'я населення згідно Конституції України виступає пріоритетною цінністю держави і займає провідне місце в системі життєвих цінностей суспільства. Збереження здоров'я нації, зниження рівня захворюваності, збільшення тривалості життя населення є стратегічними соціальними орієнтирами держави, без досягнення яких неможливий подальший демократичний розвиток України на шляху постіндустріального розвитку та, зокрема вступ її до Європейського Союзу. Враховуючи негативні соціально-демографічні тенденції, розвиток процесів депопуляції населення багатьох регіонів України, дослідження стану здоров'я, зокрема особливостей захворюваності в залежності від різних негативних факторів є пріоритетним завданням багатьох наук. Особливої уваги науковців потребують регіони України з високою концентрацією виробничих сил і зосередження значної кількості населення, де склалася кризова екологічна ситуація, яка все частіше стає причиною розвитку комплексу захворювань населення, призводить до формування небезпечної соціальної ситуації. Таке положення особливо характерне для міст з розвинутою добувною промисловістю, чорною, кольоровою металургією, цементною і деякими іншими галузями господарства. Саме до таких належить і м. Кривий Ріг, де склалася напружена екологічна ситуація, яка характеризується як небезпечна, бо зумовлює розвиток та ускладнення небезпечних для здоров'я населення процесів. Місто Кривий Ріг є одним з центрів старопромислового розвитку, а тому дослідження процесу захворюваності саме тут в залежності від

екологічної та соціально-економічної ситуації є актуальною проблемою суспільно-географічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Стан здоров'я населення можна вважати важливим інтегральним показником демографічного і соціального благополуччя держави в цілому, а також її окремих регіонів. Несприятливі умови життя значної частини населення призвели до зростання захворюваності і смертності, підвищення рівня інвалідності. За показниками стану здоров'я і середньої тривалості життя регіони України суттєво відстають від економічно розвинених країн Європи та світу.

Здоров'я населення є не тільки медичною проблемою, бо має тісний зв'язок з економічним розвитком області та країни через те, що економічний розвиток досягається за допомогою використання людського потенціалу. Одним із основних факторів економічного зростання має бути здоровий людський потенціал. Якщо здоров'я населення знаходиться на низькому рівні, економіка несе додаткові витрати на медичне обслуговування населення і соціальні виплати [5].

Гірничопромислова специфіка розвитку Дніпропетровської області ставить головні демографічні показники у пряму залежність від захворюваності на екологічно залежні хвороби [3]. Аналіз динаміки захворюваності населення Дніпропетровської області в цілому показав чітку тенденцію щодо їх збільшення, починаючи з 1996 р. Така тенденція спостерігається майже за всіма групами хвороб. Провідне місце належить хворобам органів дихання (53 %), сечо-статевої системи (11,9 %), що свідчить про незадовільний стан повітряного басейну області, питної води та навколишнього се-

редовища в цілому. Аналіз динаміки захворюваності органів дихання населення Дніпропетровської області за 1995 – 2010 рр. показав доволі високі показники впродовж усього терміну дослідження, у

2010 р. кількість осіб, які захворіли на хвороби органів дихання становила 1183,4 тис. осіб, що на 3200 осіб більше ніж у 2009 р., у порівнянні з 1995 р. цей показник зменшився на 313,5 тис. [2, 4].

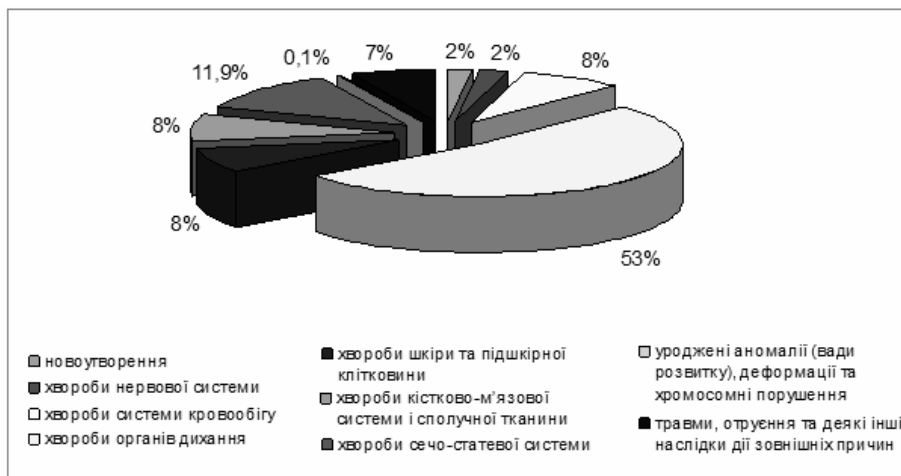

Рис. 1. Структура захворюваності населення Дніпропетровської області, 2010 р., відсотки [2, 4]

Слід звернути увагу на збільшення числа осіб, що захворіли на хвороби сечо-статевої системи – за останні 16 років майже вдвічі (1995 р. – 141,6 тис. осіб; 2010 р. – 276,9 тис. осіб). Також відзначається небезпечна динаміка щодо збільшення числа осіб, які вперше захворіли на хвороби системи кровообігу, кістково-м'язової системи і сполучної тканини. Деяке скорочення показників захворюваності в період з 1995 по 2010 рр. відзначається на хвороби шкіри та підшкірної клітковини (на 36,6 тис. осіб) та кількості травм, отруєнь та деяких інших наслідків дії зовнішніх факторів (на 83,2 тис. осіб). Особливе занепокоєння викликає підвищення захворюваності на новоутворення. У 2010 р. кількість осіб, що захворіли становила 42,7 тис. осіб проти 39,7 тис. осіб у 2009 р. У порівнянні з 1995 р. цей показник збільшився на 9,2 тис. осіб. У структурі захворюваності населення Дніпропетровської області на злоякісні новоутворення, значна частка належить ураженням органів дихання, статевих жіночих органів та шкіри [2, 4].

Чисельність населення регіону в цілому, і трудових ресурсів зокрема, залежить від показників смертності населення, особливо в працездатному віці. Аналізуючи показники смертності населення Дніпропетровської області слід зазначити, що найбільша кількість померлих за останні майже два десятиріччя відзначається у 1995 р. (61,3 тис. осіб) та 2005 р. (61,2 тис. осіб). Останні роки (2009-2010 рр.) кількість померлих зменшилася і становить 54,9 тис. осіб та 54,5 тис. осіб відповідно, що певною мірою можна пояснити стабілізацією соціально-економічної ситуації в регіоні, змінами в державній демографічній політиці.

Серед причин смерті в Донецькій області перше місце посідають хвороби системи кровообігу (67 %), друге – новоутворення (12%), третє – зовнішні причини смерті (6%). Крім того, значна частина населення області працює у шкідливих умо-

вах праці, має професійні захворювання (рис. 2).

Слід зазначити, що в сільській місцевості смертність вища ніж в міських поселеннях і становить у 2010 р. 19,9 ‰ та 15,6 ‰.

Також звертає увагу на себе той факт, що в Дніпропетровській області найбільша кількість померлих відзначається саме у м. Кривий Ріг і становить 11116 осіб, що значно перевищує показники смертності по інших містах області.

Велике значення для дослідження захворюваності населення м. Кривий Ріг має порівняння середньостатистичних значень смертності (від різних захворювань) з динамікою цих захворювань. У м. Кривий Ріг на другому місці по захворюваності і смертності знаходяться екологічно залежні хвороби, серед яких «індикаторною» є онкопатологія.

Така ситуація може бути спричинена значним техногенним навантаженням на навколишнє середовище та його забруднення, не досить досконалою системою медичного обслуговування, своєчасного виявлення захворювань тощо. Особливе занепокоєння викликає саме місто Кривий Ріг, яке розташоване на поверхні Криворізької структури, яка приурочена до потужної зони Криворізько-Кременчуцького глибинного розлому та є центром старопромислового регіону, де освоєння території та розвиток промисловості розпочався досить давно. Крім того, розробка родовищ, як підземним так і відкритим способами супроводжується розкриттям водоносних горизонтів і створенням депресивних воронок, що призводить до суттєвого порушення гідродинамічного режиму підземних вод. У Кривбасі склалися передумови виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, які пов'язані зі зміною геологічних і гідрогеологічних особливостей регіону під впливом техногенезу і антропогенних процесів. Отже, екологічний стан, що склався на території м. Кривий Ріг можна оцінювати як напру-

жений та надзвичайно напружений, що в свою чергу не може не відбитися на стані здоров'я населення, показниках захворюваності та смертності. Тому дослідження просторової диференціації

захворюваності населення, як індикатора навколишнього середовища, м. Кривий Ріг є нагальною проблемою.

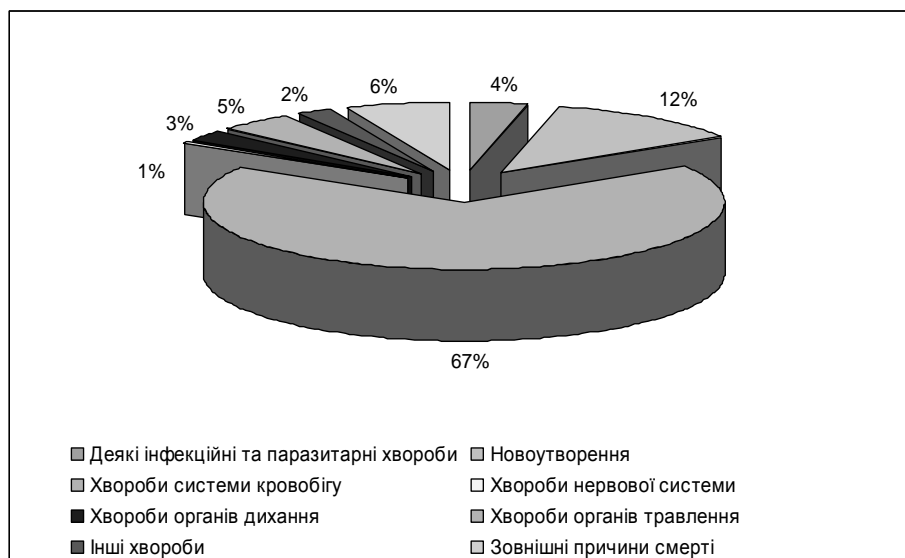

Рис. 2. Структура причин смертності населення Дніпропетровської області за окремими класами хвороб, 2010 р. [4, 6]

Рис. 3. Структура причин смертності населення м. Кривий Ріг за окремими класами хвороб, 2010 р., відсотки [4, 6]

Таблиця 1

Коефіцієнти смертності населення за основними причинами по м. Кривий Ріг (на 100 тис. наявного населення) [2, 4, 6]

	2005	2006	2007	2008	2009
Усього померлих	1806,7	1801,3	1815,0	1834,3	1705,1
У тому числі від					
деяких інфекційних та паразитарних хвороб	110,2	129,6	126,4	140,8	130,6
новоутворень	209,2	215,1	205,2	209,7	215,8
хвороб системи кровообігу	1048,2	1042,4	1054,5	1063,1	1030,5
хвороб органів дихання	51,3	48,9	51,9	45,6	41,9
хвороб органів травлення	136,6	132,7	157,9	172,0	125,9
зовнішніх причин	162,9	149,5	149,9	135,7	106,8

Рис. 4. Кількість померлих з основних причин смерті по м. Кривий Ріг [2, 4, 6]

У структурі смертності за віковими групами у 2010 р. в Дніпропетровській області спостерігаються суттєві відмінності. Так, занепокоєння викликає збільшення майже вдвічі кількості померлих у віковій групі 30 – 34 рр. у порівнянні з попередньою.

Незважаючи на деяке зменшення рівня смертності в останні роки, все ж таки кількість померлих перевищувала число народжених у 1,5 рази. Аналіз причин смертності показує невідповідно високу кількість померлих від нещасних випадків та від тих захворювань, які світова медицина вже давно та успішно лікує.

Ще однією з проблем розвитку старопромислових регіонів, до яких відноситься Кривий Ріг, є високий рівень дитячої смертності. Як зазначає Білецька Г.А. «...діти – своєрідна індикаторна група, що відображає реакцію населення на шкідливі впливи чинників довкілля, оскільки вони менше, ніж дорослі, підлягають внутрішньо-міській міграції. Вони тісно прив'язані до території, на якій живуть і навчаються, на них не впливає «шкідливість професій». Крім того, через анатомо-фізіологічні особливості діти більш чутливі до якості середовища існування, а строки прояву небажаних ефектів у них менші» [1, с. 93]. Отже, як в міських поселеннях, так і сільській місцевості найчастіші причини смерті дітей викликають стани, що виникають у перинатальному періоді, далі йдуть природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії, а також в сільській місцевості смертність дітей викликають хвороби органів дихання та зовнішні причини смерті. У 2010 році в Дніпропетровській області абсолютний показник дитячої смертності склав 347 осіб, із них 58 припало на м. Кривий Ріг.

Висновки. Виходячи з аналізу головних демографічних показників і показників захворюваності населення Дніпропетровської області і м. Кривий Ріг можна зробити висновок, що захворюваність (в тому числі і на екологічно залежні хвороби) і спричинена нею смертність відіграють суттєву роль у розвитку негативної демографічної ситуації. В результаті особливостей господарського освоєння регіону та способу господарювання, останніми роками у м. Кривий Ріг спостерігається збільшення кількості захворювань саме на хвороби, пов'язані з несприятливим екологічним станом середовища у їх загальній динаміці. Зростання захворюваності та смертності крім дії токсичних промислових викидів обумовлене також феноменом синергізму. Отже, «накладаючись» на традиційні, так звані екологічно зумовлені хвороби створюють додатковий комплексний ефект. Так, у зонах екологічних негараздів спостерігається підвищена частота алергічних захворювань, кількості відхилень у нервово-психічному та фізичному розвитку, повторюються спалахи респіраторних захворювань, відмічається висока частота ендокринних захворювань, фіксується підвищення вторинного імунodefіциту, частоти хронічних патологій органів травлення і нирок тощо. Оскільки територія м. Кривий Ріг є регіоном інтенсивного промислового і господарського освоєння, а деякі демографічні показники, показники захворюваності та смертності населення міста значно відрізняються від загальнообласних, тому актуальними питаннями є вивчення особливостей, зв'язку та закономірностей розповсюдження певних груп хвороб у залежності з екологічною ситуацією та особливостей промислового розвитку.

Список використаних джерел:

1. Білецька Г.А. Медико-екологічний моніторинг як різновид моніторингового підходу у вивченні екологічного стану урбанізованих територій / Г.А. Білецька // Науковий вісник: Проблеми урбоекології та фітомеліорації. – Львів: УкрДЛТУ. – 2003. – Вип. 13.5. – С. 92-96.

2. Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnestrstat.gov.ua/statinfo/oz/oz1.htm>.
3. Горова А.І. Аналіз динаміки основних демографічних процесів в Україні та Дніпропетровській області / А.І. Горова, А.О. Сокульський, Ю.В. Бучавий // Офіційний веб-сайт НЦРМ АМН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rcrm.net.ua/Ukrainian>.
4. Дніпропетровщина у цифрах у 2010 році: статистичний збірник / за ред. О.М. Шпильової / Дніпропетровськ: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. – 200 с.
5. Рак С.В. Плужникова Вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я населення Донецької області / С.В. Рак, І.О. Коршикова, Є.А. Плужникова // Вестник ИЭПИ НАН Украины. – 2011. – № 2. – С. 106-109.
6. Смертність населення по містах та районах Дніпропетровської області у 2010 році: Статистичний бюлетень / Відп. за вип. Ходова Л.С. – Дніпропетровськ: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. – 25 с.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3

Вікторія Панкратьєва

МІСЦЕ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

В статті розкривається сучасний стан системи дошкільної освіти в Україні. Аналізуються показники кількості дошкільних закладів, їх щільності по території країни. Проводиться аналіз кількості місць та дітей у дошкільних навчальних закладах, визначається рівень охоплення дітей дошкільною освітою. Здійснюється ранжування та групування регіонів України за сумарним рейтингом показників системи дошкільної освіти. Розкриваються регіональні особливості та встановлюється місце Луганської області в системі дошкільної освіти України.

Ключові слова: дошкільна освіта, дошкільні навчальні заклади, охоплення дітей дошкільною освітою.

Вікторія Панкратьєва. МЕСТО ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ. В статье раскрывается современное состояние системы дошкольного образования в Украине. Анализируются показатели количества дошкольных заведений, их плотности по территории страны. Проводится анализ количества мест и детей в дошкольных учебных заведениях, определяется уровень охвата детей дошкольным образованием. Осуществляется ранжирование и группирование регионов Украины по суммарному рейтингу показателей системы дошкольного образования. Раскрываются региональные особенности и определяется место Луганской области в системе дошкольного образования Украины.

Ключевые слова: дошкольное образование, дошкольные учебные заведения, охват детей дошкольным образованием.

Victoria Pankratieva. THE PLACE OF THE LUHANSK REGION IN THE UKRAINIAN SYSTEM OF THE PRE-SCHOOL EDUCATION. The current status of the system pre-school education in Ukraine is determined. The number of pre-school institutions and their density in the country are analyzed. The number of seats and children in preschool educational institutions are analyzed. The level of preschool education coverage is defined. The ranking and grouping of regions of Ukraine by the total ranking of indicators of the pre-school education system is implemented. The regional features are disclosed. The place of the Luhansk region in the system of the pre-school education in Ukraine is determined.

Keywords: pre-school education, pre-school educational institutions, coverage of preschool education.

Актуальність. Постановка проблеми. Дошкільна освіта є початковою ланкою системи безперервної освіти в Україні та відіграє дуже важливу роль у забезпеченні всебічного розвитку дитини дошкільного віку з урахуванням її природних здібностей, індивідуальних психологічних і фізичних особливостей. Окрема роль у дошкільній освіті відводиться формуванню у дитини моральних норм та цінностей, набуття нею життєвого досвіду, соціального становлення особистості дитини.

Нормативно-правове підґрунтя функціонування сучасної системи дошкільної освіти визначається основними положеннями Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу», «Про охорону дитинства» та інших чинних актів вищих органів державної влади [1, 6].

Важливість та пріоритетність дошкільної освіти в Україні підтверджує той факт, що затверджено Державну цільову соціальну програму розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року [1], почала діяти програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» [5], внесено зміни до Закону щодо обов'язкової дошкільної освіти дітей, які досягли 5-річного віку (як результат, охоплення дітей старшого дошкільного віку всіма формами дошкільної освіти складає майже сто відсотків). Сьогодні підготовлено цілу низку дисертаційних робіт і публікацій, присвячених

вивченню системи освіти України, однак переважна їх більшість виконана педагогами та соціологами. Проте актуальною залишається проблема територіальної оптимізації та удосконалення системи освіти в Україні, що в свою чергу вимагає проведення комплексних досліджень її підсистем, у тому числі і дошкільної освіти, в різних регіонах країни з урахуванням їх демографічних, соціально-економічних особливостей. Не виключенням є і Луганська область.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню різних аспектів системи освіти окремих регіонів України присвячені праці А. Байназарова, П. Вірченка, О. Корнус, Т. Мельниченко, Н. Флінти та ін. Однак, суспільно-географічне дослідження системи освіти Луганської області та окремих її підсистем не проводилося.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є аналіз сучасного стану системи дошкільної освіти в Україні, виявлення регіональних особливостей показників її розвитку, визначення місця Луганської області в системі дошкільної освіти країни.

Виклад основного матеріалу. На кінець 2011 р. в Україні нараховувалось 16,1 тис. дошкільних навчальних закладів (ДНЗ), з них 6,8 тис. закладів у міських поселеннях (42,2 % від загальної кількості) та 9,3 тис. у сільській місцевості (57,8 %) [2, 4]. У порівнянні з 2008 р. кількість дошкільних навчальних закладів збільшилась на 0,7 тис. (рис. 1), у тому числі у міських поселеннях їх чисельність зросла на 100 одиниць (на 1,5 %), у сільській місцевості – на 600 одиниць (на 6,5 %).

На території Луганської області розташовано 556 ДНЗ, що складає 3,5 % від їх загальної кількості по Україні. За цим показником область посідає 15 місце серед регіонів України. Лідуючі позиції в Україні займають Донецька (1144 ДНЗ, або 7,1%), Дніпропетровська (953 ДНЗ, або 5,9 %), Хмельниць-

ка (830 ДНЗ, або 5,2 %) області. Більшість ДНЗ Луганської області розташована в міських поселеннях (389 закладів, або 70 %), в сільській місцевості функціонують 167 закладів (30 % відповідно), що достатньо відрізняється від ситуації по країні в цілому.

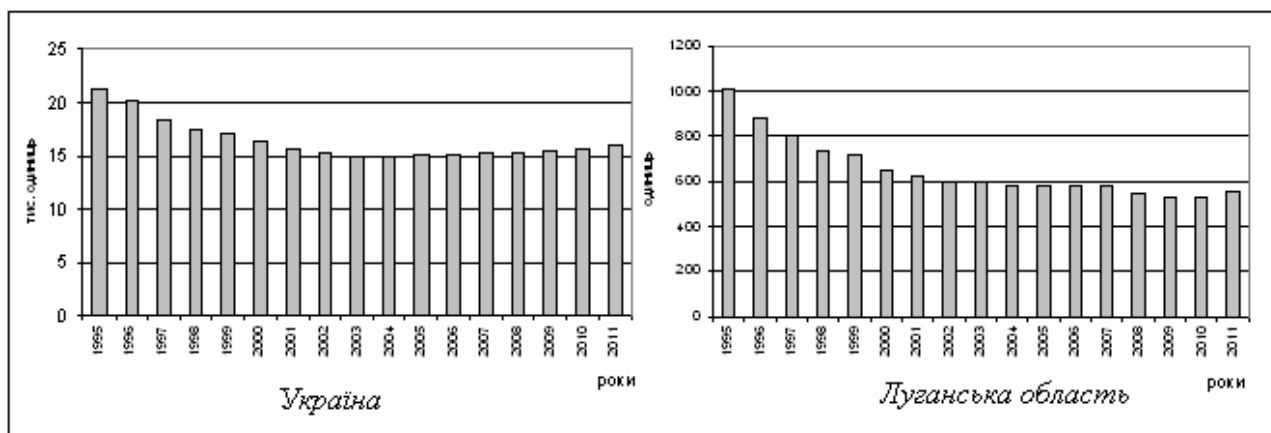

Рис. 1. Динаміка кількості дошкільних навчальних закладів в Україні та в Луганській області за період 1995 – 2011 рр. (побудовано за даними [2, 8])

Щільність ДНЗ по території України в середньому становить 26,6 закладів/тис. км². Високі показники щільності ДНЗ спостерігаються в м. Києві та м. Севастополь (857,5 та 101,1 закладів/тис. км² відповідно). Серед регіонів країни щільність ДНЗ висока в Чернівецькій, Донецькій, Закарпатській, Хмельницькій областях (понад 40 закладів/тис. км²). В Луганській області щільність ДНЗ становить 20,8 закладів/тис. км², за цим показником область посідає 22 місце в Україні [2].

У дошкільних навчальних закладах України нараховується 1171 тис. місць, з яких 843 тис. місць у ДНЗ у міських поселеннях (72% від загальної кількості місць) та 328 тис. місць у ДНЗ у сільській місцевості (28% відповідно) [2]. У порівнянні з 2008 р.

приріст міст у ДНЗ у міських поселеннях на кінець 2011 р. становив 4,2 %, у сільській місцевості – 7,9 %.

В цілому по Україні ДНЗ відвідують 1354 тис. дітей, з яких 1063 тис. у міських поселеннях (78,5 %) та 291 тис. у сільській місцевості (21,5 %) [2, 7]. У порівнянні з 2008 р. кількість дітей в ДНЗ по Україні на кінець 2011 р. збільшилась на 159 тис. осіб, що становить 11,7%. Охоплення дітей ДНЗ в Україні становить 57 % від кількості дітей відповідного віку, при чому даний показник значно вище в міських поселеннях – 67 %, тоді як у сільській місцевості рівень охоплення дітей ДНЗ становить лише 36 % [2]. У порівнянні з 2008 р. у 2011 р. показник охоплення дітей ДНЗ збільшився на 3 %.

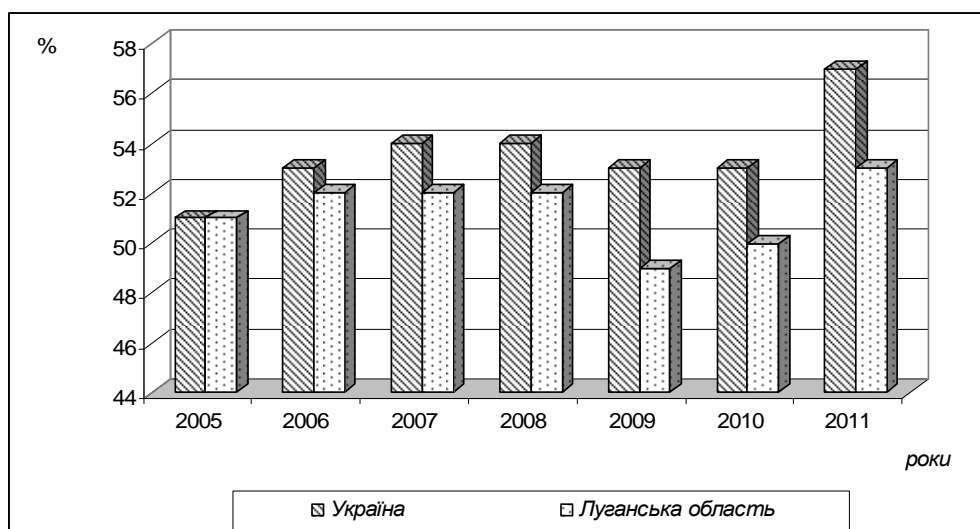

Рис. 2. Динаміка охоплення дітей дошкільними навчальними закладами в Україні та в Луганській області за період 2005 – 2011 рр. (побудовано за даними [2, 8])

В Луганській області кількість місць у ДНЗ становить 44,3 тис., у тому числі 40,1 тис. у ДНЗ в міських поселеннях (90,5%), 4,2 тис. місць – у ДНЗ у сільській місцевості (9,5 %) [3, 8]. Розподіл місць між ДНЗ в міських поселеннях та сільській місцевості в Луганській області значно відрізняється від середньоукраїнських показників. За загальною кількістю місць у ДНЗ Луганська область посідає 10 місце, поступаючись Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Одеській, Київській, Запорізькій, Вінницькій областям, а також м. Києву та Автономній Республіці Крим [2, 7].

В Луганській області ДНЗ відвідують 53,4 тис. дітей, у тому числі 49,8 тис. дітей займаються у ДНЗ, що розташовані в міських поселеннях (93,3 %) та 3,6 тис. – в ДНЗ в сільській місцевості (6,7 %). За період 2008-2011 рр. кількість дітей у ДНЗ Луганської області збільшилась на 5,7 тис., або 10,7 %, що дещо нижче, ніж в цілому приріст по Україні. За кількістю дітей у ДНЗ Луганська область посідає 10 місце серед регіонів України. Попереду неї – Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська, Київська, Запорізька області, Автономна Республіка Крим та м. Київ [2, 7].

В Луганській області рівень охоплення дітей ДНЗ становить 51 %, що на 6 % менше, ніж в середньому по Україні. У тому числі охоплення ДНЗ дітей в міських поселеннях регіону становить 55 %, в сільській місцевості – 26%, що значно менше, ніж в середньому по країні. За показником охоплення дітей ДНЗ Луганська область посідає 19 місце серед регіонів України. Високий рівень охоплення дітей ДНЗ спостерігається в Сумській (70%), Черкаській (68%), Донецькій (64 %) та в м. Севастополі (65%). У той же час досить низькі показники охоплення дітей ДНЗ

характерні для Львівської, Рівненської, Івано-Франківської областей (44 – 36%) [2].

В Луганській області навантаження на 100 місць у ДНЗ становить 121 дитина, що на 5 осіб більше, ніж в середньому по Україні. Даний показник в міських поселеннях становить 124 дитини/100 місць, в сільській місцевості – 85 дітей/100 місць. У порівнянні з 2008 р. у 2011 р. навантаження у ДНЗ Луганської області збільшилось на 8 осіб/100 місць. За даним показником Луганська область займає 19 місце серед регіонів України. Найменша кількість дітей на 100 місць у ДНЗ Херсонської, Черкаської, Кіровоградської, Вінницької областей та Автономної Республіки Крим (96-106 дітей/100 місць). У той же час високі показники навантаження у ДНЗ зафіксовані в Чернівецькій, Рівненській, Волинській, Львівській, Закарпатській областях (понад 130 дітей/100 місць).

Для визначення місця Луганської області серед регіонів України за показниками системи дошкільної освіти було розраховано сумарний рейтинг. Для дослідження обрано 6 показників, що є основними при характеристиці системи дошкільної освіти. Це кількість дошкільних навчальних закладів та їх щільність в регіонах України, кількість місць у ДНЗ, кількість дітей у ДНЗ, навантаження на 100 місць у ДНЗ, охоплення дітей відповідного віку дошкільними навчальними закладами. За кожним з цих показників визначено місце регіонів у порядку їх зменшення: перше місце посідає регіон з найвищими значеннями показників, останнє – з найнижчими. З метою узагальнення рейтингів регіонів за всіма показниками розраховано їхній сумарний рейтинг. Результати представлено в таблиці 1 та на рис. 3, рис. 4.

Таблиця 1

Рейтинги регіонів України за показниками системи дошкільної освіти (на кінець 2011 року)
(за даними [2, 7])

	Кількість дошкільних навчальних закладів	Щільність дошкільних навчальних закладів	Кількість місць у дошкільних навчальних закладах	Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах	Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами	Навантаження на 100 місць	Сумарний рейтинг
АР Крим	12	15	6	8	21	2	64
Вінницька	5	11	9	11	14	5	55
Волинська	22	18	22	21	24	25	132
Дніпропетровська	2	10	2	2	12	8	36
Донецька	1	4	1	1	4	10	21
Житомирська	9	17	15	13	8	18	80
Закарпатська	16	5	18	14	20	27	100
Запорізька	17	25	8	9	13	14	86
Івано-Франківська	26	12	25	24	27	20	134
Київська	7	13	7	7	5	21	60
Кіровоградська	19	21	20	22	15	4	101
Луганська	15	22	10	10	19	19	95
Львівська	10	9	11	6	25	26	87
Миколаївська	14	16	17	17	6	7	77
Одеська	4	14	5	5	22	16	66

Продовж. табл.1

Полтавська	13	24	16	15	9	17	94
Рівненська	23	19	21	19	26	24	132
Сумська	20	20	19	18	1	22	100
Тернопільська	18	7	23	25	23	11	107
Харківська	11	23	4	4	18	6	66
Херсонська	21	26	14	20	10	1	92
Хмельницька	3	6	13	12	7	15	56
Черкаська	6	8	12	16	2	3	47
Чернівецька	25	3	26	23	16	23	116
Чернігівська	24	27	24	26	17	9	127
м.Київ	8	1	3	3	11	12	38
м.Севастополь	27	2	27	27	3	13	99

Умовно за результатами ранжування за сумарним рейтингом показників системи дошкільної освіти регіони України можна згрупувати у чотири групи:

I група – регіони з високими показниками (лідери): Донецька, Дніпропетровська, Черкаська області та м. Київ. Для даних регіонів характерні високі показники кількості та щільності ДНЗ, кількості місць та дітей у ДНЗ. Черкаська область потрапила до групи лідерів за рахунок значних показників охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (2 місце серед регіонів України після Сумської області) та незначним навантаженням на 100 місць (3 місце після Херсонської області та Автономної Республіки Крим).

II група – регіони з показниками вище середнього (переслідувачі): Вінницька, Хмельницька, Київська, Одеська, Харківська області та Автономна Республіка Крим. За станом дошкільної освіти дані регіони поступаються лідерам, проте за окремими показниками займають провідні позиції. Наприклад, за навантаженням на 100 місць у ДНЗ Автономна

Республіка Крим посіла 2 місце серед регіонів України, поступившись Херсонській області; за кількістю ДНЗ Хмельницька область зайняла 3 місце, Одеська область – 4 місце; Харківська область знаходиться на 4 місці серед регіонів України за кількістю місць та кількістю дітей у ДНЗ.

III група – регіони з середніми показниками (основний масив): Миколаївська, Житомирська, Запорізька, Львівська, Херсонська, Полтавська, Луганська, Закарпатська, Сумська, Кіровоградська області та м. Севастополь. Дана група охоплює найбільшу кількість регіонів, показники системи дошкільної освіти яких в основному близькі до середньо державних.

IV група – регіони з низькими показниками (аутсайдири): Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Волинська, Рівненська, Івано-Франківська області. Це переважно західні регіони України (за винятком Чернігівської області). Останні місця у рейтингу цих областей пов'язані з певними демографічними особливостями даних регіонів, зокрема низькою кількістю населення.

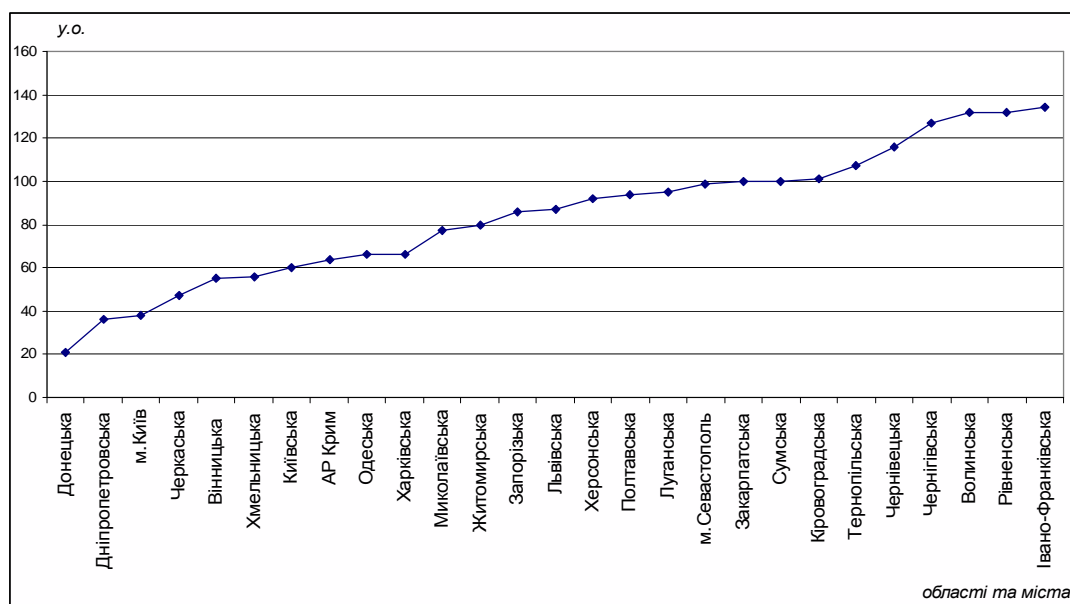

Рис. 3. Ранжування регіонів України за сумарним рейтингом показників системи дошкільної освіти (на кінець 2011 р.) (побудовано за розрахунками автора за даними [2, 7])

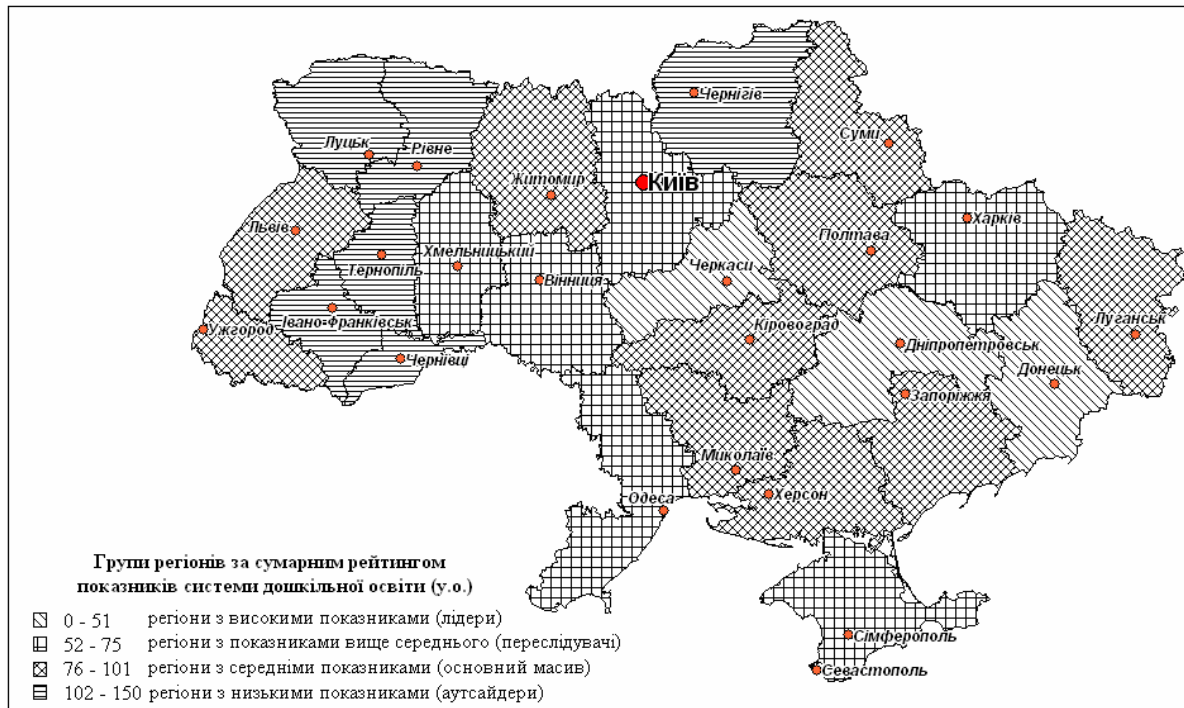

Рис. 4. Групування регіонів України за сумарним рейтингом показників системи дошкільної освіти (на кінець 2011 р.)

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті розкриті регіональні особливості системи дошкільної освіти України. Встановлено, що для Луганської області характерні середні у порівнянні з іншими регіонами України показники системи дошкільної освіти. Удосконалення мережі дошкільних навчальних закладів для забезпечення доступ-

ності дошкільної освіти для дітей потребує проведення більш детального дослідження з урахуванням не лише абсолютних, а й відносних показників. Це дасть можливість дати рекомендації щодо територіальної оптимізації системи дошкільної освіти в Україні та в її окремих регіонах з урахуванням особливостей цієї ланки безперервної освіти.

Список використаних джерел:

1. Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/629-2011-%D0%BF>
2. Дошкільна освіта в Україні в 2011 р. Статистичний бюлетень. – К., 2012. – 86 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Внепвений старт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyu/doshkilna/progr_rozv/1.pdf
6. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?q=rectors.odessa.ua%2Fua%2Fuploads%2F...%2Fstrategia.doc&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:ru:official&client=firefox>
7. Статистичний збірник «Регіони України 2012». Частина I. / [за редакцією О.Г. Осауленка]. – К., 2012. – 310 с.
8. Статистичний щорічник Луганської області за 2011 рік / [за редакцією С.Г. Пілієва]. – Електронний ресурс на диску.

УДК 911.3

Олена Нища

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ М. ХАРКОВА

В даній статті розглянуто ознаки міста як системи. Проаналізовано особливості складових підсистем міста: містоутворюючої, містообслуговуючої, архітектурно-містобудівельної, підсистеми населення. Проведено аналіз сучасного стану демографічної ситуації в м. Харкові (природного та механічного руху населення, статеві та вікової структури), промисловості, сфери торгівлі, освіти та культури. Розглянуто структуру пасажироперевезень, визначено який з видів транспорту користується найбільшою популярністю у жителів м. Харкова. Проаналізовано особливості житлового фонду міста та розвитку малого підприємництва.

Ключові слова: місто, підсистеми міста, територіальна організація, демографічна ситуація, транспортна інфраструктура, м. Харків.

Елена Нища. ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ Г. ХАРЬКОВА. В данной статье рассмотрены признаки города как системы. Проанализированы особенности составных подсистем города: градостроительной, градослуживающей, архитектурно-градостроительной, подсистемы населения. Проведено анализ современного состояния демографической ситуации в г. Харькове (природного и механического движения населения, половой и возрастной структуры), промышленности, сферы торговли, образования и культуры. Рассмотрено структуру пассажироперевозок, определено какой вид транспорта наиболее популярен у жителей г. Харькова. Проанализировано особенности жилищного фонда города и развития малого предпринимательства.

Ключевые слова: город, подсистемы города, территориальная организация, демографическая ситуация, транспортная инфраструктура, г. Харьков.

Elena Nishcha. THE RESEARCH FEATURES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN KHARKIV. In the article the features of city as a system are examined. Features of the major city subsystems: city-forming, city-service, architectural and town planning, population's subsystem are analyzed. Analysis of modern demographic situation (nature and mechanical movement of the population, sex and age structure), industry, trade sphere, education and culture in Kharkiv are held. The structure of ridership is examined, the most popular type of transport in Kharkiv are determined. Features of city housing and small business development are analyzed.

Keywords: city, city subsystem, territorial organization, demographic situation, transport infrastructure, city Kharkiv.

Актуальність дослідження. В сучасних умовах все більшої актуальності набувають дослідження особливостей розвитку міських поселень і насамперед великих міст. Саме в містах зосереджується економічний, освітній та культурний потенціал держави. Вони здійснюють значний вплив на розвиток прилеглих територій. Все гостріше постає питання необхідності зміни планувальних структур міст з метою раціонального використання міської зони, розробки стратегічних планів розвитку великих міст. Значну увагу дослідженням різноманітних аспектів формування та розвитку міських поселень приділяють такі вчені як Ю. Білоконь [1], А. Доценко [2], Ю. Дехтяренко [3], М. Кушніренко [4], Ю. Палеха, Ю. Пітюренко [7], О. Топчів [8], Г. Фільваров [9] та інші.

Оскільки для міст характерними є такі властивості як динамічність розвитку, зміна домінуючих функцій та стрімке зростання, геоурбаністичні дослідження не втрачають своєї актуальності, зокрема з позицій суспільної географії.

Виклад основного змісту дослідження. У науковому поняттєво-термінологічному апараті місто розглядають як соціально-економічну або соціально-господарську систему, що вирізняється особливою природою (генезою) і має гомеостатичні властивості [8].

Ю. Дехтяренко виділяє такі ознаки міста як системи:

- велика кількість складових елементів, що виконують різні функції;
- складна структура і взаємозв'язки між

елементами й властивостями системи, динамічна поведінка елементів, системи в цілому;

- різноманітні і нерегулярні впливи зовнішнього середовища, стохастична поведінка багатьох елементів та системи в цілому;

- здатність зберігати структуру і функції у певних межах змінності і варіативності (гомеостаз), підтримувати рівновагу взаємодії системи із зовнішнім середовищем;

- наявність підсистем ієрархічного і функціонального характеру, що мають власні цілі функціонування та розвитку [3].

Так як місто є системою, то для нього властива наявність підсистем які представлені на рис. 1.

До містоутворюючої підсистеми відносяться підприємства, організації та установи, продукції та послуги яких задовольняють потреби споживачів поза межами міста. Ця підсистема обслуговує зовнішні зв'язки міста, визначає його господарські функції та спеціалізацію, місце і роль в територіальному поділі праці – локальному, регіональному, національному, міжнародному.

Містообслуговуюча підсистема задовольняє потреби населення міста. До її складу входять підприємства, організації та установи, продукція і послуги яких споживаються переважно у даному місті [8].

На думку Ю. Дехтяренка, взаємодія містоутворюючої бази, обслуговуючого комплексу і містобудівної діяльності здійснюється через дуже важливий четвертий компонент – населення. Автор наголошує, що в свою чергу відтворення населення відбувається в результаті функціонування решти підсистем міста, і саме населення є індикатором оп-

тимального управління розвитком цих підсистем і міста в цілому [3, с. 5].

Харків є одним з найкрупніших адміністративних, економічних, наукових та культурних центрів України. Місто є центром міжобласної системи розселення до якої належать Харківська, Полтавська та Сумська області. Площа

території м. Харкова складає 306 км². За адміністративно-територіальним устроєм місто поділяється на 9 районів: Дзержинський, Жовтневий, Київський, Комінтернівський, Ленінський, Московський, Орджонікідзевський, Фрунзенський та Червонозаводський [6].

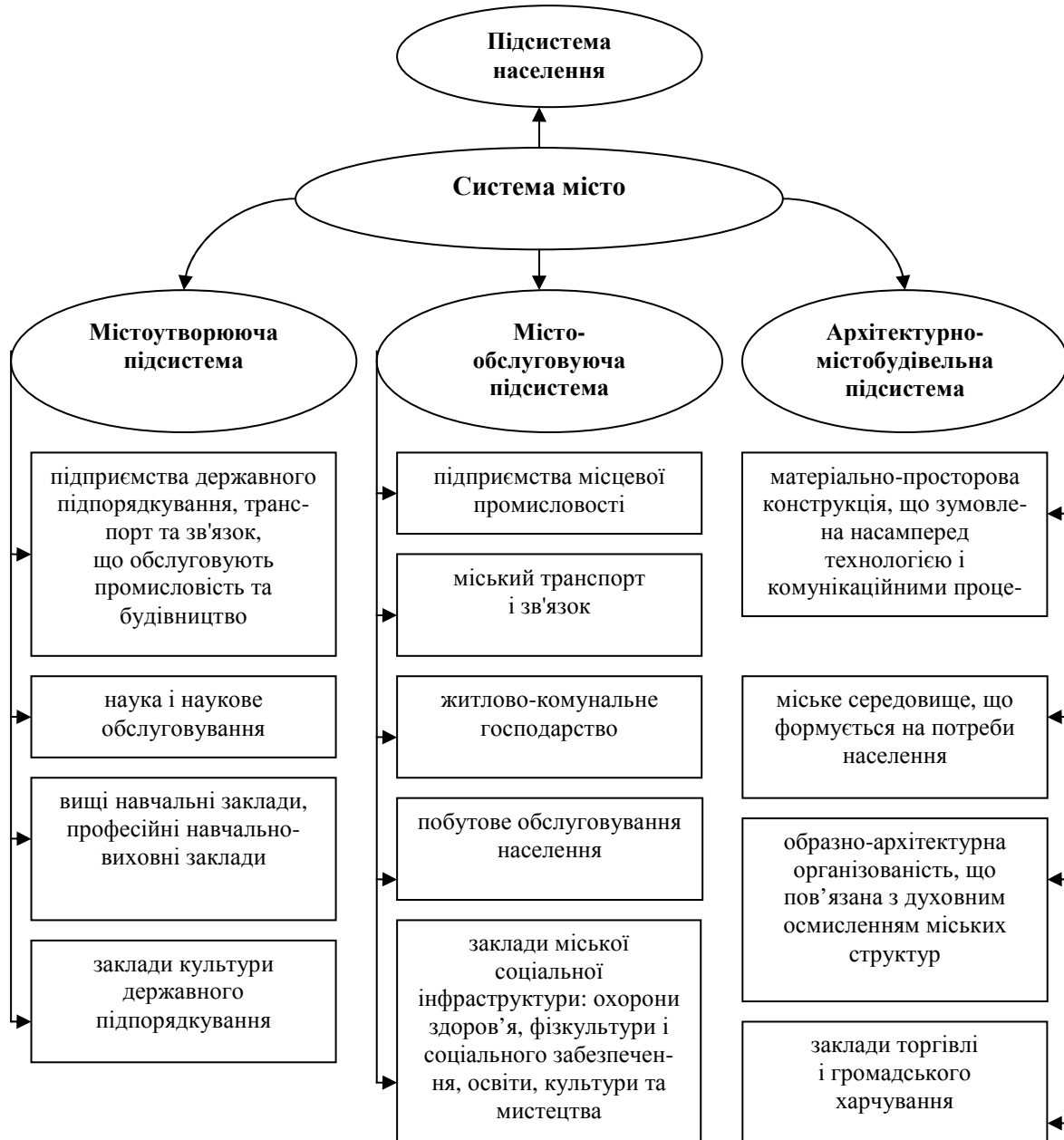

Рис. 1. Підсистеми міста (складено за даними [3])

За чисельністю наявного населення м. Харків посідає друге місце серед міст України після м. Києва (станом на 01.01.2012 р. в місті проживало 1441,3 тис. осіб). Середня густина населення 4710 осіб на км². Найбільш заселеним є Московський район (12646 осіб на км²), а найменш Червонозаводський (2051 осіб на км²) та Ленінський (2782 осіб на км²) райони. Низький рівень заселеності територій даних районів пояснюється тим, що саме тут зосереджується переважна більшість промислових

підприємств, які займають значні площі території, а також є не дуже сприятливими зонами для проживання з екологічної точки зору [10].

Демографічна ситуація. Для м. Харкова характерним є від'ємний природний приріст населення. Він склав -2,9 % у 2011 році, що свідчить про перевищення показників коефіцієнтів смертності над показниками коефіцієнтів народжуваності. Це пояснюється в першу чергу процесами депопуляції, які характерні для переважної більшості регіонів

України. У структурі основних видів причин смертності найбільшу частку займають хвороби системи кровообігу (71 %) (рис. 2.), найменшу – хвороби органів дихання (2%).

У статевій структурі переважають жінки 54%

від загальної чисельності населення. У віковій структурі найбільшу частку займає населення працездатного віку, а саме 64 % від загальної чисельності населення м. Харкова, найменшу населення молодшого працездатного віку (12 %) [5].

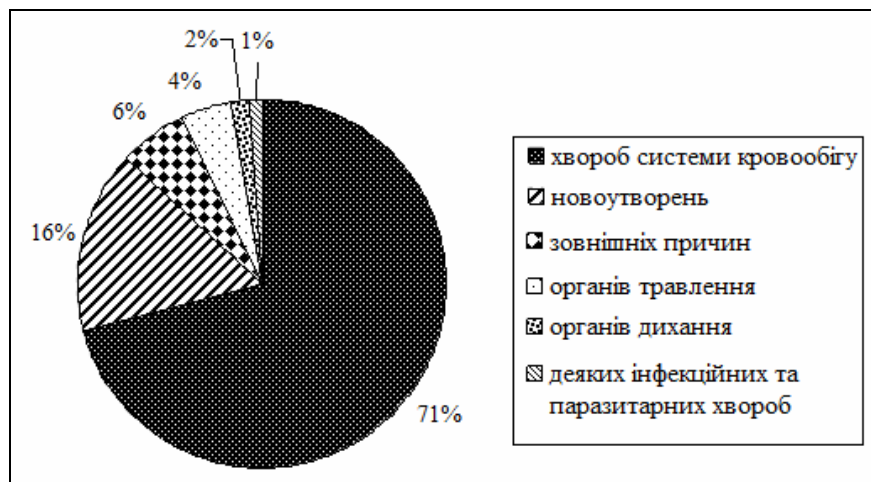

Рис. 2. Структура смертності населення за причинами в м. Харкові у 2010 році (складено за даними [5])

Механічний рух населення міста характеризується від'ємними показниками, коефіцієнти кількості вибулих перевищують коефіцієнти кількості прибулих, так в 2011 році сальдо міграцій становило -0,6 ‰. Це пов'язано з внутрішньорегіональною міграцією населення у приміську зону та сусідні райони. Однак, якщо аналізувати міжрегіональну та міждержавну міграцію, то тут ситуація дещо інша, сальдо цих видів міграції є додатним [10].

Промисловість. Харків є одним із провідних центрів індустріального комплексу України. Підприємства міста виробляють продукцію майже за всіма видами промислової діяльності, а саме виробництво харчових продуктів, напоїв; добування паливно-енергетичних корисних копалин; легка промисловість, поліграфічна діяльність та пов'язані з нею послуги, хімічне виробництво, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, машинобудування, виробництво меблів. У 2010 році обсяг реалізованої промислової продукції становив 26661,5 млн. грн., що більше в порівнянні з попереднім роком майже у 1,5 рази [10]. В порівнянні з 2009 р. у 2010 р. зросли обсяги виробництва маргарину і продуктів аналогічних на 8,1%, сиру свіжого неферментованого та кисломолочного – на 7,2 %, молока обробленого – на 20,8 %, ковдр та пледів, у 1,2 рази пальт, напівпальт, накидок, плащів та курток, препаратів лікарських на основі антибіотиків (на 6,3 %), кранів, клапанів, вентилів інших (у 4,1 рази), верстатів для оброблення дерева (у 2,3 рази), електродвигунів та генераторів постійного струму (на 68,6 %), електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних (на 1,9 %), насосів відцентрованих для перекачки рідин інших та підйомників рідин (на 27,0 %). Проте зменшилися обсяги виробництва м'яса, включаючи субпродукти 1 категорії, – на 14,3 %, кисломолочних продуктів – на 4,0 %, риби соло-

ної, крім оселедців – на 31,1%, виробів ковбасних – на 7,7 %, борошна – на 5,5 %, білизни постільної – у 4,6 рази, лікарських препаратів на основі гормонів (на 12,5 %), фарб та лаків на основі полімерів, розчинених у водному середовищі (на 25,3%), засобів мюючих та для чищення для роздрібної торгівлі (на 27,3 %), конвеєрів та елеваторів (на 14,7 %), апаратури електричної низьковольтної (на 4,4 %).

Транспорт. В місті добре розвинута транспортна інфраструктура. Довжина магістральної мережі міста (вулиці загальноміського, районного значення, автодорожні магістралі) складає 391,2 км. В межах м. Харкова вантажоперевезення здійснюються автомобільним транспортом, перевезення пасажирів метрополітеном, автомобільним, троллейбусним та трамвайним видами транспорту. У 2010 році всіма видами транспорту було перевезено 513,8 млн. пасажирів [10].

У структурі перевезень пасажирів (рис. 3.) найбільшу частку займають перевезення метрополітеном близько 50 %, а саме 247,1 млн. пасажирів, а найменшу – трамвайним, лише 15 % (75,5 млн. пасажирів). Причиною того, що жителі міста найбільшу перевагу надають метрополітену є: висока швидкість, незалежність від інших видів транспорту, порівняно невисока вартість проїзду. Найменшу перевагу жителі надають трамвайному виду транспорту, через низьку швидкість, залежність від інших видів транспорту, а також те, що трамвайні колії мають незначну протяжність.

Збереження рухомого складу внутрішньоміського транспорту здійснюється в 2 метрополітенських, 4 трамвайних, 3 троллейбусних депо і 4 автопарках.

Сфера торгівлі. Невід'ємними складовими економіки міста є оптова, роздрібна торгівля та ресторанне господарство. Загальний обсяг роздрібно-

товарообороту підприємств – юридичних осіб міста, включаючи ресторанне господарство (громадське харчування) у 2010р. склав 15787,3 млн. грн., або 10892 грн. в розрахунку на душу населення. Станом на 1.01.2011 р. в м. Харкові налічувалось 2476 підприємств роздрібною торгівлі 851 підприємство ресторанного господарства. У структурі підприємств роздрібною торгівлі, яка представлена магазинами та

палатками й кіосками, у 2010 р. найбільшу частку займали магазини близько 60 % [5]. У товарній структурі оптової торгівлі м. Харкова в 2010 році (рис. 4.) найбільшу частку займала продукція харчової промисловості близько 40 %, а найменшу продукція легкої та деревообробної, целюлозно-паперової промисловості всього 1 % [5].

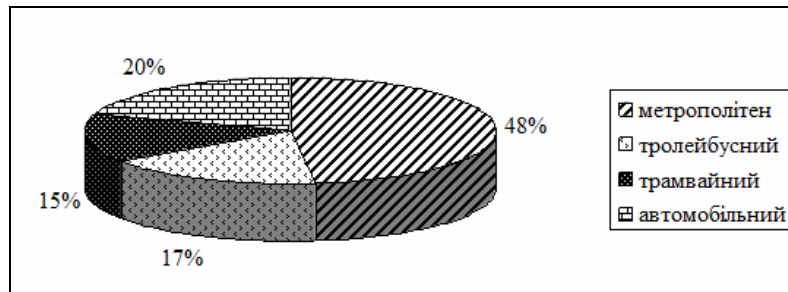

Рис. 3. Структура перевезень пасажирів всіма видами транспорту в м. Харкові у 2010 році (складено за даними [5])

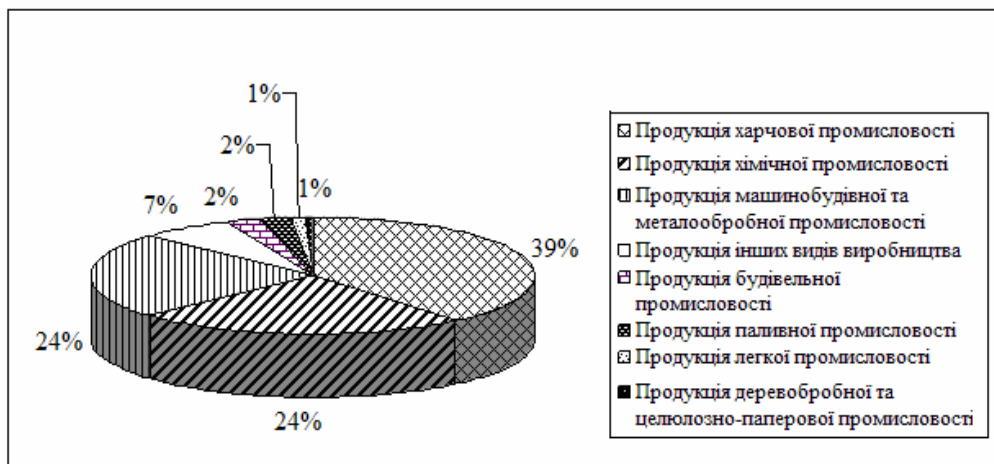

Рис. 4. Товарна структура оптового товарообороту м. Харкова у 2010 році (складено за даними [5])

Житлові умови. Житловий фонд м. Харкова станом на 1.01.2011р. склав 31,3 млн. м² загальної площі. В середньому на одного мешканця міста припадало 21,3 м² загальної площі [5]. Житловий фонд м. Харкова включає об'єкти, що знаходяться у приватній, комунальній та державній власності. У структурі житлового фонду міста найбільшу частку займають об'єкти приватної власності, а саме 90 % від загальної площі, у комунальній та державній власності перебували 7 % та 3 % відповідно. До підприємств, організацій та установ комунального й державного фонду належать: навчальні заклади; будинки та інтернати для дітей; будинки для престарілих, одиноких та інвалідів; інші підприємства, організації та установи.

Переважає більшість об'єктів житлового фонду міста (більше 90 % загальної площі) обладнані водопроводом, каналізацією, центральним опаленням, ваннами (душовими), газом та гарячим водопостачанням, а також 9 % обладнані підлоговими електричними плитками.

Станом на 1.01.2011р. по м. Харкову налічувалось 602,1 тис. квартир (включаючи 14 квартир житла, яке знаходиться на балансі підприємств банкрутів та тих, що повністю припинили свою діяльність). Найбільшу частку у структурі житлового фонду в 2010 році займали двокімнатні, а саме 37 %, а найменшу, а саме 1 % від загальної кількості п'ятикімнатні квартири і з більшою кількістю кімнат (рис. 5.).

Мале підприємництво. На структурну перебудову в економіці України і міста Харкова істотно впливає розвиток малого підприємництва. Даний елемент ринкової економіки сприяє зростанню обсягів виробництва, створенню сприятливого середовища для розвитку конкуренції, а також організації нових робочих місць. В 2010 р. у м. Харкові на 10 тис. осіб наявного населення припадало 118 малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг підприємств малого бізнесу у 2010 році склав 23420,6 млн. грн. (20,8% від загального обсягу реалізації по місту) та у порівнянні з 2009 р. зріс у 1,2 ра-

зи. На підприємствах малого бізнесу було зайнято 102,8 тис. осіб, що у порівнянні з 2009 роком менше у 1,2 рази. Кількість найманих працівників на малих підприємствах м. Харкова складала 101,3 тис. осіб, що становить 28,3% від загальної кількості найманих

по місту в цілому [5]. Протягом року прибутково працювало 57,4% малих підприємств (загальна сума прибутку складає 1260,2 млн. грн.), збитково – 42,6% (загальна сума збитку – 1910,9 млн. грн.).

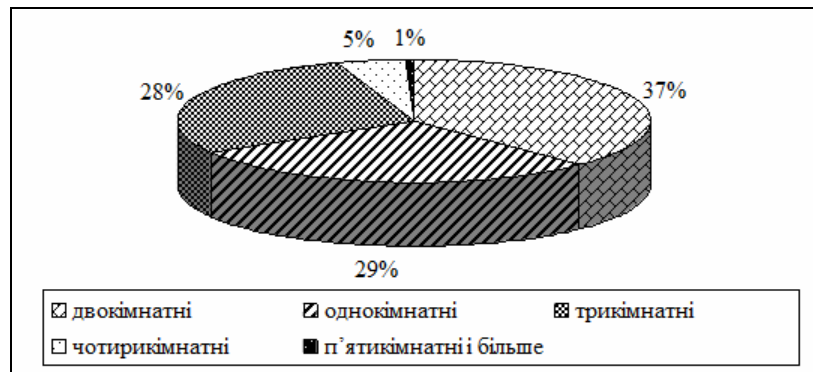

Рис. 5. Структура кількості квартир житлового фонду м. Харкова у 2010 році (складено за даними [5])

Сфера освіти. Харків є важливим освітнім центром, що готує висококваліфікованих фахівців не тільки для свого регіону, а і для всієї України, а також і для інших держав. Вища освіта у місті представлена навчальними закладами від I до IV рівнів акредитації. У 2010/2011 навчальному році підготовка фахівців здійснювалося 35 навчальними закла-

дами III і IV рівнів акредитації і 23 навчальними закладами I і II рівнів акредитації. У структурі розподілу вищих навчальних закладів за типами найбільшу частку займають університети – 33 % (19 закладів), а найменшу училища – близько 9 % (5 закладів) (рис. 6).

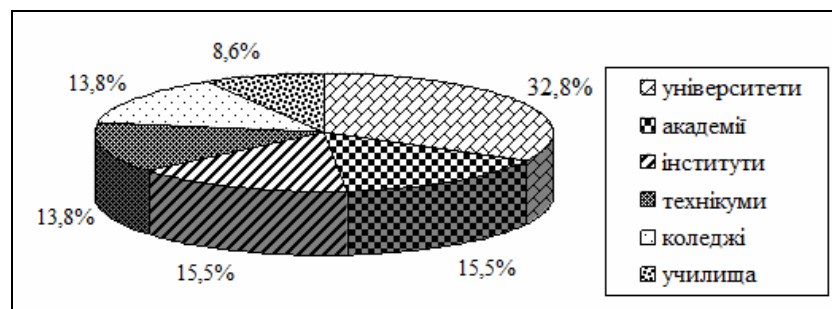

Рис. 6. Структура розподілу вищих закладів освіти м. Харкова за типами в 2010 році (складено за даними [5])

У 2010 році в м. Харків діяли 216 дошкільних закладів загальною місткістю 32,7 тис. місць. В цілому, в зв'язку із тенденцією зменшення кількості дітей дошкільного віку, а також завдяки відносного зменшення кількості дітей даної категорії, які реально відвідують дитячі дошкільні заклади, ситуація із цим елементом соціальної інфраструктури виглядає задовільною [5].

Шкільна мережа у 2010 році нараховувала 236 загальноосвітніх закладів, з них 22 денних гімназій, 26 ліцеїв, 5 вечірніх шкіл та 11 спеціальних шкіл (школи інтернати) та шкіл соціальної реабілітації. У загальноосвітніх закладах в 2010 році навчалось 107 тис. осіб, з яких 98 % навчалися в денних закладах. У структурі шкільної мережі м. Харкова в 2010 році

найбільшу частку займають загальноосвітні заклади I-III ступеня, а найменшу загальноосвітні заклади I-II ступеня (рис. 7).

Сфера культури. В м. Харкові створена досить широка мережа установ та закладів культури різного профілю. За даними головного управління статистики в Харківській області на кінець 2010 року в місті функціонували 7 професійних театрів, 2 концертні зали, 8 музеїв, 90 бібліотек, 9 демонстраторів фільмів, 31 заклад культури клубного типу. У 2010 р. театри відвідали 392,6 тис. осіб, концертні організації – 91,4 тис. осіб, музеї – 783,6 тис. осіб. Порівняно з 2009р. спостерігається збільшення показників відвідувань музеїв на 3,4%, театрів на 7,3 %, концертних організацій на 16,6% [5].

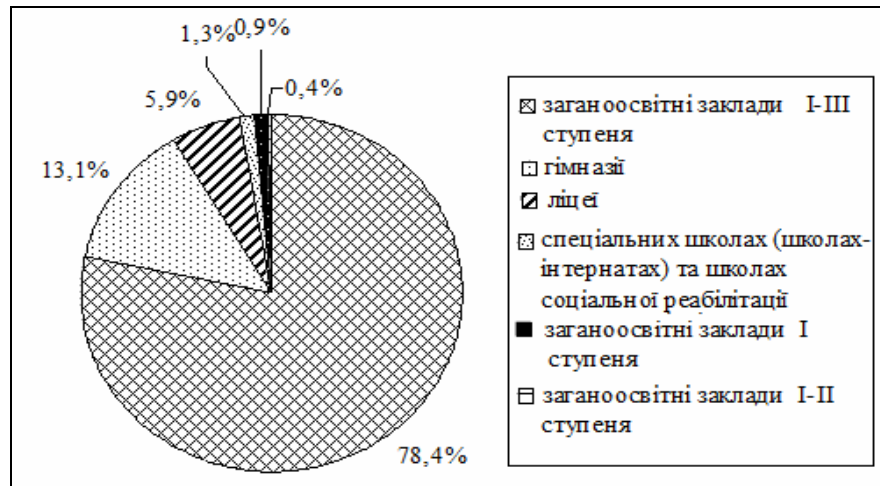

Рис. 7. Структура шкільної мережі м. Харкова в 2010 році (складено за даними [5])

Висновки. Отже, проведений аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку м. Харкова дозволяє зробити наступні висновки: Харків є потужним економічним, політичним, освітнім та культурним центром. Територія міста заселена досить не рівномірно, тому важливим є проведення більш детальних досліджень в територіальному аспекті, з метою у подальшому розробки заходів та рекомендацій необхідних для зменшення навантаження територій районів які є найбільш густозаселе-

ними. Необхідно дослідити динаміку соціально-економічного розвитку м. Харкова, а також територіальних особливостей розвитку окремих районів міста. Це дозволить виявити основні закономірності розвитку міста, його проблеми, точки «зростання» для визначення шляхів оптимізації його як складної соціогеосистеми. Отже, проведення подальших суспільно-географічних досліджень м. Харкова залишаються актуальними та необхідними.

Список використаних джерел:

1. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (теорія і практика) / Ю.М. Білоконь; за ред. І.О. Фоміна. – К.: Логос, 2003. – 259 с.
2. Доценко А.І. Концепція розселення населення / А.І. Доценко. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 72 с.
3. Економіка міст: Україна і світовий досвід: Навч. посібник / Вакуленко В.М., Дехтяренко Ю.Ф., Драпівський О.І. та ін.; За заг. ред. Макухи В.О. - Київ: Основи, 1997. - 243 с.
4. Кушніренко М.М. Планировка и застройка городов в условиях прибрежного ландшафта: учеб. пособие / М.М. Кушніренко. – К.: КНУСА, 2003. – 172 с.
5. Місто Харків у 2010 році: Статистичний щорічник / за ред. О.Г. Мамонтової. – Х., 2011. -172 с.
6. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.city.kharkov.ua/uk>
7. Питюрєнко Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства: монография / Е.И. Питюрєнко. – К.: Наук. думка, 1983. – 140 с.
8. Топчів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О.Г. Топчів. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. Фільваров Г.Й. Проблеми сталого розвитку населених пунктів України / Г.Й. Фільваров // Містобудування та територіальне планування. – 2001. – №9. – С. 105 – 119.
10. Харківська область у 2011 році: Статистичний щорічник / за ред. О.Г. Мамонтової. – Х., 2012. – 408 с.

УДК 911.3

Ольга Ільвів

СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Проаналізовано та визначено структуру інтелектуального потенціалу, зокрема сюди відносять освітній потенціал, науковий потенціал, інноваційний потенціал. Охарактеризовано структурні компоненти інтелектуального потенціалу регіону. Проведено компонентно-функціональний та територіально-функціональний аналіз, він розкриває окремі аспекти структури інтелектуального потенціалу, які дозволяють вивчити її елементи та взаємозв'язки між різними складниками.

Ключові слова: структура інтелектуального потенціалу, освітній потенціал, науковий потенціал, освітній комплекс, інноваційний потенціал.

Ольга Ільвів. СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛА РЕГІОНА. Проаналізована і определена структура интеллектуального потенциала, в частности сюда относят образовательный потенциал, научный потенциал, инновационный потенциал. Охарактеризованы структурные компоненты интеллектуального потенциала региона. Проведено компонентно-функциональный и территориально-функциональный анализ, он раскрывает отдельные аспекты структуры интеллектуального потенциала, которые позволяют выучить ее элементы и взаимосвязи между разными составляющими частями.

Ключевые слова: структура интеллектуального потенциала, образовательный потенциал, научный потенциал, образовательный комплекс, инновационный потенциал.

Olga Ilyiv. THE STRUCTURE OF THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION. The structure of intellectual potential is analysed and certain, in particular here take educational potential, scientific potential, innovative potential. The structural components of intellectual potential of region are described. A functional and territorial functional analysis is conducted component, he exposes separate aspects structures of intellectual potential, that allow to learn her elements and intercommunications between different constituents by parts.

Keywords: intellectual capacity structure, educational potential, scientific potential, educational complex, innovative potential.

Актуальність. Перехід до нової економіки характеризується активним залученням та використанням інтелектуального потенціалу регіону. Одним із пріоритетних напрямків є розвиток інтелектуального потенціалу регіону. Однак, залишаються недостатньо вивченими проблеми сутності, структури інтелектуального потенціалу області. Вирішення цієї проблеми дасть змогу оцінити інтелектуальний потенціал та уможливить підвищити ефективність його використання.

Формулювання мети та завдань статті. Метою дослідження є з'ясування та визначення структури інтелектуального потенціалу Волинської області.

Для досягнення поставленої мети було поставлено завдання з'ясувати структуру інтелектуального потенціалу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питання щодо формування та використання інтелектуального потенціалу досліджуються як за кордоном, так і в Україні. За кордоном ці проблеми вивчали відомі зарубіжні вчені Л. Едвінссон, М. Мелоун, Р. Інглегарт, Т. Стюарт, О. Тоффлер, Й. Шумпетер, Х. Хекхаузен, Т. Шульц та інші, в Україні – Л. Безчасний, Д. Богиня, В. Гесць, О. Грішнова, С. Злупко, Б. Кваснюк, А. Чухно, А. Колот, О. Стефанишин, Н. Бойчук, В. Дюндін, М. Розумний, В. Мурашко, С. Грицуленко та інші.

Матеріали і методи. Були використані системний, літературний та логічний методи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження проблем інтелектуального потенціалу зумовлює виокремлення його структурних компонентів, які б характеризували його не лише безпосередньо за змістом, а й відбивали комплексно ті його елементи,

що мають сукупність соціально-економічних відносин і умов, за яких відбувається повне відтворення інтелектуального потенціалу.

Єдиного чіткого уявлення про структуру інтелектуального потенціалу регіону ще не сформовано. Під структурою інтелектуального потенціалу регіону ми розуміємо сукупність складових елементів (підсистем), зв'язків і відносин між ними, що забезпечують його функціонування як єдиного цілого [2; 3]. На наш погляд, у структурі інтелектуального потенціалу регіону доцільно виокремлювати такі основні компоненти: освітній потенціал, науковий потенціал та інноваційний потенціал. Основу даних потенціалів становлять кадрові, науково-технічні, науково-дослідницькі та освітні ресурси.

Так, під інтелектуальним потенціалом ми розуміємо ресурсний потенціал регіону, а саме його освітньо-кваліфікаційний рівень, науковий та інноваційний потенціали, що характеризують здатність певної території забезпечувати високий рівень соціально-економічного розвитку регіону та країни в цілому.

Даний підхід дозволяє виділити суб'єктів життєдіяльності регіону, які безпосередньо беруть участь у відтворенні його інтелектуального потенціалу і конкретизувати основні напрями управління даним процесом (рис. 1).

Очевидно, що до їх числа необхідно віднести підвищення ефективності і якості освітнього процесу, розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень з пріоритетних напрямів розвитку регіону, трансформацію інтелектуального потенціалу в інноваційний розвиток, організацію взаємодії всіх складових частин.

Для дослідження інтелектуального потенціалу доцільно проводити компонентно-функціональний та територіально-функціональний аналіз.

Рис. 1. Структура інтелектуального потенціалу регіону

Він розкриває окремі аспекти структури інтелектуального потенціалу, які дозволяють вивчити її елементи та взаємозв'язки між різними складниками. Результати такого дослідження є вихідними для вивчення територіальної організації інтелектуального потенціалу.

Нааявні в галузі освіти статистичні дані дозволяють скласти загальне уявлення про кількісні аспекти її діяльності та відображають:

- інфраструктурний потенціал галузі (розподіл навчальних закладів за формою навчання, формою власності, відомчою приналежністю, типами навчальних закладів, ступенями освіти тощо);

- контингент (кількість учнів у різних типах навчальних закладів, охоплення дітей освітою, розподіл учнів за віком, змінність навчання, середня наповненість класів та інші показники);

- викладацький склад (кількість учителів і викладачів, їх кваліфікаційні характеристики).

Така інформація є основою для подальшого аналізу особливостей компонентної структури і територіальної організації мережі навчальних закладів, зокрема обчислення середнього радіусу доступності й забезпеченості населених пунктів освітніми об'єктами тощо.

Територіальна організація освітнього комплексу – процес цілеспрямованого розміщення освітніх закладів, наукових установ, обслуговуючих підприємств, органів управління освітою у взаємозв'язку з системою розселення і виробництвом, в результаті чого досягається певний соціально-економічний ефект на основі задоволення освітніх потреб населення і попиту господарства у кваліфікованих кадрах.

Територіальна структура освітнього потенціалу представлена сукупністю елементів, формами їх зосередження та зв'язками між ними. В територіальній структурі освітнього комплексу виявлено сформовані пункти освіти місцевого значення і комплексні центри освіти регіонального, міжрегіонального і загальнодержавного значення. Критеріями виділення цих елементів слугували чисельність учнів, студентів вищих навчальних закладів у населеному пункті та радіуси обслуговування населення освітніми послугами [1].

Рівень освіти населення визначено як фактичний стан набутих і засвоєних населенням знань,

умінь і навичок. Якість освіти населення слід розглядати як сукупність дії таких умов і чинників, як: забезпеченість навчальних закладів висококваліфікованими викладачами і вчителями, наявність сучасної якісної матеріально-технічної бази, вартісна і транспортна доступність освітніх послуг, можливість здобути обрану професію, яка буде затребувана у державі та інші. Ці умови і чинники є похідними від рівня економічного і людського розвитку регіонів, культури і традицій населення, його духовної самосвідомості.

Цілісну характеристику рівню розвитку освітнього комплексу можна надати на основі аналізу освітнього потенціалу території, що являє собою поєднання в межах регіону населення, яке має загальну середню, професійно-технічну, вищу освіту та наявну чисельності учнів і студентів у навчальних закладах. Освітній потенціал території – важлива наукова категорія, розуміння якої є основою для усвідомлення тих можливостей, які має регіон і реалізація яких потребує додаткових зусиль в майбутньому.

Виявлено, що найважливішими рисами територіальної організації освітнього потенціалу є: залежність рівня розвитку і територіальної організації освітнього потенціалу від рівня розвитку і розміщення продуктивних сил; залежність територіальної концентрації навчальних закладів від особливостей систем розселення населення; територіальне комплексування закладів освітнього комплексу України та територіальна диференціація освітнього комплексу [4; 5].

Науковий потенціал як системний об'єкт характеризується структурністю. Можна виділити три аспекти структури наукового потенціалу: функціонально-компонентний, територіальний та організаційно-управлінський. Поняття «науковий потенціал» за доцільне трактувати як сукупність параметрів, що характеризують здатність наукового комплексу певної території забезпечувати належний рівень науково-технічного розвитку країни, регіону. Можна виділити такі найважливіші параметри наукового потенціалу:

- структура наукової діяльності країни, (за формами, регіональним розподілом, відомчою підпорядкованістю, секторами науки);

- кадрове забезпечення наукової діяльності в

країні, регіоні (рівень підготовки та перепідготовки кадрів із вищою освітою та наукових кадрів: кількість, структура, сфери використання);

- етап фінансового забезпечення наукової діяльності в країні, регіоні (джерела фінансування, обсяги та питома вага у ВВП, структура інвестування НДДКР за джерелами надходжень та розподілом поміж секторами науки);

- рівень матеріально-технічної забезпеченості наукової діяльності в країні, регіоні (матеріальна та технічна озброєність досліджень і науковців);

- результативність науково-дослідної діяльності в країні, регіоні (кількість та співставний рівень наукових розробок тощо).

Функціонально-компонентна структура наукового потенціалу – це склад, сукупність його функціональних компонентів – галузей, видів наукової діяльності, що розкривають їх роль в процесах спеціалізації і комплексоутворення в регіоні.

Науковий потенціал – це цілісна система окремих елементів. Його цілісність визначається поєднанням взаємозв'язків і залежностей між елементами, що поєднують територіально дослідницькі та навчальні заклади і центри тощо. В ньому можна виділити чотири основні сектори: академічний (установи і організації АН); галузевий (дослідницькі установи і організації міністерств і відомств народного господарства); вузівський (науково-дослідні сектори і кафедри вузів); заводський (наукові дослідно-конструкторські підрозділи об'єднань і підприємств індустрії). До нього належить також інші організації, які об'єднують наукові підрозділи і групи музеїв, архівів, бібліотек і книжкових палат, метеослужби, геолого-розвідувальні партії та інші.

Вищими формами організації науки є Національна Академія наук (НАН) та галузеві академії (Академія сільськогосподарських наук, Академія педагогічних наук, Академія медичних наук та ін.).

До структури академії належить велика кількість спеціалізованих науково-дослідних інститутів, проблемних лабораторій, дослідницьких станцій, наукових товариств, інформаційних центрів, видавництв, бібліотек, музеїв тощо. Крім того, існують галузеві науково-дослідні і проектні інститути, відділи лабораторій та допоміжні заклади, які безпосередньо підпорядковані міністерствам і відомствам (промисловості, сільського господарства, транспорту, екології, освіти і науки, культури та ін.).

Необхідність концентрації та централізації наукової діяльності обумовила розвиток таких організаційних форм науки, як центри галузевого значення.

Таким чином, науковий потенціал має складну ієрархічну систему структурних підрозділів, що забезпечують виконання її внутрішніх і соціальних функцій.

Всі складові наукового потенціалу проводять наукові дослідження. У фаховій літературі є різні підходи до класифікації наукових досліджень, що в більшості випадків передбачають їх поділ на фундаментальні і прикладні дослідження, науково-технічні розробки та науково-технічні послуги [5].

Територіальна структура наукового потенціалу – це співвідношення і взаємне розміщення різних

форм територіального зосередження наукової діяльності. Елементами територіальної структури наукового потенціалу є райони, вузли, центри наукової діяльності. За своїм змістом ці елементи можуть бути інтегральними, міжгалузевими та галузевими.

А) Регіональними елементами територіальної структури НП є райони наукової діяльності, що територіально можуть збігатися із суспільно-географічними районами, або відповідати територіальним межах, управління науковою діяльністю в країні. Наприклад, регіональні наукові центри в Україні можна розглядати як і районні утворення.

Б) Точковим елементом територіальної структури наукового потенціалу є вузол та центр наукової діяльності. Вузол наукової діяльності – це поселення, в якому сконцентровано всі функціонально-компонентні складові наукового потенціалу. Таке поселення виступає ядром просторової дифузії інновацій в регіоні або в країні в цілому. Центр наукової діяльності – це поселення, в якому спостерігаються окремі функціонально-компонентні складові наукового потенціалу. Він є ядром просторового поширення інновацій у межах адміністративних областей або кількох суміжних адміністративних районів.

В) Ареальними елементами територіальної структури наукового потенціалу є науково-технічні парки (технопарки) та технополіси.

Технопарк – це ділянка території держави, в межах якої навколо ВНЗ, науково-дослідного центру концентруються малі та середні підприємства, що спеціалізуються на розробці та впровадженні у виробництво власних технологій. Головними перевагами технопарків є фінансова диверсифікація, єдність матеріально-технічної бази, відсутність потреби у значних господарчих територіях.

Технополіс – це ділянка території, що характеризується високою транспортною доступністю, спеціалізацією на науково-технічній діяльності і наукоємному виробництві, в межах якої розташовано кілька поселень, людинність найбільшого з яких не перевищує 150 тис. осіб [3; 4].

Загальноживане визначення інноваційного потенціалу характеризується як сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.

З нашої точки зору, інноваційний потенціал регіону слід розглядати як певну сукупність ресурсів, а саме кадрових, науково-дослідницьких, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних, які між собою тісно переплетені зв'язками, та їх реалізація, що сприятиме соціально-економічному розвитку та конкурентоспроможності регіону, зокрема.

Безсумнівно, кадровий потенціал є найціннішим ресурсом, що визначає конкурентоспроможність країни та регіону, зокрема, їх успіх на ринку. Кадровий потенціал характеризує кадрове забезпечення інноваційних процесів у регіоні.

Науково-дослідний потенціал характеризує обсяги науково-дослідних робіт у вартісному та кількісному виразі, структуру цих робіт за секторами економічної діяльності, накопичення знань та інфор-

мації у вигляді теорій, праць, програм, винаходів тощо.

Виробничий (матеріально-технічний, інвестиційний) потенціал визначає наявність наукових організацій, інноваційно активних підприємств у регіоні для ведення інноваційного процесу, рівень його фондо- і технічної озброєності, відображає спроможність до позитивних структурних зрушень та до виробництва нових продуктів і послуг [1].

Фінансовий потенціал характеризує стан системи фінансування, що здатна забезпечити умови реалізації інноваційного процесу.

Інформаційний потенціал характеризує інформаційну оснащеність суб'єктів господарювання ре-

гіону щодо ринку інновацій, технічну оснащеність інноваційного процесу зв'язком, телекомунікаціями та комп'ютерною технікою і технологіями.

Сформований на основі сказаного вище інтегральний індекс дозволяє виділити серед районів благополучні, потенційно благополучні і неблагополучні та розробити конкретний перелік заходів щодо розвитку їх інтелектуального потенціалу.

Висновки. Отже, до структурних складових інтелектуального потенціалу ми відносимо освітній потенціал, науковий потенціал та інноваційний потенціал, які взаємопов'язані між собою, що становлять основу в подальшому дослідженні даної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Манів С.З. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові // Економіка та держава: міжнар. наук.-практ. журнал / засн.: Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України, ТОВ «Редакція журналу «Економіка та держава». – 2009. – № 6. – С. 51-55.
2. Мойсеєнко І.П. Методологія формування структури інтелектуального потенціалу / Мойсеєнко І.П. // Економіка АПК: Вісник Львівського державного аграрного університету. – 2009. – № 13. – С. 742-747.
3. Никифоров А.Є. Інтелектуальний потенціал і інтелектуальний капітал: критерії розмежування / А.Є. Никифоров // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 2-9.
4. Регіони України: проблеми і пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
5. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48-55.

УДК 911.3:30

Ольга Ільвів

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Проаналізовано методи дослідження, які використовуються при дослідженні інтелектуального потенціалу регіону, до яких відносять діалектичний, моделювання, історичний, абстрагування, картографічний, системно-структурний, таксономізації та інші. Охарактеризовано етапи суспільно-географічного дослідження інтелектуального потенціалу, а саме обґрунтування сутності інтелектуального потенціалу регіону, визначення чинників, аналіз територіальної організації інтелектуального потенціалу.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, методи дослідження, наукові кадри, навчальні заклади, аспірантура, докторантура.

Ольга Ільвів. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА. Проанализированы методы исследования, используемые при исследовании интеллектуального потенциала региона, к которым относят диалектический, моделирование, исторический, абстрагирования, картографический, системно-структурный, таксономизации и другие. Охарактеризованы этапы общественно-географического исследования интеллектуального потенциала, а именно обоснование сущности интеллектуального потенциала региона, определение факторов, анализ территориальной организации интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, методы исследования, научные кадры, учебные заведения, аспирантура, докторантура.

Olha Ilyiv. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION. Research methods that is used for research of intellectual potential of region are analysed, to that take dialectical, design, historical, abstracting, cartographic, system-structural, taksonomizacii et al. The stages of publicly-geographical research of intellectual potential are described, namely ground of essence of intellectual potential of region, determination of factors, analysis of territorial organization of intellectual potential.

Keywords: intellectual potential, research methods, scientific personnel, educational institutions, aspirantura, doktorantura.

Актуальність. Будь-яка наука може розвиватись лише втому випадку, якщо вона буде поповнюватись новими фактами. В свою чергу, для їх накопичення і інтерпретації необхідні науково-обґрунтовані методи досліджень. Вони залежать від набору теоретичних

принципів, що отримали в науці назву методологічних. Функція методу полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, які досліджуються. Від якості методу, правильності його

застосування залежить істинність отриманого знання. Істинні знання можна одержати лише у випадку застосування правильного методу.

Формулювання мети та завдань статті. Метою дослідження є визначення методів при дослідженні інтелектуального потенціалу Волинської області.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- визначити методи дослідження інтелектуального потенціалу;
- визначити етапність дослідження інтелектуального потенціалу Волинської області.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження виступають праці Комарової О.А., Стецького В.В., Прошак В.В., Дубина О.М., Євтушенко В.М., Дорогунцової С.І., Топчієва О.Г.

Матеріали і методи. Були використані системний, оглядовий та логічний методи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Суспільно-географічне дослідження інтелектуального потенціалу області передбачає виконання таких етапів:

- 1) обґрунтування сутності інтелектуального потенціалу регіону як суспільно-географічного об'єкту;
- 2) визначення чинників формування інтелектуального потенціалу;
- 3) системно-структурний аналіз територіальної організації інтелектуального потенціалу;
- 4) обґрунтування основних напрямків удосконалення територіальної організації інтелектуального потенціалу регіону.

На першому етапі дисертаційного дослідження ми повинні скласти уявну картину про інтелектуальний потенціал шляхом опрацювання літературних джерел та обґрунтувати його сутність, яка дозволить ідентифікувати склад та структуру інтелектуального потенціалу регіону. На даному етапі можемо виявити проблеми, які пов'язані з функціонуванням інтелектуального потенціалу.

Також на цьому етапі необхідно актуалізувати дослідження з даної проблематики, таким чином, показавши роль та місце інтелектуального потенціалу у суспільно-географічному комплексі Волинської області.

Другий етап присвячується дослідженню чинників формування інтелектуального потенціалу. На особливу увагу заслуговують історико-географічні, природно-географічні, економічні чинники. Враховуючи те, що розвиток і розміщення науки визначається значною мірою рівнем фінансового забезпечення, важливо проаналізувати обсяги фінансування фундаментальних, прикладних і інженерних розробок, їх структуру та ефективність використання коштів.

Необхідно визначити джерела фінансування наукових досліджень і розробок, у т.ч. за рахунок держбюджету, позабюджетних фондів, коштів іноземних фірм, власних коштів, коштів замовників.

Основою інтелектуального потенціалу виступає людина, тому доцільно вивчити систему їх підго-

товки, рівень освіти, звернувши увагу на кількість навчальних закладів, наукових установ, котрі готують аспірантів, випуск аспірантів за галузями наук і формами навчання, основні показники діяльності аспірантури і докторантури, розподіл аспірантів і докторантів за джерелами фінансування їх навчання.

Однією з основних форм цілеспрямованої підготовки наукових кадрів є аспірантура, яка створюється при ВНЗ, наукових установах та організаціях, що мають необхідну кадрову і матеріальну базу. З метою підвищення ефективності дослідження актуальних проблем науки, техніки і культури, вдосконалення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищого рівня кваліфікації функціонує специфічна форма підготовки кадрів – докторантура. Докторантура як вищий ступінь єдиної системи освіти створюється при ВНЗ, наукових установах і організаціях, що мають необхідну наукову і матеріальну базу.

На третьому етапі дослідження проводиться системно-структурний аналіз територіальної організації інтелектуального потенціалу [1, с. 232]. При цьому аналізується чисельність учнів, студентів ліцеїв, коледжів, технікумів, ПТУ, ВНЗ, працівників наукових організацій за формами власності. Це дає можливість виявити особливості функціонально-компонентної структури інтелектуального потенціалу. Другим аспектом системно-структурного аналізу інтелектуального потенціалу є виявлення територіальної структури, яка характеризує територіальне зосередження студентів навчальних закладів, працівників наукових організацій, чисельність фахівців з науковими ступенями, які виконують наукові дослідження і розробки.

Завершальний етап дослідження інтелектуального потенціалу присвячений розробці основних напрямків вдосконалення його використання.

Суспільна географія користується різноманітними методами досліджень – загальнонауковими, конкретно-науковими, спеціальними [3, с. 333].

Фундаментальним, узагальнюючим методом пізнання інтелектуального потенціалу є діалектичний метод. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона вимагає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкту та суб'єкту пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Спостереження – пасивний метод наукового дослідження, при якому дослідник, тобто спостерігач не впливає на розвиток подій. Як метод наукового пізнання, спостереження дає можливість одержувати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність стає основою попередньої структуризації інтелектуального потенціалу, перетворюючи елементи структури на вихідні об'єкти наукового дослідження.

Порівняння – це процес зіставлення складових інтелектуального потенціалу або інтелектуальних

потенціалів різних районів з метою встановлення схожості чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам дослідження. Метод порівняння буде плідним, якщо при його застосування виконуються такі вимоги:

– порівнюватись можуть тільки такі явища, між якими може існувати певна об'єктивна спільність;

– порівняння повинно здійснюватись за найважливішими, найсуттєвішими (у плані конкретного завдання) ознаками, параметрами інтелектуального потенціалу.

Найважливішою складовою наукових досліджень є експеримент – апробація знання досліджуваних явищ у контрольованих або штучно створених умовах. Це такий метод вивчення об'єкта, коли дослідник активно і цілеспрямовано впливає на нього шляхом створення штучних умов чи застосування звичайних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей. Сам термін «експеримент» означає спроба, дослід, які потребують підтвердження чи спростування. З розвитком науки і техніки сфера експерименту значно розширюється, відкриваються можливості для експериментів із застосуванням сучасної комп'ютерної техніки, новітніх дослідницьких процедур. В методологічному відношенні експеримент передбачає перехід дослідника від пасивного до активного способу діяльності.

У дослідженні інтелектуального потенціалу широко використовуються методи статистичного аналізу, кореляційний, факторний аналіз, метод імплікаційних шкал тощо [2, с. 93].

До методів, що застосовують на емпіричному й теоретичному рівнях досліджень, відносять, як правило, абстрагування, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, моделювання та ін.

Абстрагування (від латинського терміну *abstrahere*, що означає відволікання) – це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника.

Аналіз – це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення. Синтез, навпаки, є наслідком з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле.

Аналіз та синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей. Залежно від рівня пізнання об'єкта та глибини проникнення в його сутність застосовуються аналіз і синтез різного роду. Інтелектуальний потенціал регіону передбачає розподіл на окремі складові – освітні заклади, наукові організації, освітні кадри, наукові кадри, матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення, а потім на основі їх поглибленого дослідження здійснюється аналіз, що дозволяє обґрунтувати шляхи вдосконалення використання інтелектуального

потенціалу.

Серед методів теоретичних досліджень передусім слід назвати історичний, логічний, системний, моделювання та інші методи, які передбачають вивчення складних об'єктів [3, с. 382].

Моделювання – метод наукового пізнання, сутність якого полягає в заміні при дослідженні предмета або явища обладнаною аналогічною моделлю, що містить істотні риси оригіналу. Під моделлю слід мати на увазі об'єкт, який у процесі експерименту замінює оригінал. Таким чином, замість оригіналу експеримент проводять на моделі (тобто на іншому об'єкті), а результати дослідження поширюють на оригінал.

Тут широко використовується програмування для вирішення і аналізу складних математичних задач щодо оптимізації процесів і управління ними в науковій діяльності.

Тобто на основі логічних узагальнень будується логічна модель інтелектуального потенціалу, що характеризує його визначальні структурні підрозділи та системно-функціональні зв'язки.

При дослідженні інтелектуального потенціалу використовуються спеціальні методи: системно-структурний, картографічний, районування, типізація, класифікації [3, с. 402].

Системно-структурний підхід полягає в комплексному дослідженні великих і складних об'єктів інтелектуального потенціалу як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. З огляду на це треба вивчити кожен елемент системи в його зв'язку та взаємодії з іншими елементами, виявити вплив властивостей окремих частин системи на її поведінку в цілому, встановити емерджентні властивості системи і визначити оптимальний режим її функціонування.

Картографічний метод дає змогу у вигляді картографічних моделей відобразити вихідну інформацію про наукову діяльність, сукупність яких є інструментом вирішення конкретних завдань в межах практичної діяльності.

На основі детального вивчення індикаторів інтелектуальної діяльності проводиться класифікація районів області, їх типізація.

Важливим елементом дослідження інтелектуального потенціалу є таксономізація, тобто виділення таксонів інтелектуальної діяльності різних ієрархічних рівнів. Найефективнішим є такий метод таксономізації як районування. Він дозволяє ідентифікувати вузли, центри, розташовувати зони їх впливу.

Висновки. Головною метою методології є вивчення засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких набувається нове знання в науці. Слід зазначити, що при дослідженні інтелектуального потенціалу регіону використовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи та конкретнонаукові методи.

Список використаних джерел:

1. Дубина О.М. Методичні основи дослідження наукового потенціалу регіонів // *Економічна та соціальна географія*. – 2007. – Вип. 57. – С. 231-236.

2. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник / Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. – Л.: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.*
3. *Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2009. – 632 с.*

УДК 911.3

Віктор Грушка

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ІНДИКАТОРИ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

В статті аналізуються проблеми природного руху, захворюваності і зайнятості населення Дніпропетровської області, які розглядаються як індикатори рівня і якості життя населення. Зазначається, що на тлі постійної депопуляції спостерігається повільна, але стійка тенденція зростання природного приросту населення за рахунок збільшення народжуваності і зменшення смертності. Серед причин смертності переважають хвороби системи кровообігу. У структурі захворюваності переважають хвороби органів дихання, що пояснюється несприятливою екологічною ситуацією в регіоні. Зайнятість населення, як умова отримання населенням якісних медичних послуг, на Дніпропетровщині є однією з найвищих в Україні. Серед причин звільнення найманих працівників останніми роками переважають економічні причини.

Ключові слова: природний рух населення, захворюваність населення, зайнятість населення, рівень життя, якість життя.

Віктор Грушка. СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ИНДИКАТОРЫ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ. В статье анализируются проблемы природного движения, заболеваемости и занятости населения Днепропетровской области, которые рассматриваются как индикаторы уровня и качества жизни населения. Отмечается, что на фоне постоянной депопуляции наблюдается медленная, но устойчивая тенденция увеличения природного прироста населения за счет увеличения рождаемости и уменьшения смертности. Среди причин смертности преобладают болезни системы кровообращения. В структуре заболеваемости преобладают болезни органов дыхания, что объясняется неблагоприятной экологической ситуацией в регионе. Занятость населения, как условие получения населением качественных медицинских услуг, на Днепропетровщине одна из лучших в Украине. Среди причин увольнения наемных работников в последние годы преобладают экономические причины.

Ключевые слова: природное движение населения, заболеваемость населения, занятость населения, уровень жизни, качество жизни.

Viktor Grushka. SOCIAL PROBLEMS OF DNEPROPETROVSK REGION AS STANDARD OF LIVING AND QUALITY OF LIFE INDICATORS. The article analyzes problems of natural movement, morbidity and employment level of Dnepropetrovsk region, which are considered as quality of life and standard of living indicators. It is noted that despite the ongoing depopulation there has been a slow but steady increase in natural population growth due to increase in fertility and mortality reduction. Prevailing cause of death are cardiovascular diseases. In the structure of morbidity respiratory diseases prevail, due to the unfavorable ecological situation in the region. Employment level, as a condition of obtaining high-quality medical services in the region is one of the best in Ukraine. Among the reasons for dismissal of employees in recent years economic factors prevail.

Keywords: population natural movement, population morbidity, population employment level, standard of living, quality of life.

Актуальність дослідження. Україна, як молода суверенна держава, з отриманням незалежності почала наполегливо докладати зусиль для інтеграції у світову і європейську спільноту. Зокрема, стратегічний курс на євроінтеграцію проголошено в Конституції України. Однак, затяжна соціально-економічна криза, політична нестабільність українського суспільства, інші труднощі перехідного періоду перешкоджають успішній реалізації цього курсу. І все ж протягом останніх років досягнуто певних успіхів: Україна є членом багатьох міжнародних організацій, зокрема СОТ, підписано численні міжнародні угоди, які свідчать про послідовний невпинний рух до європейської спільноти. Найбільшим досягненням України стала реальна підготовка угоди про входження України в ЄС в якості асоційованого члена.

Відповідно до вимог ЄС відбувається демократизація українського суспільства, поступово реформуються всі його інститути: законодавство, економіка, фінансова система, соціальна сфера – освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, забезпечення житлом тощо.

Але одним з найголовніших завдань є поступове наближення до європейських соціальних стандартів, що може стати вирішальною умовою вступу до ЄС. Саме у реформуванні соціальної сфери очікуються найбільші зрушення, які повинні суттєво змінити якість життя громадян України. Досягти цього непросто, бо є низка соціальних проблем, які вимагають негайного кардинального вирішення. На тлі низького рівня життя у загальнонаціональному вимірі виділяються окремі регіони із специфічним розвитком господарства, де протягом багатьох десятиліть сформувався особливий комплекс суспільно-географічних умов, який вимагає детального дослідження для знаходження оптимальних шляхів вирішення головного питання – суттєвого покращання якості життя населення. До таких регіонів відноситься Дніпропетровщина.

Дніпропетровська область займає провідне місце в Україні за обсягами промислового виробництва в галузях металургії, машинобудування, коксохімічній, гірничо-видобувній та інших. Значна концентрація промислових підприємств з шкідливим впливом на природне оточення зумовила формування неспри-

ятливої екологічної ситуації на більшій частині території області, особливо, в районах потужних промислових вузлів (Кривий Ріг, Жовті Води, Дніпродзержинськ та інші). Це, в свою чергу, призвело до збільшення захворюваності населення на так звані екологічно залежні хвороби, погіршення санітарно-епідеміологічного стану великих територій, де мешкають сотні тисяч людей. Тому традиційні для України соціальні проблеми на Дніпропетровщині ускладнилися необхідністю вирішення і таких, специфічних для даної території проблем, похідних від суттєвого погіршення стану навколишнього природного середовища. Отже, суспільно-географічні дослідження цих питань представляються актуальними і мають важливе значення для покращання рівня життя населення Дніпропетровської області.

Аналіз попередніх досліджень. Природні умови, соціальна та екологічна ситуація Дніпропетровщини досить детально досліджувалися геологами, географами, екологами, соціологами, представниками медичних наук, що вивчають стан здоров'я людини і його залежність від природного середовища. Із досліджень загальних проблем України відомо, що в Дніпропетровській області відбувається процес депопуляції населення, існує проблема зайнятості населення, поширюються специфічні екологічно залежні хвороби, вкрай нерівномірно розподіляються доходи населення, є численні соціальні проблеми іншого характеру, пов'язані з побутовими умовами, забезпеченістю житлом, недосконалістю соціального захисту пенсіонерів, сиріт, людей похилого віку тощо. Але спеціальні комплексні суспільно-географічні дослідження соціальних проблем регіону практично не виконувались. Відомі лише окремі дослідження Н. Горожанкіної, З. Бойко та Д. Шиян, в яких розглядалися питання розвитку системи освіти, формування трудових ресурсів регіону і захворюваність населення м. Кривий Ріг на екологі-

чно залежні хвороби.

Метою даного дослідження є висвітлення та аналіз найбільш значних соціальних проблем Дніпропетровщини у якості індикаторів рівня та якості життя населення для пошуку і обґрунтування шляхів їх ефективного вирішення.

Виклад результатів дослідження. З усього комплексу соціальних і соціально значимих проблем області ми в межах даної статті розглядаємо ті проблеми, які найбільш яскраво відображають загальний стан соціальної сфери регіону. На нашу думку, саме ці проблеми є своєрідними індикаторами «соціального здоров'я» регіону і саме вони повинні бути першочерговими об'єктами суспільно-географічного дослідження. Отже, ми розглядаємо стосовно населення Дніпропетровської області такі питання, як природний рух, захворюваність і зайнятість.

Природний рух населення є основним показником, що відображає соціально-економічні та інші умови природного відтворення населення. В сприятливих умовах сальдо народжуваності і смертності є позитивним і оптимізується відповідно до економічних і соціальних умов суспільства. Коли ж умови для природного відтворення населення несприятливі, що характерно для України в цілому, народжуваність скорочується і сальдо стає від'ємним. В Україні депопуляція населення почалася ще за радянських часів (із середини 70-х років ХХ ст.), але найбільш яскраво вона проявляється з 90-х років ХХ ст., коли почався процес становлення України як незалежної країни. З початку ХХІ ст. почала проявлятися тенденція поступового гальмування процесу депопуляції за рахунок повільного зростання народжуваності і часткового зменшення смертності.

У дослідженні природного руху населення регіону достатньо проаналізувати його динаміку за останні роки (рис. 1).

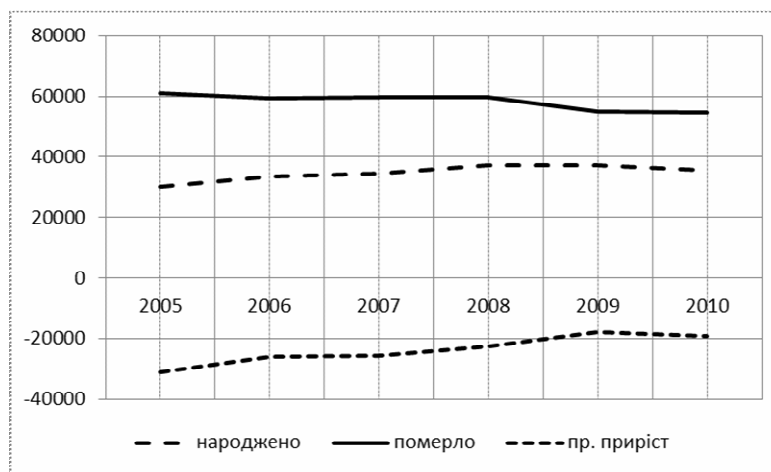

Рис. 1. Динаміка складових природного руху населення Дніпропетровської області в абсолютних показниках за даними [2]

Як видно з рис. 1, в регіоні спостерігається повільне зростання народжуваності (за виключенням періоду 2009 - 2010 року), зменшення смертності і відповідні зміни природного приросту населення. Сповільнення цієї тенденції після 2008 року можна

пояснити впливом фінансово-економічної кризи, яка помітно вплинула на всі соціальні процеси.

Одним з важливих показників якості життя є очікувана тривалість життя при народженні. Динаміка цього показника наведена на рис. 2.

З графіків на рис. 2 видно, що тільки у 2010 році очікувана тривалість життя при народженні досягла рівня 1992 року, що свідчить про позитивну динаміку цього показника після кризи 2008 року. Заслужує уваги той факт, що очікувана тривалість

життя жінок на 11 – 12 років перевищує значення показника для чоловіків. Середній вік померлих у 2010 році склав 68,5 років, у тому числі жінок – 73,3 роки, чоловіків – 63,6 роки.

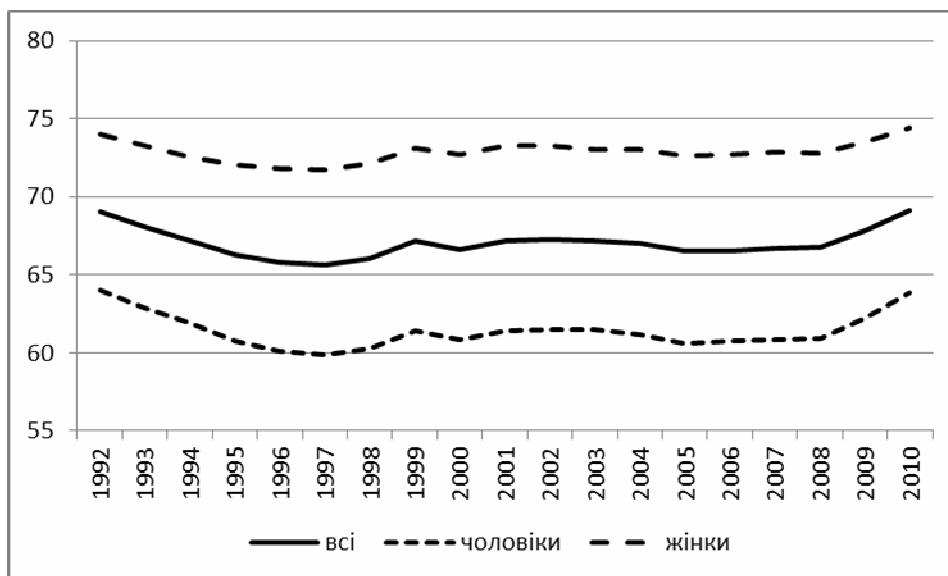

Рис. 2. Очікувана тривалість життя при народженні населення Дніпропетровської області за даними [2]

Розподіл основних груп хвороб як причини смерті показано на рис. 3. Захворюваність населення протягом останніх 5 років поступово збільшувалась з 2812 тис. зареєстрованих випадків захворювань у 2005 році до 2888,3 у 2010 році. Структура захворюваності за групами хвороб наведена на рис. 4.

Слід зазначити, що переважаюча частка захворюваності органів дихання в Дніпропетровській області (41%) вища порівняно з сусідніми регіонами (наприклад, в Харківській області – 36%). Це, зокрема відображає стан забруднення атмосферного пові-

тря стаціонарними і пересувними джерелами, яке в деяких містах області (у 2010 році - Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Нікополь, Тернівка) досягає високого рівня. Найбільш інтенсивними джерелами забруднення атмосфери є підприємства металургії [3], у викидах яких присутні численні отруйні гази і речовини. Детально це питання на прикладі Кривбасу досліджувала Д. Шиян, яка проаналізувала чинники захворюваності населення Кривого Рогу на екологічно залежні хвороби і здійснила геопатогенне районування Кривбасу.

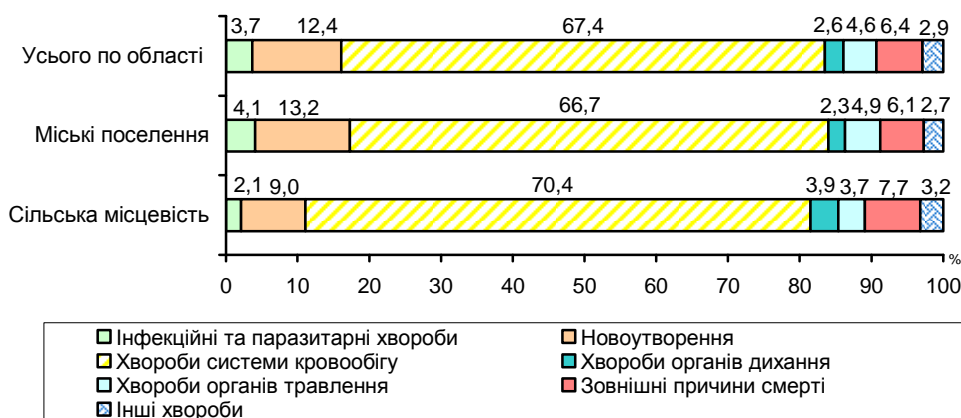

Рис. 3. Розподіл кількості померлих у 2010 році за окремими причинами смерті (за [1])

Отже, захворюваність як соціальне явище певним чином скорочує тривалість життя, зумовлює смертність людей і таким чином впливає на природний рух населення. Взаємозв'язок цих двох соціальних проблем очевидний і оптимізується через управління системою охорони здоров'я області. Кардина-

льні реформи, які починаються в галузі медицини і охорони здоров'я, мають суттєво підвищити рівень медичних послуг і сприяти зменшенню захворюваності. Але велике значення має доступність медичних послуг для широких верст населення. Якщо найпростіші медичні процедури і дешеві ліки норматив-

но доступні всім громадянам, то складні медичні втручання, комплексні обстеження і діагностика, якісні і дорогі медикаменти, лікування в сучасних лікарнях тощо є платними з досить високою ціною. Це відділяє велику кількість населення з малими до-

ходами від можливості отримати якісні медичні послуги. Отже, третя соціальна проблема Дніпропетровщини, як і інших регіонів України, яка є надійним індикатором соціального благополуччя, - це зайнятість в системі суспільного виробництва.

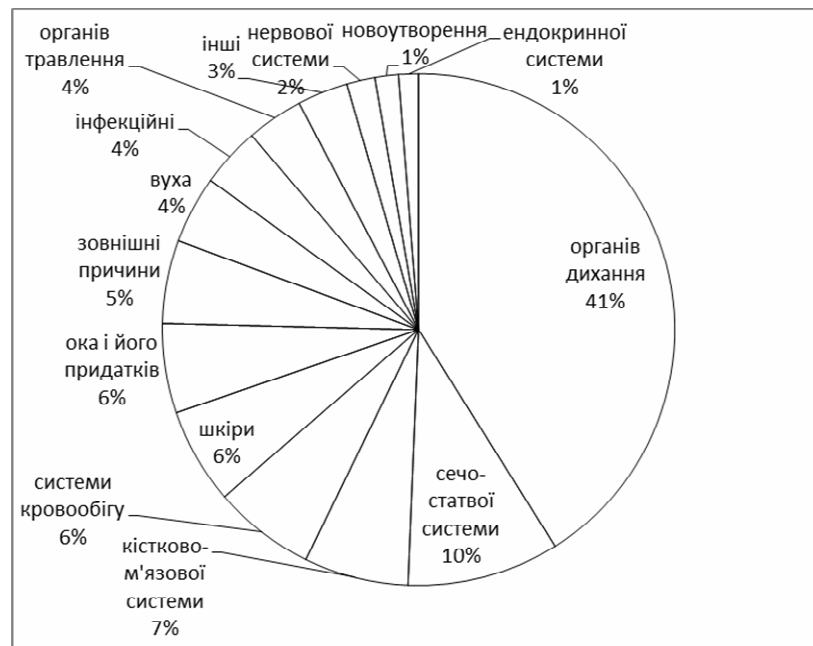

Рис. 4. Структура захворюваності населення Дніпропетровської області у 2010 році за даними [2]

Саме зайнятість визначає соціальний статус людей, доступність для них багатьох соціальних можливостей, послуг тощо. Людина, яка має роботу і постійне джерело доходу, хоча навіть і невеликого, може певним чином планувати своє майбутнє, користуватися доступними для себе соціальними благами і забезпечувати життєздатність своєї сім'ї. Конкуренція на ринку праці змушує людей у пошуку робочих місць з вищою оплатою праці прагнути до вдосконалення своїх професійних навичок, підвищення рівня компетентності, освоєння нових професій і спеціальностей тощо. У зв'язку з цим ми розглядаємо зайнятість населення як одну з найважливіших соціальних проблем, вирішення якої буде сприяти підвищенню якості життя.

За офіційними даними [2], у 2010 році в Дніпропетровській області рівень безробіття (за методологією МОП) в цілому склав 7,1% по відношенню до всього економічно активного населення, у тому числі серед міського населення – 7,1%, сільського – 7,0%, жінок – 6,8%, чоловіків – 7,4%. При цьому спостерігається тенденція зростання кількості безробітних від 82,5 тис. осіб у 2007 році до 129,4 тис. осіб у 2009 році і 117,7 тис. осіб у 2010 році. Наведені дані свідчать про суттєвий вплив глобальної фінансової кризи на зайнятість населення в Дніпропетровській області.

Розподіл причин звільнення у 2010 році показано на рис. 5.

Переважаання економічних причин звільнення (46,6 %) свідчить про суттєві кризові зміни в економіці регіону, пов'язані з глобальною фінансовою кризою 2008 року. Не виключено, що серед категорій

працівників, звільнених за власним бажанням (25,1 %), певна частка звільнена з прихованих економічних причин.

Звертає на себе увагу досить високий відсоток осіб (16,3 %), які закінчили навчання в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації і не змогли знайти роботу. Для них ситуація особливо неприйятна тому, що вони не мають першого робочого місця.

Аналізуючи зайнятість населення, слід звернути увагу на те, що вона істотно залежить від віку працюючих. На рис. 6 наведено дані про зайнятість населення за віковими категоріями, з яких видно, що більше 80% населення працевлаштовані у віковій категорії від 30 до 40 років, найменша зайнятість характерна для вікових категорій 15 – 24 роки і 60 – 70 років.

Враховуючи, що для Дніпропетровської області характерна концентрація виробництва з досить складними технологіями, які вимагають залучення найманих працівників певної кваліфікації, за статистикою з року в рік поступово зростає частка працюючих з відносно високими рівнями (2500 – 3000 грн) номінальної заробітної платні. Так, у грудні 2010 року ця частка досягла 71,1 % [щорічн.]. Зважаючи на те, що життєвий рівень населення суттєво залежить від наявності високооплачуваної роботи, в умовах виходу з глобальної фінансової кризи 2008 року на тлі переважаючого скорочення виробництва частіше звільняються і втрачають можливість отримання високоякісних медичних послуг наймані працівники з низькою кваліфікацією.

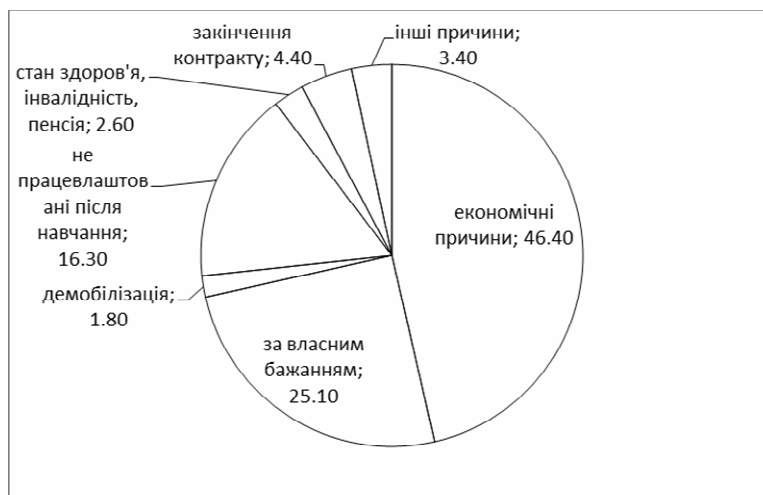

Рис. 5. Причини звільнення у 2010 році (% за даними [2])

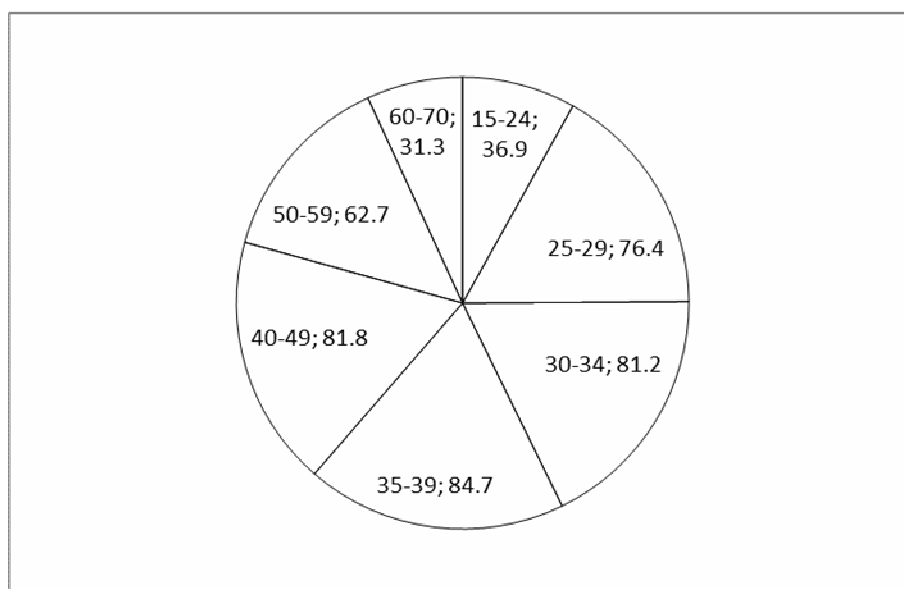

Рис. 6. Зайнятість населення за віковими категоріями (у % до загальної кількості відповідної категорії; за даними [2])

Висновки: З викладеного вище можна зробити висновок, найважливіші соціальні проблеми Дніпропетровської області, а саме – природний рух, захворюваність і зайнятість населення – є надійними індикаторами рівня і якості життя населення, бо визначають найголовнішу цінність суспільства – життя людини. Природний рух населення є інтегральним показником «соціального здоров'я» регіону, який дуже чутливий до умов життя людей. Захворюваність, яка визначає фізичний і духовний стан люди-

ни, тривалість і якість життя, суттєво залежить, зокрема від екологічної ситуації в регіоні і від стану (розвитку) сфери охорони здоров'я в регіоні і в Україні в цілому. Саме через ці чинники можна ефективно змінити показники захворюваності. Зайнятість населення розглядається як умова доступності якісних медичних послуг для населення, тобто, як економічна основа охорони здоров'я і ефективності лікування кожної людини.

Список використаних джерел:

1. *Смертність населення по містах та районах Дніпропетровської області у 2010 році. Статистичний бюлетень. Відп. за вип. Ходова Л.С. Головне управління статистики у Дніпропетровській області, м. Дніпропетровськ, 2011. – 25 с.*
2. *Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2010 рік. За ред. О.М. Шпильової. Головне управління статистики у Дніпропетровській області, м. Дніпропетровськ, 2011. – 516 с.*
3. *Шиян Д.В. Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Д.В. Шиян. – Харків, 2012. – 22 с.*

УДК 911.3

Марчин Рехлович, Ольга Яновская

ДОСТУПНОСТЬ ЗАВЕДЕНИЙ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В СИЛЕЗСКОМ И МАЛОПОЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВАХ ПОЛЬШИ

В статье раскрыты особенности территориальной организации основных типов заведений сферы культуры Польши (библиотек, кинотеатров, театров, музеев и домов культуры) на примере Силезского и Малопольского воеводств. Методом вроцлавской таксономии определен уровень пространственной дифференциации доступности учреждений сферы культуры, а также проведена типология административных единиц по показателям доступности заведений культуры, расположенных на их территории.

Ключевые слова: сфера культуры, заведение культуры, доступность, дендрит, метод вроцлавской таксономии.

Марчин Рехлович, Ольга Яновська. ДОСТУПНІСТЬ ЗАКЛАДІВ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В СІЛЕЗЬКОМУ ТА МАЛОПОЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВАХ ПОЛЬЩІ. У статті розкрито особливості територіальної організації основних типів закладів сфери культури Польщі (бібліотек, кінотеатрів, театрів, музеїв та будинків культури) на прикладі Сілезького і Малопольського воеводств. Методом вроцлавської таксономії визначено рівень просторової диференціації доступності закладів сфери культури, а також проведено типологію адміністративних одиниць за показниками доступності закладів культури, розташованих на їх території.

Ключові слова: сфера культури, заклад культури, доступність, дендрит, метод вроцлавської таксономії.

Marcin Rechłowicz, Olga Janowska. ACCESSIBILITY OF CULTURAL INSTITUTIONS IN SILESIA AND MALOPOLSKA REGIONS OF POLAND. The features of territorial organization of the main types and consumers of Polish Culture (libraries, cinemas, theaters, museums and cultural centers) on the examples of Silesia and Malopolska regions are exposed in the article. A level of spatial differentiation of access to cultural institutions was defined by Wrocław taxonomy method, also a typology of administrative units in terms of accessibility to cultural institutions located in their territory was conducted.

Keywords: sphere of culture, cultural institution, accessibility, dendrite, Wrocław taxonomy method.

Актуальность темы исследования. Сегодня заведения, которые предоставляют культурные услуги населению, можно встретить как в городах, так и в сельской местности. Однако до сих пор главными центрами сферы услуг (в том числе и культурных) являются города, где можно выделить услуги, ориентированные на внутренний рынок (удовлетворение нужд жителей данного города) и внешний рынок (удовлетворение нужд жителей данного города и пригородной зоны). Согласно теории В. Кристаллера, с ростом потенциала города и долей услуг, ориентированных на внешний рынок, увеличивается его влияние на пространство и повышается его место в иерархической системе расселения.

Особенно важное место в этой иерархической структуре занимают учреждения сферы культуры, которые предлагают населению большой территории услуги, ориентированные на удовлетворение духовных нужд. Высокая доступность последних и уровень качества удовлетворения духовных потребностей населения влияют не только на совершенствование личности, повышение продуктивности труда, снижение уровня социальных проблем, но и на другие процессы в социальной сфере.

Анализ предыдущих исследований. Вопросы территориальной организации и доступности заведений сферы культуры региона занимаются ученые разных стран мира. В Украине это направление только начинает развиваться (как и сама география культуры в частности), и основные усилия ученых направлены на исследование теории и методологии географии культуры как науки [2, 7], а также на анализ территориальных особенностей сферы культуры мезорегионов (административных областей). В частности, были защищены кандидатские диссертации по материалам Ивано-Франковской, Львовской, Луганской, Тернопольской областей [1, 4, 6, 9],

проводятся подобные исследования для Волынской и Харьковской областей [3, 5]. Работы российских ученых в этой области больше касаются вопросов культурного регионализма и проводятся в большей степени на уровне макрорегионов (объединений нескольких мезорегионов или даже всей страны) [8]. Исследования польских ученых в области географии культуры проводятся в основном на уровне микрорегионов (отдельных городов, агломераций, конурбаций и т.п.) [10-16, 18].

Целью нашего исследования является сравнительный анализ расположения и доступности заведений сферы культуры в двух регионах южной Польши: Силезском и Малопольском воеводствах, которые вместе согласно номенклатуре территориальных единиц Евростат составляют «Южный регион» Польши (уровень NUTS-2). Силезское воеводство является промышленным ядром страны. В годы интенсивной индустриализации эта территория характеризовалась невысоким уровнем развития всей социальной сферы и оставалась так называемой «культуральной пустыней» [12]. Соседнее Малопольское воеводство пользуется большей туристической популярностью. Главный город воеводства и бывшая столица страны Краков является одним из важнейших культурных центров всей страны.

Изложение основного материала. Исследование расположения заведений культуры в Силезском и Малопольском воеводствах Польши проведено на примере пяти их типов: библиотек, кинотеатров, театров, музеев и домов культуры (табл. 1). Под доступностью заведений сферы культуры авторы понимают уровень обеспечения населения исследуемых административных единиц вышеуказанными заведениями сферы культуры.

Наиболее распространенным типом заведений сферы культуры не только на анализируемой территории, но и во всей стране являются библиотеки. В 2011 году в Силезском воеводстве насчитывалось

848 библиотек (вместе с филиалами и библиотечными пунктами), в Малопольском – 801. Самое большое их количество расположено в больших городах: Краков (80) в Малопольском воеводстве, Катовице

(37), Ченстохова (29), Бельско-Бяла (23), Гливице, Забже, Рыбник, Сосновец (по 22) в Силезском воеводстве, что полностью отвечает их демографическому потенциалу.

Таблица 1

Заведения сферы культуры Малопольского и Силезского воеводств на фоне Польши по состоянию на 31.12.2011 г.

Территория	Население	Библиотеки	Кинотеатры	Театры	Музеи*	ДК**
Малопольское воеводство	3 346 796 (8,7 %)	801 (8,3 %)	46 (10,3 %)	12 (9,3 %)	112 (14,4 %)	416 (11,2 %)
Силезское воеводство	4 626 357 (12,0 %)	848 (8,8 %)	53 (11,8 %)	13 (10,1 %)	57 (7,3 %)	350 (9,4 %)
Польша	38 538 447 (100 %)	9 659 (100 %)	448 (100 %)	129 (100 %)	777 (100 %)	3 708 (100 %)

* – музеи вместе с филиалами,

** – дома культуры вместе с клубами и светлицами

С 1995 года количество библиотек в Силезском воеводстве уменьшилось на 13,5 %, а в Малопольском на 21,3 %. Особенно много объектов закрыто в сельской местности на территории повятов: Меховского (-48,4 %), Прошовицкого (-42,9 %), Велицкого (-41,2 %) и Олькуского (-37,3 %) в Малопольском воеводстве, а также Мышковского (-37,5 %) и Заверчаньского (-33,9 %) в Силезском. В больших городах количество библиотек тоже уменьшилось Новы-Сонч (-38,5 %), Бытом (-38,1 %), Руда-Слэнска (-33,3 %), Водзислав-Слэнски (-31,3%), и лишь в одном увеличилось (г. Тыхы). Уменьшение количества библиотек является результатом действия научно-технического прогресса и конкуренцией не только со стороны кинематографа, телевидения, Интернета, но и бесплатных цифровых библиотек.

В Беруньско-Лендзински повяте Силезского воеводства количество библиотек за этот период увеличилось на 12,5 %. Это связано с активным развитием здесь процессов субурбанизации.

По состоянию на 31 декабря 2011 года книжный фонд библиотек Силезского и Малопольского воеводств составил 27,5 млн. экземпляров (21 % от книг, находящихся в публичных библиотеках Польши). Самое большое количество книг было доступно читателям в Катовицах (2,6 млн.), Кракове (1,8 млн.) и Сосновце (0,9 млн.).

Еще одним типом учреждений сферы культуры региона являются кинотеатры. Появление в крупном масштабе телевидения, компьютеров и другой техники явилось основной причиной ликвидации многих кинотеатров. Так, например, в Катовицах в 1976 году функционировали 22 кинотеатра, в 1987 году – 17, в 1996 году – 4, а в 2011 году – 6 [12, 14].

Количество кинотеатров на анализируемой территории уменьшилось со 120 в 1995 году до 99 в 2011 году. Современные процессы сокращения кинотеатров менее динамичны по сравнению с процессами 80-х и 90-х гг.

В 2010 году был ликвидирован последний кинотеатр в сельской местности Малопольского воеводства (село Клуче, повят Олькуски). Ещё в 90-е годы кинотеатры работали в четырёх селах Малопольского воеводства и четырёх Силезии. Сегодня на анализируемой территории работает только один

сельский кинотеатр (кинотеатр «Панорама» в селе Кошенчин, повят Люблинецки, Силезское воеводство).

Сегодня в 4 повятах Малопольского воеводства нет ни одного кинотеатра (Велицки, Меховски, Прошовицки, Суски) и еще в 4 повятах функционирует только один кинотеатр в центральном городе (Бохня, Мысленице, Бжеско, Домброва-Тарновска). Самое большое количество кинотеатров функционирует в Кракове (13) и сильно урбанизированных повятах западной части воеводства – Освенчимским (4) и Хжановским (3).

В Силезском воеводстве кинотеатры отсутствуют в 4 повятах (Бендзински, Миколовски, Пщински, Рыбницки) и в 6-ти городах на правах повяту (Мысловице, Пекары-Слэнске, Семяновице-Слэнске, Свентохловице, Хожув, Явожно). Самое большое их количество функционирует в городах на правах повяту Катовице (6), Бельско-Бяла (5), Рыбник (4) и Ченстохова (3). В остальных административных единицах Силезского воеводства функционируют по одному-два кинотеатра.

В Малопольском воеводстве кинотеатры функционируют в 31 городе, при этом в 27 из них лишь по одному объекту такого типа. Среди городов с населением менее 5 тыс. жителей кинотеатры остались лишь в четырёх: Войнич, Жабно, Сломники и Беч. Однако, в таких крупных городах как Величка (20 тыс. жит.), Рабка-Здруй (13 тыс. жит.) и Мехув (11 тыс. жит.) кинотеатры отсутствуют.

В Силезском воеводстве кинотеатры отсутствуют в 40 из 71 города, в том числе даже в 8 городах с населением свыше 50 тыс. жителей: Хожув, Явожно, Мысловице, Семяновице-Слэнске, Тарновске-Гуры, Бендзин, Пекары-Слэнске, Свентохловице. Все они входят в состав Катовицкой агломерации или находятся в зоне её влияния, таким образом, отсутствие кинотеатров на их территории компенсируется наличием аналогичных объектов в соседних городах.

Сегодня имеет место процесс ликвидации старых кинотеатров в больших городах и открытие на их месте кинотеатров типа «мультиплекс». Это приводит к повышению пространственной концентрации кинотеатров и снижению уровня их доступности.

сти, так как вместо нескольких объектов старого типа строится одно здание, в котором находится несколько проекционных залов. В 2011 году в Малопольском воеводстве функционировало 5 таких объектов и 11 – в Силезском (в 2003 году их было соответственно 3 и 4), в каждом из которых было в среднем по 11 проекционных залов. Как следствие, растет также среднее количество мест, приходящихся на один кинотеатр. В 1995 году в одном объекте находилось в среднем 301 место для зрителей, в 2000 году – 328, в 2005 году – 502, а в 2011 году уже 626.

Следующим ключевым элементом сферы культуры является театр. В последние годы количество театров, включенных в официальную статистику на анализируемой территории, сильно уменьшилось. В 2009 году здесь функционировал 31 театр, в 2010 году – 28, в 2011 году – 25, причем за указанный период количество театров в Силезском воеводстве сократилось на 1, а в Малопольском – на 5.

Стоит подчеркнуть, что представленные данные не отражают реальной картины, так как большинство из указанных выше объектов функционируют по сей день в пересмотренной организационной структуре или без наличия актёров с постоянным контрактом. Этот процесс вызван в первую очередь недофинансированием учреждений культуры из местных бюджетов.

В Малопольском воеводстве по состоянию на 2011 год театры функционировали в четырёх городах: Краков (9), Закопане, Рабка-Здруй и Тарнув (по 1), зато в Силезском воеводстве – в десяти: Бельско-Бяла, Бытом, Катовице (по 2), Бендзин, Гливице, Забже, Сосновец, Тыхы, Хожув и Ченстохова (по 1).

На анализируемой территории представлены следующие типы театров: 14 драматических, 3 музыкально-развлекательных (оперетты, театры танца, балета, мюзикла), 2 оперных и 6 детских и кукольных. Стоит отметить, что в Рабке-Здруйе, самом маленьком городе, в котором функционирует театр, в 2011 году проживало лишь около 13 тысяч жителей. Размещение именно в этом городе Театра Кукол «Рабчо» вызвано функционированием здесь большого детского санатория.

Особенно важное место в сфере культуры анализируемой территории занимают музеи, которые отличаются от остальных учреждений динамичным развитием количества объектов. В последние годы количество музеев, расположенных на анализируемой территории, увеличилось с 82 в 1995 году до 126 в 2009 году (добавляя к этому отделения музеев, соответственно со 122 в 1995 году до 171 в 2009 году). По состоянию на 31 декабря 2011 года в Малопольском воеводстве функционировало 45 музеев и 12 отделов, а в Силезском – 76 музеев и 36 отделов.

Наибольшее количество музеев находится в городе Краков (44 вместе с отделами), в городах, составляющих Катовицкую конурбацию (ядро Силезского воеводства) – Гливице (6), Катовице (4), Забже (3), в региональных и субрегиональных центрах, которых до 1999 года были столицами воеводства – Новы-Сонч (4), Тарнув (3) и Бельско-Бяла (3), в туристических центрах – Закопане (4) и Вадовице (3), Ченстохова (3) [17].

Малопольское воеводство характеризуется также большим разнообразием тематических профилей музеев. Здесь в 2010 году находились 28 исторических, 19 художественных, 11 этнографических, 10 междисциплинарных, 5 биографических, 4 науки и техники, 3 геологических, 3 природных, 2 археологических, 2 скансена, 2 музея интерьера, 1 литературный, 1 мученический и 24 других музея. В том же году на территории Силезского воеводства полностью отсутствовали археологические, литературные, мученические и природные музеи, но количество междисциплинарных (12) и технических (7) музеев было больше, чем в Малопольском воеводстве. Это можно объяснить промышленной специализацией Силезского воеводства.

На анализируемой территории находятся музеи межрегионального и международного значения, среди которых: государственный музей Аушвиц-Биркенау (г. Освенцим), в состав которого входят три концентрационных лагеря, которые в 1979 году были включены в список Всемирного наследия ЮНЕСКО; музей в соляной шахте в городе Величка, которая функционировала с XIII века по 1996 год (в 1978 году включена в список Всемирного наследия ЮНЕСКО); национальный музей в Кракове; музей угольной промышленности (г. Забже); Центральный музей пожарной службы (г. Мысловице).

К сфере культуры региона относятся также дома культуры вместе с клубами и светлицами, которые, наряду с библиотеками, находятся в каждой административной единице. По состоянию на 31 декабря 2011 года в Малопольском воеводстве функционировало 416 домов культуры (из них 59 в Кракове), а в Силезском – 350 (из них 27 в Катовицах). Наименьшее количество подобных объектов функционировало в городах Катовицкой агломерации: Гливице (1), Бытом, Семяновице-Слёнске (по 2), Свентохловице, Хожув (по 3).

Для определения уровня пространственной дифференциации доступности учреждений культуры авторы использовали метод вроцлавской таксономии, при помощи которого также проведена типология административных единиц по показателям доступности учреждений культуры, расположенных на их территории. Й. Рунге [19] выделяет алгоритм вроцлавской таксономии, который включает в себя десять этапов:

- 1) составление матрицы данных;
- 2) стандартизация данных;
- 3) выбор меры правдоподобности;
- 4) вычисление элементов матрицы таксономических расстояний между объектами;
- 5) нахождение для каждого элемента этой матрицы самого ближайшего ему элемента;
- 6) составление ближайших элементов и элиминация одного из каждых двух идентичных пар;
- 7) соединение остальных элементов согласно принципу домино – получение скоплений первого порядка;
- 8) определение для каждого элемента первого порядка очередного «самого ближайшего» элемента – получение скоплений второго порядка;
- 9) продолжение до получения дендрита;

10) анализ и верификация дендрита.

Матрицу данных составило десять коэффициентов, определяющих доступность учреждений сферы культуры в двух аспектах. Первый из них относится к доступности понимаемой как инфраструктурное обеспечение анализируемой территории (англ. infrastructure-based accessibility) и охватывает пять коэффициентов:

- количество библиотек и филиалов на 100 км²;
- количество кинотеатров на 100 км²;
- количество театров на 100 км²;
- количество музеев на 100 км²;
- количество домов культуры, клубов и светлиц на 100 км².

Второй аспект исследования доступности инфраструктуры относится к оснащению или деятельности вышеуказанных заведений культуры и охватывает:

- количество книг на одного жителя;
- количество сеансов в кинотеатрах на 10 тыс. жителей;
- количество спектаклей в постоянных залах театров на 10 тыс. жителей;

- количество проведённых музеями лекций, музейных уроков, семинаров, конференций и других просветительных мероприятий на 10 тыс. жителей;

- количество проведённых домами культуры, клубами и светлицами мероприятий на 10 тыс. жителей.

Стандартизацию данных проведено согласно формуле:

$$z = \frac{x - \bar{x}}{\sigma}, \text{ где:}$$

x – величина данного наблюдения,

\bar{x} – среднее наблюдение,

σ – среднее квадратическое отклонение,

затем выбрано меру правдоподобности:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{i=k}^n (x_{ik} - x_{jk})^2}.$$

В результате получено два дендрита таксономических расстояний между повятами и городами на правах повяту – для Силезского и для Малопольского воеводств (рис. 1).

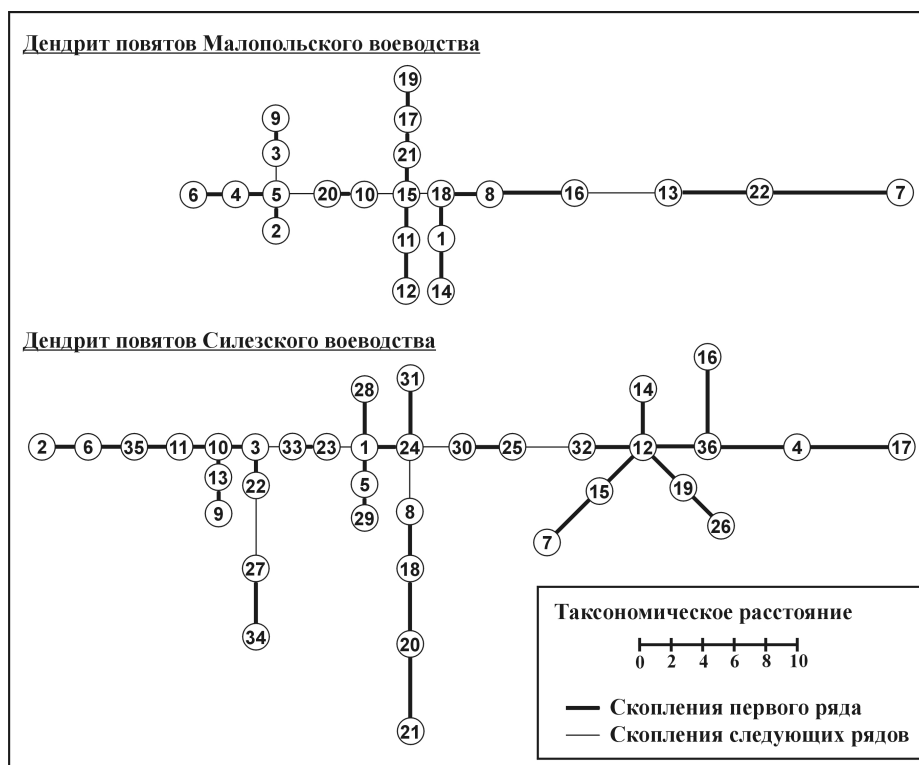

Рис. 1. Дендрит ближайших единиц по уровню доступности заведений культуры

Силезское воеводство: 1 – повят Бельски, 2 – повят Чешински, 3 – повят Живецки, 4 – г. Бельско-Бяла, 5 – повят Люблинецкий, 6 – повят Тарногурски, 7 – г. Бытом, 8 – г. Пекары-Слёнске, 9 – повят Ченстоховски, 10 – повят Клобуцки, 11 – повят Мышковски, 12 – г. Ченстохова, 13 – повят Гливицки, 14 – г. Гливице, 15 – г. Забже, 16 – г. Хожув, 17 – г. Катовице, 18 – г. Мысловице, 19 – г. Руда-Слёнска, 20 – г. Семяновице-Слёнске, 21 – г. Свентохловице, 22 – повят Рациборски, 23 – повят Рыбницки, 24 – повят Водзиславски, 25 – г. Ястжембе-Здруй, 26 – г. Рыбник, 27 – г. Жоры, 28 – повят Бендзиньски, 29 – повят Заверцианьски, 30 – г. Домброва-Гурнича, 31 – г. Явожно, 32 – г. Сосновец, 33 – повят Миколовски, 34 – повят Пщиньски, 35 – повят Беруньско-Лендзински, 36 – г. Тыхы.

Малопольское воеводство: 1 – повят Бохеньски, 2 – повят Краковски, 3 – повят Меховски, 4 – повят Мусьленицки, 5 – повят Прошовицки, 6 – повят Велицки, 7 – г. Краков, 8 – повят Горлицки, 9 – повят Лимановски, 10 – повят Новосондецки, 11 – повят Новотарски, 12 – повят Татжаньски, 13 – г. Новы-Сонч, 14 – повят Хжановски, 15 – повят Олькуски, 16 – повят Освенцимски, 17 – повят Суски, 18 – повят Вадовицки, 19 – повят Бжески, 20 – повят Домбровски, 21 – повят Тарновски, 22 – г. Тарнув.

Представленные на дендритах скопления характеризуются разной высотой суммы стандартизованных коэффициентов доступности учреждений сферы культуры (пункт 2 алгоритма), которая возрастает слева направо. Согласно этому принципу справа находятся группы, в которых перевешивают административные единицы с хорошим уровнем доступности заведений сферы культуры. В Малопольском воеводстве эту группу составляют города Краков, Тарнув и Новы-Сонч, в Силезском воеводстве – города Катовице, Бельско-Бяла, Тыхы, Жожув, Ченстохова, Гливице, Руда-Слэнска, Рыбник, Забже, Бытом и Сосновец. Все эти города входят в состав агломерации или являются региональными центрами.

В этих группах выступают самые большие таксономические расстояния между городами, т.е. в Малопольском воеводстве 7,09 между Краковом и Тарновом, 4,00 между Тарновом и Новым-Сончом, в Силезском воеводстве 4,84 между Катовицами и Бельском-Бялой, 3,98 между Тыхами и Жожувом. Такие расстояния свидетельствуют о значительной дифференциации единиц с точки зрения анализируемых коэффициентов, что связано с хорошо разви-

той здесь сферой культуры.

Уровень доступности заведений сферы культуры в городе Краков сильно отличается от других административных единиц. В меньшей степени это прослеживается в Катовицах, где много характерных для больших городов учреждений культуры (театры, кинотеатры типа «мультиплекс», музеи) находится в соседних городах, которые вместе составляют одну агломерацию.

Наиболее похожими друг на друга являются повяты, в которых уровень доступности заведений сферы культуры очень низкий. В Малопольском воеводстве это Домбровски и Новосондецки (0,51), Лимановски и Меховски, Суски и Тарновски (0,54) повяты, в Силезском воеводстве – Гливицки и Клобуцки (0,26), Заверчаньски и Лублинецки (0,44), Рубницки и Миколовски (0,47) повяты. Сфера культуры здесь представлена, в основном, библиотеками и домами культуры.

С целью лучшей интерпретации пространственной дифференциации полученных результатов на рис. 2 представлено разделение сумм стандартизованных коэффициентов, которые отражают уровень доступности заведений сферы культуры.

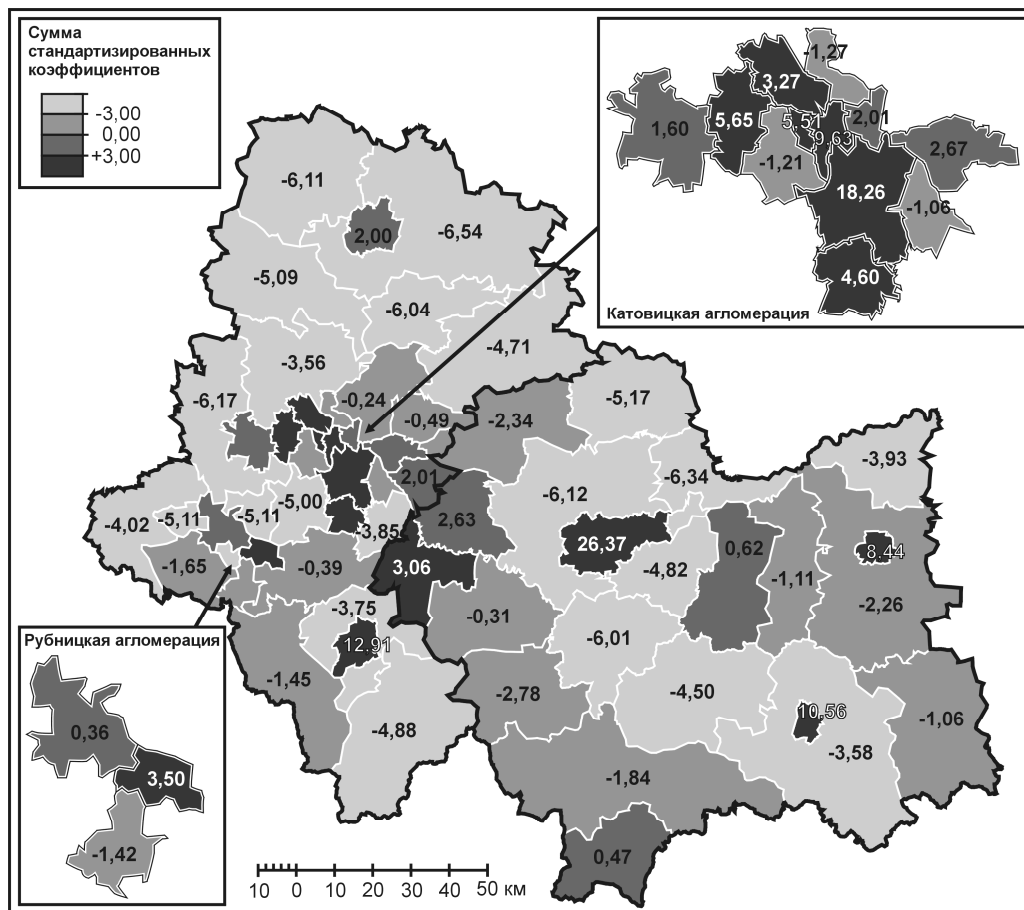

Рис. 2. Пространственное разделение сумм стандартизованных коэффициентов доступности учреждений сферы культуры в Силезском и Малопольском воеводствах Польши

Выводы. Сфера культуры в Силезском и Малопольском воеводствах Польши развита неравномерно. Наиболее распространенными типами заведений культуры на исследуемой территории являются

библиотеки и дома культуры. Однако с каждым годом их количество, а также количество кинотеатров и театров постепенно сокращается. Это связано в первую очередь с развитием научно-технического

прогресса и недофинансированием заведений культуры из местных бюджетов. В то же время количество музеев на анализированной территории постепенно увеличивается.

Для определения уровня пространственной дифференциации доступности заведений культуры авторы использовали метод вроцлавской таксономии, что дало возможность провести типологию административных единиц по показателям доступности заведений культуры. Наивысшую доступность

заведений культуры и в Малопольском, и в Силезском воеводствах имеют города на правах повяты, которые одновременно являются региональным центрами. В этих же регионах наблюдается и самая большая плотность населения. Наименьшую доступность заведений культуры на исследуемой территории имеют повяты, расположенные в зоне сильного влияния региональных центров, которые перетягивают на себя их роль как культурных центров.

Список использованных источников:

1. Кисіль Н.М. Соціально-культурна сфера: територіальна організація та особливості розвитку (на матеріалах Львівської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.М. Кисіль. – Львів, 2002.
2. Любіцева О. Методологія географії культури / О.О. Любіцева // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. К.; Луцьк, 2000. Т. 3. – С. 258 – 262.
3. Миронюк Н.В. Сучасний стан співпраці закладів культури Волині та Люблінського воеводства Польщі в межах євро регіону «Буг» / Н.В. Миронюк // Географія, геоэкологія, геологія: опыт научных исследований. VIII Междунар. Научн. конференция студентов, аспирантов и молодых ученых. – Киев, 2011. – С. 251–252.
4. Моштаківа Н.В. Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н.В. Моштаківа – Х., 2011. – 24 с.
5. Немець К.А. Фактори формування сфери культури регіону / К.А. Немець, О.О. Яновська // Регіон-2012: стратегія оптимального розвитку: Зб. матеріалів науково-практ. конф. з міжнар. участю (Харків, 25-26 жовтня 2012 р.) / [гол. редколегії В. С. Бакіров]. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 97-99.
6. Остафійчук Я.В. Організаційно-економічний механізм формування культурно-освітнього комплексу (на прикладі Івано-Франківської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Остафійчук Я.В. – К., 2001. – 19 с.
7. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / Іван Ілліч Ровенчак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 240 с.
8. Стрелецкий В.Н. Культурный регионализм в Германии и России: автореф. дис... на получение науч. степени д. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география» / В.Н. Стрелецкий. – М., 2012. – 46 с.
9. Флінта Н.І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області) / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н.І. Флінта. – К., 2005.
10. Górka Z. Funkcja naukowo-kulturalna Krakowa i jej przemiany w ostatnim okresie / Przemiany środowiska przyrodniczego i procesy rozwojowe miasta Krakowa po II wojnie światowej – Kraków: Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie, Komisja Nauk Geograficznych, 1996. – s. 239-253.
11. Górka Z. Przestrzeń kulturalna Krakowa / Ostrowska E. (red. nauk.) Kultura jako przedmiot badań geograficznych – Wrocław: Oddział Wrocławski Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Uniwersytet Wrocławski, 2002. – s. 127-136.
12. Kłosowski F. Infrastruktura kultury województwa katowickiego w latach 1976-1984 // Geographia. Studia et dissertationes. – 1990. – t. 14. – s. 118-135.
13. Kłosowski F. Runge J. 1992: Dostępność przestrzenna placówek infrastruktury kultury w wybranych miastach województwa katowickiego // Geographia. Studia et dissertationes. – 1992. – t. 16. – s. 149-160.
14. Kłosowski F. Poziom i rozmieszczenie placówek infrastruktury kultury w Górnośląskim Zespole Miejskim // Geographia. Studia et dissertationes. – 1993. – t. 18. – s. 107-123.
15. Kłosowski F. Wpływ przemian społeczno-gospodarczych na funkcjonowanie infrastruktury kultury w Górnośląskim Zespole Miejskim // Wybrane Zagadnienia z Geografii Społeczno-Ekonomicznej. – 1994. – z. 2. – s. 66-79.
16. Kłosowski F. Przestrzenne aspekty funkcjonowania infrastruktury kultury w konurbacji górnośląskiej // Geographia. Studia et dissertationes. – 1996. – t. 20. – s. 72-83.
17. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030. Reżym docmyna: <http://www.mrr.gov.pl/>
18. Murzyn M. A. Rola kultury i dziedzictwa kulturowego w procesie rewitalizacji zdegradowanej dzielnicy. Przykład krakowskiego Kazimierza / Czepczyński M. (red.) Przestrzenie miast postsocjalistycznych. Studia społecznych przemian przestrzeni zurbanizowanej – Gdańsk: Katedra Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. – s. 63-83.
19. Runge J. Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze – Katowice, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2007 – 700 s.

УДК 911.3

Діана Шинкаренко

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ХАРКІВСЬКОЇ БЛАСТІ

В статті розглядаються особливості мобільного зв'язку, проведено аналіз його розвитку в Харківській області. Виявлені особливості використання мобільних систем. Встановлено забезпеченість людей мобільним зв'язком на території Харківської області. Виділені й охарактеризовані основні види мобільного зв'язку. Показано значення мобільного зв'язку для розвитку телекомунікаційних послуг Харківського регіону. Виділені перспективи розвитку сфери телекомунікаційних послуг Харківщини, як стратегічно важливого елемента економіки регіону.

Ключові слова: зв'язок, мобільний зв'язок, стільниковий зв'язок, транкінговий зв'язок, пейджинговий зв'язок, телекомунікаційні послуги.

Диана Шинкаренко. ТЕРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассматриваются особенности мобильной связи, проведён анализ развития мобильной связи в Харьковской области. Выявлены особенности использования мобильных систем. Установлена обеспеченность людей мобильной связью на территории Харьковской области. Выделены и охарактеризованы основные виды мобильной связи. Показано значение мобильной связи для развития сферы телекоммуникационных услуг Харьковщины, как стратегически важного элемента экономики региона.

Ключевые слова: связь, мобильная связь, сотовая связь, транкинговая связь, пейджинговая связь, телекоммуникационные услуги.

Diana Shynkarenko. THE TERRITORIAL FEATURES OF MOBILE COMMUNICATION OF THE KHARKIV REGION. The article discusses the features of mobile communication. Analysis of development mobile communication in the Kharkiv region is held. Especially the use of mobile systems is identified. Provision of mobile phone use in the region is established. The main types of mobile services are identified and described. Significance for the development of mobile telecommunication services of the Kharkiv region is shown. Prospects of telecommunications services in the Kharkiv region as a strategically important segment of the economy are highlighted.

Keywords: communication, mobile communication, cellular, trunking communication, paging and telecommunication services.

Актуальність дослідження. Для ринкової економіки України найважливішим на сьогоднішній час є система господарських зв'язків між економічними регіонами. В умовах інтенсивного переходу економіки України до ринкової зростає актуальність вивчення сфери обслуговування і в тому числі сфери послуг телефонного зв'язку, так як торгівля послугами є однією з перспективних сфер зовнішньої торгівлі України. Такий сегмент сфери обслуговування як зв'язок можна розглядати як організовану систему, об'єднану спільністю функцій забезпечення суспільства певним комплексом послуг, необхідних для життєдіяльності і відтворення населення.

Зв'язок — галузь народного господарства, яка забезпечує передавання і приймання інформації (повідомлень) поштовим, телеграфним, радіо-, телефонним та іншими способами. Мобільний зв'язок (рухомий зв'язок) — електрозв'язок із застосуванням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції. Він обслуговує всі галузі матеріального виробництва, управління та оборону держави, служить для задоволення побутових і культурних потреб населення. Рівень розвитку засобів зв'язку цілком залежить від розвитку продуктивних сил. Недостатній рівень розвитку засобів зв'язку призводить до зниження темпів економічного розвитку, зокрема гальмує зростання національного доходу та рівня життя населення.

Зв'язок є одним із найголовніших і найперспективніших видів економічної діяльності, який виконує функцію своєрідної „кровоносної системи” в

складному господарському „організмі” країни. Саме це і визначає актуальність та сутність дослідження територіальних особливостей мобільного зв'язку Харківської області.

Аналіз попередніх досліджень. Особливо слід зазначити фундаментальні праці українських та російських вчених: В.Л. Бройдо, В.С. Грицевича, М.Г. Онищенко, Д.І. Олійника, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія, М.Б. Шифрина та інших науковців у дослідженні зазначеної тематики.

Метою даної статті є аналіз розвитку мобільного зв'язку, виявлення територіальних особливостей мобільного зв'язку в Харківській області.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ділові люди не уявляють свого життя без мобільного телефону. Системи мобільного зв'язку найчастіше використовуються в якості регіональних телефонних систем для зв'язку з рухомими (mobile – рухомий) абонентами, а також для зв'язку зі стаціонарними об'єктами в тих випадках, коли відсутні провідні телефонні лінії (наприклад, в новобудовах, в сільській місцевості і т. д.).

Створення систем мобільного зв'язку не вимагає прокладки дорогих телекомунікацій, проведення складних інженерних робіт, зв'язок може бути організований в лічені дні незалежно від рельєфу місцевості та погодних умов. Технологія мобільного зв'язку дозволяє забезпечити потреби населення великих міст, передмість і дачних селищ, малих міст і рідконаселеної сільської місцевості без розвинутої системи телекомунікацій. Таким чином може бути забезпечений надійний та оперативний зв'язок відповідального працівника, бізнесмена, комерсанта, спеціаліста зі своїми співробітниками і партнерами, де б вони не знаходилися: в іншій організації, на нараді або симпозиумі, на дачі, в лісі чи на пляжі [2].

Мобільний зв'язок може бути конкурентноздатною альтернативою для постійного використання замість провідної телефонії, оскільки остання є досить складним господарством, яке потребує значних капітальних вкладень і трудомісткого поточного обслуговування, та часом і не забезпечує потрібної оперативності з'єднання. У порівнянні зі звичайною провідною телефонною системою, бездротова володіє істотними перевагами [5]:

- можливість створення в будь-яких умовах, незалежно від природних умов і наявності інфраструктури телекомунікацій;
- забезпечення надійного і оперативного зв'язку з мобільними користувачами;
- менша трудомісткість робіт з організації системи і на порядок більш швидкі темпи введення в експлуатацію;
- менші у 2-3 рази капітальні витрати на її створення;
- менший термін окупності системи;
- більш широкий сервіс, зокрема, з управління системою та захисту інформації.

Серед мобільних систем можна виділити такі їх різновиди:

- системи стільникового зв'язку;
- системи транкінгового зв'язку;
- системи пейджингового зв'язку [1].

Кожна з цих систем має свої переваги та недоліки у порівнянні з іншими системами зв'язку, але найбільшим попитом серед населення користується система стільникового зв'язку. Система стільникового зв'язку обслуговує територію, що розділена на багато невеликих зон, кожна з яких обслуговується своїм комплектом мобільного обладнання. Ці зони на плані міста формують структуру, схожу на бджолині стільникові комірки, звідки і пішла назва цього виду мобільного зв'язку. Минуло трохи більше двох десятиліть з моменту появи перших стільникових

телефонів, а стільниковий зв'язок вже має стандарти третього покоління [6].

Перше покоління (1G) – стандарти аналогового телефонного зв'язку FDMA – Frequency Division Multiple Access, призначалися виключно для телефонного зв'язку і лише згодом обзавелися деякими базовими сервісами. До першого покоління відносяться розповсюджені зараз стандарти стільникового зв'язку NMT, AMPS, NAMPS [12]. В стандарті NMT надавав послуги на Харківщині, перший український оператор стільникового зв'язку, спільне україно-датсько-нідерландсько-німецьке підприємство Українські мобільні системи (UMC).

Друге покоління (2G) – стандарти цифрового стільникового зв'язку TDMA – Time Division Multiple Access, до яких відносяться широко поширений зараз протокол GSM (глобальна система мобільного зв'язку). Системи другого покоління надають покращену якість передачі сигналу та захист інформації від несанкціонованого доступу, додатковий сервіс, низькошвидкісну передачу даних. Для них вперше була запропонована послуга роумінгу (roaming – блукання) – забезпечує автоматичну ререєстрацію абонента при переході з однієї зони стільникової базової станції до іншої. Роумінг означає для абонента можливість пересуватися від мережі одного оператора до мережі іншого оператора зі своїм мобільним телефоном, маючи можливість так само зручно вести всі розмови, так якби він знаходився у своїй власній «домашній» зоні обслуговування. При роумінгу вхідні дзвінки перенаправляються з «домашньою» в «гостьову» мережу або навпаки [12].

В стандарті GSM працює більшість операторів стільникового зв'язку, присутніх на ринку телекомунікаційних послуг Харківщини, забезпечуючи добру якість покриття території (у відповідності до рис. 1), а саме:

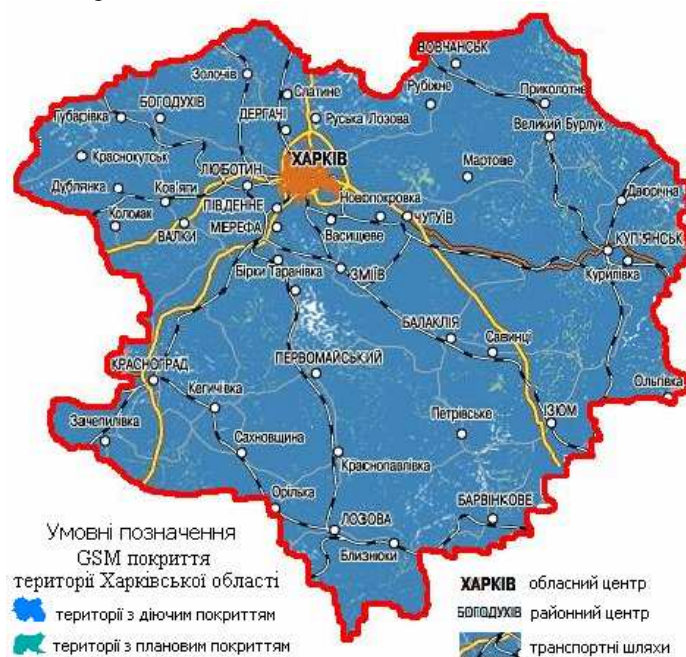

Рис. 1. GSM покриття території Харківської області у 2009 році (побудовано автором за даними [11])

– Київстар – провідний національний оператор, лідер ринку стільникового зв'язку, який надає послуги мешканцям Харківського регіону з 1997 року. Це оператор, якому довіряють своє спілкування 42,2 % харків'ян. Мережа оператора охоплює м. Харків, середні та малі міста, сільські населені пункти, усі національні та регіональні траси та річкові узбережжя регіону, забезпечує покриття території регіону, де мешкають 99,9 % мешканців Харківщини. Акціонерами оператора є норвезька компанія Telenor (56,52 %) та російська Storm (43,48 %) [14].

– МТС (Мобільні Телесистеми) – перший оператор стільникового зв'язку, який надає свої послуги в Харківському регіоні з 1993 року. Мережа МТС охоплює 97 % території Харківської області, на якій проживає 99 % населення. На сьогоднішній день послугами зв'язку від МТС користується 32,5 % абонентів стільникового зв'язку Харківщини (у відповідності до рис. 2). Сто відсотків акцій оператора належать ВАТ «МТС – Росія» [16].

– Астеліт – третій у регіоні за кількістю абонентів оператор стільникового зв'язку, який надає свої послуги на ринку телекомунікацій з 2005 року під торговельною маркою «Life:»). Послугами від

life:) користується 20,1% харків'ян. Мережа оператора забезпечує покриття території, на якій проживає 93,9% населення регіону. Оператор стільникового зв'язку life:) – лідер із залучення нових абонентів та впровадження інноваційних послуг. За чотири роки роботи оператор впровадив понад 150 додаткових послуг та постійно працює над розширенням свого портфолію. Зокрема, life:) вперше на українському мобільному ринку представив такі послуги, як МеллоРінг, Голосовий SMS, Мобільне телебачення та багато інших. Акціонерами оператору є турецька компанія Turkcell (54,2 %) та СКМ (45,8 %) [15].

– Українські радіосистеми – четвертий у регіоні за кількістю абонентів оператор стільникового зв'язку, який надає свої послуги на ринку телекомунікацій з 1995 року під торговельною маркою «WellCOM», а з 2006 року – «Beeline». Послугами від Beeline користується 3,6 % харків'ян. Мережа оператора забезпечує покриття 62 % території регіону. Окрім послуг стільникового зв'язку, компанія надає послуги провідного високошвидкісного Internet. Акції оператора належить російській компанії ВАТ «ВимпелКом» [4].

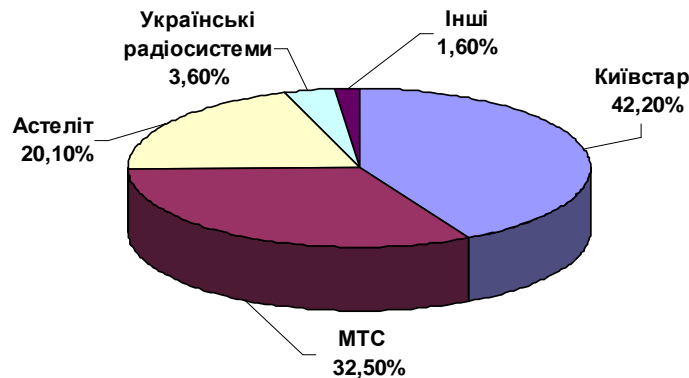

Рис. 2. Розподіл абонентів стільникового зв'язку між основними операторами ринку у 2009 році
(побудовано автором за даними [11])

Третє покоління (3G) – стандарти цифрового стільникового зв'язку UMTS – Universal Mobile Telecommunications System. Це новий стандарт зв'язку, що дозволяє одержати, крім стандартних сервісів, доступних у мережах другого покоління, ще й такі функції як відеодзвінки, онлайн-ТБ і просто високу швидкість доступу до Інтернету. Ця технологія визнана як 3G-стандарт. UMTS реалізована в декількох частотних діапазонах. На Харківщині зв'язок стандарту UMTS надається тільки на частоті 2100 МГц і поки тільки одним оператором – Утел. Ще два оператори, «Київстар» і «Beeline», надають своїм абонентам роумінг-доступ до цієї мережі. Швидкості, які надає стандарт UMTS, недовго задовольняли абонентів, тому незабаром була розроблена і впроваджена технологія HSDPA, завдяки якій швидкість передачі даних зросла майже в 10 разів [12].

Утел – національний оператор стільникового зв'язку третього покоління, який надає свої послуги

на ринку телекомунікацій регіону з 2007 року. П'ятий у регіоні за кількістю абонентів оператор, послугам якого надають перевагу близько 1 % харків'ян [11]. Мережа оператора забезпечує покриття лише м. Харкова. Сто відсотків акцій оператора належать українському ВАТ «Укртелеком». Від надання послуг мобільного зв'язку отримано 3,0 млн. грн. доходів. За повідомленням Головного управління статистики у Харківській області, кількість абонентів стільникового зв'язку зросла на 34,1 % (в порівнянні з 2008 р.) і дорівнює 3889,8 тисячі, з яких 46,3% (1,14 млн.) абонентів є жителями області, а 53,7% – проживають у місті. У 2009 році операторами, що надають послуги стільникового зв'язку у регіоні, було отримано 928,3 млн. грн. доходу [9].

Транкінговий зв'язок – найбільш оперативний вид двостороннього мобільного зв'язку, максимально ефективний для координації рухомих груп абонентів [7]. Транкінгова система зв'язку є менш

цікавою для індивідуальних користувачів (зв'язок між ними залишається прерогативою стільникових мобільних систем); вона більш перспективна та ефективна для корпоративних організацій для групових користувачів – для миттєвого зв'язку між групою користувачів, що об'єдналися за організаційною ознакою або за приватними інтересами. Часто передача інформації замикається в основному в межах транкінгової системи, вихід абонентів у телефоні мережі загального користування хоча і можливий, але використовується у виняткових ситуаціях. Система транкінгового зв'язку (trunk – магістраль) включає в себе базову станцію (іноді декілька) з ретранслятором та абонентськими радіостанціями

(транкінгові радіотелефони) з телескопічними антенами [3]. Базова станція зв'язана з телефонною лінією та з'єднана з ретранслятором з великим радіусом дії – до 50 – 100 км (у відповідності до рис. 3). Транкінгові телефони виключно надійні, компактні та виконуються у декількох варіантах:

- переносному – радіус дії 20 – 35 км, вага 150 – 250 г;
- перевізному – радіус дії 35 – 70 км, вага до 500 г;
- стаціонарному – радіус дії 50 – 120 км, вага 1 кг.

Для транкінгової системи характерне обладнання, що виконане з використанням високих технологій та підтримується певним сервісом як для абонентів, так і для операторів мережі.

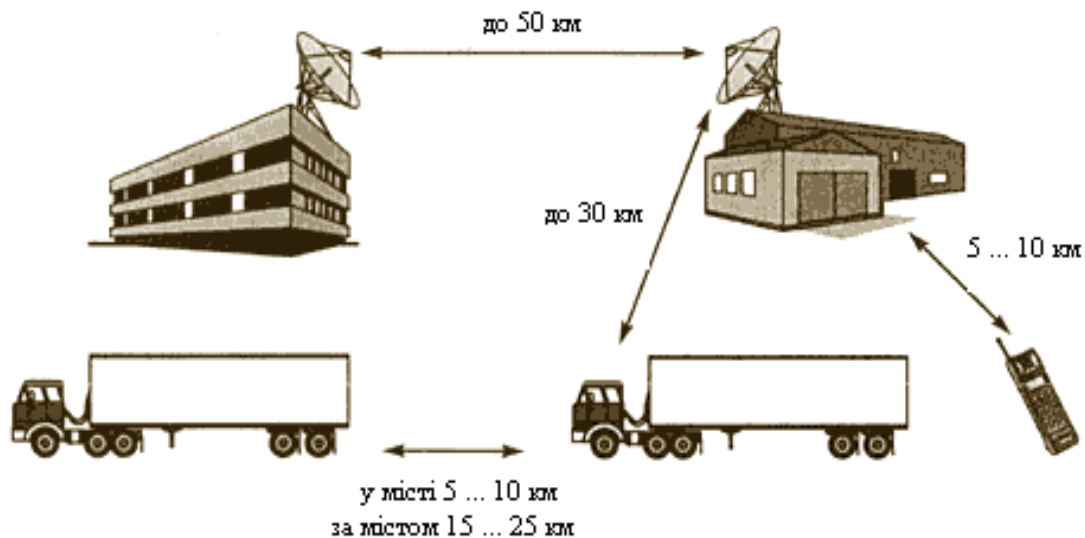

Рис. 3. Можливості транкінгового зв'язку за охопленням території [1]

Транкінгові телефони можуть працювати в системі та зв'язуватись з різними абонентами телефонної мережі. Можливість безпосередньо зв'язатися з абонентом без участі базової станції є основною відмінністю транкінгової системи від стільникової.

Транкінгова система зв'язку надає наступні сервісні послуги [3]:

- організація 10 рівнів пріоритету доступу до телефонних каналів, що дозволяє при зайнятості всіх каналів більш пріоритетним абонентам в екстрених випадках переривати розмову менш пріоритетних абонентів і терміново виходити на зв'язок;

- встановлення обмежень окремим абонентам, залежно від рівня їх пріоритету, за часом доступу до системи, з доступу до міської і міжміської телефонної лінії;

- забезпечення автоматичної перереєстрації абонента при переході з однієї зони базової станції у іншу (роумінг) та автоматичну переадресацію викликів до абоненту увійшовши до іншої зони (роумінг);

- поділ абонентів на групи і робота всередині і поза групами в режимі групового зв'язку на рівні керівників груп або всіх абонентів;

- оперативне обмеження доступу окремих абонентів до системи, наприклад при втраті радіотелефону його індивідуальний номер може блокуватися;

- організація і використання пріоритетного чергового каналу для передачі екстрених та особливо важливих повідомлень;

- захист від прослуховування розмов сторонніми за допомогою установки в транкінгові телефони маскіратора;

- оперативний облік часу всіх видів розмов, що дуже зручно при розрахунках оплати різним абонентам та організаціям за користування транкінговим зв'язком.

- малий час встановлення зв'язку (не більше 0,4 с при внутрішньо-і 1,0 с при міжгрупових з'єднаннях), що досягається за рахунок відсутності сканування частотного діапазону (встановлення зв'язку управляється комп'ютером);

- індивідуальний виклик будь-якого абонента як з іншого радіотелефону, так і з міської телефонної мережі;

- можливість виходу будь-якого мобільного абонента в міську телефонну мережу;

- можливість групового виклику абонентів, що входять до групи зв'язку;

- можливість циркулярних повідомлень (селективних викликів), при яких всі абоненти можуть прослуховувати тільки повідомлення абонента;

- можливість переадресації вхідних дзвінків на іншого абонента;

- реєстрація, індикація і запам'ятовування радіо-телефоном номерів викликають абонентів;
- передача службових цифрових повідомлень по радіоканалах, у тому числі і від комп'ютера.

В Харкові транкінгова система має певні параметри:

- кількість каналів – до 16, кожний транкінговий канал може підключатися до 1-го чи 2-х телефонних ліній;
- кількість абонентів – до 500;
- кожний транкінговий телефон має 4-значний номер та код для групового зв'язку [11].

Для забезпечення нормальної роботи транкінгового зв'язку потрібна спеціальна апаратура, яка є дуже дорогою. Можна реалізувати і більш дешево обладнання, на базі звичайних радіостанцій та ретрансляторів, але це відбивається на якості зв'язку та можливій відстані з'єднання.

Попит на транкінговий зв'язок серед абонентів Харківської області поступово зменшується, і сьогодні він використовується переважно в організаціях (швидка медична допомога, службі ДАІ та міліції, пожежній службі, організаціях таксі та ін.), розважальних закладах та у районах міста. Одним з факторів, що стримує розвиток транкінгового зв'язку серед індивідуальних абонентів, є дуже висока ціна апаратури, тому таке задоволення можуть собі дозволити лише окремі мешканці регіону та організації. За даними Головного управління статистики у Харківській області, транкінговим зв'язком користується 22 абоненти, які є приватними підприємцями (приватні організації та фірми). Від надання послуг транкінгового зв'язку підприємства-надавачі послуг у 2009 р. отримали 147,7 тис. грн. доходу [10].

Пейджингові системи є засобом одностороннього мобільного зв'язку та ще недавно були найпопулярнішим та розповсюдженим варіантом систем персонального радіозв'язку. Зараз вони поступилися стільниковому телефонному зв'язку. Системи пейджингового зв'язку призначені для оперативного пошуку та передачі інформації абонентам цих систем. Системи пейджингового зв'язку складаються з центральної приймально-передавальної радіоапаратури, яка зв'язана радіоканалами з мініатюрними приймачами (пейджером) індивідуально закріпленими за абонентами системи [1]. Абонент який має такий приймач, тримає його у черговому режимі, при надсиланні виклику з центрального пульта, приймач (пейджер) відтворює вібрацію чи звуковий сигнал. Абонент може вислухати чи продивитися інформацію повідомлення на мініатюрному дисплеї. Сервісні послуги, які забезпечує пейджинговий зв'язок, залежать від оператора, яким він обслуговується, основні з них [3]:

- роумінг з іншими операторами пейджингового зв'язку, у тому числі за кордоном;
- можливість роботи в інформаційних комп'ютерних мережах;
- підключення пейджера до порту комп'ютера;
- передача даних на пейджер по каналу зв'язку, міняючи оператора;

- голосова пошта з тривалим зберіганням голосових повідомлень;
- можливість організації персонального автовідповідача;
- можливість отримання повідомлень факсом та електронною поштою;
- повтор повідомлень через заздалегідь обумовлені інтервали часу;
- передача відкладених повідомлень і з відстрочкою (в призначений час);
- переклад повідомлень на заздалегідь зазначену мову;
- нагадування в потрібний час про невідкладні справи (функції секретаря);
- передачу повідомлень відразу групі абонентів;
- отримання інформації про спрацьовування охоронної сигналізації квартири, офісу, машини за умови підключення цієї сигналізації до будь-якого телефону або радіотелефону;
- при двостороннього зв'язку можливість включення і відключення сигналізації, інших елементарних операцій управління;
- відключення пейджера на час відсутності абонента з накопиченням всіх повідомлень в пам'яті оператора;
- автоматична сигналізація про вихід пейджера із зони обслуговування оператором;
- передача оперативних новин: підсумки валютних торгів і інші фінансові новини, прогнози погоди в різних регіонах, транспортна хроніка, юридична інформація, анонси концертів і дискотек і т. д. по декількох інформаційних каналах.

Системи пейджингового зв'язку бувають регіональними та локальними. Локальні системи використовуються на території одного підприємства чи організації та використовують низькоякісні радіоканали (передачі інформації тільки від центрального пульта до абонента). Регіональні системи використовують високоякісні канали та захоплюють значно більшу територію дії зв'язку, аніж локальні. Дані системи можуть бути і двосторонні [8].

Пейджинговий зв'язок на сьогоднішній час розрахований для організації зв'язку в межах офісу, будівлі, певних підприємств та територіях, які до них належать. Типові приклади їх використання – великі офіси, готелі, лікарні, аеропорти. Вони дозволяють передати інформацію співробітнику, який має пейджер незалежно від місцезнаходження. Пейджинговий зв'язок з моменту своєї появи на Харківщині викликав неоднозначне сприйняття. Головними якостями пейджингового зв'язку були – висока оперативність та низька вартість зв'язку та ефективність використання приватного ресурсу. Пейджинговий зв'язок був корисний для абонентів, тому що:

- відпадала необхідність чергувати біля телефону в очікуванні потрібного дзвінка;
- з'являлася можливість підтримувати постійний зв'язок з друзями, рідними та близькими вам людьми;
- гарантувалася своєчасність отримання підказки про необхідність привітати ваших друзів, рідних і близьких;

- з'являлася можливість уникнути розмови з неприємною людиною;
 - з'являлася можливість використання пейджера як надійного будильника [2].

Та все ж давався взнаки його головний недолік – односторонність. Тому коли послуги стільникового зв'язку стали доступними для середнього мешканця Харківщини, потреба в послугах пейджингового зв'язку різко скоротилася, а у 2007 році були зафіксовані останні абоненти. За даними Головного управління статистики у Харківській області пейджинговим зв'язком у 2007 користувалося 97 абонентів з яких 63 абоненти – у домашньому побуті. Від даних абонентів у 2007 р. було отримано 36,7 тис. грн. доходу.

Висновки. Зв'язок – це необхідна складова сучасного функціонування суспільства. Одним із найважливіших видів економічної діяльності є зв'язок, який впливає на розвиток суспільства і відбиває рівень його розвитку. Прискорений розвиток сфери телекомунікаційних послуг Харківщини, як стратегічно важливого елемента економіки регіону, забезпечить вагоме місце регіону в загальнодержавному масштабі, задовольнить потреби економічного та суспільного розвитку краю. Для цього необхідно забезпечити гармонійний розвиток основних складових телекомунікаційної інфраструктури, удосконалення організації, координації, взаємодії та функціонування операторів-надавачів телекомунікаційних послуг усіх форм власності на ринку послуг, зокрема з питань [13]:

- підвищення ефективності використання телекомунікацій з урахуванням обмеженості ресурсів, що можуть бути задіяні для їх розвитку;
- визначення переліку і нормування узагальнених показників якості телекомунікаційних послуг;
- диференціацію рівня якості телекомунікаційних послуг для встановлення ціни на них;
- удосконалення механізму нормування, забезпечення та контролю якості телекомунікаційних послуг;
- забезпечення загальнодоступних телекомунікаційних послуг за встановленим рівнем (системою показників) якості на основі міжнародних стандартів;
- надання споживачам права вибору телекомунікаційних послуг за їх якістю та ціною, а також отримання від операторів або провайдерів телекомунікацій інформації про показники якості та умови надання послуг.

Досягнення зазначених цілей у розвитку телекомунікаційних послуг дасть змогу істотно оновити і розширити важливу невиробничу складову економіки Харківщини, збалансовано задовольнити потреби у телекомунікаціях суспільства, держави та кожного громадянина, а також забезпечити випереджувальний розвиток галузі телекомунікацій порівняно з темпами розвитку інших галузей економіки.

Усе це дасть змогу створити умови для прискореного розвитку сфери телекомунікаційних послуг регіону у майбутньому і водночас досягти показників якості телекомунікаційних послуг, наближених до показників регіонів у країнах Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Бройдо В.Л. Вычислительные системы, сети и телекоммуникации / Владимир Леонидович Бройдо. – СПб.: Питер, 2008. – 733 с.
2. Васильєва Н.В. Роль інвестицій в розвитку інформаційних технологій та комунікацій / Н.В. Васильєва // Економіст. – 2007. – №10. – С. 14-17.
3. Величко А.П. Вычислительные системы, сети и телекоммуникации / А.П. Величко, А.А. Кириченко – М.: Финансы и статистика, 2007. – 512 с.
4. Гвозденко А.С. Мировой рынок IT – рынок в 2008 году / А.С. Гвозденко // Компьютерное обозрение. – 2009. – № 1. – С. 7-10.
5. Жданов В.К. Всемирная мобилизация / В.К. Жданов // Корреспондент. – 2007. – № 6. – С. 66-68.
6. Комаров М.П. Телекоммуникационная инфраструктура / Михаил Петрович Комаров. – СПб.: Изд-во Михайлова, 2000. – 357 с.
7. Самолов В.Н. Современные телекоммуникации / Виталий Николаевич Самойлов. – М.: Эксмо, 2006. – 257 с.
8. Системы связи: Монография / [под ред. Л.Я. Кантора]. – М.: Радио и связь, 2002. – 324 с.
9. Статистичний щорічник «Регіони України 2008» // Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 741 с.
10. Статистичний щорічник «Харківська область у 2008 році» // Головне управління статистики у Харківській області. – Х., 2009. – 613 с.
11. Статистичний бюлетень «Про роботу підприємств зв'язку Харківської області за 2009 рік» // Головне управління статистики у Харківській області. – Х., 2010. – 29 с.
12. Сухман С.М. Телекоммуникационные системы. Анализ инженерных решений / С.М. Сухман, А.В. Бернов – М.: МИЭТ, 2002. – 220 с.
13. Шифрин М.Б. Оценка экономической привлекательности рынка телекоммуникационных услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Михаил Борисович Шифрин. – СПб., 2003 – 230 с.
14. Офіційний сайт оператора мобільного зв'язку «Київстар» - Режим доступу: <http://www.kyivstar.ua/coverage/map/>
15. Офіційний сайт оператора мобільного зв'язку life:) - Режим доступу: <http://www.life.com.ua/index.php>
16. Офіційний сайт оператора мобільного зв'язку МТС - Режим доступу: <http://www.mts.com.ua/ukr/main.php>

УДК 911.2:379.85(477.43)

Оксана Семеген

ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ ПРИРОДНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Запропоновано оцінювати рекреаційно-туристські ресурси природно-територіальних комплексів (ПТК) за чотирма параметрами: придатністю комбінацій ПТК для рекреаційно-туристської діяльності; мірою різноманіття ПТК; переважачим типом крайових зон ПТК; насиченістю територій крайовими ефектами. Проведеним оцінюванням встановлені територіальні відмінності у розподілі рекреаційно-туристських ресурсів ПТК Хмельницької області. Їх найвищий потенціал зафіксовано у Кам'янець-Подільському, Дунаєвецькому, Чемеровецькому та Летицькому районах, а найнижчий – у Старосинявському, Виньковецькому, Теофіпольському та Хмельницькому районах.

Ключові слова: рекреаційно-туристські ресурси ПТК, придатність комбінацій ПТК, міра різноманіття, переважачий тип крайових зон, насиченість крайовими ефектами.

Оксана Семеген. ОЦЕНКА РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ ПРИРОДНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ. Предложено оценивать рекреационно-туристские ресурсы природно-территориальных комплексов (ПТК) по четырем параметрам: пригодности комбинаций ПТК для рекреационно-туристской деятельности; степени разнообразия ПТК; преобладающим типам краевых зон ПТК; насыщенности территорий краевыми эффектами. Проведенным оценением установлены территориальные различия в распределении рекреационно-туристских ресурсов ПТК Хмельницкой области. Их высокий потенциал зафиксирован в Каме́нец-Подольском, Дунаеве́цком, Чемерове́цком и Летичевском районах, а самый низкий – в Старосинявском, Винькове́цком, Теофи́польском и Хмельни́цком районах.

Ключевые слова: рекреационно-туристские ресурсы ПТК, пригодность комбинаций ПТК, степень многообразия, преобладающий тип краевых зон, насыщенность краевыми эффектами.

Oksana Semegen. EVALUATION OF RECREATION AND TOURISM RESOURCES OF NATURAL-TERRITORIAL COMPLEXES OF KHMELNITSKY REGION. Filed a proposal to evaluate recreation and tourism resources of natural-territorial complexes (NTC) according to four criteria: suitability combinations NTC for recreation and tourism activities; measure diversity NTC; predominant types of boundary zones NTC; saturation area of boundary effects. Estimation established regional differences in the distribution of recreation and tourism resources PTC of Khmelnytsky region. Their highest potential recorded in Kamenez-Podilsky, Dunayivetsky, Chemerovetsky and Letichivsky regions, and the lowest - in Starosyniavsky, Vinkovetsky, Teofipolsky and Khmelnytsky regions.

Keywords: recreation and tourism resources NTC, suitability of combinations of NTC, a measure of diversity, the predominant type of boundary zones, saturation of boundary effects.

Постановка проблеми. Природні ресурси слугують передумовою для рекреаційно-туристського використання певної території. Рекреація та туризм чітко зорієнтовані на комплексне використання компонентів природи, тому одним з вирішальних чинників при виборі місця для рекреаційно-туристської діяльності є сукупність особливостей природно-територіальних комплексів (ПТК). Головною передумовою для організації рекреації та туризму є оцінювання ПТК в двох основних напрямках: за придатністю для відпочинку та естетичністю.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблема оцінювання рекреаційно-туристських ресурсів ПТК відображена в численних напрацюваннях. Переважна більшість дослідників приділяла увагу оцінюванню рекреаційно-естетичних властивостей територій (М. Герасимов, В. Преображенський, А. Абрамов, Д. Апрод, С. Зонн, І. Комар, Г. Лаппо, Н. Леонтьєв, Я. Машбіц, 1975; В. Мацола, 1997; В. Данильчук, Г. Алейнікова, А. Бовсуновська, С. Голубнича, 2003; Н. Сажнева, 2008; В. Стафійчук, 2008; М. Джаман, Т. Павленко, 2010; С. Кузик, 2010 та ін.). Значно менше зустрічається праця, присвячених оцінюванню сприятливості використання окремих ПТК для рекреації та туризму (Л. Царик, Г. Чернюк, 2001; Г. Білецька, 2008; І. Касяник, І. Любінська, В. Мисько, Г. Чернюк, 2009, 2010 та ін.). О. Бейдик (2001) подав пропозицію доповнювати пейзажно-естетичне оцінювання ландшафтів характеристикою

відповідного режиму їх використання.

Мета дослідження – проаналізувати й оцінити рекреаційно-туристські ресурси ПТК Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу. Оцінювання рекреаційно-туристських ресурсів ПТК здійснювалося за такими параметрами: придатністю комбінацій ПТК для рекреаційно-туристської діяльності (специфікою використання), мірою ландшафтного різноманіття, переважачим типом крайових зон, насиченістю крайовими ефектами (естетичними властивостями).

Методика аналізу ПТК.

1. Числові показники та дані для оцінки переважачих типів крайових зон ПТК в розрізі адміністративних районів отримані при картометричному аналізі ландшафтної, топографічної (1:200000) та військово-топографічної (1:100000) карт [4; 8; 10].

2. Сприятливість типів ПТК для рекреаційно-туристської діяльності визначалася на основі аналізу особливостей типів місцевостей, виділених К. Геренчуком [4], з використанням методик [1; 3; 5; 9]. Загалом запропонована п'ятиступенева шкала: *майже несприятливі ПТК* – масиви понижень з неглибоким заляганням ґрунтових вод і болотистими луками та торфовищами; масиви легких лесоподібних суглинків з ясно-сірими й сірими опідзоленими ґрунтами, переважно розораними; масиви понижень лесоподібних суглинків з лучно-чорноземними ґрунтами під луками й орними землями; рівнини низьких лесових терас з перевагою глибоких малогумусних чорнозе-

мів, здебільшого розорані; рівнини на межиріччях, вкриті малогумусними глибокими чорноземами, місцями оглеєними, у комплексі з лучно-чорноземними ґрунтами, переважно розорані; хвилясті балочні місцевості, вкриті переважно опідзоленими чорноземами, здебільшого розорані; заплави заболочені, зайняті торфовищами і болотистими луками; *малосприятливі* – масиви малопотужних пісків, вкритих мичниковими луками на дернових оглеєних ґрунтах; горбисті межирічні місцевості, вкриті переважно опідзоленими сірими і темно-сірими ґрунтами, здебільшого розорані та з рештками грабових дібров; *обмежено сприятливі* – балочно-зсувні місцевості на балтських глинах з перевагою опідзолених ґрунтів і поширенням грабових дібров; урвищні схили долин, складені переважно вапняками; скелясті схили долин, складені кристалічними породами; *сприятливі* – масиви потужних пісків, вкриті сосновими і осново-дубовими лісами на дерново-слабопідзолистих ґрунтах; вапнякові горби та масиви, переважно вкриті широколистяними лісами та степовим різотрав'ям на перегнійно-карбонатних і сірих щербенистих ґрунтах; заплави суглинисті та щербенисті; *найсприятливіші* – місцевості придолінних схилів з ярами та змитими дерново-карбонатними ґрунтами, часто заліснені.

3. Придатність наявних ПТК в межах кожного адміністративного району для рекреаційно-туристської діяльності загалом встановлена на основі аналізу комбінацій окремих типів ПТК за сприятливістю для рекреаційно-туристської діяльності: *майже непридатні комбінації ПТК* утворені поєднанням майже несприятливих ПТК (92-100 %), відсутністю малосприятливих, обмежено сприятливих (0 або 5 %), сприятливих (0 або 3%), відсутністю найсприятливіших; *малопридатні* – майже несприятливих (64-91 %), малосприятливих (0 або 12-36 %), обмежено сприятливих (0 або 1-5 %), сприятливих (0 або 5-14 %), найсприятливіших (0 або 3%); *обмежено придатні* – майже несприятливих (52-68 %), малосприятливих (0 або 11-36 %), обмежено сприятливих (0 або 5-35 %), сприятливих 1-21 %), відсутністю найсприятливіших; *придатні* – майже несприятливих (35-59 %), малосприятливих (0 або 4-28 %), обмежено сприятливих (1-20 %), сприятливих (0 або 16-36 %), найсприятливіших (0 або 5-26 %); *найпридатніші* – майже несприятливих (28-53 %), малосприятливих (0 або 13 %), обмежено сприятливих (12-23 %), сприятливих (6-36 %), найсприятливіших (0 або 17-32 %).

4. Для вивчення складності ресурсів ПТК як географічного явища застосовувалась міра різноманітності ПТК (показник ентропії Шеннона), що обчислювалася за формулою [2]:

$$H(A) = H(P_1, P_2, P_3, \dots, P_n) = -q \sum_{i=1}^n P_i \log_2 P_i,$$

де H – ентропія ймовірностей (P_n), яка може виступати як міра складності (міра різноманітності) групи подій A ;

P_i – ймовірність або частка i -го компонента (ймовірність окремої події) в сукупнос-

ті ($P_i = m_i / n$, де m_i – число однакових подій);

i – окремі події в групі A ;

n – загальне число подій;

q – постійна або const (інформаційний коефіцієнт),

$q = -1$.

Міра різноманітності або складності (показник ентропії Шеннона) – надзвичайно точний кількісний інструмент аналізу та синтезу, що збагачує пізнання географічних явищ, широко застосовується в науці, оскільки має такі властивості:

а) при відсутності подій ($n = 0$) або при наявності лише однієї події з багатьох ($n = 1$) ентропія перетворюється в 0;

б) ентропія, як і цінність досліджуваного району в конкретному рекреаційно-туристичному аспекті, постійно зростає при збільшенні кількості подій, тобто при збільшенні кількості типів певного ресурсу;

в) ентропія набуває тах значення за умови однакової ймовірності подій, причому кількість подій – фіксована ($n = \text{const}$).

5. Переважаючі типи крайових зон визначені за методикою [7], чотирибальну шкалу якої адаптовано до специфіки умов Хмельницької області та переведено у п'ятибальну таким чином: 1 бал – поєднуються поля - луги; 2 – ліси (луги, поля) - чагарники; 3 – ліси - луги (поля); 4 – луги (поля) - водойми; 5 – ліси - водойми.

6. Насиченість крайовими ефектами визначається за формулою [6]:

$$H_{ке} = L_n / S,$$

де $H_{ке}$ – насиченість крайовими ефектами, км/км²;

L_n – протяжність прикордонних смуг ПТК, км;

S – площа території, км².

Тлумачення суперечливих аспектів аналізу та оцінювання ПТК. Кількість найсприятливіших і сприятливих ПТК для рекреаційно-туристської діяльності – поняття відносні, оскільки загалом на Хмельниччині є незначна кількість водних об'єктів з оптимальними умовами (прозорість, глибина, ширина, площа водного дзеркала, екологічний стан та ін.). Водночас обмежено сприятливі, малосприятливі, майже несприятливі оцінки типів ПТК зумовлені не лише природними чинниками. Слід наголосити, що їх якісні показники мають схильність до трансформації за умови цілеспрямованого антропогенного перетворення (осушення заболочених, підтоплених територій, водоочисних меліорацій, вилучення з сільськогосподарського використання ерозійно-небезпечних земель, натомість – насадження лісів та ін.).

В роботі використано ландшафтну карту, розроблену К. Геренчуком (1975).

Загалом на території Хмельниччини значна перевага належить майже несприятливим для рекреаційно-туристської діяльності типам ПТК (64 % від усієї території), малосприятливі розміщуються в центральній-східній та північно-східній частинах області (11 %), обмежено сприятливі – приурочені до

річкових долин Хомори, Случа, Південного Бугу та лівосторонніх допливів Дністра (8 %), сприятливі – локалізовані на півночі, сході, а також співпадають з масивом Товтр (12 %), найсприятливіші – охоплюють придонні схили рік Збруча, Жванчика, Смотрича, Тернави, Студениці, Ушиці, Калюса (5 %).

Аналіз та оцінювання ресурсів ПТК здійснені за чотири параметри: а) придатністю комбінацій ПТК для рекреаційно-туристської діяльності; б) мірою різноманіття ПТК; в) переважаючим типом крайових зон ПТК; г) насиченістю території крайовими ефектами.

Найвищим ступенем придатності комбінацій ПТК для рекреаційно-туристської діяльності відзначаються Дунаєвецький, Летичівський та Кам'янець-Подільський райони, оскільки на теренах Хмельниччини саме в цих районах найсприятливіші, сприятливі та обмежено сприятливі ПТК для рекреації та туризму займають найбільші території, а частка малосприятливих та майже несприятливих ПТК – най-

нижча (рис. 1, табл. 1).

Території Волочиського та Теофіпольського районів повністю представлені майже несприятливими ПТК для рекреації та туризму. Найнесприятливіша комбінація ПТК – на Вінковеччині, бо тут найвищу частку становлять майже несприятливі території, водночас відсутні малосприятливі та найсприятливіші ПТК для рекреаційно-туристської діяльності.

Найвище різноманіття типів ПТК зафіксовано у Летичівському та Шепетівському районах (поєднані 7 типів ПТК, причому більш гармонійно – на Летичівщині), а найнижче – у Вінковецькому районі (скомбіновані лише 3 типи ПТК і водночас найбільш дисбалансовані).

Найвища контрастність крайових зон, як і пейзажне різноманіття, – у Кам'янець-Подільському районі, оскільки тут поєднані ліси та водойми, а найнижча (контактують поля та луги) – у Волочиському, Старосинявському й Теофіпольському районах.

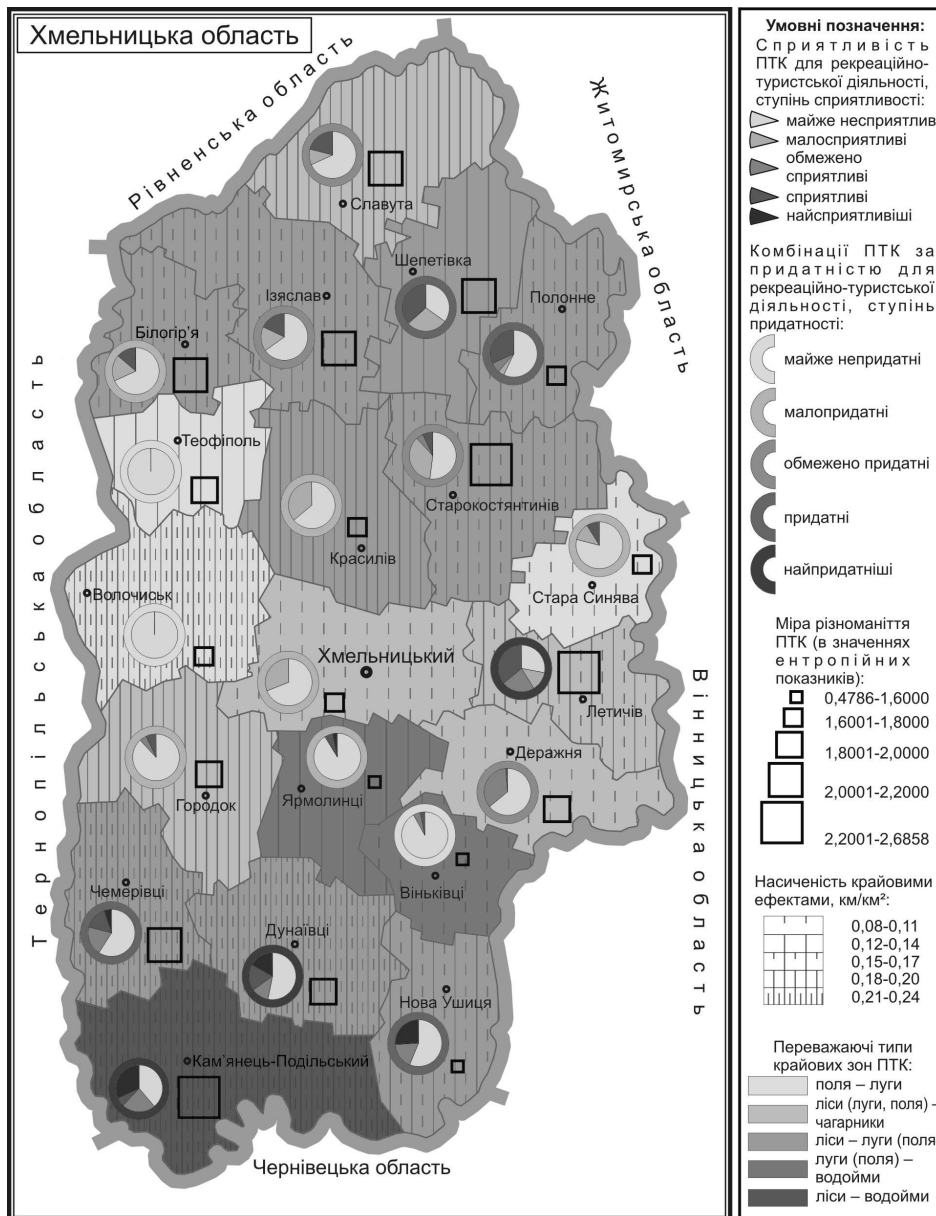

Рис. 1. Рекреаційно-туристські ресурси ПТК

Таблиця 1

Рекреаційно-туристські ресурси ПТК Хмельницької області

Адміністративні райони	Комбінації ПТК за сприятливістю для рекреаційно-туристської діяльності	Міра різноманіття ПТК, в значеннях ентропійних показників	Переважаючі типи крайових зон	Насиченість крайовими ефектами, км/км ²
Білогірський	малопродатні	2,1048	ліси – луги (поля)	0,16
Віньковецький	майже непродатні	0,4786	луги (поля) – водойми	0,08
Волочиський	майже непродатні	1,6719	поля – луги	0,21
Городоцький	малопродатні	1,9769	ліси (луги, поля) – чагарники	0,18
Деражнянський	обмежено придатні	1,8912	ліси (луги, поля) – чагарники	0,11
Дунаєвецький	найпродатніші	1,8553	ліси – луги (поля)	0,22
Ізяславський	обмежено придатні	2,1353	ліси – луги (поля)	0,16
Кам'янець-Подільський	найпродатніші	2,3489	ліси – водойми	0,24
Красилівський	малопродатні	1,7348	ліси – луги (поля)	0,18
Летичівський	найпродатніші	2,6858	ліси (луги, поля) – чагарники	0,16
Новоушицький	продатні	1,4914	ліси – луги (поля)	0,16
Полонський	продатні	1,7023	ліси – луги (поля)	0,15
Славутський	обмежено придатні	2,0318	ліси (луги, поля) – чагарники	0,19
Старокостянтинівський	обмежено придатні	2,2132	ліси – луги (поля)	0,16
Старосинявський	малопродатні	1,7384	поля – луги	0,11
Теофіпольський	майже непродатні	1,98	поля – луги	0,12
Хмельницький	малопродатні	1,7363	ліси (луги, поля) – чагарники	0,11
Чемеровецький	продатні	2,1425	ліси – луги (поля)	0,22
Шепетівський	продатні	2,1667	ліси – луги (поля)	0,12
Ярмолинецький	малопродатні	1,2426	луги (поля) – водойми	0,14

Найбільша насиченість крайовими ефектами – у Кам'янець-Подільському (0,24 км/км²), Дунаєвецькому, Чемеровецькому (по 0,22 км/км² відповідно в обох) та Волочиському (0,21 км/км²) районах; саме тут протяжність прикордонних смуг ПТК максимальна.

Найнижча насиченість крайовими ефектами – у Віньковецькому (0,08 км/км²), Деражнянському, Старосинявському та Хмельницькому (по 0,11 км/км² у кожному з трьох) районах внаслідок найменшої протяжності прикордонних смуг ПТК.

При оцінюванні придатності комбінацій ПТК для рекреаційно-туристичної діяльності до уваги бралися поєднання окремих типів ПТК у відсотках від площі адміністративного району (кількісні характеристики) за ступенями їх сприятливості для рекреації та туризму (якісні характеристики). Таким чином, 1 бал присвоєний майже непродатним для рекреаційно-туристичної діяльності комбінаціям ПТК; 2 – малопродатним; 3 – обмежено придатним; 4 – придатним; 5 – найпродатнішим (табл. 2).

Найвищий потенціал придатності комбінацій ПТК (5 і 4 бали) – у Дунаєвецькому, Кам'янець-

Подільському, Летичівському, Новоушицькому, Полонському, Чемеровецькому та Шепетівському районах. Такий результат пояснюється найвищим ступенем зосередженості найсприятливіших та сприятливих ПТК для рекреаційно-туристичної діяльності. Потенціалом у 2-3 бали володіють 10 районів, а найнижчим (1 бал) – Віньковецький, Волочиський та Теофіпольський райони.

При визначенні балу різноманіття ПТК виходили з того, що: 1 бал – 0,4786-1,6000; 2 – 1,6001-1,8000; 3 – 1,8001-2,0000; 5 – 2,2001-2,6858.

Найвищими потенціалами різноманіття ПТК (5 й 4 бали) характеризуються Кам'янець-Подільський, Летичівський, Старокостянтинівський, Білогірський, Ізяславський, Славутський, Чемеровецький та Шепетівський райони. Потенціал у 2-3 бали притаманний 9 районам, а найнижчий (1 бал) – Віньковецькому, Новоушицькому та Ярмолинецькому районам.

Бальна оцінка переважаючого типу крайових зон ПТК базується на величині ступеня її контрастності. Зокрема встановлено: 1 бал – поєднання полів й лугов; 2 – лісів (лугов, полів) – чагарників; 3 – лісів

– лугів (полів); 4 – лугів (полів) – водойм; 5 – лісів – водойм.

Найвищі потенціали переважаючого типу крайових зон ПТК (5 та 4 бали) характерні для Кам'янець-Подільського, Вінковоцького та Ярмолинецького районів. Тут найвища контрастність кра-

йових зон забезпечена стикуванням лісів з водоймами та лугів (або полів) з водоймами. Посередні потенціали (2-3 бали) типові для 14 районів, найнижчі (1 бал) – у Волочиському, Старосинявському, Теофіпольському районах.

Таблиця 2

Оцінка рекреаційно-туристських ресурсів ПТК Хмельницької області

Адміністративні райони	Оцінка комбінацій ПТК за сприятливістю для рекреаційно-туристської діяльності, бали	Оцінка міри різноманітності ПТК, бали	Оцінка переважаючих типів крайових зон, бали	Оцінка насиченості крайовими ефектами, бали	Суми балів	Оцінки рекреаційно-туристських ресурсів ПТК, бали
Старосинявський	2	2	1	1	6	1
Вінковоцький	1	1	4	1	7	1
Теофіпольський	1	3	1	2	7	1
Хмельницький	2	2	2	1	7	1
Волочиський	1	2	1	5	9	2
Деражнянський	3	3	2	1	9	2
Ярмолинецький	2	1	4	2	9	2
Городоцький	2	3	2	4	11	3
Красилівський	2	2	3	4	11	3
Новоушицький	4	1	3	3	11	3
Білогірський	2	4	3	3	12	3
Полонський	4	2	3	3	12	3
Ізяславський	3	4	3	3	13	4
Славутський	3	4	2	4	13	4
Шепетівський	4	4	3	2	13	4
Старокостянтинівський	3	5	3	3	14	4
Летичівський	5	5	2	3	15	5
Дунаєвецький	5	3	3	5	16	5
Чемаровецький	4	4	3	5	16	5
Кам'янець-Подільський	5	5	5	5	20	5

Оцінювання насиченості територій крайовими ефектами встановлене відповідним чином: 1 бал – 0,08-0,11 км/км²; 2 – 0,12-0,14; 3 – 0,15-0,17; 4 – 0,18-0,20; 5 – 0,21-0,24.

Найвищі потенціали насиченості територій крайовими ефектами (5 і 4 бали) знаходяться у Волочиському, Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському, Чемаровецькому, Городоцькому, Красилівському, Славутському районах. Потенціалом у 2-3 бали оцінено 9 районів, а найнижчим (1 бал) – Вінковоцький, Деражнянський, Старосинявський та Хмельницький райони.

Загалом при порівнянні бальних оцінок за чотирма параметрами встановлено збіг лише в 1 районі (Кам'янець-Подільському); за трьома параметрами в довільних комбінаціях – у 4 районах (Вінковоцькому, Ізяславському, Старокостянтинівському та Хмельницькому); за двома параметрами в будь-якому поєднанні – у 16 районах, причому в Дунаєвецькому та Старосинявському районах зафіксовано по 2 випадки у кожному.

Бал загальної оцінки рекреаційно-туристських ресурсів ПТК встановлювався залежно від величини суми балів за усіма 4 параметрами. Зокрема: 1 бал –

6-7 сумарних балів; 2 – 9-10; 3 – 11-12; 4 – 13-14; 5 – 15-20.

Найвища концентрація рекреаційно-туристських ресурсів ПТК (5-4 бали) – у 8 районах (Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському, Летичівському, Чемаровецькому, Ізяславському, Славутському, Старокостянтинівському та Шепетівському). Посереднім потенціалом (2-3 бали) характеризуються 8 районів, а найнижчим (1 бал) – Вінковоцький, Старосинявський, Теофіпольський та Хмельницький райони (рис. 2).

Висновки. Таким чином, при оцінюванні рекреаційно-туристських ресурсів ПТК Хмельницької області встановлено таке:

1. Найвищими частками типів ПТК рекреаційно-туристського значення (найбільший ступінь сприятливості для рекреації та туризму) володіють: Кам'янець-Подільський (32 % найсприятливіших і 6 % сприятливих), Летичівський та Шепетівський (обидва по 36 % сприятливих), Дунаєвецький (17 % найсприятливіших й 18 % сприятливих) та Новоушицький (26 % найсприятливіших) райони. Найменш забезпечені ПТК рекреаційно-туристського використання Волочиський, Теофіпольський (по 100 % у кожному з двох займають майже несприятливі

ПТК) та Вінковецький (лише 3 % малосприятливих) райони.

2. Ступінь сприятливості окремих типів ПТК для рекреаційно-туристської діяльності може змінюватися залежно від антропогенного впливу. Оскільки придатність ПТК для рекреації і туризму базується

на аналізі комбінацій окремих типів ПТК за сприятливістю, то загалом оцінка їх придатності для рекреаційно-туристських потреб фізично не може набути сталого значення. Відповідно саме оцінювання придатності ПТК завжди перебуватиме в тісній залежності від наслідків антропогенної діяльності.

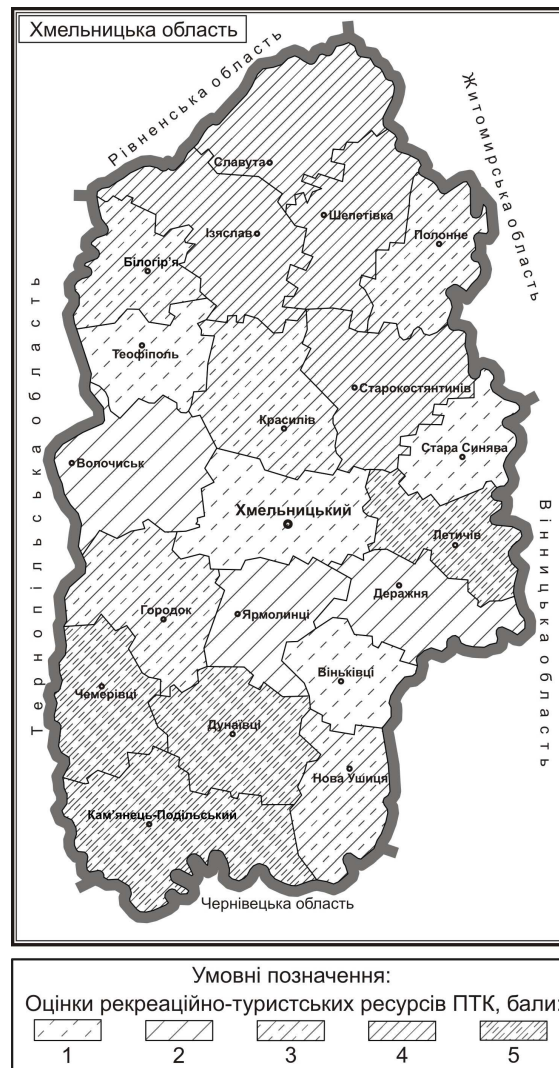

Рис. 2. Потенціал рекреаційно-туристських ресурсів ПТК

3. Розподіл рекреаційно-туристських ресурсів ПТК Хмельниччини – неоднорідний. Їх найвищий потенціал знаходиться на півдні (Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Чемеровецький райони) та сході (Летичівський район) області, оскільки тут зосереджені найпридатніші (максимальні значення в Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському, Летичівському районах) та придатні комбінації ПТК для рекреаційно-туристської діяльності, найцінніші в аспекті рекреації та туризму різноманіття типів ПТК (з максимумом на Летичівщині), крайові зони ПТК за контрастністю (максимум у Кам'янець-Подільському районі) та висока ступінь насиченості крайовими ефектами (з максимумом у Кам'янець-Подільському районі).

Найнижчий потенціал рекреаційно-туристських ресурсів ПТК – у Старосинявському, Вінковецькому, Теофіпольському та Хмельницькому районах, бо на цих територіях знаходяться непридатні або малопридатні комбінації ПТК для рекреації та туризму, низькі потенціали різноманіття типів ПТК (мінімум у Вінковецькому районі), контрастності крайових зон ПТК та насиченості крайовими ефектами (з мінімумом на Вінковеччині).

4. В подальшому актуальним залишатиметься питання оцінювання рекреаційно-туристських ресурсів груп урочищ та окремих урочищ як у межах природних ландшафтних, так і в розрізі адміністративних районів Хмельницької області.

Список використаних джерел:

1. Білецька Г.А. Рекреаційні ландшафтні ресурси Хмельницької області / Г.А. Білецька // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів, 2008. – Вип. 18.12. – С. 81–85.

2. Ігошин М.І. Математичні методи й моделювання у фізичній географії: [підруч., практикум] / Ігошин М.І.; [за ред. проф. Є.Д. Гопченка, проф. О.Г. Топчієва]. – Одеса: Астропринт, 2005. – 464 с.
3. Оцінка ландшафтів Хмельницького Придністер'я з позицій збалансованого природокористування / І. Касіяник, І. Любинська, В. Мисько [та ін.] // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: географія. Спеціальний випуск: стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2010. – № 1 (вип. 27). — С. 55–60.
4. Природа Хмельницької області: [монографія / за ред. К.І. Геренчука]. – Львів: вид-во Львів. ун-ту «Вища школа», 1980. – 152 с.
5. Рекреаційна оцінка ландшафтів Хмельницького Придністер'я / І.П. Касіяник, І.Б. Любинська, В.З. Мисько [та ін.] // Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 16-18 травня 2009 року: тези доп. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 52–56.
6. Сажнева Н.М. Рекреаційна географія: [навч. посібн.] / Сажнева Н.М. – Мелітополь: Люкс, 2008. – 329 с.
7. Теоретические основы рекреационной географии: [монографія / отв. ред. В.С. Преображенский]. – М.: Наука, 1975. – 224 с.
8. Хмельницькая область. Топографическая карта 1:200000. – К.: Военно-картографическая фабрика, 2003.
9. Царик Л. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області): [монографія] / Л. Царик, Г. Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
10. Военно-топографическая карта Украины 1:100000 [Электронный ресурс]. – Киев: DVD-производитель: ООО «Транснавиком». – 1 электронный опт. диск (DVD-ROM): цветн.; 12 см. – Минимальные системные требования: Pentium II 300, RAM 256 Mb, SVGA 4 Mb, DVD-ROM 4x, 3,4 Gb на HDD, OS Windows 2000, XP, Vista. – Название из контейнера.

УДК 911.3

Яніна Василевська

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

В статті розглядається поняття та значення природокористування. Розкрито сутність та функції рекреаційного природокористування. Спираючись на законодавство України, детально представлено поняття та структуру природно-заповідного фонду держави. Детально розглянуті його об'єкти. Зазначені основні проблеми використання природно-заповідного фонду України. Визначено частку об'єктів Херсонської області в загальнодержавному природно-заповідному фонді. Представлено структуру природно-заповідного фонду Херсонської області із зазначенням частки кожного з об'єктів. Окреслені пріоритетними напрямки розвитку природно-заповідного фонду України та Херсонщини.

Ключові слова: рекреаційне природокористування, функції рекреаційного природокористування, природно-заповідний фонд, заповідні території та об'єкти.

Яніна Василевская. ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫЙ ФОНД ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ОБЪЕКТ РЕКРЕАЦИОННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ. В статье рассматривается понятие и значение природопользования. Раскрыта сущность и функции рекреационного природопользования. Опираясь на законодательство Украины, детально представлено понятие и структуру природно-заповедного фонда государства. Подробно рассмотрены его объекты. Указаны основные проблемы использования природно-заповедного фонда Украины. Определена часть объектов Херсонской области в общегосударственном природно-заповедном фонде. Представлена структура природно-заповедного фонда Херсонской области с указанием доли каждого из объектов. Обозначенные приоритетные направления развития природно-заповедного фонда Украины и Херсонской.

Ключевые слова: рекреационное природопользование, функции рекреационного природопользования, природно-заповедный фонд, заповедные территории и объекты.

Yanina Vasilevskaya. NATURE PRESERVES OF THE KHERSON REGION AS AN OBJECT RECREATIONAL NATURE MANAGEMENT. The paper discusses the concept and importance of nature management. The essence and function of recreation nature management is considered. Based on the legislation of Ukraine, in detail the concept and structure of the natural reserve fund of the state is presented. Details its facilities is analyzed. The main problems of natural reserve fund of Ukraine are shown. The portion of the objects in the Kherson region in total nature preserves is defined. The structure of natural preserves of the Kherson region with the proportion of each object is shown. The priority areas of natural reserve fund of Ukraine and the Kherson region are designated.

Keywords: recreational nature management, functions, recreation nature, nature preserves, conservation areas and facilities.

Вступ. Територія України розташована в сприятливих природно-географічних умовах, має потужний природно-ресурсний потенціал та багатий природно-заповідний фонд, який виступає важливою основою життєдіяльності населення. Проте, нераціональне природокористування, підвищений

негативний вплив антропогенної діяльності призводять до забруднення цих територій, погіршення їх екологічного стану, що з рештою відбивається на якості життя населення та розвитку деградаційних процесів в природному середовищі.

Окремі питання аналізу стану та використання природно-заповідного фонду Херсонської області проводилися здебільшого дослідниками у галузі фі-

зичної географії та екології, поза увагою дослідників залишаються питання комплексного підходу до цієї проблеми, зокрема соціальне значення природно-заповідного фонду. Тому, метою даного дослідження є аналіз загальних складових ПЗФ України, визначення в його складі частки Херсонської області, його аналіз як основи подальших досліджень з позиції соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини [4].

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування, викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які становлять середовище існування людей. Проблема раціонального природокористування полягає в забезпеченні всебічного й ефективного використання, відновлення і збереження природних умов і ресурсів рекреації з врахуванням об'єктивно існуючих потреб. Теоретичною основою комплексного вивчення і вирішення цієї проблеми служить системний підхід, який дозволяє аналізувати і впорядкувати цілі функціонування тих чи інших геосистем, встановлювати відповідність між метою, можливостями вирішення проблем і необхідними для цього ресурсами [1, 7].

Вихідні положення щодо об'єктів природно-заповідного фонду викладені у Законі України про природно-заповідний фонд України [6], який визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, і мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття, зокрема ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки

садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення [6, розділ 1, стаття 3].

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами України.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів, компонентів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

На природні заповідники покладається також координація і проведення наукових досліджень на територіях заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ у регіоні [6, розділ 3, глава 1].

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» [3, 6, розділ 3, глава 2]. Біосферні та природні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, до функцій яких входить збереження в первозданному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів та їх компонентів, вивчення відбуваються в них природних процесів і явищ. Ділянки землі та водного простору, що належать заповідникам, вилучаються з промислового використання.

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного

значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору не лише державних, а й інших землевласників та землекористувачів.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;

- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;

- проведення екологічної освітньо-виховної роботи [6 розділ 3, глава 3].

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку [6, розділ 3, стаття 22].

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і історико-культурне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Ступінь природоохоронних заходів визначається цінністю об'єкта, його походженням та деякими іншими чинниками. Природні заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, зоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, геологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні, а пам'ятники природи – на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні [4, 7].

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнен-

ня та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи [4].

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях [6, 7].

Заповідний фонд України складають такі ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, і мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Вони виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення спостережень за навколишнім природним середовищем.

На загальнодержавному рівні існує безліч проблем законодавчого характеру, в першу чергу, що впливають на збереження і оптимальне використання заповідних територій і об'єктів. В даний час жоден заповідний об'єкт не має (відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих та нормативних актів) проектів організації території та охорони природних комплексів, змісту та реконструкції заповідних територій та об'єктів [1, 3].

У багатьох заповідних об'єктах відсутні картографічні матеріали, а наявні не відповідають нинішній ситуації і не оформлені відповідно до вимог. Межі більшості заповідних об'єктів не винесені в натуру. Все це сприяє посиленню антропогенного впливу, самовільного захоплення територій заповідних об'єктів, ускладнює прийняття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності [7].

Сучасна економічна обстановка вимагає нового підходу до охорони та використання заповідних об'єктів. З одного боку, потрібно поліпшення і посилення контролю за дотриманням режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, з іншого боку, недостатнє і нестабільне фінансування не дозволяє здійснювати охорону належним чином.

Необхідність засобів для нормального існування заповідних об'єктів, визначає використання їх ресурсів в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях з встановленням плати [4].

В окремих випадках, за умови відсутності шкідливого впливу і в установленому Мінекобезпеки України порядку, у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду допускається використання природних ресурсів (заготівля деревини, лікарських та інших рослин, їх плодів, сіна, випасання худоби, полювання, рибальство та інші види використання)

для отримання додаткових коштів і задоволення потреб охорони заповідників.

Основні проблеми охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду можна розділити таким чином [3, 7]:

1. Економічні проблеми – недостатнє та не своєчасне фінансування бюджетних організацій, підприємств, установ, у віданні яких знаходяться заповідні об'єкти. Відсутність бюджетних коштів для створення та постійного оновлення кадастрової бази об'єктів ПЗФ і для проведення наукових досліджень на їх територіях. Недостатня оснащеність і технічна забезпеченість служб охорони і держконтролю.

2. Правові та адміністративні проблеми – відсутність необхідних правових-адміністративних документів, розроблених та затверджених Мінекобезпеки України відповідно до існуючого законодавст-

ва.

3. Науково-методичні проблеми – відсутність методики розробки проектів організації та утримання природних та біосферних заповідників, національних парків, ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків, а для парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – методики розробки проектів змісту та реконструкції. Відсутність програм і планів науково-дослідних робіт, що проводяться в межах територій та об'єктів ПЗФ, а також порядку проведення та програми ведення Літопису природи для кожної категорії територій та об'єктів ПЗФ, затверджених Академією наук України та Мінекобезпеки України.

Херсонська область має досить унікальні і важливі природно-заповідні об'єкти і території різного ієрархічного рівня.

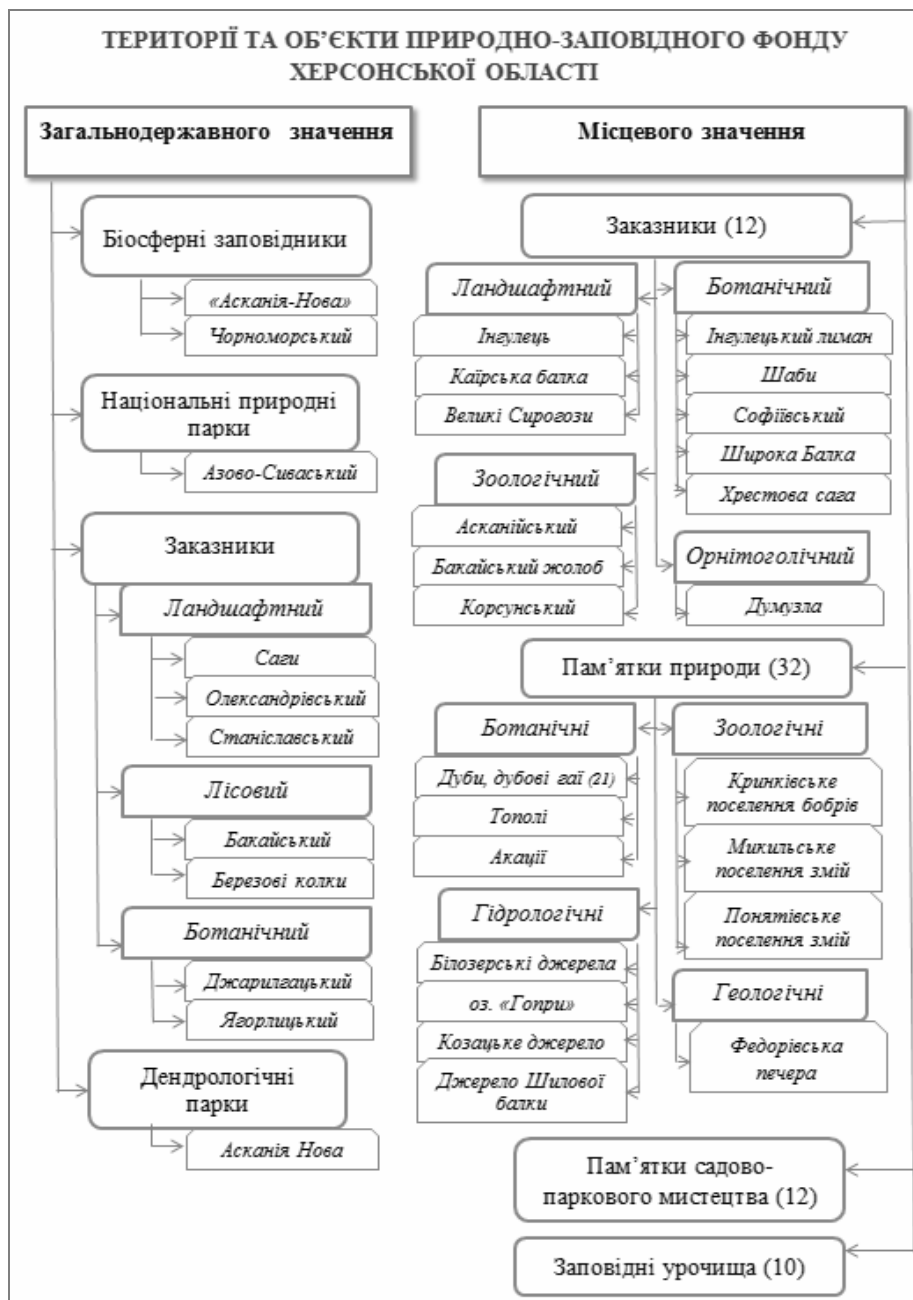

Рис. 1. Структура природно-заповідного фонду Херсонської області (узгальнено і побудовано автором [2, 5])

До природно-заповідного фонду Херсонської області належать природні території та об'єкти (біосферні заповідники, національні природні парки, заказники) і штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва). Ці об'єкти, в залежності від їх екологічної, історико-культурної та наукової цінності, мають загальнодержавне або місцеве значення [1, 5].

Природно-заповідний фонд Херсонської області (рис. 1) представлений об'єктами загальнодержавного значення (серед них біосферні заповідники, національний природний парк, дендрологічний парк та різноманітні заказники) та місцевого значення (в тому числі: заказники, пам'ятки природи, пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища).

Природно-заповідний фонд загальнодержавного значення: на 2011 рік в Україні налічувалося

602 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (із них 11 на території Херсонської області): 4 біосферних (із них 2 – у Херсонській області) і 16 природних заповідників, 11 національних природних парків (із них 1 у Херсонській області), 303 заказника (із них 7 у Херсонській області), 137 пам'яток природи, 17 ботанічних садів, 19 дендрологічних парків (із них 1 у Херсонській області), 7 зоологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [2, 5].

В цілому, об'єкти природно-заповідного фонду Херсонщини займають 15,9 % від площі усієї території області (4520,3 км² із 28461 км²), із них 3998,6 км² – загальнодержавного значення (рис. 2), що в загальноукраїнському масштабі складає 14,5 % (територія загальнодержавного природно-заповідного фонду України складає 28 тис. км²).

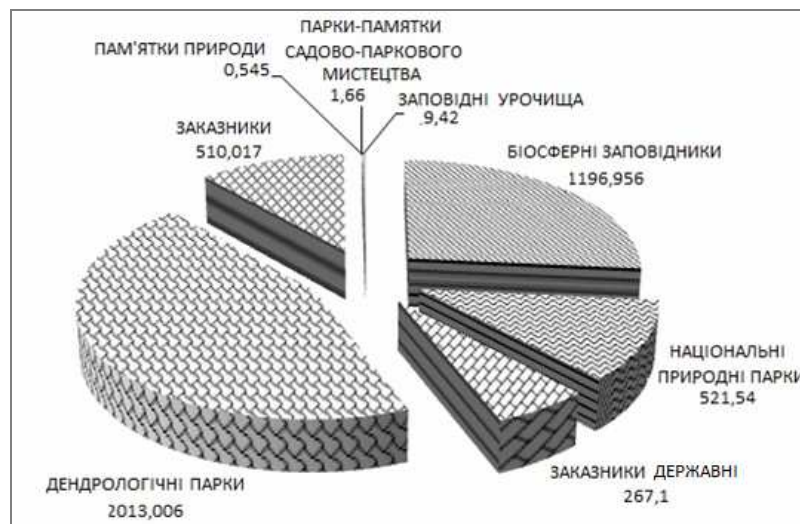

Рис. 2. Територіальна структура природно-заповідного фонду Херсонської області, км² (узагальнено і побудовано автором [2, 5])

Стосовно рекреаційного природокористування Херсонської області слід зазначити, що воно виконує загальновідомі функції: соціальну, економічну і природоохоронну. Соціальна функція рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. Економічна функція полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці і прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. Природоохоронна функція полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної [1, 4].

В той же час, в регіоні, як і в цілому в Україні, існує безліч проблем щодо функціонування об'єктів природно-заповідного фонду та їх раціонального використання. На сьогоднішній день більшість заповідних об'єктів не мають положень, отже, не встано-

влено, що утруднює здійснення заповідного режиму охорони, використання і відтворення природних комплексів; чітко не визначено порядок охорони і характер допустимої діяльності на заповідних територіях. В цілому для природно-заповідного фонду Херсонської області характерними є всі основні проблеми загальнодержавного масштабу. Найбільш несприятливий стан склався з пам'ятниками природи, заповідними урочищами і парками пам'ятками садово-паркового мистецтва.

Пріоритетними напрямки розвитку природно-заповідного фонду України в цілому, та Херсонщини зокрема слід визначити наступні:

- необхідність розширення природно-заповідного фонду, в тому числі по басейну річки Дніпро;

- формування позитивного іміджу заповідного фонду як одного з факторів для розвитку екологічного туризму;

- підвищення рівня екологічної культури і виховання місцевого населення, особливо молоді [7].

Основними цілями мають бути: підсилення

уваги представників органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових кіл, громадськості та інших організацій, установ у сфері охорони та раціонального використання природних ресурсів; розширення інформаційного поля щодо природоохоронних територій; обговорення наукових і практичних питань заповідної справи та екомережі; обмін досвідом з питань удосконалення механізмів збереження природних ресурсів, екосистем і біорізноманіття, вирішення проблемних питань природно-заповідного фонду [1, 4, 7].

Висновки. Заповідний фонд Херсонщини, як складової загальнодержавного, складають такі ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Вони виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення спостережень за навколишнім природним середовищем. Рекреаційне природокористуван-

ня має три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну. Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування, викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які становлять середовище існування людей. Херсонська область має достатні природно-географічні передумови, завдяки яким сформувався потужний природно-заповідний фонд регіону, який активно заучується до рекреаційного природокористування. В той же час, для реалізації її основних функцій, в тому числі й соціальних, існує ряд перепон, серед них економічні проблеми, правові та адміністративні проблеми, науково-методичні проблеми, відповідно за наведеними напрямами і мають проводитися заходи щодо оптимізації природно-заповідного фонду регіону, тому подібні дослідження залишаються актуальними. В наступних публікаціях автора розглядатимуться питання соціальної функції природно-заповідного фонду Херсонської області.

Список використаних джерел:

1. Василевська Я.В. Особливості рекреаційного природокористування в межах приморських районів Херсонської області / Я.В. Василевська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – 2009. - № 20. – С.81-85.
2. Головне управління статистики в Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ks.ukrstat.gov.ua/>
3. Кілінська К.Й. Рекреаційне природокористування, рекреаційне різноманіття та їх прогнозна оцінка / К.Й. Кілінська // Ученые записки таврического нац. Униве им В.И. Вернадского Том 24. (23) №2 часть география. – Симферополь. – 2011. – С. 120-125.
4. Кусков А.С. Рекреационная география: Учебно-методический комплекс. – М.: Флинта; Издательство Московского психолого-социального института, 2005. – 493 с.
5. Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua>
6. Про природно-заповідний фонд України Верховна Рада України; Закон від 16.06.1992 № 2456-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=2456-12>
7. Фоменко Н.В. Рекреационные ресурсы и курортология: Учебник. – Ивано-Франкив.: ИМЕ, 2001. – 240 с.

УДК 911.3

Вадим Ліхван

МІСЦЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СТРУКТУРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

У статті розкрито територіальні та часові особливості розвитку сільського господарства України та місце Харківської області в структурі галузі країни. Досліджено кількість та густоту сільськогосподарських підприємств на території України та в Харківській області за певний період часу. Дана характеристика загального обсягу, рентабельності та реалізації продукції сільського господарства в Україні та в Харківській області. Визначено причини і наслідки занепаду розвитку сільського господарства.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарське підприємство, валова продукція сільського господарства, рентабельність виробництва, реалізація продукції сільського господарства, прибуток та збиток від реалізації продукції.

Вадим Ліхван. МЕСТО ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В СТРУКТУРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ. В статье раскрыты территориальные и временные особенности развития сельского хозяйства Украины и место Харьковской области в структуре отрасли страны. Исследовано количество и плотность сельскохозяйственных предприятий на территории Украины и в Харьковской области за определенный период времени. Дана характеристика общего объема, рентабельности и реализации продукции сельского хозяйства Украины и Харьковской области. Определены причины и последствия упадка развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственное предприятие, валовая продукция сельского хозяйства, рентабельность производства, реализация продукции сельского хозяйства, прибыль и убыток от реализации продукции.

Vadym Likhvan. PLACE KHARKIV REGION IN THE STRUCTURE OF RURAL ECONOMY UKRAINE. The article deals with territorial and temporal characteristics of agriculture in Ukraine and the place of the Kharkiv region in the structure of industry in the country. Investigated the number and density of agricultural enterprises in Ukraine and Kharkiv region for a certain period of time. The characteristic of the total volume, profitability and sales of agricultural products in Ukraine in Kharkiv region. The reasons and consequences of the decline of agriculture.

Keywords: agriculture, farm, gross agricultural output, profitability, implementation of agricultural products, profits and losses from sales.

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу. Водночас, сільськогосподарський сектор виробництва – один з найбільш ризикових секторів економіки, оскільки на його розвиток великий вплив має дія природних та біологічних чинників [3]. Розвиток сільського господарства в Харківській області як і на території всієї країни, займає одне з перших місць серед галузей господарства (після промисловості), а також перше місце в структурі агропромислового комплексу. Досліджуючи сільське господарство Харківської області, перш за все потрібно визначити місце регіону за даним показником в Україні на фоні сусідніх та інших областей нашої країни. Тому дослідження особливостей розвитку сільського господарства Харківської області на фоні загальнодержавних показників є досить актуальним та потребує вивчення.

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку сільського господарства Харківської області та інших областей України для виявлення місця Харківської області в загальнодержавному масштабі. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні завдання дослідження: дати загальну характеристику сільського господарства України та Харківської області, визначити кількість підприємств на території України та Харківської області, а також їх розподіл на одиницю території; дати коротку характеристику таким показником розвитку сільського господарства на території

України, як загальна валова продукція, рентабельність та напрями реалізації сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. За попередніми розрахунками, у 2011 році частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки України склала 9,6% (у 2010 році – 8,7%). Сільське господарство Харківської області характеризується високим рівнем розвитку. Незважаючи на свій індустріальний характер, область дає близько 5-6% валової продукції сільського господарства всієї країни. Наприклад, у масштабі України Харківська область у 2009 році посіла друге місце за обсягами виробництва валової продукції сільського господарства і четверте – за темпами зростання.

У 2011 році на території країни виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. В інших 6 тис. аграрних підприємств спеціалізація сільського господарства є досить вузькою, а саме відзначається тільки розведення тварин, виробництво продукції тваринництва та активна співпраця з підприємствами, які забезпечують господарства кормами для тварин.

Динаміка зміни розподілу підприємств за всіма видами господарств та їх кількості за період з 2007 по 2011 роки зовсім не змінилася. Жодна з них не має яскраво вираженої тенденції до зростання чи спадання. Розподіл підприємств за видами господарств відображений на рис. 1.

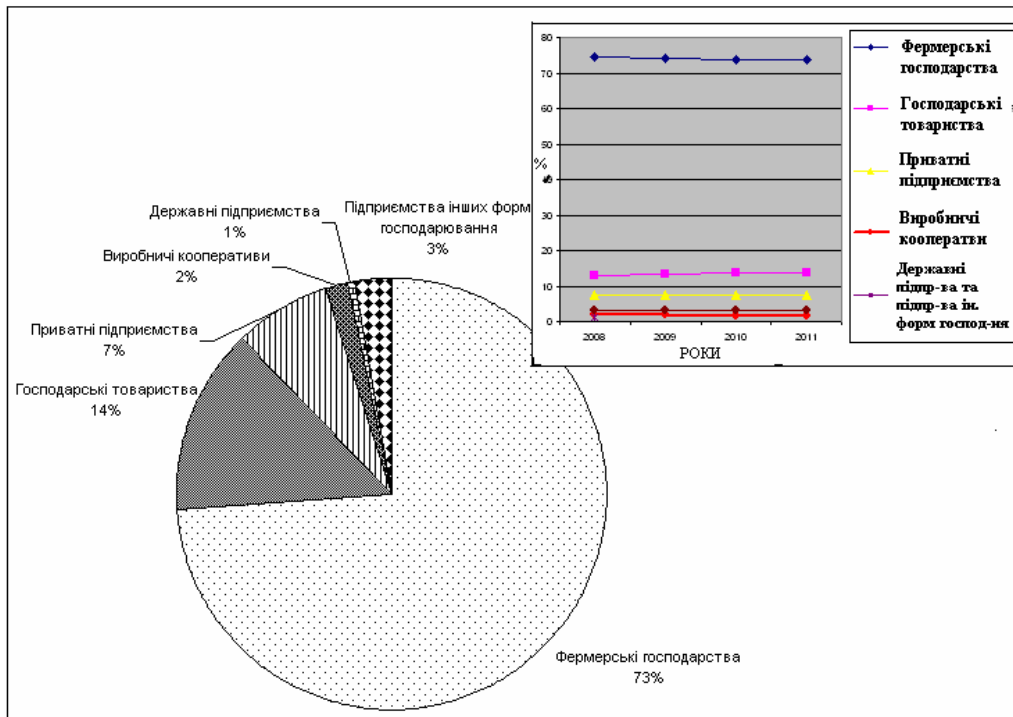

Рис. 1. Динаміка та розподіл сільськогосподарських підприємств України за видами господарств за період 2008-2011 роки (побудовано автором за даними [2])

Отже, на території України у 2011 році переважали в загальному фермерські господарства – 73%. Цей показник зберігався на протязі останнього часу і змінювався лише на кілька десятих. Господарські товариства займають друге місце в структурі сільськогосподарських підприємств – 14%, проте тут спостерігається хоч і не стрімке, але поступове зростання відсотка господарських товариств на території України. У 2008 році частка підприємств становила 13%, а через чотири роки – 14%. Аналогічна ситуація

з приватними підприємствами, проте їх частка на сьогодні становить 7%. Інші види сільськогосподарських підприємств мають у структурі підприємств менше 4%.

В територіальному розрізі розміщення сільськогосподарських підприємств на території України має певні особливості. Якщо проаналізувати картосхему на рис. 2, то можна прослідкувати певну тенденцію.

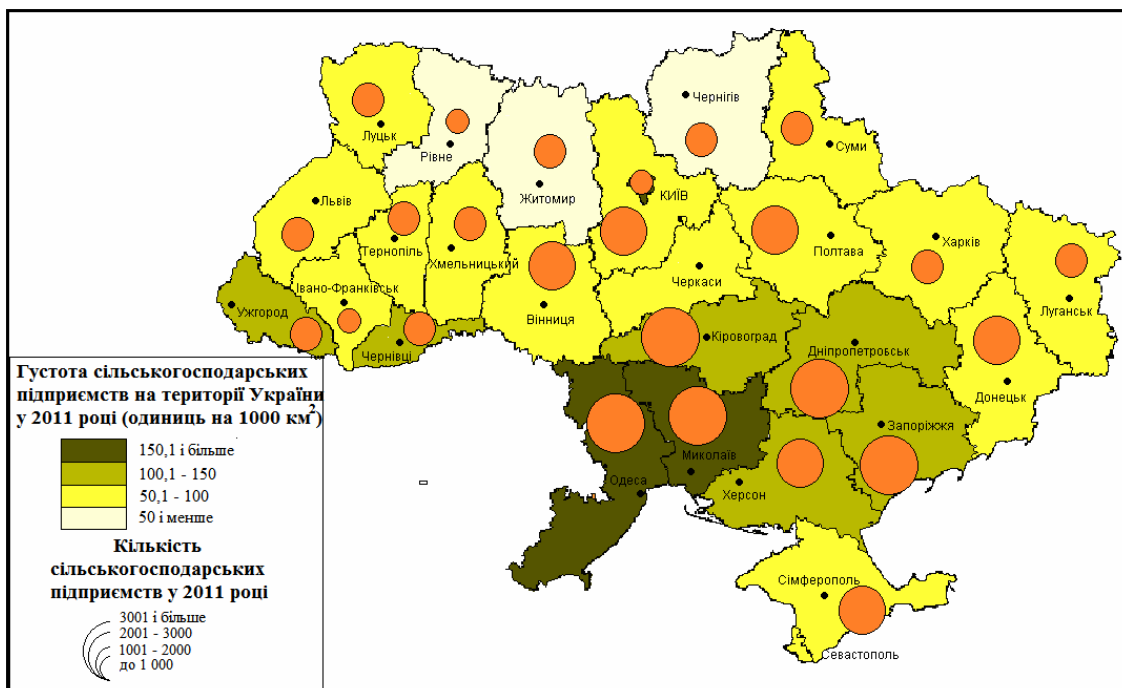

Рис. 2. Сільськогосподарські підприємства на території України у 2011 році (побудовано автором за даними [2])

З просуванням з півночі на південь густота сільськогосподарських підприємств збільшується (як виняток лише АР Крим), а також збільшується в тому ж напрямку загальна кількість підприємств в областях. За даною тенденцією можна сказати, що густота сільськогосподарських підприємств на території України залежить від багатьох факторів (спеціалізація, наявність сільського населення, положення території в природних зонах, родючість ґрунтів тощо), але не від площі її областей. Даний вектор збільшення густоти сільськогосподарських підприємств зумовлений вищеописаними факторами, а також близькістю до споживача і джерел існування (електроенергія, пасовища, кормові бази, вихід до моря).

Харківська область, як регіон, який розташований в лісостеповій зоні, має середні показники розташування сільськогосподарських підприємств. Густота сільськогосподарських підприємств становить 61,8 на 1000 км². Кількість господарств – 1943, що є нижчим середнього показника по Україні (2173). Проте це не заважає Харківській області займати досить високе місце в сільському господарстві країни. Є й інші показники, які компенсують незначну концентрацію підприємств.

Наступним показником, який характеризує за-

гальний стан сільського господарства, є валова продукція. У ринкових умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники переорієнтувалися на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної. Це спонукало до змін у співвідношенні питомої ваги продукції рослинництва й тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства. Частка продукції рослинництва в усіх категоріях господарств зросла з 45,6% у 1990р. до 63,7% у 2011 році. Саме досягнення значних приростів продукції у галузі рослинництва у 2011 році обумовило загальну позитивну тенденцію зростання обсягів виробництва у сільському господарстві.

Важка економічна ситуація в Україні є причиною незначного спаду в виробництві сільськогосподарської продукції за останні три роки. Проте якщо порівняти сьгоднішні показники з тими, які були на початку 2000 років, то відчувається досить позитивне зростання. Хоча потрібно зауважити, що вступ України до СОТ поки що негативно впливає на торгівлю сільськогосподарською продукцією, наслідком чого є логічне зменшення посівних площ і збору продукції. Але як бачимо, валова продукція на сьогодні перебуває ще на досить високому рівні, хоча і не досягла показників 1990 року (рис. 2).

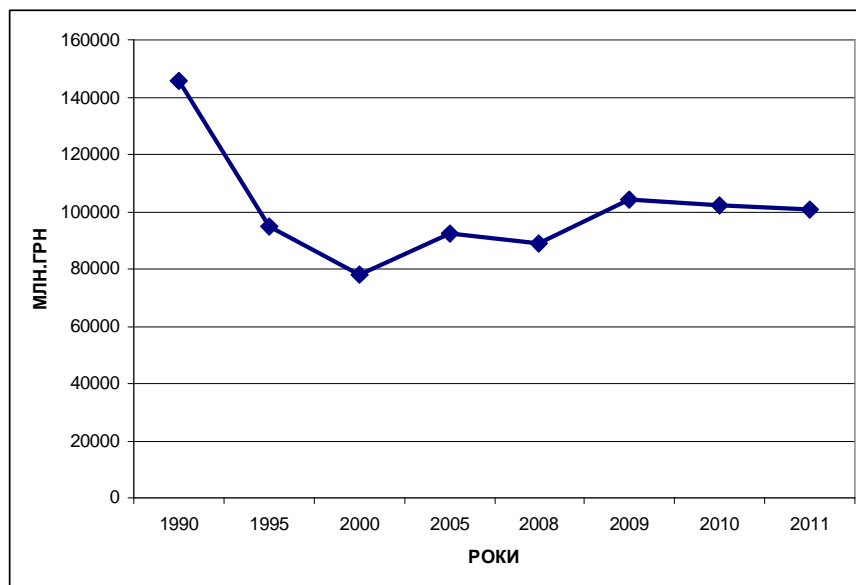

Рис. 3. Валова продукція сільського господарства в Україні за період з 1990 по 2011 роки (побудовано автором за даними [2])

За регіонами України виробництво валової сільськогосподарської продукції як з врахуванням на одиницю населення, так і без нього, розміщене нерівномірно. За розподілом по населенню найвищі показники в центральній та північних частинах України, а за абсолютними – в центральних, південних та східних. Відповідно до концентрації сільськогосподарських підприємств центральні та південні області (стєпова та частина лісостєпової зони) виробляють найбільше валової продукції в Україні, проте при розподілі відносно населення цей показник зберігає високі позиції тільки в центрі країни. В північних

областях за рахунок невеликої концентрації населення виробництво валової продукції на 1 особу досить високе (рис. 4).

Харківська область має середні значення як за відносними, так і за абсолютними показниками. Середній показник по Україні виробництва валової сільськогосподарської продукції на 1 особу становить 2192 грн., тоді як в Харківській області 1598 грн. на 1 особу. Таке низьке значення компенсується загальним виробництвом продукції, яке становить 4413,2 млн. грн. при середньому загальнодержавному – 4021,5 млн. грн.

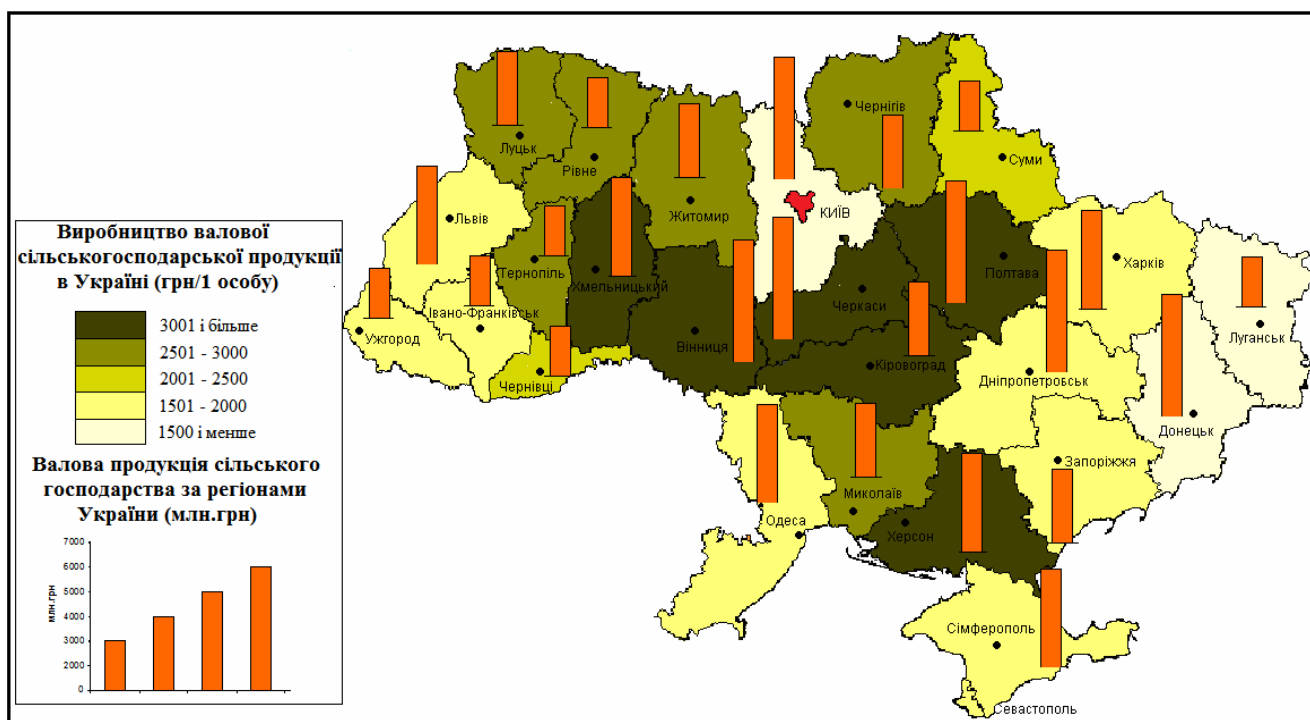

Рис. 4. Виробництво валової продукції на території України у 2011 році (побудовано автором за даними [2])

За попередніми підсумками господарської діяльності сільгоспідприємств України у 2011 році рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції становила 21,1%, проти 13,8% у 2010 році. Загалом динаміка рентабельності сільськогосподарської продукції за останні 20 років значно знизилася, якщо порівнювати його з показником 1990 року. Проте в останні кілька років спостерігається поступове збільшення рентабельності, що пояснюється збільшення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світовому ринку, а також наближення продукції з України до світових

стандартів та стандартів СОТ (рис. 5).

Щодо територіального розрізу, то в Україні рентабельне сільське господарство є переважно в центральних, східних та деяких південних регіонах. Також високі показники мають деякі західні регіони, а саме Івано-Франківська та Львівська області. Також тут спостерігається і основний прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції. В Україні в 3 областях сільське господарство поки що є збитковим (Сумська, Чернівецька та Закарпатська області), а рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції має від'ємні показники (рис. 6).

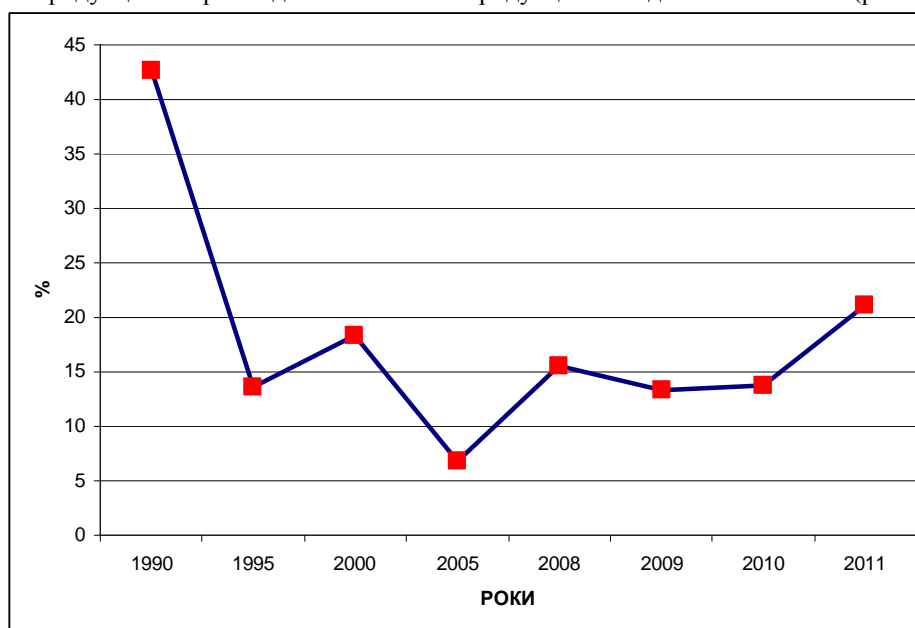

Рис. 5. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції в Україні за період з 1990 по 2011 роки (побудовано автором за даними [2])

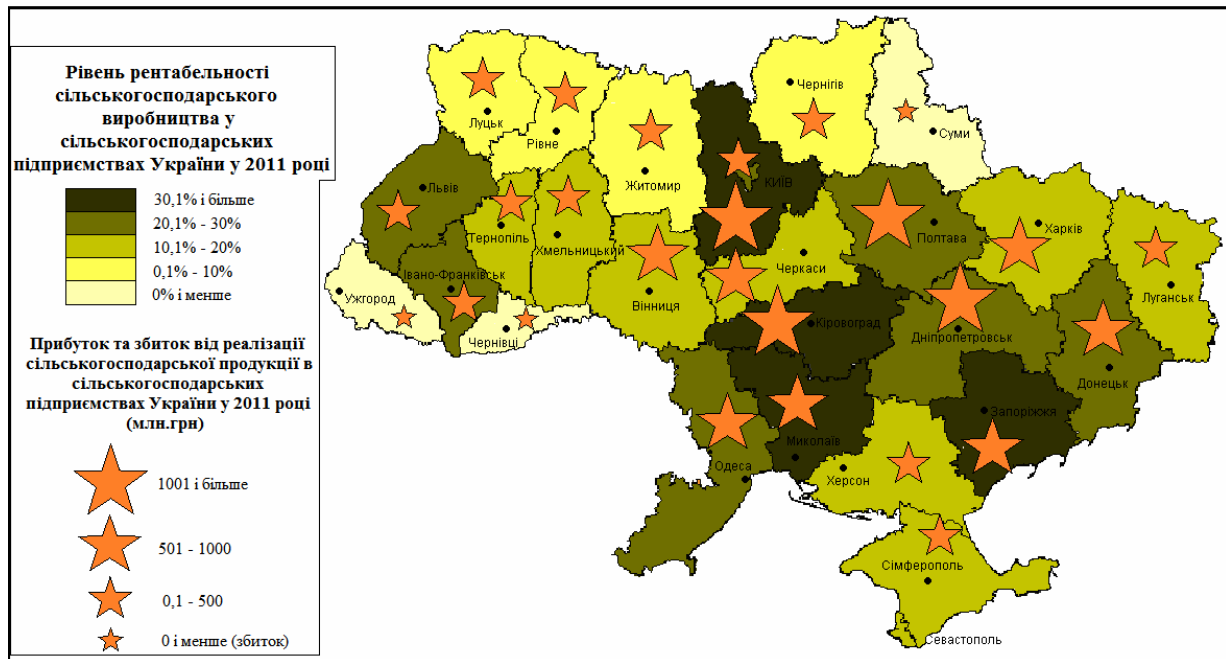

Рис. 6. Рентабельність, прибуток та збиток сільськогосподарських підприємств України у 2011 році (побудовано автором за даними [2])

Харківська область має досить високі показники за рівнем рентабельності та прибутку від реалізації продукції сільського господарства. Перш за все це пов'язано з прикордонним положенням області (експорт м'яса та молочних продуктів до Російської Федерації), а також з тим, що подібні ситуації і в сусідніх областях, які межують з Харківщиною. Тісні

торговельні зв'язки з багатьма торговими партнерами, які імпортерами продукції сільського господарства на підприємствах Харківської області забезпечують розвиток даної галузі та отримання коштів на модернізацію виробництва. На жаль, сучасна державна політика та кризовий стан економіки країни не дозволяють використати ці кошти належним чином.

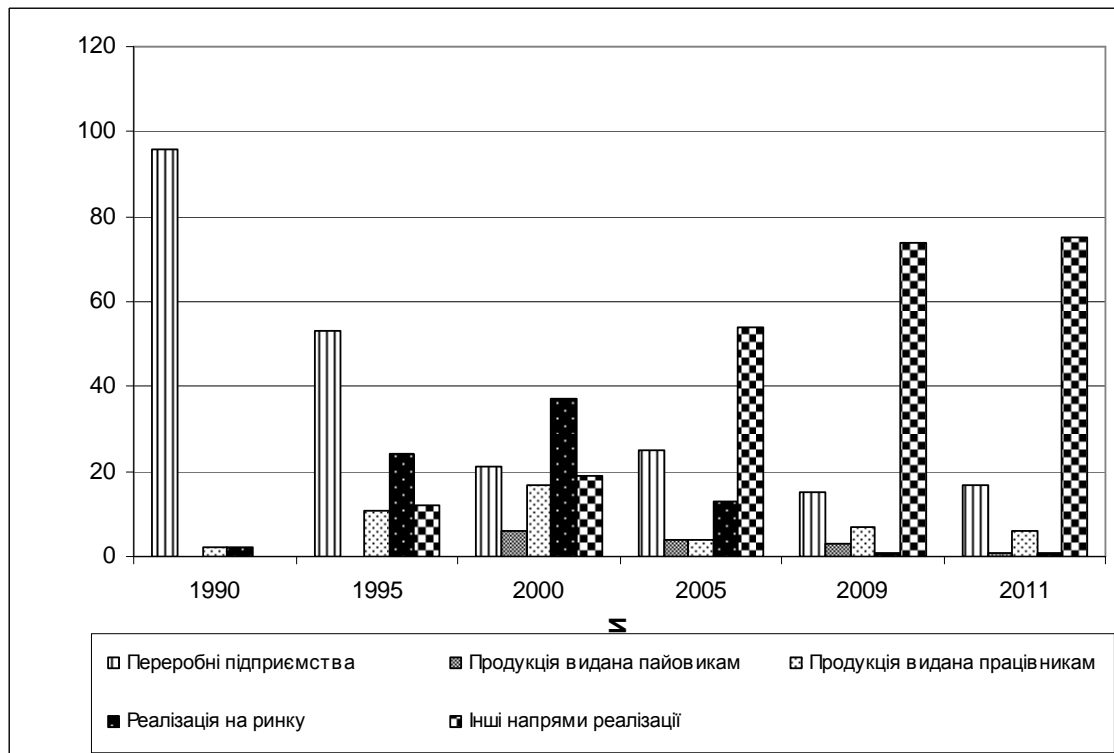

Рис. 7. Напрями реалізації сільськогосподарської продукції України за період з 1990 по 2011 роки (побудовано автором за даними [2])

У вартісній структурі реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами України продукція рослинництва займає майже 70%. У 2011 році порівняно з 2010 роком її продано більше на 3%. Частка зернових культур у загальному обсязі реалізації продукції рослинництва склала 49,1%, олійних культур – 32,7%. Продаж комерційним господарюючим суб'єктам є основним напрямом збуту продукції для сільськогосподарських підприємств. Така структура реалізації має вигляд лише останні 5-6 років. На початку 90-х років майже вся продукція продавалася на переробні заводи і лише кілька відсотків видавалася населенню та експортувалася на світовий ринок. На початку 2000 року значну частину (близько 40%) продукції сільськогосподарські під-

приємства України реалізовували на світовому ринку. У 2005 році цей показник впав до 10%, а після вступу до СОТ має лише 1% від загальної реалізації (рис. 7).

В Харківській області напрями реалізації сільськогосподарської продукції та її структура досить схожі на державні. В основному продукція реалізується для комерційних підприємств, продається за кордон сусідам-країнам і лише 10% продається на українські переробні підприємства. Кілька відсотків усієї продукції виводиться на світовий ринок, оскільки досить важко не тільки Харківській, але й всій українській продукції витримувати стандарти СОТ та складати якісну конкуренцію світовим виробникам продукції сільського господарства (рис. 8).

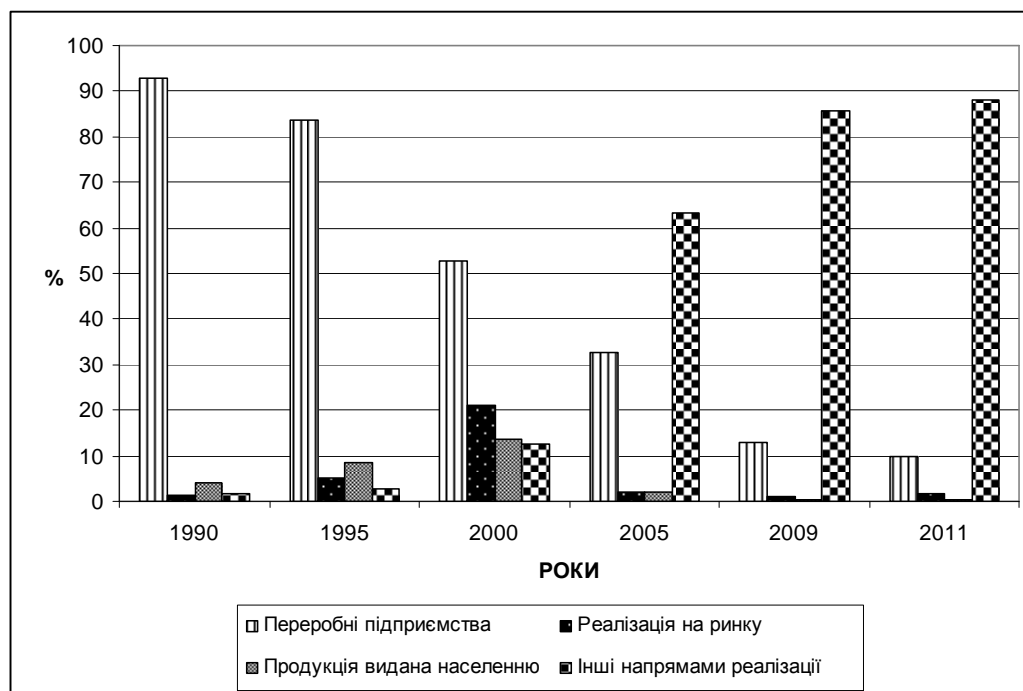

Рис. 8. Напрями реалізації сільськогосподарської продукції Харківської області за період з 1990 по 2011 роки (побудовано автором за даними [1])

Висновки. Отже, за даним дослідженням ми визначили стан сільського господарства України та місце Харківської області в даній галузі країни. На сьогодні стан сільського господарства в Україні знаходить далеко не в оптимальному рівні, а показники далекими від показників 1990 року. Причиною цього є важка економічна та фінансова криза в країні, а також вступ до СОТ у 2008 році, що остаточно підірвало розвиток сільського господарства в країні. Високі стандарти та обмеження якості продукції не дозволяють виходити Україні на світовий ринок зі своєю продукцією сільського господарства і як наслідок відбувається нерентабельність розвитку галузі і вироблення продукції.

Сільське господарство Харківської області також знаходиться не в кращому стані, як майже і всі області України. Проте за вище дослідженими пока-

зниками сільське господарство області має досить високий потенціал розвитку, а прикордонне положення гарантує певну реалізацію сільськогосподарської продукції до найближчого зарубіжжя. Незважаючи на обмеження СОТ в Харківській області продовжується виробництво продукції на рівні 2000 року. Зміни в насиченні внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією та продовольством, а також купівельної спроможності населення вплинули на рівні споживання основних продуктів харчування населенням України та на ціни, які встановлені для даної продукції.

Для вирішення існуючих проблем та визначення оптимальних шляхів розвитку сільського господарства регіону необхідно продовжити суспільно-географічні дослідження, зокрема в територіальному аспекті.

Список використаних джерел:

1. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 159 с.

2. Сільське господарство України (статистичний збірник) / відп. за вип. О.М. Прокопенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 386 с.
3. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів України. – Либідь, 1997.
4. Пушкар Іван. Сучасні підходи до суспільно-географічного вивчення агропромислових комплексів // Історія української географії. Частина I: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль: 2007. – С. 133-134.

УДК 911.3

Наталія Добровольська

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В АСПЕКТІ РОСЛИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанню використання земельних ресурсів Харківської області, що розглядаються як природні ресурси та один з головних засобів виробництва. Обґрунтовуються ефективність використання земельних ресурсів в економіці сільського господарства області в цілому та в аспекті рослинництва зокрема. Проаналізовано динаміку деяких натуральних та вартісних показників економічної ефективності використання земельних ресурсів досліджуваної території. Розраховано та подано у вигляді картосхем деякі показники використання господарської території по районах Харківської області, на підставі яких визначено райони-лідери та райони-аутсайтери за ефективністю використання земельних ресурсів для потреб рослинництва.

Ключові слова: земельні ресурси, земельний фонд, рослинництво, сільськогосподарські угіддя, раціональне землекористування, економічна ефективність використання земельних ресурсів.

Наталія Добровольська. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В АСПЕКТЕ РАСТЕНИЕВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья посвящена вопросу использования земельных ресурсов Харьковской области, которые рассматриваются как природные ресурсы и одно из главных средств производства. Обосновываются эффективность использования земельных ресурсов в экономике сельского хозяйства области в целом и в аспекте растениеводства в частности. Проанализирована динамика некоторых натуральных и стоимостных показателей экономической эффективности использования земельных ресурсов исследуемой территории. Рассчитаны и представлены в виде картосхем некоторые показатели использования хозяйственной территории по районам Харьковской области, на основании которых определены районы-лидеры и районы-аутсайдеры по эффективности использования земельных ресурсов для потребностей растениеводства.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земельный фонд, растениеводство, сельскохозяйственные угодья, рациональное землепользование, экономическая эффективность использования земельных ресурсов.

Nataliya Dobrovolska. THE EFFICIENCY OF USING THE LAND RESOURCES IN THE PLANT GROWING ASPECT OF KHARKIV REGION. This article is devoted to the issue of using the land resources of Kharkiv region, it is considered as natural resources and one of the major agent of production. The efficiency of use the land resources in the field of agricultural economics in general and in the plant growing aspect production in particular is proved. The dynamics of some natural and cost of economic efficiency of using the land resources of study area are analyzed. Some indicators of using the economic territory of the districts of Kharkiv region are calculated and presented as a map, regions-leaders and district-outsiders for efficient of using land resources for plant growing production are defined.

Keywords: land resources, land fund, plant growing, agricultural land, land use, the economic efficiency of use the land resources.

Актуальність дослідження. Земельні ресурси разом з іншими природними ресурсами (лісовими, водними, мінеральними, кліматичними) є компонентами оточуючого середовища, місцем існування людини. Їм належить активна участь у суспільному виробництві, вони є засобом виробництва і джерелом задоволення потреб людини, а також земельні ресурси є невід'ємною і основною умовою життя та функціонування процесу суспільного виробництва.

В аграрному секторі земельні ресурси – головний засіб виробництва, найважливіша складова частина ресурсної бази землеробства. Характер і якість земель, родючість сільськогосподарських угідь визначають ефективність аграрного виробництва, можливість розв'язання продовольчої проблеми, продуктивність праці в аграрній сфері [4].

Ефективність використання земельних ресурсів має велике значення в економіці сільського господарства країни в цілому та Харківської області зокрема. Найбільшого значення ефективність

використання земельних ресурсів набуває саме у рослинництві – галузі сільського господарства, яка використовує землю безпосередньо як природний ресурс та засіб виробництва. Кількість та якість отриманої продукції пов'язані з якісним станом, характером і умовами використання земельних ресурсів. Збільшення кількості та якості продукції рослинництва може бути успішно здійснено лише за умови значного підвищення **ефективності використання земельних ресурсів**, що набуває особливої **актуальності** у сучасних умовах ведення сільського господарства Харківської області.

З наведеного вище випливає **мета дослідження** – визначити головні показники ефективності використання земельних ресурсів в аспекті рослинництва Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Для Харківської області характерні надзвичайно високі показники частки сільськогосподарських угідь від загальної земельної площі області – 76,9% та розораності сільськогосподарських угідь – 80,6%. В структурі сільськогосподарських угідь області переважають

рілля – 79 %, в той час як пасовища займають лише 13 %, сіножаті – 5 %, перелогі – 1 %, багаторічні насадження – 2 % [1]. Відсотки розораності та частки рілля свідчать про надзвичайно високий рівень використання землі для потреб рослинництва, що супроводжується постійним виснаженням природних властивостей земельних ресурсів.

З розрахунком на майбутнє, повне задоволення потреб населення в продуктах харчування вимагає отримання продукції рослинництва на основі раціонального та ефективного використання землі. За останні роки практика господарювання в ринкових умовах підтверджує, що результативність та ефективність діяльності усіх категорій сільськогосподарських підприємств передусім залежить від ефективності використання земельних ресурсів.

Рівень виробництва основних видів сільськогосподарських культур значною мірою зумовлюється якісним складом земель. Проте на ефективність використання земельних ресурсів впливає багато чинників, зокрема рівень розвитку продуктивних сил, ступінь розораності землі, структура посівних площ, частка меліорованих земель у загальній площі сільськогосподарських угідь тощо [3].

Дослідження економічної ефективності використання земельних ресурсів цікавить спеціалістів різних профілів – економістів, екологів, географів тощо. Відповідно, існують різні підходи щодо дослідження даного питання. Узагальненим для кожного підходу є те, що **економічна ефективність використання земельних ресурсів** характеризується обся-

гом виробництва продукції рослинництва і тваринництва з 1 га земельної площі при найменших витратах на її одиницю, при чому результати цього виробництва оцінюються не лише в кількісних, а й в якісних показниках [2; 3]. Тобто, перед усіма землекористувачами стоїть завдання забезпечити вихід максимальної кількості якісної продукції з кожного гектара землі при мінімумі витрат на її виробництво.

Економічна ефективність використання земельних ресурсів у рослинництві характеризується системою *натуральних* і *вартісних* показників. До основних показників відносять:

- урожайність основних сільськогосподарських культур, *ц/га* (за територіальними одиницями або у часовому аспекті);

- валова продукція рослинництва у господарствах, *млн. грн.* (за територіальними одиницями або у часовому аспекті);

- рентабельність виробництва основних сільськогосподарських культур, % [2; 3].

Для оцінки ефективності використання земельних ресурсів Харківської області для потреб рослинництва було проаналізовано динаміку наведених показників. Урожайність основних сільськогосподарських культур Харківської області визначається певною стабільністю, хоча після кризи 2008 року помітне зниження урожайності цукрових буряків та картоплі. Після 2010 року ситуація покращується, урожайність починає зростати в усіх видах сільськогосподарських культур (рис. 1).

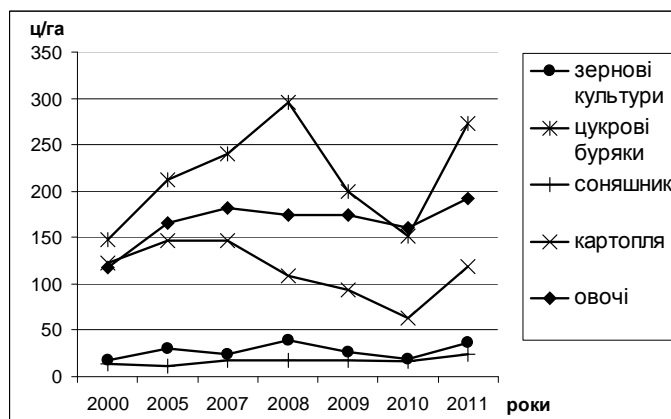

Рис. 1. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур Харківської області (побудовано за даними [5])

У динаміці валової продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення Харківської області чітко простежуються наступні цікаві зміни. На початку 2000-х років та після кризи 2008 р. у сільськогосподарських підприємствах помітне зменшення валової продукції рослинництва. У господарствах населення протягом 1990-2005 рр. внаслідок земельної реформи відбулося збільшення валової продукції, яке також помітно зменшилося під час кризи 2008 року. Загальною тенденцією для продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення є зростання валової продукції після 2010 року

(рис. 2).

Загальний рівень рентабельності рослинництва Харківської області протягом 1990-2009 років постійно знижувався, і лише останніми роками почав зростати. Найстабільнішою культурою за рівнем рентабельності за досліджуваний період виявився соняшник, який жодного року на мав від'ємне значення рівня рентабельності. В той же час після 2005 року спостерігається позитивний зріст рентабельності соняшнику. Після 2009 року помітна позитивна тенденція до повільного зростання рівня рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур області (рис. 3).

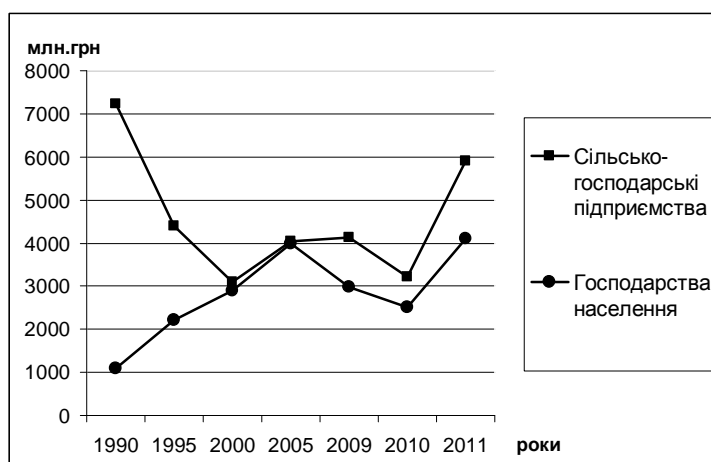

Рис. 2. Динаміка валової продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення у постійних цінах 2010 року; млн. грн. (побудовано за даними [5])

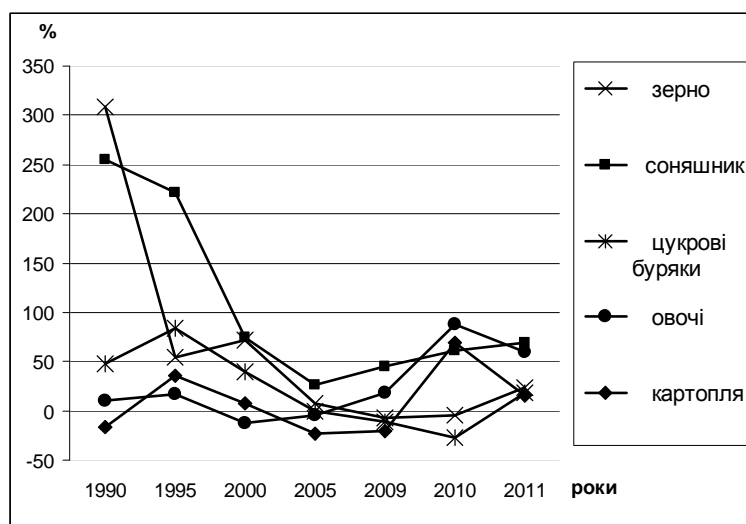

Рис. 3. Динаміка рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області (побудовано за даними [5])

Проаналізована динаміка основних показників економічної ефективності використання земельних ресурсів у рослинництві Харківської області виявила позитивну тенденцію до зростання показників, починаючи з 2009 року, яка, судячи з показників та прогнозів, повинна продовжуватися і далі. В той же час, у період від 2000 до 2009 року відбувалося неефективне використання земельних ресурсів з падінням урожайності, зменшення валових зборів та рентабельності виробництва основних сільськогосподарських культур Харківської області.

Проте необхідно враховувати, що однаковий вартісний рівень ведення господарства може бути досягнутий на землях різної якості, тому з метою об'єктивної оцінки економічної ефективності використання землі в сільському господарстві за окремими зонами, районами або іншими одиницями необхідно також враховувати природні властивості земельних ресурсів, що збільшує цінність географічних знань у подібних дослідженнях. Вирішенню цього питання планується присвятити увагу в подальших дослідженнях.

Окремо при визначенні ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва визначають показники, що характеризують використання господарської території:

- співвідношення сільськогосподарських угідь до загальної площі угідь, % (характеризує структуру земельних угідь);

- співвідношення частки ріллі до загальної площі сільськогосподарських угідь, % (характеризує структуру сільськогосподарських угідь);

- співвідношення посівної площі окремих видів культур до загальної площі посіву, % (характеризує структуру посівних площ) [3].

Кожен з перелічених показників було розраховано по районах Харківської області. Для структури посівних площ було вирішено розрахувати показник співвідношення посівної площі зернових культур до загальної площі посіву, як найбільш значущої сільськогосподарської культури в структурі рослинництва Харківської області. Після розрахунків показників було побудовано картосхеми для кожного показника використання господарської території області. В ре-

зультаті було отримано наступну інформацію.

У структурі земельних угідь по районах Харківської області чітко простежується територіальні угруповання районів, що мають однакові показники (рис. 4). Найвища питома вага сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі Харківської області притаманна південно-західним районам області, та окремим районам на сході – Великобурлуцькому, Шевченківському, Первомайському, Кегичівському, Сахновщинському, Зачепилівському, Ло-

зовському, Близнюківському, Барвінківському. Середні значення даного показника спостерігаються у західних та східних районах області, в той час як райони, що мають найменшу питому вагу сільськогосподарських угідь у загальній земельній площі, тяжіють до центру області – Краснокутський, Дергачівський, Харківський, Вовчанський, Чугуївський, Зміївський, Печенізький, Балаклійський та Ізюмський.

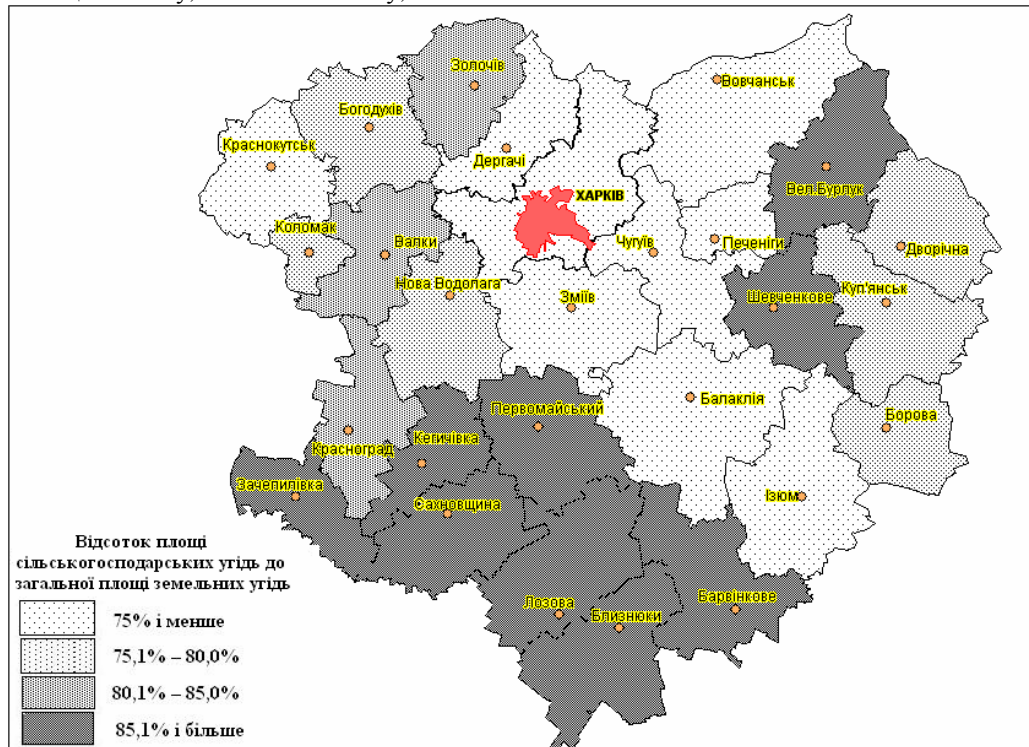

Рис. 4. Структура земельних угідь по районах Харківської області (побудовано за даними [6])

У структурі сільськогосподарських угідь по районах Харківської області помітно, що у найбільшій кількості районів спостерігаються середні показники питомої ваги рілля у структурі сільськогосподарських угідь (рис. 5). Лише три райони області – Богодухівський, Кегичівський та Коломацький мають найвищі показники і розташовані на заході області, в той час як Дворічанський, Барвінківський, Харківський, Зміївський та Дергачівський райони мають найнижчі показники, розташовані в центральній частині області або на периферії.

У структурі посівної площі зернових культур по районах Харківської області також можна виявити певні просторові закономірності (рис. 6). Райони з найвищими показниками питомої ваги посівів зернових культур у площі рілля переважно розташовані на півдні та сході харківської області, до них відносяться: Краснокутський, Богодухівський, Зачепилівський, Красноградський, Сахновщинський, Лозівський, Ізюмський та Великобурлуцький райони. Найменші значення показника питомої ваги посівів зернових культур мають лише два райони Харківської області – Дергачівський та Печенізький.

У підсумку, за всіма трьома показниками використання господарської території для потреб рослинництва отримуємо наступну інформацію. П'ять

районів Харківської області потрапили до лідируючої групи – Богодухівський, Великобурлуцький, Кегичівський, Лозівський та Сахновщинський, всі представлені райони знаходяться на периферії області. До групи аутсайдерів за отриманими показниками потрапили чотири райони області – Дергачівський, Зміївський, Печенізький та Харківський, тобто всі райони, які знаходяться переважно у центрі області та тяжіють до адміністративного центру, в структурі господарства цих районів розвиток промисловості грає більш значну роль, ніж розвиток сільського господарства.

Відтак, з точки зору ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва, периферійні райони постають у найбільш привабливому світі, доведення високої ефективності використання земельних ресурсів в цих районах може призвести до залучення нових інвестицій та розроблення локальних програм подальшого розвитку сільського господарства з більш детальним врахуванням окремих натуральних і вартісних показників ефективності використання земельних ресурсів, що в подальшому може стати основою для розроблення проекту створення системи територіальної організації та оптимізації землеробства для Харківської області в цілому.

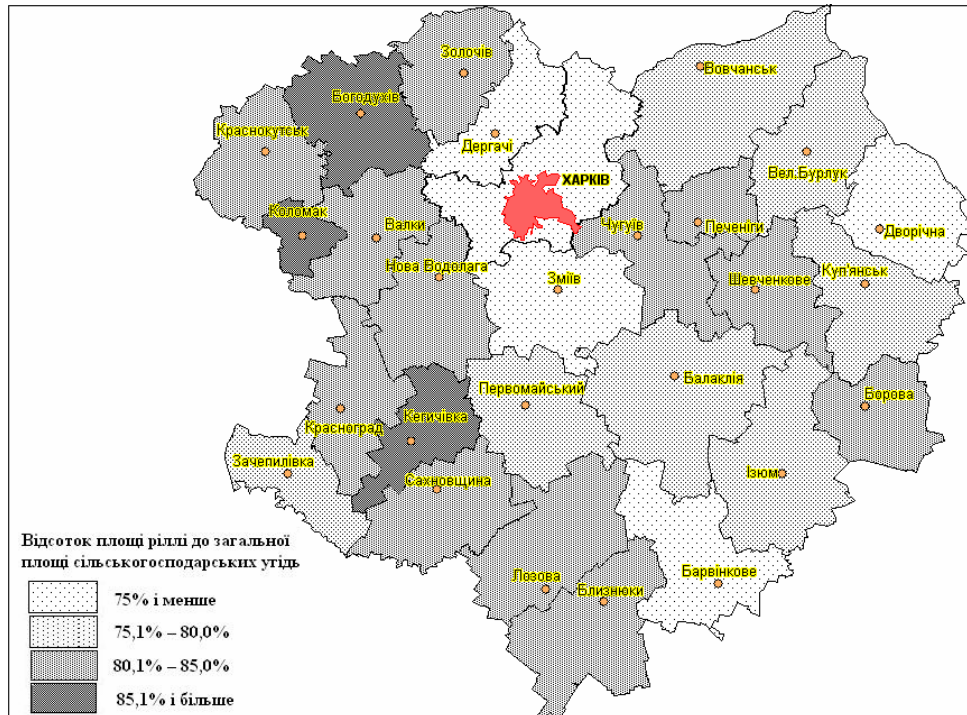

Рис. 5. Структура сільськогосподарських угідь по районах Харківської області (побудовано за даними [6])

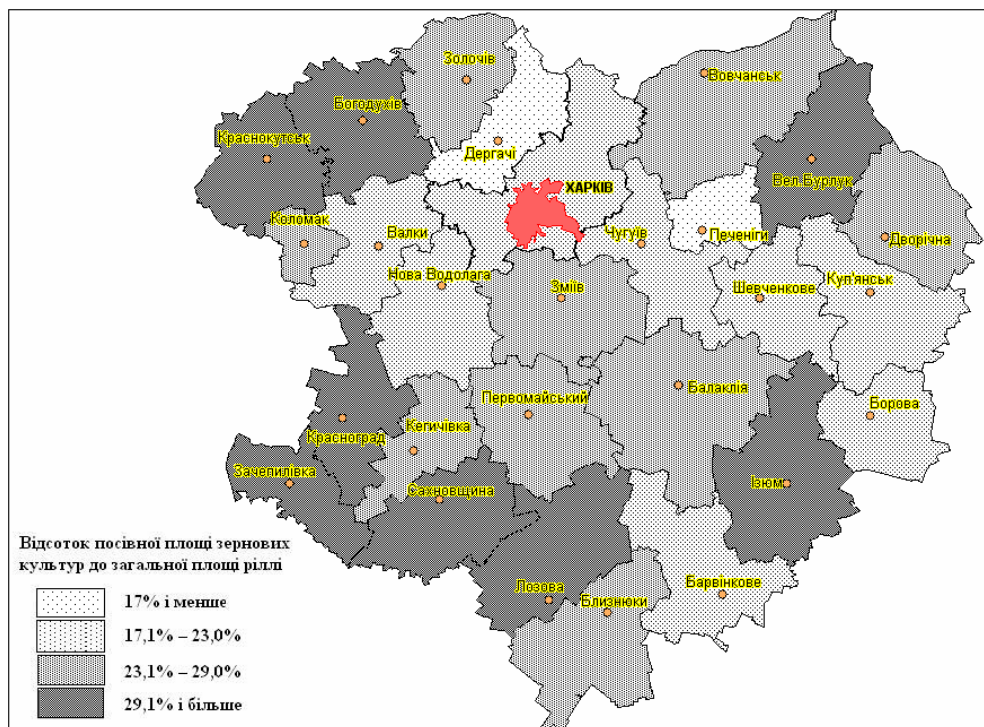

Рис. 6. Структура посівної площі зернових культур по районах Харківської області (побудовано за даними [6])

Висновки. 1. Питання ефективного використання земельних ресурсів завжди було актуальним для сільського господарства України в цілому та Харківської області зокрема. Особливо гостро це питання постає в аспекті рослинництва, бо кількість та якість отриманої продукції рослинництва залежить від якісного стану, характеру і умов використання земельних ресурсів.

2. Для дослідження сучасного стану економічної ефективності використання земельних ресурсів у рослинництві Харківської області було визначено деякі натуральні і вартісні показники, проаналізовано їхню динаміку в часі. Проведений аналіз виявив позитивну тенденцію до зростання показників, починаючи з 2009 року, яка повільно продовжується і зараз.

3. Для визначення ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва були розраховані показники рівня використання господарської території за районами Харківської області, які було подано у вигляді картосхем. За співставленням трьох показників було виділено райони-лідери та райони-аутсайтери за ефективністю використання

земельних ресурсів для потреб рослинництва.

4. У подальших дослідженнях планується розробити пропозиції щодо шляхів підвищення ефективності використання земельних ресурсів досліджуваної території з врахуванням природних властивості земельних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Довкілля Харківської області (статистичний збірник) / [За редакцією О.М. Ракітіної]. – Х., 2011. – 123 с.
2. Економіка сільського господарства: Навч. посібник / Збарський В.К., Мацібора В.І., Чалий А.А. та ін.; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацібори. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
3. Зінченко О.І. Рослинництво: Підручник / О.І. Зінченко, В.Н. Салатенко, М.А. Білоножко; За ред. О.І. Зінченка. — К.: Аграрна освіта, 2001. — 591 с.: іл.
4. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
5. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2011. – 159 с.
6. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) / [під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х., 2012. – 582 с.

УДК 911.3

Ірина Полєвич

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ РЕГІОНУ

В статті розглянуто сутність раціонального природокористування. Визначено основні компоненти соціально-географічного дослідження. Визначено місце, структуру і значення виробничого комплексу при переході до раціонального природокористування. Обґрунтовано регіональний підхід до впровадження екологічних інновацій. Визначені сучасні напрями екологізації виробництва. Представлена схема територіально-виробничого комплексу, показані її переваги і недоліки. Окреслені сучасні екологічні проблеми Харківського регіону.

Ключові слова: раціональне природокористування, інноваційна діяльність, екологізація виробництва, регіональний підхід.

Ірина Полєвич. К ВОПРОСУ СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ РЕГИОНА. В статье рассмотрена сущность рационального природопользования. Определены основные компоненты социально-географического исследования. Характеризовано место, структура и значение производственного комплекса при переходе к рациональному природопользованию. Обосновано региональный подход к внедрению экологических инноваций. Определены современные направления экологизации производства. Представленная схема территориально-производственного комплекса, показаны ее преимущества и недостатки. Обозначены современные экологические проблемы Харьковского региона.

Ключевые слова: рациональное природопользование, инновационная деятельность, экологизация производства, региональный подход

Irina Polevich. TO SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF REGION. The article describes the nature of environmental management. The main components of the social and geographical research are analyzed. The location, structure and meaning of the industrial complex in the transition to environmental sustainability are characterized. Regional approach to the implementation of environmental innovation is showed. Modern trends cleaner production is identified. This scheme of territorial-production complex, showing its advantages and disadvantages. The modern environmental problems of the Kharkov region are designated.

Keywords: environmental management, innovation, cleaner production, the regional approach

Актуальність. Сучасний науково-технічний та економічний розвиток суспільства негативно впливає на природні системи, дестабілізуючи природну рівновагу останніх. В результаті геосистеми втрачають здібність до відновлення та саморозвитку. Подальше ігнорування наслідків антропогенної діяльності на оточуюче природне середовище сприяє поглибленню даного протиріччя, наслідком якого можуть бути незворотні процеси в природі, що в свою чергу провокує середовище життєдіяльності людини до деградації та загибель багатьох біологічних видів природи. Враховуючи небезпеку

екологічної ситуації, що склалася, головну увагу слід приділяти розробці новітніх форм управління виробничою та інноваційною діяльністю з метою стабілізації екологічної ситуації. Глобальні проблеми, що негативно впливають на стійкість розвитку природної і соціальної підсистем біосфери одночасно породжують її соціо-природну сутність, вимагають термінового вирішення за рахунок новітніх підходів та інноваційних технологій природокористування.

Метою даного дослідження є обґрунтування територіального підходу у вирішенні соціально-економічних проблем раціонального природокористування.

Виклад основного матеріалу. Екологічна

проблема, поряд з економічними, політичними, соціальними проблемами, дісталася Україні в наслідок від колишнього СРСР. В період існування планової економіки передбачались чіткі завдання по здійсненню природоохоронних заходів. Однак екологічні та соціальні програми фінансувалися і в ті часи за залишковим принципом, критеріями ефективності підприємств були суто економічні показники: рентабельність, продуктивність праці. Економічний розвиток відбувався в більшості випадків за екстенсивним шляхом – економічний зріст забезпечувався за рахунок збільшення обсягів переробки природної сировини.

Промислове виробництво в Україні характеризується підвищеною енерго- та матеріалоемністю і високою залишковістю порівняно з розвиненими країнами світу. З добутих із надр природних ресурсів переробці підлягає біля 7 – 10%, решта 93 – 90% у вигляді некомпактних, часто токсичних відходів повертаються в природні системи, які в результаті втрачають здатність до самовідновлення [2].

Таким чином, при орієнтації виробництва не на створення необхідного продукту і екологізацію виробничих процесів, а на кількість переробленої сировини (що було характерно раніше для нашої держави), збільшується техногенне навантаження на природне середовище, що призводить до порушення його стабільності. В результаті погіршення якості оточуючого природного середовища суспільство несе економічні збитки, а головне – це впливає на стан здоров'я і якість життя населення, загрожує екологічним негараздам.

Дані витрати відображують економічний збиток від шкідливого впливу на середовище життєдіяльності людини. Поряд з економічним збитком, витрати суспільства, пов'язані з забрудненням природного середовища, включають попереджуючі витрати (передвитрати) і витрати на ліквідацію, нейтралізацію і компенсацію допущених екопорушень, так звані «поствитрати».

Видатки, направлені на запобігання забруднення, і його ліквідацію, пов'язані з реалізацією двох напрямів екологізації виробництва: заходи по нейтралізації шкідливого впливу, які є додатковими по відношенню до основного технологічного процесу, і якісні змінення виробництва, що здійснюються з ціллю недопущення негативного впливу на оточуюче природне середовище. В якості забезпечення процесу екологізації підприємств виступають екологічні інновації, під якими розуміють не тільки техніку, технології, обладнання, що сприяють покращенню якості природного середовища, але й зміни в організаційній структурі і управлінні підприємством.

На перших стадіях екологізації виробництва застосування принципу розділення виробничої діяльності на основну та природоохоронну до здійснення природоохоронних заходів доцільно, оскільки фінансових витрат на очисні споруди потребується значно менше, ніж при впровадженні новітніх екологічних технологій [1].

Інший напрям екологізації виробництва представляє собою змінення у виробничих, організацій-

них, управлінських структурах на підприємстві, що враховує екологічний фактор, тобто є масштабною екологічною інновацією, яка охоплює як підприємство і його окремі підрозділи, так і народне господарство в цілому. Подібні зміни складаються у перебудові виробництва з ціллю недопущення негативного впливу на оточуюче природне середовище в процесі створення, використання та утилізації продукції. Тобто, необхідна орієнтація на боротьбу не з наслідком (шкідливим викидом), а з причиною (недосконалість технології).

Труднощів зі створенням замкнених, безвідходних виробництв в рамках окремого підприємства уникають шляхом здійснення замкненого виробничого процесу в рамках групи підприємств з відкритими технологіями, це так звана організація регіонального виробництва.

Для ефективної організації регіонального виробництва у 50-х роках М. Колосовським був запропонований метод енерговиробничих циклів, основу яких складали ланцюжки виробництв, де енергетичні та сировинні відходи одних підприємств ставали сировиною для інших. Особливість цього методу заключається у тому, що його реалізація була можливою в рамках регіону, а не окремої галузі. При галузевому підході до природокористування ефект від середовищезахисних заходів досить незначний, оскільки витрати, пов'язані з проведенням природоохоронної діяльності, є зовнішніми для окремого підприємства, і, отже, економічні показники будуть превалювати над екологічними при виборі стратегії господарювання [1]. Виходячи з цього, необхідний територіальний підхід до управління якістю оточуючого природного середовища. Ефективність управління територіальним виробничим комплексом обумовлена рядом причин, а саме:

- зацікавленістю місцевих адміністрацій у безпосередніх результатах середовищезахисної діяльності;
- компетентністю територіальних органів влади при формуванні оптимального плану середовищезахисних заходів та ефективному розподіленні фінансових ресурсів на охорону оточуючого природного середовища;
- можливістю територіальних органів влади з урахуванням екологічних норм і стандартів визначити регіональні потреби до стану оточуючого середовища.

На основі методу М. Колосовського побудована схема територіально-виробничого комплексу, яка містить п'ять блоків: добування сировини; його попередня підготовка; основний технологічний процес переробки; випуск готової продукції; переробка і використання утворених відходів. В територіально-виробничому комплексі мають місце горизонтальні зв'язки – система підприємств, пов'язаних сумісним використанням природних ресурсів і вертикальні – послідовність стадій обробки. Питання про доцільність (економічну і екологічну) практичної реалізації представленої схеми є суперечним, тобто вона має як переваги, так і недоліки [1, 2].

Таблиця 1

Переваги і недоліки практичної реалізації схеми територіально-виробничого комплексу
(узагальнено за [1])

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
1) зниження зашлакування природних компонентів в результаті максимальної переробки сировини та утворених відходів;	1) збільшення техногенного тиску на території розміщення територіально-виробничих комплексів через концентрацію виробничих потужностей на обмеженій території;
2) зменшення втрат сировини при транспортуванні;	2) збільшення затрат, пов'язаних з постачанням готової продукції;
3) зниження транспортних витрат при доставці сировини користувачам;	3) формування нових господарчих одиниць;
4) перенесення промислових виробництв з великих міст (ослаблення екологічного напруження в містах з високою щільністю населення).	4) необхідність створення міжвідомчих територіальних систем управління.

Екологічні проблеми Харківської області, які безпосередньо відбиваються на економічному та особливо на соціальному розвитку, пов'язані в першу чергу з наявністю значних обсягів відходів I-III класів небезпеки, високим забрудненням атмосферного повітря і зворотних вод у загальному водовідведенні тощо. Для поліпшення екологічного стану навколишнього середовища регіону необхідна розробка і реалізація програм комплексної утилізації і переробки відходів, ліквідації звалищ відходів. Зокрема, надзвичайно актуальною для регіону є побудова сміттєзпольовального заводу з новітніми технологіями, що забезпечить зниження рівня екологічної небезпеки. Звичайно, важливими є й такі аспекти цієї проблеми як: необхідність вдосконалення системи управління екологічною безпекою, впровадження новітніх ресурсозберігаючих та енергоефективних технологій в економічну діяльність; забезпечення оптимального санітарно-екологічного стану водних об'єктів, природних джерел, збереження та оптимізація розширення об'єктів природно-заповідного фонду [3].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що територіальний підхід до управління, планування і організації виробництва, що виражається в інтеграції на міжрегіональному та міжгалузевому рівнях, диверсифікації виробництва, кооперації та комбінуванні, заслуговує пильного розгляду, оскільки проблема охорони природи, вимагає впровадження безвідходних та маловідходних технологій, застосування комплексного підходу і обов'язкового врахування не лише екологічних, а й соціальних аспектів природокористування. Для забезпечення подальшого стійкого розвитку Харківського регіону необхідно вдосконалення стратегії довгострокового розвитку на основі комплексних досліджень соціо-природної єдності території, зокрема визначення параметрів стійкості природного середовища в результаті природокористування, а також межі впливу останнього на рівень здоров'я населення та його соціальну безпеку. Це і є завданням соціально-географічного дослідження, зокрема екологічної безпеки населення регіону, чим і займається автор.

Список використаних джерел:

1. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования. М.: Мысль. - 1969. - 335 с.
2. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Монографія. - Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2010. - 512 с.
3. Полевич И.О., Фесенко Н.Л., Ляпун Н.Н. Выбор объекта инвестирования с применением методов многокритериальной оптимизации. // Экономика: проблемы теории та практики. - Дніпропетровськ. - 2001. - № 82. - С. 103 - 106.

Наші автори

- **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- **Бейдик Олександр Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Бєліцька Юлія Сергіївна** – аспірант кафедри географії і геоєкології Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Бойко Зоя Володимирівна** – кандидат географічних наук, асистент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Василевська Яніна Валентинівна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Вірченко Павло Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Голік Володимир Іванович** – доктор технічних наук, професор Центру геофізичних досліджень Владикавказького наукового центру Російської Академії наук, Російська Федерація
- **Горожанкіна Наталія Анатоліївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Грушка Віктор Володимирович** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Добровольська Наталія В'ячеславівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Дроздова Катерина Артурівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії і геоєкології Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Дудкіна Ганна Євгенівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Заставецька Леся Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Заставецька Ольга Володимирівна** – доктор географічних наук, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Заячук Мирослав Дмитрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Ільві Ольга Миколаївна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки
- **Калетинська Альона Євгенівна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Карнаухова Олена Вікторівна** – молодший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
- **Ключко Людмила Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кобилін Павло Олексійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кононихін Володимир Іванович** – заслужений лікар України, головний лікар Сумського обласного клінічного онкологічного диспансеру, обласний позаштатний лікар-онколог
- **Корнілов Андрій Геннадійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії і геоєкології Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація

- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Костащук Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Крайнюков Олексій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кулешова Ганна Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лаптев Валентин Григорович** – доцент кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ліхван Вадим Федорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лопіна Олена Михайлівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії і геоecології Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мезенцева Наталія Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мельник Ірина Геннадіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мельничук Владислав Олегович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ница Олена Сергіївна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Панкратьєва Вікторія Вікторівна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пенченкова Альона Сергіївна** – аспірант кафедри географії і геоecології Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Петін Олександр Миколайович** – доктор географічних наук, професор, декан геолого-географічного факультету Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Погребський Тарас Георгійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Полєвич Ірина Олегівна** – молодший науковий співробітник науково-дослідної частини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Полухін Олег Миколайович** – доктор політичних наук, професор, ректор Белгородського державного національного дослідницького університету, Російська Федерація
- **Редін Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

- **Редіна Валентина Андріївна** – кандидат педагогічних наук, директор Харківської обласної станції юних туристів
- **Рехловіч Марчін** – аспірант кафедри економічної географії Сілезького університету, Польща
- **Сегіда Катерина Юрїївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Семеген Оксана Олегівна** – аспірант кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смаль Валентина Володимирівна** – доктор географічних наук, професор кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Телебєнєва Євгенія Юрїївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
- **Шинкаренко Діана Анатоліївна** – завідувач навчально-дослідної лабораторії регіональних суспільно-географічних досліджень, аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Шищук Володимир Дмитрович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри ортопедії, травматології на НС Медичного інституту Сумського державного університету
- **Шиян Дарья Валеріївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри розміщення продуктивних сил і технологій виробництва Криворізького національного університету
- **Шуканов Павло Васильович** – кандидат географічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Яковлєва Юлія Костянтинівна** – кандидат економічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Яновська Ольга Олександрівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ячнюк Марина Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 15 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України"* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word, версія 2003, 2007, 2010. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами подається заголовок статті.

Під заголовком з абзацу подається анотація статті (близько 500 знаків) та ключові слова українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (шрифт 10 пт, курсив). Нижче подається текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку. Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Нижче подається список використаних джерел у романському алфавіті (кирилиця переводиться в латиницю).

В кінці статті подається резюме англійською мовою обсягом не менше 100-250 слів. Резюме повинно повно і лаконічно відображати зміст статті.

Надається пріоритет статтям англійською мовою.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Автори подають про себе особисті дані українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди, повну адресу, контактний телефон, e-mail.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна,

тел.: +38 (057) 707-52-74,

e-mail: chasopys_seg@mail.ru

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 13 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 26.12.2012 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 20,5. Обл.-вид. арк. 23,8.
Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: ФОП «Петрова І.В.»
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79^В, к. 137.
тел. 362-01-52
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03.